

PATRIMONIUM BANATICUM

VIII 2018

PATRIMONIUM BANATICUM

VIII

2018

DIRECȚIA JUDEȚEANĂ PENTRU CULTURĂ TIMIȘ

PATRIMONIUM BANATICUM

VIII

2018

EDITURA MEGA
Cluj-Napoca, 2018

Colegiul de redacție:

Lect. dr. Sorin Vlad PREDESCU, *director al Direcției Județene pentru Cultură Timiș*
dr. Victor BUNOIU, *redactor șef*
Dan Ștefan VLASE, *secretar de redacție*
Andreea MEDINSCHI, *secretar de redacție*

Colegiul științific:

Prof. dr. Doina BENEĂ (Universitatea de Vest Timișoara), dr. Dragoș DIACONESCU (Muzeul Național al Banatului), Prof. dr. Florin DRAȘOVEAN (Muzeul Național al Banatului), Prof. dr. Costin FENEȘAN (Arhivele Naționale București), Conf. univ. dr. habil. Hedy M-KISS (Universitatea de Vest Timișoara), dr. Raiko KRAUß (Eberhard Karls Universität Tübingen, Germania), Andrei MEDINSKI (Uniunea Artiștilor Plastici), Conf. univ. dr. Liliana ROȘIU (Universitatea Politehnica Timișoara), dr. Michela SPATARO (British Museum, Regatul Unit).

Fondator: Ion Marin ALMĂJAN

Patrimonium Banaticum continuă publicația anterioară a Direcției Județene pentru Cultură Timiș:
Patrimonium Banaticum, 2002–2006

Orice corespondență se va adresa către / Any mail should be sent to /
Tout correspondance sera envoyée à l'adresse / Richten Sie bitte jedwelche Korrespondenz an die Adresse:

Direcția Județeană pentru Cultură Timiș,
Str. Episcop Augustin Pacha nr. 8, RO–300055 Timișoara
e-mail: arheologie@culturatimis.ro

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

ISSN 1583–4220

Editura MEGA | www.edituramega.ro
e-mail: mega@edituramega.ro

CUPRINS

PATRIMONIUL ARHEOLOGIC

Florin Drașovean

Un pandantiv din Spondylus gaederopus Linnaeus, 1758 descoperit în așezarea neolitică de la Sânnandrei-Ocsăplaș (jud. Timiș)..... 9

Dragoș Diaconescu, Victor Bunoiu, Alexandru Hegyi, Răzvan Pinca, Aurelian Rusu, Robin Quatert, Iulian Leonti, Sofia Berteza

Raport de cercetare arheologică privind obiectivul de la Susani, com. Traian Vuia, jud. Timiș. punct: Grămurada de la Jupani..... 25

Călin Timoc

Hercules de la Pojejena 37

Cosmin Matei

Monede romane din secolul IV p. Chr. descoperite pe raza orașului Sânnicolau Mare (jud. Timiș) 41

Bogdan Alin Craiovan, Dorel Micle, Octavian Cristian Rogozea, Sofia Berteza

Noi descoperiri aparținând secolelor XV-XVI din vestul României. Așezarea medievală târzie de la Dumbrăvița, jud. Timiș 55

Silviu Ene, Dorel Micle, Silviu Iliuță, Alin Diaconu

O privire sintetică asupra rezultatelor campaniilor arheologice 2017, 2018, desfășurate în orașul Ciacova, jud. Timiș, în punctele Curte "Culă", str. Timiș și Piața Cetății 69

Florin Drașovean

Contribuții la repertoriul arheologic al județului Timiș. Topografia arheologică a comunei Foeni..... 103

Cristian Floca, Dorel Micle, Alexandru Hegyi

Sânnicolau Mare, întâlnirea dintre arheologie și dezvoltarea urbanistică..... 139

PATRIMONIUL ARHITECTURAL

Teodor Octavian Gheorghiu

Opțiuni diverse în sistematizarea rurală habsburgică din sec. XVIII-XIX. Studii de caz: comunele Archiș și Ignești, din nordul județului Arad..... 193

Liliana Roșiu

Importanța detaliului de arhitectură în reabilitarea patrimoniului construit din Băile Herculane..... 207

Raluca Ramona Rusu, Alexandru Ciobotă, Bogdan Demetrescu, Alina Floca

Straturi identitare în peisajul urban. Intervenții de restaurare la „Piața Cetății” din Ciacova, județul Timiș..... 215

Alina Negru, Alessandro Serra, Ioana Dorobanțu-Gordon

Prezența pământului în patrimoniul locuit din Timișul rural..... 233

Georgiana Adelina Ghiura

Furnalul de la Govăjdia – intervenție într-un sit industrial din sec. al XIX-lea.....243

PATRIMONIU MOBIL

Dorina Sabina Pârvulescu

Din inventarul bisericii Sfinții Apostoli Petru și Pavel de la Socolari, jud. Caraș-Severin.....257

Andrei Medinski

De-a râsu' (fără plânsu'!). Charlie Chaplin – o zi fără răs este o zi pierdută!.....271

Ioan Iovan

O familie de artiști, Georgeta (Geta) și Andrei Medinski.....281

CONSERVARE-RESTAURARE

Dana Stancovici

Situația muzeelor și colecțiilor publice din județul Timiș.....295

Laura Fălcan

Conservarea și restaurarea unui potir de împărtașanie (sec. XVIII).....321

Hedy M-Kiss

Contribuții la cunoașterea istoriei restaurării textile la Timișoara.....329

LEGISLAȚIE PATRIMONIU, MANAGEMENT CULTURAL, EDUCAȚIE CULTURALĂ

Sorin Vlad Predescu

Educația patrimonială între identitate și comunitate.....341

ISTORIE

Andrei M-Kiss

Dionisie Linția (1880–1952). Contribuții la cunoașterea vieții și activității.....351

RECENZII

Andrei M-Kiss

Alexandru Flutur, Daniela Tănase, Ana Cristina Hamat (editori), Cercetări arheologice în centrul istoric al Timișoarei – strada Lucian Blaga, campania 2014.....367

Andrei M-Kiss

Augustin Mureșan, Laurențiu-Ștefan Szemkovics, Bibliografia Vexilologiei românești.....369

Andrei M-Kiss

Hedy M-Kiss, Artefacte medievale de piele în Cetatea Timișoara.....371

PATRIMONIUL ARHEOLOGIC

UN PANDANTIV DIN *SPONDYLUS GAEDEROPUS* LINNAEUS, 1758 DESCOPERIT ÎN AȘEZAREA NEOLITICĂ DE LA SÂNANDREI-OCȘĂPLAȚ (JUD. TIMIȘ)*

Florin Drașovean**

A *Spondylus Gaederopus* Linnaeus, 1758 pendant discovered in the Neolithic settlement of Sânanndrei-Ocsăplaț (Timiș County)

Abstract: During the 2012 digs – undertaken within the site of Sânanndrei, a pendant made from a valve of a sea-shell of *Spondylus gaederopus* Linnaeus, 1758, was discovered in level 5d. The level 5d has been dated between 5483–4857 calBC and belongs to the Banat Culture, phase IIB-IIC. Unlike the other pendants in Western and Central Europe, the edge of the Sânanndrei seashell valve was painted with a black color, and in a hole that was made later, hosted a bead made from the same material. Perhaps these details were of particular importance and precise significance for the bearer/wearer of the pendant, going as far as the possibility of changing its original purpose/use.

Keywords: pendant, *Spondylus gaederopus*, Neolithic, Banat Culture, Sânanndrei, Romania.

Cuvinte cheie: pandantiv, *Spondylus gaederopus*, neolitic, Cultura Banatului, Sânanndrei, România.

Introducere

Situl multistratificat de la Sânanndrei-Ocsăplaț este situat în partea de sud-vest a României, la cca. 10 km. nord de orașul Timișoara (**Fig. 1**). Începând cu anul 1992 au fost efectuate cercetări de anvergură care au arătat că depunerile antropice, groase de 2 m, sunt divizate în cinci niveluri, dintre care nivelurile 2–5 aparțin neoliticului¹. În cadrul cercetărilor întreprinse în anul 2012 a fost descoperit un pandantiv lucrat dintr-o valvă a unei scoici din specia *Spondylus gaederopus* Linnaeus, 1758². Dată fiind raritatea acestui tip de piesă considerăm necesară introducerea sa în circuitul științific.

1. Condițiile de descoperire

Piesa a fost descoperită în suprafața S4, caroul 74, în nivelul 5d, între ruinele neare ale unei case situată la baza stratului de cultură. Din păcate, datorită faptului că ruinele se prezentau ca o masă amorfă de lut galben, ce mai fusese și nivelată de cei care au locuit în nivelul următor (5c), iar fășuiala podelei nu s-a păstrat decât pe alocuri, nu putem preciza dacă poziția piesei a fost pe podea, înglobată în aceasta, sau în nivelul de dărâmatură. Acest detaliu deosebit de important ne-ar fi permis să facem mai multe aprecieri și să discutăm cu mai multe argumente menirea și valoarea simbolică a piesei. Cu toate aceste neclarități, pandantivul aparține cu certitudine nivelului 5d.

2. Atribuirea culturală și încadrarea cronologică

Nivelul 5d este cel mai vechi nivel din locuirea de tip tell de la Sânanndrei și aparține Culturii Banatului, fazei IIB-IIC, ale căror trăsături, pentru partea de nord a Banatului, mai trebuiesc încă precizate. Din

* Acest studiu este o variantă în limba română a articolului publicat în limba engleză în revista Studii de Preistorie, 15/2018, 29–50, căruia i-am adus o serie de corecturi și completări. În titlu, dintr-o eroare, anul apariției lucrării lui Carl Linné a fost scris 1753, și nu 1758, cum este corect.

** Muzeul Național al Banatului, P-ța Huniade nr. 1, Timișoara; e-mail: fdrasovean2000@yahoo.com.

¹ Drașovean 1994, 413; Drașovean 1996, 33; Drașovean 2009, 260; Drașovean 2014a, 36; Drașovean 2014b, 137; Drașovean, Marțiș 2014, 67.

² Linnaeus 1758, 690, nr. 275; WORMS.

punct de vedere cronologic, datele ^{14}C de care dispunem situează nivelul 5d în intervalul 5483–4857 calBC (at 95,4% probability), *mean* 5085 BC³. Comparând aceste date cu cele ale culturii Vinča din situl eponim⁴ constatăm că acestea se situează la sfârșitul fazei B2 și începutul fazei C, datare confirmată și de datele absolute din Banat care plasează acest nivel în vremea nivelului 6a de la Parța și înaintea nivelului 3b de la Uivar, atribuit fazei C1⁵.

3. Descrierea pandantivului

Piesa este făcută din valva stângă a unei scoici *Spondylus gaederopus*, Linnaeus, 1758 (Phylum: Mollusca, Clasa: Bivalvia, Ordinul Pectinidae, Familia Spondylidae, Genul Spondylus). Valva, în ciuda intervențiilor antropice, este păstrată aproape în întregime (**Fig. 2a, 2b**). Pentru o mai bună descriere a piesei vom folosi sistemul polar de împărțire a suprafeței valvei⁶. Partea exterioară a fost șlefuită foarte bine fiind înlăturat în totalitate stratul de calcit⁷. Pe partea ventrală șlefuirea a fost la fel de activă, fiind înlăturat în mare parte stratul exterior, cu deosebire în sectoarele 3a–6a. Cu toate acestea, pe axa 01a, pe placa țâțanii se mai pot observa fosetele dinților și șanțuirea ligamentului, iar în sectorul 06b și 07b impresiunea mușchiului aductor posterior care are un diametru de 26 mm (**Fig. 2b**). După aceste intervenții, pe axa 01-05, piesa are o lungime de 102 mm, iar pe axa 03-07 o lățime de 95 mm și o grosime maximă de 19 mm. Valva a fost găurită în mai multe locuri. Una, de formă rotundă cu un diametru de 14 mm, este situată în partea centrală, puțin deplasată spre marginea din dreapta-sus în sectorul delimitat de axele 01b și 08b (**Fig. 2b**). Această gaură a fost realizată prin perforare, după care marginile orificiului au fost bine șlefuite astfel încât nu se mai poate vedea direcția din care s-a început perforarea. Pe marginea valvei, aproape de axa 03, sectorul „a”, se află un alt orificiu de formă alungită cu o lățime 9 mm, iar, diametral opus, pe axa 07, sectorul „a”, un altul de aceeași formă cu o lățime de 10 mm. Marginile găurilor aflate spre exteriorul valvei sunt alungite datorită uzurii determinate de folosirea îndelungată a piesei. O altă gaură a fost făcută dinspre partea ventrală în sectorul 7a, în vecinătatea marginii valvei. În aceasta s-a putut observa că a fost introdusă dinspre interior, până la suprafața exterioară, o mărgică perforată de formă discoidală cu un diametru de 3 mm, lucrată tot din *Spondylus* (**Fig. 3a și 3b**). Pe partea ventrală a valvei, în sectorul 02a se mai pot observa două încercări de găurire, făcute cu un obiect ascuțit (**Fig. 2b**). Pe marginea dorsală, în sectoarele 2a, 4a–6a și pe cea ventrală, în sectoarele 2a–3a și 6a–7a, se mai păstrează o bandă realizată cu o culoare neagră (**Fig. 2b**), similară ca aspect macroscopic celei folosite la pictarea ceramicii din nivelele 5d și 5c.

Studiind piesa de la Sănanndrei și comparând cu experimentele făcute⁸, dar și cu etapele de manufacturare propuse⁹, putem deduce care au fost etapele de prelucrare a valvei. Într-o primă etapă, au fost ruși, probabil prin percuție, spinii de pe partea ventrală a valvei, după care a fost frecată pe o suprafață abrazivă (placă de gresie?) pentru a se înlătura toate asperitățile cochiliei. Este posibil ca în paralel/în cadrul acestei operațiuni și partea ventrală să fi fost șlefuită până la înlăturarea dinților balamalei. Prin șlefuire au fost înlăturate și stratul de calcit din zona marginală și o parte din stratul de aragonit până dincolo de linia palială, dar și părțile laterale ale plăcii țâțanii, valva căpătând astfel o formă ovală. După finalizarea acestei etape s-a trecut la realizarea găurilor laterale de prindere și a celei centrale. Din păcate, datorită șlefuirii, dar și a uzurii piesei, nu se poate stabili din ce parte a început perforarea. Din considerente tehnice, putem presupune că perforarea a fost începută dintr-o singură parte, iar după ce a fost străpunsă valva s-a continuat din partea opusă cu lărgirea orificiului. Pe partea ventrală, așa cum am mai precizat, au mai putut fi observate două încercări de perforare care au fost însă abandonate, probabil, din cauza poziționării greșite în câmpul valvei (**Fig. 2b și 3b**). Aceste încercări ne indică însă faptul că executarea și a celorlalte găuri au fost începute dinspre interior, fapt confirmat și de forma tronconică a celei de-a patra găuri situată în vecinătatea marginii piesei, gaură în care a fost introdusă mărgică discoidală. Din

³ Drașovean 2014a, 36, 45, fig. 6 și 6a; Drașovean 2014b, 137, fig. 6.

⁴ Borić 2009, 232–234; Whittle *et alii* 2016, 19; Drașovean 2014a, 36; Drașovean *et alii* 2014b, 136, fig. 5–5d.

⁵ Schier 2014, 29, tab. I; F. Drașovean *et alii* 2017, 643 și fig. 6 și Table I.

⁶ Veropoulidou 2011, fig. 5.

⁷ Pentru structura internă a valilor de *Spondylus*: Gardelková-Vrtelová, Golej 2013.

⁸ Miller 2001, 371–372; Velázquez Castro *et alii* 2011, 203–216; Theodoropoulou 2011, 96–97.

⁹ Bonnardin 2012, 33–35.

studierea găurilor laterale, care prezintă urme evidente de uzură determinate de o folosire îndelungată, observăm că cel de-al patrulea orificiu, cel în care a fost introdusă mărgica, are marginile mai puțin uzate (**Fig. 3b**), cu toate că se află situat în imediata vecinătate a găurilor de prindere la centură. Acest detaliu ne determină să credem că orificiul – și introducerea mărgicii – a fost făcut după o anumită perioadă în care piesa a fost folosită. Pe margine, la exterior dar și pe partea ventrală în sectoarele 2a–3a și 6a–7a (**Fig. 2b**), catarama are urme de pictură. Nu putem însă preciza dacă pictarea s-a făcut în etapa inițială, sau doar după introducerea mărgicii.

4. Concluzii

Scoica *Spondylus*, alături de materiile prime litice, este unul dintre primele exemple ale schimburilor efectuate pe distanțe lungi în preistoria europeană. Cele mai vechi descoperiri ale unor obiecte confecționate din această scoică datează din paleolitic și sunt întâlnite până la jumătatea mileniului I, fiind folosită, datorită aspectului său, pentru podoabe¹⁰. Frecvența cea mai mare a descoperirilor se concentrează însă în neolitic și eneolitic, când obiectele făcute din această scoică sunt întâlnite pe un spațiu larg, din vestul Europei și până în stepile nord-pontice¹¹. În sud-estul Europei, primele obiecte din *Spondylus* au fost descoperite în situri paleolitice din Grecia¹², dar perioada lor de maximă răspândire este mileniul al V-lea¹³, multe dintre descoperiri aparținând inventarului funerar¹⁴.

În zona dunăreană, primele obiecte din *Spondylus* au fost aduse de primele grupuri neolitice, fiind descoperite ca inventar funerar în Porțile de Fier, la Vlasac, fiind datate la sfârșitul mileniului al VII-lea și începutul celui următor¹⁵. După această perioadă, în neoliticul timpuriu, obiectele din *Spondylus* se înmulțesc¹⁶, pentru ca în neoliticul mijlociu acestea să devină mai frecvente, fiind întâlnite atât în așezări, cât și în necropole¹⁷.

În răsăritul bazinului carpatic cele mai vechi obiecte din *Spondylus* au fost descoperite la Gura Baciului¹⁸, Lepenski Vir III¹⁹, Starčevo²⁰ și Endrőd²¹ și aparțin neoliticului timpuriu²². În neoliticul mijlociu acestea se înmulțesc, fiind documentate la Alba Iulia-Lumea Nouă²³, Limba²⁴, Tărtăria²⁵, Parța I²⁶, Gornea²⁷,

¹⁰ Jeunesse 2002, 52; Álvarez-Fernández 2011; Windler 2013; Antonović *et alii* 2016.

¹¹ Nieszery 1995, 175; Müller 1997; Séfériadès 2000, 424–425; Jeunesse 2002, 52; Borello, Micheli 2004, 70 sqq; Windler 2013; Chapman, Gaydarska 2015; Bardec'kyj *et alii* 2016.

¹² Wijnen 1981; Müller 1997; Borello, Micheli 2004; Windler 2013.

¹³ Comșa 1973; Willms 1985; Müller 1997; Todorova 2000, 415–416; Schuster 2002; Dimitrijević, Tripković 2006; Siklósi, Csengeri 2011; Veropoulidou 2011; Windler 2013; Chapman, Gaydarska 2015; Windler 2017, 89, sqq.

¹⁴ Pavúk 1972; Comșa 1973; Nieszery 1995, 173–191; Müller 1997; Lichter 2001, 43, 48, 58, 60, 68, 73, 107–108; Borello, Micheli 2004, 76–78; Siklósi, Csengeri 2011; Siklósi 2013, 108–109, 128, 132, 140–141, 149, 158, 178, 193–195, 196–197, 199–207.

¹⁵ Borić *et alii* 2014, 27; Bajčev, Stojanović 2016, 104; Windler 2017, 101–102.

¹⁶ Gimbutas 1976, 248–250; Srejović 1981, 58; Wijnen 1981, 53; Lazarovici, Maxim 1995, 154; Domboróczki 1997, 26–27; Kalicz, Koós 1997, 33; Lichter 2001, 43; Séfériadès 2000, 424; Kalicz, Szénászkzy 2001, 28; Krauß 2014, 262; Antonović *et alii* 2016.

¹⁷ Milleker 1938; Vencl 1959; Banner 1960, pl. XXX/32, pl. XLV/65; Benac 1971, 97–101; Pavúk 1972; Comșa 1973; Kalicz 1985; Nieszery 1995, 173–191; Müller 1997; Kalicz, Szénászkzy 2001, 28–45; Lichter 2001; Schuster 2002; Kiparissi-Apostolika 2005; Tripković 2006, 93–94; Siklósi, Csengeri 2011, 199–202; Ifantidis 2011; Chapman, Gaydarska 2015; Bajčev, Stojanović 2016; Windler 2017, 102–103.

¹⁸ Lazarovici, Maxim 1995, 154.

¹⁹ Srejović 1969, pl. XIII, XIV.

²⁰ Vitezović 2012, 2016.

²¹ Makkay 1990, fig. 4/3.

²² În literatura de specialitate (Chapmann 1981, 318) între descoperirile atribuite neoliticului timpuriu mai sunt menționate și descoperirile de la Srpski Krstur și Dudeștii Vechi (Beșenova Veche). Față de încadrarea acestora în neoliticul timpuriu au fost exprimate rezerve (Korek 1989, 55; Kalicz, Szénászkzy 2001, 27–28).

²³ Berciu 1966, pl. V; Comșa 1973: 71; Gligor 2009, 103–104.

²⁴ Suciu, 2009, 201.

²⁵ Vlassa 1963, fig. 6/3.

²⁶ Resch, Germann 1995.

²⁷ Lazarovici 1979, pl. XIII: 1–2.

Ószentiván²⁸, Tiszalúk-*Sarkad*²⁹, Fúzesabony-*Gubakút*³⁰, Mezökövesd-*Nagy-fertő*³¹, Botoș-Živaničeva Dolja³², zona Vršac³³, Zsadány³⁴, Szilvásvár-*Istálók-Höhle*³⁵, Battonya-*Parász-tanya*³⁶, Battonya-*Gödrösök*³⁷, Battonya-*Formóza*³⁸, Kompolt-*Kistér*³⁹, Nagykálló⁴⁰, Kisköre-*Damm*⁴¹.

Piesa de la Sânandrei face parte din categoria obiectelor pentru care a fost folosită integral o valvă de *Spondylus* și, pe baza poziției acestora în mormintele din vestul și centrul Europei, este considerată ca fiind un accesoriu de centură, cu rol de cataramă⁴². Descoperirile din spațiul european au împărțit aceste piese în două categorii: valve „V-Klappe”, „V-notched”, „hooked shaped buckle”, „bi-winged”, „entailés *Spondylus*” și „*Spondyluskappen*”, „runde *Spondyluskappen*”, „pendant”, „*Spondyle biforée*”⁴³. Piesa de la Sânandrei, *grosso modo*, se încadrează în cea de-a doua categorie. Fără pretenția de a epuiza analogiile, menționăm că piese similare au fost descoperite în cultura ceramicii liniare, la: Aiterhofen, mormintele 32, 68, 143⁴⁴, Sengkofen, mormântul 8⁴⁵, Mangolding⁴⁶, Ensisheim, mormântul 13⁴⁷, Worms-Rheindürkheim, mormântul 6, Trebur, mormântul 63⁴⁸, Wulfen, descoperită în mediu funerar⁴⁹, Dřevočice⁵⁰, Zábrdovice⁵¹; Moravský Krumlov⁵², Rovanci, groapa 46⁵³, Iža⁵⁴, Blatné⁵⁵, Dispilio⁵⁶, Vedrovice⁵⁷; Vinča, adâncimea de 6,4 m⁵⁸, Odžaci-*Mostogna* IV⁵⁹, Obre II⁶⁰, Cys-la-Commune⁶¹, Botoș⁶²; Mezökövesd-*Nagy-fertő*⁶³, Battonya-*Gödrösök*⁶⁴, Vésztő-*Mágor*⁶⁵, Aszód⁶⁶, Szilvásvár-*Istálók-Höhle*⁶⁷,

²⁸ Siklósi 2013, 144.

²⁹ Oravecz 1996.

³⁰ Domboróczki 1997.

³¹ Csengeri 2004.

³² Marinković 2010.

³³ Tripković 2006, 93; Bajčev, Stojanović 2016.

³⁴ Kalicz, Szénászký 2001, 31.

³⁵ Kalicz, Makkay 1977, 158 și pl. 106/1, 2.

³⁶ Kalicz, Szénászký 2001, fig. 4; 6/1–11; 7; 9/.

³⁷ Goldman 1984, Bild 2/1; Kalicz 1989, 106 și Abb.9; Kalicz 1998, 31 și fig. 7/2, 3; Kalicz, Szénászký 2001, fig. 5/2–5; Séfériadès 2003, fig. 8.

³⁸ Kalicz, Szénászký 2001, fig. 5/1.

³⁹ Bánffy 1999, pl. 12: 17–24.

⁴⁰ Kalicz, Makkay 1977, pl. 139. 3–4.

⁴¹ Korek 1989, 55.

⁴² În arealul vestic al Culturii Ceramicii Liniare, la Vert-la-Gravelle și Larzicourt, „V-Klappen” au fost descoperite și lângă capul defuncțiilor (Windler 2017, 103), fapt ce ar putea indica că ar fi putut fi folosite și ca pandantive.

⁴³ Nieszery 1995, 178–181; Müller 1997; Kalicz, Szénászký 2001; Ifantidis 2011.

⁴⁴ Nieszery 1995, 181 și fig. 95A.

⁴⁵ Nieszery 1995, 181 și fig. 95.

⁴⁶ Nieszery 1995, 181 și fig. 95.

⁴⁷ Jeunesse 1993, 59 și fig. 3/1. În același mormânt a mai fost descoperită o piesă similară, dar făcută din scoica fosilă *Megacardita planicosta* (Jeunesse 1993, 59 și fig. 4).

⁴⁸ Jeunesse 2002, nota 5.

⁴⁹ Laser 1959, 87–88, pl. 5a.

⁵⁰ Vencel 1959, fig. 273:2.

⁵¹ Vencel 1959, fig. 273:6.

⁵² Vencel 1959, fig. 274:3.

⁵³ Bardec'kyj et alii 2016.

⁵⁴ Pavuk 1972, fig. 42.

⁵⁵ Novotný 1958, pl. XXIX/3.

⁵⁶ Ifantidis 2011, 128 și fig. 9, jos.

⁵⁷ Podborski 2002, 229–230 și fig. 2/16–17.

⁵⁸ Dimitrijević, Tripković 2006, 245, fig. 7/1.

⁵⁹ Karmanski 1977, pl. VII/1. Karmanski nu precizează sexul defunctului, dar M. Séfériadès (2009, 189) afirmă că piesa a fost descoperită într-un mormânt de femeie.

⁶⁰ Benac 1971, 97–99 și pl. XXV/1–2.

⁶¹ Borello, Micheli 2004, 78 și fig. 4/3 și fig. 8.

⁶² Marinković 2010, 33/31.

⁶³ Csengeri 2001, 70 și fig. 10, 11.

⁶⁴ Goldman 1984, Bild 2/1; Kalicz 1998, 106, Abb.9; Kalicz 1998, 31, fig. 7/2, 3; Séfériadès 2003, fig. 8.

⁶⁵ Hegedűs, Makkay 1987, 99, fig. 22.

⁶⁶ Kalicz 1989, Abb. 9/dreapta sus.

⁶⁷ Kalicz, Makkay 1977, 158 și pl. 106/1, 2.

Mezőkövesd-Nagy-fertő, mormântul S 120, situl 73⁶⁸, Kajdacs⁶⁹, Öcsöd-Kováshalom⁷⁰, Zsadány⁷¹, Kompolt-Kisté⁷², Szarvas 8/1⁷³, Parța I⁷⁴, Tărtăria⁷⁵.

Dintre toate aceste analogii, piesa de la Sănandrei este aproape identică numai cu cele de la Wulfen, Kajdacs, Blatné⁷⁶, Iža, Szilvássvár, Öcsöd, Battonya, Parța și Tărtăria, care se încadrează în tipul IB2 „valve à grande perforation centrale” după tipologia propusă de Michel Séfériadès⁷⁷. Din punct de vedere cultural, aceste piese au fost descoperite în situri aparținând Liniarului (cea de la Wulfen)⁷⁸, Liniarului Transdanubian (cea de la Kajdacs)⁷⁹, culturii Želiezovce (cele de la Blatné și Iža)⁸⁰, culturii Alföld (faza târzie)/Faza I a culturii Bükk (cea de la Szilvássvár)⁸¹, perioadei timpurii a culturii Tisa (cea de la Öcsöd)⁸², culturii Szakalhat/Tisa (Battonya)⁸³, Culturii Banatului (Parța I)⁸⁴ și culturii Vinča, faza B2-C (Tărtăria)⁸⁵. Din păcate, cu excepția pieselor de la Wulfen, Battonya (*Gödrösök*, și *Parasz-tanya*), Öcsöd și Tărtăria, nu cunoaștem contextul stratigrafic din care provin.

Siturile neolitice de la Battonya sunt cele mai apropiate geografic, fiind situate la numai 50 km nord de cel de la Sănandrei. În această zonă, în punctele *Gödrösök*, *Parasz-tanya* și *Formóza* au fost descoperite cele mai multe pandantive din tipul IB2 și IB3. În situl de la *Gödrösök* a fost descoperit un pandantiv în Casa 1⁸⁶, care a fost atribuită pe baza inventarului ceramic unei faze târzii a culturii Szakalhat/tranziție la cultura Tisa⁸⁷. Această fază este numită de F. Horváth faza Tisa I, sau „faza de formare”, numită și proto-Tisa⁸⁸, care în cronologia absolută începe la 5030 calBC⁸⁹ și se situează în Vinča B2 și la începutul fazei C1⁹⁰.

Cele mai multe pandantive din acest tip au fost descoperite tot pe teritoriul localității Battonya, în punctul *Parasz-tanya*⁹¹. Din păcate, nu cunoaștem condițiile de descoperire decât a uneia dintre piese, care a fost descoperită în Casa 2⁹². Din punct de vedere cultural, acest sit aparține culturii Szakalhat⁹³.

Într-un alt sit din hotarul localității Battonya, la *Formóza*, a fost descoperit un alt pandantiv⁹⁴, care însă nu are precizat contextul în care a fost descoperit.

Un alt pandantiv identic cu cel de la Sănandrei a fost descoperit la Öcsöd⁹⁵, în vecinătatea casei

⁶⁸ Csengeri 2004, fig. 10–11.

⁶⁹ Kalicz 1998, 31 și fig. 7:1.

⁷⁰ Raczky 1987, 75, fig. 26.

⁷¹ Kalicz, Szénászkzy 2001, 31.

⁷² Bánffy 1999, pl. 12/ 17–24.

⁷³ Jankovich *et alii* 1989, pl. 6/10.

⁷⁴ Resch, Germann 1995, 355 și fig 1/3, 5.

⁷⁵ Luca *et alii* 2017.

⁷⁶ Fotografia publicată (Novotný 1958, Pl. XXIX/3) nu este foarte clară, dar este posibil ca și această piesă să poată fi încadrată în tipul IB2.

⁷⁷ Séfériadès 2003, 356–363.

⁷⁸ Laser 1959, 87–88, pl. 5a.

⁷⁹ Kalicz 1998, 31–32.

⁸⁰ Novotný 1958, pl. XXIX/3; Pavúk 1972, 58.

⁸¹ Kalicz, Makkay 1977, 208.

⁸² Raczky 1987, 75, fig. 26.

⁸³ Goldmann 1984, 39 sqq; Szénászkzy 1977; Szénászkzy 1983; Szénászkzy 1990; la Kalicz (1989, 106) este atribuită fazei vechi a culturii Tisa.

⁸⁴ Resch, Germann 1995, 352.

⁸⁵ Luca *et alii* 2016, 11.

⁸⁶ Goldman 1984, Bild 2/1; Kalicz, Szénászkzy 2001, fig. 5/2 = fig. 8/3 = fig. 9/3.

⁸⁷ Goldman 1984, 39–54.

⁸⁸ Care corespunde cu faza Tisa I la Kalicz, Raczky 1987; Kalicz 1989, 106.

⁸⁹ Pe baza datelor ¹⁴C de la Szegvár-Tűzköves.

⁹⁰ Horváth 2005, 67.

⁹¹ Kalicz, Szénászkzy 2001, fig. 4/1 = fig. 8/1 = fig. 9/1; fig. 4/4 = fig. 8/4 = fig. 9/4; fig. 8/3 = fig. 9/3.

⁹² Kalicz, Szénászkzy 2001, fig. 4/5 = fig. 8/6 = fig. 9/6.

⁹³ Szénászkzy 1977; Szénászkzy 1983; Szénászkzy 1990, 160; Goldman, Szénászkzy 2009, 86. Datele ¹⁴C din acest sit, luate din groapa 13 (Bln–1966) și din casele 4 (Bln–1967) și 5 (Bln–1971; Bln–1970), arată un orizont foarte timpuriu (Szénászkzy 1983), între 5427–5213 calBC (95,4% probabilitate, pentru Bln–1966) și 5321–5056 calBC (95,4% probabilitate, pentru Bln–1970). Aceste date au condus la plasarea începuturilor culturii Szakalhat în clusterii V–VI ce acoperă intervalul 5300–5200 BC (Horváth, Hertelendi 1994, 118).

⁹⁴ Kalicz, Szénászkzy 2001: fig. 5/1 = fig. 8/5 = fig. 9/5.

⁹⁵ Raczky 1987, 75, fig. 26.

nr. 7, ce aparține nivelului cel mai timpuriu⁹⁶, atribuit fazei Öcsöd A, care aparține fazei de formare (I) a culturii Tisa, caracterizată de o puternică tradiție a elementelor Szakalhat⁹⁷. Datele ¹⁴C ale fazei Öcsöd A sunt situate în intervalul 5181–4931 BC (1σ)⁹⁸.

O altă piesă ale cărei analogii merg până la identitate cu descoperirea de la Sânanndrei este cea de la Tărtăria, care, după afirmațiile autorilor, a fost descoperită sub groapa G1/2010, în stratul III⁹⁹, care aparține culturii Vinča¹⁰⁰. Acest strat este datat prin cinci date ¹⁴C provenite din complexe C.XLIV (o dată) și C.XLV (patru date), ale căror valori calibrate se situează în intervalul 5082–5796 BC¹⁰¹ și „framed by us, largely, in phase B of Vinča culture, maybe phase C of the culture”¹⁰². Recent însă s-a atras atenția că cele două complexe din care provin aceste date nu aparțin de stratul III, așa cum s-a susținut, ci de stratul inferior, IV¹⁰³, care este atribuit fazei Vinča A3/B1: „dated by us in Vinča A (probably A3/B1)”¹⁰⁴. Până la lămurirea acestor chestiuni stratigrafice suntem nevoiți să privim cu circumspecție argumentele invocate, atât pentru încadrarea „in phase B of Vinča culture, maybe phase C of the culture”, cât și pentru datarea absolută a piesei de la Tărtăria¹⁰⁵. Totuși, având în vedere analogiile cele mai apropiate cu piesele de la Battonya, Öcsöd și Sânanndrei, piesa s-ar putea data într-un orizont contemporan, probabil la sfârșitul mileniului al VI-lea și începutul celui următor¹⁰⁶.

Pe lângă aceste piese care au o apartenență stratigrafică, așa cum am mai precizat, au mai fost descoperite pandantive similare și la Parța I. Din păcate acestea provin din albia râului Timiș, care, la fiecare viitură, eroda situl. Stratigrafia constatată de cercetările întreprinse între 1978 și 2001 în acest sit au precizat existența a șapte niveluri (7–1), dintre care nivelurile 7–5 aparțin neoliticului¹⁰⁷. Datele ¹⁴C disponibile se încadrează într-un interval de timp situat între 5357–5077 BC (*mean* 5239 calBC) și 5211–4857

⁹⁶ Informație colegială de la Prof. Dr. Pál Raczky, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁹⁷ Raczky 1987, 82.

⁹⁸ Fűzesi *et alii* 2017, 34.

⁹⁹ Luca *et alii* 2017, 15–16.

¹⁰⁰ Luca *et alii* 2016, 11.

¹⁰¹ Luca *et alii* 2016, 11–12.

¹⁰² Luca *et alii* 2016, 11.

¹⁰³ Diaconescu 2017.

¹⁰⁴ Luca *et alii* 2016, 11.

¹⁰⁵ Piesei de la Tărtăria i-au fost găsite cele mai apropiate analogii în depozitul de la Čepin-Ovčara: „seems to be the closest to find from Tărtăria, both from a chronological and structural point of view” (Luca *et alii* 2017, 16). Această paralelizare a fost făcută pe baza *relativei asemănări* a piesei de la Tărtăria cu pandantivul din acest depozit (Tripković *et alii* 2016, fig. 4/1; fig. 6), iar contemporaneitatea dintre cele două descoperiri a fost stabilită prin alăturarea mecanică a seturilor de date ¹⁴C din cele două situri (Luca *et alii* 2017, 16). Pentru a verifica exactitatea acestei cronologizări, vom pleca de la poziționarea depozitului în cadrul secvenței stratigrafice de la Čepin, care a fost descoperit într-o groapa situată „next to a house belonging to the latest settlement horizon of the Sopot culture” (Tripković *et alii* 2016, 358), fapt ce situează îngroparea depozitului în faza finală din evoluția acestui sit. Totodată, analizând și pozițiile stratigrafice ale probelor ¹⁴C de la Čepin, constatăm că acestea provin din mai multe niveluri, dintre care prima probă aparține celui mai timpuriu orizont (Z–3750) și celelalte două (Z–3751 și Z–3264) de nivelurile atribuite perioadei clasice a culturii Sopot (Tripković *et alii* 2016, 346). Doar cea de-a patra dată ¹⁴C (Z–3263), cu valoarea calibrată de 4537–4223 cal BC (87,5% probability), care datează o casă incendiată din ultimul nivel de locuire al neoliticului târziu din acest sit, și care „falls mostly within the Eneolithic sequence of Sopot culture” (Tripković *et alii* 2016, 346), ar putea data și *îngroparea* depozitului din acest sit. Prin urmare, datele ¹⁴C invocate de autorii studiului despre piesa de la Tărtăria nu susțin contemporaneitatea dintre cele două descoperiri. Nici „from (...) structural point of view” descoperirea de la Tărtăria nu poate fi analoagă celei de la Čepin-Ovčara, pandantivul de Tărtăria este o descoperire singulară, care este încadrat în tipul IB1, pe când cel de la Čepin face parte dintr-un depozit compus din 15 pandantive și 58 de mărgel din *Spondylus* și 386 mărgel din *Dentalium* și este din tipul IA1 (după tipologia lui Séfériadès 2003, 356–363) cu multiple analogii (citade mai sus) în cimitirele și așezările din neoliticul și eneoliticul european. Mai menționăm că la Čepin a mai fost descoperit încă un pandantiv similar cu cel din depozit (Rajković 2014, 28, nr. 68; Tripković *et alii* 2016, 354 and Fig. 15/a).

¹⁰⁶ Autorii studiului despre piesa de la Tărtăria apreciază că: „All these very close analogies allow us to suggest that the Tisa I culture – at least its classical phase – is contemporary with the discovery from Tărtăria-Gura Luncii [despite the fact that an older piece, belonging to the Szakálhát culture, was also published (...)]” (Luca *et alii* 2017, 19). Menționăm pentru autorii studiului citat că, la stadiul actual al cercetărilor, faza Tisa I (la Horváth 2005, 67, numită „faza de formare” sau „Proto-Tisa”) corespunde fazei Tisa I, sau Proto-Tisa, numită și „Szakalhat-Tisa transition” (la Kalicz, Raczky 1987, 26, 30); Tisa II („faza Tisa veche” la F. Horváth) corespunde cu Tisa I-II (la Kalicz, Raczky 1987); Tisa III („faza Tisa clasică” la Horváth 2005, 68) corespunde cu Tisa II (Tisa clasică veche) la N. Kalicz și P. Raczky, Tisa IV („faza Tisa târzie” la Horváth 2005, 68) corespunde cu Tisa III (Tisa clasică târzie) la N. Kalicz și P. Raczky. Ca atare „the Tisa I culture – at least its classical phase” nu are corespondent în realitățile arheologice din zona panonică și, pe cale de consecință, nici în sistemele cronologice ale culturii Tisa.

¹⁰⁷ Lazarovici *et alii* 2001, 68–70, 85–180.

BC (*mean* 5041 calBC)¹⁰⁸. Probabil în acest interval, în care se situează și cultura Szakalhat și își începe evoluția faza A a sitului de la Őcsöd, și nivelul 5 de la Sânnandrei, pot fi cronologizate și piesele de la Parța I. Spre același interval temporar ne conduc și palierul evolutiv ale Liniei Transdanubian¹⁰⁹, ale culturii Želiezovce¹¹⁰ și ale culturii Alföld (faza târzie)/Faza I a culturii Bükk¹¹¹, toate situate în vremea fazei B și începutul celei următoare a culturii Vinča. După acest interval, pandantivele din tipul IB nu mai sunt întâlnite.

Revenind la împărțirea tipologică în „V-Klappe”, „V-notched”, „hooked shaped buckle”, „bi-winged”, „entaillés *Spondylus*” și „Spondyluskappen”, „runde Spondyluskappen”, „pendant”, „Spondyle biforée”, aceste două tipuri de piese, majoritatea dintre ele descoperite în morminte, au fost considerate ca fiind piese de centură¹¹². Mai mult chiar, pe baza analizelor antropologice ale defuncțiilor, s-a precizat că piesele din prima categorie sunt un accesoriu vestimentar al bărbaților, iar cele din categoria a doua, un accesoriu al vestimentației femeilor¹¹³, regulă care nu este respectată întotdeauna¹¹⁴. Dacă însă analizăm contextul arheologic în care apar și distribuția teritorială a acestora, observăm că tipul IA¹¹⁵ a fost descoperit, mai ales, în mediu funerar, pe când tipul IB2 și IB3 este întâlnit, cu precădere, în așezări¹¹⁶. Totodată, în necropolele Culturii Ceramicii Liniare s-a constatat că tipul II („V-Klappe”, „V-notched”, „hooked shaped buckle”, „bi-winged”, „entaillés *Spondylus*”) este mai timpuriu și ar fi o caracteristică a acestei culturi din zona vestică și centrală a Europei¹¹⁷, pe când descoperiri ale tipul IB sunt situate, cu o singură excepție¹¹⁸, în bazinul mijlociu al Dunării. Pe baza acestei observații, N. Kalicz, și J. Szénászkylé-au numit și „Hungarische typus” sau „karpatenländischen Klappen”¹¹⁹. Totodată s-a mai observat că piesele din tipul IB nu aparțin unei singure culturi, ci sunt întâlnite în culturile cu Ceramică Liniară, Szilmeg, Bükk, Eszter, Szakalhat, Vinča, Cultura Banatului care acoperă întreaga perioadă a neoliticului mijlociu și târziu. Aceste observații, comparate cu funcționalitatea unor piese, similare tipologic, lucrate în lut, numite „amulettenhänger” sau „schildidole” din Cultura cu ceramică liniară¹²⁰, au pus sub semnul întrebării folosirea lor exclusivă ca o simplă piesă de costum și s-a lansat ipoteza că acestea ar putea fi și amulete¹²¹.

Fără a respinge în totalitate aceste posibilități, piesa de la Sânnandrei se detașează de toate celelalte descoperite până acum prin pictarea marginilor valvei și, mai ales, prin includerea în corpul ei, după o anumită perioadă de utilizare, a unei mărege. Legat de aceasta din urmă, probabil ca inițial să fi fost folosită singură, ci ca parte a unui colier, care să fi aparținut unei alte persoane, legată prin relații de sânge/sociale de purtătorul/purtătoarea cataramii, și care, la acel moment, din varii motive, nu mai era printre membrii comunității. Dacă colierul respectiv ar fi aparținut unui membru decedat, includerea unei părți a acestuia într-un obiect al unei persoane aflată în viață este legată de cultul strămoșilor¹²² și ar putea semnifica păstrarea și consolidarea legăturilor dintre cei vii și cei morți, ca o expresie a coeziunii sociale¹²³, al uniunii tuturor relațiilor umane conținute de fiecare în parte, iar mărgica putea avea valoarea simbolică a unui „obiect al memoriei”¹²⁴, menită să păstreze memoria individuală în cadrul memoriei colective/de

¹⁰⁸ Drașovean 2014a, 35–36; 2014b, 134–136.

¹⁰⁹ Pentru descoperirea de la Kajdacs: Kalicz 1998, 31–32.

¹¹⁰ Pentru cele de la Blatné și Iža: Novotný 1958; Pavuk 1972.

¹¹¹ Pentru cea de la Szilvásvárad: Kalicz, Makkay 1977, 208.

¹¹² Vezi *supra* nota 42. Pavuk 1972, 56–61; Kalicz, Szénászkylé 2001, 31–33; Nieszery 1995, 178–181; Séfériadès 2010, 189; Bardec'kyj *et alii* 2016, 190–191; Küßner 2017, 49–62; John 2011, 39–40.

¹¹³ Nieszery 1995, 181, 185; Jeunesse 1996, fig. 3; Borello, Micheli 2004, 77; Bardec'kyj *et alii* 2016, 187–189; Küßner 2017, 59.

¹¹⁴ John 2011, 44; Küßner 2017, 49–50.

¹¹⁵ Séfériadès 2003, 356.

¹¹⁶ Kalicz, Szénászkylé 2001, 36, 39, 40–43.

¹¹⁷ Relativ recent, au mai fost descoperite astfel de piese și la Botoș (Marinković 2010, 34, fig. 37), Dispilio (F. Ifantidis 2011, 129 și fig. 8), Vršac-Potporanjke granice (O. Bajčev, I. Stojanović 2016, tab. I) și Kargadur (D. Komšo 2007).

¹¹⁸ Cea de la Wulfen a fost descoperită în mediu funerar (Laser 1959, 87–88 și pl. 5a).

¹¹⁹ Kalicz, Szénászkylé 2001, 31.

¹²⁰ Aceste piese au fost considerate ca fiind idoli și nu piese de costum (Kalicz 1998, 30–32 și fig. 6).

¹²¹ Kalicz 1998, 36–37, 41.

¹²² Radcliffe-Brown 2000, 152–153.

¹²³ A se vedea și analiza cuprinzătoare legată de fragmentarea inelelor din *Spondylus* de la Dimini: Chapman *et alii* 2011.

¹²⁴ Lillios 1999, 236.

grup. În această ipostază este foarte posibil ca și catarama să-și fi schimbat menirea¹²⁵, dintr-un obiect utilitar/de prestigiu într-un obiect purtător al „obiectului memoriei”, dacă nu chiar, prin contagiune¹²⁶, să devină ea însăși un „obiect al memoriei”, cu o valoare socială și magico-religioasă aparte.

Aceste concluzii deschid discuția legată de modalitatea în care a piesa a ajuns în acel context arheologic și pentru aceasta ne vom întoarce la condițiile de descoperire. Așa cum am precizat mai sus, piesa a fost găsită între ruinele nearse ale unei case, care au fost nivelate de cei care au locuit în nivelul următor (5c). Deoarece fătuiala podelei nu s-a păstrat decât pe alocuri, nu s-a putut preciza dacă poziția inițială a piesei a fost în podea, era pe podea, sau între dărâmurile pereților.

În cazul primei posibilități, dacă piesa ar fi fost înglobată în podeaua casei, atunci concluziile ar fi fost situate în sfera ritualurilor de fundare, în care un obiect cu o semnificație deosebită pentru grupul social era pus la temelia viitorului spațiu social. Cum însă poziția în care a fost descoperită nu indică cu certitudine această posibilitate, rămân doar situațiile în care piesa ar fi putut fi depusă pe podea sau între dărâmurile pereților, ceea ce implică două cauze posibile: fie piesa a fost pierdută sau aruncată, fie a fost folosită și depusă în spațiul social pentru scopuri rituale.

Dacă prima situație ni se pare greu de acceptat, fiind o piesă de prestigiu, cu posibilitatea de a fi fost transformată într-un „obiect al memoriei”, cealaltă cauză ni se pare mult mai plauzibilă, piesa putând fi folosită, într-o a doua ipostază de utilizare, după practicarea celei de-a treia găuri și introducerea mărgelui, ca o reprezentare magică cu valoare concretă¹²⁷ în cadrul unor ritualuri de prag legate de părăsirea casei, ritual ce putea presupune, printre altele, și îngroparea între zidurile casei a unui bun ce avea o valoare socială sau magică aparte¹²⁸. Indiferent însă care ar fi fost poziția stratigrafică a piesei, toate datele arată că aceasta a fost folosită în cadrul unor ritualuri de prag legate, fie de fundarea, sau de părăsirea casei.

În concluzie considerăm că piesa de la Sânanndrei a fost un obiect de prestigiu, folosit inițial ca un accesoriu de centură, iar după modificările operate ar fi putut deveni un obiect a cărui valoare socială a fost dublată de o încărcătură magico-religioasă.

Analizând toate cele discutate mai sus putem concluziona următoarele:

1. Piesa face parte din tipul IB2¹²⁹ și a fost descoperită între ruinele nearse ale unei case din nivelul 5d. Începuturile acestui nivel a fost datat între 5483–4857 calBC (95,4% probability), *mean* 5085 BC¹³⁰, valori absolute care îl situează la sfârșitul fazei B și începutul fazei C a culturii Vinča, în vremea nivelului 6a de la Parța și înaintea nivelului 3b de la Uivar, atribuit fazei C1¹³¹. Din punct de vedere cultural, nivelul 5d aparține Culturii Banatului, faza IIB-IIC.

2. Piesa a fost lucrată din valva stângă a scoicii și, așa cum o arată uzura celor două găuri laterale, a fost folosită o perioadă îndelungată. Legat de funcționalitatea acestei piese, direcția în care, datorită uzurii, au fost șlefuite găurile laterale de prindere ne indică o tensionare constantă și îndelungată sub un unghi ce arată includerea piesei într-un sistem de corzi/sfori purtat în jurul taliei și nu a gâtului. Ca atare considerăm că ar fi putut fi folosită, cel puțin într-o primă etapă, ca o piesă de centură cu rol de cataramă.

3. Dacă tipul, numit global, „Spondylusklappen”, „runde Spondylusklappen”, „pendant”, „Spondyle biforée”, apare în mormintele Culturii Ceramicii Liniare din vestul și centrul Europei ca un accesoriu vestimentar al femeilor, tipul de la Sânanndrei este diferit, fiind caracteristic zonei Dunării mijlocii, și este întâlnit, cu excepția celei de la Wulfen, în așezări. Prin urmare nu credem că putem extinde observația făcută în mediul funerar din acele zone asupra piesei de la Sânanndrei, chiar dacă nu putem nici exclude posibilitatea să fi fost un accesoriu vestimentar feminin.

4. Spre deosebire de celelalte piese din spațiul vest-central european, marginea valvei de la Sânanndrei a fost pictată în zona marginală cu o culoare neagră, identică celei folosite la pictarea ceramicii din nivelul 5. Un alt detaliu care o singularizează este introducerea într-o gaură, practică ulterioară, situată în partea dreaptă a valvei, deasupra găurii de prindere, a unei mărgeli lucrată din același material. Probabil acest

¹²⁵ Sau menirea inițială s-a păstrat, dar a fost dublată de cea nou câștigată prin contagiune.

¹²⁶ Mauss, Hubert 1996, 81 sqq..

¹²⁷ Mauss, Hubert 1996, 96.

¹²⁸ Van Gennep 1999, 145.

¹²⁹ La Sfériadès 2003, 356. Inițial, prin cele două perforații laterale și prin cea centrală, valva se încadra în tipul IB2, dar adăugarea ulterioară a celei de-a treia găuri în care s-a introdus mărgica o situează în tipul IB3.

¹³⁰ Drașovean 2014a, 36, 45, fig. 6 și 6a; Drașovean 2014b, 137, fig. 6.

¹³¹ Drașovean *et alii* 2017, 643 și fig. 6 și Table I.

detaliu avea o importanță aparte și o semnificație precisă pentru purtătorul/purtătoarea piesei, mergând până la posibilitatea de a modifica menirea/utilizarea inițială a piesei.

5. Accesorii de centură de la Sănandrei este o piesă de prestigiu care arată statutul social distinct al celei/celui care a purtat-o. Nu putem ști cu exactitate care a fost utilizarea piesei după introducerea mărgeli și nici dacă motivele care au stat la baza acestei transformări i-ar fi putut modifica utilizarea, dintr-una pragmatică/socială într-una magică. Toate datele indică însă posibilitatea că, într-o a doua ipostază, piesa ar fi putut deveni un „obiect al memoriei”, cu o valoare magică concretă, fiind folosită în cadrul unor ritualuri de prag legate de fundarea sau de părăsirea casei.

Listă figuri

- Fig. 1 Harta sud-estului Europei cu localizarea sitului de la Sănandrei/The marked location of the Sănandrei site on a map of south-eastern Europe (*apud* Drașovean, Marțiș 2016).
- Fig. 2a Partea exterioară a piesei confecționată din valva scoicii *Spondylus gaederopus*/The exterior side of the piece made from a *Spondylus gaederopus* seashell valve.
- Fig. 2b Partea interioară a piesei confecționată din valva scoicii *Spondylus gaederopus*/The interior side of the piece made from a *Spondylus gaederopus* seashell valve.
- Fig. 3a Partea exterioară a valvei cu mărgica inserată în corpul piesei. Detaliu/The exterior side of the valve with the bead inserted in the object's body. Detail.
- Fig. 3b Partea interioară a valvei cu mărgica inserată în corpul piesei. Detaliu/The interior side of the valve with the bead inserted in the object's body. Detail.
- Fig. 4 Harta cu localizarea descoperirilor tipurilor IB2 și IB3/A map showing the location of IB2 and IB3 type object: 1, Iža; 2, Blatné; 3, Kajdacs; 4, Szilvásvárad; 5, Ócsöd; 6–8, Battonya (*Gödrösök, Parasztanya and Formóza*); 9, Sănandrei; 10, Parța; 11, Tărtăria; 12, Wulfen.

Bibliografie

- Álvarez-Fernández 2011 Álvarez-Fernández E., *Spondylus Shells at Prehistoric Sites in the Iberian Peninsula*. În: Ifantidis F., Nikolaidou M. (eds.), *Spondylus in Prehistory: New Data & Approaches. Contributions to Archaeology of Shell Technologies*, BAR (IS), 2216, Archaeopress, London 2011, 13–18.
- Antonović et alii 2016 Antonović D., Vitezović S., Dimić V., *Life in White: symbolism and importance of the white colour in the Neolithic in the Balkans*. În: *Acta Musei Tiberiopolitani*, 2, 2016, 26–37.
- Bajčev, Stojanović 2016 Bajčev O., Stojanović I., *Exotic goods in the Neolithic of the Central Balkans. Spondylus and other objects from Neolithic sites in the Morava Valley, Serbia*. În: Perić S., Korać M., Stojanović B., *The Neolithic in the Middle Morava Valley: new insights into settlements and economy*, Belgrade, 2016, 103–124.
- Bánffy 1999 Bánffy E., *Kompolt-Kisté. A Neolithic, Bronze Age, Sarmatian and Avar site Rescue excavation at the M3 motorway*, Eger, 1999.
- Banner 1960 Banner J., *The neolithic settlement of the Kremenik Hill at Csoka*. În: *ActaArchHung* 12, 1960, 1–56.
- Bardec'kyj et alii 2016 Bardec'kyj A., Dębiec M., Saile T., *Zwei runde Spondylusklappen aus der bandkeramischen Siedlung von Rovanci in Wolhynien. Ein Beitrag zu Tausch und Status im frühen Neolithikum*. În: *Sprawozdania Archeologiczne*, 68, 2016, 183–192.
- Benac 1971 Benac A., *Obre II. Neolitsko naselja butmirske grupe na Gornjem polju*. În: *Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu*, XXVI, 1971, 5–300.
- Berciu 1966 Berciu D., *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966.
- Bonnardin 2012 Bonnardin S., *Parures de coquillages du néolithique en Europe (VIe-Ve millénaires av. J.-C.)*. În: *Techniques & Culture*, 59, 2, 2012, 26–43.
- Borello, Micheli 2004 Borello M. A., Micheli R., *Spondylus gaederopus*, gioiello dell'Europa preistorica. În: *Preistoria Alpina*, 40 (Supl. 1), 2004, 71–82.
- Borić 2009 Borić D., *Absolute dating of metallurgical innovations in the Vinča culture of the Balkans*. În: Kienlin T.L., Roberts B.W. (eds.), *Metals and societies: studies in honour of Barbara S. Ottaway*, Habelt, Bonn, 2009, 191–245.

- Borić 2015 Borić D., *The End of the Vinča World: Modelling the Neolithic to Copper Age Transition and the Notion of Archaeological Culture*. În: Raczky P., Anders A., Sebők K., Csippán P., Tóth Z. (eds.), *Neolithic and Copper Age between the Carpathians and the Aegean Sea: Chronologies and Technologies from the 6th to the 4th millennium BCE*, 2015, 156–217.
- Borić et alii 2014 Borić D., French C.A.I., Stefanović S., Dimitrijević V., Cristiani E., Gurova E., Antonović D., Allue E., Filipović D., *Late Mesolithic lifeways and deathways at Vlasac (Serbia)*. În: *Journal of Field Archaeology*, 39.1, 2015, 4–31.
- Burić 2015 Burić M., *Problems of the late Neolithic chronology in Eastern Croatia*. În: Hansen S., Raczky P., Anders A., Reingruber A. (eds.), *Neolithic and Copper Age between the Carpathians and the Aegean Sea: chronologies and technologies from the 6th to the 4th millennium BCE*, Archäologie in Eurasien, 31, Habelt, Bonn, 2015, 143–156.
- Chapman 1981 Chapman J., *The Vinča culture of South-East Europe. Studies in chronology, economy and society*. În: *British Archaeological Reports, International Series*, S 117 (i, ii), Oxford, 1981.
- Chapman, Gaydarska 2015 Chapman J., Gaydarska B., *Spondylus gaederopus/Glycymeris Exchange Networks in the European Neolithic and Chalcolithic*. În: Fowler C., Harding J., Hofmann D. (eds.), *The Oxford Handbook of Neolithic Europe*, Oxford, 2015, 63–656.
- Chapman et alii 2011 Chapman J., Gaydarska B., Skafida E., Souvatzi S., *Personhood and the Live Cycle of Spondylus Rings: An Example from Late Neolithic, Greece*. În: Ifantidis F., Nikolaidou M. (eds.), *Spondylus in Prehistory: New Data & Approaches. Contributions to Archaeology of Shell Technologies*, BAR (IS), 2216, Archaeopress, London, 2011, 139–160.
- Csengeri 2004 Csengeri P., *Spondylus mellékletes középső neolitikus temetkezések Mezőzomborról és Mezőkövesdről*. În: *ΜΩΜΟΣ III. Őskoros Kutatók III. Összejövetelének konferenciakötelete. Halottkultusz és temetkezés, Szombathely-Bozsok, 2002. Október 7–9*, Szombathely, 65–90.
- Comşa 1973 Comşa E., *Parures néolithiques en coquillages marins découvertes en territoire Roumain*. În: *Dacia N.S.*, 17, 1973, 61–76.
- Diaconescu 2017 Diaconescu D., *Despre cronologia absolută a unui nivel din situl neolitic de la Tărtăria-Gura Luncii*. În: *Analele Banatului*, XXV, 2017, 25–33.
- Domboróczki 1997 Domboróczki L., *Fűzesabony-Gubakút. Neolithic Village from the 6th Millennium*. În: Raczky P., Kovács T., Anders A. (eds.), *Paths into the Past. Rescue Excavations on the M3 Motorway*, Budapest, 1997, 19–27.
- Draşovean 1994 Draşovean F., *Die Vinča-Kultur im Banat*. În: *Germania*, 72, 2, 1994, 409–425.
- Draşovean 1996 Draşovean F., *Cultura Vinča târzie în Banat. Relațiile cu vecinii*, Timișoara, 1996.
- Draşovean 2009 Draşovean F., *Cultural Relationships in the Late Neolithic of the Banat*. În: Draşovean F., Ciobotaru D. L., Maddison M. (eds.), *Ten Years After: The Neolithic of the Balkans, as uncovered by the last decade of research*, Timișoara, 2009, 259–274.
- Draşovean 2014a Draşovean F., *Despre cronologia absolută a neoliticului și eneoliticului timpuriu din răsaritul Bazinului Carpatic. O abordare Bayesiană*. În: *Analele Banatului*, XXII, 2014, 33–67.
- Draşovean 2014b Draşovean F., *On the late Neolithic and Early Eneolithic Relative and Absolute Chronology of the Eastern Carpathian Basin. A Bayesian approach*. În: Schier W., Draşovean F. (eds.), *The Neolithic and Eneolithic in Southeast Europe*, PPS, 28, Marie Leidorf, Rahden/Westf., 2014, 129–173.
- Draşovean, Martiş 2014 Draşovean F., Martiş F., *A Clay Tablet Discovered in the Late Neolithic Settlement from Sânandrei (Timiș County, South-West of Romania)*. În: Marler J. (ed.), *Fifty Years of Tărtăria Excavations. Festschrift in Honour of Gheorghe Lazarovici*, Lidana, Suceava, 2014, 67–72.
- Draşovean et alii 2017 Draşovean F., Schier W., Bayliss A., Gaydarska B., Whittle A., *The Lives of Houses. Duration, Context and History at Neolithic Uivar, Rumania*. În: *European Journal of Archaeology*, 20.4, 2017, 636–662.
- Füzesi et alii 2017 Füzesi A., Faragó N., Raczky P., *Tiszaug-Railway-station. An archaic Middle Neolithic community on the Great Hungarian Plain*. În: *Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae*, Ser. 3, No. 5, Budapest, 2017, 7–65.

- Gardelková-Vrtelová, Golej 2013 Gardelková-Vrtelová A., Golej M., *The necklace from the Strážnice site in the Hodonín district (Czech Republic). A contribution on the subject of Spondylus jewellery in the Neolithic*. In: *Studia Praehistorica*, XL, 2013, 265–277.
- Gimbutas 1976 Gimbutas M., *Neolithic Macedonia. As Reflected by Excavations at Anza, Southeast Yugoslavia*. In: *Monumenta Archaeologica*, 1, Los Angeles, 1976.
- Gligor 2009 Gligor M., *Așezarea neolitică și eneolitică de la Alba Iulia-Lumea Nouă în lumina noilor cercetări*, Cluj-Napoca, 2009.
- Goldman 1984 Goldman G., *Battonia-Gödrösök. Eine neolithische Siedlung in Südost-Ungarn*. Békéscsaba, 1984.
- Goldman, Szénászký 2009 Goldman G., Szénászký J.G., *Adatok a szakálhádi kultúra kereskedelmi kapcsolataihoz*. In: Virágos G. (ed.), *ΜΩΜΟΣ VI. Őskoros Kutatók VI. Összejövetelének konferenciakötete*, Szombathely, 2009, 79–86.
- Hegedűs, Makkay 1987 Hegedűs K., Makkay J., *Vésztő-Mágor. A settlement of the Tisza culture*. In: Tálas L., Raczky P. (eds.), *The Late Neolithic of the Tisza Region*, Budapest-Szolnok, 1987 85–103.
- Horváth 2005 Horváth F., *Gorzsó. Előzetes eredmények az újkőkori tell 1978 és 1996 közötti feltárásából*. In: Bende L., Lőrinczy G. (eds.), *Hétköznapiak Vénuszai*, Hódmezővásárhely, 2005, 51–83.
- Horváth, Hertelendi 1994 Horváth F., Hertelendi E., *Contribution to the 14C based absolute chronology of the Early and Middle Neolithic Tisza region*. In: Jósza András Múzeum Évkönyve, XXXVI, 1994, 111–133.
- Jankovich et alii 1989 Jankovich D., Makkay J., Szöke B.M., *Békés Megye Régészeti Topográfiája. A Szarvasi Járás IV/2*. In: *Magyarország Régészeti Topográfiája*, 8, Budapest, 1989.
- Ifantidis 2011 Ifantidis F., *Cosmos in fragments: Spondylus and Glicymerys adornment at neolithic Dispilio, Greece*. In: Ifantidis F., Nikolaidou M. (eds.), *Spondylus in Prehistory: New Data & Approaches. Contributions to Archaeology of Shell Technologies*, BAR (IS), 2216, Archaeopress, London, 2011, 123–137.
- Jeunesse 1993 Jeunesse C., *La necropole rubanée d'Ensisheim „Les Octrois” (Haut Rhine). La parure*. In: *Cahiers de l'association pour la promotion de la recherche archéologique en Alsace*, Tome 9, 1993, 59–79.
- Jeunesse 1996 Jeunesse C., *Variabilité des pratiques funéraires et différenciation sociale dans le Néolithique ancien danubien*. In: *Gallia préhistoire*, 38, 1996, 249–286.
- Jeunesse 2002 Jeunesse C., *La coquille et la dent. Parure des coquillage et révolution des systèmes symbolique dans le néolithique danubien (5600–4500)*. In: Guillaune J. (ed.), *Matériaux, production, circulation du néolithique à l'âge du bronze*, Paris, 2002, 49–64.
- John 2011 John J., *Status of Spondylus Artefacts within the LBK Grave Goods*. In: Ifantidis F., Nikolaidou M. (eds.), *Spondylus in Prehistory. New data and approaches. Contributions to the archaeology of shell technologies (British Archaeological Reports. International Series, 2216)*, Oxford, 2011, 39–45.
- Kalicz 1985 Kalicz N., *Kőkori falu Aszódon*, Múzeumi Füzetek, Aszód, 1985.
- Kalicz 1998 Kalicz N., *Figürliche Kunst und bemalte Keramik aus dem Neolithikum westungarns*. *Archaeolingua, Series Minor*, 10, Budapest, 1998.
- Kalicz, Koós 1997 Kalicz N., Koós J., *Mezőkövesd-Mocsolós. Neolithic Settlement and Graves from the 6th Millennium B. C.*. In: Rackzy P., Kovács T., Anders A. (eds.), *Paths into the Past. Rescue Excavations on the M3 Motorway*, Budapest, 1997, 28–33.
- Kalicz, Makkay 1977 Kalicz N., Makkay J., *Die linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene*, Budapest, 1977.
- Kalicz, Raczky 1987 Kalicz N., Raczky P., *The Late Neolithic of the Tisza region. A survey of recent archaeological research*. In: Raczky P. (ed.), *The Late Neolithic of the Tisza region*, Szolnok, 1987, 11–30.
- Kalicz, Szénászký 2001 Kalicz N., Szénászký J.G., *Spondylus-Schmuck im Neolithikum des Komitats Bekes, Südostungarn*. In: *Praehistorische Zeitschrift*, 76, 2001, 24–54.
- Karmanski 1977 Karmanski S., *Katalog antropomorfne i zoomorfne plastike iz ozoline Odžaka*, Arheološka Zbirka, Odžaci, 1977.

- Kiparissi-Apostolika 2005 Kiparissi-Apostolika N., *Tracing symbols of life and symbols of death in Neolithic archaeological context*. În: *Documenta Praehistorica*, XXXII, 2005, 133–144.
- D. Komšo 2007 Komšo D., *Body ornaments in Istria from Paleolithic to Neolithic Period*. În: *Situla 44. Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan*, Ljubljana, 2014, 31–40.
- Krauβ 2014 Krauβ R., *Ovčarovo-Gorata. Ein frühneolithische Siedlung in Nordostbulagrien*, Habelt-Verlag, Bonn, 2014.
- Korek 1989 Korek J., *Die Theiß-Kultur in der Mittleren und Nordlichen Theißgegend*. În: *Inventaria Praehistorica Hungariae*, III, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1989.
- Küßner 2017 Küßner M., *Erster Bericht zu den Gräbern der Linienbandkeramik mit Spondylus-Artefakten von Höngeda (Unstrut-Hainich-Kreis)*. În: *Mühlhäuser Beiträge*, 40, Mühlhausen/Th., 2017, 49–62.
- Laser 1959 Laser R., *Eine bandkeramische Hockerbestattung mit Spondylusschmuck aus Wulfen, Kr. Köthen*. În: *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte*, 43, 1959, 87–89.
- Lillios 1999 Lillios K.T., *Objects of memory: the ethnography and archaeology of heirlooms*. În: *Journal of Archaeological Method and Theory*, 6 (3), 1999, 235–262.
- Lazarovici 1979 Lazarovici G., *Neoliticul Banatului*. În: *Bibliotheca Musei Napocensis*, IV, Cluj-Napoca, 1979.
- Lazarovici, Maxim 1995 Lazarovici G., Maxim Z., *Gura Baciului. Monografie Arheologică*. În: *Bibliotheca Musei Napocensis*, 11, Cluj-Napoca, 1995.
- Lazarovici et alii 2001 Lazarovici G., Draşovean F., Maxim Z., *Parța. Monografie Arheologică*, Timișoara, 2001.
- Lichter 2001 Lichter C., *Untersuchungen zu den Bestattungssitten des südosteuropäischen Neolithikums und Chalkolithikums*, Philipp von Zabern, Mainz an Rhein, 2001.
- Linnaeus 1758 Linnaeus C., *Systema naturae per regna tria naturae, secundum classes, ordines, genera, species, cum characteribus, differentiis, synonymis, locis*. Tomus I. Editio Decima. Reformata. Holmiae, Impenses Direct. Laurentii Salvii, 1758.
<https://www.biodiversitylibrary.org/item/10277#page/3/mode/1up>
[accesat în februarie 2018].
- Luca et alii 2016 Luca S. A., Sava T. B., Păceșilă D., Gaza O., Stanciu I., Sava G., Ștefan B., *Radiocarbon data for level III from Tărtăria-Gura Luncii (preventive researches from 2014–2015)*. În: *Brukenthal. Acta Musei*, XI.1, 2016, 11–15.
- Luca et alii 2017 Luca S. A., Păpureanu A.-M., Natea G. V., *A belt buckle from Spondylus gaederopus Linnaeus, 1758, discovered at Tărtăria-Gura Luncii-The 2010 campaign*. În: *Brukenthal. Acta Musei*, XII.1, 2017, 15–43.
- J. Makkay 1990 Makkay J., *Knochen-, Geweih- und Eberzahngegenstände der frühneolithischen Körös-Kultur*. În: *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, Budapest, 1990, 23–58.
- Mauss, Hubert 1996 Mauss M., Hubert H., *Teoria generală a magiei*, Iași, 1996.
- Marinković 2010 Marinković S., *Arheološki materijal za nalazišta Živaniceva dolja iz zbirke Narodnog muzeja u Zrenjaninu-vinčanska kultura*. În: *Rad Muzeja Vojvodine*, 52, 2010, 21–36.
- Milleker 1938 Milleker F., *Vorgeschichte des Banats*. În: *Starinar*, XIII, 1938, 102–166.
- Miller 1996 Miller M., *The manufacture of cockle shell beads at Early Neolithic Franchthi Cave, Greece: A case of craft specialization?*. În: *Journal of Mediterranean Archaeology*, 9, 1, 1996, 7–37.
- Miller 2003 Miller M., *Technical Aspects of Ornament Production at Sitagroi*. În: Elster E., Renfrew C. (eds.), *Prehistoric Sitagroi: Excavations in Northeast Greece, 1968–1970, Volume 2: The Final Report. Monumenta Archaeologica*, 20, Los Angeles, 2003, 369–382.
- Musée d'Archéologie nationale <https://musee-archeologienationale.fr/une-exceptionnelle-tombe-feminine-du-neolithique-ancien-cys-la-commune-aisne>[accesat în februarie 2018].
- Müller 1997 Müller J., *Neolithische und chalkolithische Spondylus- Artefakte. Anmerkungen zu Verbreitung, Tauschgebiet und sozialer Funktion*. În: Becker C., Dunkelman M.-L., Metzner-Nebelsick C., Peter-Röcher H., Roeder M., Teržan B. (eds.), *Chronos. Beiträge zur Prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südeuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel. Internat. Arch., Studia honoraria*, Verlag Marie Leidorf, Espelkamp, 1997, 91–106.

- Nikolaidou 2011 Nikolaidou M., *Lives and Journeys of Spondylus and People: A Story to Conclude*. in Ifantidis F., Nikolaidou M. (eds.), *Spondylus in Prehistory: New Data & Approaches. Contributions to Archaeology of Shell Technologies, BAR (IS)*, 2216, London, 2011, 223–237.
- Nieszery 1995 Nieszery N., *Linearbandkeramische Gräberfelder in Bayern*, Verlag Marie Leidorf, Espelkamp, 1995.
- Novotný 1958 Novotný B., *Slovensko v mladšej dobe kamennej*, Bratislava, 1958.
- Oravec 1996 Oravec H., *Neolithic burials at Tiszaluc-Sarkad. Data to the burial practices of the Alföld Linear Pottery culture*. In: *Folia Archaeologica*, 45, 1996, 51–62.
- Pavúk 1972 Pavúk J., *Neolithisches Gräberfeld in Nitra*. In: *Slovenska Archeologia*, XX.1, 5–105.
- Podborski 2002 Podborski V., *Spondylový šperk v hrobech lidu s lineární keramikou ve Vedrovicích*. In: *Archeologické rozhledy*, LIV, 223–240.
- Rajković 2014 Rajković D., *Čepin-Ovčara/Tursko groblje*. In: Balen J., Hršak T., Šošić-Kindžić R. (eds.), *Darovi zemlje. Neolitik između Save, Drava i Dunava*, 2, Osijek – Zagreb, 2014, 22–28.
- Raczky 1987 Raczky P., *Öcsöd-Kováshalom. A settlement of the Tisza culture*. In: Raczky P. (ed.), *The Late Neolithic of the Tisza region*, Szolnok, 1987, 61–83.
- Radcliffe-Brown 2000 Radcliffe-Brown A.R., *Structură și funcție în societatea primitivă*, Iași, 2000.
- Resch, Germann 1995 Resch F., Germann K., *Schmuck aus Spondylus-Muscheln von Parța*. In: *Acta Musei Napocensis*, 32. 1, 1995, 351–358.
- Schuster 2002 Schuster C., *Zu den Spondylus-Funden in Rumänien*. In: *Thraco-Dacica*, 23, 2002, 37–83.
- Schier 1996 Schier W., *The Relative and Absolute Chronology of Vinča: New Evidence from the Type Site*. In: Draşovean F. (ed.), *The Vinča Culture, its Role and Cultural Connections*, International Symposium, October 2–6, 1996, Timișoara, 141–162.
- Schier 2014 Schier W., *Der spätneolithisch-kupferzeitliche Tell von Uivar (Rumänien). Prospektionen und Grabungen 1998–2009*. In: Schier W., Meyer M. (eds.), *Vom Nil bis an die Elbe; Forschungen aus fünf Jahrzehnten am Institut für Prähistorische Archäologie der Freien Universität Berlin*, Verlag Marie Leidorf, Rahden/Westf., 2014, 17–36.
- Séfériadès 1995 Séfériadès M.L., *Spondylus gaederopus: the earliest European long distance exchange system – a symbolic and structural archaeological approach to Neolithic societies*. In: *Poročilo o raziskovanju paleolitika, neolitika in eneolitika v Sloveniji*, 22, 1995, 238–245.
- Séfériadès 2000 Séfériadès M.L., *Spondylus Gaederopus: Some Observations on the Earliest European Long Distance Exchange System*. In: Hiller S., Nikolov V. (eds.), *Karanovo III. Beiträge zum Neolithikum in Südosteuropa*, Phoibos Verlag, Wien, 2000, 423–437.
- Séfériadès 2003 Séfériadès M.L., *Note sur l'origine et la signification des objets en spondyle de Hongrie dans le cadre du Néolithique et de l'Énéolithique européens*. In: E. Jerem Raczky P. (eds.), *Morgenrot der Kulturen. Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag*, Archaeolingua, Budapest, 2003, 353–373.
- Séfériadès 2010 Séfériadès M.L., *Spondylus and long-distance trade in prehistoric Europe*. In: Anthony D. (ed.), *The Lost World of Old Europe: The Danube Valley 5000–3500 BC*, Princeton University Press, New York – Princeton – Oxford, 2010, 178–190.
- Siklósi, Csengeri 2011 Siklósi Zs., Csengeri P., *Reconsideration of Spondylus Usage in the Middle and Late Neolithic of the Carpathian Basin*. In: Ifantidis F., M. Nikolaidou M. (eds.), *Spondylus in Prehistory: New Data & Approaches. Contributions to Archaeology of Shell Technologies, BAR (IS)*, 2216, Archaeopress, London, 2011, 47–62.
- Siklósi 2013 Siklósi Zs., *Traces of Social Inequality during the Late Neolithic in the Eastern Carpathian Basin*, Dissertationes Pannonicae, IV. 3, L'Harmattan, Budapest, 2013.
- Srejović 1969 Srejović D., *Lepenski Vir. Nova praistorijska kultura u Podunavlju*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1969.
- Srejović 1981 Srejović D., *Lepenski Vir. Menschenbilder einer frühen europäischen Kultur*, Philip von Zabern, Mainz, 1981.
- Suciu 2009 Suciu C. I., *Cultura Vinča în Transilvania*. In: *BMB*, XLIV, Sibiu, 2009.

- Szénászký 1977 Szénászký J.G., *A szákalhádi csoport idoltöredéke Battonyáról*. În: *Arch. Ert*, 104, 1977, 216–220.
- Szénászký 1983 Szénászký J.G., *A délkelet-Alföld neolitikumának néhány időrendi kérdéséről*. În: *Arch. Ert*, 110, 1983, 243–246.
- Szénászký 1990 Szénászký J.G., *Arcos edényfedő Battonyáról*. În: *Arch. Ert*, 117, 1990, 151–160.
- Theodoropoulou 2011 Theodoropoulou T., *Spondylus gaederopus in Aegean Prehistory: Deciphering Shapes from Northern Greece*. În: Ifantidis F., Nikolaidou M. (eds.), *Spondylus in Prehistory. New data and aproches. Contributions to the archaeology of shel technologies*, BAR (IS), 2216, London, 2011, 93–104.
- Tripković 2006 Tripković B., *Marine Goods in European Prehistory*. În: *Analele Banatului (SN)*, 14, 1, 2006, 89–102.
- Tripković et alii 2016 Tripković B., Dimitrijević V., Rajković D., *Marine shell board from the Late Neolithic site of: Čepin-Ovčara (Slavonia, Croatia)*. În: *Documenta Praehistorica*, XLIII, 2016, 343–362.
- Todorova 2000 Todorova H., *Die Spondylus-Problematik Heute*. În: Hiller S., Nikolov V. (eds.), *Karanovo, Band III: Beiträge zum Neolithikum in Südosteuropa*, Phoibos Verlag, Wien, 2000, 415–422.
- Van Gennep 1996 Van Gennep A., *Ritualurile de trecere*, Iași, 1996.
- Velázquez Castro et alii 2011 Velázquez Castro A., Zúñiga Arellano B., Maldonado N.V., *Pre-Hispanic Attire made of Spondylus from Tula, Mexico*. În: Ifantidis F., Nikolaidou M. (eds.), *Spondylus in Prehistory. New data and aproches. Contributions to the archaeology of shel technologies*, BAR (IS), 2216, London, 1959, 209–219.
- Vencl 1959 Vencl S., *Spondylové šperky v pondunajském Neolitu*. În: *Archeologické Rozhledy*, 11, 1959, 699–742.
- Veropoulidou 2011 Veropoulidou V., *Spondylus gaederopus tools and min Central Greece from the 3rd to the early 1st millenium BC*. În: Ifantidis F., Nikolaidou M. (eds.), *Spondylus in Prehistory. New data and aproches. Contributions to the archaeology of shel technologies*. BAR (IS), 2216, Archaeopress London, 2011, 191–208.
- Vlassa 1963 Vlassa N., *Chronology of the neolithic of Transylvania, in the light of the Tărtăria settlement's stratigraphy*. În: *Dacia N.S.*, 7, 1963, 485–494.
- Vitezović 2012 Vitezović S., *The White Beauty – Starčevo culture jewellery*. În: *Documenta Praehistorica*, XXXIX, 2012, 91–203.
- Vitezović 2016 Vitezović S., *The Sea within: the Use of Mollusc Shells as Ornaments in the Central Balkans Neolithic*. În: Preoteasa C., Nicola C.-D. (eds.), *Cucuteni Culture whitin the European Neo-Eneolithic Context*, Piatra Neamț, 2016, 237–256.
- Whittle et alii 2016 Whittle A., Bayliss A., Barclay A., Gaydarska B., Banffy E., Borić D., Drașovean F., Jakucs J., Marić M., Orton D., Pantović I., Schier W., Tasić N., Vander Linden M.A., *Vinča potscape: formal chronological models for the use and development of the Vinča ceramics in south-east Europe*. În: *Documenta Praehistorica*, XLIII, 2016, 1–60.
- Wijnen 1981 Wijnen M.H., *The Early Neolithic Settlement at Sesklo; an Early Farming Community in Thessaly, Greece*. În: *Analecta Praehistorica Leidensia*, 14, 1981, 1–146.
- Willms 1985 Willms C., *Neolithischer Spondylus-schmuck: Hundert Jahre Forschung*. În: *Germania*, 63 (2), 1985, 331–343.
- Windler 2013 Windler A., *From the Aegean Sea to the Parisian Bassin. How Spondylus can rearrange our view on trade and exchange*. În: *Metalla*, 20, 2, 2013, 87–115.
- Windler 2017 Windler A., *From the Aegean Sea to the Parisian Basin: Spondylus shell exchange in Europe during the process of Neolithisation*. În: Eisenach P., Stöllner T., Windler A. (eds.), *The RITaK conferences 2013–2014. Raw Materials, Innovation, Technology of Ancient Cultures RITaK*, Verlag Marie Leidorf GmbH, Bochum, 2017, 195–110.
- WORMS <http://www.marinespecies.org/aphia.php?p=taxdetails&id=141549> [accesat februarie 2018].

Fig. 1

Fig. 2a

Fig. 2b

Fig. 3a

Fig. 3b

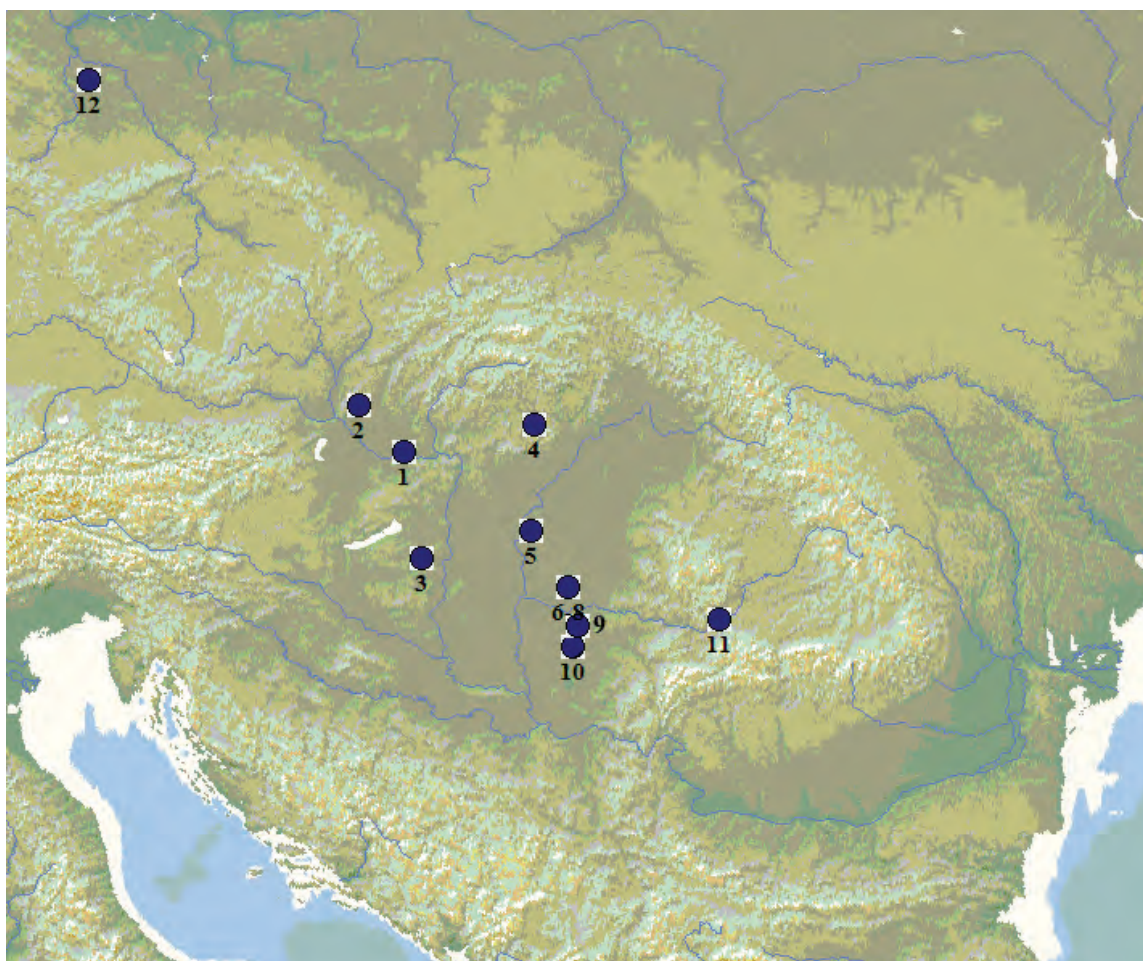

Fig. 4

RAPORT DE CERCETARE ARHEOLOGICĂ PRIVIND OBIECTIVUL DE LA SUSANI, COM. TRAIAN VUIA, JUD. TIMIȘ. PUNCT: GRĂMURADA DE LA JUPANI¹

*Dragoș Diaconescu**, *Victor Bunoiu***, *Alexandru Hegyi****, *Răzvan Pinca*****, *Aurelian Rusu******, *Robin Quatert******, *Iulian Leonti******, *Sofia Bertea******

Archaeological report regarding the research from the site Grămurada de la Jupani, Susani, Traian Vuia comune, Timiș county

Abstract: The 2018 research campaign from Susani-Grămurada de la Jupani has targeted the western sector of trench S1/2017–2018. Thus, this research unit was finalized. Seven unauthorized excavations were noticed in the central area of the mound. The most important feature from this research stage is labeled as C.11 and it is a cremation deposition containing charcoal and cremated bones combined with several artifacts such as: small metal items and parure objects (bronze and gold), faience beads and pottery. The pottery display all the characteristics of the Susani cultural group as it was defined based on the results from Susani-Grămurada lui Ticu. Above all these items were deposited (buried) bones belonging to a large herbivore mammal. The feature C.11 is, from stratigraphical point of view, later than the edification of the mound, its upper part being completely disturbed by a bio-perturbation and by two of the unauthorized excavations.

Keywords: mound, the bronze age, cremation, funeral, Susani

Cuvinte cheie: movilă, epoca bronzului, incinerare, funerar, Susani

Scurtă prezentare a sitului

Situl arheologic Susani-Grămurada de la Jupani (cod RAN sit: 159124.03) face parte din grupul de cinci movile situat pe latura nordică a localității Susani (com. Traian Vuia, jud. Timiș). Movila numită Grămurada de la Jupani este situată pe malul drept al pârâului Glavița, chiar pe marginea primei terase neîndubabile a acestuia¹ (vezi **Harta 1**).

În 1974 Ioan Stratan indica valorile dimensionale pentru „...movila... de la Jupani” ca fiind 80–90 m în diametru și circa 10 m înălțime². Cercetările întreprinse în movila Grămurada lui Ticu între anii 1964–1973 de către Ion Stratan și Alexandru Vulpe au fost valorificate printr-un studiu publicat în 1977 în *Præhistorische Zeitschrift*. Aici, Grămurada de la Jupani este menționată și cartată, dimensiunile oferite fiind de cca. 60 m diametru și cca. 4 m în elevație³. În 1983 Maria Moroz Pop publică informații despre această movilă, utilizând toponimul propus de I. Stratan, oferind și valori dimensionale (100 m

¹ Acest studiu este în fapt raportul de cercetare a campaniei 2018, raport care din varii motive care țin strict de organizarea și editarea volumului *Cronica Cercetărilor Arheologice* nu a ajuns să fie publicat în *Cronica Cercetărilor Arheologice* din România. Campanie 2018, București/Sibiu, 2019.

* Muzeul Național al Banatului Timișoara, str. Martin Luther 4 (Bastion Theresia), Timișoara; e-mail: goshu_d@yahoo.com.

** Direcția Județeană pentru Cultură Timiș, str. Augustin Pacha 8, Timișoara; e-mail: victor.bunoiu@gmail.com.

*** Universitatea de Vest Timișoara, Bd. Vasile Pârvan 4, Timișoara; e-mail: alexandru.hegyi@e-uvr.ro.

**** Muzeul de Istorie, Etnografie și Artă Plastică Lugoj, str. N. Bălcescu 2, Lugoj; e-mail: razvanioanpinca@gmail.com.

***** Cercetător independent, Alba-Iulia; e-mail: rusu_aurelian@yahoo.co.uk.

***** University at Buffalo, State University of New York, 12 Capen Hall, Buffalo, New York, e-mail: robinqua@buffalo.edu

***** Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță Caransebeș, Piața Gen. Ioan Dragalina 2, Caransebeș; e-mail: iulianleonti@gmail.com

***** Direcția Județeană pentru Cultură Timiș, str. Augustin Pacha 8, Timișoara; e-mail: sofiabertea@yahoo.com.

¹ Diaconescu *et al.* 2018, 131.

² Stratan 1974, 2.

³ Stratan, Vulpe 1977, 28, 29, Abb. 1.

Harta 1: Harta movilelor de la Susani. Cu cifra 3 e desemnată Grămurada de la Jupani

în diametru și 10 m înălțime)⁴. Florin Medeț și Ion Bugilan publică în 1987 informații despre acest obiectiv arheologic, atribuindu-l însă satului Jupani și oferind toponimul de *Gomilă*. Valorile dimensionale publicate de cei doi autori variază între 80 și 100 m pentru diametru și între 5 și 10 m pentru înălțime⁵.

După publicarea lucrării semnată de Medeț și Bugilan în 1987, această movilă nu s-a mai bucurat de un interes deosebit, Sabin Adrian Luca reușind în anul 2006 prin

publicarea repertoriului arheologic al Banatului românesc să „creeze” două movile (una atribuită satului Jupani numită *Gomilă* sau *Grămurada* și una satului Susani numită *Grămurada de la Jupani*)⁶.

Între anii 2002 și 2006 Petru Rogoza a întreprins cercetări într-o movilă de pământ aplatizată aflată în imediata vecinătate a obiectivului arheologic discutat de noi în aceste rânduri. Această mică movilă nu a fost regăsită în literatura de specialitate și nu este inclusă nici în RAN. Materialele descoperite au fost încadrate în Hallstatt A1⁷.

Ținta principală a fost cercetarea zonei afectate în 2015 de căutătorii de comori, realizarea cercetărilor non-invasive (de magnetometrie și topografie electrică) și a unui plan topografic cât mai precis al movilei în sine, având în vedere faptul că movila era acoperită de o pădurice extrem de deasă. Astfel, la acest moment putem spune că *Grămurada de la Jupani* are o înălțime de 4 m și un diametru maxim de 44 m (pe axa E-V), fiind situată chiar pe fruntea terasei neîndubabile ce mărginește pârâul Glavița către nord⁸.

Scurtă descriere a rezultatelor campaniei 2017

Unitatea de cercetare a fost determinată de o intervenție neautorizată efectuată mecanizat în cursul anului 2015⁹. Astfel a rezultat o secțiune cu o lungime de 16,40 m și o lățime de 2,7 m. Caroierea a fost făcută dinspre latura de est, începând cu caroul 1. Dimensiunile carourilor au fost de 2 × 2,70 m. În zona carourilor 4, 5, 8 și parțial 9 (dimensiunile acestui carou au fost de 0,40 × 2,70 m) situația arheologică primară a fost complet afectată, implicit orice observație la nivel de grundriss fiind compromisă. Observații pertinente au fost făcute în carourile 7, 6, 3, 2 și 1.

Stratigrafia sectorului estic al secțiunii S1/2017–2018 este formată din 10 niveluri/pachete de niveluri. Pachetele de niveluri sunt cele mai de jos elemente componente ale stratigrafiei movilei, mai precis cele etichetate ca și 9 și 10. Pachetul 9 formează miezul acestei movile și conține 7 niveluri, iar pachetul 10 este format din două niveluri.

⁴ Moroz-Pop 1983, 481, nr. cat. XXVI/3. Într-un raport de cercetare arheologică preliminară efectuată în zona Glavița-Surduc, nepublicat din păcate, întocmit în 1988, Maria Moroz-Pop reevaluează aspectele dimensionale ale Grămuradei de la Jupani, indicând valorile dimensionale 15 × 20 m pentru diametru și 8 m înălțime – vezi Moroz-Pop 1988, 4, nr. cat. 6.

⁵ Medeț, Bugilan 1987, 143. Valorile dimensionale sunt indicate ca fiind preluate din literatura veche.

⁶ Luca 2006, 238, nr. cat. 571/2a (citând Moroz-Pop 1981, 481) și Luca 2006, 153, nr. cat. 327/1a (citând Medeț, Bugilan 1987, 143 – text preluat integral din sursa menționată). Dacă autorul ar fi citit și trimerile bibliografice făcute de F. Medeț și I. Bugilan în opera citată, la pagina 143 ar fi regăsit-o și pe ultima dintre ele „Moroz, 1983, 481, XXVI, 3” aspect ce i-ar fi indicat clar că este vorba de *Grămurada de la Jupani* numită de Medeț, Bugilan 1987 ca și *Gomilă* pe baza informațiilor primite de la localnici; autorii citați fac referire la termenul de *Grămurada* în directă relație cu cele scrise de Moroz-Pop 1983, 483, catalogând termenul respectiv ca și un „barbarism”.

⁷ Informație amabilă dr. Răzvan Pinca.

⁸ Diaconescu et al. 2018, 131.

⁹ Ibidem.

Au fost identificate 8 complexe arheologice, dintre care C.4, C.5, C.6 și C.7 sunt complexe adâncite de tipul gropi de stâlp, complexe C.1, C.3 și C.8 complexe adâncite în umplutura cărora au fost identificate cărbune de lemn și oase calcinate fragmentare, iar complexul C.2 ca și depunere de oase umane incinerate împreună cu fragmente de lut ars și cărbune de lemn, sub foină de strat¹⁰. Toate aceste complexe au fost amenajate în directă relație cu nivelul 10 (nivel sub forma unei pojghițe de culoare brun-roșcată) și sub-nivelul 10a (practic baza nivelului 10), niveluri ce practic stau la baza edificării movilei în sine și au fost suprapuse în mod direct de nivelurile imediat superioare.

Cercetările non-invazive au constatat în magnetometrie și tomografie electrică, ambele activități fiind desfășurate sub coordonarea lui Alexandru Hegyi. Ambele au vizat și spațiul exterior al movilei, în special pe latura vestică și nord-vestică. Cantitatea mare de gunoi menajer contemporan, abandonată spre pârâul Glavița (*i.e.* est și sud-est) a făcut imposibilă abordarea acestei laturi prin metodele menționate. Ambele metode au avut de suferit în zona centrală a movilei datorită stratului gros format din niveluri/lentile de lut depuse pentru a construi movila în sine, dar au relevat un aspect extrem de important. Movila este circumscrisă de un șanț cu o lățime de aproximativ 1,5 m, diametrul cercului descris de șanțul menționat fiind de 44 m. Respectivul șanț este într-o strânsă legătură cu delimitarea spațiului de desfășurare a activităților ce au dus la generarea platformei de la baza movilei (nivel 10a și 10), acoperirea acestei platforme fiind făcută practic cu movila în sine.

Din caroul 8, zona profilului sudic a fost prelevată o probă de cărbune de lemn și a fost trimisă la laboratorul IFIN-HH din București pentru datare AMS. Valoarea *mean* a datei calibrate obținute este de 1398 cal BC, valoare 1σ fiind 1450–1385 cal BC, dată ce se înscrie între valorile etapei C2 a Epocii Bronzului. Nivelul 10 și baza sa sub-nivelul 10a de la *Grămurada de la Jupani*, cu excepția cantității de oase calcinate descoperite, seamănă extrem de bine cu nivelurile I și II așa cum au fost descrise în cadrul sitului/movilei de la *Grămurada lui Ticu*¹¹.

Campania 2018

Perioada de desfășurare a cercetărilor a fost între 1.07.2018–31.07.2018. Cercetarea s-a efectuat sub tutela Universității de Vest din Timișoara, în baza autorizației de cercetare nr. 126/20.04.2018. Echipa de cercetare a fost formată din 5 arheologi (1 expert, 3 specialiști, 1 debutant), 1 doctorand de la Buffalo University pentru studiul oaselor calcinate, 2 masteranzi și 2 studenți. Ținta principală a campaniei a fost cercetarea tronsonului vestic al secțiunii S1, tronson decopertat în campania 2017.

Tronsonul vestic de cercetare a avut capătul estic în zona mediană a caroului 9, capătul său vestic fiind marcat de limita apuseană a caroului 22, astfel lungimea sa având 27 metri. Observațiile făcute în zona centrală a movilei, completate de cele din campania 2017, ne permit să afirmăm că, pe ductul unității de cercetare S1/2017–2018, zona centrală a movilei (carourile 8–10 în mod total, carourile 11–12 parțial) a fost afectată de șapte intervenții neautorizate. Ultimele două dintre aceste acțiuni (*i.e.* cele mai recente, din considerente stratigrafice) au putut fi date, prin datele de expirare inscripționate pe recipiente de plastic și aluminiu descoperite în umplutura celor două intervenții neautorizate, în anii 2010 și 2015. Toate aceste acțiuni au dus la formarea, ușor excentric față de centrul movilei, a unei alveolări puternice, ce a devenit extrem de vizibilă o dată cu defrișarea movilei în campania 2017. În peretele vestic al acestei alveolări, a fost surprinsă o bio-perturbare ce a afectat zona extrem vestică a caroului 11 și zona caroului 12, la adâncimea de cca. 2 m, imediat sub intervenția I.7 (intervenție numită provizoriu, în cadrul cercetării de teren, complexul C.9).

Totodată, în zona centrală a movilei (limita de vest a caroului 10 și colțul de nord-est al caroului 11) a fost observat complexul C.12, complex mai târziu decât momentul edificării movilei, dar mai timpuriu decât cea mai veche intervenție neautorizată (numită de noi I.4). Complexul C.12 prezintă două lentile de umplere și este intersectat și/sau suprapus de intervențiile I.7 și I.4. Materialul arheologic din cadrul complexului C.12 este foarte sărac și constă în câteva fragmente ceramice, care din punct de vedere tipologico-morfologic, se pot încadra larg în cadrul ceramicii medievale târzii (post secol XVI). Chiar dacă am considerat această unitate stratigrafică drept un complex arheologic, dată fiind vechimea sa

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, 132.

Imagine cu sectorul vestic al secțiunii S1/2017–2018, cercetat în campania 2018

în succesiunea stratigrafică a intervențiilor neautorizate din centrul movilei, precum și materialele arheologice pe care le conține, considerăm că ea face parte din categoria „braconajelor”, practicate de căutătorii de comori de-a lungul vremii.

În jumătatea nordică a carourilor 11 și 12, tăiat de complexul C.12 înspre nord-est, de intervenția I.7 în partea sa superioară și de bio-perturbarea menționată, a fost identificat, la adâncimea de 2,40 m complexul C.11 de formă rectangulară, cu colțurile rotunjite. Complexul a fost surprins și cercetat parțial, el fiind suprapus de profilul nordic al S1/2017–2018.

Tronsonul cercetat avea forma unui tra-

pez, singura latura completă având orientarea ENE-VSV, ea formând unghiuri drepte cu celelalte două laturi, parțial surprinse și cărora nu li s-a putut determina lungimea, ele „întrând” sub profilul nordic al unității de cercetare. Patru niveluri de umplere ale acestui complex au putut fi identificate. Nivelul superior, de culoare brun-deschis, dens, lutos nu conținea materiale arheologice. Următorul nivel, al doilea în succesiunea stratigrafică de sus în jos, de culoare gălbuie, extrem de dens de asemenea se remarcă și el prin lipsa materialelor arheologice. Nivelul al treilea, de culoare brun închis, dens, lutos a fost surprins doar în colțul de nord-est al tronsonului cercetat din complexul C.11. În cadrul acestui nivel, în mod special în partea sa inferioară, au fost identificate materiale ceramice, într-o pondere moderată, pentru un complex preistoric. Nivelul al treilea acoperea complet, subțindu-se vizibil spre vest, o lentilă de arsură cu o grosime maximă de 5 cm. Această lentilă prezenta în cadrul său fragmente de cărbune de lemn, oase calcinate, sporadic fragmente ceramice, mărgel de calcar/faianță (vezi **Foto 6**) și piese metalice de mici dimensiuni (vezi **Foto 5**). Sub acest nivel de cenușă, se afla dispus nivelul al patrulea, inferior, de culoare brună, dens lutos. Acest nivel nu conținea materiale arheologice și era de grosimi variabile între 1 cm și 10 cm, uneori mult mai consistent spre zona profilului nordic la S1/2017–2018. Partea inferioară a acestui nivel era marcată de prezența unei lentile brun-roșcate de natură organică (posibilă rogojină), ce era dispusă pe marginile săpate la momentul amenajării C.11. În directă relație cu această lentilă de natură organică este și așa-numitul complex C.10 identificat la adâncimea de 2,50 m în caroul 12 și interpretat inițial ca un complex distinct, relația directă cu lentila vizibilă și pe profilul nordic fiind indubitabilă. În zona mediană a complexului C.11 și „întrând” sub profilul nordic al secțiunii, o depunere de oase, neincinerate, ce nu erau dispuse în conexiune anatomică clară. Aspectul general al acestora precum și identificarea pe latura de est a C.11 a unui maxilar ce prezenta încă dentiția, s-a putut stabili că era vorba despre un mamifer ierbivor de talie mare. Depunerea de oase era suprapusă direct de nivelul al patrulea de umplere al complexului C.11 și în zona central sud-vestică de nivelul de arsură descris mai sus. La rândul ei, această depunere suprapunea direct lentila de natură organică de la baza nivelului al patrulea. În colțul de nord-est al tronsonului cercetat din C.11, lentila de natură organică suprapunea în mod direct o alveolă de formă oval-alungită, cu axa longitudinală pe direcția NV-SE, ce prezenta o adâncitură spre capătul de NV. Această alveolă era umplută cu un nivel de arsură (numit de noi nivelul inferior de arsură), nivel ce conținea din punct de vedere al culturii materiale aceleași tipuri de obiecte ca și nivelul superior de arsură, dar într-o cantitate mai mare, în directă corelație cu raportul dintre volumele de arsură ale celor două niveluri (vezi **Foto 4** pentru o parte din piesele de bronz identificate în acest nivel). Aspectul morfologico-tipologic al ceramicii identificate (vezi **Foto 1–3**) prezintă bune analogii cu materialul ceramic identificat în cadrul depunerilor 6, 7 și 8 din *Grămurada lui Ticu*, movilă situată tot pe teritoriul administrativ al satului Susani și cercetată în anii '70 ai secolului al XX-lea¹².

¹² Stratan-Vulpe 1977.

Această descoperire a stat la baza definirii grupei Susani¹³, grupă culturală văzută ca fiind contemporană cu grupele Bobda, Ticvaniu Mare-Karaburma III, Moldova Nouă și plasată la un orizont cronologic relativ Hallstatt A₁-A₂, cu o valoare a cronologiei absolute fixată între cca. 1150–1050 cal BC¹⁴.

Din punct de vedere stratigrafic complexe C.11 și C.13 taie nivelul de la baza movilei, profilul martor păstrat temporar pe axa N-S și documentat fotografic arătând că C.11 „taie” complexul C.13, intersecția dintre aceste două complexe fiind observabilă în caroul 11 (jumătatea vestică) în colțul de SV al complexului C.11 și colțul de NV al complexului C.13. Acesta din urmă este suprapus de profilul sudic al secțiunii S1, în zona carourilor 10 și 11 și are o formă trapezoidală în grundriss. Observațiile efectuate pe profilul sudic și în zona grundului ne arată că și complexul C.13 este mai târziu decât edificarea movilei propriu-zise. Două fragmente ceramice atipice, de mici dimensiuni au fost identificate în umplutura acestui complex, nepermițându-ne o încadrare cronologică relativă pe criterii legate de morfo-tipologia ceramicii. Ce este clar, este că acest complex se încadrează între edificarea movilei, ca și *terminus post quem* și datarea complexului C.11 ca și *terminus ante quem*.

Edificarea movilei propriu-zise de la Susani – *Grămurada de la Jupani* este, așa cum s-a observat și în campania 2017, în strânsă legătură cu amenajarea unei platforme (*nivelul 10a*) a cărei suprafață orizontală (*nivelul 10*) a fost utilizată pentru amenajarea mai multor structuri interne delimitate prin șiruri de stâlpi de lemn, demontate o dată cu construirea movilei și cu depunerea de oase calcinate împreună cu cărbune de lemn și fragmente de lut ars. Dacă în 2017 am considerat zona centrală (raportat la planimetria movilei) a acestui *nivel 10* ca fiind una arsă, observațiile mult mai bune din tronsonul vestic al S1 ne-au arătat că suprafața sa de culoare brun-roșcată nu este datorată arderii, ci resturilor de materie lemnoasă (așchii, frunze, ramuri) depuse pe suprafața acestui nivel. În zona de contact dintre carourile 15 și 16, dispus pe direcție NNV-SSE, a fost observat un aliniament de gropi de stâlp (numite S.1-S.8), gropi vizibile în momentul îndepărtării bazei nivelului 9 și implicit a șpăcluirii nivelului 10. Aceste gropi de stâlp nu pot fi puse în legătură directă cu aliniamentul din caroul 3 creat de complexe (C.4-C.7) din campania 2017, un eventual pandant al acestui șir de gropi (S.1-S.8) fiind posibil în zona carourilor 4 și 5, zonă însă afectată iremediabil de intervenția neautorizată din 2015 (numită de noi I.1). Aceste aspecte ne permit să considerăm, subliniind caracterul preliminar al acestei observații că este foarte posibil să avem de-a face cu cel puțin două structuri demarcate prin alinamente de stâlpi de lemn, legate în mod direct de platforma de lut ce precede edificarea movilei de pământ (nivelurile 10 și 10a).

Nu în ultimul rând, în cadrul complexelor identificate în cercetarea tronsonului vestic al secțiunii S1 trebuie să menționăm Șanțul 1, complex arheologic identificat în campania 2017 prin prospecția magnetometrică și tomografia electrică, ce indicau faptul că respectivul șanț circumscria movila. Tronsonul de șanț identificat în caroul 20, avea lățimea de 2 m și o adâncime de 0,80 m de la nivelul actual de călcare, confirmând calitatea rezultatelor obținute prin cercetările non-invazive coordonate de dr. Alexandru Hegyi. Umplutura șanțului, prin aspectul său general, arată că umplerea s-a făcut coluvial, cel mai probabil șanțul fiind gol în momentul finalizării movilei, fiind legat în mod indubitabil de marcarea unei zone, cel mai probabil cu caracter sacru/funerar, zonă ce avea în centru platforma formată din nivelurile stratigrafice 10a și 10.

Astfel, de nivelurile 10 și 10a și implicit de momentul imediat anterior edificării movilei se leagă următoarele complexe, de la V la E: Șanțul 1, gropile de stâlp S.1 – S.8, C.4 – C.7, C.2, C.8, C.1 și, posibil, C.3.

Posterioare construirii movilei sunt, în ordine stratigrafică de la cele mai vechi la cele mai noi următoarele complexe arheologice: C.13, C.11 și C.10, C.12. Ultimele intervenții antropice în cadrul *Grămuradei de la Jupani* sunt legate de intervențiile neautorizate practicate de-a lungul vremii și care sunt în aceeași ordine, de la vechi la nou, următoarele: I.4, I.7, I.6, I.5, I.3, I.2, I.1.

Scurte concluzii

Toate aceste informații de ordin stratigrafic descrise mai sus au fost folosite pentru elaborarea matricei stratigrafice a movilei *Grămurada de la Jupani* (vezi **Imaginea 2**), în care au fost indicate șapte faze

¹³ Gumă 1993, 169.

¹⁴ Gumă 1993, 275, fig. 10.

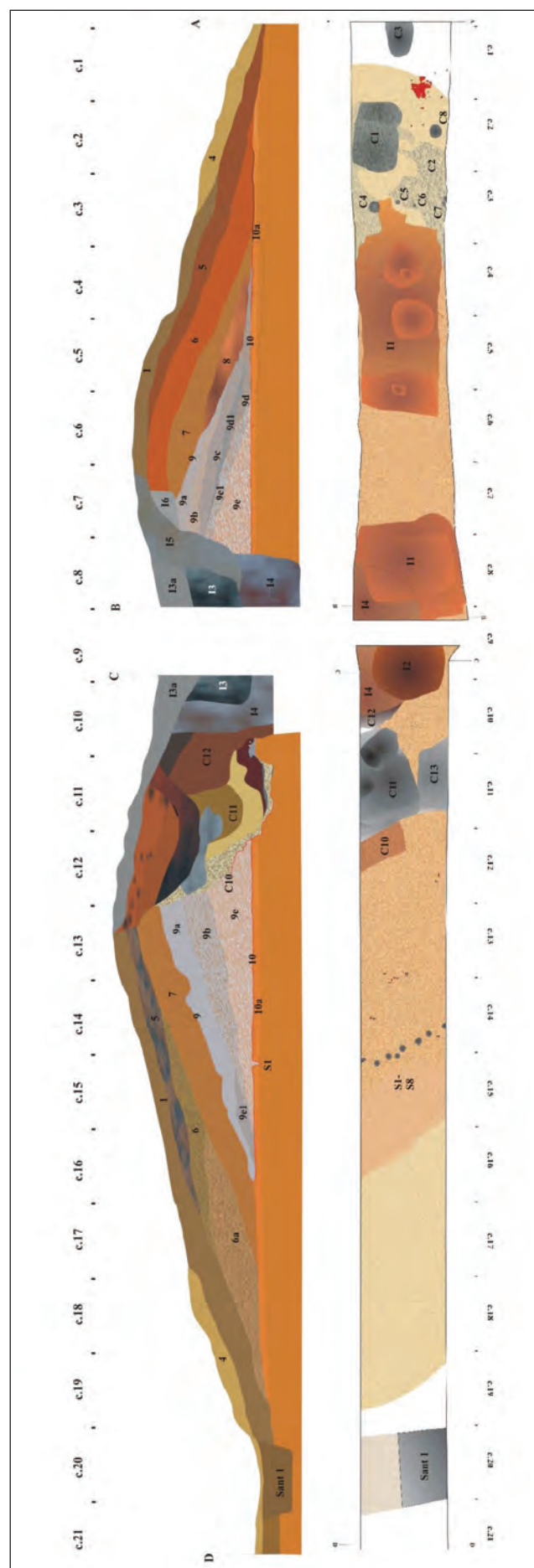
distincte numerotate cu cifre romane. Primele trei faze (faza I este numită *Amenajare platformă*, faza II *Corp movilă*, faza III *Finalizare Movilă*) sunt legate de momentele de amenajare a spațiului sacru pe care îl protejează movila și edificarea acesteia. Fazele următoare (IV-VII) sunt intervenții post-edificare movilă. Faza IV este legată de amenajarea complexului C.13, faza V de amenajarea complexelor relaționate între ele C.10 și C.11, faza VI este reprezentată de complexul C.12, iar faza VII reprezintă efectuarea intervențiilor neautorizate de epocă contemporană din cadrul acestei movile funerare.

Listă ilustrații

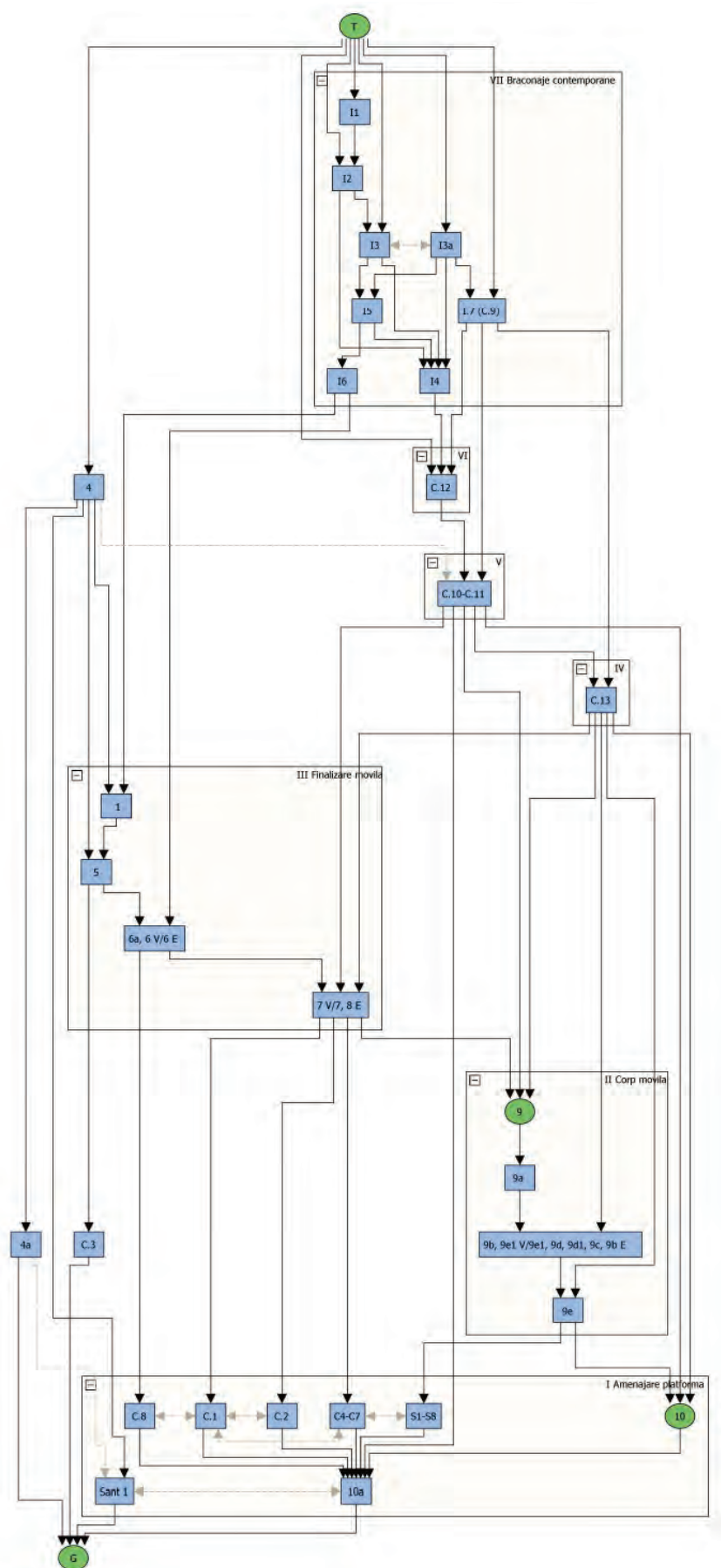
- Imaginea 1 Profilul nordic și *grundriss*-ul unității de cercetare S1/2017–2018 cu numerotarea unităților stratigrafice și a complexelor arheologice
- Imaginea 2 Matricea stratigrafică a movilei *Grămurada de la Jupani*, întocmită pe baza observațiilor din campaniile 2017–2018
- Foto 1 Ceramică din nivelul inferior de cenușă al complexului C.11
- Foto 2 Ceramică din nivelul inferior de cenușă al complexului C.11
- Foto 3 Ceramică din nivelul inferior de cenușă al complexului C.11
- Foto 4 Piese de bronz din nivelul inferior de cenușă al complexului C.11
- Foto 5 Obiecte de bronz din nivelul superior de cenușă al complexului C.11
- Foto 6 Mărgelile de substanță vitroasă/calcar/faianță din complexul C.11

Bibliografie

- Diaconescu *et alii* 2018 Diaconescu Dragoș, Bunoiu Victor, Muscalu-Crețescu Amina, Leonti Iulian, Hegyi Alexandru, Pinca Răzvan, Tincu Sorin, *Susani, com. Traian Vuia, jud. Timiș, punct: Grămurada de la Jupani*. În: *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2017, 2018*, 131–132.
- Gumă 1993 Gumă Marian, *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*. Bibliotheca Thracologica IV, București, 1993.
- Luca 2006 Luca Sabin Adrian, *Descoperiri arheologice din Banatul românesc. Repertoriu*, Sibiu, 2006.
- Medeleț-Bugilan 1987 Medeleț Florin, Bugilan Ion, *Contribuții la problema și la repertoriul movilelor de pământ din Banat*. În: *Banatica*, 9, 1987, 87–198.
- Moroz-Pop 1983 Moroz-Pop Maria, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților din județul Timiș din paleolitic și până în Evul Mediu*. În: *Banatica*, 7, 1983, 469–490.
- Moroz-Pop 1988 Moroz-Pop Maria, *Raport preliminar de cercetare arheologică privind siturile arheologice din zona Glavița-Surdac*, manuscris nepublicat, Lugoj, 1988.
- Stratan 1974 Stratan Ioan, *Contribuții la cunoașterea Hallstattului timpuriu în Banat*. În: *Studii de Istorie a Banatului*, III, 1974, 2–11.
- Stratan-Vulpe 1977 Stratan Ioan; Vulpe Alexandru, *Der Hügel von Susani*. În: *Praehistorische Zeitschrift*, 52 (1), 1977, 28–60.

Imaginea 1

Imaginea 2

Foto 1

Foto 2

Foto 3

Foto 4

Foto 5

Foto 6

HERCULES DE LA POJEJENA

Călin Timoc*

Hercules from Pojejena

Abstract: An old discovered head of marble of the hero-god Hercules has been preserved in the collection of the Banat National Museum for almost 90 years. The sculpture part of a *Hercules Farnese* type small statue was found in the area of the Pojejena Roman castrum and very probably belongs among the gods worshiped within the fort. The statue, with low quality details, was a work of art of a soldier and can be dated to 2nd century A.D.

Keywords: *statuette, Hercules, soldiers, roman fort, Pojejena*

Cuvinte cheie: *statuetă, Hercules, militari, castru roman, Pojejena*

Introducere

Descoperiri arheologice de epocă romană la Pojejena (jud. Caraș-Severin) nu se cunosc foarte multe, dar cele care s-au publicat până în prezent sunt reprezentative pentru viața spirituală de pe malul stâng al Clisurii Dunării. Majoritatea pieselor epigrafice și sculpturale găsite aici au o legătură cu divinitățile Romei imperiale adorate în zonă. În castrul roman din punctul „via Bogdanovici” și în așezarea civilă adiacentă sunt atestate în secolele II-III p. Chr. următoarele divinități: Cavalerul Trac, Cavalerii Danubieni, Iuppiter Dolichenus, Hercules, Liber Pater, Diana și mai ales Mithras¹. Majoritatea acestor piese de patrimoniu arheologic, cu caracter votiv au fost descoperite întâmplător și nu li se cunoaște decât parțial contextul, situație care îngreunează analiza istorică și stabilirea evoluției vieții religioase în cadrul sitului. La ora actuală cercetările de teren au relevat la Pojejena, pe lângă castrul roman, existența unui *vicus* militar extins de-a lungul malului Dunării, pe aprox. 500 m și care avea foarte probabil pe toată această lungime diverse amenajări portuare².

Istoricul piesei

Există însă între aceste piese publicate și enumerate mai sus, unele care merită o atenție deosebită și poate o reconsiderare istorică și artistică, fiind la vremea apariției lor sumar publicate, cu o descriere tehnică insuficientă și o ilustrație destul de precară. Un astfel de obiect foarte valoros din punct de vedere al patrimoniului este capul de marmură al semizeului-erou Hercules de la Pojejena. Piesa a aparținut căpitanului de port G. Georgescu din Moldova Veche, fiind achiziționată de la cetățeanul Bogdanovici din Pojejena sârbească (proprietarul viței de vie din castru, de unde și toponimul de azi al platoului fortificației: „via Bogdanovici”) și va fi donată în perioada interbelică Muzeului Banatului din Timișoara, primind la început nr. de inventar IN 362, ulterior nr. 1304.

La momentul înregistrării donației G. Georgescu, a fost considerată o piesă deosebit de importantă pentru colecția de antichități și, prin grija lui Ioachim Miloia, directorul muzeului timișorean de atunci, i s-a publicat o poză frumoasă în *Analele Banatului*, dar fără indicator de mărime sau cel puțin o mențiune vagă legată de dimensiunile fragmentului de statueta. Această imagine alb-negru a fost singura sursă informativă pentru toate studiile de profil de până acum, în care se face trimitere la Hercules de la Pojejena³. Încercăm în paginile ce urmează să înlăturăm prin modesta noastră contribuție acest neajuns.

* Muzeul Național al Banatului, Str. Martin Luther 4, Timișoara; e-mail: calintimoc@gmail.com.

¹ Gudea, Bozu 1977, 129.

² Jeczmiński 2019, 155.

³ Bărbulescu 1977, 185 (piesa nr. 54 din repertoriul descoperirilor).

Descriere

Capul de statueta este sculptat în marmură albă și măsoară: 11 × 6,5 × 7,6 cm. Încă de la începuturile lui în Muzeul Banatului nu se păstrase prea bine. Suprafața ovoidală a piesei, în care se văd redlate trăsăturile feței și ale părului, arată destul de tocită și zgâriată pe alocuri⁴. Chiar și în aceste condiții de conservare, divinitatea își arată cu claritate, cu toate detaliile feței și caracteristicile care sunt tipice lui Hercules: un cap relativ rotund, ușor alungit, cu gât scurt și cu o podoabă capilară foarte bogată, tipică pentru un bărbat matur, trecut prin viață. Grimasa feței sugerează că Hercules, deși puternic, este foarte obosit, de parcă tocmai a mai terminat o muncă dificilă. Sprâncenele groase căzute, mustața și barba deasă, prelungită ușor pe gât accentuează această imagine a stării de istovire fizică prin care trece semizeul-erou. Ochii și gura abia i se disting. Modalitatea de realizare artistică a cârlionților din păr și barbă este tipică perioadei dinastiei Antoninilor⁵.

Deoarece în zona gâtului se vede clar o tăietură orizontală putem prespune fără să greșim prea mult că acest cap de Hercule de la Pojejena a făcut parte dintr-o statueta întreagă verticală de tipul Hercules Farnese, în care eroul se odihnește stând sprijinit pe ghioaga lui. Judecând după analogii cum ar fi: statuetele din marmură ale lui Hercules de la Băile Herculane (aflate acum la Viena)⁶ sau cea a lui Hercules de la Apulum (cea mai recentă descoperire de acest tip de pe teritoriul provinciei Dacia)⁷, proporțiile operei sculpturale, între cap și restul corpului par să fi fost de 1/6. Statueta întreagă a lui Hercules de la Pojejena (cu soclu cu tot) trebuie să fi avut cel mult 60–70 cm înălțime și a fost foarte probabil un *ex voto*, o statueta votivă. Având în vedere că ea a fost găsită în arealul castrului de la Pojejena, Hercules a fost adorat aici probabil ca divinitate militară, zeu protector al soldaților, dar și al bogățiilor solului și subsolului din împrejurimi⁸.

Concluzii

Capul din marmură al lui Hercules de la Pojejena reprezintă partea superioară a unei statuete, databilă în secolul al II-lea p. Chr., fiind foarte probabil o replică provincială a unui model foarte popular de reprezentare a semizeului-erou. Ca descoperire, piesa este importantă pentru că îmbogățește numărul de atestări ale acestei divinități în provinciile dunărene, zeitate foarte prezentă în mediile cazonne.

Listă figuri

- Fig. 1 (a-f) Fotografii cu capul de statueta al zeului Hercule de la Pojejena (foto Milan Șepețean)
 Fig. 2 Desen al capului de marmură al zeului Hercule de la Pojejena (desen Silviu Saftu)
 Fig. 3 Statueta cu imaginea zeului Hercules de la Apulum (tipul Farnese), după 3D Patrimonium – Apulum (realizare Călin Șuteu)

Bibliografie

- Bărbulescu 1977 Bărbulescu Mihai, *Cultul lui Hercules în Dacia romană (I)*. În: *ActaMN*, XIV/1977, 173–194.
 Ciută 2013 Ciută Marius, *Recovering the past. The case of Hercules Apulensis*. În: *Acta Terrae Septemcastrensis*, nr. 12/2013, 65–74.
 Florescu, Miclea 1979 Florescu Radu, Miclea Ion, *Tezaure transilvane la Kunsthistorisches Museum din Viena*, București, 1979.
 Gramatopol 2000 Gramatopol Mihai, *Arta romană în România*, București, 2000.
 Gudea, Bozu 1977 Gudea Nicolae, Bozu Ovidiu, *A existat un sanctuar mithraic la Pojejena?* În: *Banatica*, IV/1977, 117–132.

⁴ Miloia 1930, 134 (foto).

⁵ Gramatopol 2000, 264.

⁶ Florescu, Miclea 1979, 34–35.

⁷ Ciută 2013, 74.

⁸ Szabo, Boda 2019, 31.

- Jeczmiński 2019 Jeczmiński Emil, *A non-destructive survey of the roman auxiliary fort and vicus in Pojejena (Caraș-Severin County, Romania) – Preliminary report*. În: *Banatica*, 29/2019, 145–157.
- Miloia 1930 Miloia Ioachim, *Lista de achiziții și donații*. În: *Analele Banatului*, III/1930, nr. 4, 131–134.
- Szabo, Boda 2019 Szabo Csaba, Boda Imola, *Gods in Roman Dacia, Illustrated Dictionary*, Cluj-Napoca, 2019.

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

MONEDE ROMANE DIN SECOLUL IV P. CHR. DESCOPERITE PE RAZA ORAȘULUI SÂNNICOLAU MARE (JUD. TIMIȘ)

Cosmin Matei*

Roman coins from the IVth century A.D. found across Sânnicolau Mare (Timiș County)

Abstract: In 2018 three coins emitted during the Constantinian period were found on a field close to Tomnatic Commune. The three coins were found in close range, this is why there is a supposition that it may be a possible dissipated monetary hoard.

Keywords: imperial Roman coins, 4th century A.D., possible dissipated hoard

Cuvinte cheie: monede romane imperiale, secolul al IV-lea p. Chr., posibil tezaur monetar risipit

1. Introducere

În acest articol este prezentată o informație inedită despre descoperirea pe un câmp din apropierea localității Tomnatic a unor piese monetare romane, monede aparținând epocii constantiniene.

Apreciez ca fiind folositoare publicarea în volumul de față a unei noi descoperiri numismatice, pentru ca în eventualitatea reactualizării *Corpus*-ului referitor la descoperirile monetare din Banat, această zonă să nu fie trecută cu vederea, deoarece este o regiune destul de importantă din punct de vedere numismatic pentru istoria Banatului. Monedele provin din descoperiri izolate (dar de pe o arie foarte restrânsă, piesele monetare fiind găsite la distanță foarte mică una față de cealaltă), dar să nu neglijăm faptul că în multe cazuri ele datează o așezare, o necropolă, sau ar putea fi rămășițele unui tezaur monetar risipit, chiar dacă au fost găsite la câțiva centimetri sub nivelul solului.

În data de 10.04.2018, dl. Bibolar Günter Marius, posesor autorizat al unui detector de metale, a găsit în urma utilizării acestuia, pe teritoriul administrativ al localității Sânnicolau Mare (jud. Timiș) câteva artefacte, printre care și trei monede romane. Obiectele găsite au fost predate în data de 11.04.2018 Direcției Județene pentru Cultură Timiș. Conform procesului verbal au fost predate: monede probabil moderne – trei piese; fragmente ceramice – 4 piese (**Fig. 1**); fragment metalic, posibil vas din fier (**Fig. 1**); monede romane – trei piese (**Fig. 2**).

Locul unde au fost găsite monedele este situat pe un teren extravilan, la circa 2,8 kilometri nord-est de biserica din Tomnatic și 600 metri vest de drumul național 6 (**Fig. 3, Fig. 4**). Coordonatele GPS ale locului de descoperire a monedelor sunt: 46° 0'45.55"N și 20°39'50.24"E (**Fig. 4, Fig. 6**).

Zona este bogată în descoperiri arheologice daco-romane și de epocă romană, de asemenea, în zonă fiind găsite adesea monede romane (**Fig. 7**).

Piesele monetare au fost găsite aproape de suprafața solului, la o adâncime de aproximativ cinci centimetri sub nivelul solului, răspândite pe o suprafață de 4–5 metri (**Fig. 6**).

2. Descrierea pieselor

În ceea ce privește cele trei monede găsite, acestea sunt:

1) emitent: neidentificat pentru Theodora?

nominal: AE 4

d = 15,28 × 14,87 mm; g = 1,4 gr; ax = 6

stare conservare: rău păstrată (tocită, ștearsă, parțial ilizibilă)

atelier monetar: Treveri (Trier)

* Muzeul Satului Bănățean Timișoara, str. Avram Imbroane nr. 1; e-mail: ardaric69@yahoo.com.

an emitere: înainte de aprilie 340

Av: [FL MAX THEO] – DO[RAE A]V[G]; bust dreapta cu mantie și
colier simplu; păr coafat elaborat

Rv: [PIETAS – RO]MANA; Pietas în picioare, capul spre dreapta, ține
[•TRP•] copil la piept

O parte din literele și simbolurile din exergă sunt ilizibile deci pot exista mai multe variante:

•TRP sau TRP• sau TRP sau TRP

RIC VIII, nr. 48, sau 56, sau 79, sau 91; p. 143–144 (datarea RIC este înainte de aprilie 340)
LRBC nr. 113, sau 120, sau 129; p. 5–6 (datarea LRBC este 337–341)

2) emitent: CONSTANS (co-împărat)

nominal: AE 3

d = 18,16 × 16,62 mm; g = 1,7 gr; ax = 12

stare conservare: f. bine păstrată

atelier monetar: Siscia

an emitere: 347–348

Av: CONSTAN – S PF AVG; bust dreapta cu diademă din perle și rozetă;
cuiasat și drapat

Rv: VICTORIAE DD AVGG Q NN; două Victorii față în față, într-o mână
• BSIS • au cunună de lauri, în cealaltă ramură
de palmier

RIC VIII, nr. 185, p. 363 (datarea RIC este 347–348)

LRBC, nr. 793, p. 19 (datarea LRBC este 341–346)

3) emitent: CONSTANTIVS II (co-împărat)

nominal: AE 4

d = 14,88 × 14,31 mm; g = 1,0 gr; ax = 6/7

stare conservare: f. rău păstrată (tocită, ștearsă, ilizibilă)

atelier monetar: Siscia

an emitere: 347–348

Av: CONST[A]NTI – [V]S P[F] A[VG]; bust dreapta cu diademă din perle
și rozetă; cuiasat și drapat

Rv: [VI]CTORIAE DD AVGG [Q NN]; în mare parte ca la moneda 2
ASI[S]

O parte din literele și simbolurile din exergă sunt ilizibile deci pot exista mai multe variante:

•ASIS• sau * sau N sau HR sau
ASIS ASIS ASIS ASIS

RIC VIII, nr. 182, sau 184, sau 186, sau 188, sau 191, sau 194; p. 363 (datarea RIC este 347–348)

LRBC, nr. 790, sau 792, sau 794, sau 796, sau 798 sau 800; p. 19–2 (datarea LRBC este 341–346)

3. Descoperiri în apropiere

După cum aminteam în rândurile de mai sus, zona este bogată în descoperiri daco-romane, romane, de monedă izolată și tezaure.

Tomnatic

1. Vestigii daco-romane

a) Pe teritoriul comunei Tomnatic au fost semnalate descoperiri de epocă daco-romană (la 800 metri sud de comună a fost descoperit un cimitir)¹.

b) În punctul „Cărmidărie” s-au descoperit semi-bordeie daco-romane².

2. Situri arheologice cu stratigrafie complexă

a) În apropierea movilei „Klein Hügel” a fost cercetat un dâmb de pământ din care s-a scos o fibulă romană și un schelet de animal mare³.

Sânnicolau Mare

1. Situri arheologice cu stratigrafie complexă

a) În punctul „Viile Promotor” sau „parcela Fullajtár” au fost găsite monede din secolul al III-lea p. Chr. până în secolul al XVII-lea p. Chr.⁴.

b) O așezare romană pare a fi situată în punctul „Seliște” sau „Săliște”, punct ce se găsește în stânga drumului ce duce spre Saravale, aici fiind găsită o monedă mare de la Iustinian în zona unui „vechi cimitir” unde au mai fost găsite și un inel de bronz într-un mormânt de inhumație, o monedă de bronz de la Commodus și alte patru sau cinci monede de la Traian, Hadrian, Marcus Aurelius, Aurelianus, Constantin I; poate că în acest loc a existat o necropolă între secolele VI-IX p. Chr. (în același perimetru s-au descoperit așezări datate în secolele IV-VI, VIII-IX, XI-XII, XVII-XVIII)⁵.

2. Vestigii daco-romane

a) În punctul „Cărmidăria Veche” au fost găsite fragmente ceramice romane, în această zonă se pare că a existat un cimitir roman (este posibil ca de aici să provină vasul creștinat cu monograma Sfântului Andrei)⁶.

b) În punctul „Cartierul Sighet” se pare că ar fi existat o așezare romană⁷.

c) În punctul „Vale” a fost descoperit un cimitir roman din care au fost examinate șase morminte⁸.

3. Descoperiri de monede izolate

a) Din preajma localității provine o drahmă emisă la Dyrhachium și o alta emisă la Apollonia⁹.

b) Tot de la Sânnicolau Mare provine un denar emis în timpul domniei lui Hadrian¹⁰.

c) În punctul „Seliște”, aflat la est de oraș, în zona unui „vechi cimitir” au fost găsite monede romane, între care și una emisă de Constantinus I¹¹.

d) De aici provine o monedă din bronz emisă în timpul domniei lui Constans¹².

¹ Gudea, Moțiu 1983, 194; Benea 1996 a, 294–295; Mare 2004, 210; Luca 2010, 254.

² Benea 1996 a, 294; Mare 2004, 210; Luca 2010, 254.

³ Medeleț, Bugilan 1987, 174; Luca 2010, 254.

⁴ Luminosu 1972, 30; Gudea, Moțiu 1983, 166; Gumă 1997, 29–30; Gogâltan 1999, 107–108; Bejan 2004, 380; Luca 2010, 227.

⁵ Dörner 1971, 687; Moga, Gudea 1975, 141; Rusu 1977, 205; Kalmar, Oprinescu 1986, 200; Ardeț 1988, 122, 128, 131; Gogâltan 1995, 60; Benea 1996, 288; Crișan 1998, 3; Medeleț 1998, 308; Rădulescu 1999–2001, 61–62; Dulea 2001, 241; Muntean, Muntean 2001, 270; Dulea 2002–2003, 257; Bejan 1995–1996, 131–132; Bejan 2004, 380; Bejan, Grec 2000; 2001; 2002; 2003; Bejan, Măruia 2005; 2006; 2007; Bejan *et alii* 1997; 1998; 2004; Mare 2004, 36, 62–63, 203–204; Sava 2008, 54; Luca 2010, 228.

⁶ Moga, Gudea 1975, 140–141; Benea 1996, p. 288; Benea 1999, 204; Mare 2002–2003, 201; Mare 2004, 203–204; Benea 2008, 34, 48; Benea 2016, 157, 358; Luca 2010, 228.

⁷ Dörner 1971, 687; Moga, Gudea 1975, 141; Benea 1994, 318; Benea 1996, 288; Benea 2008, 34, 48; Németh 1999–2000, 388; Hügel 2000, 34; Hurduzeu 2001, 122; Bejan 2004, 380; Luca 2010, 228.

⁸ Moga, Gudea 1975, 141–142; Benea 1996, 288; Pop 2003, 268; Mare 2004, 203; Luca 2010, 228.

⁹ Medeleț 1994, 284; Luca 2010, 229.

¹⁰ Drăgoiescu 1995, 371; Luca 2010, 229.

¹¹ Toma-Demian 2002–2003, 184; Mare 2004, 203.

¹² Toma-Demian 2002–2003, 185; Mare 2004, 203; Luca 2010, 229.

e) Tot de la Sânnicolau Mare sunt semnalate monede din bronz emise în timpul dinastiei constantiniene¹³.

f) În anul 1939 s-a descoperit o monedă mică din bronz de la Valentinianus II¹⁴.

4. Tezaure monetare

a) În hotarul localității au fost semnalate piese monetare emise în secolele VI-VIII p. Chr. (Tezaur Sânnicolau Mare 2)¹⁵.

Teremia Mare

1. Situri arheologice cu stratigrafie complexă

a) Punctul „Câmpul Giucoșin” – în partea nordică a teritoriului intravilan al localității, pe drumul județean 59C, în dreptul kilometrului 25,2, spre vest, pe latura dreaptă a șoselei, la aproximativ 250 metri de canalul Giucoșin, pe o mică ridicătură de teren de formă alungită a fost identificată o așezare dacică, printre materialele arheologice strânse aflându-se, conform opiniei arheologilor și artefacte daco-romane¹⁶.

b) În punctul „Movila Mileva”, între bornele kilometrice 21,7 și 21,5, drumul județean trece printr-un grind de pe care au fost strânse materiale arheologice daco-romane¹⁷.

2. Descoperiri de monede izolate

a) Aici au fost găsite două monede: una de la Traianus, cealaltă de la Constantinus I¹⁸.

b) De aici provine o monedă mică de bronz de la Constans sau Constantius II¹⁹.

Teremia Mică

1. Vestigii daco-romane

a) La nord de sat se observă urmele unei mari așezări daco-romane²⁰.

Vizejdia

1. Vestigii daco-romane

a) Pe malul din dreapta râului Giucoșin, la 200 de metri de linia de înaltă tensiune au fost găsite urmele unei așezări daco-romane²¹.

b) La 200 metri est de așezarea precedentă a apărut o nouă așezare daco-romană²².

c) La 200 metri distanță de stația de pompare și la aproximativ 400 de metri sud-est de așezarea amintită anterior, pe o terasă înaltă, a fost descoperită o așezare daco-romană²³.

2. Tezaure monetare

a) Pe teritoriul localității au fost semnalate descoperiri de monede de tip ΚΩΣΩΝ (posibil tezaur; Vizejdia 1)²⁴.

b) În hotarul satului sunt semnalați mai mulți denari republicani (posibil tezaur; tezaur Vizejdia 2)²⁵.

c) Pe teritoriul localității au fost semnalate descoperiri monetare de epocă romană imperială (piese monetare de la Antoninus Pius și Marcus Aurelius; tezaur Vizejdia 3)²⁶.

¹³ Toma-Demian 2002–2003, 185; Mare 2004, 203; Luca 2010, 229.

¹⁴ Toma-Demian 2002–2003, 185; Luca 2010, 229.

¹⁵ Mitrea 1972, 146; Mitrea 1972a, 372; Rusu 1977, 205; Medeleț 1998, 308–309; Mare 2004, 203; Luca 2010, 229; Luca 2010, 246.

¹⁶ Răileanu, Gog 1983, 499–500; Luca 2010, 246.

¹⁷ Răileanu, Gog 1983, 500; Luca 2010, 246.

¹⁸ Toma-Demian 2002–2003, 185; Șeptilici 2002–2003, 301; Luca 2010, 247.

¹⁹ Toma-Demian 2002–2003, 185;; Luca 2010, 247.

²⁰ Benea 1996, 292; Mare 2004, 208; Luca 2010, 247.

²¹ Benea 1996, 297; Mare 2004, 213; Luca 2010, 270.

²² Benea 1996, 297–298; Mare 2004, 213; Luca 2010, 270.

²³ Benea 1996, 298; Mare 2004, 213; Luca 2010, 270.

²⁴ Winkler 1955, 124; Gudea, Moțiu 1983, 193; Medeleț 1994, 292; Drăgoescu 1995, 375; Luca 2010, 271

²⁵ Medeleț 1994, 292; Bălănescu 1999, 143; Luca 2010, 271.

²⁶ Glodariu 1974, 269; Gudea, Moțiu 1983, 194; Drăgoescu 1995, 355,375; Luca 2010, 271.

d) În hotarul satului au fost găsite 43 de monede romane dintre care 41 erau din bronz și datau din secolul al IV-lea p. Chr. (posibil tezaur Vizejdia 4?)²⁷.

Lovrin

1. Vestigii de epocă romană

a) În perimetrul localității sunt menționate descoperiri de epocă romană²⁸.

Nerău

1. Vestigii daco-romane

a) În apropierea movilei „Humca Mare” a fost descoperită o așezare ce conținea materiale arheologice din secolele III-IV p. Chr.²⁹.

Gottlob

1. Vestigii daco-romane

a) În hotarul localității se găsește o așezare daco-romană descoperită în anul 1966³⁰.

Saravale

1. Vestigii daco-romane

a) În Saravale a fost descoperit un mormânt daco-roman ce conținea ceramică lucrată la roată și mărgel (secolul al IV-lea p. Chr.)³¹.

Sânpetru Mare

1. Descoperiri de monede izolate

a) Din Sânpetru Mare provine un solidus barbarizat de la Helena³².

Cenad

1. Situri arheologice cu stratigrafie complexă

a) În curtea bisericii romano-catolice au fost găsite morminte romane, în curtea casei preotului romano-catolic au fost descoperite ziduri romane și materiale arheologice de aceeași epocă (daco-romană), tot din Cenad provenind o stelă funerară datată în secolele II-III p. Chr., cărămizi cu șampilă, dar și piese monetare din bronz emise în timpul dinastiei constantiniene³³.

2. Descoperiri de monede izolate

a) Pe teritoriul localității a fost semnalat un *sestertius* găsit izolat, emis de Vespasianus³⁴.

b) Din Cenad provine o monedă emisă pentru Faustina³⁵.

c) De aici provin două monede, una emisă de Probus, în privința celei de-a doua monede aceasta putând fi emisă de Constantius sau de Constantius II (*caesar*) sau Constantius Gallus³⁶.

d) O monedă mică din bronz emisă de Constantius II a fost găsită aici, între anii 1929–1930³⁷.

e) Aici a fost descoperită și o monedă emisă de Gallienus³⁸.

f) În perioada săpăturilor arheologice din anul 1986, săpături ce au avut loc în centrul satului au fost găsite două monede constantiniene din bronz³⁹.

²⁷ Toma-Demian 2002–2003, p. 190; Luca 2010, 271.

²⁸ Gudea, Moțiu 1983, 194; Luca 2010, 159.

²⁹ Mare 2004, 191; Luca 2010, 180.

³⁰ Bejan 1995–1996, 128; Benea 1996, 260–261; Mare 2004, 178; Luca 2010, 130.

³¹ Benea 1996, 286; Mare 2004, 201; Luca 2010, 217.

³² Toma-Demian 2002–2003, 185; Șeptilici 2002–2003, 301; Mare 2004, 204; Luca 2010, 230.

³³ Borza 1941–1944, 551–553; Mitrea 1971, 198; Moga 1972, 156–157; Mărghită 1974, 90; Mărghită 1980, 45, 47, 64, 133, 170; Mărghită 1985, 28–29, 32–33; Moga, Gudea 1975, 142–143; Moga, Russu 1974, 62–64, 89; Wollmann 1977, 367; Iambor *et alii*, 1995; Iambor, Matei 1996; Gudea, Moțiu 1983, 165, 194; Bejan 1985–1986, 230, 233; Bejan 2004, 380; Benea 1994, 318; Benea 1996, 239–240; Benea 2008, 38, 48; Benea 2016, 157; Drăgoescu 1995, 322; Németh 1999–2000, 388; Hügel 2000, 34; Dulea 2001, 229; Toma-Demian 2002–2003, 176; Regep 2002–2003, 195–196; Mare 2004, 163; Luca 2010, 65; *** 1994, 277; *** 2001, 811.

³⁴ Gudea, Moțiu 1983, 195; Medeleț 1994, 257; Bălănescu 1999, 98; Luca 2010, 66.

³⁵ Drăgoescu 1995, 359; Luca 2010, 66.

³⁶ Toma-Demian 2002–2003, 176; Mare 2004, 163; Luca 2010, 66.

³⁷ Toma-Demian 2002–2003, 176; Mare 2004, 163; Luca 2010, 66.

³⁸ Mitrea 1966, 405; Mitrea 1996a, 421; Luca 2010, 66.

³⁹ Toma-Demian 2002–2003, 176.

Dudeștii Vechi

1. Descoperiri monetare izolate

a) Un denar imperial roman, emis de Vespasianus a fost descoperit aici în condiții obscure și nedeterminate⁴⁰.

b) Cu ocazia unor lucrări urbanistice efectuate în partea de est a localității a fost găsit un denar roman imperial emis de Domitianus⁴¹

Bulgăruș

1. Vestigii daco-romane

a) Pe teritoriul localității sunt semnalate descoperiri de epocă romană⁴².

Pesac

1. Vestigii daco-romane

a) În intravilanul satului a fost descoperită o așezare rurală daco-romană, datată în secolele III-IV p. Chr.⁴³.

2. Descoperiri de monede izolate

a) Aici au fost găsite trei monede constantiniene, dintre care una de la Constantius II (*caesar*)⁴⁴.

b) În anul 1939, într-un punct nemenționat a fost găsită o monedă mică din bronz de la Constantius II⁴⁵.

c) Din Pesac provine o piesă monetară din bronz, de la Delmatius, fără a se cunoaște însă condițiile în care a fost găsită⁴⁶.

Periam

1. Vestigii daco-romane

a) În intravilanul comunei, în vatra acesteia, sunt semnalate descoperiri de epocă romană⁴⁷.

2. Descoperiri de monede izolate

a) Din localitate provine un denar republican roman emis de L. Sentius⁴⁸.

b) Aici au fost găsite două monede din bronz emise de Constans⁴⁹.

Igriș

1. Tezaure monetare

a) În hotar (în punctul „Câmpul lui Traian”) a fost descoperit un tezaur de denari republicani romani (tezaur Igriș 1⁵⁰; nu este sigur că este totuși vorba despre un tezaur monetar⁵¹).

Șandra

1. Vestigii daco-romane

a) Conducta de dioxid de carbon care pornește de la Parcul Șandra de-a lungul drumului de acces și apoi de-a lungul drumului Șandra – Becicherecu Mic atinge o așezare romană datată în secolele III-IV p. Chr.⁵².

⁴⁰ Bălănescu 1999, 101.

⁴¹ Bălănescu 1999, 101.

⁴² Gudea, Moțiu 1983, 194; Luca 2010, 51.

⁴³ Benea 1996, 278; Mare 2004, 197; Luca 2010, 198.

⁴⁴ Toma-Demian 2002–2003, 181; Mare 2004, 197; Luca 2010, 198.

⁴⁵ Toma-Demian 2002–2003, 181; Mare 2004, 197; Luca 2010, 198–199.

⁴⁶ Șepilici 2007, 48–49; Luca 2010, 199.

⁴⁷ Mărghită 1980, 46; Gudea, Moțiu 1983, 194; Bejan 1995–1996, 130; Benea 1996, 277; Benea 2008, 48; Benea 2018, 157; Mare 2004, 196; Luca 2010, 197.

⁴⁸ Medeleț 1994, 274; Bălănescu 1999, 118; Luca 2010, 198.

⁴⁹ *** 2001, 811; Luca 2010, 198.

⁵⁰ Medeleț 1994, 263; Luca 2010, 142.

⁵¹ Bălănescu 1999, 35, 105–106.

⁵² Benea 1996, 209; Mare 2004, 207; Luca 2010, 242.

Descoperiri de monede romane izolate datând din perioada republicană au fost făcute la Periam; din secolul I p. Chr. la Cenad și Dudeștii Vechi; din secolul II p. Chr. la Sânnicolau Mare, Teremia Mare, Cenad; din secolul al III-lea p. Chr. la Sânnicolau Mare și Cenad; din secolul al IV-lea p. Chr. la Sânnicolau Mare, Teremia Mare, Sânpetru Mare, Cenad, Pesac, Periam. (**Fig. 7**). Posibile tezaure monetare sau din epocă romană fost descoperite la: Igrîș și Vizejdia (denari republicani); Vizejdia (monede de tip ΚΩΣΩΝ); Vizejdia (monede din secolul II p. Chr.); Vizejdia (monede din secolul al IV-lea p. Chr.) (**Fig. 8**).

Decizia de a mă opri asupra acestor monede s-a datorat faptului că există câteva argumente care ar putea semnala că cele trei piese monetare este posibil să reprezinte rămășițele unui tezaur monetar roman din secolul al IV-lea p. Chr. (dacă acest eventual tezaur monetar a fost risipit încă din antichitate sau s-a dispersat de-a lungul timpului este imposibil a se preciza).

1. Cele trei monede aparțin epocii constantiniene
2. Au fost emise într-un interval de timp scurt între ele (de fapt două dintre ele au același an de emisie și au fost bătute în același atelier monetar)
3. Au fost găsite pe o suprafață restrânsă de teren, la distanță mică între ele.

La argumentele enumerate se poate contraargumenta faptul că sunt singurele monede romane de care se știe (până în momentul de față) găsite pe terenul respectiv și, de asemenea, este foarte probabil să fie doar monede izolate pierdute.

Concluzii

După cum se știe, în antichitate în acest areal au existat așezări efemere, compuse din câteva locuințe, multe din aceste așezări fiind situate pe grinduri, zona fiind inundabilă sau chiar semi-mlăștinoasă, situație care s-a păstrat până la desecările habsburgice. Terenul după desecare a fost aplatizat în urma practicării agriculturii intensive (peste 200 ani agricultură intensivă), iar arăturile se fac la 25–30 cm adâncime, ceea ce ar fi putut duce la împrăștierea tezaurului. Este posibil ca monedele găsite la Sânnicolau Mare să fi aparținut unei astfel de așezări mai mult sau mai puțin efemere. Distanța în linie dreaptă față de Igrîș și Vizejdia unde au mai fost descoperite posibile tezaure monetare datând din epoca romană este de aproximativ 16 km și de aproximativ 4,5 kilometri, deci nu ar fi imposibilă existența unui tezaur monetar și pe raza localității Sânnicolau Mare. Găsirea pe același teren a altor monede romane din secolul al IV-lea p. Chr. ar confirma ipoteza unui tezaur monetar dispersat, dar până atunci totul rămâne la stadiul de presupunere.

Listă figuri

- Fig. 1 Fragmente ceramice și fragmentul metalic (posibil vas din fier). Sursa: Direcția Județeană pentru Cultură Timiș
- Fig. 2 Monede romane. Sursa: Direcția Județeană pentru Cultură Timiș
- Fig. 3 Terenul unde au fost găsite monedele. Sursa: Direcția Județeană pentru Cultură Timiș
- Fig. 4 Locul unde au fost găsite monedele (imagine satelitară). Sursa: Google Earth
- Fig. 5 Imagine satelitară a zonei. Sursa: Google Earth
- Fig. 6 Locul găsirii uneia dintre monede. Sursa: Direcția Județeană pentru Cultură Timiș
- Fig. 7 Imagine satelitară a zonei unde au fost găsite izolat monede romane. Sursa: Google Earth
- Fig. 8 Imagine satelitară cu localitățile unde au fost găsite posibile tezaure monetare. Sursa: Google Earth

Abrevieri bibliografice

- LRBC Late Roman Bronze Coinage 324–498
- RIC The Roman Imperial Coinage

Bibliografie

- Bălănescu 1999 Bălănescu Dana, *Moneda în Banatul antic*, Reșița, 1999.
- Bejan 1985–1986 Bejan Adrian, *Contribuții arheologice la cunoașterea așezărilor rurale, databile în secolele VIII-IX, din sud-vestul României*. În: *Acta Musei Napocensis*, 22–23, 1985–1986, 223–238.
- Bejan 1995–1996 Bejan Adrian, *Pottery found accidentally from the second and the fourth centuries a. D. in Banat (south-western part of Roumania)*. În: *Studii de Istorie a Banatului*, 19–20, 1995–1996, 125–152.
- Bejan 2004 Bejan Adrian, *La Dacie de South-Ouest (le Banat) aux IVe-VIIe siècles reflétée par les découvertes archéologiques*. În: *Orbis Antiquus. Studia in Honorem Ioannis Pisonis*, Cluj-Napoca, 2004, 380–389.
- Bejan, Grec 2000 Bejan Adrian, Grec Marius, *Sănnicolau Mare, jud. Timiș. Punct: Seliște*. În: *Cronica Cercetărilor Arheologice – campania 1999 (2000)*, 89–90.
- Bejan, Grec 2001 Bejan Adrian, Grec Marius, *Sănnicolau Mare, jud. Timiș. Punct: Seliște*. În: *Cronica Cercetărilor Arheologice – campania 2000 (2001)*, 222–224.
- Bejan, Grec 2002 Bejan Adrian, Grec Marius, *Sănnicolau Mare, jud. Timiș. Punct: Seliște*. În: *Cronica Cercetărilor Arheologice – campania 2001 (2002)*, 282–284.
- Bejan, Măruia 2005 Bejan Adrian, Măruia Liviu, *Sănnicolau Mare, jud. Timiș. Punct: Seliște*. În: *Cronica Cercetărilor Arheologice – campania anului 2004 (2005)*, 327–329.
- Bejan, Măruia 2006 Bejan Adrian, Măruia Liviu, *Sănnicolau Mare, jud. Timiș. Punct: Seliște*. În: *Cronica Cercetărilor Arheologice – campania anului 2005 (2006)*, 316–318.
- Bejan, Măruia 2007 Bejan Adrian, Măruia Liviu, *Sănnicolau Mare, jud. Timiș. Punct: Seliște*. În: *Cronica Cercetărilor Arheologice – campania anului 2006 (2007)*, 311–314.
- Bejan et alii 1997 Bejan Adrian, Iambor Petru, Matei Ștefan, Grec Marius, *Sănnicolau Mare, Seliște, jud. Timiș*. În: *Cronica Cercetărilor Arheologice – campania 1996 (1997)*, 52–53.
- Bejan et alii 1998 Bejan Adrian, Iambor Petru, Matei Ștefan, Grec Marius, *Sănnicolau Mare, Seliște, jud. Timiș*. În: *Cronica Cercetărilor Arheologice – campania 1997 (1998)*, 68.
- Bejan et alii 2004 Bejan Adrian, Iambor Petru, Matei Ștefan, Grec Marius, Măruia Liviu, *Sănnicolau Mare, Seliște, jud. Timiș*. În: *Cronica Cercetărilor Arheologice – campania 2003 (2004)*, 294–296.
- Benea 1994 Benea Doina, *Banatul în timpul lui Traian*. În: *Analele Banatului*, Serie Nouă, 3, 1994, 309–321.
- Benea 1996 Benea Doina, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, vol. 1, Timișoara, 1996.
- Benea 1999 Benea Doina, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, vol. 2, Timișoara, 1999.
- Benea 2008 Benea Doina, *Cu privire la granița de sud-vest a Daciei romane. Stadiul cercetărilor românești*. În: *Apulum*, 45, 2008, 29–51.
- Benea 2016 Benea Doina, *Istoria Banatului în antichitate*, ediția a II-a, București, 2016.
- Borza 1941–1944 Borza Alexandru, *Information nouvelles sur le camp romain de Cenad*. În: *Dacia*, 9–10, 1941–1944, 551–553.
- Crișan 1988 Crișan Sorin, *Câteva considerații privind procesele de interferență între culturile Baden și Coțofeni în vestul României*. În: *Ziridava*, 21, 1998, 3–13.
- Dörner 1971 Dörner Egon, *Urme ale legiunii a V-a Macedonica la Aradul Nou*. În: *Acta Musei Napocensis*, 8, 1971, 503–506.
- Drăgoescu 1995 Drăgoescu Maria, *Descoperiri arheologice și numismatice pe teritoriul Banatului între anii 1872–1918*. În: *Analele Banatului*, Serie Nouă, 4, 1995, 315–375.
- Dulea 2001 Dulea Olivian, *Considerații privind locuirea în Banat și Transilvania în secolele VII-VIII d. Hr. (I. Așezări)*. În: *Analele Banatului*, Serie Nouă, 9, 2001, 207–264.
- Dulea 2002–2003 Dulea Olivian, *Considerații privind locuirea în Banat și Transilvania în secolele VII-VIII d. Hr. (III. Monede și descoperiri izolate)*. În: *Analele Banatului*, Serie Nouă, 10–11, 2002–2003, 1, 245–266.
- Gogâltan 1995 Gogâltan Florin, *Die Frühe Bronzezeit im Südwesten Rümaniens Stand der Forschung*. În: *Ithraco-Dacica*, 16, 1995, 1–2, 55–80.
- Gogâltan 1999 Gogâltan Florin, *Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul românesc și pe cursul inferior al Mureșului*. În: *Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica*, 23, 1999.

- Gudea, Moțiu 1983 Gudea Nicolae, Moțiu Ion, *Observații în legătură cu istoria Banatului în epoca romană*. În: *Banatica*, 7, 1983, 151–202.
- Gumă 1997 Gumă Marian, *Epoca bronzului în Banat. Orizonturi cronologice și manifestări culturale*. În: *Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica*, 5, Timișoara, 1997.
- Glodariu 1974 Glodariu Ioan, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj-Napoca, 1974.
- Hurduzeu 2001 Hurduzeu Nicu, *Educația în sud-vestul Daciei în timpul stăpânirii romane reflectată în descoperirile arheologice*. În: *In Memoriam Dumitru Tudor*, Timișoara, 2001, 117–128.
- Hügel 2000 Hügel Peter, *Trei ipostaze ale văii inferioare a Mureșului de la Traian la Hadrian*. În: *Ziridava*, 22, 2000, 31–38.
- Iambor et alii 1995 Iambor Petru, Matei Ștefan, Bejan Adrian, *Cenad, jud. Timiș*. În: *Cronica cercetărilor arheologice – campania 1994*, 1995, 19.
- Iambor, Matei 1996 Iambor Petru, Matei Ștefan, *Cenad, jud. Timiș*. În: *Cronica cercetărilor arheologice – campania 1995*, 1996, 31.
- Kalmar, Oprinescu 1986 Kalmar Zoia, Oprinescu Adriana, *Descoperiri Baden-Coțofeni în Banat*. În: *Tibiscum*, 6, 1986, 199–209.
- Luca 2010 Luca Sabin Adrian, *Descoperiri arheologice din Banatul românesc. Repertoriu*, Alba Iulia, 2010.
- Luminosu 1972 Luminosu Doru, *Contribuții la cunoașterea istoricului cercetărilor privind cultura Periam-Pecica de pe teritoriul R.S.R.* În: *Tibiscus*, 2, 1972, 27–34.
- Mare 2002–2003 Mare Mircea, *Obiecte de cult din perioada secolelor III/IV–IX din Banat*. În: *Analele Banatului*, Serie Nouă, 10–11, 2002–2003, 1, 199–232.
- Mare 2004 Mare Mircea, *Banatul între secolele IV–IX*, vol. 1, Timișoara, 2004.
- Mărghitan 1974 Mărghitan Liviu, *Urme romane pe cursul mijlociu și inferior al Mureșului*. În: *Ziridava*, 3–4, 1974, 87–92.
- Mărghitan 1980 Mărghitan Liviu, *Banatul în lumina arheologiei*, vol. 2, Timișoara, 1980.
- Mărghitan 1985 Mărghitan Liviu, *Banatul în lumina arheologiei*, vol. 3, Timișoara, 1985.
- Medeleț 1994 Medeleț Florin, *Contribuții la repertoriul numismatic al Banatului. Epoca Latène. Secolul III î. Chr – 106*. În: *Analele Banatului*, Serie Nouă, 3, 1994, 239–308.
- Medeleț 1998 Medeleț Florin, *O descoperire de factură avară la Sănnicolau-Mare (jud. Timiș)*. În: *Analele Banatului*, Serie Nouă, 6, 1998, 307–316.
- Medeleț, Bugilan 1987 Medeleț Florin, Bugilan Ion, *Contribuții la problema și la repertoriul movilelor de pământ din Banat*. În: *Banatica*, 9, 1987, 87–198.
- Mitrea 1966 Mitrea Bucur, *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie*. În: *Dacia*, Nouvelle Série, 10, 1966, 403–413.
- Mitrea 1966a Mitrea Bucur, *Descoperiri recente de monede antice și bizantine din R.S.R.* În: *Studii și cercetări de istorie veche*, 17, 1962, 2, 415–429.
- Mitrea 1971 Mitrea Bucur, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine din R.S.R.* În: *Studii și cercetări de istorie veche*, 21, 1970, 2, 331–348.
- Mitrea 1972 Mitrea Bucur, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine din R.S.R.* În: *Studii și cercetări de istorie veche*, 23, 1972, 1, 133–148.
- Mitrea 1972a Mitrea Bucur, *Découvertes récentes et plus anciennes des monnaies antiques et byzantines en RSR*. În: *Dacia*, Nouvelle Série, 16, 1972, 359–374.
- Moga 1972 Moga Marius, *Noi tablete votive de la Tibiscum închinare cavalerilor danubieni*. În: *Tibiscus*, 2, 1972, 39–52.
- Moga, Russu Moga Marius, Russu Ion I., *Lapidarul Muzeului Banatului*, Timișoara, 1974.
- Moga, Gudea 1975 Moga Marius, Gudea Nicolae, *Contribuții la repertoriul arheologic al Banatului*. În: *Tibiscus*, 4, 1975, 129–146.
- Muntean, Muntean 2001 Muntean Marius, Muntean Corina, *Studiu antropologic și de ritual funerar asupra unor schelete provenite de la Sănanndrei (jud. Timiș) datate în secolele VII–VIII*. În *Analele Banatului*, Serie Nouă, 9, 2001, 265–280.
- Németh 1999–2000 Németh Eduard, *Die südwestliche Grenze der Römischen Provinz dakien. Allgemeine Bemerkungen*. În: *Analele Banatului*, Serie Nouă, 7–8, 1999–2000, 387–392.
- Pop 2003 Pop Constantin, *Viața spirituală în mediul rural din Dacia Superioară (II)*. În: *Tibiscum*, 11, 2003, 263–266.

- Rădulescu 1999–2001 Rădulescu Adrian, *Cercetări arheologice medievale din Banatul de câmpie; scurt istoric*. În: *Studii de Istorie a Banatului*, 23–24–25, 1999–2001, 45–86.
- Răileanu, Gog 1983 Răileanu Constantin, Gog Octavian, *Contribuții la problema continuității în vestul Banatului. Studiu preliminar topoarheologic și numismatic la Teremia Mare*. În: *Banatica*, 7, 1983, 491–508.
- Regep 2002–2003 Regep Vlascici Simona, *A fragment of roman funerary stelae from Cenad (Timiș County)*. În: *Studii de Istorie a Banatului*, 22–23, 2002–2003, 195–198.
- Rusu 1977 Rusu Mircea, *Transilvania și Banatul în secolele VI–IX*. În: *Banatica*, 4, 1977, 169–214.
- Sava 2008 Sava Victor, *Situri din finalul epocii cuprului din Câmpia de vest*. În: *Analele Banatului*, Serie Nouă, 16, 2008, 45–80.
- Șepilici 2002–2003 Șepilici Raoul Marius, *Câteva descoperiri monetare din Banat, inedite sau mai puțin cunoscute*. În: *Analele Banatului*, Serie Nouă, 10–11, 2002–2003, 299–314.
- Șepilici 2007 Șepilici Raoul Marius, *Două interesante monete descoperite în Banat*. În: *Analele Banatului*, Serie Nouă, 15, 2007, 47–50.
- Toma-Demian 2002–2003 Toma-Demian Nicoleta, *Repertoriul descoperirilor monetare dintre anii 275–383 p. Chr. din județul Timiș*. În: *Analele Banatului*, Serie Nouă, 10–11, 2002–2003, 173–198.
- Winkler 1955 Winkler Iudita, *Contribuții numismatice la istoria Daciei*. În: *Studii și cercetări numismatice*, 6, 1955, 1–2, 13–180.
- Wollmann 1977 Wollmann Volker, *Preocupări și cercetări de epigrafie asupra Banatului roman*. În: *Studii și comunicări. Etnografie. Istorie*, 2, 1977, 363–376.
- *** 1994 *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, 1, 1994, A–C.
- *** 2001 *Creșterea patrimoniului numismatic al Muzeului Banatului în anul 2000–2002*. În: *Analele Banatului*, Serie Nouă, 9, 2001, 811–812.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

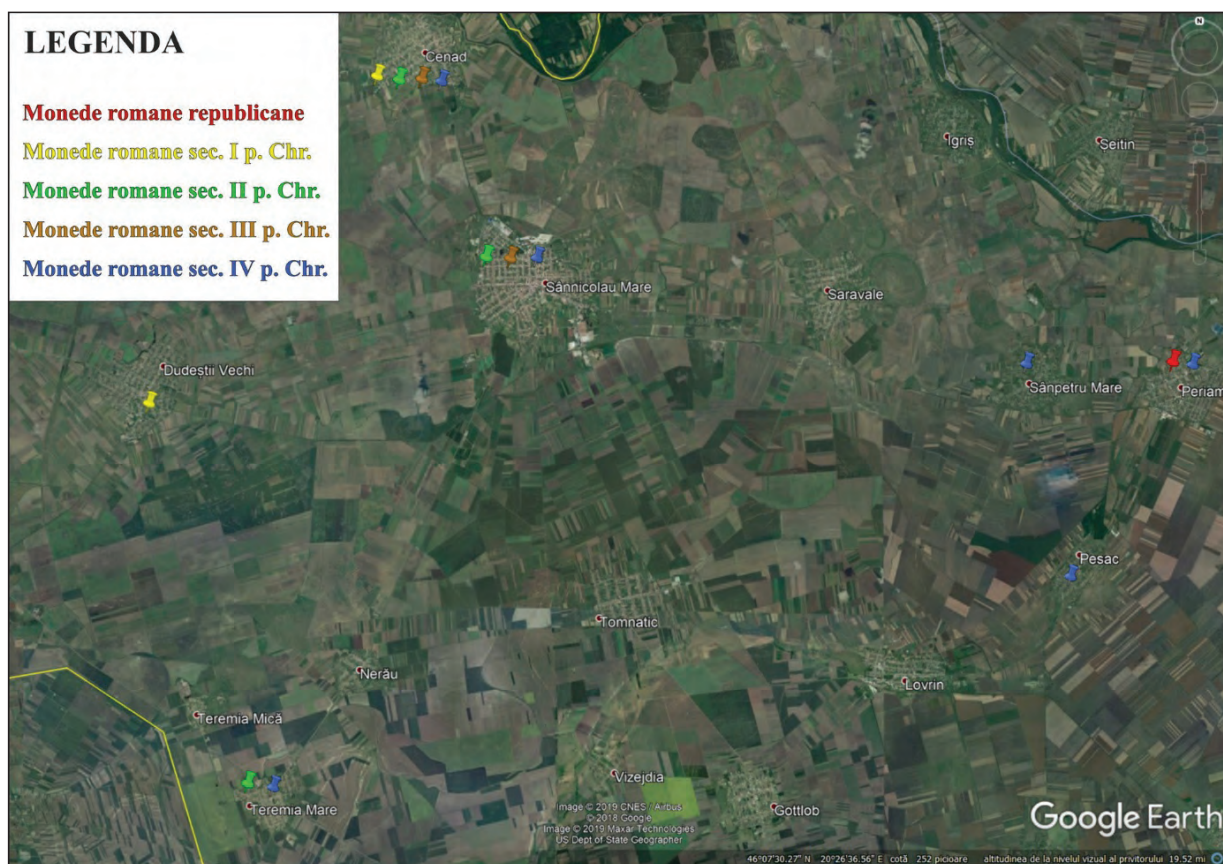

Fig. 7

Fig. 8

NOI DESCOPERIRI APARTINÂND SECOLELOR XV-XVI DIN VESTUL ROMÂNIEI. AȘEZAREA MEDIEVALĂ TÂRZIE DE LA DUMBRĂVIȚA, JUD. TIMIȘ

Bogdan Alin Craiovan, Dorel Miclă**, Octavian Cristian Rogoza***, Sofia Bertea*****

New 16th–17th century finds from western Romania. The late medieval settlement from Dumbrăvița, Timiș county

Abstract: The present paper aims to bring forward new information regarding the late medieval habitation in the Banat region of Romania. The archaeological finds presented in the following study, occurred in the summer of 2018, during the rescue excavations conducted by the West University of Timișoara, in the vicinity of Dumbrăvița, Timiș county. The subject of this paper are the medieval structures discovered during the above mentioned excavation, structures that were identified as post holes, storage pits and oven remnants. Based on the traits of the pottery found in these features, the settlement was dated back to the XV-XVI centuries.

Keywords: *late medieval age, Banat, medieval pottery, clay ovens habitation.*

Cuvinte cheie: *ev mediu târziu, Banat, ceramică medievală, cuptoare, habitat.*

1. Introducere

Comuna Dumbrăvița se află în plină dezvoltare imobiliară. În acest context patrimoniul arheologic se află într-un permanent pericol. Situațiile grave întâlnite de cele mai multe ori în teren după diverse lucrări edilitare (drumuri, poduri) sau a ridicării de imobile particulare sau industriale au determinat începerea unor cercetări de suprafață. Acest tip de cercetare, singura variantă viabilă la momentul respectiv, în contextul mai larg al lipsei de interes și fonduri, a dus la îmbogățirea semnificativă a cunoștințelor legate de acest areal. Cercetarea preventivă din lunile mai-iunie ale anului 2018 vine să completeze seria cercetărilor din perimetrul sitului Dumbrăvița-3, unde au mai fost cercetate diverse perimetre, tot cu prilejul unor lucrări edilitare din anul 2004. Cercetarea arheologică preventivă a fost condiționată de către construirea unui imobil, mai exact a unei hale destinate întreprinderii unor activități comerciale, pe proprietatea ROMPRIX S.R.L. Executantul lucrărilor a demarat procesul de construire al imobilului fără a respecta legislația cu privire la protejarea patrimoniului, astfel că lucrările au fost sistate de către reprezentanții Direcției Județene pentru Cultură Timiș, trecându-se mai apoi la cercetarea arheologică preventivă a perimetrului afectat.

2. Amplasarea și cadrul natural al sitului

Suprafața cercetată arheologic face parte din situl arheologic Dumbrăvița-3, înregistrat în Repertoriul Arheologic Național, având codul de identificare 155270.02. Acesta se află la 1,7 km sud de biserica romano-catolică din Covaci, la 2,3 km nord-vest de biserica reformată din Dumbrăvița, la cca. 105 m N-NE de Centura Timișoarei DNCT și se află pe malul vestic al pârâului Beregsău (Pl. 1; Coordonate GPS punct central: 45°49'4.32"N, 21°13'40.02"E). Din punct de vedere morfologic, perimetrul ocupă fruntea unei terase, terasă care în zona de vest și nord coboară lin, formând o ușoară pantă. Din punct de vedere altitudinal înălțimea maximă a zonei este de 92,5 m.

* Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu, Bulevardul Victoriei nr. 10, e-mail: bogdan.craiovan@yahoo.com.

** Universitatea de Vest Timișoara, Bd. Vasile Pârvan nr. 4, e-mail: d_micla@yahoo.com.

*** Universitatea de Vest Timișoara, Bd. Vasile Pârvan nr. 4, e-mail: rogozaoctavian@yahoo.com.

**** Direcția Județeană pentru Cultură Timiș, str. Augustin Pacha nr. 8, Timișoara, e-mail: sofiabertea@yahoo.com.

3. Istoricul cercetărilor

Obiectivul arheologic *Dumbrăvița 3*, așa cum este cunoscut în literatura de specialitate, a intrat în circuitul științific încă de la începutul noului mileniu, fiind reperat și cercetat odată cu dezvoltarea infrastructurii rutiere din preajma orașului Timișoara și a localității Dumbrăvița.

Situl a fost identificat în urma unei evaluări de teren efectuate în intervalul 1999–2003 de către Muzeul Banatului Timișoara, responsabil științific Florin Drașovean și a fost mai apoi supus unei cercetări preventive cu ocazia lucrărilor de execuție la Centura Timișoarei DNCT¹. Lucrările de amenajare a viitoarei centuri aveau să afecteze zona sudică a sitului, drept urmare, în perioada martie-aprilie 2004 perimetrul afectat a fost cercetat arheologic de către o echipă a Muzeului Banatului Timișoara, coordonată de către cercetătorul Florin Drașovean². Cercetările au scos la iveală prezența unei așezări multistratificate, cele mai vechi descoperiri aparținând orizontului neolitic, mai exact culturii Starčevo-Criș³, fiind urmate de către descoperirile aparținând perioadei post-romane⁴ și perioadei medievale și moderne⁵. În ceea ce privește descoperirile medievale, acestea pot fi împărțite în trei secvențe cronologice, și anume: descoperiri medieval timpurii, descoperiri medieval dezvoltate și descoperiri medieval târzii. Complexele medieval timpurii au aparținut în primul rând unei așezări medievale din sec. IX-X, fiind descoperite preponderent structuri de locuit și gropi menajere⁶, dar au fost descoperite și complexe cu caracter funerar, reprezentate de către trei morminte de înhumare, aparținând secolelor X-XI⁷.

Perioada medievală dezvoltată este prezentă prin structurile de locuit și a gropilor menajere descoperite și cercetate, acestea fiind datate pe parcursul sec. XIII, în baza materialului ceramic descoperit și analizat, precum și a pieselor metalice identificate, pintenii, articole vestimentare și arme⁸. Locuințele și gropile menajere aparținând sec. XIV-XV completează ultima secvență cronologică, aceea a evului mediu târziu. Materialele descoperite în contextul complexelor menționate anterior, au aparținut în primul rând categoriei vaselor ceramice, dar și categoriei pintenilor, pieselor de harnașament sau armelor⁹.

4. Situația arheologică

Cercetările arheologice din situl *Dumbrăvița 3* au generat o serie de rezultate constând în descoperirea și cercetarea a nu mai puțin de 37 de complexe arheologice, care din punct de vedere al funcționalității pot fi împărțite în trei categorii:

1. Gropi menajere (21 astfel de complexe identificate și cercetate; **Pl. 2/Cx 1, Cx 2B, Cx 3, Cx 9, Cx 7, Cx 8, Pl.3/Cx 11, Cx 13, Cx 18, Cx 27, Pl.4/Cx 24, Cx 28A, Cx 28B, Pl.5/Cx 29, Cx 31, Cx 32, Cx 33, Cx 34**)
2. Instalații termice (2 astfel de complexe identificate și cercetate; **Pl.2/Cx 10, Pl.3/Cx 14**)
3. Gropi de stâlp (12 astfel de complexe identificate și cercetate; **Pl.4/Cx 4, Cx 5, Cx 6, Cx 16, Cx 17, Cx 19, Cx 20, Cx 21, Cx 22, Cx 23, Cx 26, Pl. 5/Cx 36**)
4. Fântâni (1 astfel de complex cercetat; **Pl.5/Cx 30**)
5. Locuințe (1 astfel de complex cercetat; **Pl.2/Cx 2**)

Gropile menajere cercetate în cadrul așezării de la *Dumbrăvița 3* prezintă caracteristici tipice pentru acest tip de structuri. Acestea au o formă rotundă sau ușor ovală, diametrul este cuprins între 0,90 m și 2,3 m, umplutura acestora fiind de cele mai multe ori omogenă, existând doar două excepții în acest caz (Cx 11, Cx 31). Inventarul arheologic descoperit în interiorul acestor structuri este format din fragmente ceramice, fragmente osteologice și fragmente de zgură de fier. În ceea ce privește structurile de locuit, a fost identificat un singur astfel de complex (Cx 2), acesta prezentându-se sub forma unei locuințe adâncite, având o formă ovală, diametrul de 3,9 m și o adâncime finală de 0,6 m. Din nefericire, complexul

¹ Drașovean *et alii* 2004, 21.

² Drașovean *et alii* 2004, 21.

³ Drașovean *et alii* 2004, 31–32.

⁴ Drașovean *et alii* 2004, 32–38.

⁵ Drașovean *et alii* 2004, 38–56.

⁶ Drașovean *et alii* 2004, 38–42.

⁷ Drașovean *et alii* 2004, 42–43.

⁸ Drașovean *et alii* 2004, 44–47.

⁹ Drașovean *et alii* 2004, 48–51.

în cauză a fost surprins doar parțial, jumătatea sa nordică fiind tăiată de către profilul nordic al suprafeței cercetate. Materialul arheologic recoltat în urma cercetării a fost format în exclusivitate din fragmente ceramice și fragmente osteologice.

De asemenea, în timpul cercetărilor au fost descoperite și urmele unei fântâni (Cx 30). În plan, aceasta are o formă rotundă și un diametru de 1,30 m, în timp ce în profil se poate observa forma tronconică a acestui complex. Umplutura complexului a fost una omogenă, compusă dintr-un sol afânat, de culoare neagră și bogat în material arheologic, acesta din urmă fiind format din fragmente ceramice și oase. La adâncimea de 2,10 m a fost semnalată prezența apei, cel mai probabil aceasta fiind rezultatul atingerii pânzei freatice sau a unei vâne de apă. Nu au fost identificate urmele unui ghizd de lemn. Instalațiile termice sunt reprezentate de existența a două cuptoare menajere. Primul dintre acestea (Cx 10), a fost surprins în profilul unuia dintre puțurile de fundare realizate de către constructor, înainte de demararea cercetării arheologice, cuptorul fiind astfel distrus în proporție de 30%. Umplutura superioară a complexului este formată dintr-un sol de culoare neagră, afânată, din care s-a recoltat material arheologic format din fragmente ceramice, fragmente osteologice, chirpic, cărbune și un schelet parțial aparținând unui câine. Sub acest strat de umplutură s-a conturat un strat de arsură, relativ uniform, având o grosime de aproximativ 3 cm. Bolta cuptorului a fost realizată din chirpic, fiind lipsită de consistență și moale, având o grosime de aproximativ 3 cm, în timp ce baza acestuia a avut o grosime de aproximativ 4 cm, a fost fățuită și a avut o textură compactă. Înălțimea finală a instalației termice a fost de 30 cm.

Din nefericire, cel de-al doilea cuptor cercetat a fost puternic afectat de către lucrările funciare și agrare desfășurate de-a lungul anilor, acesta aflându-se într-o stare avansată de degradare în momentul descoperirii. La conturare, complexul (Cx 14) a avut o formă ovală și alungită, fiind vizibile cele două secțiuni ale instalației termice, și anume cuptorul propriu-zis și groapa de deservire a acestuia. Bolta cuptorului a fost distrusă în totalitate, în schimb a fost descoperită vatra acestuia, ea păstrându-se în proporție de 70%–80%. Consistența vetrei a fost una compactă și a avut o grosime de aproximativ 10 cm. În dreptul vetrei s-a conturat o groapă de formă oval-alungită. Aceasta a avut o lungime de 0,6 m și lățimea de 0,20 m. Umplutura acesteia a fost compusă dintr-un sol brun-închis, în interior fiind descoperite numeroase fragmente de chirpici vitrificați. Putem presupune că această groapă ar fi avut rolul unei gropi de evacuare pentru cuptor. Umplutura gropii de deservire a fost compusă dintr-un sol de culoare roșie, având o consistență nisipoasă, în interiorul gropii fiind descoperite două fragmente ceramice. Funcționalitatea celor două instalații termice descoperite pare a fi strâns legată de cea a unor cuptoare menajere.

Cele 12 gropi de stâlp identificate sunt similare din punct de vedere al dimensiunilor, toate sunt de formă circulară și au adâncimea cuprinsă între 8 cm și 34 cm. În plan, acestea nu sunt dispuse într-o manieră organizată, în așa fel încât să sugereze o legătură palpabilă între ele.

5. Materialul arheologic

Referitor la materialul arheologic, acesta este compus în principal din fragmente ceramice, fragmente osteologice de proveniență animalieră, chirpici și zgură de fier (Pl.8/3,4). Fragmentele osteologice aparțin în totalitate mamiferelor, de talie mică, medie sau mare. Demn de amintit în acest sens este descoperirea unui schelet parțial, aparținând unui reprezentat al rasei canine, descoperit în interiorul complexului 10. În ceea ce privește ceramica, din punct de vedere al formelor, ponderea cea mai mare o ocupă fragmentele aparținând oalelor (Pl.6/1,2,3,4; Pl.7/2,3,4,5,6). Acestea sunt lucrate la roata olarului, dintr-o pastă degresată cu nisip, pietricele sau nisip și pietricele, arse atât oxidant cât și reducător. Buzele sunt evazate, mai mult sau mai puțin proeminente, unele dintre acestea fiind decorate prin tehnica canelurii (Pl.6/2; Pl.7/3,4,5,6). De asemenea au fost identificate și fragmente de buze care prezentau la interior o șanțuire, specifică oalelor dotate cu capac (Pl.7/3,5). Fragmentele sunt cel mai adesea decorate cu caneluri verticale, paralele între ele și plasate pe umărul vasului (Pl.6/3,5), prezent fiind și decorul incizat, reprezentat de către benzi de incizii verticale, paralele între ele și dispuse pe umărul vasului (Pl.7/2).

Au fost recoltate și fragmente ceramice aparținând categoriei farfuriilor și a străchinilor. Ele sunt lucrate la roata olarului, pasta este degresată cu nisip fin, tratamentul termic fiind de natură oxidantă sau reducătoare. Totodată, s-a descoperit și un număr redus de fragmente aparținând unor capace de oală (Pl.8/1,2). Și acestea la rândul lor sunt lucrate la roata olarului, dintr-o pastă fină, degresată cu nisip fin

sau nisip cu bobul mare și arse oxidant, produsul final dobândind o culoare roșiatică. Nu prezintă urme de decor. Prezentă este și categoria urcioarelor, reprezentate de către umărul și gâtul unui urcior (Pl.7/1), lucrat dintr-o pastă bazată pe caolin și degresată cu nisip fin. Pe umărul urciorului se poate observa prezența canelurilor, acestea fiind dispuse vertical. Referitor la caolin, în urma analizei materialului arheologic au fost identificate fragmente ceramice aparținând unor urcioare sau oale, lucrate dintr-o pastă de caolin, acestea reprezentând un avantaj în vederea datării materialului arheologic.

6. Concluzii

Descoperirile identificate în cadrul sitului *Dumbrăvița 3* vin în completarea cunoașterii evului mediu târziu în regiunea de vest a României, oferind noi date privind cultura materială și organizarea așezărilor în această perioadă și spațiu. Situația arheologică descrisă ne oferă indicii asupra organizării interne a unei așezări medievale târzii în această zonă, fiind identificate atât elemente specifice unei așezări, și anume locuințe, anexe gospodărești (gropi menajere, fântâni), cuptoare menajere, cât și materiale arheologice care indică o oarecare diversitate a îndeletnicirilor. Cantitățile considerabile de zgură descoperite în timpul cercetării arheologice par să indice prezența unor cuptoare de redus minereul în interiorul așezării sau în proximitatea acesteia. În ceea ce privește cronologia așezării, luând în considerare caracteristicile tipologice și stilistice ale materialului ceramic, putem plasa cronologic situl de la *Dumbrăvița 3* în perioada cuprinsă între secolul al XV-lea și secolul al XVI-lea. Materialul ceramic își are cele mai apropiate analogii, așa cum este și firesc de altfel, în lotul de materiale descoperite cu ocazia cercetărilor arheologice a sitului *Dumbrăvița 3* din anul 2004, coordonate de către Florin Drașovean¹⁰. Astfel de materiale au fost descoperite în special în cadrul cercetărilor arheologice desfășurate în orașul Timișoara, în punctele: Castelul Huniade¹¹, Str. 9 Mai¹², Str. Lucian Blaga¹³, Str. Emanuil Ungureanu nr. 2¹⁴ și Piața Sf. Gheorghe¹⁵, precum și la Dinaș-*La Gomilă*¹⁶, Făget-*La Cetate*¹⁷ și la Slatina-Nera¹⁸.

Listă planșe

- Planșa 1 Localizare sit Dumbrăvița–3
- Planșa 2 Desene complexe arheologice (Cx1, Cx 2, Cx 2B, Cx 3, Cx 9, Cx 7, Cx 8, Cx 10)
- Planșa 3 Desene complexe arheologice (Cx 11, Cx 13, Cx 14, Cx 18, Cx 27, Cx 15)
- Planșa 4 Desene complexe arheologice (Cx 28A, Cx 28B, Cx 25, Cx 24, Cx 4, Cx 5, Cx 6, Cx 16, Cx 17, Cx 19, Cx 20, Cx 21, Cx 22, Cx 23, Cx 26)
- Planșa 5 Desene complexe arheologice (Cx 29, Cx 30, Cx 31, Cx 32, Cx 33, Cx 34, Cx 36)
- Planșa 6 Ilustrații material arheologic (1/Cx 29, 2/Cx 1, 3/Cx 13, 4/Cx 3)
- Planșa 7 Ilustrații material arheologic (1/Cx 8, 2/Cx 27, 3/Cx 32, 4/Cx 33, 5/Cx 3, 6/Cx 32)
- Planșa 8 Ilustrații material arheologic (1/Cx 2, 2/ Cx 34)
- Planșa 9 Planul topografic cu amplasarea complexelor arheologice cercetate

Bibliografie

Bejan 1995	Bejan Adrian, <i>Banatul în secolele IV-XII</i> , Timișoara, 1995.
Drașovean et alii 2004	Drașovean Florin, Benea Doina, Mare Mircea, Muntean Marius, Tănase Daniela, Crînguș Mariana, Chiu Florentina, Micle Dorel, Regep-Vlascici Simona, Szentmiklosi Alexandru, Ștefănescu Atalia, Timoc Călin, <i>Săpăturile arheologice preventive de la Dumbrăvița. DN 6 – varianta ocolitoare Timișoara, km. 549+076-DN 69, km. 6+430</i> , Timișoara, 2004.

¹⁰ Drașovean et alii, 2004, 48–51.

¹¹ Rădulescu 2006, 28; Rădulescu et alii 2007, 145.

¹² Drașovean et alii 2007, 124–126.

¹³ Flutur et alii 2014, 235; Tănase 2018, 71–74.

¹⁴ Drașovean et alii 2018, 72–73.

¹⁵ Drașovean et alii 2007, 125; Micle et alii 2017, 297–298.

¹⁶ Mare 2004, 169.

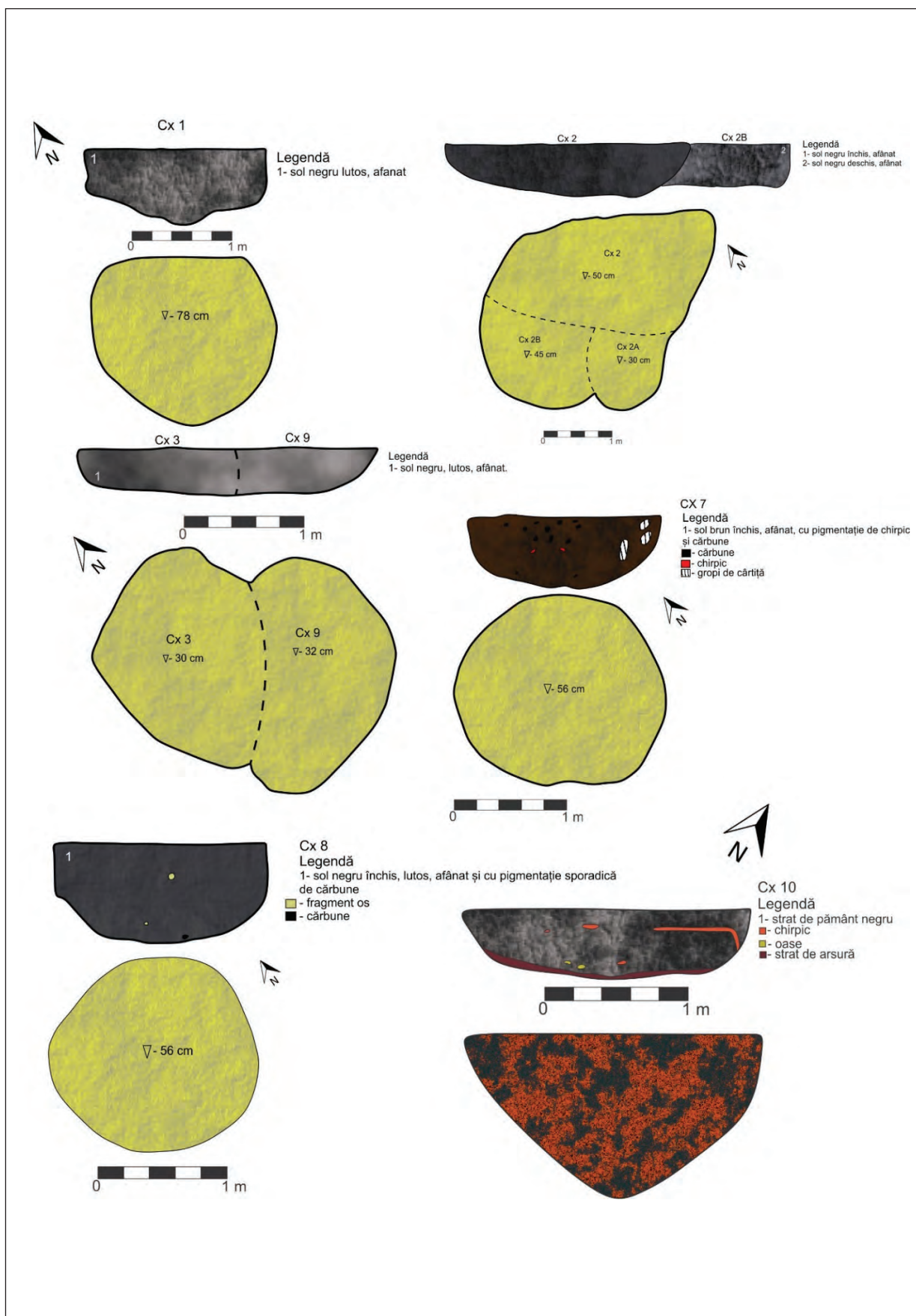
¹⁷ Rusu 1998, 13; Rădulescu 1999–2001, 165.

¹⁸ Țicu 1987, 323.

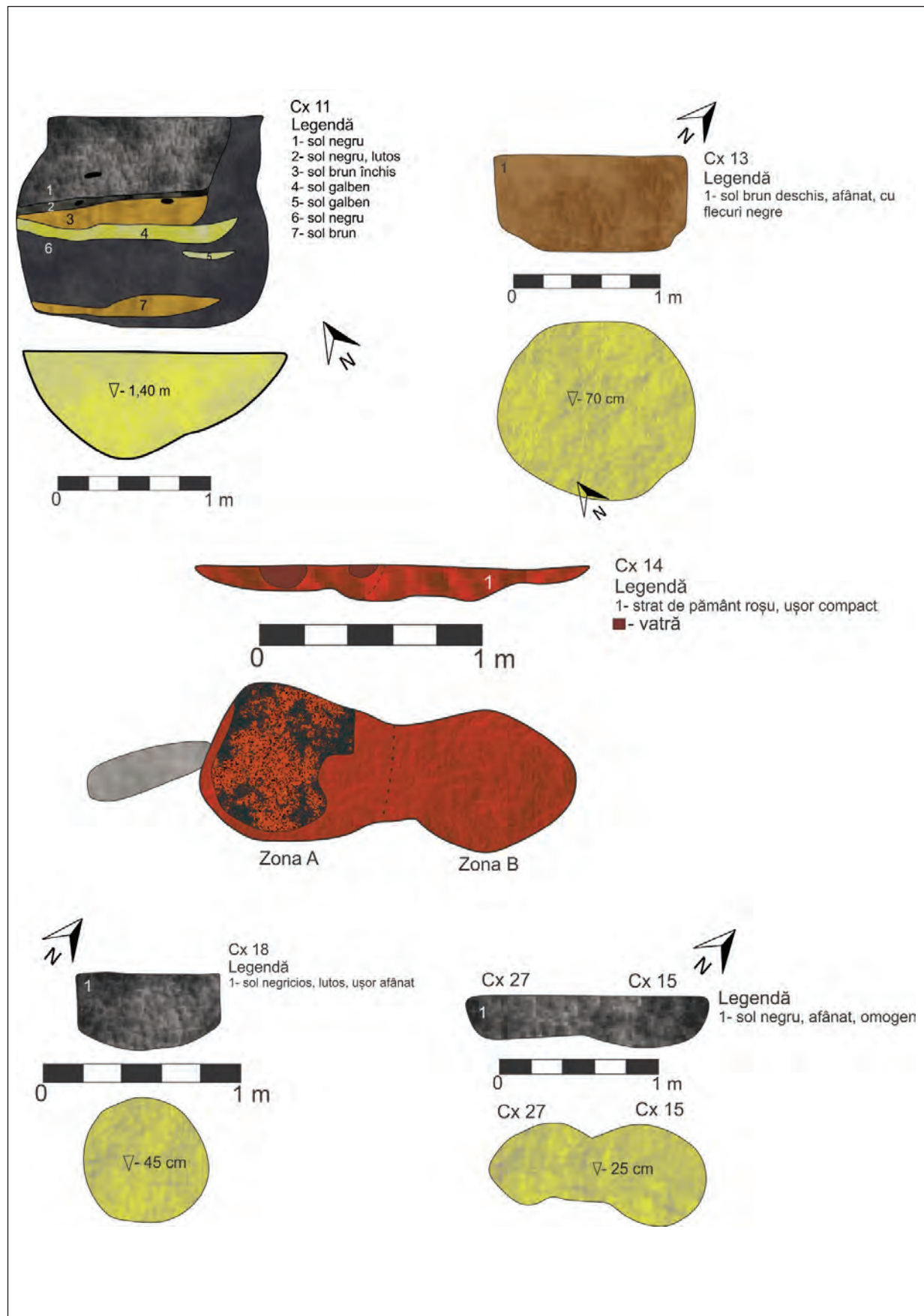
- Draşovean *et alii* 2007 Draşovean Florin, Feneşan Costin, Flutur Alexandru, Szentmiklosi Alexandru, El Susi Georgeta, Kopeczny Zsuzsana, Kiss M-Heddy, Şeptilici Raul, Dinu Niculina, *Timişoara în amurgul Evului Mediu*. În: *Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica*, XLIII. Timişoara, 2007.
- Draşovean *et alii* 2018 Draşovean Florin, Kopeczny Zsuzsana, El Susi Georgeta, Martiş Florentina, Flutur Alexandru, *O contribuţie la istoria medievală a Timişoarei. Cercetările arheologice preventive efectuate pe strada Emanuil Ungureanu nr. 2*. În: *Bibliotheca Patrimonii Banatici*, Cluj-Napoca, 2018.
- Flutur *et alii* 2014 Flutur Alexandru, Tănase Daniela, Hamat Ana, *Cercetările arheologice preventive în Cetatea Timişoarei, strada Lucian Blaga, anul 2014. Raport preliminar*. În: *Banatica*, XXIV, 1, 2014, 225–252.
- Mare 2004 Mare Mircea, *Banatul între secolele IV-IX*, Timişoara, 2004.
- Micle *et alii* 2017 Micle Dorel, Craiovan Bogdan Alin, Stăvilă Andrei, Rogozea Octavian-Cristian, *The Times Before Fischer's Furniture Store. The Preventive Archaeological Researches in Sfântul Gheorghe Square 2–3, Timişoara (Timiş County)*. În: *Ziridava Studia Archaeologica*, 31, 2017, 279–300.
- Rădulescu 1999–2001 Rădulescu Alexandru, *Cercetări arheologice medievale din Banatul de câmpie; scurt istoric*. În: *Studii de Istorie a Banatului*, 23–24–25, 1999–2001, 45–86.
- Rădulescu 2006 Rădulescu Alexandru, *Castelul Huniade Timişoara. Sondajul arheologic din anul 1980*. În: *Analele Banatului, Seria Nouă* XIV, 2, 2006, 11–32.
- Rădulescu *et alii* 2007 Rădulescu Alexandru, Tănase Daniela, Kopeczny Zsuzsana, *Raport preliminar privind cercetările arheologice preventive de la Timişoara- Castelul Huniade 2007*. În: *Banatica*, 18, 2008, 141–153.
- Rusu 1998 Rusu Adrian Andrei, *Arheologia cetăţilor medievale ale Transilvaniei*. În: *Arheologia Medievală*, 2, 1998, 5–19.
- Tănase 2018 Daniela Tănase, *Ceramica din secolele XIII-XV descoperită în anul 2014 în Timişoara, str. Lucian Blaga*. În: *Cercetări arheologice în centrul istoric al Timişoarei – strada Lucian Blaga, campania 2014*, ed. Alexandru Flutur, Daniela Tănase, Ana Cristina Hamat, Cluj-Napoca, 2018, p. 71–95.
- Teicu 1987 Teicu Dumitru, *Cercetări arheologice în depresiunea Oraviţei*. În: *Banatica*, 9, 1987, 317–346.

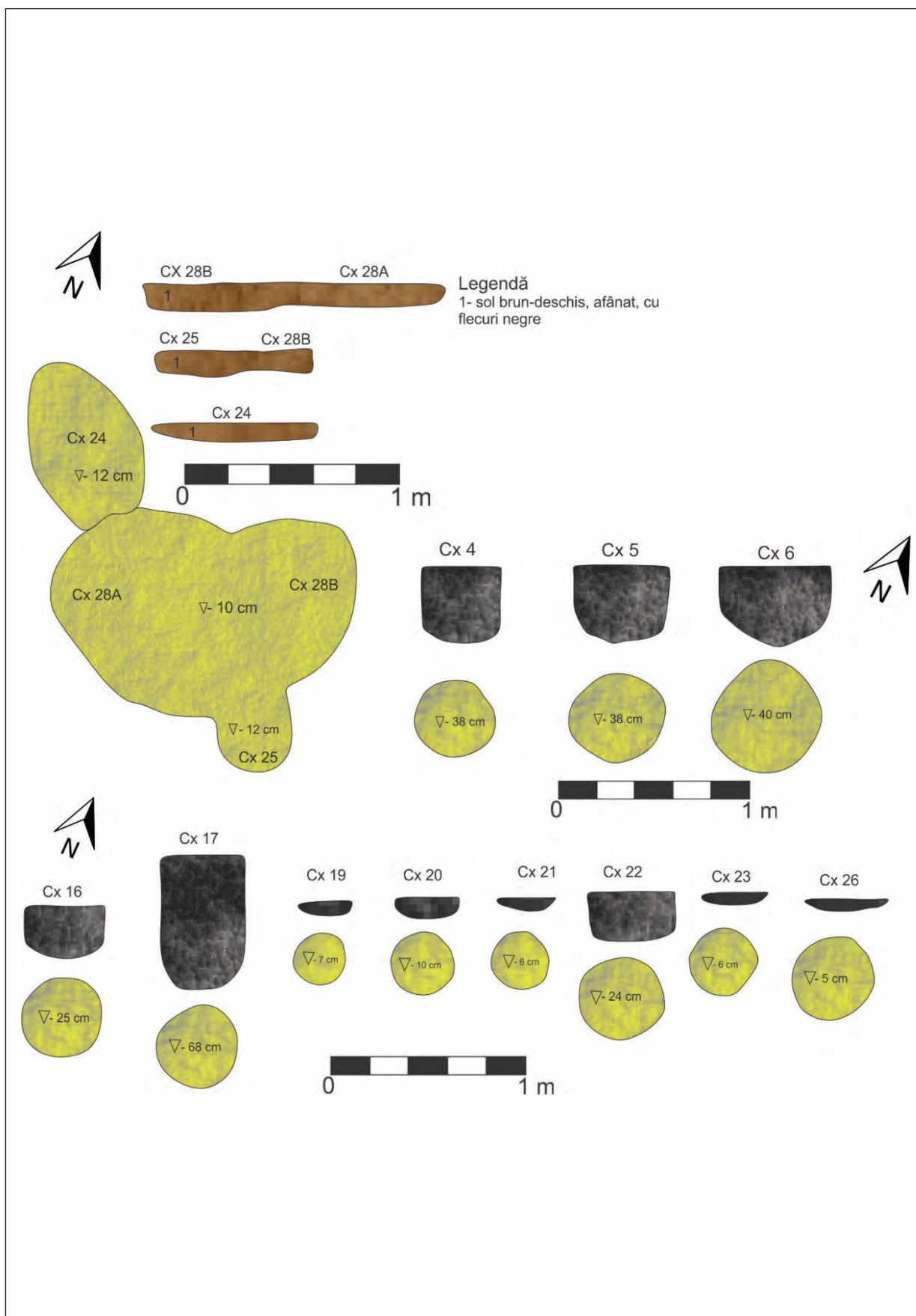
Planşa 1

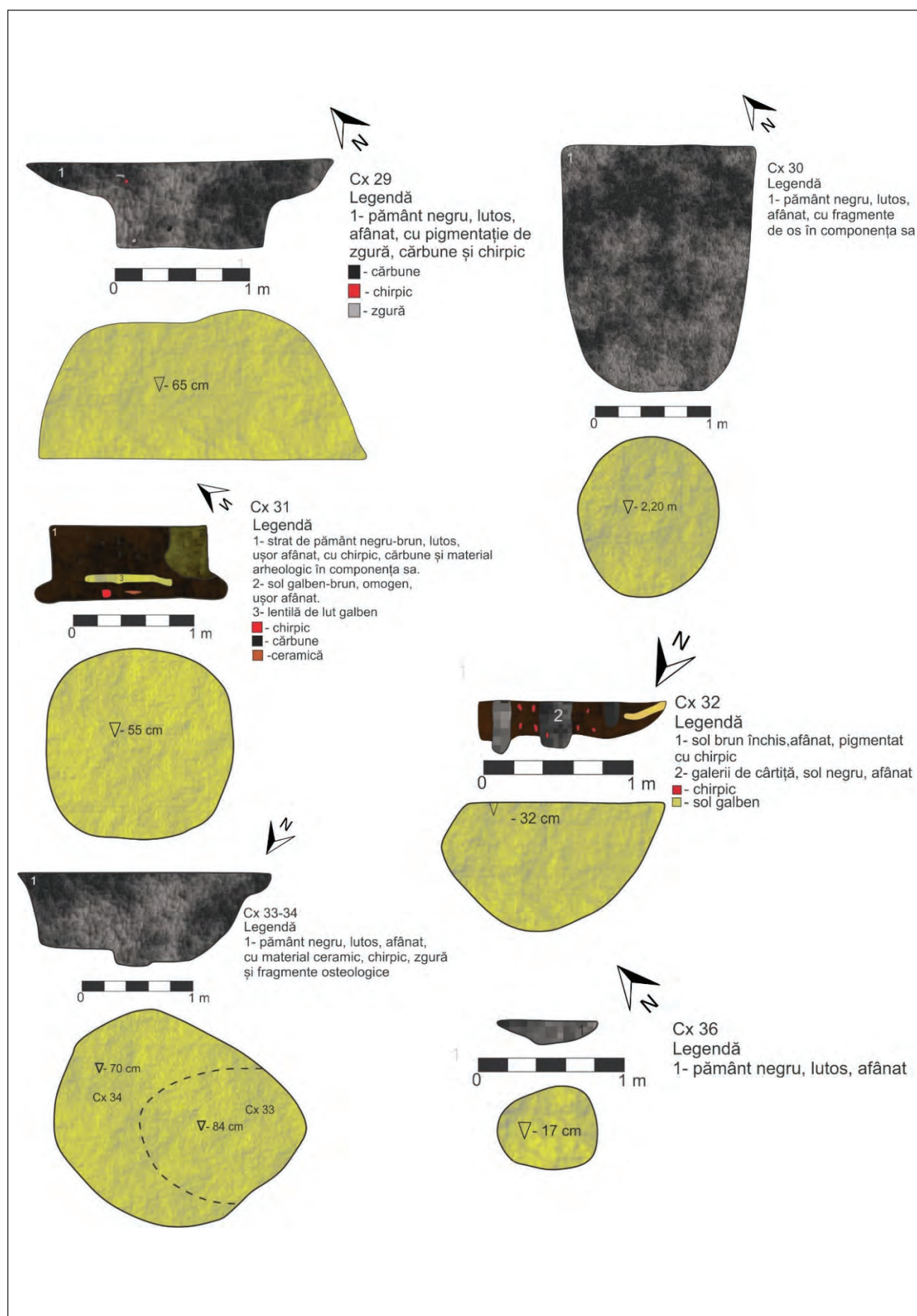
Planșa 2

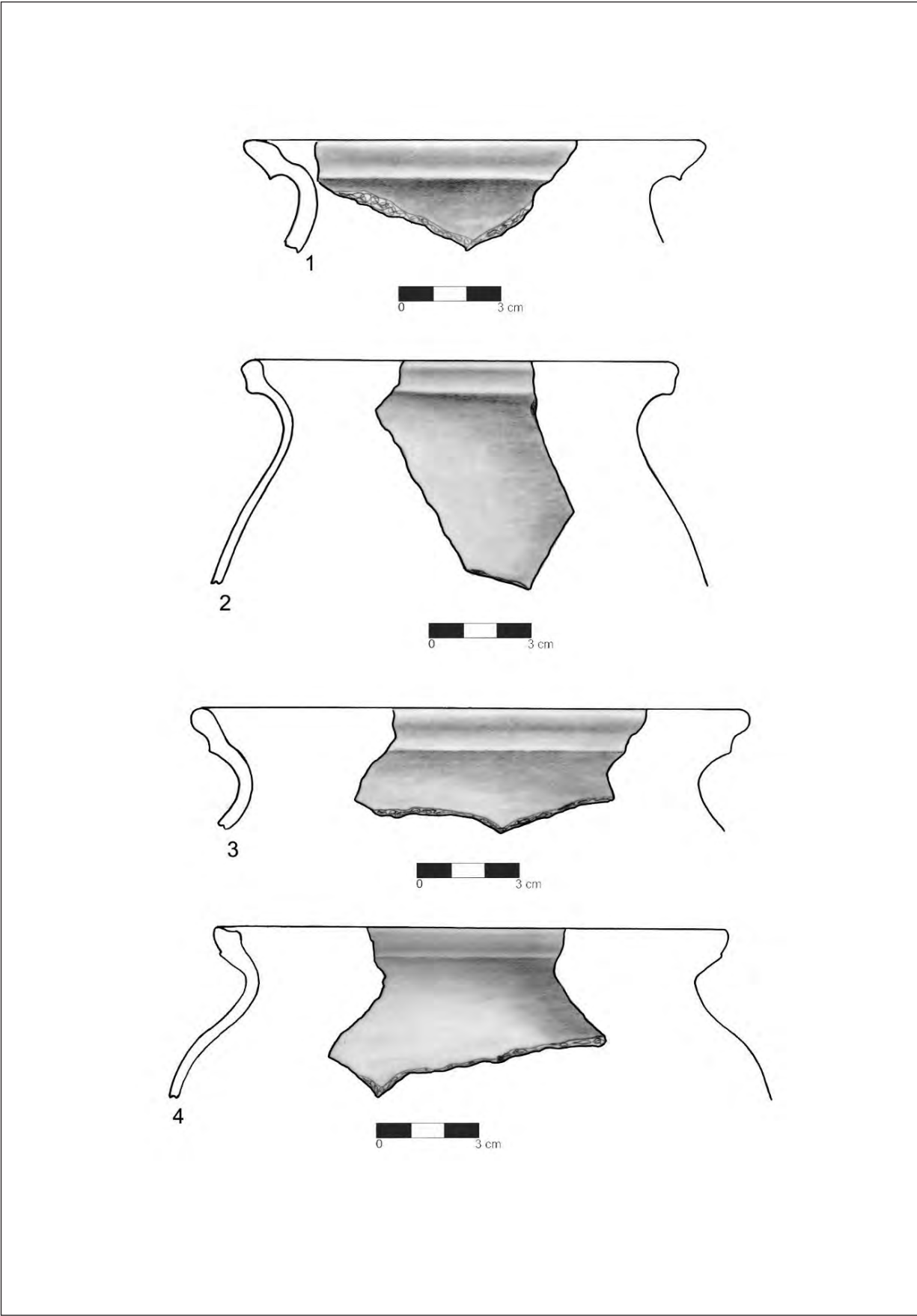
Planșa 3

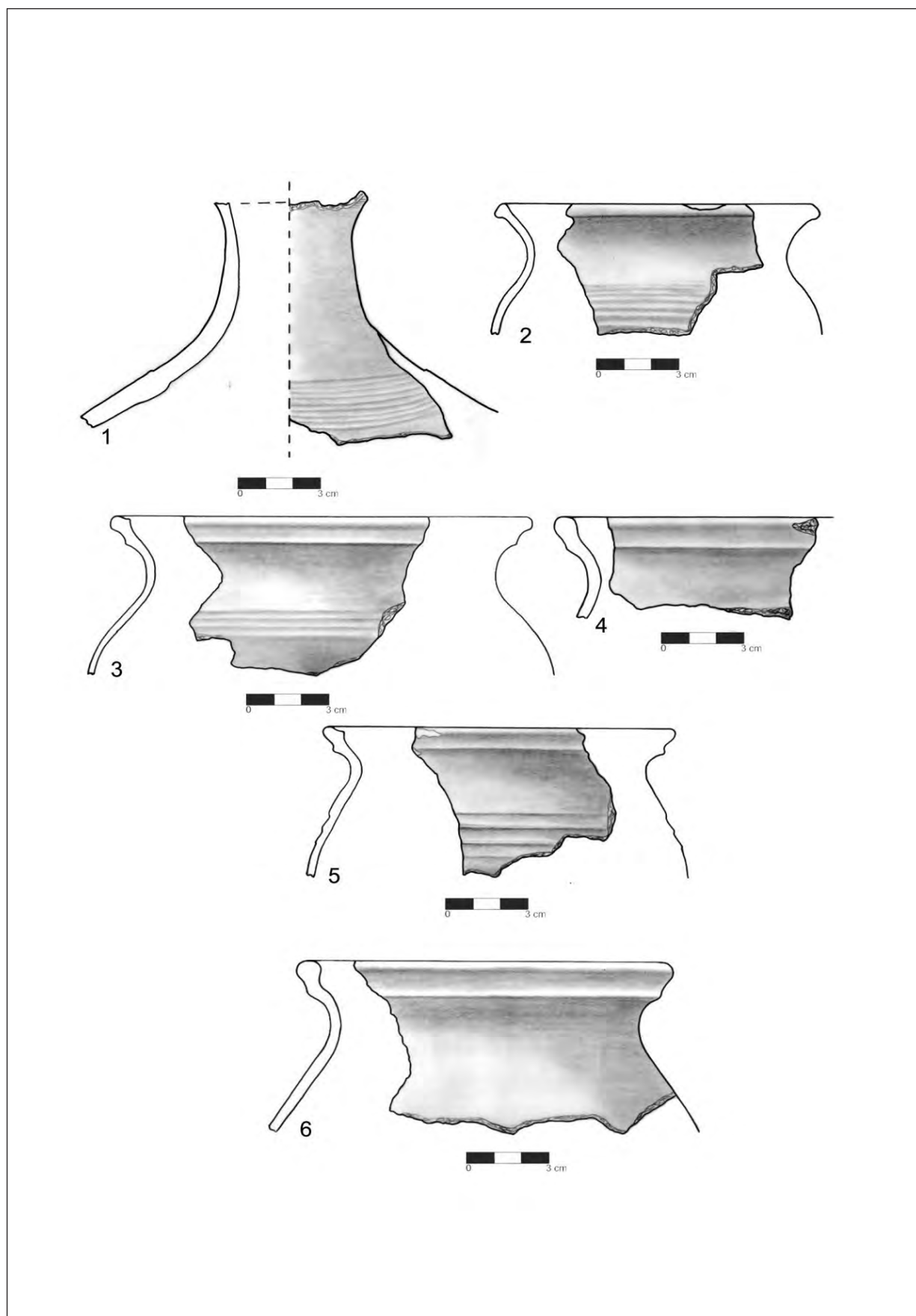
Planșa 4

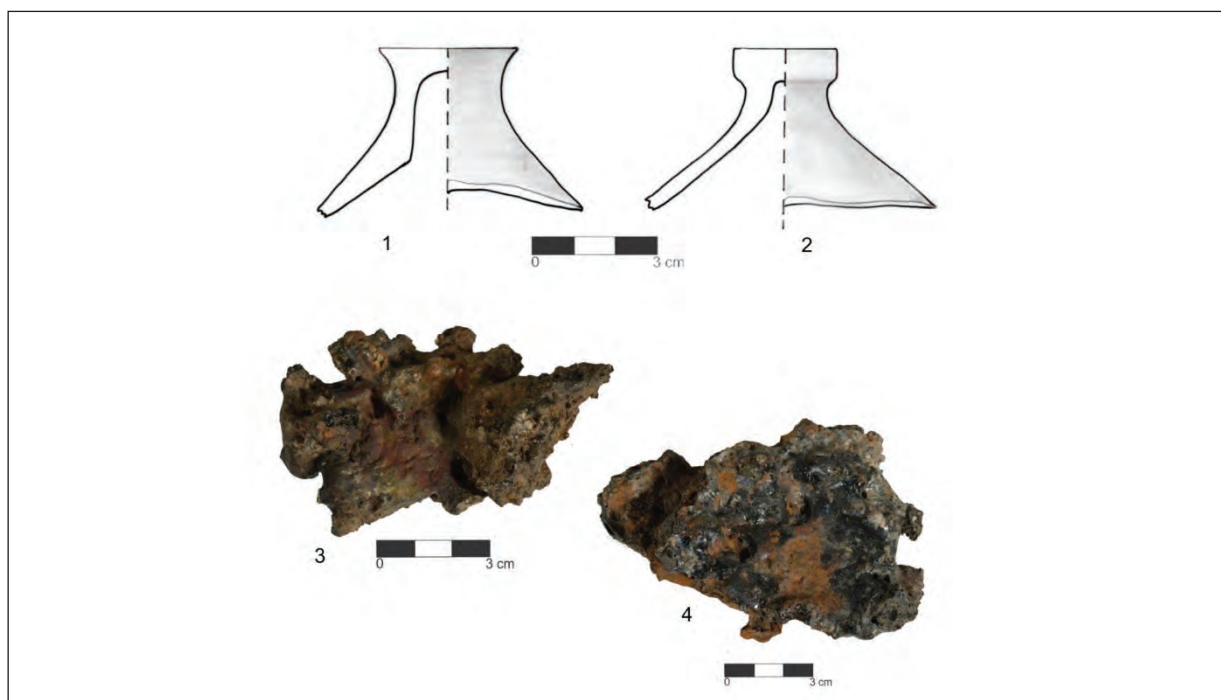
Planșa 5

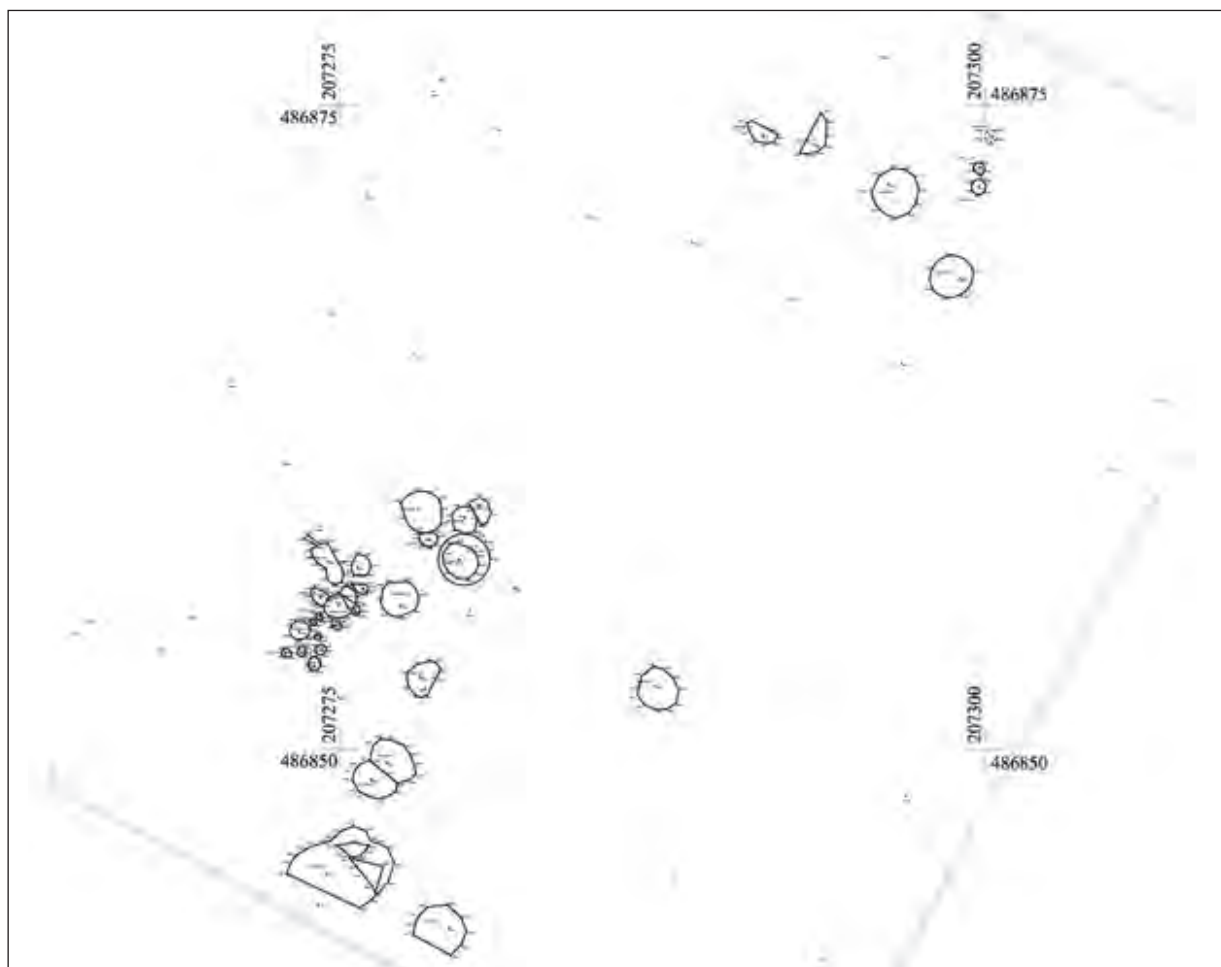
Planşa 6

Planşa 7

Planșa 8

Planșa 9

O PRIVIRE SINTETICĂ ASUPRA REZULTATELOR CAMPANIILOR ARHEOLOGICE 2017, 2018, DESFĂȘURATE ÎN ORAȘUL CIACOVA, JUD. TIMIȘ, ÎN PUNCTELE CURTE „CULĂ”, STR. TIMIȘ ȘI PIAȚA CETĂȚII

Silviu Ene, Dorel Micle**, Silviu Iliuță***, Alin Diaconu*****

A Synthetic view about the results of the Archaeological Campaigns 2017, 2018, carried in Ciacova City, Timiș County, in „Culă” Courtyard, Timiș Str. and Citadel Square points

Abstract: The archaeological research carried out between October and December 2017 and May–November 2018, in „Culă” Courtyard, Timiș Str. and Citadel Square points, from Ciacova City, Timiș County, led to the investigation of the area of interest affected by the upgrade works of the water distribution network. In the process were discovered 329 archaeological features that can be classified chronologically in five historical periods: Neolithic, the Kingdom of Hungary (14th–16th centuries), the Ottoman Empire (16th–18th centuries), the Habsburg Empire (18th–19th centuries) and the Contemporary period. The most important finds from this campaign are the fortification trenches of the old Citadel.

Keywords: *Ciacova, Keep, Ottoman, Citadel, preventive archaeology.*

Cuvinte cheie: *Ciacova, donjon, otoman, cetate, arheologie preventivă.*

1. Considerații generale

Început în anul 2013, proiectul de reabilitare și extindere a rețelei de apă în orașul Ciacova, a avut ca scop îmbunătățirea distribuției de apă potabile în oraș. Demararea lucrărilor a determinat descoperirea mai multor vestigii arheologice care au adus completări la istoria Ciacovei. Pe parcursul mai multor campanii arheologice (2001, 2006, 2013, 2014, 2015), specialiștii ai Universității de Vest din Timișoara și ai Muzeului Național al Banatului au stabilit potențialul arheologic al zonei. Astfel, ținând cont de aceste detalii, în anul 2017, în momentul în care Primăria Ciacova a hotărât să înlocuiască o țeavă de apă în zona Curte „Culă”, str. Timiș, Piața Cetății, a solicitat mai întâi ajutorul specialiștilor din cadrul UVT Timișoara¹. Necesitatea schimbării acestei țevi pornește de la prezența unui bazin de stocare a apei potabile, zidit în anul 1927 în donjonul medieval din localitate, clădirea devenind astfel un turn de apă. În perioada contemporană au fost întocmite mai multe proiecte pentru renovarea lui, numai că bazinul trebuia să fie anulat și scos din interiorul acestuia pentru ca reabilitarea să aibă succes. În consecință, scopul lucrărilor arheologice mai sus menționate² a fost descărcarea de sarcină arheologică a traseului unei viitoare conducte de apă, care o va înlocui pe actuala și va ajuta la anularea și scoaterea bazinului de apă din donjon. Această țeavă va lega un cămin din apropierea donjonului cu unul din Piața Cetății. Țeava va fi introdusă într-un șanț cu lățimea de 0,60 m și adâncimea de -1,20 m. Prezentul raport preliminar de cercetare cuprinde rezultatele săpăturilor arheologice efectuate pe traseul acestei conducte.

* Universitatea de Vest Timișoara, Bd. Vasile Pârvan, nr. 4, e-mail: ene_silviu19@yahoo.com.

** Universitatea de Vest Timișoara, Bd. Vasile Pârvan, nr. 4, e-mail: dorel.micle@e-uvt.ro.

*** Universitatea de Vest Timișoara, Bd. Vasile Pârvan, nr. 4, e-mail: iliuta.silviu1994@gmail.com.

**** Universitatea de Vest Timișoara, Bd. Vasile Pârvan, nr. 4, e-mail: corneliudiaconu7@gmail.com.

¹ În urma solicitării Primăriei Ciacova adresate Universității de Vest din Timișoara, între cele două părți a fost încheiat un contract de prestări servicii, în vederea efectuării cercetării arheologice pe traseul viitoarei conducte.

² Cercetările au fost întreprinse de către un colectiv de arheologi format din Silviu Ene, Dorel Micle, Silviu Iliuță, Alin Diaconu, Mihai Dunca, Răzvan Petcu și Andrei Heroiu.

2. Cadrul fizico-geografic

Orașul Ciacova (jud. Timiș) este situat la o distanță de aproximativ 34 km Sud-Vest față de Timișoara și 52 km Nord-Vest față de Vârșet și este plasat în Câmpia Timișului, o subunitate a Câmpiei Banatului, la rândul ei subordonată Câmpiei de Vest. Prin localitate trece Timișul Mort, un afluent aproape sec al râului Timiș. Altimetric, așezarea se află la aproximativ 81 de metri față de nivelul mării³.

3. Cadrul Istoric

Conform datelor disponibile până în acest moment, prima atestare documentară a localității Ciacova a avut loc în perioada 1332–1337. În acest interval, cu ajutor primit de la regele Ungariei, Carol Robert de Anjou, în urma unor cereri repetate adresate de prelații papali, se realizează acțiunea de colectare a dijmelor din regat⁴. Cu această ocazie, slujitorii papei întocmesc registre în care menționează numele de *Chaak* (în 1333), respectiv *Chak*⁵ în 1334–1335.

Într-un act înregistrat la 19 septembrie 1370 se vorbește despre o încercare de ocupare abuzivă a moșiei *Jacodi* din comitatul *Sirnuiensis* (Sirmiu), context în care este amintită și localitatea *Tothchaky* din comitatul *Temeskuz* (Timiș)⁶. În urma analizării elementelor de arhitectură ale donjonului, momentul construcției turnului a fost datat în perioada ultimilor regi din dinastia Arpadiană, la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul celui următor⁷. Datorită așezării fortificației într-un un cot pasiv al râului Timiș, care o apăra în mod natural, cetatea avea un rol strategic important, ea fiind un punct însemnat pe drumul care lega Timișoara de Belgrad.

La 14 februarie 1395 este consemnată într-un act întocmit la Brașov acțiunea de donație a localității *Chaak* (Ciacova) împreună cu cetatea, localitatea *Chuze* (Cebza) și cetatea *Kwesd* (cetatea Cuiești, mun. Bocșa, jud. Caraș-Severin) împreună cu toate posesiunile aferente către regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg. În schimbul acestei donații și pentru faptele de vitejie realizate de Nicolae de *Chaak* („comes noster *Themesiensis*”), fiul lui Ștefan de *Chaak*, și Gheorghe, fratele său, primesc în schimb cetatea Adrian și târgul *Zalarad* – Sălard – (ambele aflate astăzi în comuna Sălard, jud. Bihor)⁸. La 25 septembrie 1395 cetatea este atacată de otomani care sunt respinși chiar sub zidurile cetății⁹. În jurul anului 1400, lângă Ciacova, care este menționată drept *oppidum Chaak*, este atestată și o altă *villa* numită *Totchaak*¹⁰. La 12 februarie 1401 familia *Chaak* își recapătă proprietatea într-un schimb de moșii efectuat între Sigismund și Nicolae de *Chaak*.¹¹ La data de 10.09.1403 în jurul cetății Ciacova sunt documentate pentru prima dată șanțurile de apărare umplute cu apă¹². Ultimul atac înregistrat asupra cetății Ciacova în perioada stăpânirii maghiare este datat la 1417, atunci când apărătorii cetății reușesc încă o dată să le țină piept trupelor otomane¹³.

În privința cuceririi de către otomani a Ciacovei la 18 septembrie 1552, avem două ipoteze de lucru. Prima, susținută de către N. Secară implică o cucerire prin luptă¹⁴. Cea de-a doua, acceptată de majoritatea istoricilor, ia în considerare trădarea populației sârbești din Ciacova, care după o ceartă cu castelanii, oferă informații importante asediatorilor.

Datele din timpul perioadei turcești sunt lacunare și fac referire în marea lor majoritate la trupele cantonate aici și la dările pe care *nahyia* Ciacova trebuia să le plătească către sultan.

Astfel, din izvoarele otomane aflăm că la 1554 sunt încartiruiți în cetate 13 oșteni comandați de un căpitan și un vice-căpitan. Printre oșteni se aflau: un tunar, un soldat și un caporal¹⁵. În același an Ciacova

³ Ielenicz, Pătru 2005, 244.

⁴ Hasan 2010, 2.

⁵ Merschdorf 2016, 83–84.

⁶ Pascu *et alii* 1991, indice document 561, 831

⁷ Săcară 1971, 162

⁸ Pascu, Berza 1977, indice document 85, 132–134.

⁹ Hațegan 2006, 151; Pálosfalvi 2018, 55.

¹⁰ Borovszky 1914, 34.

¹¹ Fejer 1842, 69–70.

¹² Informație primită prin amabilitatea domnului Sorin Forțiu, care va apărea într-un articol viitor.

¹³ Borovszky 1914, 34.

¹⁴ Săcară 1971, 164.

¹⁵ Feneșan 2014, 24–25.

este menționată în decretul *Kannunname* emis de sultanul Suleyman Magnificul unde se vorbește despre dusul porcilor la ghindă în pădurile și dealurile din proximitatea Ciacovei¹⁶.

La 1621, conform surselor în Ciacova erau: 29 de *martalosi*, 28 de origine balcanică și unul de origine neprecizată¹⁷. Este cunoscută în istoriografie practica otomanilor de a oferi comanda unor astfel de trupe musulmanilor așa încât se prea poate ca *martalosii* să fi fost comandați chiar de către un otoman¹⁸. Referitor tot la garnizoana din Ciacova, un alt izvor din anul 1634, ne informează că numărul soldaților cantonați scade la 17 *martalosi*, dintre care 12 creștini de origine balcanică¹⁹.

În 1626 este consemnată într-un alt document (probabil destinat curții Habsburgice) prezența a 300 de călăreți și 300 de pedestrași la Ciacova²⁰. În 1664 se dă poruncă să se strângă din cetățile Panciova și Ciacova 360 de cai care să fie dați vizirului²¹.

Prima colonizare consemnată la Ciacova, realizată de otomani, este atestată la 1698–1699 atunci când Hamim-Pașa aduce coloniști transilvăneni la Ciacova și astfel mărește localitatea²².

Credem că este posibil ca ultima distrugere a cetății Ciacova să fi avut loc, cel mai probabil între anii 1686–1687, în timpul lui Kodja Djafer pașa²³ când un creștin ortodox trecut la catolicism pe nume Ignat, persoană de vază a societății timișorene din acele timpuri se întoarce împotriva otomanilor. „Ghiaurul” strânge în jurul său aproximativ 300 de oameni cu ajutorul cărora reconstruiește cetatea Ciacova. Într-un final, după ce hărțuiește și capturează trupe otomane pe care intenționa să le folosească drept monedă de schimb pentru familia lui, captivă la Timișoara, este prins și executat de trupele trimise de Pașă iar cetatea Ciacova este incendiată²⁴. În sprijinul acestei afirmații vine o mărturie dintr-o scrisoare adresată principelui Transilvaniei, Mihail Apafi de către solul lui, Sárosi János, care în drumul de la Caransebeș spre Dunăre observă mai multe cetăți incendiate precum Pančevo, Denta și, în sfârșit, Ciacova²⁵.

O intervenție directă asupra șanțurilor de apărare (cel mai probabil chiar acțiunea de demantelare a resturilor fortificației) este atestată documentar de către cronicile bisericii de la Partoș ca având loc în anul 1705. În lunile noiembrie-decembrie ale acestui an, un număr de 25 de sârbi „aidamaci” au fost duși „să facă șanțul cetății” din Ciacova. Aceștia, relatează cronică, au fost condamnați pentru violuri, omor și incendieri de case în localitatea Partoș²⁶. Deși până la momentul publicării acestui material majoritatea cercetătorilor care au dezbătut acest subiect au căzut de acord că acțiunea de distrugere a cetății s-a făcut sub supravegherea contelui Wolfgang IV de Oettingen-Wallerstein într-un articol recent, Sorin Forțiu atrage atenția asupra improbabilității acestui fapt²⁷.

4. Istoricul cercetărilor arheologice

Primele descoperiri de natură arheologică din localitatea Ciacova au fost întâmplătoare. La începutul secolului al XX-lea au fost accidental scoase la lumină două topoare din cupru: unul de tip *Mezőkeresztes* și altul de tip *Orșova*, topoare cu brațele în cruce contemporane culturii Bodroghkeresztur (Epoca mijlocie a cuprului/Eneolitic mijlociu în Bazinul Carpatic). În anii '70 ai secolului trecut, odată cu întreprinderea unor lucrări la CAP Ciacova au fost descoperite de asemenea: un mormânt de incinerare din epoca bronzului și alte trei schelete din perioada prefeudală. Descoperirile monetare accidentale sunt reprezentate de două monede romane: prima emisă de împăratul Caligula și a doua de Antoninus Pius²⁸.

Primele săpături sistematice au avut loc în anul 2000 în proximitatea donjonului. Echipa condusă de Al. Rădulescu (Muzeul Banatului) a deschis o secțiune, S1 cu dimensiunile de 35 × 1,50 m, amplasată la

¹⁶ Hațegan 2005, 49.

¹⁷ Feneșan 2014, 77.

¹⁸ Ágoston, Masters 2009, 353.

¹⁹ Feneșan 2014, 77.

²⁰ Hațegan 2005, 175.

²¹ Hațegan 2005, 239.

²² Merschdorf 2016, 34.

²³ Cr. Feneșan 2014, 126.

²⁴ Merschdorf 2016, 76–77.

²⁵ Feneșan 2019, 4.

²⁶ Hațegan 2006, 299–300.

²⁷ Forțiu 2019, 1–14.

²⁸ Luca 2006, 71.

est de donjon și la 11–15 m nord de bazinul de înot amenajat în perioada interbelică. Secțiunea a căzut în lungul șanțului de apărare al cetății medievale, de aceea doar carourile 1–7 ale secțiunii au fost săpate până la steril, în carourile 8–17 săpăturile oprindu-se la adâncimea de -0,70/-0,80 m, cu intenția de a reveni cu o secțiune orientată perpendicular pe șanțul de apărare²⁹. Până la adâncimea de -1,50 m au fost găsite materiale moderne dar și medievale, conducându-l pe autor la concluzia că șanțul s-a umplut relativ târziu. Ca reper stratigrafic este dat un strat de mortar gros de aproximativ 20 de cm, conturat la adâncimea de -0,70/-0,80 m, datat în jurul anului 1800. Între adâncimile -1,50/-2,50 m s-au descoperit mai multe niveluri impregnate cu cărbune, granule de mortar și fragmente de cărbune. Materialul arheologic aferent acestor niveluri a fost medieval, constând în ceramică cu smalț verde dar și brun sau galben, oase de animale, fragmente de cahă și trei monede maghiare, emise de Ferdinand I al Ungariei (1527–1564), considerate falsuri³⁰.

O a doua campanie sistematică, având același responsabil științific a fost inițiată în anul 2006. S-a deschis secțiunea S2, cu dimensiunile de 24 × 1,50 m, la nord de bazinul de înot, orientată N-S, cu limita de N în preajma gardului din plăci de beton care mărginește vechiul ștrand. Ar fi fost găsit șanțul de apărare, care se adâncea până la -3 m și un zid de cărămidă de la o construcție modernă (sec. XIX-XX) în caroul 2. Din nou, au apărut mai multe umpluturi, predominând solurile cafenii-negre. Materialul arheologic este compus din ceramică medievală și modernă, oase de animale, chirpici, cărămizi, zgură de fier. Șanțul de apărare a fost surprins tot pe lungime deși secțiunea era orientată perpendicular pe S1, determinându-i pe autori să avanseze ipoteza existenței unui al doilea șanț de apărare³¹, dispus concentric și spre interior față de primul, aceasta în ciuda faptului că acest posibil al doilea șanț nu putea avea aceeași orientare ca și primul.

Următoarele săpături arheologice de la Ciacova au fost toate preventive și au fost demarate cu ocazia reabilitării și extinderii rețelei de apă potabilă a orașului, proiect care a oferit șansa cunoașterii mai în amănunt a trecutului localității. Prima campanie de cercetări preventive s-a desfășurat pe parcursul anului 2013–2014 pe străzile N. Bălcescu și Obradovici, coordonată de către Al. Flutur de la Muzeul Banatului, rezultatele ei rămânând nepublicate³².

Următoarea campanie a avut loc în 2015 în Piața Cetății și au fost conduse de către D. Micle din partea Universității de Vest din Timișoara. Au fost trasate mai multe secțiuni pe laturile de Nord, Sud, Est și Vest ale pieței. Evidențe arheologice au fost constatate doar în zonele de nord-vest și sud-vest concretizate în:

- urmele a două stradele din lemn, din care s-a păstrat doar patul din lemn, dezafectate probabil în preajma cuceririi austriece. Ele converg către un pod de legătură dintre piață și cetate³³;
- o clădire mică din cărămidă care făcea parte, probabil, din corpul unei mori de apă;
- o stradă din grinzi de lemn orientată spre același pod care ducea către canalul care înconjura cetatea;
- un jgheab de cărămidă, construit de austrieci cu scopul de a canaliza un afluent al Timișului Mort pentru a eficientiza moara de apă, tăia strada din lemn;
- în colțul de SV al Pieței Cetății a fost identificată urma canalului aceuiași pârâu dar care nu mai era captușit cu cărămidă³⁴.

5. Considerații de ordin metodologic

Principalul obiectiv al campaniei 2017–2018 din Ciacova a fost cercetarea tuturor complexelor arheologice descoperite în viitoarea arie afectată de proiectul de reabilitare a rețelei de apă din punctele semnalate.

Metodologia adoptată pentru a îndeplini acest obiectiv (determinată în mare parte de condițiile din teren) a constat în decaparea mecanică a 12 de unități de săpătură (S 1 – S 12) cu dimensiuni și orientări

²⁹ Rădulescu 1999–2001, 325.

³⁰ Rădulescu 1999–2001, 325.

³¹ Rădulescu *et alii* 2006–2007, 313.

³² Repertoriul Arheologic Național – *Situl arheologic de la Ciacova – Piața Cetății*.

³³ Micle *et alii* 2016, 158.

³⁴ Micle *et alii* 2016, 159.

variabile, până la epuizarea potențialului arheologic. Toate aceste unități de cercetare au fost săpate cu un excavator cu o cupă de taluz de 1,50 m lungime. Metoda folosită pentru delimitarea complexelor a fost prin răzuirea suprafețelor. Complexele identificate au fost săpate manual. După identificarea, conturarea și numerotarea complexelor arheologice, s-a trecut la înregistrarea și cercetarea acestora. În cadrul acestui demers au fost utilizate fotografii digitale, desene (planuri și profile la scara 1:20), fișe de complex, carnet de săpătură, ridicare topografică.

Ținând cont de toate acestea, cercetarea arheologică a fost efectuată în două etape, pe parcursul a 9 luni calendaristice. Ea a fost începută în data de 10 octombrie 2017 și a continuat până în data de 21 decembrie 2017, când, datorită condițiilor meteo și a apropierii sărbătorilor de iarnă, lucrările au fost sistate. Ca măsuri de precauție, secțiunile au fost acoperite cu folie de plastic agricolă, care a fost la rândul ei protejată cu un strat de pământ, iar malurile au fost întărite cu scânduri de lemn. Săpăturile au putut fi reluate în luna mai 2018, când secțiunile au fost dezvelite, iar cercetarea a fost continuată până la 1 noiembrie 2018. Suprafața totală care a fost cercetată a însumat 380,114 m².

6. Stratigrafia sitului

Stratigrafia generală a zonelor cercetate este distinctă, așa că vom prezenta situația stratigrafică a fiecărui sector în parte. Ele sunt enumerate în continuare (într-o ordine inversă a depunerilor sedimentare), pornindu-se de la stratul superior către bază. Cu anumite excepții generate de perturbările datorate permanentei intervenții antropice și de configurația geo-morfologică specifică zonei, stratigrafia generală a sectoarelor cercetate este următoarea:

Curte „Culă” (Pl. 7, 13)

1. Strat vegetal – de culoare cenușie-deschisă, friabil, amestecat cu bucățele de cărămidă și material contemporan, situat de la nivelul actual de călcare (0) până la cota de -0,30 m;

2. Depunere modernă – de culoare gri, nisipoasă, amestecat cu cărămizi pisate, pigmenți de cărbune și material contemporan, amenajată în momentul construirii ștrandului, de la cota de -0,30 m până la -0,52 m;

3. Nivel de cultură Habsburgic (sec. XVIII-XX) – de culoare maroniu, nisipos, amestecat cu fragmente de cărămidă și ceramică de la cota de -0,52 m până la cota de -0,60/-1,12 m;

4. Al doilea nivel de cultură Otoman (sec. XVI-XVIII) – de culoare cenușiu-negricios, compact, amestecat cu pigmenți de cărbune, pelicule de cenușă, conține: fragmente ceramice, fragmente osteologice animale și cărămizi fragmentare, de la cota de -0,60/-1,12 m până la cota de -1,10/-1,40 m;

5. Primul nivel de cultură Otoman (sec. XVI) – de culoare cenușiu-negricios, compact, amestecat cu pelicule de cenușă, conține: fragmente ceramice, fragmente osteologice animale, de la cota de -1,10/-1,40 m până la cota de -1,50 m;

6. Al doilea nivel de cultură Maghiar (sec. XV-XVI) – de culoare cenușie, compact, amestecat cu pigmenți de cărbune, pelicule de cenușă, conține: fragmente ceramice, fragmente osteologice animale și cărămizi fragmentare, de la cota de -1,50 m până la cota de -1,70 m;

7. Primul nivel de cultură Maghiar (sec. XIV-XV) – de culoare galben verzui, compact, amestecat cu pigmenți de cărbune conține: fragmente ceramice și fragmente osteologice animale de la cota de -1,70 m până la cota de -1,84 m;

8. Steril arheologic – nivel de culoare galbenă deschis, omogen, compact, cu conținut mare de carbonați, fără constituenți antropici. Acesta este situat între -1,84 m și -4,00 m (adâncimea maximă în cadrul săpăturilor efectuate în acest sector).

Str. Timiș (Pl. 11, 12, 14)

1. Pavaj de piatră de munte – compus din piatră de munte amestecată cu pământ de culoare cenușie, situat de la nivelul actual de călcare (0) până la cota de -0,26 m;

2. Substrucție drum – amenajată din piatră de râu amestecată cu sol cenușiu, de la cota de -0,26 m până la -0,52 m;

3. Nivelare drum – format dintr-un sol de culoare galben-închis, lutos, nu conține material arheologic, de la cota de -0,52 m până la -0,84/-1,42 m;

4. Nivel de cultură Habsburgic (sec. XVIII-XX) – de culoare maronie, nisipos, amestecat cu fragmente de cărămidă și ceramică de la cota de -0,84/-1,42 m până la cota de -1,30 m;

5. Al doilea nivel de cultură Otoman (sec. XVI-XVIII) – de culoare cenușiu-negricios, compact, amestecat cu pigmenți de cărbune, pelicule de cenușă, conține: fragmente ceramice, fragmente osteologice animale și cărămizi fragmentare, de la cota de -1,30 m până la cota de -1,54 m;

6. Primul nivel de cultură Otoman (sec. XVI) – de culoare cenușiu-negricios, compact, amestecat cu pelicule de cenușă, conține: fragmente ceramice, fragmente osteologice animale, de la cota de -1,54 m până la cota de -1,68 m;

7. Al doilea nivel de cultură Maghiar (sec. XV-XVI) – de culoare cenușie, compact, amestecat cu pigmenți de cărbune, pelicule de cenușă, conține: fragmente ceramice, fragmente osteologice animale și cărămizi fragmentare, de la cota de -1,68 m până la cota de -1,88 m;

8. Primul nivel de cultură Maghiar (sec. XIV-XV) – de culoare galben verzui, compact, amestecat cu pigmenți de cărbune conține: fragmente ceramice și fragmente osteologice animale de la cota de -1,88 m până la cota de -2,08 m;

9. Nivel de cultură Neolitic (numai S9) – de culoare negricioasă, lutos, conține rare fragmente ceramice, de la cota de -2,08 m până la cota de -2,32 m;

10. Steril arheologic – nivel de culoare galbenă deschis, omogen, compact, cu conținut mare de carbonați, fără constituenți antropici. Acesta este situat între -2,08/-2,32 m și -3,64 m (adâncimea maximă în cadrul săpăturilor efectuate în acest sector).

Piața Cetății

1. Strat vegetal – de culoare maroniu-deschis, amestecat cu bucățele de cărămidă și material contemporan, situat de la nivelul actual de călcare (0) până la cota de -0,34 m;

2. Depunere modernă – de culoare brun-cenușie, compact, amestecat cu fragmente de chirpici și cărămidă, de la cota de -0,34 m până la -0,84 m;

3. Nivel de cultură Otoman (sec. XVI-XVIII) – de culoare brun-deschis, compact, lutos, amestecat cu fragmente de chirpici și ceramică de la cota de -0,84 m până la cota de -1,38 m;

4. Steril arheologic – nivel de culoare galbenă deschis, omogen, compact, cu conținut mare de carbonați, fără constituenți antropici. Acesta este situat între -1,38 m și -1,60 m (adâncimea maximă în cadrul săpăturilor efectuate în acest sector).

7. Scurtă descriere a descoperirilor

Cele 329 de complexe cercetate în cadrul campaniei de săpături 2017–2018, pot fi încadrate cronologic în cinci perioade istorice: neolitic, perioada Regatului Maghiar (sec. XIV-XVI), perioada Otomană (sec. XVI-XVIII), perioada Habsburgică (sec. XVIII-XIX) și perioada contemporană³⁵. În continuare vom încerca să prezentăm sumar descrierea complexelor sugestive pentru fiecare epocă istorică.

Neolitic

Din această perioadă datează un singur complex, o posibilă locuință surprinsă parțial. Materialul descoperit în acest complex constă în câteva fragmente ceramice de mici dimensiuni, făcute la mână cu pleavă și pietricele amestecate în compoziția pastei.

Cx 146 – Locuință? (Pl. 4)

Amplasament: S9

Posibilă locuință, amplasată în partea de NE a secțiunii, din care am surprins un colț. S-a conturat la -1,20 m și se adâncește până la -2,00 m. Forma în plan este rectangulară cu colțurile rotunjite, cu lungimea surprinsă de 1,86 m și lățimea 1,78 m, iar în profil este alveolată. Umplutura are o textură compactă, de culoare cenușie, amestecată cu pelicule de galben. Inventarul arheologic este compus din fragmente ceramice și fragmente osteologice animale.

Perioada Regatului Maghiar (sec. XIV-XVI)

Din această perioadă datează 77 de gropi, o vatră, o amenajare și două șanțuri de fortificație. Materialul descoperit în aceste complexe se datează din secolul al XIV-lea până la începutul secolului al XVI-lea.

³⁵ Am dori să mulțumim pe această cale colegului Bogdan Craiovan care ne-a ajutat cu datarea materialului ceramic medieval.

Este vorba de ceramică locală nesmălțuită, cahle, obiecte de fier și bronz. Materialele reprezentative sunt armele.

Cx 202 – Șanț de fortificație (Pl. 5)

Amplasament: S2 carou 2, 3, 4, 5, 6

Complexul este situat în partea de SV a secțiunii. Șanțul este orientat NV-SE. El este tăiat de Cx 233, 234, 5, 93, 8, 224, 173, 92, 90, 91, 94, 6, 32, 4, 29. Intră sub profilul de NV și SE. A fost identificat la -1,80 m și se adâncește până la -3,64 față de nivelul de călcare al profilului de NV. În plan are o formă ușor curbată spre NV, cu lungimea surprinsă de 2,40 m și lățimea de 9,50 m. În profil are o formă alveolată, cu un unghi de 26,59° înclinație și cu o treaptă pe partea cu donjonul. Umplutura este compusă din mai multe niveluri de depunere, intercalate cu pelicule de cenușă, cărbune și chirpici. Ele vor fi descrise în ordine invers cronologică, adică de sus în jos. Nivelul 1 este localizat între -1,80/-2,69 m și este caracterizat printr-un sol de culoare cenușiu-negricească, amestecat cu pigmenți de cărbune și chirpici, precum și numeroase pelicule de cărbune. Nivelul 2 este localizat între -2,69/-3,10 m și este caracterizat printr-un sol de culoare gri, amestecat cu pigmenți de cărbune și chirpici, precum și numeroase pelicule de cărbune, conține fragmente ceramice și fragmente de cărămizi. Nivelul 3 este localizat între -3,10/-3,64 m și este caracterizat printr-un sol de culoare gri-verzuie, amestecat cu pigmenți de cărbune și chirpici, precum și numeroase pelicule de cărbune și chirpici, conține fragmente ceramice. Inventarul arheologic al complexului este foarte variat și este compus din: Nivelul 1 – fragmente ceramice, cahle, o cărămidă, fragmente osteologice animale, două coarne prelucrate, șapte cuie de fier, patru cuțite de fier, cinci ghiulele de piatră, un vârf de lance din fier, o monedă de bronz, bucăți de mortar, două obiecte de bronz neidentificate, 12 obiecte din fier neidentificate, o piatră de moară, trei piese de harnașament din fier, o plăsea din os, o potcoavă și o sulică de fier; Nivelul 2 – fragmente ceramice, cahle, fragmente osteologice animale, un corn prelucrat, patru cuie de fier, un piron, patru obiecte din fier neidentificate; Nivelul 3 – fragmente ceramice, cahle, fragmente osteologice animale și patru obiecte din fier neidentificate.

Cx 235 – Șanț (Pl. 6, 7, 8)

Amplasament: S6 carou A1-2, B1, 2, 3; S2 carou 1

Șanțul este situat în aproape toată secțiunea S6, sub martorul dintre S1 și S6, precum și în partea de SV a secțiunii S2. Șanțul este orientat NV-SE. El este tăiat de Cx 226, 49, 101, 107, 30, 113, 296. Intră sub profilul de NV și SE. A fost identificat la -1,30 și se adâncește până la -2,84 față de nivelul de călcare al profilului de NV. În plan are o formă ușor curbată spre NV, cu lungimea surprinsă de 6,74 m și lățimea de 4,54 m iar în profil are o formă alveolată, cu un unghi de 37,59° înclinație și cu o treaptă pe partea cu donjonul. Umplutura este compusă din mai multe niveluri de depunere, intercalate cu pelicule de cenușă și cărbune. Ele vor fi descrise în ordine invers cronologică, adică de sus în jos. Nivelul 1 este localizat între -1,30/-1,60 m și este caracterizat printr-un sol de culoare cenușie, amestecat cu pigmenți de cărbune și chirpici, precum și numeroase pelicule de cărbune. Nivelul 2 este localizat între -1,60/-2,12 m și este caracterizat printr-un sol de culoare cenușiu-verzuie, amestecat cu pigmenți de cărbune și chirpici. Nivelul 3 este localizat între -2,12/-2,84 m și este caracterizat printr-un sol de culoare verzuie, amestecat cu pigmenți de cărbune și chirpici, precum și numeroase pelicule de cărbune și chirpici. Inventarul complexului este compus din: Nivelul 1 – fragmente ceramice, fragmente osteologice animale, doi pinteni de fier (Pl. 18/1, 2), fragmente de chirpici și o cahlă; Nivelul 2 – fragmente ceramice, fragmente osteologice animale, un olan, un pinten de fier și câteva fragmente de zgură; Nivelul 3 – fragmente ceramice și fragmente osteologice animale.

Perioada Otomană (sec. XVI-XVIII)

Din această perioadă datează mai multe gropi (183), 11 șanțuri, patru părți ale unor șanțuri de fortificație, patru vetre, două locuințe, un rest de palisadă și un mormânt. Materialul descoperit în aceste complexe se datează de la sfârșitul secolului al XVI-lea până la începutul secolului al XVIII-lea. Este vorba de ceramică locală și ceramică de import, maiolică și porțelan chinezesc precum și cahle. Materiale reprezentative sunt pipele și armele.

Cx 1 – groapă (Pl. 6, 9/2)

Amplasament: S1, carou A1-2

Groapă menajeră situată în NV-ul secțiunii, intră în profilul nordic. Este situată la nord-vest de Cx2.

A fost delimitată la adâncimea de -1,70 m, dar pornea de la -1,04 m, adâncindu-se până la -2,54 m față de nivelul actual de călcare. Are o formă aproximativ neregulată în plan, cu dimensiunile de 3 × 0,67 m, și alveolată în secțiune. Umplutura se compune din mai multe niveluri date de solul cenușiu-negricios pigmentat cu fragmente de cărbune și chirpici, intercalat de lentile de lut galben. Complexul pare a fi căpăcuit cu lut și chirpici ars. Inventarul arheologic se compune din: fragmente ceramice și de cărămidă, fragmente osteologice animale, piese din corn și o cazma din fier.

Cx 3 – groapă (**Pl. 6, 9/3**)

Amplasament: S1, carourile A2–3.

Groapă menajeră situată în jumătatea de N a secțiunii S1, la NE față de Cx1. Intră în profilul nordic. A fost delimitată la adâncimea de -1,50 m dar pornea de la -0,90 m și se adâncește până la -1,70 m față de nivelul actual de călcare. Este tăiată de Cx1. Are o formă circulară în plan, cu dimensiunile de 1,62 × 1,28 m și alveolată în profil. Are umplutura de culoare cenușie pigmentată cu chirpici, nisip, pelicule de lut galben și cenușă. Inventarul arheologic se compune din fragmente ceramice și cărămidă, un ulcior și fragmente osteologice animale.

Cx 17 – groapă (**Pl. 10**)

Amplasament: S2, carourile 15–16

Groapă menajeră, se situează în jumătatea de est a secțiunii, la vest față de Cx16 și intră sub profilul sudic. S-a conturat la -1,20 m și se adâncește până la -1,64 m față de nivelul actual de călcare. Forma în plan este ovală, cu dimensiunile de 1,70 × 1,30 m, iar cea în profil este alveolată prezentând o umplutură de culoare brun-cenușie, pigmentată cu cărbune și chirpici, urmată de alta de culoare galbenă, pigmentată cu bucăți de cărbune. Inventarul arheologic se compune din fragmente ceramice, o cahlă, fragmente osteologice animale, un cuțit și un alt obiect de fier și monede de bronz, găsite în cele două umpluturi. Pe fundul gropii s-au descoperit șapte monede de bronz cu diametrele de aproximativ 4 cm, emise la Modena în perioada 1629–1658 și o cataramă tot din bronz. Toate acestea erau cel mai probabil depuse într-o cutie de lemn ale cărei resturi carbonizate, au fost surprinse în jurul lor.

Cx19 – groapă (**Pl. 5**)

Amplasament: S2, carourile 16–17

Groapă cu destinație incertă, se situează în jumătatea de est a secțiunii, la est față de Cx16. S-a conturat la -1,20 m și se adâncește până la -1,36 m față de nivelul actual de călcare. Forma în plan este circulară, cu diametrul de 0,50 m, iar cea în profil este alveolată și prezintă o umplutură de culoare brună, pigmentată cu chirpici și cărbune. Este tăiată de Cx 22. Inventarul arheologic se compune dintr-o patină din os (**Pl. 17**).

Cx 48 – Șanț de fortificație (**Pl. 11**)

Amplasament: S4 carou 1–3/ S3 carou 4–5

Șanțul este situat în partea de SE a secțiunii S3 și în partea de NV a secțiunii S4. Este orientat NE-SV. Este tăiat de Cx38, 39, 40, 41, 42, 43. A fost identificat la -1,30 m și se adâncește până la -2,40 m față de nivelul de călcare al profilului de SV, care este folosit ca punct de reper. În plan are o formă ușor curbată cu lungimea surprinsă de 2,20 m și lățimea de 10,87 m iar în profil are o formă alveolată, cu un unghi de 14,94° înclinație și o treaptă pe partea cu palisada. Umplutura este compusă din trei niveluri de depunere, intercalate de mai multe pelicule de chirpici și cărbune. Ele sunt, în ordine invers cronologică, de sus în jos: Nivelul 1 este localizat între -1,20/–1,54 m, este compus dintr-un sol cenușiu negricios, amestecat cu fragmente de cărămidă, chirpici și cărbune; Nivelul 2 este localizat între -1,54/–1,84 m, compus dintr-un sol cenușiu, amestecat cu numeroase pelicule de cenușă și chirpici, oase și cărbune; Nivelul 3 este localizat între -1,84/–2,40 m, compus dintr-un sol verzui, amestecat cu pigmenți de cărbune și fragmente ceramice. Pe fundul șanțului au mai fost săpate de la adâncimea de -2,60, două gropi, Cx 269 și 270. Inventarul arheologic al complexului este foarte variat și este compus din: Nivelul 1 – fragmente ceramice (**Pl. 20**), fragmente osteologice animale, fragmente de sticlă și o cahlă; Nivelul 2 – fragmente ceramice, fragmente osteologice animale și o cahlă; Nivelul 3 – fragmente ceramice, fragmente osteologice animale, un corn prelucrat, patru obiecte de fier, o cute de piatră și un cui de bronz.

CX 152 – Șanț de fortificație (**Pl. 12**)

Amplasament: S5 carou 3, 4, 5, 6, 7

Complexul este situat în partea de centrală a secțiunii. Șanțul este orientat NE-SV. Intră sub profilul

de NE și SV. A fost identificat la -2,40 m și se adâncește până la adâncimea de -3,40 m față de nivelul de călcare al profilului de SV, care este folosit ca punct de reper pentru toate măsurătorile. În plan are o formă ușor curbată spre NV, cu lungimea surprinsă de 2,72 m și lățimea de 5,87 m iar în profil are o formă de alveolată, cu un unghi de 18,91° înclinație și o treaptă pe partea opusă palisadei. Umplutura este compusă din patru niveluri de depunere, intercalate de pelicule de lut galben. Ele sunt, în ordine invers cronologică, de sus în jos: Nivelul 1 – localizat între -2,40/-2,94 m, compus dintr-un sol cenușiu negricios, amestecat cu fragmente de chirpici și cărbune; Nivelul 2 – localizat între -2,94/-3,10 m, compus dintr-un sol cenușiu-negricios, amestecat cu chirpici, oase și cărbune; Nivelul 3 – localizat între -3,10/-3,30 m, compus dintr-un sol cenușiu-negricios, amestecat cu pigmenți de cărbune și fragmente ceramice; Nivelul 4 – localizat între -3,30/-3,40 m, compus dintr-un sol cenușiu-negricios, amestecat cu pigmenți de cărbune, chirpici și fragmente ceramice. Inventarul arheologic al complexului este foarte variat și este compus din: Nivelul 1 – fragmente ceramice (**Pl. 21, 22**), cahle (**Pl. 19/2**), chirpici fragmentar, fragmente osteologice animale, un coprolit, patru obiecte de fier neidentificabile, un obiect de bronz, un pinten, o piesă de harnășament, și trei cuie de fier; Nivelul 2 – fragmente ceramice, cahle și fragmente osteologice animale; Nivelul 3 – fragmente ceramice, cahle, fragmente osteologice animale, un obiect de fier neidentificabil și un cui de fier; Nivelul 4 – fragmente ceramice și fragmente osteologice animale.

Cx 199 – Șanț de fortificație (**Pl. 13**)

Amplasament: S7 carou 5, 6, 7, 8

Complexul este situat în partea de NE a secțiunii S7. Șanțul este orientat NV-SE. El este tăiat de Cx 228, 229 și taie Cx 206. Intră sub profilul de NV, NE și SE. A fost identificat la -1,44 m și se adâncește până la adâncimea de -3,72 m față de nivelul de călcare al profilului de NV. În plan are o formă ușor curbată spre NE, cu lungimea surprinsă de 2,44 m și lățimea parțială de 5,78 m (deoarece latura de E nu o cunoaștem). Iar în profil are o formă alveolată, cu un unghi de 26,59° înclinație și o treaptă pe partea palisadei. Umplutura este compusă din mai multe niveluri de depunere. Ele vor fi descrise în ordine invers cronologică, adică de sus în jos. Nivelul 1 este localizat între -1,44/-2,60 m și este caracterizat printr-un sol de culoare cenușie, amestecat cu pigmenți de cărbune și chirpici, precum și numeroase pelicule de cărbune, conține fragmente ceramice și fragmente de cărămizi. Nivelul 2 este localizat între -2,60/-3,16 m și este caracterizat printr-un sol de culoare brun roșcată, amestecat cu pigmenți de cărbune și chirpici, precum și numeroase pelicule de cărbune, conține fragmente ceramice și fragmente de cărămizi. Nivelul 3 este localizat între -3,16/-3,72 m, caracterizat printr-un sol de culoare brun-brun-gălbui, amestecat cu pigmenți de cărbune și chirpici, precum și numeroase pelicule de cărbune și chirpici, conține fragmente ceramice. În Nivelul 1 a fost aruncat scheletul unui animal, fără cap (posibil câine?), la -1,93 m adâncime. Pe o treaptă, la -2,35 m, în interiorul șanțului în apropiere de limita de SV au fost conturate două gropi de pari, probabil de la o palisadă, Cx 228, Cx 229. Inventarul arheologic al complexului este variat și este compus din: fragmente ceramice, fragmente osteologice animale, cahle, fragmente de sticlă, un obiect de bronz neidentificabil, o potcoavă, un cui și două obiecte de fier neidentificabile.

Cx245 – Șanț de fortificație (**Pl. 14**)

Amplasament: S8 carou 1, 2, 3

Complexul este situat în partea de N a secțiunii S8. Șanțul este orientat NE-SV. El este tăiat de Cx 275, 277 și taie Cx 253 și 254. Intră sub profilul de NV, NE și SE. A fost identificat la -1,20 m și se adâncește până la adâncimea de -2,94 m față de nivelul de călcare al profilului de SV. În plan are o formă ușor curbată spre NE, cu lungimea surprinsă de 2,87 m și lățimea parțială de 4,41 m (deoarece latura de NV nu o cunoaștem). Iar în profil are o formă alveolată, cu un unghi de 13,06° înclinație. Umplutura este compusă din mai multe niveluri de depunere, intercalate cu pelicule de galben sau cenușă care urmează cursul pantei. Ele vor fi descrise în ordine invers cronologică, adică de sus în jos. Nivelul 1 este localizat între -1,20/-2,60 m și este caracterizat printr-un sol de culoare cenușiu-negricioasă, amestecat cu pelicule de galben, pigmenți de cărbune și chirpici. Nivelul 2 este localizat între -1,70/-2,80 m și este caracterizat printr-un sol de culoare cenușie, amestecat cu pigmenți de cărbune și chirpici. Nivelul 3 este localizat între -1,90/-2,94 m și este caracterizat printr-un sol de culoare brun-gălbui, amestecat cu pigmenți de cărbune și chirpici, precum și numeroase pelicule de cărbune și chirpici. Pe fundul șanțului au mai fost săpate de la adâncimea de -2,03 m, trei șanțuri, dintre care unul (Cx 323) are în interior 6 gropi de par (Cx 322, 324, 325, 326, 327, 328). Inventarul arheologic este compus din: fragmente ceramice, cahle,

fragmente osteologice animale, o cută de piatră, o plăcuță și un obiect neidentificat din bronz, un cui, un cuțit, un jeton, o potcoavă, două bucăți de sabie și 10 obiecte de fier neidentificabile.

Perioada Habsburgică (sec. XVIII-XIX)

Din această perioadă datează în principal câteva ziduri, care aparțin unor edificii construite după cucerirea austriacă și câteva gropi. În ceea ce privește materialul descoperit, acesta este compus din câteva fragmente ceramice, osteologice și o pipă descoperite în șanțurile de demantelare a zidurilor.

Cx 49 – Zid (Pl. 6, 7, 8)

Amplasament: S1 carou B1–3/ S6 carou B1–3

Zidul străbate cele două secțiuni pe direcția E-V și este amplasat în apropierea profilului de SE al secțiunilor. Acesta a fost demantelat total în mai multe zone (S1 carou B1; S6 carou B1,2) și se mai păstrează ca traiect numai datorită șanțului de extragere a cărămizilor. Zidul taie următoarele complexe: Cx 2, 99, 100, 101, 104, 105, 107, 226, 235, 314, 317. Șanțul de demantelare a fost identificat la -0,40 m și primele cărămizi din zid la -0,64 m și se adâncesc până la -1,50 față de nivelul actual de călcare. Zidul este construit din cărămizi întregi și fragmentare. Pe lățime are dispuse în general două cărămizi jumătate aranjate pe lat, legate între ele cu mortar ce are în compoziția sa, la o analiză macroscopică: scoici, nisip var și un pietriș de granulație foarte mică. De-a lungul traiectului sunt amplasați 7 contraforți, 4 pe latura de NE și 3 pe latura de SV. În zona S6, carourile B1, 2a fost surprinsă o boltă, distrusă parțial, care se articulează între doi contraforți. Bolta este construită din câte două cărămizi aranjate pe lat, dispuse sub formă de arc de cerc, peste care sunt aranjate rânduri de cărămizi dispuse orizontal. O altă boltă apare în caroul B1 din S1 și intră sub profilul de SV. Acestea sunt, cel mai probabil, niște arcuri de descărcare a sarcinii, amenajate la nivelul fundației peste complexe anterioare. Adâncimea pe care este amplasată talpa zidului diferă. De la profilul de SE al S6, până la debutul primului arc de cerc adâncimea este de -1,50 m, pe partea opusă a bolții nivelul se ridică la -1,02 m în zona contrafortului, iar până la debutul celui de-al doilea arc de boltă se menține la -0,90 m, apoi cade brusc la -1,60 m, de unde se continuă cu bolta până în profilul de SV. Complexul a fost suprins pe o lungime de 11,96 m și are o lățime maximă cu tot cu contraforți de 0,90 m și fără contraforți de 0,66 m, ceea ce ne duce cu gândul la un zid perimetral. Pe partea de SE a zidului, din elevație s-au păstrat 4 asize, urmate de cele 7 asize de fundație care sunt mai retrase. În partea de NV se păstrează tot 4 asize de elevație și două de fundație. Contraforții sunt țesuți de zidul principal în toate cazurile. Cărămida este de proastă calitate, fiind arsă neuniform și predispusă la exfoliere. Cărămizile au o dimensiunile de 0,24 × 0,16 × 0,10 m. În umplutura șanțului de demantelare au fost descoperite o bucată de porțelan și o pipă.

Perioada Contemporană

Din această perioadă datează în general șanțurile de utilități, 13 gropi, două cămine și un zid. De menționat că în aceeași categorie a fost integrată și o secțiune arheologică din anul 2006.

Concluzii

Cercetarea arheologică efectuată în perioada octombrie-decembrie 2017; mai-noiembrie 2018 în punctul Curte Culă – Str. Timiș – Piața Cetății, din orașul Ciacova, județul Timiș, a condus la investigarea zonei de interes afectate de lucrările de reabilitare a rețelei de distribuția apei, fiind descoperite 329 de complexe arheologice care pot fi încadrate cronologic în cinci perioade istorice: neolitic, perioada Regatului Maghiar (sec. XIV-XVI), perioada otomană (sec. XVI-XVIII), perioada habsburgică (sec. XVIII-XIX) și perioada contemporană. Din toate aceste complexe a rezultat un inventar arheologic bogat, constând în numeroase fragmente ceramice, cahle, mai multe obiecte de fier (arme, unelte, etc.), obiecte din bronz (unelte, monede) obiecte de piatră (arme, unelte) și multe alte piese importante. Pe lângă acest inventar bogat, în timpul cercetării amintite mai sus a putut fi întocmită stratigrafia generală a celor trei puncte de interes, parcurse de proiectul edilitar. Pentru prima dată am putut să dovedim existența în teren a șanțurilor de fortificație ale cetății (din ambele perioade în care a fost folosită) și să stabilim stratigrafic existența a două niveluri de ocupație din perioada otomană și două din perioada maghiară. De asemenea a mai fost identificat și un strat din perioada neolitică. Toate aceste descoperiri au adus noi

informații cu privire la locuirea umană în zona donjonului (“Culă”), precum și a sistemului de fortificații, astăzi dispărut, care alcătuia Cetatea Ciacova și vor face obiectul mai multor studii de specialitate.

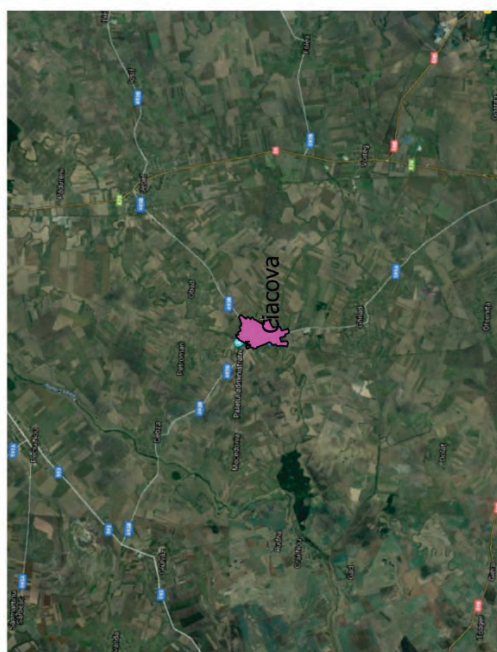
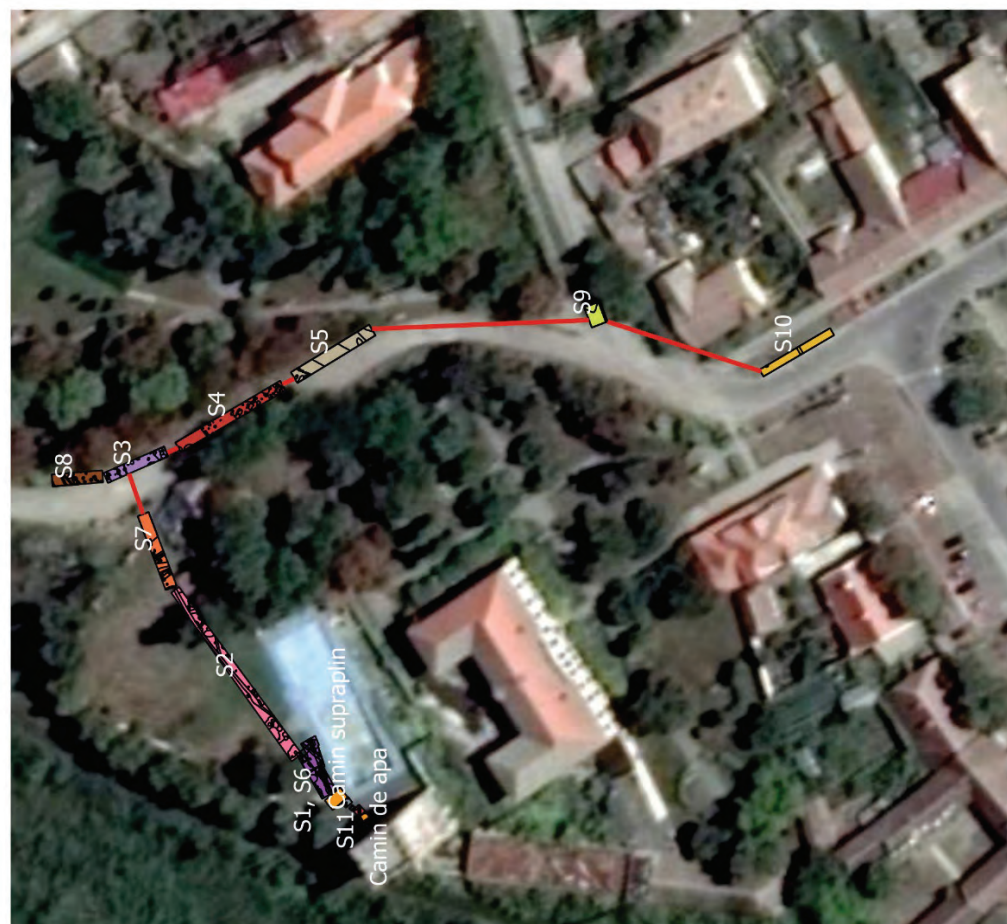
Listă planșe

- Pl. 1. Planul secțiunilor
- Pl. 2. Localizarea secțiunilor din proiect pe hărțile vechi.
- Pl. 3. Turnul donjon.
- Pl. 4. Cx 146, plan și profil.
- Pl. 5. Cx 202, plan și profil.
- Pl. 6. S1, S6 plan.
- Pl. 7. S1, S6 profilul de NV și cel median de SE.
- Pl. 8. S6, profilul de NV și planul.
- Pl. 9. S1, Cx 1, 3
- Pl. 10. Cx 17, plan, profil și detaliu tezaur.
- Pl. 11. Cx 48, plan și profil.
- Pl. 12. Cx 152, plan și profil.
- Pl. 13. Cx 199, plan și profil.
- Pl. 14. Cx 245, plan și profil.
- Pl. 15. Legendă.
- Pl. 16. Monede din: Cx 17 (1–7).
- Pl. 17. Patină de os din Cx 19.
- Pl. 18. Piese de metal din: Cx 235 (1–2); S.4 passim (3, 7); S.2 passim (4); Cx 17 (5–6); Cx 97 (8).
- Pl. 19. Cahle din: S.6 passim (1); Cx 152 (2).
- Pl. 20. Fragmente ceramice din Cx 48.
- Pl. 21. Fragmente ceramice din Cx 152.
- Pl. 22. Fragmente ceramice din Cx 152.

Bibliografie

Ágoston, Masters 2009	Ágoston Gábor, Masters Bruce, <i>Encyclopedia of the Ottoman Empire</i> , New York, 2009.
Borovszky 1914	Borovszky Samu, <i>Temes Vármegye és Temesvár</i> , Budapesta, 1914.
Feneșan 2014	Feneșan Cristina, <i>Vilayetul Timișoara</i> . 1552–1716, Timișoara, 2014.
Hațegan 2005	Hațegan Ioan, <i>Vilayetul de Timișoara</i> , Timișoara, 2005.
Hațegan 2006	Hațegan Ioan, <i>Banatul între 934–1552</i> , Timișoara, 2006.
Ielenicz, Pătru 2005	Ielenicz Mihai, Pătru Ileana, <i>Geografia fizică a României</i> , București, 2005.
Luca 2006	Luca Sabin Adrian, <i>Descoperiri arheologice din Banatul românesc – Repertoriu</i> , Sibiu, 2006.
Merschdorf 2016	Merschdorf Wilhelm Josef, <i>Ciacova – Târg bănățean. Monografie și cartea plaiului natal</i> , Timișoara, 2016,
Micle et alii 2016	Micle Dorel, Țuțuianu Costin Daniel, Stăvilă Andrei, Floca Cristian, Rogoza Octavian Cristian, <i>Ciacova, orașul Ciacova, jud. Timiș, punct Piața Cetății</i> . În: <i>Cronica Cercetărilor Arheologice – campania 2015, 2016</i> , 58–159.
Pascu, Berza 1977	Pascu Ștefan, Berza Mihai, <i>Documenta Romaniae historica</i> . București, 1977, seria D, vol I.
Pascu et alii 1991	Pascu Ștefan, Ștefănescu Ștefan, Elian Alexandru, Mioc Damaschin, Caproșu Ioan, Chiodaru Constantin, Șimanschi Leon, Răduțiu Aurel, <i>Documenta Romaniae Historica</i> , București, 1991, seria C: Transilvania, Vol. XIII.
Pálosfalvi 2018	Pálosfalvi Tamás, <i>From Nicopolis to Mohács</i> , Leiden, 2018.
Rădulescu 1999–2001	Rădulescu Alexandru, <i>Săpături arheologice ale șantierului școală la donjonul medieval de la Ciacova (jud. Timiș)</i> . În: <i>Studii de Istorie a Banatului</i> , XXIII–XXIV–XXV, 1999–2001, 325–326.

- Rădulescu *et alii*
2006–2007 Rădulescu Alexandru, Timoc Călin, Pinca Răzvan, Tănase Daniela, *Şantierul arheologic „Ciacova – La Culă” (iulie 2006)*. În: *Studii de Istorie a Banatului*, XXX-XXXI, 2006–2007, 313.
- Repertoriul Arheologic Național Repertoriul Arheologic Național, data accesării 02 martie 2019, <http://ran.cimec.ro/sel.asp?descript = ciacova-oras-ciacova-timis-situl-arheologic-de-la-ciacova-piata-cetatii-cod-sit-ran-156366.04>.
- Săcară 1971 Săcară Nicolae, *Turnul medieval din Ciacova*. În: *Tibiscus*, I, 1971, 157–172.
- Wathay 1976 Wathay Ferenc, *Énekes Könyve*, Budapesta, 1976.

Pl. 1. Planul secțiunilor.

1 -Josephinische Landesaufnahme
(Prima ridicare topografică a Imperiului Habsburgic /
Ridicarea topografică iosefină – 1769-1772).

2 -Franzische Landesaufnahme
(A doua ridicare topografică a Imperiului Habsburgic /
Ridicarea topografică franciscană – 1806-1869)

3 - Franzisco-Josephinische Landesaufnahme
(A treia ridicare topografică a
Imperiului Habsburgic – 1869-1887)

4 -Ciacova pe o hartă militară austriacă (1910)

Pl. 2. Localizarea secțiunilor din proiect pe hărțile vechi.

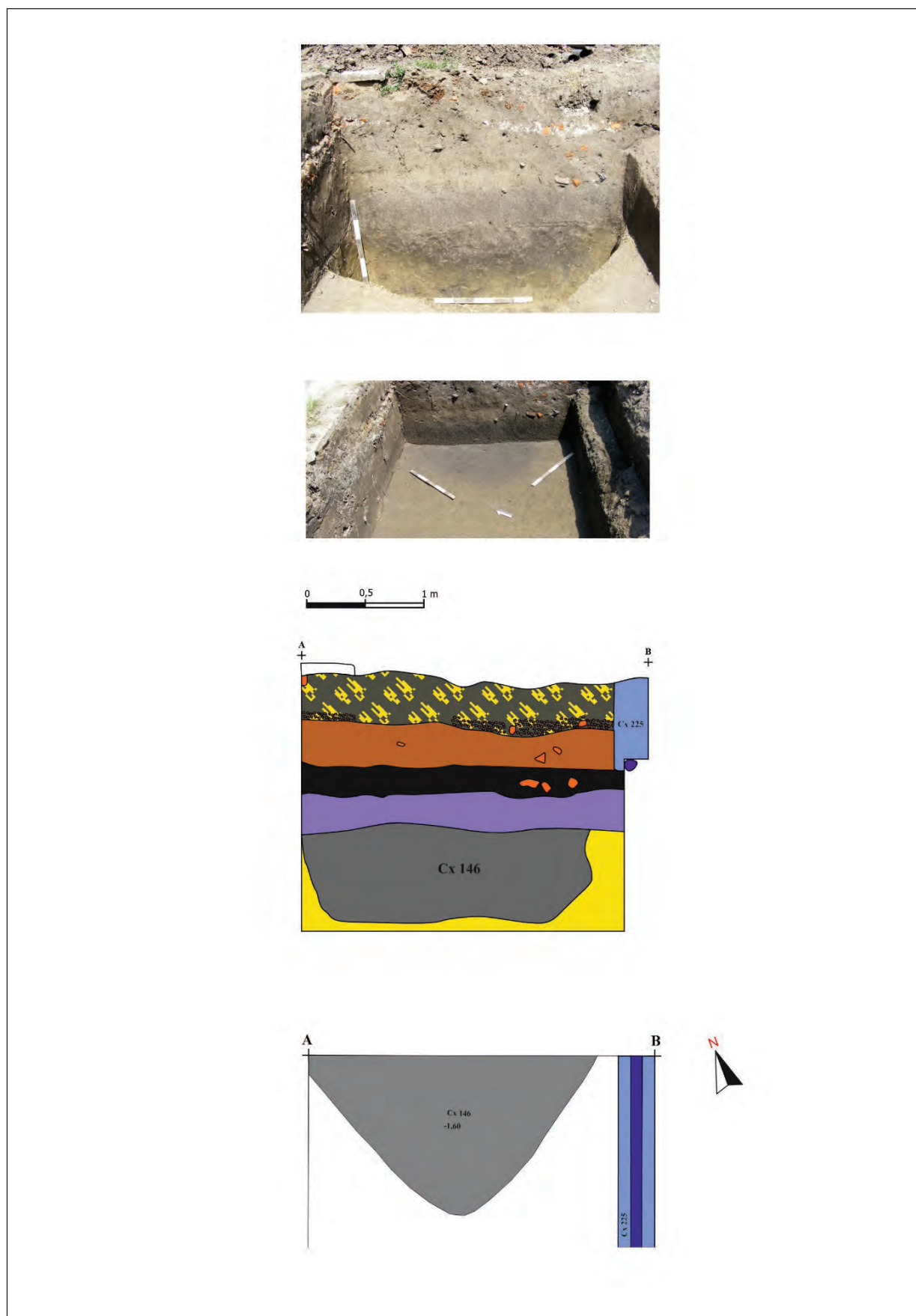

1 - Miniatură din secolul al XVI-lea din Cronica lui Wathay Ferenc, care înfățișează cetatea Ciacovei.

2 - Turnul donjon, în prezent

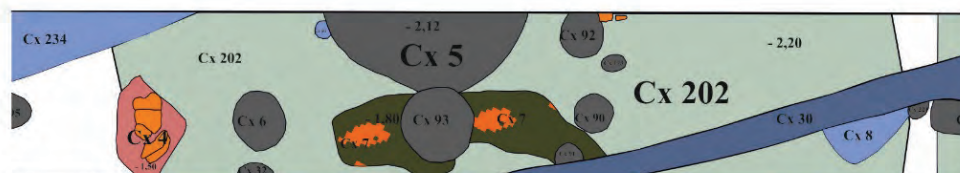
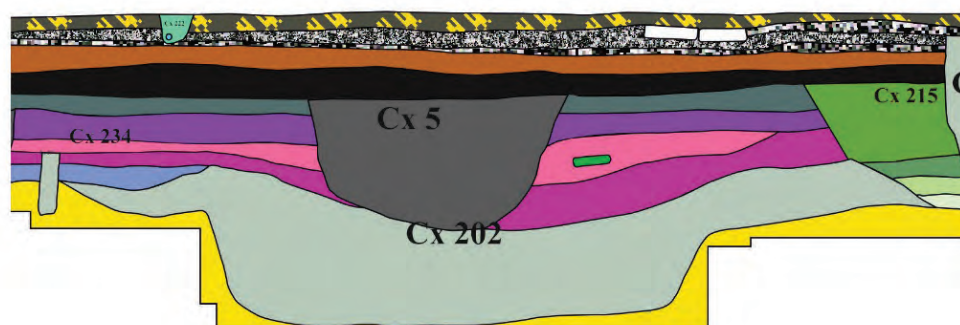
Pl. 3. Turnul donjon.

Pl. 4. Cx 146, plan și profil.

0 1 2 m

Pl. 5. Cx 202, plan și profil.

<https://biblioteca-digitala.ro>

Pl. 8. S6, profilul de NV și planul.

1 -S1, profilul de NV

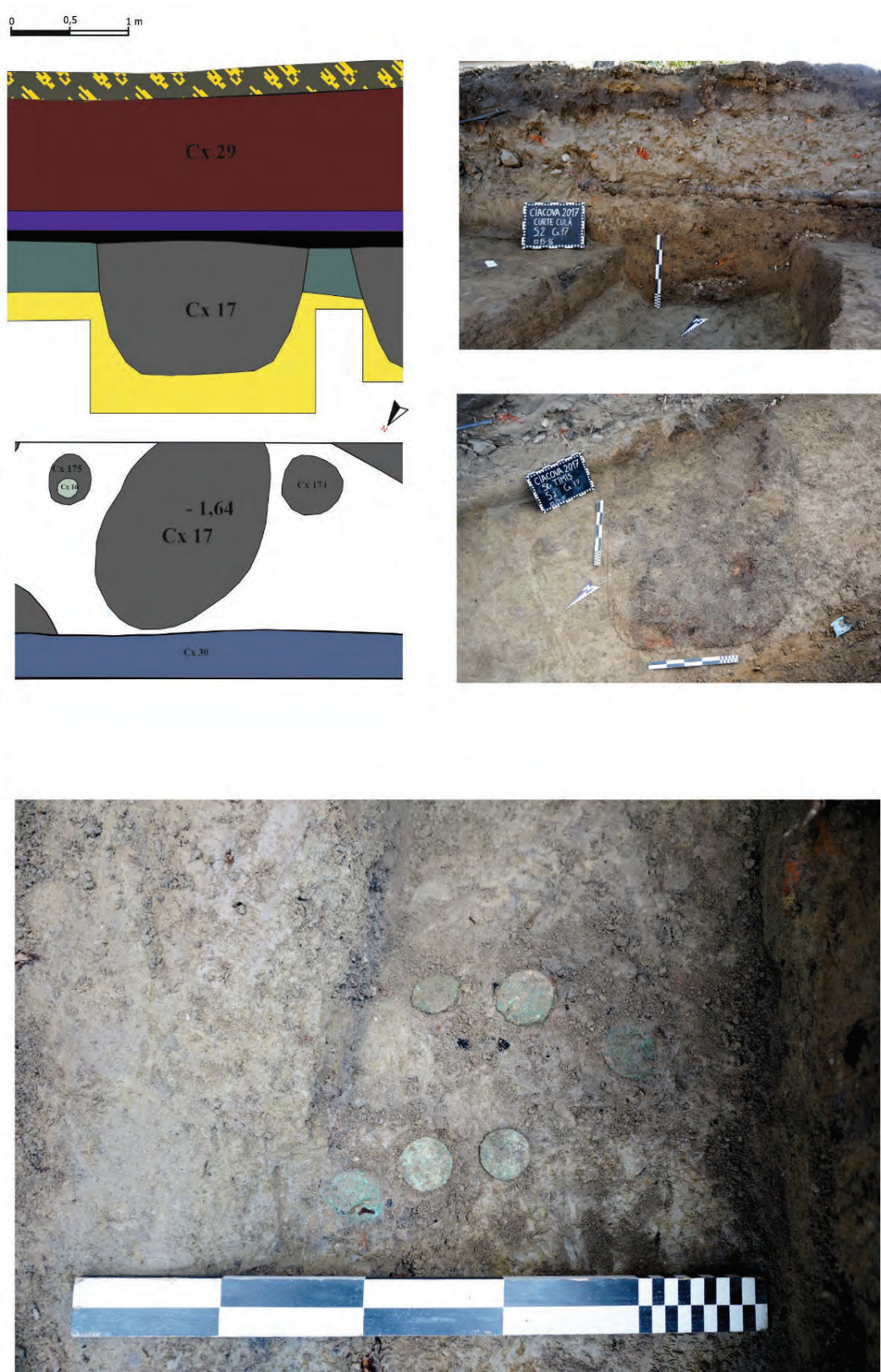

2 -Cx 1, plan

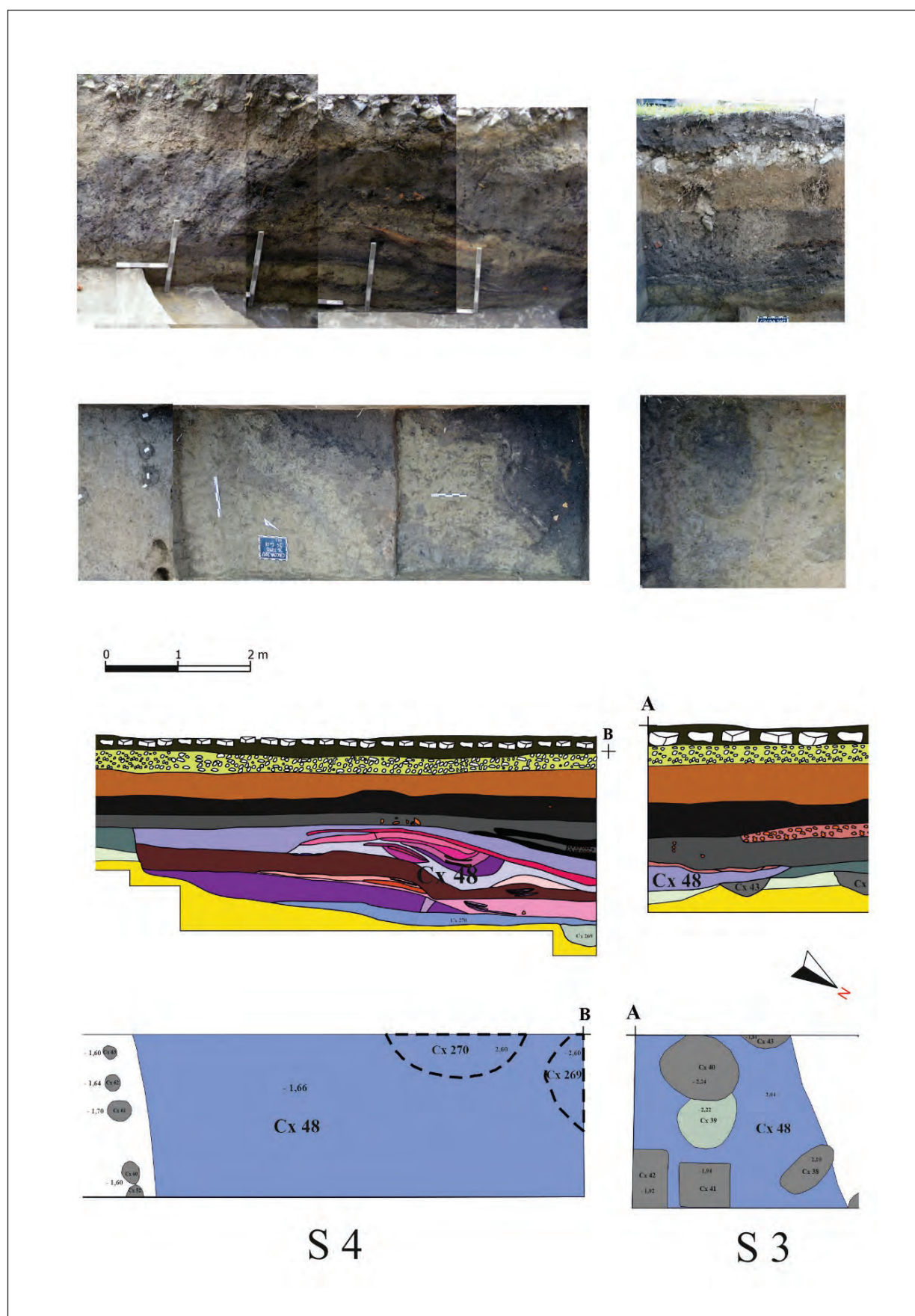

3 -Cx 3, plan

Pl. 9. S1, Cx 1, 3

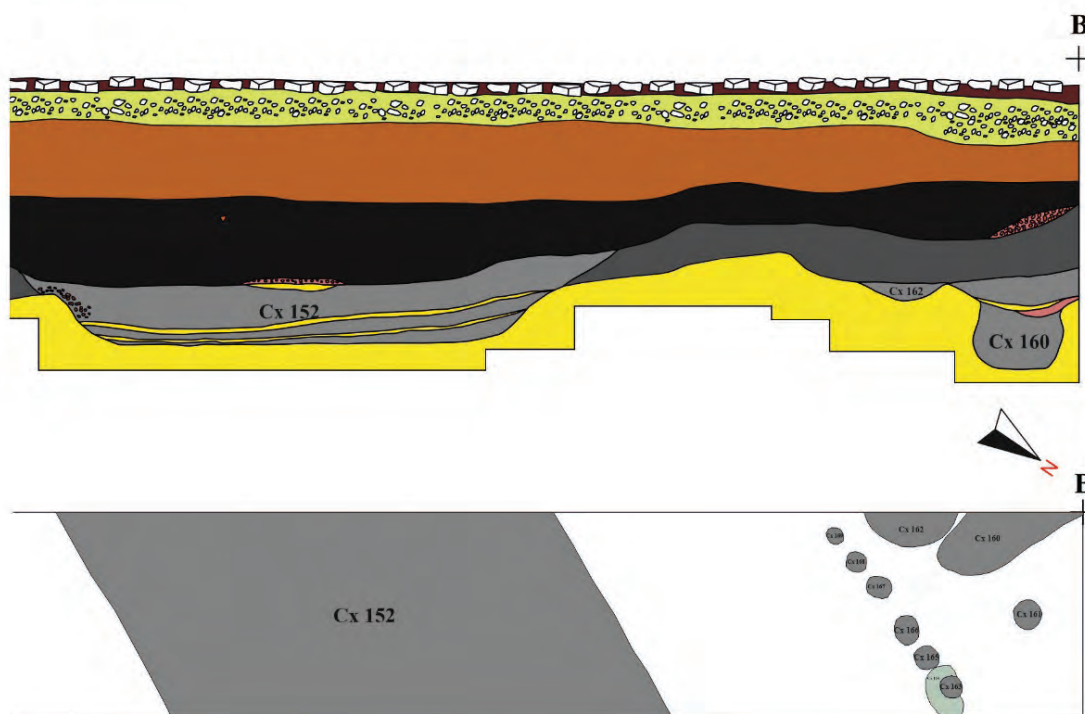
Pl. 10. Cx 17, plan, profil și detaliu tezaur.

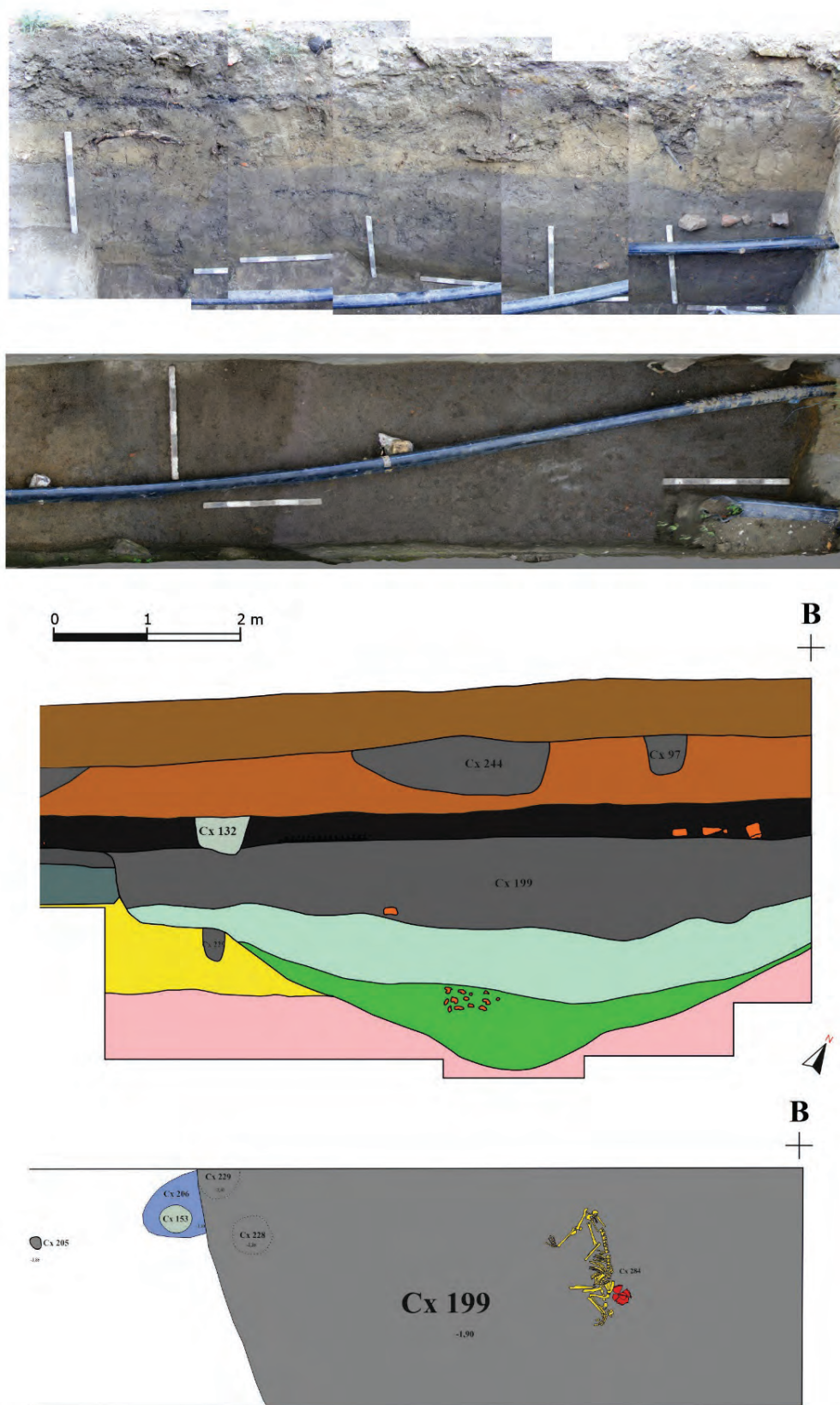
Pl. 11. Cx 48, plan și profil.

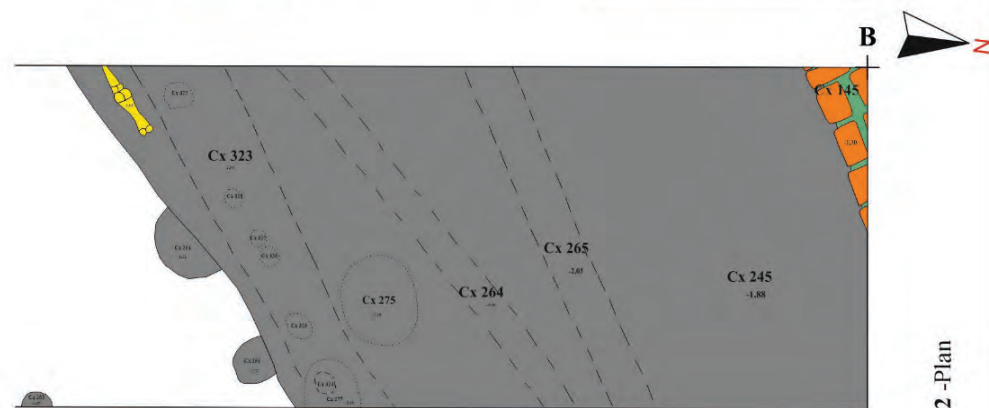
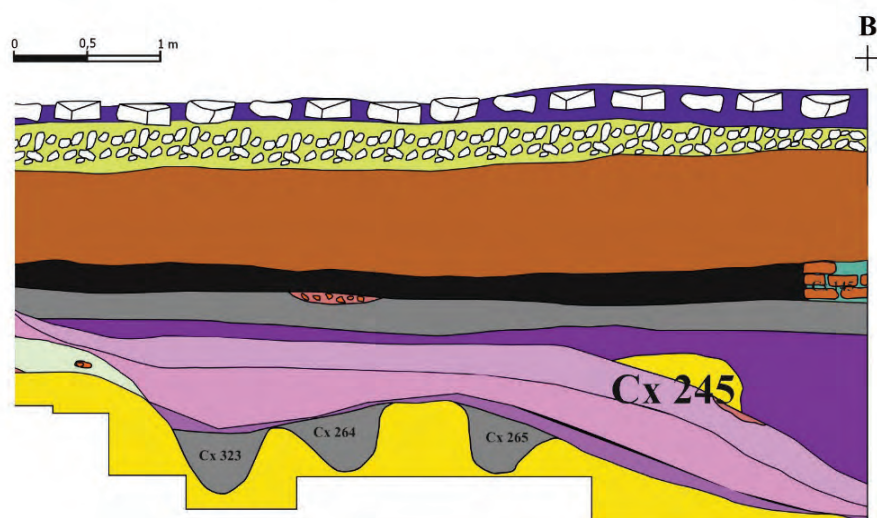
0 1 2 m

Pl. 12. Cx 152, plan și profil.

Pl. 13. Cx 199, plan și profil.

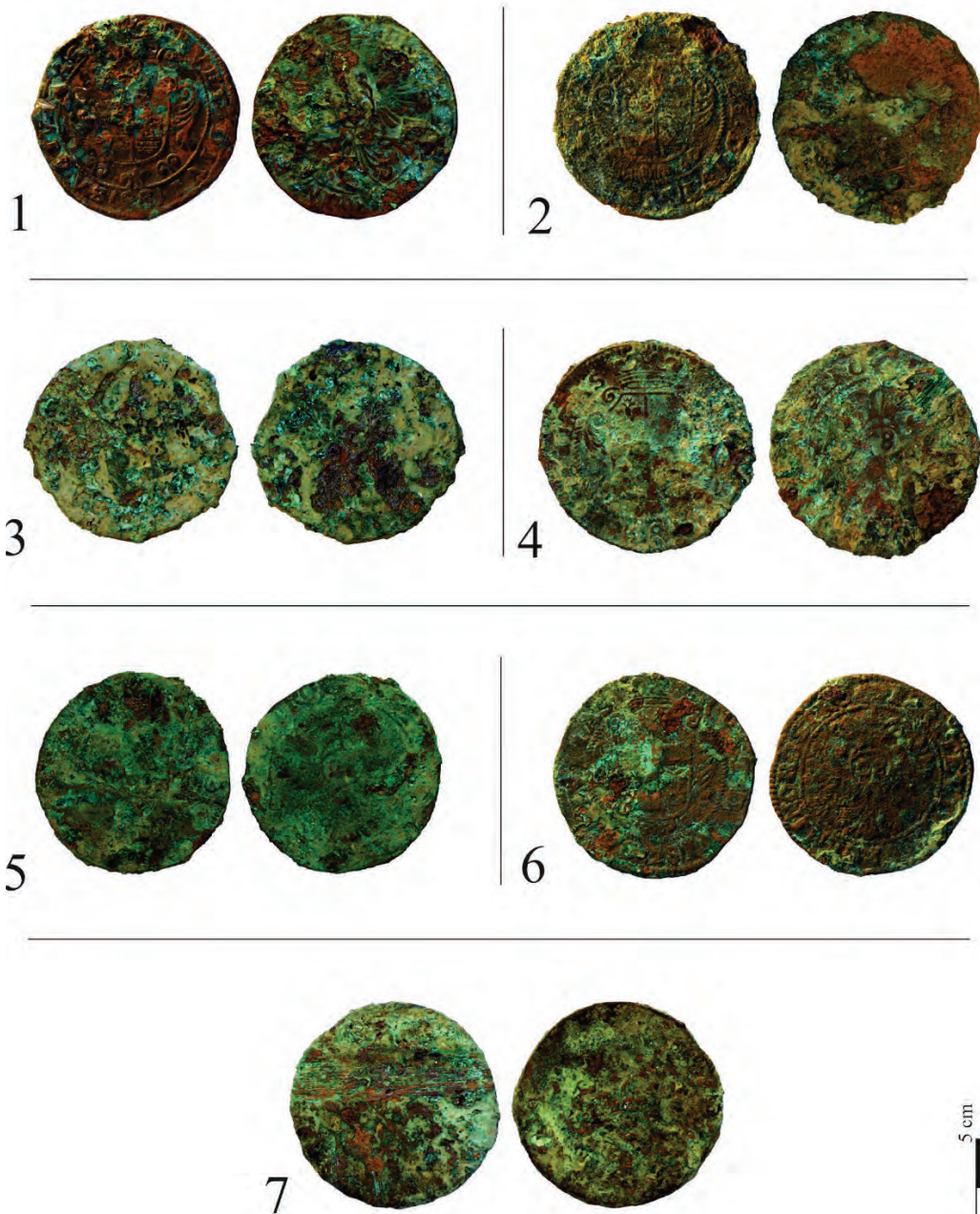

Pl. 14. Cx 245, plan și profil.

Legendă:

	chirpici		nivel vegetal																		
	cărbune		drum de piatră																		
	ceramică		nivel substrucție drum																		
	piatră		nivel de habsburgic																		
	peliculă de cenușă		al doilea nivel otoman																		
	peliculă de cărbune		primul nivel otoman																		
	cărămidă		al doilea nivel maghiar																		
	vatră cu gardină		primul nivel maghiar																		
	obiect de bronz		nivel Neolitic																		
	schelet câine		nivel galben-lutos, steril																		
	peliculă de chirpici		nivel de galben amestecat cu carbonați, steril																		
	zid	<div>umplătură complexe</div> <table><tr><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td></td><td></td><td></td></tr></table>																			
																					
																					
																					
																					
																					
																					
	peliculă de cărămiziu																				
	nisip																				

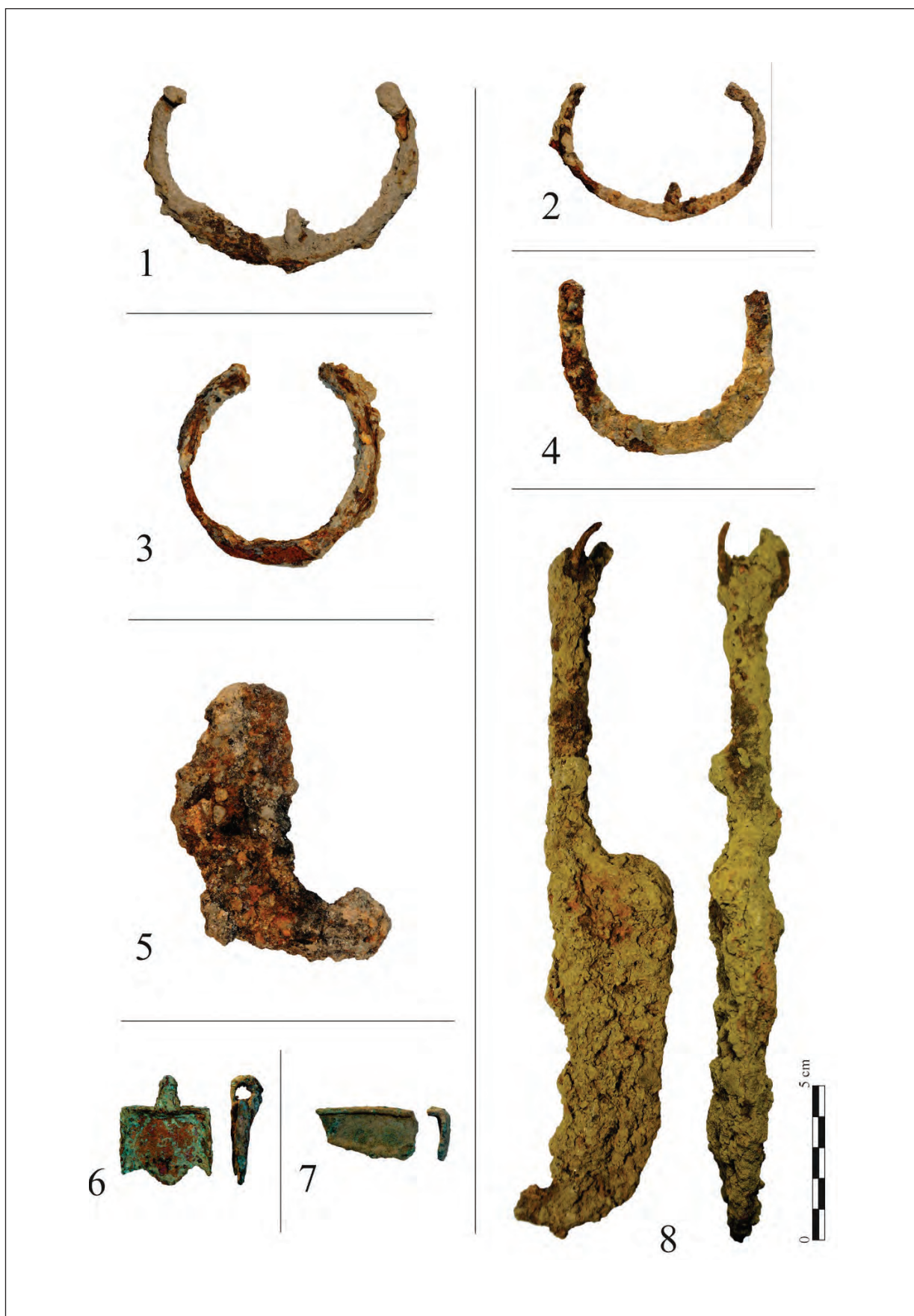
Pl. 15. Legendă.

Pl. 16. Monede din: Cx 17 (1-7).

Pl. 17. Patină de os din Cx 19.

Pl. 18. Piese de metal din: Cx 235 (1–2); S.4 passim (3, 7); S.2 passim (4); Cx 17 (5–6); Cx 97 (8).

Pl. 19. Cahle din: S.6 passim (1); Cx 152 (2).

Pl. 20. Fragmente ceramice din Cx 48.

Pl. 21. Fragmente ceramice din Cx 152.

Pl. 22. Fragmente ceramice din Cx 152.

CONTRIBUȚII LA REPERTORIUL ARHEOLOGIC AL JUDEȚULUI TIMIȘ. TOPOGRAFIA ARHEOLOGICĂ A COMUNEI FOENI¹

Florin Drașovean*

Contributions to the archaeological repertoire of Timiș county. Archaeological topography of Foeni commune.

Abstract: The field surveys carried out in the last decades on the territory of Foeni commune have led to the discovery of 56 archaeological objects from all historical periods. The earliest discoveries date back to the Palaeolithic, followed by those from the Neolithic, the Bronze and Iron Ages, the Sarmatian and Medieval periods. In this area 22 mounds have been mapped.

Cuvinte cheie: *Repertoriul arheologic, Foeni, Banat, Romania*

Keywords: *Archaeological topography, Foeni, Banat, Romania*

I. Cadrul geografic

Comuna Foeni se află situată în vestul României, la cca. 40 km sud-vest de orașul Timișoara, în imediata vecinătate a graniței cu Serbia (**Fig. 1**). Ea este compusă din satele Foeni, care este reședința de comună, și Cruceni¹. Din punct de vedere fizico-geografic comuna Foeni este situată în partea sudică a Câmpiei Bega Veche, o subdiviziune a Câmpiei Timișului², care este o câmpie de subsidență cu pante foarte mici, care fac ca râurile Timiș și Bega să aibă o albie puțin adâncită cu multiple divagații. În intervalul dintre Bega și Timiș relieful de crovuri este mai puțin dezvoltat decât în Câmpia Torontalului³. Altitudinea acestei câmpii scade de la nord-est spre sud-vest, de la 100 m la 70 m, albiile celor două râuri sunt puțin adânci iar panta mică de scurgere favorizează apariția de suprafețe cu umiditate excedentară. Studiind hărțile zonei constatăm o multitudine de brațe fosile pe marginea cărora sunt zone mai înalte, ferite de inundații, pe care au fost situate toate locuirile umane.

II. Istoricul cercetărilor și topografia arheologică a zonei Foeni

II.1. Istoricul cercetărilor

Primele informații despre trecutul zonei Foeni⁴ le avem din prima jumătate a secolului al XIX-lea de la Ágoston Bárány, care introduce în circuitul științific descoperirile cunoscute de pe teritoriul localității⁵. Printre obiectele enumerate sunt amintite vase, urne funerare de ceramică și metal, monede, fundații

¹ Acest articol este o parte din capitolul întâi al monografiei cercetărilor de la Foeni „Cimitirul ortodox”. Am considerat necesar ca, în acest moment, să fie publicate descoperirile făcute în cadrul cercetărilor făcute în ultimul sfert de secol, deoarece investițiile din zonă, prin scarificări și nivelări, pun într-un pericol iminent integritatea siturilor arheologice. Prin această publicare, oferim organelor abilitate toate datele necesare pentru introducerea acestor situri în Repertoriul Arheologic Național.

* Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu” al Academiei Române, Filiala Timișoara, Bd. M. Viteazu 24; e-mail: fdrasovean2000@yahoo.com

¹ <http://www.primariafoenit.ro/informatii/informatii-generale> (accesat în noiembrie 2017)

² Posea 1995.

³ Ardelean, Zăvoianu 1979, 27.

⁴ Prin „zonă Foeni” înțelegem teritoriul comunei Foeni care include și satul Cruceni. Nu am dorit să tratăm și nici să intrăm în discuții privind localizarea la Foeni a castrului *Bacauis* și nici al celui *vadum Arenarum*, amintit în *Gesta Hungarorum* (Madgearu 1996, 6; 1998, 200). Menționăm doar că prima atestare documentară a Foeniului datează din anul 1289, dată care ar putea fi legată de descoperirile arheologice din două puncte: Foeni, nr. 11 (Cimitirul ortodox) și Foeni, nr. 29 (Casa Magheț), vezi *infra*.

⁵ Bárány 1845, 68.

solide ale unor ziduri, morminte cu schelete, precum și un monument funerar roman⁶. F. Cumont, care vizitează localitatea în 1890, certifică prezența inscripției și a zidurilor, la care adaugă și cărămizi romane șampilate (*apud* IDR III/1, 239), informații preluate de B. Milleker⁷.

Următoarea descoperire de la Foeni este semnalată de B. Milleker care precizează că pe un dâmb situat la sud de localitate, mărginit din trei părți de un braț mort al Timișului, cu ocazia lucrărilor de construcție a mausoleului familiei Mocioni, derulate între 1892 și 1893, au fost scoase la lumină vase din ceramică, unelte de corn, cenușă, pământ ars și alte urme ale unei așezări preistorice⁸. Aceasta este prima menționare a sitului din „Cimitirul ortodox”, care este obiectul studiului nostru.

După această perioadă în care, la scara întregului Banat, au fost făcute descoperiri importante, pe teritoriul Foeniului nu au mai fost făcute alte cercetări⁹. Următoarele date despre arheologia zonei le avem de la naturalistul Alexandru Borza, fondatorul Grădinii botanice din Cluj, aflat în refugiu la Timișoara. În Banat, în cadrul cercetărilor de teren ce au vizat cercetarea plantelor, profesorul Borza este primul cercetător care scrie despre cadrul natural al zonei Foeni și, plecând de la ideea modernă a impactului activității umane asupra mediului, abordează și descoperirile arheologice cunoscute până la acea dată¹⁰. În cadrul acestui demers, el face o analiză critică a descoperirilor amintite în literatură, pe care le verifică în teren, metodologie ce i-a permis să emită concluzii pertinente legate de realitățile arheologice de aici¹¹. În cadrul celor două recunoașteri făcute în localitate împreună cu Al. Buia și P. Pteancu, Al. Borza mai află de la săteni de o nouă așezare la „gropile de cărămizi”, unde s-au descoperit „cioburi” din epoca bronzului, „reamintind liniile și desenele vaselor de la Vatina”, vase întregi și o secure din piatră¹².

După o perioadă în care zona Foeniului nu a mai fost în atenția arheologilor, în 1958, cu ocazia construirii grajdurilor fostului G.A.C. (după 1965, C.A.P.) Cruceni, sunt descoperite mai multe vase. Marius Moga, directorul de atunci al Muzeului Banatului, împreună cu Ortansa Radu întreprind cercetări de salvare și descoperă 79 morminte de incinerare de la sfârșitul epocii bronzului, la care se vor adăuga altele 26¹³ în 1968¹⁴. Cu ocazia primelor cercetări M. Moga face și o recunoaștere în teren și descoperă și o așezare aparținând culturii Starčevo-Criș¹⁵.

După 1968, pentru mai bine două decenii, nu au mai fost făcute săpături arheologice pe teritoriul comunei Foeni. Cu toate acestea, interesul pentru această zonă îl determină pe Florin Medeț să efectueze în 1970, 1976 și 1979 cercetări de teren pentru identificarea și cartarea movilelor de pământ¹⁶. Cu ocazia ultimei cercetări este reidentificată locuirea, semnalată de Milleker în 1897 și verificată de A.

⁶ Barany publică o inscripție funerară care va suscita un mare interes, fiind discutată, printre alții, de L. Böhm, T. Mommsen, A. Mocioni, F. Cumont, inscripție publicată în CIL III, 1, 1556. Istoricul acestei chestiuni este prezentat sintetic în IDR III/1, 239–241.

⁷ Milleker 1898, 30. Prin aceasta el întărește ideea că la Foeni ar fi o importantă așezare romană.

⁸ Milleker 1897, 42. Milleker scria că în locuința din Bocșa a arhitectului Adolf Diaconovich, cel însărcinat cu lucrările de construcție, se pot vedea câteva vase, care sunt, probabil (*nehány*), din epoca bronzului. Ferenczi I. (1965, 122) asimilează „dâmbul” de aici movilelor de pământ fortificate din epoca bronzului. Aceași certitudine privind atribuirea culturală a vaselor aflate la Bocșa și la L. Mărghitan (1979, 82; 1980, 75–76) și F. Gogăltan (2014, 98).

⁹ Nu se cunoaște când au fost descoperite materialele arheologice de la Gomila Lupului aflate în colecțiile Muzeului din Zrenjanin, autoarea publicației precizând doar că au fost donate de Jovan Jagodić (Marinković 1996, 21–22). Foarte probabil că aceste materiale au fost descoperite înainte de stabilirea graniței cu Serbia și au ajuns într-o colecție privată fiind, mai apoi, donate respectivei instituții muzeale. Faptul că descoperitorul a menționat microtoponimul, preluat mai apoi de colecționar, ne face să credem că acesta nu era străin de metodologia unei cercetări arheologice și cunoștea bine zona și denumirile din hotar.

¹⁰ Borza 1943, 519–522.

¹¹ Al. Borza a verificat în teren și nu confirmă existența zidurilor și a cărămizilor șampilate romane amintite în literatură și concluzionează că la Foeni nu a fost o așezare romană. El este cel care, cu certitudine, a văzut ultimul lespede funerară „lăpădată în trotoarul din fața casei vecinului Bogdan Matei, mișorată la jumătate (...)” dar crede că aceasta nu provine de aici, ci de la Tibiscum, fiind adusă la conac „după obiceiul timpului” (Borza 1943, 521). I. I. Russu scrie că aceasta ar mai fi fost văzută și „de unii muzeografi din Timișoara”, fără a da alte detalii (IDR III/1, 240).

¹² Borza 1943, 521. Materialele au fost date Muzeului din Timișoara. În 1993 am verificat în teren informația și aceasta se confirmă. În repertoriul nostru acesta este obiectivul nr. 10 (Fig. 8).

¹³ Deoarece M 92 era mormânt dublu, în 1968 au fost descoperite 27 de înmormântări. Motzoi-Chicideanu 2011, 624.

¹⁴ Radu 1970, 19. Din păcate acestea nu au fost publicate integral nici până în prezent. Referiri la: Moga 1964, 296; Radu 1970; Radu 1973; Gumă 1993, 151–157; Gumă 1997, 15; Medeț 1995; Motzoi-Chicideanu 2011, 90, 624.

¹⁵ Verificând în teren, așezarea descoperită de M. Moga și amintită de G. Lazarovici (1979, 194) este localizată în dreapta drumului actual spre Grăniceri, la cca. 300 m sud de necropola Cruceni-Belegiș, la noi obiectivul nr. 34 (Fig. 15).

¹⁶ Medeț, Bugilan 1987, v. Foeni, 130–132.

Borza, din actualul cimitir ortodox român¹⁷, descoperindu-se materiale aparținând culturilor Criș, Vinča, Petrești, epocii bronzului, secolelor III-V p. Chr., X-XIII și medievale târzii¹⁸.

În aceeași perioadă, în 1974, P. Rogozea și V. Saca, militari TR la Pichetul Cruceni, profitând de libertatea de mișcare oferită de situația lor militară, întreprind primele cercetări de teren sistematice pe teritoriul localităților Cruceni și Foeni, cu precădere în „Pungă”¹⁹, informații publicate secvențial de F. Medeleț și I. Bugilan în studiul citat²⁰.

Următoarele cercetări periegetice în zonă au loc în toamna anului 1986 și în primăvara celui următor și au vizat zona ce urma să fie afectată de introducerea unei conducte de gaz dintre localitățile Toager și Otelec²¹. Cu acel prilej am efectuat, succesiv, mai multe vizite în cimitirul ortodox în urma cărora am colectat materiale arheologice eneolitice, din epoca bronzului, perioada sarmatică, perioada prefeudală (sec. V) și din evul mediu timpuriu și dezvoltat.

După 1989, interesul legitim al mediului academic din România generat de descoperirea la Foeni a unor materiale ceramice pictate care au fost atribuite culturii Petrești²², dar și a materialelor de la începutul epocii bronzului, ne-a determinat ca, împreună cu Florin Gogâltan și Mircea Mare, să începem în toamna anului 1991 săpăturile sistematice din „Cimitirul ortodox”, care au continuat până în anul 2013, fiind săpate 20 de secțiuni și suprafețe.

În cadrul acestui proiect au fost plănuite și cercetări sistematice în cele mai importante situri cunoscute – sau care urmau să fie descoperite. În acest sens, între 1992 și 1994, a fost cercetat de o echipă româno-canadiană situl neolitic timpuriu din punctul „Sălaș”²³, în 1993 Florin Gogâltan întreprinde cercetări la „Gomila Lupului I”²⁴, în 1998 situl de la „Stația de Gaz” a fost cercetat de Florin Drașovean și Dan Ciobotaru, în 1999–2000 de Dan Ciobotaru, iar în anul 2009, în cadrul unui proiect cu Universitatea din Tübingen, de Dan Ciobotaru și Raiko Krauss²⁵. Continuând această strategie, au fost efectuate de către Alexandru Szentmiklosi săpături și sondaje²⁶ în 1995, împreună cu Dan Ciobotaru, în necropola feudală timpurie din grădina casei lui Ioan Magheț (Foeni, nr. 332)²⁷, în siturile de la „Gomila Lupului II” (în 2000 și 2004)²⁸, „Seliște” (în 2004)²⁹ și în locuirea Cruceni-Belegiș de la Cruceni (în 1997 și 1999)³⁰. În 2018, împreună cu V. Bunoiu și, în 2019, împreună cu V. Bunoiu și D. Diaconescu sunt verificate unele dintre obiectivele descoperite și sunt identificate altele noi³¹.

¹⁷ După cum o arată cea de-a doua ridicare topografică austriacă (*Franzsiszeische Landesaufnahme*), vechiul cimitir ortodox se afla la sud de actuala locație (Fig. 3), în locul în care se află acum cimitirul sârbesc. După construirea mausoleului Mocioneștilor, în condițiile separării ierarhice a bisericilor ortodoxe sârbă și română din anul 1865, cimitirul ortodox român s-a mutat pe actualul loc, dezvoltându-se în jurul mausoleului.

¹⁸ Medeleț, Bugilan 1987, v. Foeni, 132.

¹⁹ Termen folosit de localnici pentru a numi zona care înaintea în profunzimea teritoriului Serbiei. Acest teritoriu este o parte a moșiei familiei Mocioni de Foen și a intrat în componența României în 1924 datorită faptului că ultimul vlăstar pe linie bărbătească al familiei, Alexandru Mocioni jr. a optat ca proprietățile lor să facă parte din România. Înainte de 1990, această zonă era accesibilă doar militarilor, câtorva localnici implicați în agricultură și angajaților Schelei de Foraj și Extracție Șandra.

²⁰ Din păcate multe dintre aceste materiale au rămas inedite. Inv. MNB, nr. 10141–10143; 10197; 10271–10274; 10276.

²¹ Din colectiv au făcut parte, F. Drașovean, D. Benea, M. Mare, I. Davițoiu, R. Găvan. O parte dintre descoperiri au fost publicate de D. Benea (1996, 253).

²² Aceste materiale au fost introduse în circuitul științific de către Gh. Lazarovici în teza sa de doctorat (Lazarovici 1979, 167. La pagina 210, dintr-o eroare, se precizează că materialele provin din „Cimitirul catolic”).

²³ Greenfield, Drașovean 1994; Kuijt 1994;

²⁴ Gogâltan 2014a, 104–106 (cu bibliografia).

²⁵ Krauß, Ciobotaru 2013.

²⁶ Toate cercetările au fost susținute financiar cu sprijinul nostru din fondurile alocate săpăturilor din „Cimitirul ortodox”.

²⁷ Szentmiklosi 2000.

²⁸ Situată la cca. 200 m nord de locul unde F. Gogâltan a efectuat cercetările în 1993 movila a fost numită, pentru a elimina confuziile, „Gomila Lupului II”. Szentmiklosi 2005, 113, nota 15; Gogâltan 2014a, 106.

²⁹ Szentmiklosi, Timoc 2005; Timoc, Szentmiklosi 2008.

³⁰ Szentmiklosi 2008, 21–22, 197–199. Despre toponimele legate de locul acestor cercetări, vezi *infra*, obiectivele nr. 31 și 32.

³¹ Multumesc și pe această cale celor doi colegi pentru ajutorul dat la poziționarea GPS a unora dintre obiective, dar și pentru posibilitatea de a include în repertoriu obiectivele noi identificate în cadrul acelor periegete (nr. 2a, 2b, 3a, 32b, 36–44, 46, 47). Cercetările privind identificarea și cartarea movilelor de pământ din zona Foeni fac parte din proiectul de identificare și cartare a movilelor de pământ din Banat, coordonat de dr. D. Diaconescu și dr. V. Bunoiu, derulat sub egida Direcției Județene pentru Cultură Timiș.

II.2. Topografia arheologică a zonei Foeni

În cadrul discuțiilor privind strategia de cercetare a sitului din Cimitirul ortodox, s-a pus încă de la început și problema efectuării unor cercetări perieghetice extinse, în vederea identificării și cartării tuturor obiectivelor arheologice de pe teritoriul cadastral al comunei Foeni. Aceste cercetări erau cu atât mai necesare cu cât, înainte de 1990, datorită restricțiilor impuse de regimul de frontieră ceaușist, a fost, practic, imposibilă demararea unor astfel de cercetări, toate informațiile provenind, fie din vechea literatură de specialitate, fie din cercetările deja menționate.

Încă din 1991, colectivul de cercetare de la acea dată a stabilit strategia de cercetare perieghetică și a discutat formatul fișelor de sit. Referitor la strategia de cercetare, s-a plecat de la cunoașterea bibliografiei referitoare la descoperirile din acest areal și s-a urmărit localizarea exactă a acestora în teren. Un pas important în acest demers l-a avut studierea hărților vechi pentru aflarea tuturor microtoponimelor și confruntarea acestora cu informațiile culese de la localnici.

Prima hartă disponibilă a zonei localității Foeni este cea făcută de austrieci (*Josephinische Landesaufnahme*) între 1769 și 1772 (**Fig. 2**). Așa cum am mai precizat, această hartă nu are la bază un sistem de triangulație și, ca atare, nu este foarte exactă, dar ne oferă informații importante despre zona Foeniului la mijlocul secolului al XVIII-lea. Pe hartă au putut fi observate mai multe ridicături, în mare parte fiind tumuli, pe care îi vom identifica și urmări pe următoarele ridicări topometrice ale zonei (*Franzsiszeische Landesaufnahme* și *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme*) (**Fig. 3** și **4**).

În urma cercetărilor perieghetice efectuate în perioada 1991–2019, pe teritoriul comunei Foeni au fost indentificate/reidentificate, cartate și poziționate în coordonate GPS un număr de 54 de obiective arheologice, pe care le vom prezenta mai jos. Pentru sintetizarea datelor a fost concepută o fișă de sit care să cuprindă următoarele informații:

1. Localizarea obiectivului.
 - 1.a. Localitatea: numele localității și numele unității administrative de care aparține localitatea.
 - 1.b. Punct: punctul toponimic unde este situat obiectivul arheologic.
 - 1.c. Descriere geografică: descrierea locației cu specificul elementelor microgeografice în care este amplasat obiectivul arheologic.
 - 1.d. Date GPS: latitudinea, longitudinea și altitudinea zonei centrale a obiectivului arheologic.
2. Încadrare culturală și cronologică.
 - 3.a. Bibliografie
 - 3.b. Observații, comentarii.

Foeni, obiectivul nr. 1.

- 1.a. Cruceni, com. Foeni.
- 1.b. –
- 1.c. La 850 m vest de turla bisericii din Cruceni și la 100 m nord-vest de Pichetul de grăniceri de la Cruceni, între acesta și Timișat, de-o parte și de alta a drumului ce duce spre Punctul de trecere al frontierei cu Serbia, pe o terasă din stânga Timișatului (**Fig. 5**) au fost descoperite materiale ceramice. Materiale similare au fost descoperite sporadic și la sud de curtea Pichetului.
- 1.d. N 45°28'581"; E 20°51'880". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 82 m.
2. Materiale ceramice preistorice, probabil neolitic timpuriu, perioada sarmatică și medievală târzie.
- 3.a. Inedit.
- 3.b. Pe *Franzsiszeische Landesaufnahme* locul poartă numele de „Ogarelye”. Cercetare de teren F. Drașovean, F. Gogâltan, M. Mare în 1992. Verificat și poziționat în coordonate GPS în 2003 de F. Drașovean. Reverificat în 2019 de F. Drașovean și V. Bunoiu.

Foeni, obiectivul nr. 1a.

- 1.a. Cruceni, com. Foeni.
- 1.b. –
- 1.c. La 875 m vest de turla bisericii din Cruceni și la 100 m nord-vest de Pichetul de grăniceri de la

Cruceni, pe o terasă din stânga Timișăuului, în partea stângă a drumului ce duce spre Punctul de trecere al frontierei cu Serbia, pe teritoriul obiectivului nr. 1 (**Fig. 5**), se află un tumul aplatizat cu un diametru de cca. 10 m și înalt de 0,7 m.

1.d. N 45°28'529"; E 20°51'900". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 83 m.

2. Perioadă neprecizată.

3.a. Inedit.

3.b. Cercetare de teren F. Drașovean și V. Bunoiu în 2019. Probabil această movilă este cea figurată pe *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme*. Pe *Franzische Landesaufnahme* locul poartă numele de „Ogarelye”.

Foeni, obiectivul nr. 2.

1.a. Foeni, com Foeni.

1.b. –

1.c. La 835 m nord-vest de turla mausoleului familiei Mocioni de la Foeni și 1,38 km. de la turla bisericii ortodoxe române din Foeni, pe o terasă înaltă din stânga Timișăuului (**Fig. 5**), au fost descoperite materiale ceramice.

1.d. N 45°29'293"; E 20°51'947". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 79 m.

2. Materiale ceramice preistorice – probabil neolitic timpuriu, perioada sarmatică și medievală târzie.

3.a. Inedit.

3.b. Cercetare de teren F. Drașovean, F. Gogâltan, M. Mare în 1992. Verificat și poziționat în coordonate GPS de F. Drașovean în 2003.

Foeni, obiectivul nr. 2a.

1.a. Foeni, com Foeni.

1.b. –

1.c. La 845 m nord-vest de turla mausoleului familiei Mocioni de la Foeni și 1,45 km. de la turla bisericii ortodoxe române din Foeni, pe marginea dinspre Timișău a terasei pe care se află obiectivul 2 (**Fig. 5**), este o ridicătură de pământ cu un diametru de cca. 20 m și înaltă de cca. 2,5 m.

1.d. N 45°28'897"; E 20°51'565". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 81 m.

2. Încadrare culturală neprecizată.

3.a. Inedit.

3.b. Ridicătura de pământ este marcată pe toate ridicările topografice austriece. De pe tumul au fost recoltate materiale ceramice Tiszapolgar, provenind, foarte probabil, din stratul pe care a fost construită movila, precum și resturi osteologice umane scoase la suprafață de o vizuină de vulpe. Cercetare de teren D. Diaconescu, V. Bunoiu și F. Drașovean în 2019. Nu a fost inclusă în repertoriul lui F. Medeleț și I. Bugilan.

Foeni, obiectivul nr. 2b.

1.a. Foeni, com Foeni.

1.b. –

1.c. Pe terasa din stânga Timișăuului, la cca. 150 m sud de obiectivul 2, peste o vale care mărginește la nord satul Cruceni (**Fig. 5**) au fost descoperite materiale ceramice.

1.d. N 45°28'843"; E 20°51'800". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 79 m.

2. Materiale ceramice preistorice și medievale târzii.

3.a. Inedit.

3.b. Cercetare de teren D. Diaconescu, V. Bunoiu și F. Drașovean în 2019. Este foarte probabil ca această așezare să fie aceeași cu cea situată peste vale (obiectiv nr. 2).

Foeni, obiectivul nr. 3.

1.a. Cruceni, com. Foeni.

1.b. „Malaca”.

1.c. Movilă de pământ, foarte probabil un tumul, de mari dimensiuni situată pe terasa din dreapta Timișășului, la 200 m est de punctul de trecere a frontierei spre Jaša Tomić (fostă Modoș) (**Fig. 6**).

1.d. N 45°28'441"; E 20°51'096". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 82 m.

2. Încadrare culturală incertă.

3.a. Medeleț, F., Bugilan, I. 1987, v. Foeni, p. 131, nr. 6, Fig. 16; Luca, S. A., 2006, 112, v. Foeni, pct. 1f.

3.b. Dimensiunile publicate de F. Medeleț și I. Bugilan sunt supra-dimensionate, movila având un diametru de cca. 50 m și o înălțime de cca. 4,5 m. Acei doi autori, preluând informațiile de la P. Rogozea și V. Saca, mai afirmă că de pe această movilă au fost recoltate materiale arheologice preistorice și medievale timpurii (sec. IX-XI). Cercetarea făcută de noi în 2019 nu a condus la identificarea unor materiale arheologice pe movilă, dar a putut preciza că acestea apar în partea nordică și estică a terasei (vezi infra, obiectivul nr. 3a) pe care este situată movila. Ca atare, încadrarea în categoria „situri arheologice cu stratigrafie complexă” la Luca S. A. (2006, 112) este eronată. Acest tumul nu este figurat pe *Josephinische Landesaufnahme*, dar apare pe celelalte două ridicări topografice, *Franzische Landesaufnahme* și *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme*, fiind situat în locul din hotar numit „Mlaka” (**Fig. 1.3** și **1.4**). Pe harta din 1975 movila poartă numele de „Malaca” (**Fig. 1.5d**). Verificare în teren F. Drașovean în 1993, poziționată în coordonate GPS în anul 2003 de F. Drașovean și reverificată în anul 2019 de V. Bunoiu și F. Drașovean.

Foeni, obiectivul nr. 3a.

1.a. Cruceni, com. Foeni

1.b. Mlaka (pe *Franzische Landesaufnahme* și *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme*), Mlaka pe harta militară din 1975.

1.c. Pe terasa din dreapta Timișășului pe care se află tumulul (obiectiv nr. 3), la 300 m est de punctul de trecere a frontierei spre Jaša Tomić (fostă Modoș), pe o suprafață de cca. 250 m au fost descoperite materiale arheologice (**Fig. 6**).

1.d. N 45°28'542"; E 20°51'279". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 6 m. Altitudine 82 m.

2. Materiale preistorice (cultura Baden), sarmatice și medievale timpurii.

3.a. Inedit.

3.b. Materialele de pe teritoriul acestei așezări au fost atribuite tumulului (obiectiv nr. 3) de F. Medeleț și I. Bugilan (1987, v. Foeni, nr. 6, 131), informație preluată și de Luca, S. A. (2006, 112, v. Foeni, nr. 1f). Cercetările noastre de teren au arătat că materialele arheologice se află răspândite la nord și est de tumul, în zona tumulului și partea sa vestică nu au fost descoperite astfel de materiale. Descoperită de V. Bunoiu și F. Drașovean în februarie 2019.

Foeni, obiectivul nr. 4.

1.a. Cruceni, com. Foeni

1.b. —

1.c. Movilă de pământ cu un diametru de cca. 50 m și o înălțime de 3 m, situată în imediata apropiere a punctului de trecere a frontierei spre Jaša Tomić (fostă Modoș), la nord-vest de acesta, tăiată de linia frontierei de stat (**Fig. 6**).

1.d. N 45°28'377"; E 20°50'802". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 6 m. Altitudine 81 m.

2. Fără materiale arheologice.

3.a. Medeleț, F., Bugilan, I. 1987, Fig. 16 și p. 131, v. Foeni, nr. 7; Luca, S. A. 2005, 112, pct. 2b).

3.b. Aceasta este ridicătura de pământ figurată atât pe *Josephinische Landesaufnahme* (**Fig. 1.2**), dar și pe celelalte hărți (**Fig. 1.3** și **1.4**). Verificare în teren F. Drașovean în 1993, poziționată în coordonate GPS în anul 2003 de F. Drașovean și în anul 2019 de V. Bunoiu.

Foeni, obiectivul nr. 5.

1.a. Foeni, com. Foeni

1.b. „Stația de Gaz”, „Foeni-Gaz”, denumiri date de vecinătatea Stației de pompare a gazelor Schelei de Foraj și Extracție Șandra.

1.c. Terasă situată la cca. 100 m est de Stația de Gaz, aflată la 2,5 km. nord-vest de turla bisericii ortodoxe din Foeni și la 2,4 km. de punctul de trecere a frontierei spre Medjia (**Fig. 7**).

1.d. N 45°30'545"; E 20°50'397". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 79 m. La D. Ciobotaru și R. Krauss (2009, Fig. 1), coordonatele sunt: N 45°30'29"; E 20°50'33".

2. Descoperiri din neoliticul timpuriu (cultura Starčevo-Criș, faza IIB), eneolitic (cultura Baden și Kostolac), epoca bronzului (cultura Nagyrev și Mako), cultura Cruceni-Belegiș, perioada sarmatică (sec. III-IV) și medievală. În anul 2001, în perimetrul Stației de pompare a fost descoperită o monedă de argint de la împăratul Hadrian.

3.a. Benea 1996, 253; Mare, M. 2004, 174; Luca, S. A. 2006, 112, pct. 1d; Krauß, R. Ciobotaru, D. 2013.

3.b. Obiectivul este situat în „Pusta Talagea” pe harta *Franzische Landesaufnahme*, iar pe *Franzisch-Josephinische Landesaufnahme* acest microtoponim este menționat la sud-vest de vechea amplasare, în locul unde era menționat toponimul „Czernovina”. Cercetări de teren F. Drașovean și M. Mare (1992), F. Drașovean, F. Gogâltan, D. Ciobotaru și A. Szentmiklosi (1993), verificat și poziționat în coordonate GPS de F. Drașovean (2003) și de V. Bunoiu (2019). Săpături efectuate în cadrul proiectului Foeni de F. Drașovean, D. Ciobotaru (1998) și D. Ciobotaru (1999–2000). În anul 2009, în cadrul unui proiect cu Universitatea din Tübingen, au fost reluate cercetările de un colectiv condus de D. Ciobotaru și R. Krauss (2009).

Foeni, obiectivul nr. 6.

1.a. Foeni, com. Foeni

1.b. –

1.c. Tumul aplatizat situat la 100 m nord-vest de Stația de Gaz (**Fig. 7**). Are un diametru de 10 m și o înălțime păstrată de 1 m.

1.d. N 45°30'527"; E 20°50'506". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 80 m.

2. Tumul, încadrare culturală neprecizată.

3.a. Krauß, R., Ciobotaru, D. 2013, 40, Fig. 1.

3.b. Tumul situat în „Pusta Talagea” pe harta *Franzische Landesaufnahme*. Este marcat și pe *Franzisch-Josephinische Landesaufnahme*. Reidentificat de R. Krauß și D. Ciobotaru, verificat și poziționat în coordonate GPS de F. Drașovean și V. Bunoiu (2019).

Foeni, obiectivul nr. 7.

1.a. Foeni, com. Foeni

1.b. –

1.c. Tumul aplatizat situat la 200 m vest de Stația de Gaz, în stânga drumului de acces spre Stație (**Fig. 7**). Are un diametru de 15 m și o înălțime păstrată de 2,5 m.

1.d. N 45°30'448"; E 20°50'342". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 81 m.

2. Tumul, încadrare culturală neprecizată.

3.a. Krauß, R., Ciobotaru, D. 2013, 40, Fig. 1.

3.b. Tumul situat în „Pusta Talagea” pe *Franzische Landesaufnahme*. Este marcat și pe *Franzisch-Josephinische Landesaufnahme*. Reidentificat de F. Drașovean și M. Mare (1992), verificat de F. Drașovean, F. Gogâltan, D. Ciobotaru și A. Szentmiklosi (1993), verificat și poziționat în coordonate GPS în 2003 de F. Drașovean, în 2009 de R. Krauß și D. Ciobotaru și în 2018 de V. Bunoiu.

Foeni, obiectivul nr. 8.

1.a. Foeni, com. Foeni

1.b. „Gomila Mare/Hunca Mare”.

1.c. Movilă de pământ de mari dimensiuni, foarte probabil un tumul, situată la 800 m nord-vest de Stația de Gaz, la 1,8 km. de Punctul de trecere al frontierei spre Pardani (**Fig. 7**). Are un diametru de cca. 40 m și o înălțime păstrată de 5 m.

1.d. N 45°30'843"; E 20°50'334". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 86 m.

2. Tumul, încadrare culturală neprecizată.

3.a. Borza, A. 1943, 521; Medeleț, F., Bugilan, I. 1987, v. Foeni, Fig. 16 și p. 130–131, la nr. 1; Luca S.A. 2005, 112, v. Foeni, la pct. 2a.

3.b. A. Borza scrie că această movilă „a fost săpată, aflându-se în ea vase, etc. dispărute”. Verificat și poziționat în coordonate GPS de F. Drașovean (2003) și de V. Bunoiu (2019). Movila nu este marcată pe *Josephinische Landesaufnahme*, iar pe *Franzische Landesaufnahme* și *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* este situată în „Pusta Talagea”. Pe *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* și pe harta din 1975 poartă numele de „Gomila Mare”.

Foeni, obiectivul nr. 9.

1.a. Foeni, com. Foeni

1.b. „Gomila Mică”.

1.c. Tumul cu un diametru de 30 m și o înălțime de 5 m. (măsurată în 1992; în 2018, datorită lucrărilor agricole, mai avea cca. 3 m.), situat la 1,2 km. nord de turla bisericii ortodoxe din Foeni și la 400 m sud-vest de drumul Foeni-Ionel (**Fig. 8**).

1.d. N 45°30'643"; E 20°52'196". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 85 m.

2. Tumul, încadrare culturală incertă.

3.a. Medeleț, F., Bugilan, I. 1987, v. Foeni, Fig. 16 și p. 131–131, la nr. 5; Luca, S. A. 2006, 112, v. Foeni, pct. 1e.

3.b. Tumulul este marcat pe toate cele trei ridicări topografice austriece. Pe harta publicată de F. Medeleț și I. Bugilan tumulul este amplasat eronat la nord-est de localitate (Medeleț, F., Bugilan, I. 1987, v. Foeni, Fig. 16). Aceiași autori mai precizează că pe movilă și în jurul ei au fost descoperite materiale Coțofeni, daco-romane și feudale, fapt ce l-a determinat pe S. A. Luca să-l încadreze în categoria „situri arheologice cu stratigrafie complexă” (Luca, S. A. 2006, 112, v. Foeni, pct. 1e). Cercetările efectuate în 2019 au demonstrat că pe movilă au fost observate doar câteva fragmente ceramice neolitice, vehiculate de constructorii movei din stratul pe care a fost construită, și pe terasa pe care se află movila a fost descoperită ceramică Starčevo-Criș, sarmatică și medievală. Tumulul apare pe toate reprezentările cartografice din secolele XVIII-XIX, mai puțin pe cele din secolul XX. Legat de localizarea în „Hodaia/Odaia Nouă”, acest toponim este menționat pe *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* și pe harta din 1975 la est de localitate, în dreapta drumului Foeni-Ionel și nu în acest loc. Este posibil însă ca în memoria locuitorilor această denumire să se fi extins și asupra zonei din stânga acestui drum. Verificat și poziționat în coordonate GPS de F. Drașovean (2003), de V. Bunoiu (2018) și de D. Diaconescu, V. Bunoiu și F. Drașovean în 2019.

Foeni, obiectivul nr. 9a.

1.a. Foeni, com. Foeni

1.b. „Hodaia Nouă”.

1.c. Terasă situată în stânga Timișăuului, la 1,2 km. nord de turla bisericii ortodoxe din Foeni și la 400 m sud-vest de drumul Foeni-Ionel (**Fig. 8**).

1.d. N 45°30'634"; E 20°52'205". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 83 m.

2. Neoliticul timpuriu (cultura Starčevo-Criș, faza a III-a), perioada sarmatică și medievală târzie.

3.a. Medeleț, F., Bugilan, I. 1987, v. Foeni, Fig. 16 și p. 131–131, la nr. 5; Luca, S. A. 2006, 112, v. Foeni, pct. 1e.

3.b. La F. Medelet și I. Bugilan nu se face distincție dintre materialele descoperite pe movilă și cele de pe terasa pe care aceasta se situează. Terasa se află în locul numit acum de localnici „Hodaia/Odaia Nouă”, ca atare propunem ca acestui obiectiv să i se atribuie numele de „Hodaia Nouă”. Cercetări de teren F. Drașovean și F. Gogâltan în 1993 și D. Diaconescu, V. Bunoiu și F. Drașovean în 2019.

Foeni, obiectivul nr. 10.

1.a. Foeni, com. Foeni

1.b. „Gropile de cărămizi” (la A. Borza 1943, 521).

1.c. La 400 m nord de conacul familiei Mocioni, pe o fostă movilă ce mărginește un fost braț al Timișului (Fig. 8).

1.d. N 45°30'211"; E 20°52'138. Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 6 m. Altitudine 79 m.

2. Locuire deschisă, au fost descoperite materiale ceramice aparținând culturii Baden, faza clasică, epoca bronzului, cultura Vatina (?) și perioada sarmatică.

3.a. Borza, A. 1943, 521.

3.b. Probabil aceasta este ridicătura de pământ marcată pe *Josephinische Landesaufnahme*, iar pe *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* este documentată exploatarea lutului amintită de A. Borza. Descoperită de A. Borza, reidentificată și verificată de F. Drașovean (1993) și poziționată în coordonate GPS (2003). La acea dată, din movilă, foarte probabil un tell, nu a mai rămas decât o mică parte din latura de sud, iar în gropile din care a fost extras lutul erau depozitate resturi menajere și moloz. Din profilul părții păstrate am strâns materiale ceramice aparținând culturii Baden și câteva fragmente sarmatice. Materialele Baden erau poziționate la adâncimea de 0,7 m. Nu putem confirma, dar nici infirma, prezența materialelor Vatina amintite de A. Borza (1943, 521).

Foeni, obiectivul nr. 11.

1.a. Foeni, com. Foeni

1.b. „Cimitirul ortodox”

1.c. Terasă înaltă din stânga Timișului, situată în marginea de sud a localității, în dreapta drumului spre Cruceni (Fig. 9). Este foarte posibil ca locuirea să se întindă și în grădinile caselor din stânga drumului, acolo fiind descoperite materiale preistorice și medievale.

1.d. N 45°29'760"; E 20°52'020". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 6 m. Altitudine 87 m.

2. Eneolitic timpuriu (Complexul cultural Foeni-Petrești, faza I), epoca bronzului (grupul Foeni-Gornea), necropolă și așezare sarmatică (sec. III), perioada prefeudală (sec. V), evul mediu timpuriu (sec. XII-XIII) și dezvoltat (sec. XVI-XVII).

3. a. Milleker, B. 1987, 42; Borza, A. 1943, 520; Lazarovici, G. 1979, 167, 210; Medelet, F., Bugilan, I. 1987, v. Foeni, 132; Drașovean, F. 1994a; Drașovean, F. 1994b; Drașovean, F. 1997; Drașovean, F. 2004; Drașovean, F. et al. 1997, 17; Drașovean, F. et al. 2000, 37; Gumă, M. 1997, 22, 26, 28, 29, 32, 36; Gogâltan, F. 1992; Gogâltan, F. 1993; Gogâltan, F. 1994; Gogâltan, F. 1996; Gogâltan, F. 2014a; Luca, S. A. 2006, 111–112.

3.b. În „Cimitirul ortodox” nu au fost descoperite materiale aparținând culturilor Criș și Vinča, așa cum s-a menționat în literatură (Lazarovici, G. 1979, 167, 210; Medelet, F., Bugilan, I. 1987, v. Foeni, 132; Luca, S. A. 2005, 111), cele câteva fragmente ceramice decorate cu impresiuni cu degetul și benzi punctat-incizate aparțin paletei ornamentale a ceramicii Complexului cultural Foeni-Petrești, faza I. De asemenea nu se confirmă nici locuirile aparținând culturilor Tiszapolgár (Bochiș, B. 2004, 51 și nota 13, 56), Cruceni-Belegiș (Gogâltan, F. 2016a, 100) și hallstattiene (Luca, S. A. 2006, 111). Legat de așezarea Tiszapolgár, s-a citat o informație furnizată de F. Drașovean (Bochiș, B. 2004, nota 13), dar aceasta se referea la un import Tiszapolgar descoperit în ultimul nivel Foeni și nu la o așezare a acestei culturi. Totodată, descoperiri ale unor materiale Cruceni-Belegiș au fost făcute în Cimitirul ortodox sârbesc (obiectiv nr. 19), și nu în cel catolic așa cum se susține (Gogâltan, F. 2014a, 100). În Cimitirul catolic, aflat peste Timiș, la 200 m vest de cel ortodox, situat într-o zonă joasă, inundabilă, nu au fost făcute nici un fel de descoperiri. În vechea literatură s-a mai indus că în „Cimitirul ortodox” ar fi o fortificație din

epoca bronzului. Această idee a plecat de la textul lui B. Milleker potrivit căruia descoperirile de aici au fost făcute pe un dâmb și că au fost descoperite vase, probabil (*nehány*), din epoca bronzului (1897, 42), iar I. Ferenczi, printr-un paralogism, asimilând folosirea movilelor de pământ din Banat ca fortificații probabile în epoca bronzului induce ideea existenței unei fortificații (Ferenczi, I. 1965, 122). Această idee este preluată și „dezvoltată” de L. Mărghitan (1979, 82; 1980, 75–76), care o atribuie sfârșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului, informație reiterată, fără a fi verificată, de S. A. Luca (2005, 111). De abia în urma cercetărilor din anii 1999 și 2001, dar mai cu seamă din 2007 și 2013, s-a putut preciza în acest loc existența unui șanț de apărare din perioada timpurie a epocii bronzului.

Foeni, obiectivul nr. 12.

1.a. Foeni, comuna Foeni

1.b. –

1.c. La ieșirea din Foeni spre Cruceni, în grădinile caselor din dreapta străzii principale, pe o terasă din stânga Timișăuului (**Fig. 9**).

1.d. N 45°29'986"; E 20°52'051". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 6 m. Altitudine 85 m.

2. Materiale ceramice preistorice și medievale (sec. XII-XIII).

3.a. Inedit.

3.b. Cercetări de teren F. Drașovean și M. Mare (1992), verificat și poziționat în coordonate GPS de F. Drașovean (2003).

Foeni, obiectivul nr. 13.

1.a. Foeni, comuna Foeni.

1.b. „La vii/În vii”.

1.c. Pe o terasă din strânga Timișăuului, situată la 700 m nord-vest de turla bisericii ortodoxe române din Foeni, la cca. 200 m. în spatele conacului familiei Mocioni (**Fig. 8**).

1.d. 45°30'213"; E 20°51'790". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 6 m. Altitudine 83 m.

2. Materiale ceramice aparținând culturii Vinča, probabil faza C, preistorice atipice și sarmatice.

3.a. Inedit. Cercetări de teren F. Drașovean, F. Gogâltan și M. Mare (1992), verificat și poziționat în coordonate GPS de F. Drașovean (2003). Acest toponim nu apare pe hărți, dar pe *Franzische Landesaufnahme* este reprezentată o livadă, iar pe și *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* o livadă cu pomi și vie. În memoria localnicilor s-a păstrat această denumire datorită faptului că pe terasa respectivă a fost o mică podgorie până la începutul secolului al XX-lea.

Foeni, obiectivul nr. 14.

1.a. Foeni, comuna Foeni.

1.b. –

1.c. În dreapta drumului spre Ionel, la 150 m est de acesta, pe o terasă situată între două brațe secate ale Timișăuului (**Fig. 10**), aflată la 1,9 km. nord-est de turla bisericii ortodoxe române din Foeni.

1.d. N 45°30'960"; E 20°52'369". Altitudine 78 m. Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 6 m.

2. Materiale preistorice și medievale târzii.

3.a. Inedit.

3.b. Pe cea de-a doua ridicare topometrică austriacă zona se află la sud de „Kotu Flur” (Cotu Florii), iar pe *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* este situată între „Hodaja Nouă”, Hodaia/Odaia Nouă și „Kotu Flori” (**Fig. 1.3 și 1.4**). Cercetări de teren F. Drașovean, F. Gogâltan și M. Mare (1992), verificat și poziționat în coordonate GPS de F. Drașovean (2003).

Foeni, obiectivul nr. 15.

1.a. Foeni, comuna Foeni.

1.b. „Sălaș”.

1.c. La 50 m. în stânga drumului spre Ionel, după podul peste Timiș, în dreapta acestuia, pe o terasă înaltă (**Fig. 10**) aflată la 2,5 km. nord-vest de turla bisericii ortodoxe române din Foeni.

1.d. N 45°31'299"; E 20°51'602". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 6 m. Altitudine 80 m.

2. Neolitic timpuriu (cultura Starčevo-Criș, faza I), epoca bronzului (grupul Cornești-Crvenka), prima vârstă a fierului (cultura Basarabi), a doua vârstă a fierului (La Tène, sec. III a. Chr.), perioada sarmatică (sec. III-IV).

3.a. Greenfield H. J., Drașovean F., 1994; Kuijt, I. 1994; Gumă, M. 1997, 22, 26, 28, 30, 32, 36; Ciobotaru, D. 1998; Gogâltan, F. 1999, 200; Spataro, M. 2004; Drașovean, F. 2007; Drașovean, F. 2009; Georgescu, A. 2013; Luca, S. A. 2005, 112, nr. 1c. La S. A. Luca este citată și lucrarea lui N. Gudea și I. Moțu (1983), dar autorii nu se referă la această așezare.

3.b. Pe *Franzsiszeische Landesaufnahme* și *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* zona este situată între „Pusztalag/Talacya” și „Kotu Flur/Kotu Florii” (**Fig. 1.3** și **1.4**). Pe harta din 1975, obiectivul este localizat între „Șirocani și „Săliște” (**Fig. 1.5**). Toponimul „Sălaș” este relativ recent și derivă de la situarea în acel loc a unui sălaș, înconjurat de o livadă, care este marcat pe cele două hărți austriece menționate. La Georgescu, A. (2013, Fig. 1), situl este localizat greșit, la cca. 100 m sud de terasa pe care se află. Descoperită în 1992 de F. Drașovean și F. Gogâltan, poziționat în coordonate GPS de F. Drașovean (2003). Cercetări sistematice în perioada 1992–1994 coordonate de F. Drașovean și H. J. Greenfield (Universitatea din Manitoba, Canada).

Foeni, obiectivul nr. 16.

1.a. Foeni, comuna Foeni

1.b. „Gomila Lupului I”.

1.c. În hotarul cu localitatea Ionel, pe o terasă înaltă din stânga Timișului, la cca. 150 de acesta (**Fig. 11**), și la 2,7 km. nord de turla bisericii ortodoxe române din Foeni.

1.d. N 45°31'521"; E 20°52'259". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 83 m.

2. Epoca bronzului, perioada mijlocie, grupele Cornești-Crvenka și Szeremle-Bijelo Brdo.

3.a. Garașanin, M. 1983, 511; Medeleț, F., Bugilan, I. 1987, v. Foeni, Fig. 16 și p. 131, nr. 4; Gogâltan, F. 1992; Gogâltan, F. 1993; Gogâltan, F. 1994; Gogâltan, F. 1996; Gogâltan, F. 2016b; Gumă, M. 1997, 15, 43, 45; Marinković, S. 1996; Luca, S. A. 2005, 112, v. Foeni, nr. 1b. La S. A. Luca se constată o serie de inadvertențe de citare: în acest loc nu au fost descoperite materiale din perioada timpurie a epocii bronzului, iar în lucrarea citată a lui N. Gudea și I. Moțu (1983) autorii nu se referă la această așezare (aceeași opinie la Gogâltan, F. 2016b, 106).

3.b. Cercetări de teren F. Medeleț (1979), verificat de F. Drașovean și F. Gogâltan (1992), poziționat în coordonate GPS de F. Drașovean (2003) și D. Diaconescu și V. Bunoiu în 2019. Săpături F. Gogâltan (2014a, 104–106) în anul 1993. Din acest loc provin materialele ajunse la Muzeul din Zrenjanin (Marinković, S. 1996). Pe *Franzsiszeische Landesaufnahme* și pe *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* tell-ul este marcat, fiind situat în locul numit „Kotu Flur/Cotu Flori” (**Fig. 1.3** și **1.4**). Numele de „Gomila Lupului” nu apare pe nici un document cartografic, dar este folosit și astăzi de către localnici. Pentru a fi deosebit de un alt sit aflat la cca. 350 nord-est de acesta, și care a fost numit impropriu „Gomila Lupului II”, acest obiectiv a fost numit „Gomila Lupului I” (Szentmiklosi, A. 2005, 113, nota 15; 2006, 232, 236; 2009, 25, 106–108, 387; Gogâltan, F. 2014a, 106).

Foeni, obiectivul nr. 17.

1.a. Foeni, comuna Foeni

1.b. „Seliște I”.

1.c. La nord-vest de localitate, la cca. 2,5 km. de turla bisericii ortodoxe române din Foeni, la cca. 700 m vest de drumul spre Ionel și la cca. 650 m vest de obiectivul nr. 15, pe o terasă din dreapta Timișului (**Fig. 10**).

1.d. N 45°31'094"; E 20°51'178". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 84 m.

2. Cultura Cruceni-Belegiș, perioada sarmatică (sec. III-IV).

3.a. Szentmiklosi, A., Timoc, C. 2005; Timoc, C., Szentmiklosi, A. 2008.

3.b. Pe *Franzsiszeische Landesaufnahme* și *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* zona este marcată ca „Pushta Talagy/Talacya” (**Fig. 1.3** și **1.4**). Pe harta din 1975 în această zonă este menționat toponimul de „Șirocani” și nu cel de „Seliște”, care este localizat la nord-vest, în dreapta drumului spre Ionel. Poate este o eroare a autorilor hărții, deoarece localnicii folosesc în prezent pentru acest loc din hotar numele de „Seliște”, și, ca atare, îl vom păstra. Obiectivul a fost descoperit în 1993 de F. Drașovean, A. Szentmiklosi și D. Ciobotaru și poziționat în coordonate GPS de F. Drașovean (2003). În 2004, lui A. Szentmiklosi, care își pregătea teza de doctorat despre locuirile Cruceni-Belegiș din Banat (Szentmiklosi, A. 2009) i se dau fonduri de la săpătura din „Cimitirul ortodox” pentru a cerceta zona în care apărea la suprafață ceramică Cruceni-Belegiș. Însă, așa cum o arată și datele GPS publicate (N 45°31'261"; E 20°51'332", colțul de sud-vest al secțiunii), săpătura a fost plasată la cca. 250 m nord de centrul zonei cu concentrația cea mai mare de materiale și nu s-au descoperit structuri Cruceni-Belegiș, dar s-a putut preciza o zonă de maximă locuire din perioada sarmatică (sec. III-IV). Aceasta, situată la nord de obiectivul 17, poate fi individualizată ca un nou obiectiv, pe care-l numim obiectivul 17a, dar pentru care păstrăm toponimul de „Seliște”, deja introdus în literatură și, pentru a-l deosebi de acesta, propunem pentru obiectivul nr. 17 toponimul de „Seliște I”.

Foeni, obiectivul nr. 17a.

1.a. Foeni, comuna Foeni

1.b. „Seliște”.

1.c. La nord-vest de localitate, la cca. 2,6 km. de turla bisericii ortodoxe române din Foeni, la cca. 350 m vest de drumul spre Ionel, la cca. 350 m nord-vest de obiectivul nr. 15 și la cca. 250 m nord-est de obiectivul 17, pe o terasă din dreapta Timișăului (**Fig. 10**).

1.d. N 45°31'261"; E 20°51'332". Altitudine 82 m.

2. Perioada sarmatică (sec. III-IV).

3.a. Szentmiklosi, A., Timoc, C. 2005; Timoc, C., Szentmiklosi, A. 2008.

3.b. Pe *Franzsiszeische Landesaufnahme* și *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* zona este marcată ca „Pushta Talagy/Talacya” (**Fig. 1.3** și **1.4**). Obiectivul a fost descoperit în 2004 de A. Szentmiklosi. Această zonă, situată la nord de obiectivul 17, a fost individualizată ca un nou obiectiv, pe care-l numim obiectivul 17a și pentru care păstrăm toponimul de „Seliște” introdus deja în literatură. La A. Szentmiklosi și C. Timoc (2005, Pl. I/2), situl este poziționat greșit, la cca. 800 m sud-vest de locul unde au fost făcute sondajele.

Foeni, obiectivul nr. 18.

1.a. Foeni, comuna Foeni.

1.b. „Seliște II”.

1.c. La nord-vest de localitate, la cca. 400 m sud-vest de obiectivul 17 și la 900 m est de Hunca Mare (obiectiv nr. 8), pe o terasă din dreapta Timișăului (**Fig. 10**).

1.d. N 45°31'055"; E 20°51'147". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 86 m.

2. Cultura Vinča, etapa A3, materiale preistorice atipice și sporadic ceramică sarmatică.

3.a. Inedit.

3.b. Pe *Franzsiszeische Landesaufnahme* și *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* zona este marcată ca „Pushta Talagy/Talacya” (**Fig. 1.3** și **1.4**). Pentru a nu se confunda cu obiectivul 17, care poartă microtoponimul „Seliște I”, propunem ca obiectivul 18 să poarte numele de „Seliște II”. Obiectivul a fost descoperit în 1993 de F. Drașovean, A. Szentmiklosi și D. Ciobotaru și poziționat în coordonate GPS de F. Drașovean (2003).

Foeni, obiectivul nr. 19.

1.a. Foeni, comuna Foeni.

1.b. „Cimitirul sârbesc”.

1.c. La 250 m sud de cimitirul ortodox român și la 100 m. în dreapta drumului Foeni-Cruceni pe o terasă din stânga Timișului (Fig. 9).

1.d. N 45°29'650"; E 20°52'090". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 78 m.

2. Epoca bronzului, cultura Cruceni-Belegiș, evul mediu târziu (sec. XV-XVI).

3.a. A. Szentmiklosi 2009, 387.

3.b. Obiectivul a fost descoperit în 1992 de F. Drașovean și F. Gogâltan și poziționat în coordonate GPS de F. Drașovean (2003). Deoarece la suprafață au fost găsite câteva fragmente Cruceni-Belegiș, în 1995, profitând de săparea unei gropi pentru un mormânt, V. Cedică și A. Szentmiklosi au fost delegați să facă un sondaj. Cu acel prilej s-a precizat că stratul de cultură are o grosime de 1 m, fiind descoperite materiale ceramice din epoca bronzului, Cruceni-Belegiș și medievale (sec. XV-XVI). Este foarte probabil ca așezările din epoca bronzului și cea medievală din „Cimitirul ortodox” să se întindă până în acest loc. Cimitirul este figurat pe *Josephinische Landesaufnahme* și pe *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme*.

Foeni, obiectivul nr. 20.

1.a. Foeni, comuna Foeni.

1.b. „Gomila Lupului II”

1.c. În stânga Timișului, pe o terasă înaltă situată la 350 nord-est de „Gomila Lupului I” (Fig. 11) și la 3,2 km. nord de turla bisericii ortodoxe române din Foeni.

1.d. N 45°31'721"; E 20°52'528". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 84 m.

2. Culturile Cernavodă III-Boleraz și Cruceni-Belegiș, fazele I și II.

3.a. Szentmiklosi, A. 2005, 113, nota 15; 2006, 232, 236; 2009, 25, 106–108, 387; Gogâltan, F. 2014a, 106.

3.b. Terasa pe care se află obiectivul este cea marcată pe *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme*. Pe *Franzische Landesaufnahme* și pe *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* terasa este situată între „Wiesen-Širokan” și „Kotu Flur/Cotu Flori” (Fig. 1.3 și 1.4). Toponimul de „Gomila Lupului” nu apare pe vreun document cartografic și nici nu este folosit de localnici pentru această terasă, toată zonă aflată la nord de „Gomila Lupului” purtând numele de „Cotu Florii”. Numele de „Gomila Lupului II” a fost dat de A. Szentmiklosi datorită relativei apropieri de movila numită de săteni „Gomila Lupului”. Cu toate că acest toponim nu este în concordanță cu documentele cartografice și nici cu istoria orală, îl acceptăm pentru a nu crea confuzie în literatură prin introducerea unei noi denumiri. Obiectivul a fost descoperit în 1993 de F. Drașovean și F. Gogâltan cu ocazia unei recunoașteri la „Gomila Lupului I”. Materialele ceramice au fost scoase la suprafață de un șanț practicat pe zona cea mai înaltă a terasei. În anii 2000 și 2004 lui A. Szentmiklosi i se direcționează fonduri de la săpătura din „Cimitirul ortodox” pentru a face săpături în vederea finalizării tezei de doctorat.

Foeni, obiectivul nr. 21.

1.a. Iohanisfeld (Ionel), comuna Otelec.

1.b. „Cotu Florii”.

1.c. În stânga Timișului, la 1,7 km. în dreapta drumului Foeni-Ionel, pe o terasă înaltă situată în locul unde Timișul face o ansă în unghi ascuțit, la cca. 300 m nord-est de „Gomila Lupului II” (Fig. 11).

1.d. N 45°31'892"; E 20°52'674". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 82 m.

2. Perioada sarmatică.

3.a. Inedită.

3.b. Pe *Franzische Landesaufnahme* și pe *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* terasa este situată între „Wiesen-Širokan” și „Kotu Flur/Cotu Flori” (Fig. 1.3 și 1.4), dar localnicii numesc acest loc „Cotu Florii”. Obiectivul a fost descoperit în anul 1995 de F. Drașovean cu ocazia unei recunoașteri la „Gomila Lupului I”. Poziționat în coordonate GPS de F. Drașovean (2003) și verificat în 2019. Deși situl se află la numai 200 m nord de „Gomila Lupului II”, acesta se află pe teritoriul administrativ al comunei Otelec. Cu toate acestea, fiind foarte aproape de cel mai-sus menționat, l-am încadrat în repertoriul comunei Foeni.

Foeni, obiectivul nr. 22.

1.a. Foeni, comuna Foeni.

1.b. –

1.c. La 1,88 km. vest de mausolelul familiei Mocioni, la 200 m. în dreapta drumului 59D Foeni spre Pungă și la cca. 200 m est de fosta cale ferată Jaša Tomić (fostă Modoș)-Medja (fostă Pardani), pe o terasă mărginită la vest, nord și est de un fost braț de râu (**Fig. 18**).

1.d. N 45°29'583"; E 20°50'656". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 76 m.

2. Epoca bronzului și ceramică sarmatică (sec. III-IV)

3.a. Inedit.

3.b. Obiectivul a fost descoperit în anul 1995 de F. Drașovean și S. Onișor și poziționat în coordonate GPS de F. Drașovean (2003). Această terasă este figurată ca o ridicătură pe *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme*.

Foeni, obiectivul nr. 23.

1.a. Foeni, comuna Foeni.

1.b. „Gomilă I”.

1.c. La 2,7 km. sud-vest de mausolelul familiei Mocioni, la cca. 200 m. în dreapta drumului județean 59D Foeni-Jaša Tomić (fostă Modoș) și la 1,5 km. de Punctul de trecere a frontierei, pe o terasă din dreapta Timișăuului (**Fig. 12**) este o movilă de pământ cu un diametru de cca. 50 m și o înălțime de cca. 4 m.

1.d. N 45°29'062"; E 20°50'363". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 82 m.

2. Perioadă neprecizată.

3.a. Inedit. Movila, așa cum poate fi dedus din poziționarea movilelor nr. 8 și 9 pe harta publicată de F. Medeleț și I. Bugilan (1987, Fig. 16), nu apare în repertoriul publicat.

3.b. Acest obiectiv nu este figurat pe *Josephinische Landesaufnahme* dar apare pe *Franziszeische Landesaufnahme*, iar pe *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* are marcat și cota de 83 m, fiind situat în „Puszt Margitycz”. Pe harta din 1975, locul poartă numele de „Stremeneac”. Referindu-se la o movilă alăturată (obiectiv nr. 24), F. Medeleț și I. Bugilan folosesc toponimul de „Gomilă”, care nu este precizat însă pe nici o hartă a zonei, dar era folosit de localnici și la data efectuării cercetărilor noastre de teren. Din investigațiile noastre, bătrânii satului nu au putut însă preciza exact dacă numele folosit de cei doi autori desemnează această movilă sau cea situată la nord-vest (la noi obiectivul nr. 24 = „Gomila”). Ca atare, pentru a o deosebi de obiectivul 24 = „Gomilă”, inclus cu acest toponim în repertoriul lui F. Medeleț și I. Bugilan, propunem pentru obiectivul 23 numele de „Gomila I”.

Foeni, obiectivul nr. 23a.

1.a. Foeni, comuna Foeni.

1.b. „Între Gomile”.

1.c. La 2,7 km. sud-vest de mausolelul familiei Mocioni, la cca. 200 m. în dreapta drumului județean 59D Foeni-Jaša Tomić (fostă Modoș) și la 1,5 km. de Punctul de trecere a frontierei, pe o terasă din dreapta Timișăuului, pe a două terasă a Timișăuului (**Fig. 12**) pe care se află două movile de pământ.

1.d. N 45°29'108"; E 20°50'297". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 79 m.

2. Materiale ceramice preistorice, sarmatice și medievale timpurii.

3.a. Inedit.

3.b. Pe *Franziszeische Landesaufnahme* și *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme*, obiectivul este situat în „Puszt Margitycz”, iar pe harta din 1975, locul poartă numele de „Stremeneac”. Materialele arheologice au fost descoperite, cu precădere, între cele două movile (obiectivele 23 și 24), drept pentru care propunem ca acest obiectiv să poarte numele de „Între Gomile”. Obiectivul a fost descoperit în anul 1995 de F. Drașovean și S. Onișor și poziționat în coordonate GPS de F. Drașovean (2003) și verificat de F. Drașovean și V. Bunoiu în 2019.

Foeni, obiectivul nr. 24.

1.a. Foeni, comuna Foeni.

1.b. „Gomilă”.

1.c. La cca. 2,7 km. sud-vest de mausoleul familiei Mocioni și cca. 250 m. în stânga drumului județean 59D Foeni-Jașa Tomić (fostă Modoș) și la 1,8 km. de Punctul de trecere a frontierei (**Fig. 12**) este o movilă de pământ cu un diametru de cca. 40 m și o înălțime de cca. 4 m.

1.d. N 45°29'162"; E 20°50'250". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 81 m.

2. Încadrare culturală incertă.

3.a. Medeleț, F., Bugilan, I. 1987, sv. Foeni, 131, nr. 8 și Fig. 16; Luca, S. A. 2006, 112, v. Foeni, 1h.

3.b. Această ridicătură de pământ este marcată pe *Franzische Landesaufnahme* și *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme*, fiind situată în „Puszt Margitycz”, iar pe harta din 1975 locul poartă numele de „Stremeneac”. Așa cum am precizat anterior, toponimul de „Gomilă”, menționat de F. Medeleț și I. Bugilan, nu este marcat pe nici o hartă a zonei, dar era folosit de localnici care nu au putut însă preciza exact dacă numele de „Gomilă” desemnează această movilă sau cea situată la sud-est (la noi obiectivul nr. 23). Cu toate acestea vom păstra acest toponim pentru această movilă. Nu a fost observat șanțul circular de apărare (?) menționat de F. Medeleț și I. Bugilan (1987, 131, sv. Foeni, nr. 8), dar în partea de nord movila este mărginită de o zonă mai joasă, foarte probabil un curs de apă fosil ce desparte acest obiectiv de obiectivul nr. 25. Referitor la materialele descoperite, cercetările noastre au arătat că pe suprafața acesteia apar sporadic numai materiale sarmatice și medievale, iar cele preistorice, împreună cu cele sarmatice și medievale, sunt răspândite pe suprafața întregii terase (la noi obiectiv nr. 23a = „Între Gomile”) pe care se află cele două movile (obiectiv nr. 23 și 24). Obiectivul a fost reidentificat în anul 1995 de F. Drașovean și S. Onișor și poziționat în coordonate GPS de F. Drașovean (2003) și verificat de F. Drașovean și V. Bunoiu în 2019.

Foeni, obiectivul nr. 25.

1.a. Foeni, comuna Foeni.

1.b. –

1.c. La 2 km. vest de mausoleul familiei Mocioni, la 400 m vest de drumului 59D Foeni-Jașa Tomić (fostă Modoș), în stânga drumului de pământ spre Pungă și la 150 m nord de obiectivul 24/Gomila I, pe o terasă mărginită la sud de un curs fosil de apă (**Fig. 12** și **18**).

1.d. N 45°29'282"; E 20°50'217". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 82 m.

2. Materiale ceramice preistorice și medievale.

3.a. Inedită.

3.b. Obiectivul a fost descoperit în anul 1995 de F. Drașovean și S. Onișor, poziționat în coordonate GPS de F. Drașovean (2003) și verificat de F. Drașovean și V. Bunoiu în 2019.

Foeni, obiectivul nr. 26.

1.a. Foeni, comuna Foeni.

1.b. „Bucovina I”, în „Pusta Talagea”.

1.c. La 5,6 km. vest de mausoleul familiei Mocioni, în Pungă, la 700 m sud de linia nordică a frontierei de stat, pe partea vestică a unui fost braț de râu (**Fig. 13**) se află o ridicătură de pământ cu un diametru de cca 25 m și înaltă de cca. 2 m, foarte probabil un tumul.

1.d. N 45°29'647"; E 20°47'624". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 83 m.

2. Neprecizată.

3.a. Medeleț, F., Bugilan, I. 1987, sv. Foeni, 131, v. Foeni, nr. 2; Luca, S. A. 2006, 112, v. Foeni, nr. 1g.

3.b. Acest obiectiv este figurat pe *Josephinische Landesaufnahme*; pe *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* apare ca un punct topometric cu cota de 82 m, iar fostul braț de râu pe care se află obiectivul purta numele de „Kriva-dolina”. Pe *Franzische Landesaufnahme* în zona „Pungii” nu este marcată nici o

ridicătură de pământ. F. Medeleț și I. Bugilan (1987, sv. Foeni, 131, nr. 2) precizează că în apropierea movilei a fost descoperit un celt de bronz datat în Ha. A1). Pentru a-l deosebi de celelalte obiective din zona numită Bucovina, propunem ca acest obiectiv să poarte numele de „Bucovina I”. Obiectivul a fost reidentificat în anul 1995 de F. Drașovean și S. Onișor, poziționat în coordonate GPS de F. Drașovean (2003) și reverificat de F. Drașovean, D. Diaconescu și V. Bunoiu în 2019.

Foeni, obiectivul nr. 27.

1.a. Foeni, comuna Foeni.

1.b. „Bucovina II”, în „Pusta Talagea”.

1.c. La 5,6 km. vest de mausoleul familiei Mocsonyi, în Pungă, la cca. 70 m sud de obiectivul nr. 26, pe o terasă ce mărginește spre vest un fost braț de râu (**Fig. 13**) se află o movilă de pământ, probabil un tumul.

1.d. N 45°29'584"; E 20°47'635". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 81 m.

2. Încadrare culturală neprecizată.

3.a. Medeleț, F., Bugilan, I. 1987, sv. Foeni, 131, v. Foeni, nr. 3; Luca, S. A. 2006, 112, v. Foeni, nr. 1g.

3.b. Fostul braț de râu pe care se află obiectivul purta numele de „Kriva-dolina” pe *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme*. Pentru a-l deosebi de celelalte obiective din zona numită Bucovina, propunem ca acest obiectiv să poarte numele de „Bucovina II”. Obiectivul a fost reidentificat în anul 1995 de F. Drașovean și S. Onișor și poziționat în coordonate GPS de F. Drașovean (2003) și reverificat de F. Drașovean, D. Diaconescu și V. Bunoiu în 2019.

Foeni, obiectivul nr. 27a.

1.a. Foeni, comuna Foeni.

1.b. „Bucovina III”, în „Pusta Talagea”.

1.c. La 5,6 km. vest de mausoleul familiei Mocioni, în „Pungă”, pe o terasă ce mărginește spre vest un fost braț de râu, între obiectivele 26/Bucovina I și 27/Bucovina II (**Fig. 13**), au fost descoperite materiale ceramice.

1.d. N 45°29'584"; E 20°47'635". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 81 m.

2. Materiale ceramice preistorice, sarmatice și medievale.

3.a. Inedit.

3.b. Fostul braț de râu pe care se află obiectivul purta numele de „Kriva-dolina” pe *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme*. Pentru a-l deosebi de celelalte obiective din zona numită Bucovina, propunem ca acest obiectiv să poarte numele de „Bucovina III”. Obiectivul a fost identificat în anul 1995 de F. Drașovean și S. Onișor și poziționat în coordonate GPS de F. Drașovean (2003) și reverificat de F. Drașovean, D. Diaconescu și V. Bunoiu în 2019.

Foeni, obiectivul nr. 28.

1.a. Cruceni, com. Foeni.

1.b. –

1.c. În partea nord de a localității, pe o terasă situată la sud de un fost braț de divagație al Timișului, astăzi canalizat. Această terasă este străbătută de ultima stradă din nordul satului, în partea de nord-est se află cimitirul catolic (**Fig. 14**).

1.d. N 45°28'705"; E 20°52'619. Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 79 m.

2. Așezări aparținând culturilor Starčevo-Criș, faza II, Vinča, etapele A2/A3, Tiszapolgar și perioada secolelor II-IV p. Chr.

3.a. Drașovean, F., Fota, A. 2003; Luca, S. A. 2006, 83, v. Cruceni, nr. 2.

3.b. La Drașovean, F., Fota, A. 2003, 55, nu făceam referire la un anumit toponim, ci ne-am referit la situarea pe strada cimitirului a șanțului care a dus la descoperirea unei părți din materialele arheologice, și nu a întregii locuiri, care se întinde pe întreaga terasă. Neînțelegând precizările din textul nostru, S. A. Luca (2006, 83) atribuie toate descoperirile ca provenind din șanțul de pe strada „Strada cimitirului”,

denumire preluată și transformată în toponim de O. Rogoza (2017, 12), la care această locuire apare sub numele de „Cruceni 2 (Strada Cimitirului)”. S. A. Luca (2006, 83) mai precizează eronat că la această locuire făceam referire într-un studiu (Drașovean, F. 2001, 35); în acel studiu aminteam, într-adevăr, de o locuire Starčevo-Criș de la Cruceni, dar era cea descoperită de Marius Moga și amintită în literatură (Lazarovici, G. 1979, 194), la noi obiectiv nr. 34. Coordonatele GPS publicate de O. Rogoza (2017, 12) sunt eronate, acestea situând obiectivul cu cca. 700 m spre nord-est, în dreapta drumului județean 59B Cruceni-Foeni.

Foeni, obiectivul nr. 29.

1.a. Foeni, comuna Foeni.

1.b. „Casa Magheț”

1.c. În centrul localității, pe o zonă înaltă delimitată la nord de clădirea primăriei Foeni și la sud de strada paralelă străzii principale (la Foeni străzile nu au nume și nici numere!), în grădina casei lui Ioan Magheț (nr. 332), (**Fig. 9**).

1.d. N 45°29'956"; E 20°52'415". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 84 m.

2. Necropolă de înhumăție medievală timpurie, sec. XI-XII și probabil o biserică.

3.a. Szentmiklosi, A. 2000.

3.b. Descoperirea cimitirului medieval a fost făcută în anii '20 ai secolului trecut cu ocazia lucrărilor de extragere a lutului în vederea construirii clădirii primăriei. Cu acel prilej au fost găsite schelete și cărămizi (informație Pavel Periat, 1993). Groapa respectivă se mai putea vedea până în 2014, când a fost umplută cu moloz. În 1995, în urma descoperirii în grădina casei lui Ioan Magheț a unui inel de buclă din aur, A. Szentmiklosi și D. Ciobotaru au fost delegați de noi să facă un mic sondaj. În caseta care a fost săpată, la adâncimea de 1 m, au fost găsite mai multe schelete fără inventar, orientate est-vest, cu fața la est. Intersecțiile mormintelor au arătat că cimitirul a funcționat pe o lungă perioadă de timp.

Foeni, obiectivul nr. 30.

1.a. Cruceni, com. Foeni

1b. –

1c. La cca. 500 m est de drumul Cruceni-Foeni, pe o terasă mărginită la nord de un fost braț de râu, astăzi canalizat (**Fig. 14**), au fost descoperite materiale ceramice neolitice.

1.d. N 45°28'890"; E 20°53'025". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 76 m.

2. Cultura Starčevo-Criș, probabil o fază târzie.

3.a. Inedită.

3.b. Cercetare de teren F. Drașovean (1995). Materialele ceramice atipice, recoltate de la suprafață, nu ne-au permis o încadrare într-una din fazele acestei culturi.

Foeni, obiectivul nr. 31.

1.a. Cruceni, com. Foeni.

1.b. „Grajdurile CAP-ului”/”Fostele grajduri ale CAP-ului”.

1.c. Necropolă este situată în dreapta drumului județean Cruceni-Toager, la cca. 150 m de la ieșirea din localitate, la cca. 50 m. de acesta, pe o terasă mărginită la sud și vest de brațe fosile ale Timișului (**Fig. 15**).

1.d. N 45°28'119"; E 20°52'991". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 75 m.

2. Cultura Cruceni-Belegiș.

3.a. Moga, M. 1969; Radu, O. 1970; 1973; Gumă, M. 1993; 151–157; 1997, 15; Medeleț, F. 1995; Szentmiklosi, A. Szentmiklosi, A. 2005b, 646; 2005a, 115; 2009, 21–22; 197–199; Luca, S. A. 2006, 82–83, v. Cruceni, nr. 1b; Motzoi-Chicideanu, I. 2011, 90, 624.

3.b. Pe *Josephinische Landesaufnahme* locul purta numele de „Kerestur Predium”, pe *Franzsiszeische Landesaufnahme* toponimul „Pusztá Keresztur”, fiind situat la vest de actualul teritoriu al satului Cruceni, fiind mărginit de „Mlaka”, „Ogarelye”, „Slatina Mare” și „Valia Revniantzilor”. Pe *Franzisco-Josephinische*

Landesaufnahme zona în care se află situate necropola și așezarea Cruceni-Belegiș poartă numele de „Ogarelje”, toponim situat în „Pusta Keresztur”. A. Szentmiklosi numește acest loc „fostele grajduri ale CAP-ului” dar introduce și denumirea de „Modosi ut” (Szentmiklosi, A. 2009, 197, nota 663), deși, în aceeași lucrare, face distincție între cele două denumiri, folosind pentru necropolă denumirea de „fostele grajduri ale CAP-ului” și pentru așezare pe cea de „Modosi ut” (2009, 137, 142, 378). La S. A. Luca (2006b, 79, Fig. 39/1, 2) au fost publicate eronat două vase Cruceni-Belegiș ca fiind Vatina. Verificare în teren și poziționat în coordonate GPS de F. Drașovean (2017) și reverificat în 2019 de V. Bunoiu și F. Drașovean. Datele GPS publicate de O. Rogozea, P. Rogozea (2016, 172, nota 78) sunt corecte.

Foeni, obiectivul nr. 32a.

1.a. Cruceni, com. Foeni.

1.b. „Modosi ut”

1.c. În partea de sud-est a localității, la cca. 300 m vest de necropola Cruceni-Belegiș, pe o terasă delimitată la nord-est și sud-vest de brațe fosile ale Timișului (**Fig. 15**).

1.d. N 45°28'037"; E 20°52'493". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 4 m. Altitudine 74 m.

2. Paleolitic superior (?), cultura Cruceni-Belegiș, ceramică sarmatică (sec. III-IV) și medievală.

3.a. Gogâltan, F. 2004, 103 și n. 212; Szentmiklosi, A. 2009, 21–22; 197–199; Rogozea, O. C., Rogozea, P. 2016, 172)

3.b. În 1997, cu informații de la F. Medeleț, V. Cedică și A. Szentmiklosi fac o recunoaștere în teren pentru identificarea așezării aferente necropolei. În 1997 și 1999 lui A. Szentmiklosi, care intenționa să abordeze într-o teză de doctorat problema locuirilor Cruceni-Belegiș din Banat, i se dau fonduri și lucrători de la săpătura din „Cimitirul ortodox” (obiectiv 11) pentru a cerceta acest sit. Au fost săpate două secțiuni de 10 × 1 m, cea din 1997 (SI) pe parcela familiei Vig, iar cea din 1999 (SII) pe parcela familiei Kotlár. Descoperirile au fost valorificate în teza sa de doctorat (Szentmiklosi, A. 2009, 21–22; 197–199). Verificare în teren și poziționat în coordonate GPS de F. Drașovean (2017). Datele GPS publicate de O. C. Rogozea, P. Rogozea (2016, 172, nota 62), pe care le precizează eronat ca fiind ale punctului „La sondă”, indică partea sudică a acestui sit, „Modosi ut”. Trimiteri inexacte la Szentmiklosi, A. (2005b, 646 și 2005a, 115), care nu se referă la așezarea Cruceni-Belegiș, ci la necropolă. Din studiul *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme*, hartă pe care apare și satul Cruceni înființat în anul 1868, singura stradă ce duce la Modoș (acum Jaša Tomić) este figurată mult spre vest față de locul așezării. Mai mult, pe aceeași hartă, în zona necropolei este menționat toponimul „Ogarelje”. Cu toate acestea, pentru a nu crea confuzie, propunem păstrarea vechilor denumiri din literatură „Grajdurile CAP-ului”/”Fostele grajduri ale CAP-ului” pentru necropolă, iar pentru așezare (la noi Obiectiv 32a) cea de „Modosi ut”.

Foeni, obiectivul nr. 32b.

1.a. Cruceni, com. Foeni.

1.b. „La Sondă”

1.c. La cca. 100 m sud-vest de așezarea Cruceni-Belegiș și la cca. 350 de frontiera de stat cu Serbia, pe o terasă mărginită la sud de Timiș, iar la nord-est de un curs fosil al Timișului (**Fig. 15**).

1.d. N 45°27'873"; E 20°52'432". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 4 m. Altitudine 74 m.

2. Grupul Cornești-Crvenka, ceramică sarmatică (sec. III-IV).

3.a. Gogâltan, F. 2004, 103 și n. 212; Szentmiklosi, A. 2009, 21–22; 197–199; Rogozea, O. C., Rogozea, P. 2016, 172)

3.b. În 1997, V. Cedică, A. Szentmiklosi și F. Gogâltan fac o recunoaștere în teren, prilej cu care identifică și această locuire. Verificare în teren și poziționat în coordonate GPS de V. Bunoiu și F. Drașovean (2019). Date GPS inexacte la O. Rogozea, P. Rogozea (2016, 172, nota 62), care situează această așezare în același loc cu cea de la „Modosi ut”.

Foeni, obiectivul nr. 33.

1.a. Foeni, com. Foeni

1b. „Foeni, nr. 415”.

1c. În dreapta conacului familiei Mocioni, la nr. 415, în curtea fostului SMT al IAS Peciu Nou.

1.d. N 45°30'011"; E 20°52'281". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 4 m. Altitudine 85 m.

2. Perioada romană.

3.a. Inedită.

3.b. Recunoaștere în teren F. Drașovean, D. Diaconescu, C. Suciu (2014). În curtea casei cu nr. 415 (situată în dreapta conacului familiei Mocioni), cu ocazia săpării unui șanț pentru introducerea unei conducte, la adâncimea de cca. 0,4 m. a fost găsit un monument din marmură cenușie de Bucova, decorat cu motive florale. Din păcate, pentru a putea avansa cu lucrarea, piesa a fost spartă de lucrători cu ciocanul pneumatic. Nu s-au putut face alte observații deoarece la momentul vizitei noastre era turnată deja o placă de beton pe suprafața curții. După cum arătau fragmentele pe care le-am ridicat de la fața locului, credem că o parte a monumentului este încă *in situ*. Marmura se află în MNBT și a fost cedată spre publicare lui A. Flutur. Această descoperire se adaugă inscripției funerare romane publicată de A. Barany, T. Momsen, F. Cumont și văzută pentru ultima dată de A. Borza în 1943, dar nu clarifică existența unei așezări romane la Foeni, acest monument putând face parte, alături, din colecția familiei Mocioni.

Cruceni, obiectivul nr. 34.

1.a. Cruceni, com. Foeni

1b. –

1c. La cca. 350 m sud de sat, în dreapta drumului spre Grăniceri, pe o terasă mai înaltă din stânga Timișului, la cca. 650 m. de acesta și la 1 km. nord-vest de Timiș (**Fig. 15**).

1.d. N 45°27'734"; E 20°53'127". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 6 m. Altitudine 82 m.

2. Neolitic timpuriu, cultura Starčevo-Criș, faza a III-a.

3.a. Lazarovici G. 1979, 194.

3.b. Descoperită de M. Moga în 1958 cu ocazia efectuării cercetărilor din necropola Cruceni-Belegiș de la Cruceni (obiectiv. nr. 31) și amintită de G. Lazarovici ca fiind situată pe malul Timișului. Reidentificată și poziționată în coordonate GPS de F. Drașovean și V. Bunoiu în 2019. Cercetările efectuate în 2019 au arătat că locuirea Starčevo-Criș nu este localizată pe malul Timișului, ci la cca. 650 m nord-vest de acesta, fiind singura locuire identificată în acel areal. O posibilă extensie a acestei așezări și pe terasa pe care este situat obiectivul 32a, „Modosi ut”, este indicată de câteva fragmente ceramice cu pleavă în pastă descoperite în cadrul cercetărilor din 1997 (Szentmiklosi, A., 2009, 198 și nota 668).

Foeni, obiectivul nr. 35.

1.a. Foeni, comuna Foeni.

1b. –

1c. La cca. 200 m est de localitate și la cca. 1 km. sud de drumul Foeni-Giulvăz (**Fig. 16**), se află o movilă cu un diametru de cca. 15 m și înaltă de 0,7 m.

1.d. N 45°30'119"; E 20°53'298". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 81 m.

2. Movilă de pământ, probabil un tumul.

3.a. Medeleț, F., Bugilan, I. 1987, 132, nr. 10.

3.b. Movila este marcată pe *Franzisko-Josephinische Landesaufnahme*. În prezent, tumulul este foarte puțin vizibil, fiind afectat de lucrări (au fost identificate urmele unui bazin din beton folosit la adăparea animalelor) și, foarte probabil, de braconaje arheologice. A fost reidentificat în 2019 de V. Bunoiu, D. Diaconescu și F. Drașovean și poziționat în coordonate GPS.

Foeni, obiectivul nr. 36³².

1.a. Foeni, comuna Foeni.

³² În urma studierii hărților administrative, acest obiectiv este situat pe teritoriul comunei Giulvăz.

1.b. –

1.c. În partea de est a localității, la 150 m. în stânga drumului Foeni-Giulvăz și la 300 m nord-est de Ferma Foeni, în partea de nord-est a unei terase mai înalte se află o movilă cu un diametru de cca. 20 m și înaltă de 2 m.

1.d. N 45°32'071"; E 20°56'698". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 69 m.

2. Movilă de pământ, probabil un tumul.

3.a. Inedit.

3.b. Pe *Franzsiszeische Landesaufnahme* și *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* ridicătura de pământ nu este reprezentată, dar este figurată terasa pe care este situată. A fost reidentificată în 2019 de V. Bunoiu, D. Diaconescu și F. Drașovean și poziționat în coordonate GPS.

Foeni, obiectivul nr. 37.

1.a. Foeni, comuna Foeni.

1.b. –

1.c. În partea de vest a localității, la 2 km. de turla mausoleului familiei Mocioni și la 100 m. în stânga drumului Foeni-Jaša Tomić (fostă Modoș), pe terasa din dreapta Timișatului se află un grup de două movile (**Fig. 12**). Cea dispusă spre nord, probabil un tumul, foarte aplatizat, are un diametru de cca. 10 m și este înaltă de 1 m.

1.d. N 45°28'862"; E 20°50'986". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 76 m.

2. Încadrare culturală incertă.

3.a. Inedit.

3.b. Tumulul nu este marcat pe hărțile austriece. Acesta nu apare în repertoriul lui F. Medeleț și I. Bugilan. A fost identificat, cartat și poziționat în coordonate GPS de V. Bunoiu și F. Drașovean în anul 2019.

Foeni, obiectivul nr. 38.

1.a. Foeni, comuna Foeni.

1.b. –

1.c. În partea de vest a localității, la 2 km. de turla mausoleului familiei Mocioni și la 100 m. în stânga drumului Foeni-Jaša Tomić (fostă Modoș), pe terasa din dreapta Timișatului, cca. 50 m sud de obiectivul nr. 37, se află o movilă de pământ (**Fig. 12**), probabil un tumul, cu un diametru de cca. 20 m și înaltă de 2 m.

1.d. N 45°28'854"; E 20°50'964". Eroarea arătată de instrument în momentul măsurătorii era de 5 m. Altitudine 78 m.

2. Încadrare culturală incertă.

3.a. Inedit.

3.b. Tumulul este marcat pe *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme*. Acesta nu apare în repertoriul lui F. Medeleț și I. Bugilan. A fost identificat, cartat și poziționat în coordonate GPS de V. Bunoiu și F. Drașovean în anul 2019. La data efectuării recunoașterii în teren, din pământul scos dintr-o viziună de vulpe au fost recoltate fragmente ceramice preistorice.

Foeni, obiectivul nr. 39.

1.a. Foeni, comuna Foeni.

1.b. „Țărnăvina”

1.c. În partea de vest a localității, la 6,6 km. vest de turla mausoleului familiei Mocioni, în partea de nord-vest a „Pungii”, tăiată de linia frontierei de stat (**Fig. 13**), se află o movilă cu un diametru de cca. 30 m și înaltă de 3 m.

1.d. N 45°30'336"; E 20°46'980".

2. Atribuire culturală incertă.

3.a. Inedit.

3.b. Tumulul este marcat pe *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* având cota de 82 m. Pe *Franzsiszeische*

Landesaufnahme movila nu este marcată, dar în imediata ei vecinătate este menționat toponimul „Debella Hunka”, foarte probabil numele dat de localnici acestei movile, singura din acea zonă. Pe *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* cel mai apropiat toponim menționat este cel de „Bukovina Pusztá”, care pe harta din 1975 este menționat mai la nord sub numele de „Bucovina”, iar zona în care se află movila poartă numele de „Țărnăvina”. Pentru a-l deosebi de celelalte obiective din zonă, propunem ca acest obiectiv să poarte numele de „Țărnăvina”. Movila nu apare în repertoriul lui F. Medeleț și I. Bugilan. A fost identificată, cartată și poziționată în coordonate GPS de D. Diaconescu și V. Bunoiu în martie 2019.

Foeni, obiectivul nr. 40.

- 1.a. Foeni, comuna Foeni.
- 1.b. „Bucovina IV”
- 1.c. În partea de vest a localității, la 5,5 km. de turla mausoleului familiei Mocioni, în partea de nord-vest a „Pungii”, pe terasa dinspre nord-est a cursului fosil de apă ce străbate „Punga” de la nord la sud (**Fig. 13**) au fost descoperite materiale ceramice.
- 1.d. N 45°30'132"; E 20°47'764". Altitudine 80 m. Eroarea arătată de instrument era de 6 m.
2. Ceramică preistorică, sarmatică și medievală.
- 3.a. Inedită.
- 3.b. Materialele ceramice apar pe o suprafață mare, de cca. 1 km, fără a fi putut fi precizate concentrări sau urme ale unor complexe. Așa cum am mai precizat, fostul braț de râu pe care se află obiectivul purta numele de „Kriva-dolina” pe *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme*. Pentru a-l deosebi de celelalte obiective din zona numită Bucovina, propunem ca acest obiectiv să poarte numele de „Bucovina IV”. Obiectivul a fost identificat și poziționat în coordonate GPS în anul 2019 de de F. Drașovean, D. Diaconescu și V. Bunoiu.

Foeni, obiectivul nr. 41.

- 1.a. Foeni, comuna Foeni.
- 1.b. „Bucovina V”
- 1.c. În partea de vest a localității, la 5,5 km. de turla mausoleului familiei Mocioni, în partea de nord-vest a „Pungii”, pe terasa dinspre nord-est a fostului curs de apă ce străbate „Punga” de la nord la sud, la limita sudică a obiectivului 40 (**Fig. 13**) se află o movilă cu un diametru de cca. 30 m și înaltă de 3 m.
- 1.d. N 45°30'054"; E 20°47'764". Altitudine 82 m. Eroarea arătată de instrument era de 6 m.
2. Atribuire culturală incertă. Movilă de pământ, probabil un tumul.
- 3.a. Inedită.
- 3.b. Pe *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* movila este marcată și are cota de 83 m, iar fostul braț de râu pe marginea căruia se află obiectivul purta numele de „Kriva-dolina”. Pentru a-l deosebi de celelalte obiective din zona numită Bucovina, propunem ca acest obiectiv să poarte numele de „Bucovina V”. Obiectivul a fost identificat și poziționat în coordonate GPS în anul 2019 de de F. Drașovean, D. Diaconescu și V. Bunoiu.

Foeni, obiectivul nr. 42.

- 1.a. Foeni, comuna Foeni.
- 1.b. —
- 1.c. În partea de vest a localității, pe o terasă situată în stânga Timișăuului aflată la cca. 2,7 km. vest de turla mausoleului familiei Mocioni, la 100 m. în stânga drumului spre Pardani pe drumul ce ducea la fostul Pichet Foeni (**Fig. 17**).
- 1.d. N 45°30'528"; E 20°48'504".
2. Materiale ceramice preistorice.
- 3.a. Inedită.
- 3.b. Pe *Franzische Landesaufnahme* locul era situat la extremitatea estică a numelor din hotar „Czernovina” și „Pusztá Margityczá” și la sud de „Pusztá talagy”, iar pe *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* în „Pusta Talagea”. Obiectivul a fost identificat și poziționat în coordonate GPS în anul 2019 de de F. Drașovean, D. Diaconescu și V. Bunoiu.

Foeni, obiectivul nr. 43.

1.a. Foeni, comuna Foeni.

1.b. –

1.c. În partea de vest a localității, la cca. 250 m. în stânga drumului spre „Pungă” (Fig. 18) se află o movilă de pământ aplatizată cu un diametru de cca. 10 m și o înălțime de cca. 1 m.

1.d. N 45°29'652”; E 20°50'928”.

2. Atribuire culturală incertă.

3.a. Inedită.

3.b. Descoperită, cartată și poziționată în coordonate GPS în 2019 de D. Diaconescu, V. Bunoiu și F. Drașovean. Movila se află marcată pe *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme*.**Foeni, obiectivul nr. 44.**

1.a. Foeni, comuna Foeni.

1.b. –

1.c. În partea de vest a localității, la cca. 150 m în stânga drumului spre „Pungă” și la cca. 100 m de obiectivul 43 (Fig. 18) se află o movilă de pământ aplatizată cu un diametru de cca. 10 m și o înălțime de cca. 1,5 m.

1.d. N 45°29'598”; E 20°50'940”.

2. Atribuire culturală incertă.

3.a. Inedită.

3.b. Descoperită, cartată și poziționată în coordonate GPS în 2019 de D. Diaconescu, V. Bunoiu și F. Drașovean. Movila se află marcată pe *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme*. Pe harta din 1975 movila nu este marcată.**Foeni, obiectivul nr. 45.**

1.a. Foeni, comuna Foeni.

1.b. –

1.c. În partea de vest a localității, în partea de sud-vest a „Pungii”, la cca. 800 m în dreapta drumului spre Punctul de trecere a frontierei spre Jaša Tomić, la cca. 500 m vest de obiectivul 23 și la 500 m nord de linia frontierei de stat (Fig. 12), se află o movilă de pământ cu un diametru de cca. 40 m și o înălțime de cca. 3 m.

1.d. N 45°28'998”; E 20°50'058”.

2. Atribuire culturală incertă.

3.a. Medeleț, F., Bugilan, I. 1987, 131, nr. 9.

3.b. Dimensiunile menționate de F. Medeleț și I. Bugilan (1987, 131, nr. 9) sunt supraevaluate. Movila este marcată pe ultimele două ridicări topografice austriece, *Franzische Landesaufnahme* și *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme*, ca fiind situată în „Puszt Margitycz”. Pe harta din 1975 movila nu este marcată. Verificată, cartată și poziționată în coordonate GPS în 2019 de V. Bunoiu.**Foeni, obiectivul nr. 46.**

1.a. Foeni, comuna Foeni.

1.b. –

1.c. În partea de vest a localității, la cca. 2,8 km. de turla mausoleului familiei Mocioni și la cca. 850 m. de bifurcația drumului 59D (Fig. 18) se află o movilă de pământ foarte aplatizată cu un diametru de cca. 10 m și o înălțime de cca. 0,7 m, străbătută de drumul spre „Pungă”.

1.d. N 45°29'366”; E 20°49'829”. Altitudine 81 m. Eroarea arătată de instrument de 6 m.

2. Atribuire culturală incertă.

3.a. Inedită.

3.b. Probabil această movilă este cea marcată *Franzisco-Josephinische Landesaufnahme* cu cota de 82 m și este situată între „Puszt Margitycz” și „Dalagy/Tălăgea Puszt/Pusta”. Pe harta din 1975 movila nu este marcată. Descoperită, cartată și poziționată în coordonate GPS în februarie 2019 de F. Drașovean și V. Bunoiu.

Foeni, obiectivul nr. 47.

1.a. Foeni, comuna Foeni.

1.b. –

1.c. În partea de vest a localității, în partea de sud-est a „Pungii”, la cca. 2,6 km. vest de turla mausoleului familiei Mocioni, în dreapta drumului spre „Pungă”, la cca. 350 m. de intersecția acestuia cu bifurcația drumului 59D și la 200 m nord de obiectivul nr. 25, pe terasa din dreapta Timișășului (**Fig. 18**).

1.d. N 45°29'428"; E 20°50'156". Altitudine 76 m. Eroarea arătată de instrument de 6 m.

2. Materiale preistorice și medievale.

3.a. Inedită

3.b. Descoperită, cartată și poziționată în coordonate GPS în martie 2019 de D. Diaconescu, V. Bunoiu și F. Drașovean.

Concluzii

Câteva dintre siturile menționate în literatură nu au putut fi identificate pe teritoriul comunei Foeni, mai exact cele localizate de S. A. Luca la Cruceni (com. Foeni, jud. Timiș)³³ și Foeni³⁴.

Astfel, punctul 1/3, menționat la Cruceni (com. Foeni), având toponimul de „Stockbrunnenn” (sic!) și datat în sec. III-IV, conform bibliografiei citate este o descoperire făcută în județul Arad, la Cruceni (com. Șagu), în locul numit „Stockbrunnen”³⁵. În cazul punctului 1/4 („vestigii medievale”) de la Cruceni (com. Foeni), datat în sec. XI-XIV, nu este cel menționat de S. Oța³⁶ care este localizat tot în județul Arad la Cruceni (com. Șagu) și tot în punctul „Stockbrunnen” dar care, de data aceasta, S. A. Luca îl datează în sec. X-XII (2006, 83, v. Cruceni, nr. 182, 2b)³⁷.

Tot S. A. Luca (2006, 113, v. Foeni, nr. 4 și 6) menționează la Foeni „vestigii de epocă romană” (pct. 4) și „descoperiri monetare” (la pct. 6). Verificând bibliografia citată se poate constata că, în repertoriul publicat de către M. Drăgoescu (1995), cele două puncte sunt rezultatul separării descoperirilor semnalate de B. Milleker (1898, 30) în două categorii: „descoperiri arheologice” și „descoperiri numismatice”, ceea ce l-a făcut pe S. A. Luca să creadă eronat că sunt două puncte distincte de descoperire³⁸.

Din cele prezentate mai sus, reiese că pe teritoriul comunei Foeni au fost identificate locuri din aproape toate perioadele istorice. Din păcate, în unele cazuri, materialele foarte fragmentare descoperite la suprafață nu au permis o încadrare culturală și cronologică mai exactă a unora dintre aceste locuri, dar tehnologiile de confecționare a ceramicii au permis o datare generală în preistorie (obiectivele nr. 2b, 12, 14, 18, 23a, 25, 27a, 40, 42, 47), în epoca bronzului (obiectivul nr. 22) și în perioada feudală (obiectivele nr. 25, 27a, 32a, 40 și 47). De asemenea, au fost marcate 22 de movile de pământ, foarte probabil tumuli (obiectivele nr. 1a, 2a, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 23, 24, 26, 27, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 43, 44, 45 și 46).

Cele mai vechi urme umane aparțin, probabil, paleoliticului superior (un racloar descoperit la obiectivul nr. 32a), neoliticului timpuriu, cultura Starčevo-Criș, fazelor I (obiectivul nr. 15), II (obiectivele nr. 5 și 28), III (obiectivele nr. 9a, 30, 34) și unei faze târzii, ce nu a putut fi precizată mai exact din cauza materialelor atipice, sugerată doar de tehnologia de confecționare a ceramicii (obiectivele nr. 1, 2 și 30). Acestea sunt urmate de locuirile vinciene de fază A2/A3 (obiectivele nr. 18 și 28) și C (obiectivul nr. 13), de cele eneolitice, Foeni-Petrești, faza I (obiectivul nr. 11), Tiszapolgar (obiectivele nr. 2a (?) și 28), Baden, faza clasică (obiectivele nr. 3a, 5, 10) și Kostolac (obiectivul nr. 5).

În epoca bronzului au fost încadrate descoperirile din obiectivele nr. 5 (Nagyrev și Mako), 11 (grupul

³³ Luca 2006, 83, v. Cruceni, nr. 181, 1/3 și 1/4.

³⁴ Luca 2006, 113, v. Foeni, nr. 4 și 6.

³⁵ Benea, Bejan 1993, 131. Eroarea, preluată de S. A. Luca, îi aparține lui M. Mare (2004, 167), care preia informația publicată de cei doi autori, dar pe care o situează la Cruceni (com. Foeni), iar toponimul este modificat, probabil dintr-o greșală de dactilografiere, din „Stockbrunnen” în „Stockbrunnenn”.

³⁶ Oța 2006, 505, care citează lucrarea lui M. Blăjan și E. Dörner (1978, 126).

³⁷ Datarea propusă pentru materialele medievale de M. Blăjan și E. Dörner (1978, 126) este în sec. XI-XIII.

³⁸ Informațiile privind vestigiile romane de la Foeni, la acest stadiu al cercetărilor, nu s-au confirmat: vezi *supra*, nota 29 și obiectivul nr. 33.

Gornea-Foeni), 10 (Vatina), 15, 16, 32b (grupul Cornești Crvenka), 5, 17, 19, 20, 31, 32a (cultura Cruceni-Belegiș).

Materiale ceramice încadrate în cultura Basarabi și în perioada La Tène au fost descoperite la obiectivul nr. 15. Cele mai numeroase descoperiri au fost atribuite secolelor III-IV p. Chr., perioadei sarmatice (obiectivele nr. 1, 2, 3a, 5, 9a, 10, 11, 15, 17, 17a, 18, 21, 22, 23a, 27a, 28, 32a 32b și 40). Acestea sunt urmate îndeaproape de cele din perioada prefeudală (sec. V-VII, obiectivul 11), din evul mediu timpuriu (sec. XII-XIII, obiectivele 3a, 11, 23a și 29), din evul mediu târziu (sec. XV-XVII, obiectivele nr. 1, 2, 2b, 5, 9a, 11, 12, 14 și 19), și materiale atipice medievale (obiectivele 25, 27a, 32a, 40 și 47).

Listă figuri

- Fig. 1 Harta Banatului cu situarea comunei Foeni (jud. Timiș)
- Fig. 2 Zona Foeni pe prima ridicare topometrică austriacă (*Josephinische Landesaufnahme*)
- Fig. 3 Zona Foeni pe a doua ridicare topometrică austriacă (*Franzsische Landesaufnahme*)
- Fig. 4 Zona Foeni pe a treia ridicare topometrică austriacă (*Franzisco-Josephinische Landesaufnahme*)
- Fig. 5 Imagine satelitară cu situarea obiectivelor nr. 1, 1a, 2, 2a, și 2b.
- Fig. 6 Imagine satelitară cu situarea obiectivelor nr. 3, 3a și 4.
- Fig. 7 Imagine satelitară cu situarea obiectivelor nr. 5, 6, 7 și 8.
- Fig. 8 Imagine satelitară cu situarea obiectivelor nr. 9, 9a, 10 și 13.
- Fig. 9 Imagine satelitară cu situarea obiectivelor nr. 11, 12, 19 și 29.
- Fig. 10 Imagine satelitară cu situarea obiectivelor nr. 14, 15, 17, 17a și 18.
- Fig. 11 Imagine satelitară cu situarea obiectivelor nr. 16, 20 și 21.
- Fig. 12 Imagine satelitară cu situarea obiectivelor nr. 23, 23a, 24, 25, 37, 38 și 45.
- Fig. 13 Imagine satelitară cu situarea obiectivelor nr. 26, 27, 27a, 39, 40 și 41.
- Fig. 14 Imagine satelitară cu situarea obiectivelor nr. 28 și 30.
- Fig. 15 Imagine satelitară cu situarea obiectivelor nr. 31, 32a, 32b și 34.
- Fig. 16 Imagine satelitară cu situarea obiectivului nr. 35.
- Fig. 17 Imagine satelitară cu situarea obiectivului nr. 42.
- Fig. 18 Imagine satelitară cu situarea obiectivelor nr. 22, 25, 43, 44, 46 și 47.

Bibliografie

Ardelean, Zăvoianu 1979	Ardelean V., Zăvoianu I. <i>Județul Timiș</i> . București, 1979.
Bárány 1845	Bárány A., <i>Torontálvármegye hajdana</i> . Buda, 1845.
Benea 1996	Benea D., <i>Dacia sud-vestică în secolele III-IV</i> , Timișoara, 1996.
Benea, Bejan 1993	Benea D., Bejan A., <i>Viața rurală în sud-vestul Daciei în secolele II-IV (II)</i> . În: <i>ActaMN</i> , 26–30, I/1, 1993, 127–148.
Blăjan, Dörner 1978	Blăjan M., Dörner E., <i>Probleme de demografie istorică pe baza studiului căldărușelor de lut (sec. XI-XIII), descoperite pe teritoriul județului Arad</i> . În: <i>Ziridava</i> , X, 1978, 123–138.
Bochiș 2004	Bochiș B., <i>Contribuții la repertoriul așezărilor Tiszapolgár din Banatul românesc</i> . În: <i>Patrimonium Banaticum</i> , III, 2004, 51–62.
Borza 1943	Borza A., <i>Notițe arheologice din Banat</i> . În: <i>Revista institutului social Banat-Crișana</i> XI, septembrie-noiembrie, 1943, 519–524.
Ciobotaru 1998	Ciobotaru D., <i>Plastica din așezarea neolitică de la Foeni-Sălaș</i> . În: <i>Analele Banatului</i> , SN, 6, 1998, 73–82.
Drașovean 1994a	Drașovean F., <i>Cultura Petrești în Banat</i> . În: <i>SIB</i> , 16, 1994, 1–45.
Drașovean 1994b	Drașovean F., <i>The Petrești Culture in Banat</i> . În: <i>AnB</i> , 5, 1994, 139–170.
Drașovean 1996	Drașovean F., <i>Cultura Vinča târzie în Banat. Relațiile cu vecinii</i> . Timișoara, 1996.
Drașovean 1997	Drașovean F., <i>Die Petrești-Kultur im Banat</i> . În: <i>PZ</i> , 72, 1, 1997, 54–80.

- Draşovean 2000 Draşovean F., *Foeni, jud. Timiș*. În: *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1995. A XXX-a sesiune națională de rapoarte arheologice Brăila, 2–5 mai 1996*. București, 2000, 44.
- Draşovean 2001 Draşovean F., *Early Neolithic settlement at Timișoara-Fratelia*. În: Draşovean F. (ed.), *Festschrift für Gheorghe Lazarovici. Zum 60. Geburtstag*, BHAB XXX, Timișoara, 2001, 33–40.
- Draşovean 2004 Draşovean F., *Transylvania and the Banat in the Late Neolithic. The Origins of the Petrești Culture*. În: *Antaeus*, 27, 2004, 27–36.
- Draşovean 2007 Draşovean F., *Regional aspects in the process of Neolithisation of the Banat (south-western Romania): the settlement of Foeni-Sălaș*. În: Spataro M., Biagi P. (eds.), *A Short Walk to The Balkans: The First Farmers of the Carpathian Basin and the Adjacent Regions*. Quaderno 12, Trieste, 2007, 67–76.
- Draşovean 2009 Draşovean F., *Aspecte regionale în procesul de neolitizare a Banatului. Locuirea Starčevo-Criș de la Foeni-Sălaș*. În: Cotiuga V., Tencaru F., Bodi G. (eds.), *Itinera in Praehistoria*, Iași, 2009, 269–280.
- Draşovean 2014 Draşovean F., *On the Late Neolithic and Early Eneolithic Relative and Absolute Chronology of the Eastern Carpathian Basin. A Bayesian approach*. In: Schier W., Draşovean F. (Ed.), *The Neolithic and Eneolithic in Southeast Europe. New Approaches to Dating and Cultural Dynamics in the 6th to 4th Millenium BC*. Rahden / West., 2014, 129–171.
- Draşovean, Fota 2003 Draşovean F., Fota A., *Noi descoperiri arheologice pe teritoriul satului Cruceni (comuna Foeni, jud. Timiș)*. În: *Patrimonium Banaticum*, II, 2003, 55–67.
- Draşovean et al. 1997 Draşovean F., Ciubotaru D., Szentmiklosi A., *Foeni, jud. Timiș*. În: *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1996. A XXXI-a sesiune națională de rapoarte arheologice București 12–15 iunie 1996*. București, 1997, 17.
- Draşovean et al. 2000 Draşovean F., Cedică V., Ciubotaru C. D., Gogâltan F., *Foeni, com. Foeni, jud. Timiș. Punct: Cimitirul ortodox. Cod sit: 157013.01*. În: *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1999. A XXXIV-a sesiune națională de rapoarte arheologice Deva, 24–28 mai 2000*. București, 2000, 37.
- Drăgoescu 1995 Drăgoescu M., *Descoperiri arheologice și numismatice pe teritoriul Banatului între anii 1872–1918*. În: *Analele Banatului*, IV, 1995, 315–375.
- Florea et al. 1968 Florea N., Munteanu I., Rapaport C., Chițu. C., Opreș M., *Geografia solurilor României*, București, 1968.
- Garašanin 1983 Garašanin M., *Vatinska Grupa*. În: Čović B. (Ed.), *Praistorija Jugoslavenskih Zemalja IV*, Sarajevo, 1983, 504–519.
- Georgescu 2013 Georgescu A., *Observații asupra unei fibule descoperite la Foeni, jud. Timiș*. În: *Analele Banatului*, XXI, 2013, 75–83.
- Gogâltan 1992 Gogâltan F., *Foeni, an Early Bronze Age Settlement in the South-West of Romania*. Symposia Thracologica 9, București, 1992, 96–97.
- Gogâltan 1993 Gogâltan F., *Foeni, eine frühbronzezeitliche Siedlung aus dem Südwesten Rumäniens. Vorläufiger Bericht*. În: *Thraco-Dacica*, XIV, 1993, 51–64.
- Gogâltan 1994 Gogâltan F., *Foeni, jud. Timiș*. În: *Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1993. A XXVIII-a sesiune națională de rapoarte arheologice, Satu Mare, 12–15 mai 1994*, București, 1994, 24.
- Gogâltan 1996 Gogâltan F., *About the Early Bronze Age in the Romanian Banat*. În: Tasić N. (Ed.), *The Yugoslav Danube Basin and the Neighbouring Regions in the 2nd Millenium B.C.* Belgrade – Vršac, 1996, 43–67.
- Gogâltan 1998 Gogâltan F., *The Cruceni-Beleghiș cemetery from Livezile (Tolvădia), commune Banloc, District Timiș*. În: Roman P. (Ed.), *The Thracian World at the Crossroads of Civilisations. II. „Proceedings of the Seventh International Congress of Thracology”*. Constanța – Mangalia – Tulcea 20–26 May 1996, Bucharest, 1998, 181–205.
- Gogâltan 1999 Gogâltan F., *Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul românesc și pe cursul inferior al Mureșului. I. Cronologia și descoperirile de metal*, Timișoara, 1999.
- Gogâltan 2004 Gogâltan F., *Bronzul mijlociu în Banat. Opinii privind grupul Cornești-Crvenka*. În: P. Rogozea, V. Cedică (Red.), *Festschrift für Florin Medeleț. Zum 60. Geburtstag*. Timișoara, 2004, 79–153.

- Gogâltan 2016a Gogâltan F., *Foeni „Cimitirul Ortodox”, Timiș County*. În: Gogâltan F., Cordoș C., Ignat A. (Eds.), *Bronze Age tell, tell-like and mound-like settlements on the eastern frontier of the Carpathian Basin. History of research*, Cluj-Napoca, 2016, 98–103.
- Gogâltan 2016b Gogâltan F., *Foeni „Gomila Lupului I”, Timiș County*. În: Gogâltan F., Cordoș C., Ignat A. (Eds.), *Bronze Age tell, tell-like and mound-like settlements on the eastern frontier of the Carpathian Basin. History of research*, Cluj-Napoca, 2016, 104–110.
- Greenfield, Drașovean 1994 Greenfield H. J., Drașovean F., *Preliminary report on the 1992 excavations at Foeni-Salaș: an early Neolithic Starčevo-Criș settlement in the Romanian Banat*. În: *AnB (S.N.)*, III, 1994, 45–85.
- Gudea, Moțu 1983 Gudea N., Moțu I., *Observații în legătură cu istoria Banatului în epocă romană*. În: *Banatica*, VII, 1983, 151–202.
- Gumă 1993 Gumă M., *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*. Bibliotheca Thracologica IV, București, 1993.
- Gumă 1997 Gumă M., *Epoca bronzului în Banat*. Timișoara, 1997.
- Ianoș, Pușcă 1998 Ianoș G., Pușcă I., *Solurile Banatului (III). Prezentare cartografică a solurilor agricole*. Timișoara, 1998.
- Krauβ, Ciobotaru 2013 Krauβ R., Ciobotaru D., *Daten zum Ende des Badener Keramikstils und dem Beginn der Frühbronzezeit aus Foeni-Gaz im rumänischen Banat*. În: *PZ*, 88, 2013, 38–113.
- Kuijt 1994 Kuijt I., *Foeni, Romania, 1992. Preliminary report: analysis of chipped stone tools*. În: *AnB (S.N.)*, III, 1994, 86–93.
- Lazarovici 1979 Lazarovici G., *Neoliticul Banatului*, Cluj, 1979.
- Luca 2006a Luca S. A., *Descoperiri arheologice din Banatul românesc – repertoriu*, Sibiu, 2006.
- Luca 2006b Luca S. A., *A Short Prehistory of Transylvania (Romania)*. Bibliotheca Septemcastrensis, XVI. Heidelberg-Sibiu, 2006.
- Madgearu 1996 Madgearu A., „*Gesta Hungarorum*” despre prima pătrundere a ungurilor în Banat. În: *Revista Istorică*, SN, 7, 1996, 5–22.
- Madgearu 1998 Madgearu A., *Geneza și evoluția voievodatului bănățean în secolul al X-lea*. În: *Studii și Materiale de Istorie Medie*, 16, 1998, 191–207.
- Mare 2004 Mare M., *Banatul între secolele IV-IX*, Timișoara, 2004.
- Marinković 1996 Marinković S., *Keramika ranog bronzanog doba iz Muzeja u Zrenjaninu*. În: *Glasnik muzeja Banata Pančevo*, 6, 1996, 21–27.
- Mărghitan 1979 Mărghitan L., *Banatul în lumina arheologiei, I*. Timișoara, 1979.
- Mărghitan 1980 Mărghitan L., *Considerații privitoare la geneza și evoluția societății dace pe meleagurile bănățene*. În: *Ziridava*, 12, 1980, 71–85.
- Medeleț 1995 Medeleț F., *Câmpurile de urne funerare din Banat. Unele probleme ale ritului și rituelului funerar la tracii nordici timpurii de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului*. În: *Acta MN*, 32, 1995, 289–303.
- Medeleț, Bugilan 1987 Medeleț F., Bugilan I., *Contribuții la problema și la repertoriul mobilelor de pământ din Banat*. În: *Banatica*, 9, 1987, 87–198.
- Medeleț, Toma 1997 Medeleț F., Toma N., *Muzeul Banatului. File de cronică. I. 1872–1918*. Timișoara, 1997.
- Milleker 1897 Milleker B., *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*, I. Temesvár, 1897.
- Milleker 1898 Milleker B., *Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből*, II. Temesvár, 1898.
- Moga 1964 Moga M., *Muzeul regional al Banatului*. În: *Revista Muzeelor*, I, 3, 1964, 294–296.
- Motzoi-Chicideanu 2011 Motzoi-Chicideanu I., *Obiceiuri funerare în Epoca Bronzului la Dunărea Mijlocie și Inferioară*. București, 2011.
- Oța 2004 Oța S., *Populații nomade de stepă din Banat (sec. XI-XIV). 1. Pecenegii și cumanii*. În: Căndea I., Sîrbu V., Neagu M. (Eds), *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*. Brăila: Istros, 2004, 489–520.
- Radu 1970 Radu O., *Asupra unui mormânt de incinerare de la Cruceni*. În: *Tibiscus*, 1, 1970, 19–23.
- Radu 1973 Radu O., *Cu privire la necropola de la Cruceni (jud. Timiș)*. În: *SCIV*, 24, 3, 1973, 503–520.

- Posea 1995 Posea G., *Câmpia de Vest a României (Câmpia Banato-Crișană)*. București, 1995.
- Rogozea 2017 Rogoza O. C., *Descoperiri neolitice și eneolitice recente în județul Timiș (III)*. În: *Patrimonium Banaticum* 7, 2017, 9–19.
- Rogozea, Rogoza 2016 Rogoza O. C., Rogoza P., *Contribuții la repertoriul așezărilor atribuite epocii bronzului din vestul României (I)*. În: *Sargetia*, S.N., VII, 2016, 139–200.
- Rusu 1977 Rusu Ioan I. (ed.), IDR III/1, 1977. *Inscripțiile Daciei Romane*, III/1 (Ed. Ioan I. Russu). București, 1977.
- Spataro 2003 Spataro M., *Scientific study of ancient ceramic production and a case-study: The site of Foeni Gaz (Timiș County, Romania)*. În: *Patrimonium Banaticum*, II, 2003, 7–26.
- Spataro 2004 Spataro M., *Early Neolithic Pottery production in the Balkans: minero-petrographic analyses of the ceramics from the Starčevo-Criș site of Foeni-Sălaș (Banat, Romania)*. În: *Atti della Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia*, XIV, Trieste, 2003 (2004), 25–43.
- Szentmiklosi 2000 Szentmiklosi A., *Un inel de tâmplă din aur descoperit la Foeni, jud. Timiș (sec.XI-XII)*. În: *Analele Banatului*, S.N., VII-VIII, 2000, 577–587.
- Szentmiklosi 2005a Szentmiklosi A., *Materiale aparținând culturii Cruceni-Belegiș descoperite în hotarul localității Drăgșina (jud. Timiș)*. În: *AnB* (SN) XII – XIII (2004–2005), 2005, 111–125.
- Szentmiklosi 2005b Szentmiklosi A., *Cercetările arheologice de salvare din 2005 de la Deta-Dudărie. Raport de săpătură*. În: *AnB* (S.N.), XII-XIII, 2005, 637–656.
- Szentmiklosi 2006 Szentmiklosi A., *The Relations of the Cruceni-Belegiș Culture with Žuto Brdo-Gârla Mare Culture*. În: *AnB*, S.N., XIV/1, 2006, 229–269.
- Szentmiklosi 2009 Szentmiklosi A., *Așezările culturii Cruceni-Belegiș în Banat*. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, octombrie 2009 (Teză de doctorat, conducător științific: F. Drașovean).
- Szentmiklosi, Timoc 2005 Szentmiklosi A., Timoc C., *Cercetările arheologice de la Foeni-Seliște. Raport preliminar*. În: *Analele Banatului*, XII – XIII (2004–2005), 2005, 657–673.
- Timoc, Szentmiklosi 2008 Timoc C., Szentmiklosi A., *Câteva date despre ceramica descoperită la Foeni-Seliște*. În: *Analele Banatului*, XVI, 2008, 113–134.
- Vasić 1936 Vasić M., *Preistoriska Vinča*, III, Beograd, 1936.
- [https://arachne.uni-koeln.de/arachne/index.php?view\[layout\] = buchseite_item&search\[constraints\]\[buchseite\]\[PS_BuchseiteID\] = 534564&view\[section\] = uebersicht&view\[page\] = 0](https://arachne.uni-koeln.de/arachne/index.php?view[layout] = buchseite_item&search[constraints][buchseite][PS_BuchseiteID] = 534564&view[section] = uebersicht&view[page] = 0), accesat 24.01.2019.

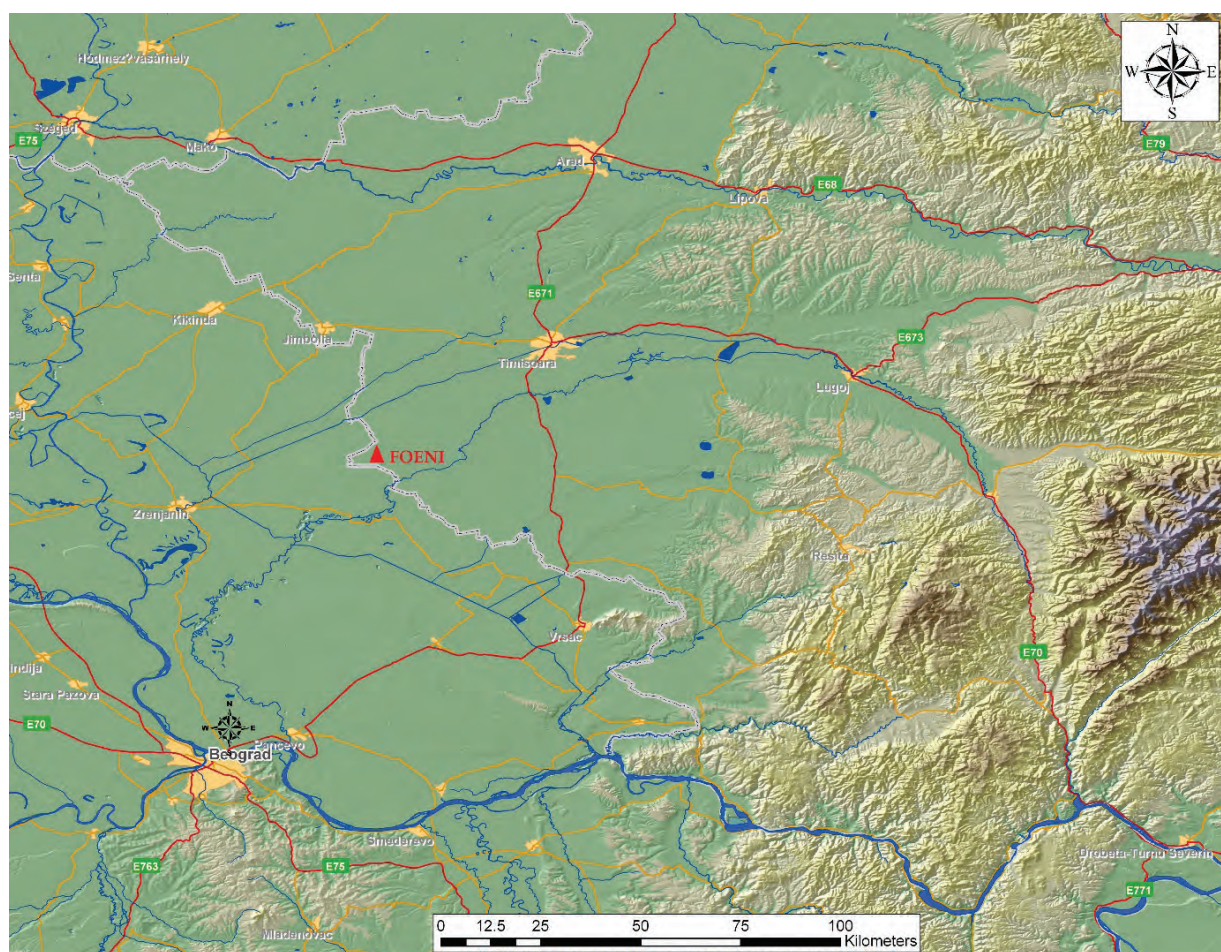

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

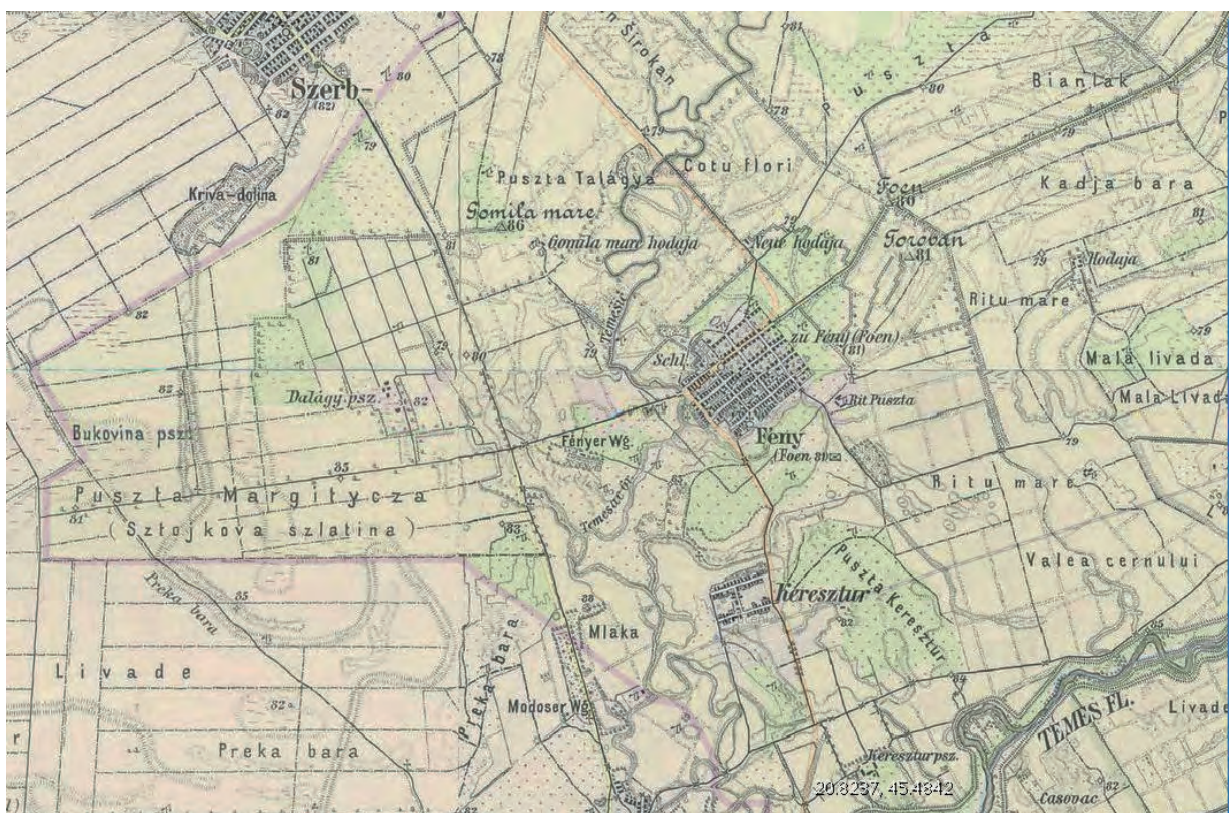

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

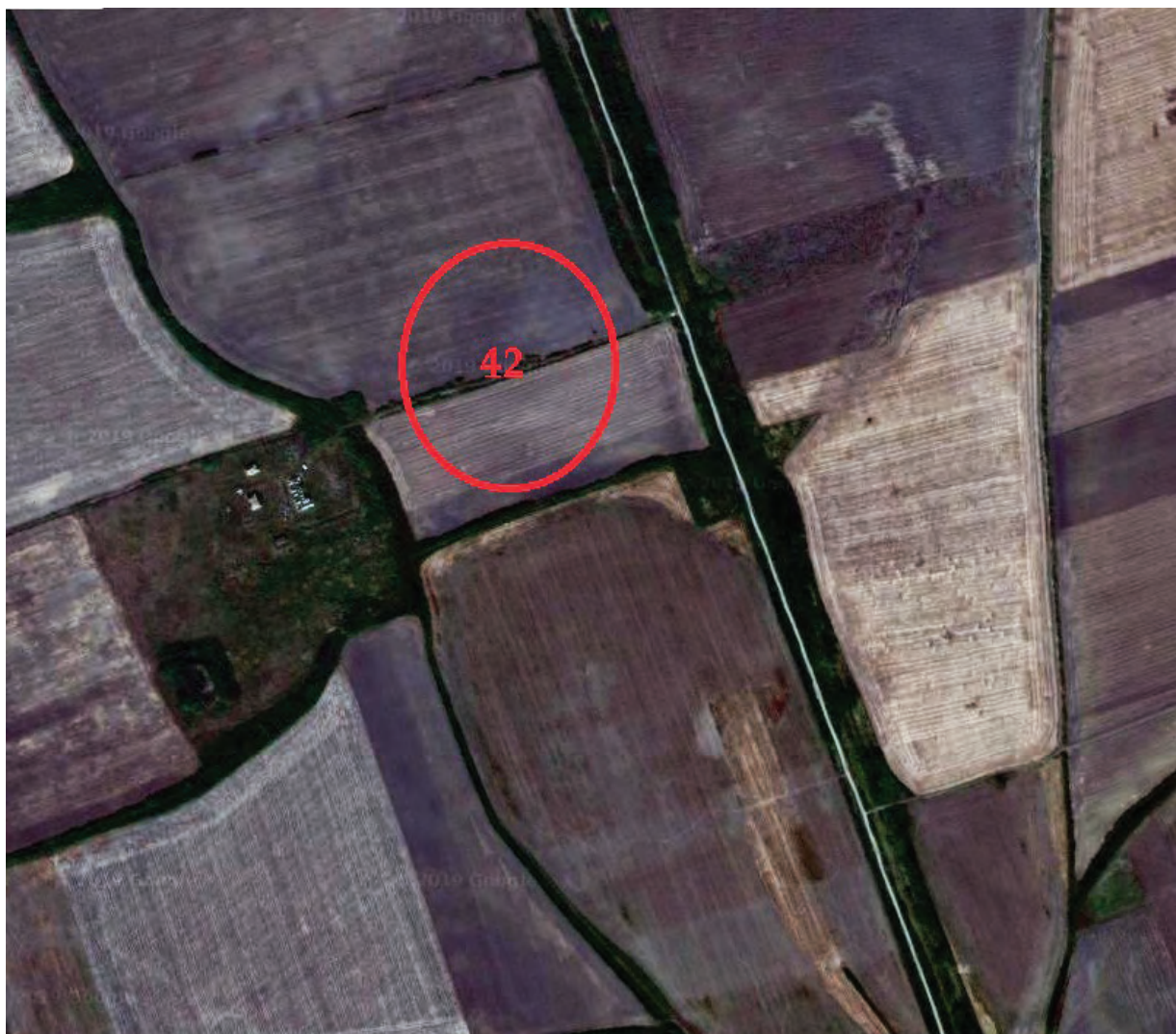

Fig. 17

Fig. 18

SÂNNICOLAU MARE, ÎNTÂLNIREA DINTRE ARHEOLOGIE ȘI DEZVOLTAREA URBANISTICĂ^I

Cristian Floca, Dorel Micle**, Alexandru Hegyi****

Sânnicolau Mare, an encounter between archaeology and urban development

Abstract: Until recently, owing to the accelerated development within the peri-urban areas, the mapped but mostly the unmapped archaeological heritage was subjected to continuous destruction. Most of the already affected archaeological sites were entirely unknown, given the absence of thorough fieldwork in regions with high urban development rates. Unfortunately, such comprehensive site repertories are still lacking in Romania. Considering this but also the urgency for new urbanistic plans determined the local authorities to resort to archaeological studies in the process of urban expansion. This paper is therefore based on a field survey report on the urban development of Sânnicolau Mare, a city situated within the boundaries of Timiș County, southwestern Romania.

Keywords: *Sânnicolau Mare, urbanistic development, archaeological heritage.*

Cuvinte cheie: *Sânnicolau Mare, dezvoltare urbanistică, patrimoniu arheologic.*

Introducere

Dezvoltarea urbanistică accelerată din ultimii ani și finanțele aferente ei, au „forțat” aplicarea legislației în privința patrimoniului arheologic dincolo de proiectele mari, din categoria autostrăzilor. Pentru zonele de extindere rezidențială sau industrială periurbană, până nu demult arheologia nu prea „încurcă” socotelile constructorilor. Cauzele sunt multiple. Cert este că cele mai multe dintre siturile distruse parțial sau integral erau complet necunoscute, aceasta pentru că o situație a potențialului arheologic real nu există, carență prezentă la nivel național¹. În acest context, dar și din nevoia înnoirii planurilor urbanistice locale², autoritățile orașenești și rurale s-au văzut obligate să apeleze la studii arheologice care să evalueze potențialul noilor zone vizate de dezvoltare și să întocmească o hartă a perimetrelor cu patrimoniu arheologic reperat, în vederea protejării acestuia. Așa a apărut această cercetare. Baza articolului de față o reprezintă memoriul arheologic întocmit pentru Planul Urbanistic General (P.U.G.) al orașului Sânnicolau Mare (jud. Timiș)³. Cercetarea s-a întemeiat în principal pe două tipuri de surse: verificarea periegetică de teren și studiile de specialitate. În teren, circa 430 de hectare din arealul propus pentru a deveni intravilan⁴, au putut fi verificate, nefiind îngrădite sau afectate de construcții. Această

¹ „Zona Sânnicolaul Mare este atât de bogată în antichități din diferite epoci, și sunt aici atât de multe locuri încă necercetate, încât ar fi datoria noastră cercetarea profesionistă a regiunii Aranca pentru a proteja de la distrugere aceste lucruri care aruncă o lumină peste lumea trecută” (Kühn Lajos, Sânnicolau Mare, 1910).

* Universitatea de Vest, Bd. Vasile Pârvan, nr. 4, Timișoara; e-mail: cfloca87@gmail.com.

** Universitatea de Vest, Bd. Vasile Pârvan, nr. 4, Timișoara; e-mail: micle_d@yahoo.com.

*** Universitatea de Vest, Bd. Vasile Pârvan, nr. 4, Timișoara; e-mail: alexandruhegyi@gmail.com.

¹ Mici areale din câmpia bănățeană au fost acoperite în ultimii ani prin proiectele personale, mai mult voluntare (Moșnița, Liebling, Igrîș, Răcășdia, Alioș), dar care sunt departe de a fi suficiente.

² Plan Urbanistic General = proiect care face parte din programul de amenajare a teritoriului și de dezvoltare a localităților ce compun unitatea teritorial-administrativă de bază (<http://www.cad-on.ro/>).

³ Memoriul, cu titlul oficial „Studiu de fundamentare pentru definirea, instituirea și delimitarea zonelor protejate care cuprind patrimoniu arheologic pentru orașul Sânnicolau Mare, județul Timiș – perimetrul „Sânnicolau Mare – P.U.G.”. Memoriu general” a fost întocmit pentru Primăria Orașului Sânnicolau Mare, în calitate de beneficiar și pentru S.C. Geolink S.R.L., în calitate de proiectant general; Cercetarea arheologică a fost efectuată de către o echipă a Universității de Vest din Timișoara, compusă din: arhg. expert dr. Dorel Micle, arhg. specialist drd. Cristian Floca, arhg. specialist dr. Alexandru Hegyi; autorizație MCIN nr. 184 din 23.04.2019.

⁴ Verificarea propriu-zisă a suprafeței a constat în parcurgerea pedestră a întregului areal vizat la care a existat acces (neîngrădit), acesta fiind analizat vizual sau prin executarea unor microsondaje (30 × 30 cm), în cadrul suprafețelor nelucrate agricol.

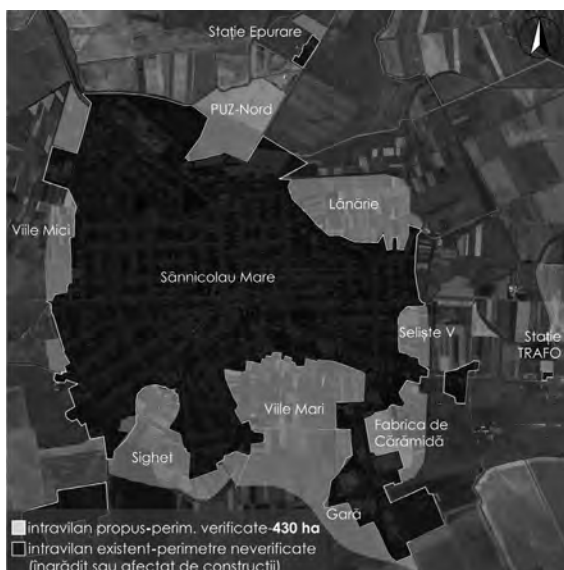

Fig. 1. Sânnicolau Mare-P.U.G. Situația teritoriului și extinderea verificărilor arheologice actuale

zonă este împărțită în mai multe perimetre din jurul vetrei orașului⁵, cu o pondere mai mare în partea sudică a urbei (Fig. 1).

De cealaltă parte, istoricul cercetărilor arheologice din hotarul administrativ (U.A.T.) al orașului Sânnicolau Mare este unul deosebit de bogat, descoperirile de aici și informațiile istoriografice legate de ele având un volum comparabil cu cele ale Timișoarei. Oficial, 3 situri arheologice sunt încadrate în *Lista Monumentelor Istorice a județului Timiș. Arheologie*⁶, în timp ce *Repertoriul Arheologic Național* conține nu mai puțin de 26 de puncte în dreptul Sânnicolaului. Alte 10 puncte sunt încadrate eronat în hotare administrative vecine (Dudeștii Vechi, Cenad, Saravale)⁷, dar fac parte în realitate din teritoriul orașului.

În total, cu cele 36 de situri din *RAN*, Sânnicolau Mare depășește chiar și poziția Timișoarei, cu 35 de puncte încadrate listelor amintite. Din cele 36 de puncte, 12 sunt localizate precis în cadrul bazei de date naționale (Fig. 2)⁸, fiind vorba despre descoperirile mai recente (anii 2000), în timp ce restul punctelor sunt încadrate la modul general, „în hotarul orașului”, rămânând nelocalizate.

1. Obiectivele studiului

Obiectivul principal al evaluării arheologice și al întocmirii memoriului (incluzând studiul de față) îl reprezintă reperarea și protejarea zonelor care cuprind patrimoniu arheologic din zona Sânnicolau Mare. Acest patrimoniu poate fi deja cunoscut cercetării (reperat) sau încă necunoscut (nereperat). În cazul patrimoniului reperat, am urmărit discernerea tuturor informațiilor istoriografice legate de Sânnicolau, pentru lămurirea datelor spațiale (și, pe plan secund, istorice), în timp ce pentru patrimoniul nereperat am urmărit verificarea integrală a arealului vizat de extinderile urbanistice și întocmirea unei hărți actuale a potențialului arheologic. Pornind de la datele oficiale, mai mult sau mai puțin certe din punct de vedere spațial, s-a trecut la investigarea terenului afectat de dezvoltare, datele obținute empiric, în câmp, fiind comparate cu cele aflate în listele oficiale sau studiile de specialitate. Volumul foarte mare de informații, adesea neclare sau contradictorii, a impus o confruntare a datelor, expuse în paralel sub formă tabelară. Astfel a rezultat tabelul din *Anexa 3*.

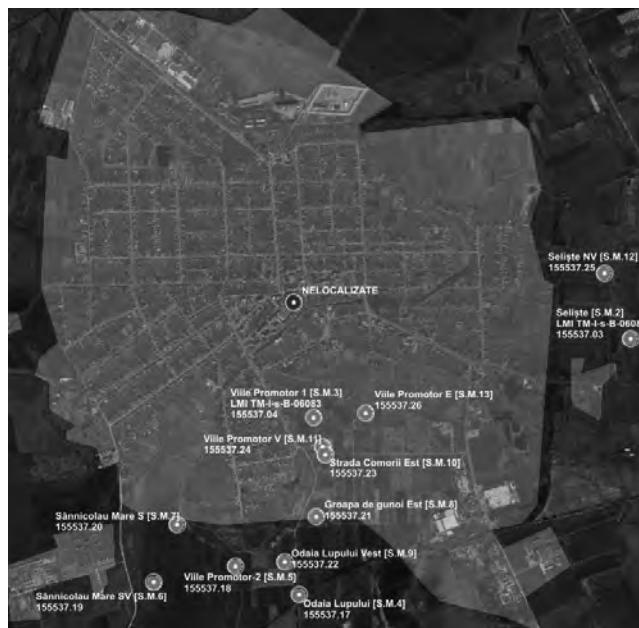

Fig. 2. Sânnicolau Mare: intravilanul propus (gri) și obiectivele arheologice edite incluse în *LMI* și *RAN*, cu amplasament cunoscut (cerc-toponim, indicativ, cod). Harta *CIMEC* 2019, editată.

⁵ Mai multe toponime au fost utilizate pentru distingerea perimetrelor cercetate (*Viile Mari*, *Viile No(u)i*, *Viile Mici*, *Capul Satului*, *Lânărie*), fiind preluate din Planurile Directoare de Trăgere, 1953.

⁶ *Lista Monumentelor Istorice. Arheologie*, disponibilă on-line la: <https://culturatimis.ro/>.

⁷ *Repertoriul Arheologic Național*, disponibil on-line la: <http://ran.cimec.ro> – localitatea Sânnicolau Mare.

⁸ Harta *CIMEC*: *Server Cartografic pentru Patrimoniu Cultural Național*, 2019.

În același timp, ne-am aplecat atenția asupra cadrului geografic în care descoperirile se află, urmărind relația obiectivelor arheologice cu morfologia terenului și rețeaua hidrografică.

2. Contextul geografic

Orașul Sânnicolau Mare este amplasat în extremitatea vestică a județului Timiș, fiind cel mai vestic oraș al României. În linie dreaptă, se află la o distanță de 55 km NV față de orașul Timișoara și 42 km SE față de orașul Szeged, din Ungaria (**Fig. 3**).

Geografic, hotarul orașului Sânnicolau Mare se încadrează în Câmpia Aranca, a cărei formare și evoluție sunt puse pe seama cursului Paleomureșului, care a trimis pe ceea ce astăzi este pârâul Aranca, unul din brațele sale secundare⁹. Zona este una de subsidență, cu câmpii întinse, aluvionare, modelate în cea mai mare măsură de cursurile de apă de suprafață. Morfologia terenului a fost dictată de eroziunile și depunerile fluviatile de-a lungul vremii, astfel că majoritatea perimetrelor evaluate au aspectul unor terenuri plane, amplasate pe terase fluviale, mai puternic sau mai slab înălțate, mărginite în general de cursuri de apă active sau fosile.

Pe lângă zonele ușor inundabile, grindurile și terasele mai înalte, greu inundabile, au prezentat încă din cele mai vechi timpuri areale propice locuirii umane, dovadă fiind prezența în zonă a numeroase obiective arheologice reperate.

Hotarul orașului Sânnicolau Mare este străbătut pe întreaga sa suprafață de mai multe cursuri de apă de diferite dimensiuni, cel mai important curs fiind reprezentat de râul Mureș, aflat în prezent în nordul hotarului, pe un sector lung de 2 km. Întreaga zonă deține o rețea bogată de brațe de apă tributare Mureșului, cel mai important fiind pârâul Aranca, braț de divagare al râului care traversează în prezent hotarul pe direcția NE-SV, mergând mai departe până la râul Tisa, în care se varsă (**Fig. 3**).

Cu toate acestea, imaginea actuală rețele hidrografice este cu totul schimbată față de realitățile mai vechi, atunci când zona era locuită de civilizații pre sau protoistorice. Studii recente efectuate de către o echipă de geografi de la universitățile din Timișoara și Szeged¹⁰ asupra râului Mureș, vin să pună într-o nouă lumină imaginea istorică a râului, rezultate cu impact direct în discursul cercetării istoriei regiunii, mai cu seamă al istoriei vechi. Dacă acum circa 15.000 de ani traseul parcurs de Mureș se întindea cu mult spre nord (una din paleoalbie se află pe linia Lipova-Sânpaul-Batonya), către finalul epocii neolitice (intervalul 6000–4000 î.Hr.)¹¹ se pare că Mureșul curgea pe linia localităților Periam-Lovrin-Comloșu Mare (canalul Galațca) și, într-o fază diferită, pe linia Lovrin-Tomnatic-Teremia Mare (canalul Gigoșin) (**Fig. 3**)¹².

În urmă cu 4–5000 de ani râul și-a mutat cursul aproximativ pe actualul aliniament. Rețeaua hidrografică Aranca, aflată în zona noastră de interes, între Paleomureșul sudic și actualul curs al Mureșului este un fost emisar natural al marelui râu, un braț de divagare secundar alimentat de acesta încă din antichitate, iar nu o albie principală a sa.

Pentru întreaga zonă a Sânnicolaului, incluzând perimetrele studiate, pârâul Aranca a jucat un rol

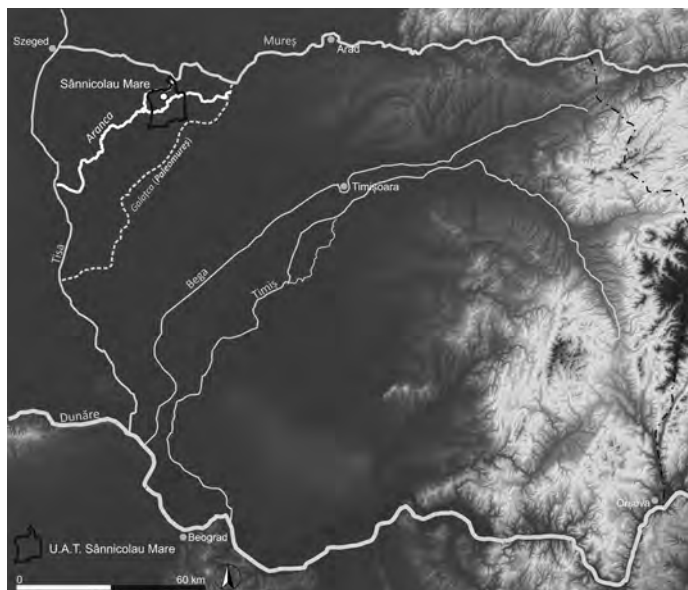

Fig. 3. Banatul istoric și încadrarea teritoriului Sânnicolau Mare în limitele regiunii. Modelul Numeric al Terenului

⁹ Ianoș *et alii* 1997, 60.

¹⁰ Sipos *et alii* 2012.

¹¹ Datarea analizelor (p. 56) este exprimată în kiloani, cu marjă de eroare largă, de 1000 de ani: 7.1 ± 1.0 ka.

¹² Kiss *et alii* 2012, 33–64, 59–60.

fundamental în morfologia terenului și în hidratarea acestuia, aceasta înainte de marile lucrări hidroameliorative ale Imperiului Habsburgic, care au întrerupt alimentarea naturală a Arancăi din râul Mureș, cursul fiind în prezent inactiv.

De-a lungul întregii perioade istorice, cursul pârâului a fluctuat puternic (în funcție de schimbarea cursului Mureșului, dar și în funcție de alte fenomene naturale), un traseu al său, cel puțin parțial, putând fi observat spre S, la V de localitatea Tomnatic. Alt braț de divagare major, actualmente fosil, tributuar de asemenea Mureșului, trecea cândva pe la N de oraș, împletindu-se cu cel al Arancăi, fapt pentru care a și purtat numele de Aranca de Sus (*Gorn[y]a Aranca*) sau Canalul Aranca, fiind astăzi cunoscut drept Canalul Mureșan (**Fig. 4-A**). În interiorul vetrei orașului, Aranca a fost în răstimpuri cu mult mai sinuoasă, traseul ei puternic meandrat formând bucle largi, așa cum poate fi observat în zona sudică a orașului (**Fig. 4-A**). Riscurile de inundare pe care apropierea de apă le putea aduce, erau evitate prin specularea unor terase fluviale înalte, unele puternic profilate, rămase ca martori de eroziune în preajma albiilor, așa cum este zona *Promontor*, mai înaltă cu până la 6–8 m (**Fig. 4-B**).

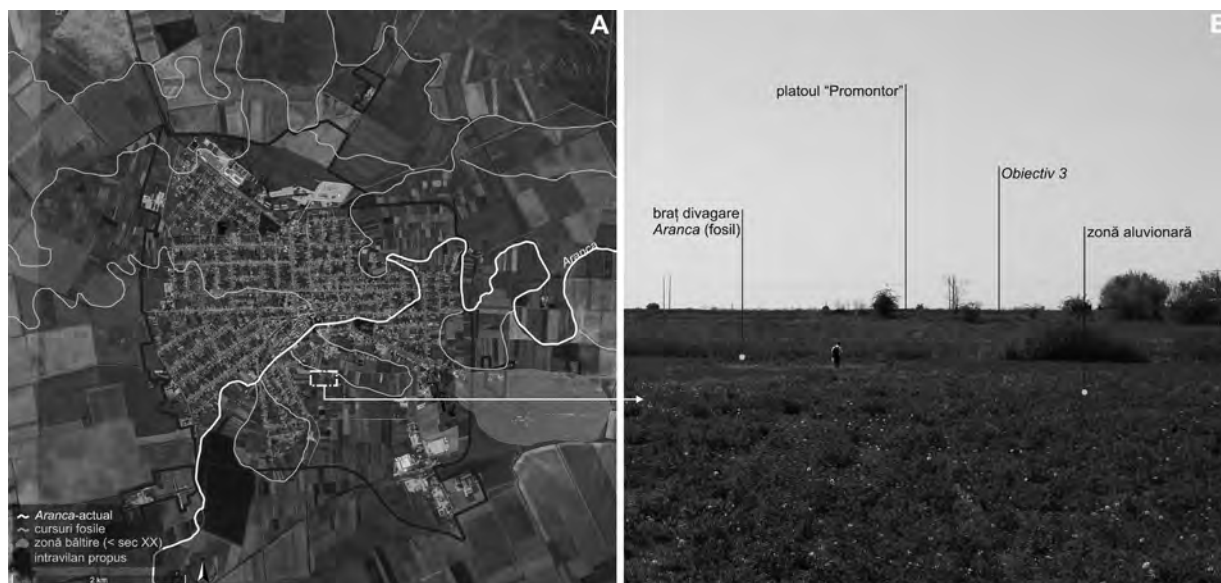

Fig. 4. Hidrografia majoră (actuală și fosilă) din preajma orașului Sănnicolau Mare (A) și zona *Promontor* – imagine din teren din 16.04.2019 (B)

3. O scurtă incursiune cartografică

Pentru studiul de față, în vederea analizei elementelor naturale sau antropice din trecut, am utilizat material cartografic de detaliu, plasat cronologic între 1721 și 1975. Vom ilustra două dintre hărțile mai reprezentative consultate.

3.1. Harta districtului Cenad (*Csanad*) [1721]¹³

Imediat după cucerirea Banatului, Imperiul Habsburgic avea să efectueze aici prima ridicare topografică de ansamblu, realizând între 1718–1725 10 hărți districtuale de detaliu cu situația descoperită în teren, zona Sănnicolau Mare fiind la acea dată încadrată districtului Cenad (*Csanad*). Analizând hotarul Sănnicolau Mare observăm câteva elemente de interes istoric și natural, foarte diferite față de peisajul contemporan. Din punct de vedere antropic, harta surprinde poziția a 3 localități (predii) dispărute¹⁴. Cel mai interesant aspect este marcat la E de oraș, în zona perimetrului de evaluare „Stația TRAFO”, unde se pare că se afla localitatea *Iara / Jara* (**Fig. 5** – săgeată neagră). Atestată documentar încă din secolul XIII, poziția localității era numai vag menționată în literatura de specialitate¹⁵, informația cartografică fiind

¹³ *Mappa Von den Csanader District [...]*, scara: 1:126000,

¹⁴ Simbolul reprezentat este definit în legenda hărții ca *unbewohnte Dörffer oder Prädien* [sat nelocuit sau prediu]; **prédiu**, **prédii** și **prédiuri**, s.n. (inv. și reg.); teritoriul care a aparținut unui sat părăsit (definiție <https://ro.wikipedia.org/wiki/Prediu>)

¹⁵ Vezi discuția în cadrul capitoului de istoric al cercetărilor și Anexa 2 (Tabel 2, punctul 8).

astfel de mare preț. Celelalte două predii se aflau la V de Sânnicolau, purtând numele *Priest* și *Mötja*. Toate cele 3 localități se aflau în apropierea unor cursuri de apă, Iara și Mötja fiind alăturate Arancăi, care la acea dată, așa cum este redată grafic, era inactivă. Alte elemente antropice de interes sunt movilele de pământ, harta marcându-le pe cele din partea de sud a hotarului sau grupul mai mic de movile dinspre E (Fig. 5 – săgeți albe).

Natural, se observă extinderea pe areale largi de la N de cursul Arancăi a vegetației arboricole, constând cel mai probabil în pălcuri împădurite sau zone de pădure rară.

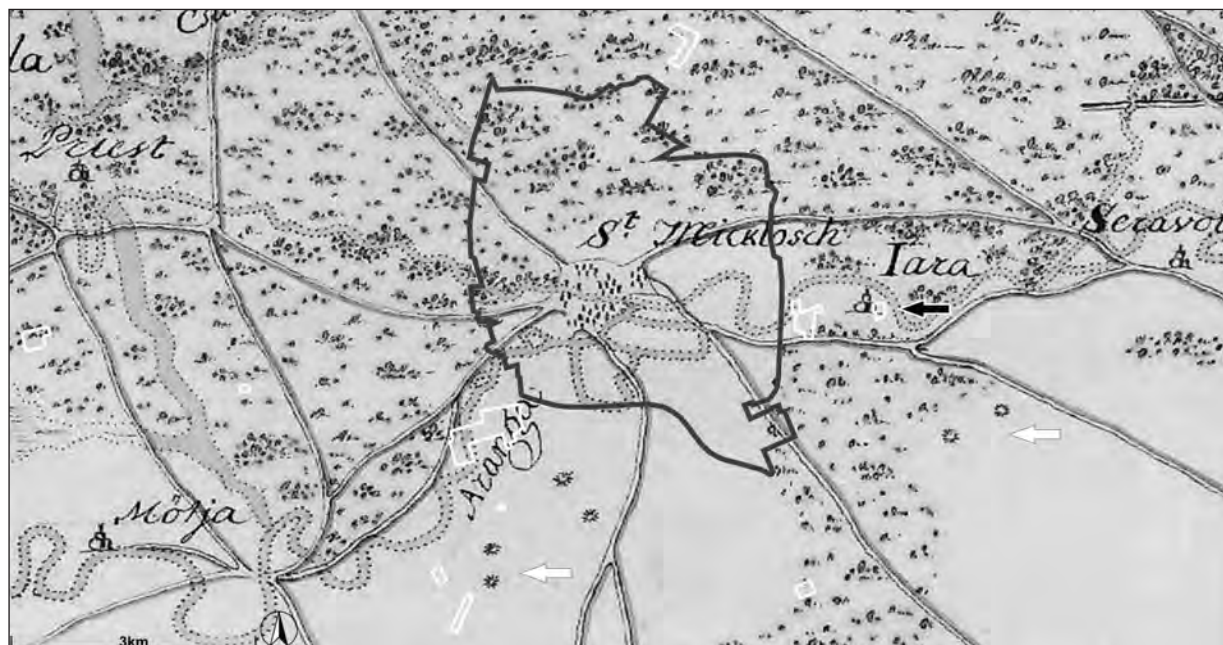

Fig. 5. Harta Districtului Cenad (1721) cu marcarea perimetrelor P.U.G. și a elementelor de interes (săgeți)

3.2. A treia ridicare topografică habsburgică [1894–1903]¹⁶

Realizată la scara 1:75.000 și bazată pe măsurătorile din teren de la finele secolului XIX (1881), harta este desenată la 1894 și finalizată la începutul secolului al XX-lea, în 1903, fiind abundentă în detalii toponimice (Fig. 6). Acest fapt o face de o mare importanță pentru studiul nostru, ținând cont că la cumpăna dintre cele două secole o serie de arheologi și istorici amatori sau profesioniști cercetează zona Sânnicolau și descriu spațial descoperirile utilizând harta (cum este cazul lui Kisléghi N. G.) sau folosind repere și toponime pe care aceasta le conține, fapt care ne permite astăzi să localizăm mai multe descoperiri, zonal sau chiar punctual. La S de Sânnicolau apare, în zona marilor podgorii desenate aici, toponimul *Promontor*¹⁷, utilizat și astăzi în literatura arheologică și istorică, reprezentând platoul unei terase fluviale înalte, neinundabile, unde au fost plantate „Viile Mari”. Toponimul *Sziget* (magh. = insulă) denumește zona înconjurată de o buclă a Arancăi, braț de apă devenit inactiv cel mai probabil încă din secolul al XVIII-lea. Actualul cartier Sighet, amplasat aici, este zona unde de-a lungul vremii mai multe descoperiri au fost menționate, dintre care cea mai importantă este marele tezaur cu piese de aur ieșit la lumină în anul 1799 pe ulița care astăzi poartă numele de Strada Comorii. În vecinătatea orașului, în zonele de NE și de SE apare toponimul cu conotație istorică *Seliște* (*Szelistye*), desemnând adesea vatra unor localități dispărute (de obicei medievale). Același toponim există în mentalitatea colectivă (nesurprins pe nici un suport cartografic) și la E de oraș și de zona „Viile Noi”, acolo unde mai multe cercetări arheologice sistematice (șantierul-școală al UVT) au avut loc în ultimele decenii.

De mare importanță este și marcarea fermelor (pustelor), specifice secolului al XIX-lea în zona de câmpie bănățeană, așa cum este ferma *Bukova Major* (*Bukova mjr.*) aflată la V, spre limita hotarului cu comuna Dudeștii Vechi. În jurul acestei ferme a gravitat Kisléghi N. G. cu cercetările movilelor de

¹⁶ Makó und Nagy-Szt. Miklós: *Zone 21 Col. XXIII*, scara: 1:75.000, 1903.

¹⁷ Promontóriu, promontorii, s. n. fâșie de pământ înaltă și stâncoasă care înaintază în mare sau în ocean. – Din lat. Promontorium; sursa: DEX 2009, <https://dexonline.ro/>.

pământ în perioada 1900–1907, având-o uneori ca punct de reper în măsurarea distanțelor (denumită de el *Bukova Pusta*), așa cum este și cazul movilei *Hunca Mare*, marcată și denumită pe această hartă, la SE de fermă (**Fig. 6**, stânga).

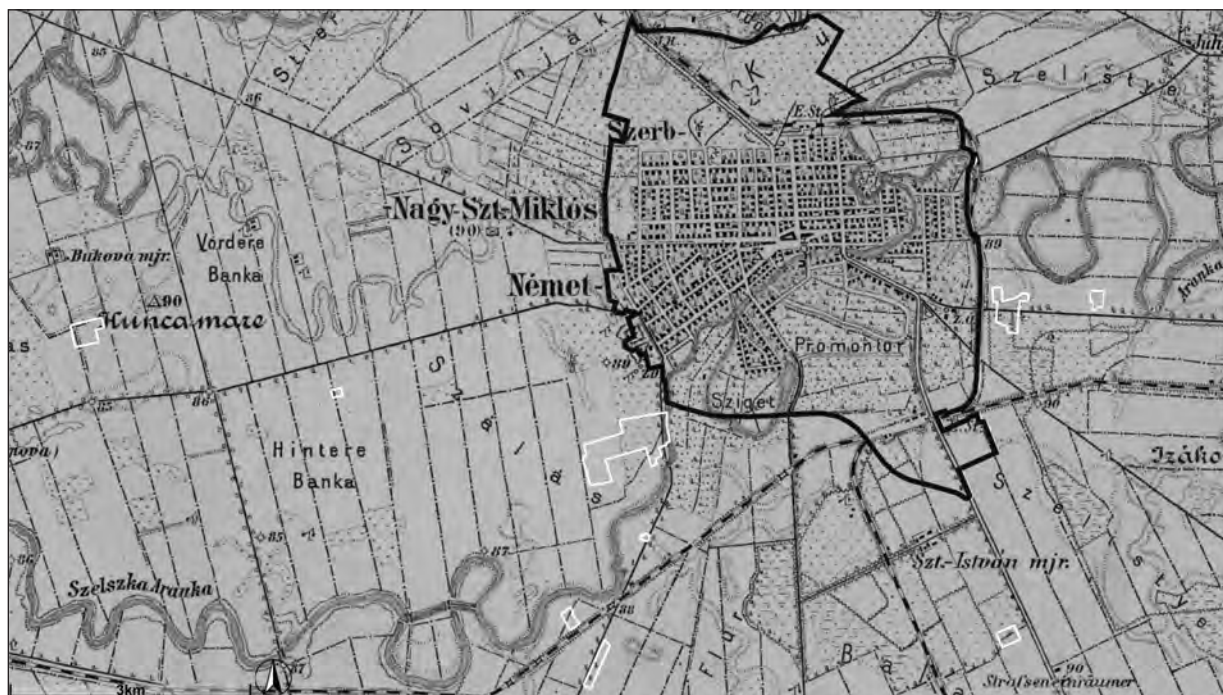

Fig. 6. A treia ridicare topografică habsburgică (1894) și perimetrele Sânnicolau Mare-PUG

4. Istoricul cercetărilor

Istoricul cercetărilor arheologice din hotarul administrativ al orașului Sânnicolau Mare este unul cu vechime și foarte bogat. Pe lângă descoperirea întâmplătoare a celebrului tezaur de aur din vatra orașului, care a generat studii istorice încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea, prezența în zona Sânnicolaului (*Nagyszentmiklos*) a unei nobilimi maghiare active în agricultură și industrie a facilitat o activitate arheologică timpurie, fapt pentru care la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea existau deja pasionați locali care culeseră numeroase informații privind descoperirile din zonă. La volumul, varietatea și vechimea descoperirilor s-a adăugat de-a lungul secolului al XX-lea, prin cercetarea românească, confuzia informațiilor, atunci când acestea nu au fost parțial sau complet omise. Așa se face că în cadrul listelor oficiale actuale (*LMI* și *RAN*), menite să protejeze patrimoniul, mai ales informațiile spațiale (cele mai importante în vederea protejării unui perimetru) sunt adesea trunchiate, vagi sau confuze.

În acest context, am considerat necesară o culegere critică a datelor celor mai reprezentative studii pentru fiecare descoperire în parte, mai ales din perspectivă spațială, și o expunere alăturată, comparativă, a lor. Tot aici au fost incluse și descoperirile recente și actuale inedite, tabelul cuprinzând toate descoperirile arheologice din hotarul Sânnicolaului Mare la care am putut avea acces în demersul nostru (vezi Anexa 3-*Tabel 2*). În acest fel, pe baza tabelului întocmit, se pot urmări, în cele mai multe cazuri, originea și evoluția datelor istoriografice cuprinse în listele oficiale actuale, fiind identificate problemele existente. În repetate rânduri, numai prin combaterea sistematică a informațiilor a fost posibilă identificarea, trierea, asocierea sau unitarizarea datelor spațiale, rezultatul scontat urmărind elaborarea unei liste clare care să cuprindă ordonat toate perimetrele cu potențial arheologic. Aceste situri au fost denumite „obiective” și numerotate de la 1 la 30 (de ex.: Sânnicolau Mare-*Obiectiv 1*), în cazul descoperirilor de artefacte pe suprafețe plane, sau „mobile”, marcate cu „M.” și numerotate de la *M.1* la *M.26*, în cazul movilelor de pământ.

Tezaurul de aur de la Sânnicolau Mare, descoperit la 1799

Atât în lumea științifică, cât și între oamenii care nu sunt de specialitate, numele de Sânnicolau Mare trimite cu gândul la marele tezaur de aur medieval timpuriu descoperit aici acum mai bine de

200 de ani. Se știe că la data de 3 iulie a anului 1799, cu ocazia săpării unui șanț din via grădinii aflate în cartierul *Sziget* (actual Sighet, strada Comorii, nr. 19), iobagul Neza Vuin și fiii săi descoperă accidental 23 de vase de aur în greutate totală de aproape 10 kg, piese care ajung în cele din urmă la Muzeul Imperial din Viena¹⁸. Prima lucrare în cadrul căruia se publică acest tezaur, numită *NOTITIA HUNGARICAE REI NUMARIAE* se datează la 1801 și i se datorează lui S. Schönwisner¹⁹. Mai târziu, între anii 1827–1829 vasele sunt desenate în mai multe planșe decorative (**Fig. 7**), publicate în anul 1850 de către J. Arneth²⁰. Pe lângă aceste studii generale, o primă descriere amănunțită a tezaurului este publicată de către J. Hampel în 1884²¹, în studiul denumit „Comoara de la Sănnicolau Mare” (*A Nagy-Szent-Miklósi Kincs*), având desenele vaselor realizate cu penița, după fotografii.

Fig. 7. Vas din tezaur, desen 1827 (Arneth 1850, pl. G.VII)

Hampel va relua discuția și ilustrarea pieselor și în vasta sa operă publicată bilingv în mai multe volume, despre descoperirile medievale timpurii din Ungaria, remarcându-se frumosul colaj al pieselor din 1897²² (**Fig. 8**). Tot în această perioadă apare și repertoriul lui B. Milleker (1899), incluzând descrierea pe larg a celebrei descoperiri²³. Pornind de la aceste studii de peste 100 de ani și până astăzi, opinia privind datarea și apartenența culturală a acestor descoperiri nu este unanimă. Cele mai multe studii atribuie piesele unor căpetenii avar²⁴, dar există cercetări care pretind că tezaurul ar fi aparținut ungurilor, bulgarilor sau pecenegilor, cu o datare largă, cuprinsă între secolele VI-IX (XI).

Fig. 8. Tezaurul de la Sănnicolau Mare, parțial (Hampel 1897, pl. CLXIII)

Locul descoperirii tezaurului se cunoaște, strada din cartierul *Sighet* fiind astăzi denumită a „Comorii”. Aici, la gospodăria cu numărul 19, se spune (nu avem dovezi în acest sens) că diverse echipe de cercetători au verificat zona de-a lungul vremii, fără sorti de izbândă. După toate probabilitățile, ca în multe alte cazuri de acest fel, este vorba despre o descoperire izolată, un tezaur ascuns la vreme de restriște, separat de o așezare sau o necropolă contemporană, descoperirea fiind de fapt fără repercursiuni în harta perimetrelor cu potențial arheologic întocmită de noi.

4.1. Fabrica de cărămizi/Căramidărie [Sănnicolau Mare-Obiectiv 1]

Pe lângă descoperirea de excepție, dar izolată, a tezaurului de aur, cele mai vechi descoperiri asociate cu urme de locuire apar la finele secolului al XIX-lea în zona *Fabricii de cărămizi* a lui Fullajtár István, aflată în partea de SE a orașului, în stânga drumului spre Lovrin (**Fig. 10**). Odată cu exploatarea lutului din partea estică a fabricii se scot la lumină obiecte variate din epoci diferite, pe care muncitorii aveau să le semnaleze și cu care aveau să întrețină colecția de antichități a proprietarului fabricii.

Descoperirile de epocă „romană” (sit înscris în LMI)

Prima mențiune despre descoperiri mai remarcabile de la *Fabrica de cărămizi* din Sănnicolau Sârbesc (*Szerbsezniklósi*) apare în *Registrul Muzeului din Budapesta* pe anul 1895 și-i aparține lui J. Hampel, fiind

¹⁸ Milleker 1899, 128.

¹⁹ Schönwisner 1801, XLII, 1 (nonvide), cf. Milleker 1899, 128.

²⁰ Arneth 1850, planșele G.II-G.VIII.

²¹ Hampel 1884, 1–65

²² Hampel 1897, Taf. CLXIII.

²³ Milleker 1899, 128–171.

²⁴ Printre acestea amintim studiul lui M. Rusu 1977, 197.

vorba despre mai multe morminte (?) din care au provenit: un inel de aur, 5 fibule, 1 denar de la Hadrian și alte două podoabe din bronz, alături de câteva mărgel (calcedon, chihlimbar și sticlă). Piese sunt datate în epoca romană și epoca migrațiilor²⁵. Descoperirile nu au un context clar, fiind aflate de muncitorii fabricii în timpul exploatarei din cariera de lut. Dintre acestea, mai mulți autori vor relua analiza inelului de aur și a două fibule de argint, datându-le în epoca migrațiilor.

În cel de-al treilea volum al repertoriului său, B. Milleker avea să publice în 1906 (1909) mai multe piese primite de către învățătorul local L. Kühn în 1907 „de pe terenul cărămidăriei”, provenind din „morminte de sec. II și III d.Hr.”²⁶. Este vorba despre un vas ridicat la roată, mai multe mărgel, o fibulă din bronz și o agrafă, din același metal. Mai spre est de locul acestor descoperiri au fost scoase la lumină 2 seceri și 1 cuțit, toate din fier, bănuite de Milleker a fi contemporane cu celelalte (sec. II-III d.Hr.)²⁷. Analizând aceste descoperiri, peste câteva decenii, în 1942, cercetătorul M. Pârducz le va încadra cu unele semne de întrebare populațiilor sarmatice²⁸.

Probabil aflând de aceste descoperiri, în luna septembrie a anului 1947 arheologii M. Macrea și M. Moga întreprind o campanie de cercetări de suprafață și sondări în jurul Sănnicolaului, căutând situri de epocă romană. Este un moment foarte important din istoriografia antichității bănățene când, posibil influențați de presiuni politice sau de convingeri personale, cei doi vor „confirma” prezența mai multor așezări și necropole romane în mai multe puncte din preajma orașului (*Fabrica de Cărămizi, Cărămidăria Veche, Seliște*), informații inedite pe care le vor furniza *Repertoriului Arheologic al României*, demarat din anul 1949 și nefinalizat până astăzi²⁹. Cei doi cercetători constată acum în zona exploatarei de lut a fabricii, în malurile gropilor și la suprafață, oase umane și ceramică, atribuite unei așezări și necropole romane³⁰. Analizând cu această ocazie și colecția proprietarului fabricii, autorii remarcă mai multe vase cenușii, mărgel, o fibulă de bronz, dar și vase postromane. Peste aproape 30 de ani, în 1975, rezultatele cercetărilor din 1947 aveau să fie publicate de către M. Moga și N. Gudea, care reconfirmă prezența romană în punctele amintite³¹. Pe lângă descoperirile mai vechi menționate din zona fabricii de cărămizi, cei doi cercetători se referă la unele sondaje efectuate în 1947 aici, ocazie cu care se descoperă și unele fragmente ceramice, toate sugerând faptul că „este sigur că pe terenul ocupat de fabrică și de cariera de lut a fost un cimitir roman”³². Publicația nu cuprinde nici o ilustrație.

Comparând datele recoltate din teren în 1947 cu datele mai vechi de aici și cu ceea ce se cunoaște din celelalte puncte cu descoperiri „romane”, credem că este foarte probabil ca aceste descoperiri să provină de la așezări și necropole databile în perioada secolelor II-IV d.Hr., o epocă în care influența romană este vizibilă și prin urme materiale. Apartenența unor piese la civilizația romană sau la perioada de existență a Imperiului nu este greșită, însă încadrarea așezărilor și necropolelor la o populație romană, nu este susținută în acest moment de dovezi certe. În concluzie, considerăm nejustificată și forțată încadrarea așezărilor și a necropolelor din punctele *Fabrica de cărămizi, Cărămidăria Veche* și *Seliște*, civilizației romane.

În perioada 2004–2007, cu ocazia desfășurării șantierului-școală al Universității de Vest din punctul *Seliște* au loc mai multe verificări de suprafață desfășurate de o echipă condusă de L. Măruia, continuate cu ocazia proiectului *eGispat Timiș*, care-și propunea să rezolve și problema siturilor înscrise în *LMI Timiș* de la Sănnicolau Mare. Echipa recurge la verificarea sistematică a zonei fostei cărămidării și constată că în teren nu există nici un sit arheologic (nu numai de epocă romană). De asemenea, este analizată pe larg bibliografia și problematica referitoare la aceste descoperiri, concluzionându-se că „așezarea „romană” de la Sănnicolau Mare nu există în realitate și că menținerea ei în *LMI Timiș* nu se justifică”, propunându-se radierea punctului³³.

Considerăm că decizia radierii sitului Sănnicolau Mare „*Fabrica de cărămizi*” nu este cea mai potrivită.

²⁵ Hampel 1895, 436.

²⁶ Milleker 1906 (1909), 233.

²⁷ *Ibidem*

²⁸ Pârducz 1942, 312.

²⁹ RAR 1949: *Sănnicolau Mare*

³⁰ RAR 1949: *Sănnicolau Mare*, pct. 8.b.

³¹ Moga, Gudea 1975, 140–143.

³² Moga, Gudea 1975, 140.

³³ Măruia *et alii* 2011, 466–471.

Dacă apartenența culturală sau datarea pot fi cu totul greșite, realitatea descoperirii unor artefacte și schelete, menționate de numeroase surse pentru zona *Fabricii*, nu poate fi trecută cu vederea. Chiar dacă, cel mai probabil, o bună parte sau cea mai mare parte din anumite așezări și necropole se va fi distrus odată cu exploatarea lutului, credem că, cel puțin parțial, anumite obiective s-au putut păstra în zonele neafectate din împrejurimi. Așa este cazul concret al așezării preistorice descoperită de verificările noastre și denumită *Obiectiv 1*, aflată la E de cariera de lut. De asemenea, alte posibile părți din necropolele amintite pot încă exista în subsol, reperarea lor prin metoda periegezei fiind în mod normal puțin probabilă. În concluzie, cumulând toate datele din acest moment, propunem trasarea unui perimetru (estimativ) de protecție în jurul zonei fostei cariere de lut a *Fabricii de cărămizi*, incluzând suprafața obiectivului descoperit în teren în 2019, zonă care va prelua indicativul general de *Obiectiv 1*.

În cadrul *Listei Monumentelor Istorice Timiș* și a fișei *RAN* actuale, informațiile locaționale ale acestor descoperiri sunt vagi, la „1,5 km E de localitate”, iar atribuirea de „așezare romană” nu este justificată de realitatea din teren.

Epoca bronzului

La începutul secolului al XX-lea, învățătorul local Lajos Kühn, pasionat de arheologie, întreprinde mai multe incursiuni în diverse zone cu descoperiri de obiecte vechi, ajungând să colecționeze artefacte, să transmită informațiile unor specialiști și chiar să întocmească rapoarte cu situațiile din teren³⁴. Un astfel de raport este publicat în anul 1910 în celebra revistă de arheologie de la Budapesta, „*Archeológiai Értesítő*”, sub titlul „*Despre așezări din epoca bronzului la Sănnicolau Mare*”³⁵, referindu-se la mai multe puncte din jurul localității, printre care și *Fabrica de cărămizi* (traducerea integrală a raportului în Anexa 2). Kühn descrie cum în urmă cu un an muncitorii de la fabrică, săpând, au dat de o așezare preistorică traversată E-V de 3 șanțuri lungi de 25–30 m, late de 0,8–1 m și adânci de 1,8 m, în umplutura cărora s-au descoperit fragmente ceramice, osteologice, chirpici și cenușă. Se remarcă un vas decorat cu diverse reprezentări (umane, vegetale), dar care este lipsit de context, fiind primit de la meșterul cărămidar³⁶. Deși nu sunt dateate descoperirile, titlul raportului sugerează că este vorba despre epoca bronzului, contextul descoperirilor fiind oricum unul neclar. Reluând informațiile lui Kühn și adăugând informații inedite de la M. Petrescu-Dâmbovița (?), fișa din arhiva *RAR* menționează probabilitatea datării descoperirilor în epoca bronzului³⁷.

Din cadrul cercetărilor de teren din 1947 publicate în 1975, M. Moga și N. Gudea menționează faptul că în colecția lui Fullajtár se aflau mai multe obiecte datate în epoca bronzului, provenite de la E de fabrică: 2 securi, brățări și un lanț, toate din bronz³⁸. Aceleași informații cu context incert sunt preluate și de repertoriul lui S. A. Luca din 2006, cu includerea probabilității ca acestea să facă parte dintr-un depozit de bronzuri³⁹. De aici datele vor fi preluate și de Fișa *RAN*.

În cadrul cercetărilor de suprafață întreprinse de echipa noastră în primăvara lui 2019 în zona fostei fabrici de cărămidă, la E de zona de exploatare, a fost descoperită o așezare preistorică, încadrabilă într-una dintre epocile metalelor (*Sănnicolau Mare-Obiectiv 1*), cu fragmente ceramice sporadice, mărunte, dificil de datat mai precis. Credem că este plauzibil ca această aparentă așezare să se asocieze cu unul din siturile menționate în istoriografie la E de fabrică, fiind de altfel singurul sit arheologic cunoscut în prezent în zonă.

Epoca migrațiilor – descoperirile gepide

Din cadrul celor mai vechi descoperiri de aici, inelul de aur și 2 fibule de argint sunt reluate de Hampel în studiul său privind descoperirile de ev mediu timpuriu (inclusiv epoca migrațiilor) din 1905⁴⁰ (volumul 2), fiind ilustrate în cel de-al treilea volum al operei, din același an⁴¹ (**Fig. 9**). Cu câțiva ani înainte,

³⁴ În prezent colecția Kühn, alături de catalogul manuscris (1913) al acestuia, se află la Muzeul Național al Banatului din Timișoara.

³⁵ Kühn 1910, 356–359.

³⁶ Kühn 1910, 358–359.

³⁷ *RAR* 1949: *Sănnicolau Mare*, pct. 4.

³⁸ Moga, Gudea 1975, 140.

³⁹ Luca 2006, 227.

⁴⁰ Hampel 1905, 50.

⁴¹ Hampel 1905a, Taf. 43.

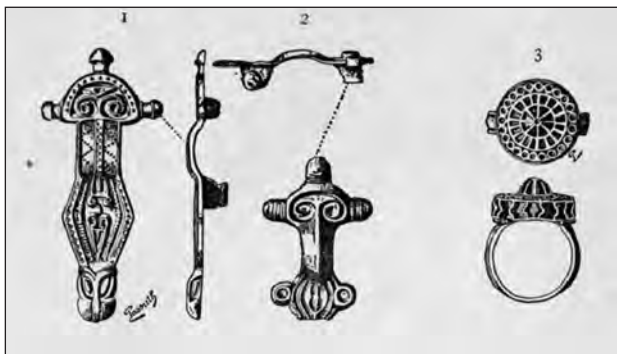

Fig. 9. Fibule de argint (1, 2) și inel de aur (3) din zona Fabricii de Căramizi (Hampel 1905, Taf. 43)

în 1899, B. Milleker amintise inelul în bogatul său repertoriu⁴², precizând numai localitatea de unde provine. În cadrul raportului său, Kühn amintește și el de mai vechile descoperiri, printre care se afla și un inel de aur⁴³.

În anul 1961 D. Csallany publică inelul în studiul său despre descoperirile gepide din zona Dunării Mijlocii (sec. V-VI)⁴⁴, încadrând astfel inelul din punct de vedere cronologic și cultural. În studiul său din 1998 referitor la zona Sânnicolau Mare, F. Medeț amintește și despre piesele de aur și argint aurit gepide provenite de la exploatarea lutului din „cele două cărămidării”⁴⁵.

4.2. Căramidăria Veche

La E de *Fabrica de cărămidă*, arheologii M. Macrea și M. Moga descriu, preluați de arhiva *RAR*, existența punctului *Căramidăria Veche* și a unei așezări romane și aici, descoperită în periegeză⁴⁶. Informația va fi publicată și în studiul din 1975⁴⁷, fiind preluată și de S. A. Luca în repertoriul său din 2006, cu adăugirea nefondată că „în zonă pare a fi funcționat un cimitir roman”⁴⁸. Această localizare imprecisă este preluată și de fișa *RAN*, care prezintă în acest punct o așezare și o necropolă de epocă romană.

Fig. 10. Harta zonelor descoperirilor din istoriografia veche, amplasate estimativ, cu marcarea toponimelor asociate lor. Imagine satelitară *G. Earth™*

⁴² Milleker 1899, 106.

⁴³ Kühn 1910, 358.

⁴⁴ Csallány 1961, 146–196.

⁴⁵ Medeț 1998, 308 și nota 5.

⁴⁶ *RAR* 1949: *Sânnicolau Mare*, pct. 8.c.

⁴⁷ Moga, Gudea 1975, 141.

⁴⁸ Luca 2006, 227.

4.3. Viile Promontor – Via lui Fullajtár [Sânnicolau Mare-Obiectiv 3]

Epoca bronzului (sit înscris în LMI) și celelalte așezări

Toponimul *Viile Promontor*, aflat în zona marilor podgorii de la S de oraș este foarte cunoscut în istoriografie, zona fiind menționată încă de la începutul secolului al XX-lea de către învățătorul L. Kühn din localitate ca fiind bogată în descoperiri. În raportul său din 1910, acesta istorisește cu acribie incursiunea sa în viile de pe această terasă înaltă, neinundabilă, a Arancăi și discuțiile sale cu îngrijitorii podgoriilor, de unde se hrănește cu informații⁴⁹. Află astfel că, în special în via *Fullajtár* (se pare că proprietarul cărămidăriei deținea o podgorie la circa 1 km V de fabrică), au avut loc descoperiri mai vechi odată cu săparea rigolelor, constând în schelete umane, alături de care se aflau boluri, brățări și cercei, aruncate de muncitori. Kühn începe astfel să urmărească lucrările și să salveze mai multe vase ceramice, 2 brățări din bronz (din care una decorată), o daltă cu aripi, 2 fusaiole etc., pe care le încadrează epocii bronzului. Locația descrisă destul de amănunțit de Kühn, chiar dacă nu poate fi localizată punctual, se poate plasa zonal (**Fig. 10**).

Fișa arhivei *RAR* preia informațiile din Kühn, dar le denaturează ușor, menționând faptul că toate obiectele s-au pierdut și asociază un mormânt de inhumație (posibil mai târziu) cu descoperirile metalice de epoca bronzului⁵⁰, pe care viitoarele studii le vor încadra tipului îngropărilor prin incinerare.

Așa este studiul lui F. Gogâltan din 1999⁵¹, care, referindu-se la piesele de bronz din punctul *Fullajtár*⁵² (daltă, 2 brățări), le încadrează unei necropole de incinerare și le datează la sfârșitul epocii bronzului, combătând astfel istoriografia mai veche care plasa descoperirile de epoca bronzului de aici în faza timpurie (cultura Mureș) sau mijlocie (?). Pentru încadrarea într-o necropolă de incinerare Gogâltan se bazează și pe descoperirea mormântului cu urnă (castron, 6 pandantive din bronz, verigă, și posibil resturi osteologice umane incinerate), publicat de T. Bader în 1983, datat la finele epocii bronzului⁵³. Locația acestui punct este de asemenea una zonală, în punctul numit *Viile Promontor*. Această descoperire remarcabilă, care vine în sprijinul datării necropolei din acest punct, îi parvine lui Bader indirect din manuscrisul lui Kühn din 1913⁵⁴, pe filiera unei comunicări susținute de către F. Medeleț și L. Kakucs în 1978⁵⁵.

În repertoriul publicat în anul 2006, S. A. Luca prezintă câteva descoperiri în dreptul punctului *Viile Promontor* sau *Parcela lui Fullajtár*, însă datele sunt foarte confuze⁵⁶, fiind preluate și combinate din mai multe surse care se referă la descoperiri cu totul diferite. Sunt prezentate aici mai multe descoperiri dintr-o movilă aflată la SV de oraș, informații preluate din repertoriul movilelor din 1987 al lui F. Medeleț și I. Bugilan⁵⁷, care la rândul lor prezintă date despre care nu ne este clar dacă sunt de la SV de oraș sau din punctul *Seliște*.

Cercetările desfășurate de echipa UVT în toamna anului 2007 în întreaga zonă de la S de oraș, aveau menirea de a identifica siturile arheologice înscrise în *LMI Timiș*, printre care se afla și punctul cunoscut în istoriografie ca *Viile Promontor* sau *Via lui Fullajtár*. Pe un areal larg sunt identificate cu acest prilej 10 obiective arheologice (*Ob.3–11*, *Ob.13*), printre care și cel numit *Obiectiv 3*, și care, fiind cel mai consistent în artefacte și mai însemnat ca suprafață, este asociat cu punctul mai vechi descris de Kühn și marcat în *LMI*⁵⁸. Suprafața *Obiectivului 3* este măsurată topografic, îi sunt date coordonatele și perimetrul, iar situl este datat general în epoca bronzului, dar și în epoca postromană, dată fiind ceramica specifică perioadei, descoperită aici. De fapt, acest tip de descoperiri cu ceramică cenușiu-albăstruie, decorată cu valuri, sunt menționate în zonă încă de la începutul secolului al XX-lea de către B. Milleker, care

⁴⁹ Kühn 1910, 357–358.

⁵⁰ *RAR* 1949: *Sânnicolau Mare*, pct. 2.

⁵¹ Gogâltan 1999, 107.

⁵² Toponimul *Cărămidărie*, sugerat autorului de către F. Medeleț fiindcă *Fullajtár* (care e proprietarul viei din acest punct) este și proprietarul fabricii de cărămizi, nu este potrivit în această situație. Punctele *Cărămidărie* și *Fullajtár*, așa cum sunt ele cunoscute în istoriografie, sunt distincte, fapt punctat și de cel mai recent studiu referitor la această zonă, aparținând lui A. Stavilă (Stavilă 2015, 230).

⁵³ Bader 1983, 56, Taf. 56-A.

⁵⁴ Kühn, ms. 1913. Documentul în format manuscris se află în arhiva Muzeului Național al Banatului Timișoara.

⁵⁵ Medeleț, Kakucs 1978 (comunicare).

⁵⁶ Luca 2006, 227.

⁵⁷ Medeleț, Bugilan 1987, 166.

⁵⁸ Măruia *et alii* 2011, 455–465.

amintește în repertoriul său din 1906 despre aceste piese descoperite „la S de cimitire”, pe locul așezării de epoca bronzului⁵⁹, pe care le datează în perioada secolelor II-III d.Hr.⁶⁰.

Demne de menționat în cadrul descoperirilor din zona *Promontor* sunt și piesele ceramice de tip Basarabi (Prima vârstă a Epocii Fierului), care se pare că provin tot din această zonă. Dacă într-un studiu din 1983 aparținând lui M. Gumă, locația descoperirilor este inutilizabilă („pe malul Arancăi”) ⁶¹, articolul lui V. Cedică din anul 1998 referitor la aceste descoperiri vine cu detalii fundamentale în plus. Studiind catalogul manuscris al lui Kühn din 1913, aflat în arhiva MBT, V. Cedică descrie descoperirile de factură Basarabi ca provenind încă din anii 1907–1908 din timpul lucrărilor de rigolare la viile aflate pe un promontoriu, punct cunoscut drept „La vii” ⁶². Prin urmare, este foarte probabil ca o așezare din prima epocă a fierului (Basarabi) să se afle și în zona *Obiectivului 3* și/sau a *Obiectivului 13*, fiind astăzi imposibil de precizat, dată fiind starea precară a artefactelor recoltate de la suprafață. Din păcate, repertoriul lui S. A. Luca din 2006⁶³, deși citează studiul lui V. Cedică ca sursă, nu preia de aici datele spațiale, menținând aceeași locație vagă din articolul din 1983 al lui M. Gumă, date imprecise, preluate identic și în fișa *RAN*.

Cercetările de suprafață întreprinse de echipa noastră în primăvara lui 2019 în întreaga zonă denumită în cartografie *Promontor* (vezi **Fig. 6**) și care este conformă cu descrierea lui Kühn, a reidentificat obiectivele arheologice descoperite de L. Măruia și echipa sa, cu mici diferențieri (printre altele, aici a fost descoperit în plus situl inedit S.M.-*Obiectiv 22*, la S de toponim). În cadrul *Obiectivului 3*, care este într-adevăr cel mai bogat, au fost de asemenea descoperite artefacte de epoca bronzului (posibil și prima epocă a fierului) și din perioada secolelor II-IV d.Hr., dar și sporadice fragmente ceramice databile în epoca neolitică și în cea de-a doua epocă a fierului (ceramică cu conținut ridicat de grafit în pastă, posibil celtice⁶⁴).

Pe baza descrierilor spațiale mai vechi ale lui L. Kühn, pe care le considerăm pertinente și suficient de detaliate, coroborând datele istoriografice ulterioare și cele mai recente descoperiri provenite din verificările sistematice ale celor peste 80 de hectare din jurul *Promontoriului*, sugerăm asocierea actualului *Obiectiv 3* de la Sânnicolau Mare cu vechea așezare și necropolă (în special de epoca bronzului) cunoscută drept *Viile Promontor* sau *Via lui Fullajtár*, dar și cu descoperirile din perioada secolelor II-IV d.Hr. și de tip Basarabi din zonă, așa cum a fost sugerat și de studiul lui L. Măruia și colaboratorii săi⁶⁵.

În partea estică a promontoriului se remarcă extinderea *Obiectivului 13*, o aparentă așezare mai mică, dataată în fișele manuscris ale lui L. Măruia în secolele II-IV d.Hr., însă din cadrul căreia cercetarea noastră a recoltat fragmente ceramice preistorice (epoca metalelor). Nu este exclus ca unele din descoperirile mai vechi, menționate deja, să provină și de aici.

Fișa *RAN* preia informațiile precise publicate de L. Măruia și echipa în 2011, dar *Lista Monumentelor Istorice* rămâne și astăzi la informațiile vechi, imprecise, conform cărora în punctul „Viile” aflat la „500 m E de localitate”, se găsește o așezare de epoca bronzului.

4.4. Seliște [Sânnicolau Mare-Obiectiv 2] (sit înscris în LMI)

Situl arheologic din punctul „Seliște”, aflat la E de Sânnicolau Mare, în stânga drumului spre Saravale, este unul dintre cele mai cunoscute în literatura de specialitate, fiind încadrat în *LMI Timiș*. Cu toate că în cazul *Seliște* nu avem de a face cu descoperiri atât de vechi sau de spectaculoase (cel puțin în primă fază) precum la celelalte puncte din *LMI*, situl beneficiază din anul 1995 de stabilirea aici a șantierului-școală al UVT, care-și va desfășura cercetările invazive sistematice anual, până în anul 2007 (13 campanii).

Asupra începuturilor descoperirilor din zona *Seliște*, F. Medeleț face o mențiune foarte incertă, plâsând aici o săpătură de amatori de la 1897, cu descoperirea unor monede romane și a unui mormânt de

⁵⁹ Cu toate că o asociere spațială certă cu descoperirile menționate de Milleker nu poate fi făcută, considerăm, datorită similitudinilor datelor, că punctul la care se referă trebuie căutat în zona *Obiectivului 3*.

⁶⁰ Milleker 1906 (1909), 233, 287.

⁶¹ Gumă 1983, 71, care preia informația după: Medeleț, Kakucs 1978 (comunicare).

⁶² Cedică 1998, 209.

⁶³ Luca 2006, 227.

⁶⁴ Vezi buza unui astfel de vas și în: Măruia *et alii*, 2011, 463 (foto 3_8); Kühn menționează de asemenea descoperirea unui vas cu grafit, posibil contemporan celor descoperite de noi: Kühn 1910, 357.

⁶⁵ Măruia *et alii* 2011, 455–465.

inhumație cu inel de bronz⁶⁶, piese aflate în inventarul MBT. Referindu-se la descoperirea mormântului, autorul trimite la repertoriul movilelor care-i aparține, unde locația este cu totul alta⁶⁷. Se face trimitere și către studiul lui I. Berkeszi din 1907, care descrie „tezaurul” compus din 30 de medalii de argint descoperite la 1881 într-un os mare (?), însă o legătură certă între cele două contexte nu există. Cu alte cuvinte, confuzia acestor date, face improbabil începutul istoricului cercetărilor de la *Seliște* în veacul al XIX-lea.

Primele informații certe legate de zona *Seliște* provin din toamna lui 1947, atunci când, în cadrul campaniei de cercetări de teren întreprinsă de M. Macrea și M. Moga la Sânnicolau Mare, cei doi efectuează o perieghză în locul numit *Seliște*, unde găsesc fragmente ceramice, olane și cărămizi, de factură „romană”. Informațiile inedite vor fi preluate de arhiva *RAR*⁶⁸. În studiul din 1975, bazat pe aceste cercetări mai vechi, M. Moga și N. Gudea descriu din nou descoperirile „romane” făcute la suprafața unei movile din zona *Seliște*, aducând date spațiale mai precise⁶⁹, lucru foarte important ținând cont de faptul că toponimul *Seliște* este prezent la Sânnicolau Mare în cel puțin 3 locații diferite. Tot acum cei doi fac referire și la săpăturile de 2 zile efectuate în 24–25 septembrie 1947 la *Seliște* în care s-au descoperit 6 morminte dintr-un cimitir „roman”, iar alături sporadice fragmente de lemn, cărămidă sau piese fragmentare de podoabă din bronz⁷⁰.

Începând cu anul 1995 săpăturile desfășurate aici de A. Bejan și echipa UVT, vor începe să lămurească situația locuirilor mai vechi din zona *Seliște*, în fiecare an cercetătorul publicând un raport succint în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, alături de diverși coautori. Din descoperirile de suprafață (mai vechi?) sunt menționate fragmente ceramice datate în epoca neolitică, în timp ce din cadrul săpăturilor vor fi descrise structurile datate în epoca bronzului, La Tène/Dacii liberi (?), epoca romană târzie/epoca postromană, epoca migrațiilor (sec. III-VI și sec. VII-XI) și evul mediu (sec. X-XVIII)⁷¹. După cum se observă, cel puțin pentru mileniul I al erei noastre, mai toate secolele sunt acoperite de descoperiri, fiind vorba atât despre structuri de locuit, cât și despre morminte. Locația exactă a săpăturilor și limitele sitului nu sunt punctate exact, ci numai prin descrieri zonale. Ilustrația materialelor arheologice lipsește, fiind ilustrate în unele rapoarte planurile săpăturilor.

În repertoriul publicat în anul 2006 S. A. Luca menține informația conform căreia aici s-ar afla o așezare romană⁷², enumerând și descoperirile monetare romane (preluate de la Medeleț 1998), informație confuză discutată mai sus. În același timp, Luca amintește despre existența în punctul *Seliște* a unor fragmente ceramice eneolitice târzii (tip Baden) dar și a așezărilor cuprinse între sec. IV-XVIII, preluate cel mai probabil din rapoartele lui A. Bejan. Tot în cadrul repertoriului lui Luca, sunt preluate informațiile publicate de M. Moga și N. Gudea în 1975 referitoare la cercetarea celor 6 morminte „romane”, dar, chiar dacă se păstrează descrierea spațială, se consideră descoperirea ca fiind un punct diferit, dându-i-se toponimul „Vale” (toponim folosit de studiul din 1975 pentru cursul de apă, nu pentru punctul descoperirii). M. Moga și N. Gudea descriu clar că mormintele s-au descoperit „în partea de hotar numită *Seliște*”⁷³, iar nu „în apropierea punctului *Seliște*”, așa cum menționează repertoriul din 2006. Insistăm pe această problemă, pentru că informațiile din 2006 sunt preluate în fișa *RAN* separat de punctul *Seliște*, fiind creată în mod artificial o poziție distinctă, numită *Vale*, în realitate aceeași cu punctul *Seliște*.

Anul 2011 avea să scoată de sub tipar două studii care se vor referi la descoperirile de la *Seliște*. Consistentă lucrare referitoare la siturile cuprinse în *LMI Timiș*, avându-l ca autor principal pe L. Măruia ilustrează numeroase date spațiale noi și precise legate de sit (plan topografic, perimetru, plan săpături etc.) și tratează problema istoricului cercetărilor de aici⁷⁴. În același timp, apare și articolul lui A. Bejan în colaborare cu L. Măruia și D. Tănase, dedicat mormântului sarmatic de secol I d.Hr., în care au fost

⁶⁶ Medeleț 1998, 408 și nota 4.

⁶⁷ Medeleț, Bugilan 1987, 166-pct.17.

⁶⁸ *RAR* 1949, *Sânnicolau Mare*, pct. 8.d.

⁶⁹ Moga, Gudea 1975, 141.

⁷⁰ *Ibidem*, 141–142.

⁷¹ Bejan *et alii* 1995–2006.

⁷² Luca 2006, 227.

⁷³ Moga, Gudea 1975, 141-F.

⁷⁴ Măruia *et alii* 2011, 472–481.

descoperite mai multe podoabe din aur⁷⁵. Frumusețea și importanța colierului de aici vor face ca peste câțiva ani, în 2016, această piesă să țină coperta volumului *ArheoVest IV, In Honorem Adrian Bejan*.

Cel mai recent studiu referitor la punctul *Seliște* este cel al lui A. Stăvilă, din anul 2015, care va analiza descoperirile de epoca bronzului de aici, datându-le precis, în faza târzie a epocii (manifestări de tip Cruceni-Belegiș)⁷⁶.

În ceea ce privește informațiile listelor oficiale, fișa *RAN* este adusă la zi, preluând informațiile din *Măruia et alii*, însă informațiile conținute de *LMI Timiș* rămân în continuare cele vechi, cu localizare imprecisă – „*Seliște*, la 1 km E de localitate” și date incompletă – „Epoca medievală timpurie-sec. XII-XIII”.

4.5. Cartierul Sighet

Descoperirile romane din *Cartierul Sighet*, aflat în sudul orașului, au fost și ele adesea amintite, cel puțin în istoriografia de epocă romană. Descoperirea de aici constă într-o cărămidă romană șampilată (*LEG. XIII G...AVR VENT*) găsită întâmplător de M. Macrea și M. Moga în cercetările din 1947 din preajma Sănnicolaului, la poarta unei case⁷⁷. În studiul publicat în 1975, M. Moga și N. Gudea vor aduce în plus informații legate de locația descoperirii, și anume str. Grivița nr. 5, însă confirmă faptul că locul de proveniență al piesei este necunoscut⁷⁸. Contrar acestor informații, care fac din această descoperire una izolată și fără context, repertoriul din 2006 editat de S. A. Luca notează faptul că în cartierul Sighet „pare a fi funcționat o așezare romană”⁷⁹, informații conținute și în fișa *RAN* 2019. Pentru evitarea perpetuării acestei confuzii, amintim studiul lui A. Flutur din 2010 referitor la „*Cărămizile șampilate de la Cenad și Sănnicolau Mare*”, unde o astfel de cărămidă este ilustrată⁸⁰. Pieseile provin din colecția MBT, însă, cel puțin cea de la Sănnicolau, nu are context spațial⁸¹. Textul șampilei este de asemenea diferit față de cel menționat de M. Moga și N. Gudea pe cărămida de pe str. Grivița. Remarcăm din cadrul acestui studiu al lui A. Flutur o concluzie importantă. În contextul discuțiilor prezenței romane la râul Mureș, romanistul afirmă că: „*deși lesnicioasă, teoria existenței unor fortificații romane la Cenad și Sănnicolau Mare, doar pe baza materialului de construcție roman găsit, nu mai este convingătoare*”⁸².

4.6. Mobilele de pământ⁸³

Zona Sănnicolau Mare este foarte bogată în mobile antropice de pământ, cele mai multe dintre acestea reprezentând tumuli funerari din diverse perioade istorice. Istoricul cercetărilor acestor mobile se poate împărți în trei mari etape:

1. Începutul secolului al XX-lea (1900–1907) – săpăturile semiprofesionale ale lui Gyula Kisléghi Nagy, cu precizie punctuală, zonală sau incertă;
2. Repertoriul lui Florin Medeleteș și Ioan Bugilan din 1987 – bazat pe cartarea din teren sau diverse alte surse, cu precizie zonală;
3. Repertoriul (inedit) al lui Victor Bunoiu și Dragoș Diaconescu din anul 2019 – bazat pe verificarea și cartarea exactă din teren.

Gyula Kisléghi Nagy, administrator economic și, în timpul liber, arheolog amator, este cel care avea să efectueze la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea cea mai intensă activitate arheologică din zona câmpiei timișene, prin cercetarea mobilelor antropice de pământ. Nici până astăzi, pentru spațiul județului Timiș, nici un arheolog nu a întreprins o cercetare a acestor tipuri de structuri cu aceeași intensitate.

⁷⁵ Bejan *et alii* 2011, 161–180.

⁷⁶ Stăvilă 2015, 229–254.

⁷⁷ *RAR* 1949, *Sănnicolau Mare*, pct. 8.e.

⁷⁸ Moga, Gudea 1975, 141-D.

⁷⁹ Luca 2006, 227.

⁸⁰ Flutur 2010, 63–67, Pl. 1 (1a).

⁸¹ Informație amabilă A. Flutur, care ne-a precizat faptul că piesa provine din colecția *Fuchs*.

⁸² Flutur 2010, 66.

⁸³ Expunem aici la modul general istoricul cercetărilor acestui tip de structuri, în timp ce detaliile și analiza comparată a situațiilor le prezentăm în cadrul tabelului din Anexa 3.

Activitatea de teren notată în jurnalul arheologic ținut de Kisléghi începe în 1893 și se sfârșește în 1909⁸⁴, putând fi observată odată cu trecerea anilor o evoluție vizibilă a acestuia în privința metodologiei de săpare și documentare. Șansa movilelor de la Sânnicolau Mare a fost aceea că ele au fost cercetate în perioada 1902–1907, spre finalul intensei „carriere” de arheolog a lui Kisléghi, rezultând informații spațiale acurate, chiar foarte precise uneori. Astfel, utilizând deja după anul 1900 coordonate geografice exacte⁸⁵, prezente pe marginea hărții de la 1894–1903, arheologul amator de la începutul secolului al XX-lea reușește să fie mai exact în descrieri decât mulți dintre arheologii profesioniști ulteriori. Din zecile de movile sondate sau săpate (Vizejdia, Comloșu Mare, Teremia Mare, Dudeștii Vechi, Cenad, Sânnicolau Mare) Kisléghi a cercetat în zona fermei cunoscută ca *Pusta Bucova*, încadrată în partea de V a hotarului Sânnicolau Mare, 8 movile și două așezări certe (**Fig. 11**). Din cele 8 movile localizate cu siguranță în hotarul Sânnicolaului, nu mai puțin de 5 au putut fi localizate punctual, precis, 2 dintre acestea având coordonate geografice menționate de Kisléghi (*Bucova II* și *IV*), celelalte 3 fiind localizate cu ajutorul reperelor detaliate oferite (*Bucova III*, *Hunca Mare* și *Bucova I*, aceasta din urmă cu unele semne de întrebare).

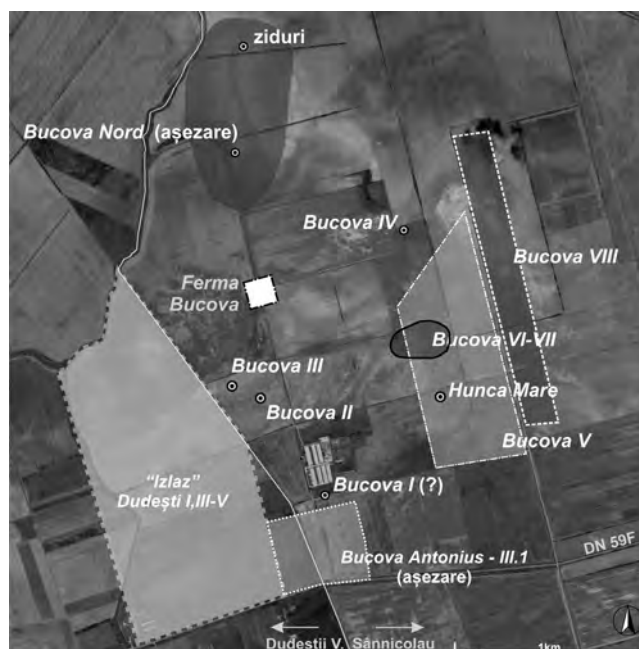

Fig. 11. Zona *Bucova Pusta*. Localizarea cercetărilor lui Kisléghi: zonală (poligon) / punctuală (punct)

Tabel 1. Corelația dintre movilele cercetate de Kisléghi și cele cartate de Bunoiu, Diaconescu

indicativ Kisléghi	indicativ actual
<i>Bucova–Hunca Mare</i>	<i>Sânnicolau Mare-M.1</i>
<i>Bucova I</i>	<i>Sânnicolau Mare-M.18 (?)</i>
<i>Bucova II</i>	<i>Sânnicolau Mare-M.19</i>
<i>Bucova III</i>	<i>Sânnicolau Mare-M.20</i>
<i>Bucova IV</i>	<i>Sânnicolau Mare-M.21</i>

Prima sondare a unei movile din zona *Bucova* are loc la 10 august 1900 (perioadă în care Kisléghi era cu biroul la Comloșu Mare) și este vorba despre movila *Bucova II*. Cercetarea sistematică din zonă va fi reluată peste doi ani, în septembrie 1902, an în care Kisléghi este mutat ca administrator economic la prediul *Budovalla* (*Puszta Budovalla*), lângă Cenadul Sârbesc (*Szerbcsánad*), fermă de care *Bukova Puszta* aparținea⁸⁶. Din cele 8 movile cercetate, Kisléghi a scos la lumină un volum foarte mare de materiale și informații foarte valoroase din punct de vedere istoric. Este vorba în cele mai multe cazuri despre descoperirea unor morminte datate în epoca migrațiilor, având ca inventar depus lângă defunct, părți din schelet de cal, dar și numeroase piese metalice, arme și podoabe din fier, bronz sau, mai rar, argint. În câteva cazuri, au fost descoperite schelete în poziție chircită, fără inventar sau numai cu ocră, dateate sau databile la sfârșitul epocii cuprului. Câte din movile vor fi fost ridicate pentru mormintele de „călăreți” și câte au fost doar reutilizate, fiind mai vechi, este imposibil de estimat, mai cu seamă că movilele nu au fost cercetate integral, iar documentării stratigrafice nu i-a fost acordată atenția cuvenită.

În goana după tumuli funerari, în zona *Pusta Bucova* au fost descoperite accidental și două așezări,

⁸⁴ Kisléghi 1912 (2015); manuscrisul jurnalului este datat în anul 1912, fiind redactat și tipărit în limba maghiară în anul 2010; noi am utilizat traducerea românească, editată de Daniela Tănase, publicată în anul 2015.

⁸⁵ Kisléghi 1912 (2015), 76.

⁸⁶ Kisléghi 1912 (2015), 77–80.

una neolitică (*Bucova VI*) și una medievală (numită de noi *Pusta Bucova Nord*), localizate numai zonal, pe baza descrierilor, asemenea celorlalte movile cu locație imprecisă.

Movilele cercetate în zona *Bucova Pusta* sunt introduse de către F. Medeleț și I. Bugilan în vastul lor repertoriu al movilelor de pământ întocmit în 1987, primind indicativul BUCOVA (fără a fi asociate unei singure localități)⁸⁷. În mai multe situații, informațiile spațiale preluate din jurnalul lui Kisléghi sunt ușor modificate sau trunchiate, unele puncte devenind imprecise ca locație sau chiar nelocalizabile (detalii în Anexa 3-*Tabel 2*). Repertoriul siturilor arheologice din Banat, editat de S. A. Luca în 2006, preia în mare măsură informațiile repertoriului din 1987, dar cu noi modificări, aparent mărunte. O astfel de modificare o reprezintă încadrarea eronată a movilelor din zona *Pusta Bucova* în hotarul comunei Dudeștii Vechi⁸⁸. Așa se face că fișele *RAN*, preluând informațiile legate de aceste puncte din cele două surse, le încadrează actualmente la Dudeștii Vechi, locația lor fiind în general zonală, deci imprecisă.

O altă categorie de movile cuprinse în repertoriul lui F. Medeleț și I. Bugilan din 1987 sunt cele 18 movile cartate de autori în decursul anilor '80, majoritatea poziționate la S de oraș, pe un aliniament aflat pe direcția Sânnicolau Mare-Nerău. Dintre acestea, mai multe au fost verificate în teren pentru întocmirea respectivului repertoriu și aproape toate au fost marcate în cuprinsul unei schițe foarte utile⁸⁹, ceea ce le-a făcut să poată fi localizate zonal și reverificate de recente cercetări de teren. Alte câteva movile, încadrate de asemenea Sânnicolaului, sunt descrise de autori în hotare comunale vecine (Cenad, Saravale). Repertoriul editat de S. A. Luca din 2006, preluând și aceste movilele încadrate Sânnicolaului, omite transcrierea indicativului (numărului) fiecărei structuri, fapt care face ca localizarea lor să fie și mai imprecisă în anumite situații⁹⁰. Fișele *RAN* preiau această notare fără indicativ a movilelor (numai cu descrierea poziției) din repertoriul din 2006. Locația tuturor movilelor este zonală, imprecisă. Pe lângă aceste movile înscrise în *RAN*, alte câteva puncte, rămase neînscrise și neverificate în teren, sunt într-o situație incertă (movilele nr. 7, 9 și 10). Există de asemenea și „movile” mai vechi, care sunt în realitate ridicături naturale (movilele 11 și 14 din repertoriul din 1987), înscrierea lor în *RAN* fiind nefondată în acest moment.

Verificările de teren din primăvara lui 2019 efectuate de către V. Bunoiu și D. Diaconescu vor porni de la baza repertoriului din 1987, reverificând și confirmând 14 din cele 18 puncte. Movilele sunt cartate prin coordonate geografice exacte și sunt fotografiate. Harta movilelor de pământ din zona Sânnicolau Mare cuprinde în acest moment 25 de movile certe, recent verificate în teren. Rezultatele cercetărilor sunt deocamdată inedite⁹¹. Odată cu verificarea din teren a movilelor, cei doi arheologi descoperă și 5 așezări inedite (Anexa 3 – *Tabel 2*), având perimetre foarte reduse (maxim 1 ha).

Fig. 12. *Pusta Bucova* – *movila IV*, descoperiri din mormântul de „călare” (Hampel 1907, pl. 23)

***Pusta Bucova IV* (S. M. – Obiectiv 25)**

Din cadrul movilelor cercetate de Kisléghi, una se distinge prin istoria ei recentă. Este vorba despre *movila IV* din zona fermei *Bucova*, pe care pasionatul arheolog amator o cercetează intens între 1903 și 1904⁹². Pe lângă mormintele de ev mediu timpuriu/epoca migrațiilor care ies la lumină (Fig. 12), sunt descoperite acum urmele unei așezări neolitice, care aveau să atragă peste mai bine de 100 de ani interesul cercetătorilor. Astfel, din anul 2009 o echipă româno-germană reîncepe săpăturile, care vor dura până în anul 2015, descoperindu-se o parte din așezarea neolitică timpurie (Starčevo-Criș), alături de câteva morminte contemporane acesteia. Investigații

⁸⁷ Medeleț, Bugilan 1987, 112–113.

⁸⁸ Luca 2006, 99.

⁸⁹ Medeleț, Bugilan 1987, 165–166.

⁹⁰ Luca 2006, 228.

⁹¹ Informații inedite oferite cu amabilitate de către autori, cărora le mulțumim pe această cale.

⁹² Kisléghi 1907, 266–279; Kisléghi 1912 (2015), 99–113; Hampel 1897, 132, Pl.23 (foto artefacte).

geofizice au acum loc, atât la situl *Bucova IV*, cât și în zona bănuită a reprezenta movilele *Bucova VI* și *VII*, magnetogramele rezultate fiind publicate în studiul lui P. Ciocani și A. Jozsa din 2015, referitor la siturile lui Kisléghi din jurul localității Dudeștii Vechi⁹³. În cadrul celor 20 de secțiuni cercetate, sunt descoperite câteva gropi datate între sfârșitul epocii bronzului și începutul primei epoci a fierului, în timp ce din cadrul tumulului sunt descoperite mai multe morminte scăpate (?) de săpăturile lui Kisléghi, unele în poziție secundară (ev mediu-perioadă avară), dar și mormântul pentru care movila a fost ridicată, datat la finele epocii cuprului (cultura Baden). Rezultatele vor fi notate în rapoartele întocmite de D. Diaconescu și echipa de cercetare pentru campaniile 2015–2016⁹⁴ sau vor face tema unor studii de specialitate, cum sunt cele publicate de R. Krauss și colaboratorii în 2016 și 2018⁹⁵. Informațiile cuprinse în fișa *RAN* a acestui obiectiv, pe lângă încadrarea eronată în hotarul comunei Dudeștii Vechi, cuprind o locație imprecisă, cu toate că la începutul secolului XX Kisléghi dădea coordonate precise pentru locația tumulului. De asemenea, estimarea perimetrului așezării nu este ilustrată în nici un studiu. Pentru o mai bună gestionare și protejare a acestui important sit arheologic, în studiul nostru am denumit așezarea Sănnicolau Mare-*Obiectiv 25*, iar tumulul Sănnicolau Mare-*Movila 21 (M.21)*, propunând un perimetru întregului sit, pe baza magnetometriei existente și a cercetărilor de suprafață.

4.7. Descoperirile recente

Periegheza amplă desfășurată de L. Măruia și echipa au avut loc în cea mai mare parte în anul 2007, desfășurându-se în întreaga zonă de la S de oraș și aveau menirea de a identifica siturile arheologice de la Sănnicolau Mare înscrise în *LMI Timiș*. Pe lângă discuția celor 3 puncte, dintre care unul este localizat punctual (*Obiectiv 2 – Seliște*), altul este asociat cu un sit descoperit în teren (*Obiectiv 3 = Viile Promontor*) iar cel de-al treilea nu este descoperit, fiind propus spre radiere (*Obiectiv 1 – Fabrica de Cărămizi*), echipa identifică pe un areal mai larg din jurul cartierului *Sighet* o densitate mare de așezări din epoci diferite, însumând 9 obiective arheologice inedite (**Fig. 13**). Poziția și perimetrele lor vor fi ilustrate odată cu

Fig. 13. Harta obiectivelor arheologice descoperite după anul 2000 (perimetre albe) și zonele cercetate prin periegheză (negru) de L. Măruia și colaboratorii, în vederea identificării siturilor din *LMI*

⁹³ Ciocani, Jozsa 2015, 9–52.

⁹⁴ Diaconescu *et alii* 2015, 41–43; Diaconescu *et alii* 2016, 78–79.

⁹⁵ Krauss *et alii* 2016, 273–315; Krauss *et alii* 2018, 157–172.

discuția siturilor din *LMF*⁹⁶, însă restul informațiilor cuprinse în fișele individuale manuscris redactate de L. Măruia vor rămâne inedite, fiind preluate de noi pentru acest studiu. Alte câteva obiective noi vor fi descoperite în anii următori, odată cu verificările sau reverificările de teren, în special în preajma zonei *Seliște*, de la E de oraș. Se remarcă descoperirea în anul 2011 a unei importante fortificații de epoca bronzului, înconjurată de un sistem val-șanț de formă relativ circulară (indicativ actual *S.M.-Obiectiv 14*); Cercetarea îi aparține lui L. Dorogostaisky, fiind publicată în anul 2014 împreună cu A. Ardelean, unde punctul este numit „Săliște”⁹⁷ (a nu se confunda cu cunoscutul punct *Seliște* din *LM*).

4.8. Descoperiri izolate

Tot dintre descoperirile foarte vechi, uitate de istoriografia ulterioară și al căror context nu este cunoscut, se numără și „Comoara din os”, un aparent tezaur de argint medieval. În 1881 descoperirea apare relatată în revista de istorie și artă *TRET*, tipărită la Timișoara⁹⁸. Se pare că muncitorii au descoperit de-a lungul drumului, undeva în Sănnicolau Mare, o piesă mare din material osos, plină cu 30 de medalii rare de argint, dintre care cel puțin una a fost datată la finele sec. al XIII-lea. Descoperirea este relatată și într-un alt număr al revistei, mai târziu, în 1907⁹⁹, chiar de către I. Berkeszi, redactorul periodicului și directorul Muzeului de Istorie și Arheologie a Ungariei de Sud din Timișoara.

Dintre punctele izolate cu context neclar, mai amintim mormântul avar descoperit într-o perieghză din 1992 în hotar cu comuna Saravale și publicat de F. Medeleț în 1998¹⁰⁰; Alte descoperiri izolate (ceramică neolitică, topor din piatră, daltă din cupru, brățară din bronz), menționate de diverși cercetători sunt cu totul lipsite de context, deci inutilizabile din punct de vedere spațial, aspect de primă importanță în demersul nostru.

O descoperire aparte, menționată de unele studii mai vechi în dreptul Sănnicolaului, o reprezintă punctul *Lina Major* (menționat și ca *Minal Nina Major*), aflat pe malul râului Mureș, în hotarul comunei Saravale. Aici, încă de la 1897, se dezveleau fortuit mai multe ziduri¹⁰¹ aparținând unei biserici impresionante, ridicată din piatră și cărămidă, punct cunoscut pe atunci ca „Schitul Sfântului Gerard”, asociat ulterior de istoricii medievaliști cu Mănăstirea Kemenche (sec. XII-XIII)¹⁰².

În urma analizei informațiilor istoriografice amintite și a culegerii datelor spațiale oferite de acestea, s-a încercat estimarea perimetrelor cu potențial arheologic (în cazul siturilor mai vechi) sau desenarea perimetrelor exacte (pentru obiectivele recente, delimitate cert în teren). Pentru descoperirile aflate în perimetrele vizate de dezvoltarea urbanistică (P.U.G.) au fost întocmite fișe analitice descriptive, pe care le expunem în cele ce urmează.

5. Zonele protejate care cuprind patrimoniu arheologic din cadrul perimetrelor Sănnicolau Mare – P.U.G. – repertoriul obiectivelor arheologice

1. Sănnicolau Mare – Obiectiv 1

Statut administrativ: înscris în *Lista Monumentelor Istorice* cu codul: **LMI TM-I-s-B-06084** și în *Repertoriul Arheologic Național* cu codul: **RAN 155537.16**

Punct/Toponim: „Fabrica de Cărămizi”

Coordonate Stereo 70 (punct central): 163491.6681, 516216.0031

Tip sit: așezare deschisă(?); **suprafață estimată:** 0,6 ha.

Descriere geografică: obiectivul este amplasat pe suprafața plană a unei terase ce coboară spre E, către întinsa zonă de băltire de aici. Către V, actualul peisaj nu mai are un aspect natural, fiind profund afectat de exploatarea de lut ale fabricii de cărămizi existente aici încă din secolul al XIX-lea. Foarte probabil,

⁹⁶ Măruia *et alii* 2011, 456 – Fig. 1, 2.

⁹⁷ Dorogostaisky, Ardelean 2014, 323–347.

⁹⁸ *TRET* 1881, 151–152.

⁹⁹ Berkeszi 1907, 38.

¹⁰⁰ Medeleț 1998.

¹⁰¹ Milleker 1899, 55; Kisléghi 1912 (2015), 118–119, 127–128;

¹⁰² Țicu 2007, 81, 100–101.

partea vestică a sitului a fost afectată de aceste lucrări din trecut. Mai multe gropi de extragere a lutului sunt prezente și astăzi în zonă.

Material arheologic: cercetările de suprafață au identificat în perimetrul actualului *Obiectiv 1* sporadice fragmente ceramice, în general atipice, preistorice și 2 fragmente databile în epoca medievală – faza timpurie. Remarcăm descoperirea unui fragment ceramic preistoric, aparent izolat, pe malul estic al bălții din zonă, la circa 100 m SV de limitele definite de noi pentru obiectiv.

Încadrare cronologică: preistorie (epoca metalelor?) și posibil ev mediu (timpuriu).

Referințe bibliografice sit: Hampel, 1895; Milleker, 1906 (1909), 233; Kühn, 1910; Parducz, 1942; Moga, Gudea, 1975, pct. A-a; Medeleț, 1998, pct. 4; Măruia *et alii*, 2011, 466–471.

Observații: zona „Fabrica de Cărmizi” are un vechi și bogat istoric al cercetărilor, aici fiind descoperite de-a lungul vremii numeroase artefacte, provenite din cadrul exploatărilor de lut ale fabricii. Este vorba despre mai multe descoperiri dintr-o necropolă așa-zis romană, dar și descoperiri databile în epoca bronzului sau unele podoabe încadrabile epocii migrațiilor (vezi discuții istoricul cercetărilor și tabelul din Anexa 3). Situl ajunge să fie propus spre radiere în studiul publicat de L. Măruia și colaboratorii în 2011, decizie pe care o considerăm nepotrivită. Cumulând toate datele avute la dispoziție în acest moment, atât din literatură cât și din verificările de teren, considerăm că obiectivul arheologic descoperit de noi la suprafață în zona aflată la E de exploatarea de lut ale *Fabricii de Cărmizi* poate fi asociat cu unele din descoperirile scoase la lumină de muncitorii fabricii încă de acum mai bine de 100 de ani. De aceea, am dat acestui sit indicativul *Obiectiv 1*, așa cum a fost el numerotat și în lucrarea lui L. Măruia și a colaboratorilor, din anul 2011; obiectiv reverificat de cercetarea PUG la 16.04.2019.

2. Sânnicolau Mare – Obiectiv 3

Statut administrativ: înscris în *Lista Monumentelor Istorice* cu codul: **LMI TM-I-s-B-06083** și în *Repertoriul Arheologic Național* cu codul: **155537.04**

Punct/Toponim: „Viile Promontor – *Via lui Fullajtár*”

Coordonate Stereo 70 (punct central): 161928.0826, 516301.7676

Tip sit: așezare deschisă; **suprafață estimată:** 16,5 ha.

Descriere geografică: obiectivul este amplasat pe suprafața plană a platoului întins și înalt de la S de oraș, numit *Promontoriu*. Acest platou, mărginit și definit la N și V de foste brațe ale Arancăi (care în trecut a erodat zona) coboară brusc, cu 5–8 m, spre zona joasă dinspre N, în timp ce spre V coboară lin.

Material arheologic: cercetările de suprafață au identificat fragmente ceramice din mai multe epoci; majoritatea pot fi încadrate cu unele semne de întrebare epocii bronzului, fiind vorba despre câteva fragmente tipice, lipsite însă de decor. Nu excludem posibilitatea ca unele fragmente să aparțină primei epoci a fierului; urmează ceramica de sec. II-IV d.Hr.; pentru epoca neolitică și pentru cea de-a doua epocă a fierului (ceramică cu mult grafit în pasta de factură celtică?).

Încadrare cronologică: epoca neolitică¹⁰³, epoca bronzului(?), a doua epocă a fierului, sec. II-IV d.Hr.

Referințe bibliografice sit: Milleker, 1906 (1909), 233, 287; Kühn, 1910; Bader, 1983, 56 și Taf. 56-A; Gumă, 1983, 71; Cedică, 1998; Gogăltan, 1999, 107; Măruia *et alii*, 2011, 455–465; Stăvilă, 2015, 230–231.

Observații: Pe baza descrierilor spațiale mai vechi ale lui L. Kühn, pe care le considerăm suficient de precise, coroborând datele istoriografice ulterioare și cele mai recente descoperiri, provenite din verificările sistematice ale celor peste 80 de hectare din jurul *Promontoriului*, sugerăm asocierea actualului *Obiectiv 3* de la Sânnicolau Mare cu vechea așezare și necropolă (în special de epoca bronzului) cunoscută drept *Viile Promontor* sau *Via lui Fullajtár*, dar și cu descoperirile din perioada secolelor II-IV d.Hr. și Basarabi din zonă; obiectiv reverificat de cercetarea PUG la 16.04.2019.

3. Sânnicolau Mare – Obiectiv 7

Statut administrativ: înscris în *Repertoriul Arheologic Național* cu codul: **155537.20**

Punct/Toponim: „*Sânnicolau Mare S*”

¹⁰³ În cadrul materialelor recoltate de L. Măruia și colaboratorii săi în 14 și 22.11.2007, la care am avut acces, am putut constata prezența unor sporadice fragmente ceramice databile în epoca neolitică și a doua epocă a fierului (ceramică cu grafit), care confirmă prezența acestor epoci pe platoul promontoriului de la Sânnicolau.

Coordonate Stereo 70 (punct central): 160874.2384, 515555.0873

Tip sit: așezare deschisă; **suprafață estimată:** 5 ha.

Descriere geografică: obiectivul este amplasat pe o terasă înaltă care coboară circa 3–4 m spre E și NE, către fostul curs al Arancăi, prezent în zonă printr-o mare buclă de meandru (care înconjoară cartierul *Sighet*), braț de apă actualmente fosil.

Material arheologic: artefactele recoltate se compun din fragmente ceramice relativ bogate cantitativ și variate cronologic, dar mărunte și atipice.

Încadrare cronologică: preistorie (epoca metalelor)¹⁰⁴, sec. II-IV d.Hr., evul mediu (timpuriu?)

Referințe bibliografice sit: Măruia *et alii*, 2011, p. 456, Fig. 1, 2.

Observații: obiectiv reverificat de cercetarea *PUG* la 16.04.2019.

4. Sânnicolau Mare – Obiectiv 8

Statut administrativ: înscris în *Repertoriul Arheologic Național* cu codul: **155537.21**

Punct/Toponim: „Groapa de gunoi”

Coordonate Stereo 70 (punct): 161908.3497, 515560.0014

Tip sit: așezare deschisă; **suprafață estimată:** 0,5 ha.

Descriere geografică: obiectivul este amplasat pe o terasă joasă care coboară lin spre V, către fostul curs al Arancăi, prezent în zonă sub forma unui belciug (împrejurul cartierul *Sighet*), în prezent fosil.

Material arheologic: cercetarea noastră a identificat în teren un fragment ceramic, în timp ce verificările echipei UVT din 2007 au descoperit sporadice fragmente atipice, dificil de încadrat cronologic.

Încadrare cronologică: preistorie (epocă neprecizabilă).

Referințe bibliografice sit: Măruia *et alii*, 2011, 456, Fig. 1, 2.

Observații: pe baza verificărilor de teren și a observațiilor legate de repartiția artefactelor propunem restrângerea perimetrului obiectivului; obiectiv reverificat de cercetarea *PUG* la 16.04.2019.

5. Sânnicolau Mare – Obiectiv 13

Statut administrativ: înscris în *Repertoriul Arheologic Național* cu codul: **155537.26**

Punct/Toponim: „Viile Promotor E”

Coordonate Stereo 70 (punct central): 162315.7599, 516310.6498

Tip sit: așezare deschisă; **suprafață estimată:** 2,6 ha.

Descriere geografică: obiectivul este amplasat în marginea nordică a platoului întins și înalt numit *Promontoriu*. Acest platou, înconjurat la N și V de foste brațe ale Arancăi care în trecut a erodat zona, coboară brusc, până la 5–8 m, spre zona joasă dinspre N.

Material arheologic: s-au recoltat sporadice fragmente ceramice, mărunte și atipice, dificil de datat.

Încadrare cronologică: preistorie (epocă neprecizabilă), sec. II-IV d.Hr. (1 fragment).

Referințe bibliografice sit: Măruia *et alii*, 2011, 456, Fig. 1, 2.

Observații: față de ceramica (cenușie) descoperită în 2007, care a fost încadrată perioadei sec. II-IV d.Hr., cercetarea noastră a descoperit mai cu seamă ceramică preistorică; dată fiind apropierea de *Obiectivul 3*, mult mai consistent în artefacte, atât din epoca metalelor cât și din secolele II-IV d.Hr., este posibil ca cel puțin una din așezările *Obiectivului 13* să fie în legătură cu cele aflate în vecinătatea vestică; obiectiv reverificat de cercetarea *PUG* la 16.04.2019.

6. Sânnicolau Mare – Obiectiv 18

Statut administrativ: inedit (descoperit de cercetarea *PUG* la 17.04.2019)

Punct/Toponim: „Lânărie”

Coordonate Stereo 70 (punct central): 163364.1972, 518002.3869

Tip sit: așezare deschisă; **suprafață estimată:** 0,3 ha.

Descriere geografică: obiectivele învecinate, *18* și *19*, sunt amplasate pe marginea sudică a unui platou înalt, delimitat la S de cursul râului Aranca, deasupra căruia se înalță cu circa 5 m.

¹⁰⁴ Verificarea materialelor recoltate de L. Măruia și colaboratorii la data de 22.11.2007, la care am avut acces, confirmă prezența aceluiași paliere cronologic, cu mențiunea că aceștia datează artefactele preistorice în epoca bronzului, cu semne de întrebare.

Material arheologic: sporadice fragmente ceramice, atipice, de mici dimensiuni.

Încadrare cronologică: ev mediu (timpuriu?)

7. Sânnicolau Mare – Obiectiv 19

Statut administrativ: inedit (descoperit de cercetarea *P.U.G.* la 17.04.2019)

Punct/Toponim: „Lânărie E”

Coordonate Stereo 70 (punct central): 163445.1001, 518115.0968

Tip sit: așezare deschisă

Suprafață estimată: 1,2 ha.

Descriere geografică: Obiectivele învecinate 18 și 19 sunt amplasate pe marginea sudică a unui platou înalt, delimitat la S de cursul râului Aranca, deasupra căruia se înalță cu circa 5 m.

Material arheologic: sporadice fragmente ceramice, atipice și mărunte, dificil de încadrat cronologic.

Încadrare cronologică: preistorie (epocă neprecizabilă)

8. Sânnicolau Mare – Obiectiv 20

Statut administrativ: inedit (descoperit de cercetarea *P.U.G.* la 17.04.2019)

Punct/Toponim: „Lânărie V”

Coordonate Stereo 70 (punct central): 162736.4676, 518131.4437

Tip sit: așezare deschisă; **suprafață estimată:** 0,5 ha.

Descriere geografică: obiectivul este amplasat pe suprafața unei terase fluviale care coboară lin, cu până la 2 m, spre V, acolo unde o mărginește un fost braț de divagare al râului Aranca.

Material arheologic: sporadice fragmente ceramic, atipice, de mici dimensiuni.

Încadrare cronologică: ev mediu (timpuriu?)

9. Sânnicolau Mare – Obiectiv 21

Statut administrativ: inedit (descoperit de cercetarea *P.U.G.* la 17.04.2019)

Punct/Toponim: „Jara/ Stație TRAFU”

Coordonate Stereo 70 (punct central): 164933.3492, 516511.0981

Tip sit: așezare deschisă; **suprafață estimată:** 1,7 ha.

Descriere geografică: obiectivul este amplasat pe suprafața plană din cadrul unei terase fluviale mai largi, mărginită spre N de cursul râului Aranca, aflat la 200 m distanță.

Material arheologic: de la suprafața obiectivului s-au recoltat fragmente ceramice în cantități reduse, de mici dimensiuni, din care un singur fragment tipic (medieval).

Încadrare cronologică: preistorie (epocă neprecizabilă), ev mediu (timpuriu)

Referințe bibliografice sit: –

Observații: Harta districtuală (1721) ilustrează prezența în această zonă a prediului *Iara* (echivalent cu *Jara*), toponim menționat de istoriografie ca desemnând o localitate medievală dispărută; aici s-ar fi găsit și ceramică de factură avară (vezi Tabel 2 – punctul 8). Prezența ceramicii medievale timpurii în cadrul *Obiectivului 21* sugerează o posibilă asociere a celor două așezări. În același timp, la numai 200 m spre V se află perimetrul marelui sit de la *Seliște* (*Obiectiv 2*), care de asemenea conține artefacte medievale timpurii. Nu știm cât de precisă a fost stabilită limita estică a *Obiectivului 2*, iar cercetarea noastră nu a depășit limita perimetrului *PUG* spre V, limita *Obiectivului 21* în această direcție fiind incertă. De aceea, nu excludem posibilitatea ca, cel puțin așezările de ev mediu timpuriu din cadrul *Obiectivelor 2* și *21*, să se fi aflat în directă legătură, iar vechea localitate *Jara* să fie parte din ambele obiective. Demn de menționat este și faptul că la puțin peste 100 m N de *Ob. 21* trece linia unui val de pământ, observabil pe imaginile satelitare și care pare anterior epocii moderne.

10. Sânnicolau Mare – Obiectiv 22

Statut administrativ: inedit (descoperit de cercetarea *P.U.G.* la 16.04.2019)

Punct/Toponim: „Promontor S”

Coordonate Stereo 70 (punct central): 162574.9998, 515938.993

Tip sit: așezare deschisă; **suprafață estimată:** 3,7 ha.

Descriere geografică: obiectivul este amplasat pe platoul înalt numit *Promontoriu*, înconjurat la N și V de foste brațe ale Arancăi care în trecut a erodat zona, lăsând acest martor (promontoriu) mai înalt cu 6–8 m, cel puțin față de zona nordică, spre care coboară brusc

Material arheologic: s-au recoltat puține fragmente ceramice, mărunte și atipice, dificil de datat.

Încadrare cronologică: preistorie (epocă neprecizabilă)

11. Sânnicolau Mare – Obiectiv 23

Statut administrativ: inedit (descoperit de cercetarea *P.U.G.* la 16.04.2019)

Punct/Toponim: „Promontor N”

Coordonate Stereo 70 (punct central): 162567.4897, 516596.2816

Tip sit: așezare deschisă; **suprafață estimată:** 1 ha.

Descriere geografică: obiectivul este amplasat într-o zonă de interfluviu, mai precis într-o buclă formată de un fost braț al Arancăi, actualmente fosil. Suprafața pe care se află obiectivul este o terasă ce coboară spre N, către fosta albie, cu circa 1,5 m.

Material arheologic: s-au recoltat puține fragmente ceramice, mărunte și atipice.

Încadrare cronologică: ev mediu (timpuriu)

6. Concluzii și perspective

Cu un istoric al cercetărilor vechi și bogat, la care se adaugă noile descoperiri din săpături (*Seliște*, *Pusta Bucova*) sau din periegeze, orașul Sânnicolau Mare și zonele sale înconjurătoare se remarcă prin densitatea mare a așezărilor istorice și a tumulilor funerari. În ceea ce privește cercetarea arheologică de suprafață întreprinsă în perimetrele *Sânnicolau Mare-P.U.G.* în primăvara anului curent, pe suprafața a 430 de hectare verificabile, au fost identificate 7 obiective arheologice noi, inedite (*Obiectivele 1, 18, 19, 20, 21, 22 și 23*) și reverificate alte 4 obiective arheologice deja cunoscute (*Obiectivele 3, 13, 7 și 8*), rezultând 11 situri (obiective) arheologice încadrate în perimetrul intravilanului propus de dezvoltarea urbanistică (*P.U.G.*). După aparențe, este vorba de așezări deschise iar descoperirile constau aproape exclusiv din fragmente ceramice. Din nefericire, în toate cazurile, artefactele descoperite la suprafața solului sunt reduse numeric și puternic fragmentate, fiind vorba în general de piese atipice, dificil de încadrat cronologic. Punem fenomenul pe seama agriculturii intensive specifică zonei. Datarea artefactelor cuprinde un interval mare de timp, cele mai multe putând fi încadrate general, în perioada preistoriei (epocă neprecizată sau una din epocile metalelor), epoca bronzului, perioada sec. II-IV d.Hr. și evul mediu, dar există urme de activitate și pentru epoca neolitică și prima și a doua vârstă a fierului. Dintre aceste obiective, 2 sunt înscrise în *Lista Monumentelor Istorice (Obiectiv 1 și Obiectiv 3)*, iar cel de-al treilea punct cuprins în *LMI* se află în afara perimetrului *P.U.G.* (*Obiectiv 2* – vezi **Fig. 14**).

Pe lângă cele 11 obiective arheologice încadrate intravilanului propus (*P.U.G.*), în hotarul orașului Sânnicolau Mare mai sunt cunoscute în acest moment alte 45 de obiective arheologice¹⁰⁵, edite și inedite, înscrise sau neînscrise în *Repertoriul Arheologic Național (RAN)*, din toate epocile istorice, începând cu neoliticul timpuriu și până în zorii epocii moderne. Dintre acestea, 21 reprezintă așezări (notate în continuare cu indicativul „Obiectiv”, ultima poziție fiind *Obiectiv 32*), iar 26 sunt movile de pământ (notate cu indicativul „M” – de la movilă, urmat de o cifră, de la 1 la 26). Movilele sunt structuri în elevație, mai precis definite ca perimetru față de așezări. În total, la Sânnicolau Mare cunoaștem în acest moment **56 de obiective** (situri) arheologice (30 de obiective plane și 26 de movile-vezi **Pl.1**). Dintre obiectivele plane, majoritatea sunt, cel puțin aparent, așezări deschise; două puncte prezintă urme certe de fortificare cu val de pământ (și posibil șanț) – *Obiectivul 14* și *Obiectivul 32*.

Cercetările arheologice întreprinse în teritoriul orașului Sânnicolau Mare din secolul al XIX-lea și până astăzi, ilustrează un spațiu cu un potențial patrimonial foarte bogat și variat, chiar dacă în prezent aparențele de la suprafața solului nu o arată. Acest patrimoniu este în continuă degradare din pricina metodelor tot mai invazive ale agriculturii, dar și ale dezvoltării periurbane. Cu toate acestea, subsolul

¹⁰⁵ Menționăm faptul că pozițiile *Obiectiv 10* și *Obiectiv 11* sunt vacante în harta finală întocmită de noi, acestea fiind propuse spre radiere din *RAN* (comasare cu *Obiectiv 3*). Dacă acestea vor fi într-adevăr radiate, indicativele pot fi preluate de obiective noi, descoperite pe viitor.

Fig. 14. Sânnicolau Mare – harta obiectivelor arheologice – perimetrele cu patrimoniu reperat cuprinse pe suprafața intravilanului propus (P.U.G.)

ascunde încă, la propriu și la figurat, comori nebănuite. Demersul nostru nu a făcut decât să delimiteze câteva zone, care au putut fi reperate prin metode non-invasive, pe un areal restrâns din jurul orașului, această hartă trebuind completată constant. Pe lângă aceasta, atitudinea și măsurile autorităților locale (în special ale Biroului de Arhitectură) sunt determinante pentru protejarea patrimoniului, în perspectiva implementării noilor realități incluse în Planul Urbanistic General al orașului.

Pe lângă inevitabilele și necesarele cercetări invazive preventive menite să salveze zestrea materială și istorică, asumarea acestui patrimoniu de către autorități poate deschide perspective noi și rodnice pentru cultura și economia orașului, așa cum ar fi, de pildă, o expoziție permanentă, care să mențină pe plan local și să valorifice patrimoniul arheologic mobil care va fi scos la lumină.

Listă figuri

- Fig. 1 Sânnicolau Mare-P.U.G. Situația teritoriului și extinderea verificărilor arheologice actuale.
- Fig. 2 Sânnicolau Mare: intravilanul propus (gri) și obiectivele arheologice edite incluse în *LMI* și *RAN*, cu amplasament cunoscut (cerc-toponim, indicativ, cod). Harta *CIMEC* 2019, editată.
- Fig. 3 Banatul istoric și încadrarea teritoriului Sânnicolaului Mare în limitele regiunii. Modelul numeric al terenului.
- Fig. 4 Hidrografia majoră (actuală și fosilă) din preajma orașului Sânnicolau Mare (A) și zona *Promontor* – imagine din teren din 16.04.2019 (B)
- Fig. 5 *Harta Districtului Cenad* (1721) cu marcarea perimetrelor *P.U.G.*(alb) și a elementelor de interes (săgeți)
- Fig. 6 *A treia ridicare topografică habsburgică* (1894) și perimetrele Sânnicolau Mare-*PUG* (alb)
- Fig. 7 Vas din tezaur, desen 1827 (Arneth 1850, pl. G.VII)
- Fig. 8 Tezaurul de la Sânnicolau Mare, parțial (Hampel 1897, pl. CLXIII)
- Fig. 9 Fibule de argint (1, 2) și inel de aur (3) din zona *Fabricii de Cărămizi* (Hampel 1905, Taf. 43)
- Fig. 10 Harta zonelor descoperirilor din istoriografia veche, amplasate estimativ (poligoane colorate), cu marcarea toponimelor asociate lor (cu galben). Imagine satelitară *G. Earth™*
- Fig. 11 Zona *Bucova Pusta*. Localizarea cercetărilor lui Kisléghi: zonală (poligon) / punctuală (punct)
- Fig. 12 *Pusta Bucova – movila IV*, descoperiri din mormântul de „călăreț” (Hampel 1907, pl. 23)

- Fig. 13 Harta obiectivelor arheologice descoperite după anul 2000 (perimetre albe) și zonele cercetate prin perieghetă (negru) de L. Măruia și colaboratorii, în vederea identificării siturilor din *LMI*
- Fig. 14 Sănnicolau Mare – harta obiectivelor arheologice – perimetrele cu patrimoniu reperat cuprinse pe suprafața intravilanului propus (P.U.G.)

Listă planșe

- Pl. 1 Sănnicolau Mare – harta tuturor obiectivelor arheologice cuprinse pe suprafața hotarului administrativ (U.A.T.); *Ob.* = obiectiv; *M* = movilă
- Pl. 2 Sănnicolau Mare – perimetrele obiectivelor arheologice cuprinse în *P.U.G.* Imagini satelitare
- Pl. 3 Sănnicolau Mare – P.U.G. Artefactele descoperite la suprafața obiectivelor arheologice. Fotografii
- Pl. 4 Sănnicolau Mare – P.U.G. Artefactele descoperite la suprafața obiectivelor arheologice. Fotografii

Bibliografie

- Arneth 1850 Arneth Joseph, *Die antiken Gold- und Silber-Monumente des K.K. Münz- und Antiken-Cabinettes in Wien*, Wien, 1850.
- Bader 1983 Bader Tiberiu, *Die Fibeln in Rumänien*, München, 1983.
- Bejan et alii 1995–2006 Bejan Adrian și colectivul, *Sănnicolau Mare, jud. Timiș. Punct Seliște*. În: *Cronica Cercetărilor Arheologice*, 1995–2006.
- Bejan et alii 2011 Bejan Adrian, Măruia Liviu, Tănase Daniela, *Un mormânt cu podoabe de aur din epoca sarmatică timpurie descoperit la Sănnicolau Mare – Seliște*. În: *Analele Banatului (Serie Nouă)*, 19, 2011, 161–180.
- Berkeszi 1907 Berkeszi Istvan, *Délmagyarország éremleletei*. În: *TRET*, 1907, 38.
- Cedică 1998 Cedică Valentin, *Descoperiri din prima epocă a fierului făcute la Sănnicolau Mare (jud. Timiș) (Fragmente ceramice din colecția Kühn)*. În: *Analele Banatului (Serie Nouă)*, 6, 1998, 209–214.
- Ciocani, Jozsa 2015 Ciocani Petru, Jozsa Andreea, *Discontinuity in the archaeological research: neolithic and eneolithic sites in the surroundings of Dudeștii Vechi*. În: *ReDIVA*, 3, 2015, 9–52.
- Csallány 1961 Csallány Dezső, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u. Z.)*, Budapest, 1961, 146–196.
- Diaconescu et alii 2015 Diaconescu Dragoș (responsabil), Krauss Raiko, Ciobotaru Dan, Lang Mathias, De Cupere Béatrice, Weninger Bernhard, Valcov Luca, Pană Andreea, Boia Constantin, Ardelean Adrian, Floca Cristian, Ionescu Alexandru, Ciocani Petru, Gretzinger Joscha, Mandt Anna-Franziska, Loy Anna Katharina, Clemens Schmid, Bochatz Dominik, Matzig David, Gemkova Kalina, Mircheva Silvia, Popov Pavel, Patchev Dimitar, Bogdanova Bogdana, Vangelov Ljubomir, Hristova Ivanka, *Sănnicolau Mare, jud. Timiș, Punct: Bucova Pusta IV*. În: *CCA*, 2015 (campania 2014), 41–43.
- Diaconescu et alii 2016 Diaconescu Dragoș (responsabil), Krauss Raiko, Ciobotaru Dan, Marinova Elena, Notebaert Bastiaan, De Cupere Béatrice, Jozsa Andrea, Iustin Zoltan, Blum Stephan, Valcov Luca, Craiovan Bogdan, Boia Constantin, Oprean Cristian, Floca Cristian, Abele Jonas, Ciocani Petru, Gretzinger Joscha, Mandt Anna-Franziska, Loy Anna Katharina, Schmid Clemens, Schwarz David, Flontaș Antonia, Jeannot Rémy, Gemkova Kalina, Mircheva Silvia, *Sănnicolau Mare, jud. Timiș, Punct: Bucova Pusta IV*. În: *CCA*, 2016 (campania 2015), 78–79.
- Dorogostaisky, Ardelean 2014 Dorogostaisky Leonard, Ardelean Adrian, *Rezultatele cercetărilor de teren (2014) a patru mari așezări fortificate de la sfârșitul epocii bronzului din câmpia de vest: Biled-Șandra, Cenei, Sănnicolau Mare și Pecica*. În: *ArheoVest*, 2, 2014, 323–347.
- Flutur 2010 Flutur Alexandru, *Cărmizile ștampilate ale Legiunii XIII Gemina de la Cenad și Sănnicolau Mare*. În: *Analele Banatului (Serie Nouă)*, 18, 2010, 63–67.
- Gogăltan 1999 Gogăltan Florin, *Bronzul timpuriu și mijlociu în Banatul românesc și pe cursul inferior al Mureșului*, Timișoara, 1999.
- Hampel 1884 Hampel Jozsef, *A Nagy-Szent-Miklősi Kincs*. În: *Arch. Ért.*, Budapest, 1884, 1–65.

- Hampel 1895 Hampel Jozsef, *A N. múzeumi régiségtár gyarapodása*. În: *Arch. Ért.*, Budapest, 1895, 436.
- Hampel 1897 Hampel Jozsef, *A régibb középkor emlékei Magyarhonban, 4–10. Század*, Budapest, vol. 2, 1897.
- Hampel 1905 și 1905a Hampel Jozsef, *Alterthümer des Frühen Mittelalters – In Ungarn*. În: *Arch. Ért.*, vol 2, 3 (1905a), Braunschweig, 1905.
- Hampel 1907 Hampel Jozsef, *A Honfoglalási kor*, Budapest, 1907, p. 129–134.
- Ianoș et alii 1997 Ianoș Gheorghe, Pușcă Iulian, Goian Mircea, *Solurile Banatului, II, Condiții naturale și fertilitate, Timișoara*, 1997.
- Kisléghi 1904 Kisléghi Nagy Gyula, *Lovas Halomsírokról Torontálmegyében*. În: *Arch. Ért.*, Budapest, 1904, 417–421.
- Kisléghi 1907 Kisléghi Nagy Gyula, *Arankavidéki halmok (Torontál m.)*. În: *Arch. Ért.*, Budapest, 1907, 266–279.
- Kisléghi 1912 (2015) Kisléghi Nagy Gyula, *Jurnal arheologic*, Timișoara, 2015.
- Kiss et alii 2012 Kiss Tamás, Urdea Petru, György Sipos, Borbála Sümeghy, Katona Orsolya, Tóth Orsolya, Onaca Alexandru, Ardelean Florina, Timofte Fabian, Ardelean Cristian, *The past of the river*. În: Sipos et alii 2012.
- Krauss et alii 2016 Krauss Raiko, Schmid Clemens, Ciobotaru Dan, Slavchev Vladimir, *Varna und die Folgen – Überlegungen zu den Ockergräbern zwischen Karpatenbecken und der nördlichen Ägäis*. În: Martin Bartelheim, Barbara Horejs, Raiko Krauß (Eds.), *Von Baden bis Troia – Ressourcennutzung, Metallurgie und Wissenstransfer. Eine Festschrift für Ernst Pernicka*, Rahden, 2016, 273–315.
- Krauss et alii 2018 Raiko Krauss, De Cupere Béatrice, Marinova Elena, *Foraging and food production strategies during the Early Neolithic in the Balkans-Carpathian area. The site of Bucova Pusta in Romanian Banat*. În: Maria Ivanova, Bogdan Athanassov, Vanya Petrova, Desislava Takorova and Philipp W. Stockhammer (Eds.), *Social Dimensions of Food in the Prehistoric Balkans*, Oxford-Philadelphia, 2018, 157–172.
- Kühn 1910 Kühn Lajos, *Bronzkori telepről nagyszentmiklóson*. În: *Arch. Ért.*, 1910, 356–359.
- Lazarovici 1979 Lazarovici Gheorghe, *Neoliticul Banatului*, Cluj Napoca, 1979.
- Luca 2006 Luca Sabin Adrian (Ed.), *Descoperiri arheologice din Banatul românesc. Repertoriu*, Sibiu, 2006.
- Măruia et alii 2011 Măruia Liviu, Micle Dorel, Cântar Adrian, Stavilă Andrei, Bolcu Lavinia, Borlea Oana, Ardelean Mircea, Horak Petru, Timoc Călin, Floca Cristian, Vidra Lucian, *ArheoGis – baza de date a patrimoniului arheologic cuprins în Lista Monumentelor Istorice a județului Timiș. Rezultatele cercetărilor de teren*, Cluj Napoca, 2011, 531–552.
- Medeleț 1998 Medeleț Florin, *O descoperire de factură avară la Sănnicolau Mare (jud. Timiș)*. În: *Analele Banatului (Serie Nouă)*, 1998, 307–316.
- Medeleț, Bugilan 1987 Medeleț Florin, Bugilan Ion, *Contribuții la problema și la repertoriul movilelor de pământ din Banat*. În: *Banatica*, 9, 1987, 87–198.
- Milleker 1899 Milleker Bódog, *Délmagyarország Régiségleletei*, II, Temesvár, 1899.
- Milleker 1906 (1909) Milleker Bódog, *Délmagyarország Régiségleletei*, III, Temesvár, 1906 (1909).
- Moga, Gudea 1975 Moga Marius, Gudea Nicolae, *Contribuții la repertoriul arheologic al Banatului*. În: *Tibiscus*, 4, 1975, 129–146.
- Párducz 1942 Párducz Mihály, *A szarmatakor legkorábbi emlékei a bánságban*. În: *Arch. Ért.*, 1942, 305–316.
- Rusu 1977 Rusu Mircea, *Transilvania și Banatul în secolele VI-IX*. În: *Banatica*, 4, 1977, 169–214.
- Schönwisner 1801 Schönwisner Stephano, *Notitiae hungariae rei nummariae ab origine ad praesens tempus*, Buda, 1801, XLII, 1.
- Sipos et alii 2012 Sipos György, Ardelean Cristian, Ardelean Florina, Ardelean Mircea, Blanka Viktória, Katona Orsolya, Kiss Timeea, Kovács Ferenc, Boudewijn Van Leeuwen, Mezösi Gábor, Onaca Alexandru, Právetz Tamás, Rakonczai János, Rác Attila, Sipos György, Sümeghy Borbála, Timofte Fabian, Tobak Zsolt, Tóth Orsolya, Urdea Petru, *Past, present, future of the Maros/Mureș River*, Timișoara, 2012, 212.
- Stavilă 2015 Stavilă Andrei, *Considerații asupra locuirii de epoca bronzului de la Sănnicolau Mare – Seliște*. În: *ArheoVest*, 3, 2015, 229–254.

TRET 1881
 Țeicu 2007
 Vulpe 1975

Történelmi es Régészeti Értesítő, Temesvárott [Timișoara], 1881, 151–152.
 Țeicu Dumitru, *Geografia ecleziastică a Banatului medieval*, Timișoara, 2007.
 Vulpe Alexandru, *Die Äxte und Beile in Rumänien*. În: *PBF* 9, 1975, 81.

Webografie

Liste oficiale (on-line)

Lista Monumentelor Istorice. <https://culturatimis.ro/>

Arheologie 2015

Repertoriul Arheologic Național 2019

<http://ran.cimec.ro>

Harta CIMEC 2019

Harta CIMEC: Server Cartografic pentru Patrimoniu Cultural Național, <http://map.cimec.ro/Mapserver/?layer=ran&cod=155252.05>

RAR 1949-

Arhiva Repertoriului Arheologic al României, 1949-, <http://www.cimec.ro/scripts/arh/rar-index/sel.asp>

Cartografie

Mappa Von den Csanader District 1721

<https://maps.hungaricana.hu/en/HTTterkeptar/528/>

Makó und Nagy-Szt.

Miklós: Zone 21 Col. XXIII 1903

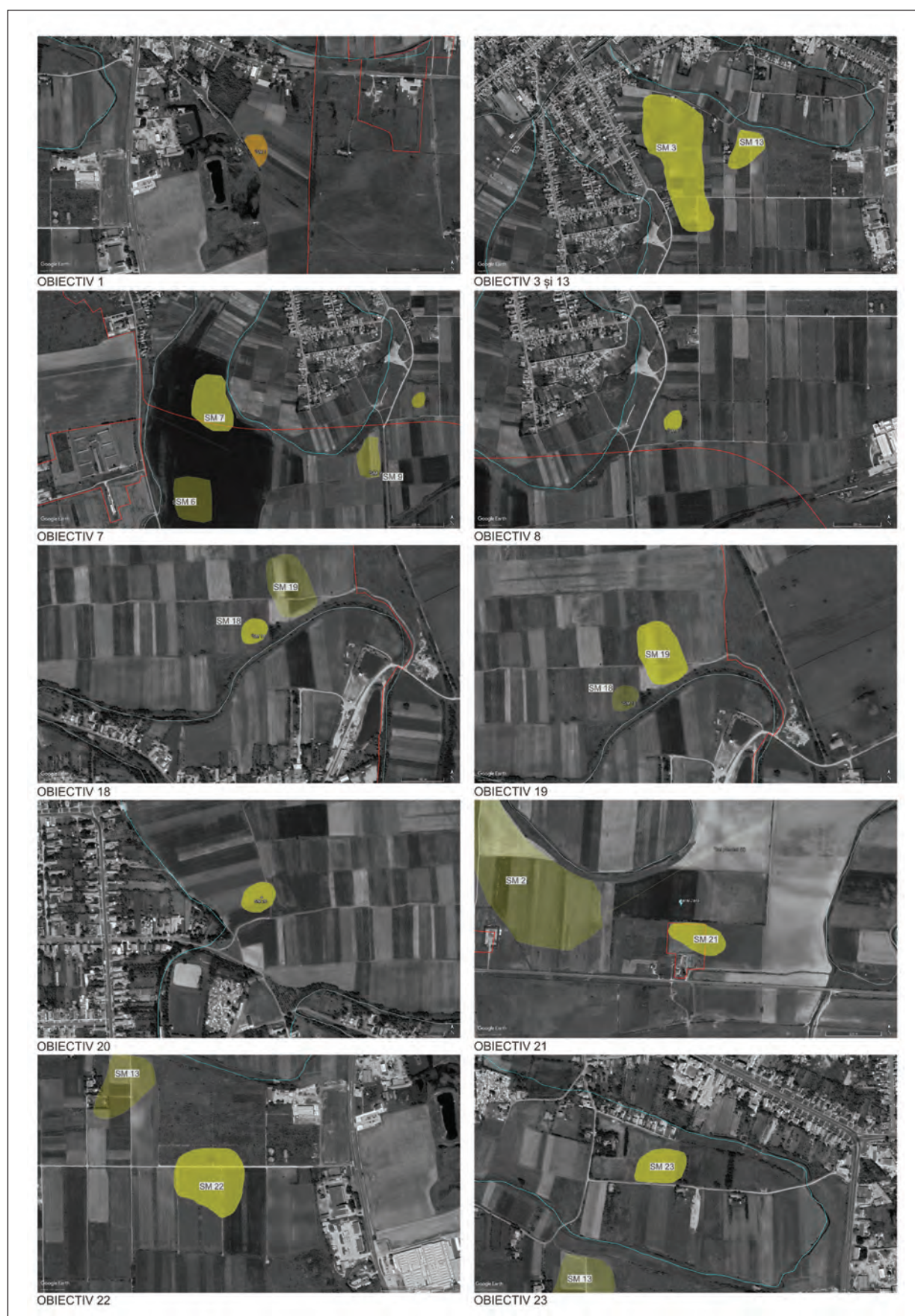
<https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/536843/edition/602474/content?ref=desc>

Planurile Directoare de Tragere 1953

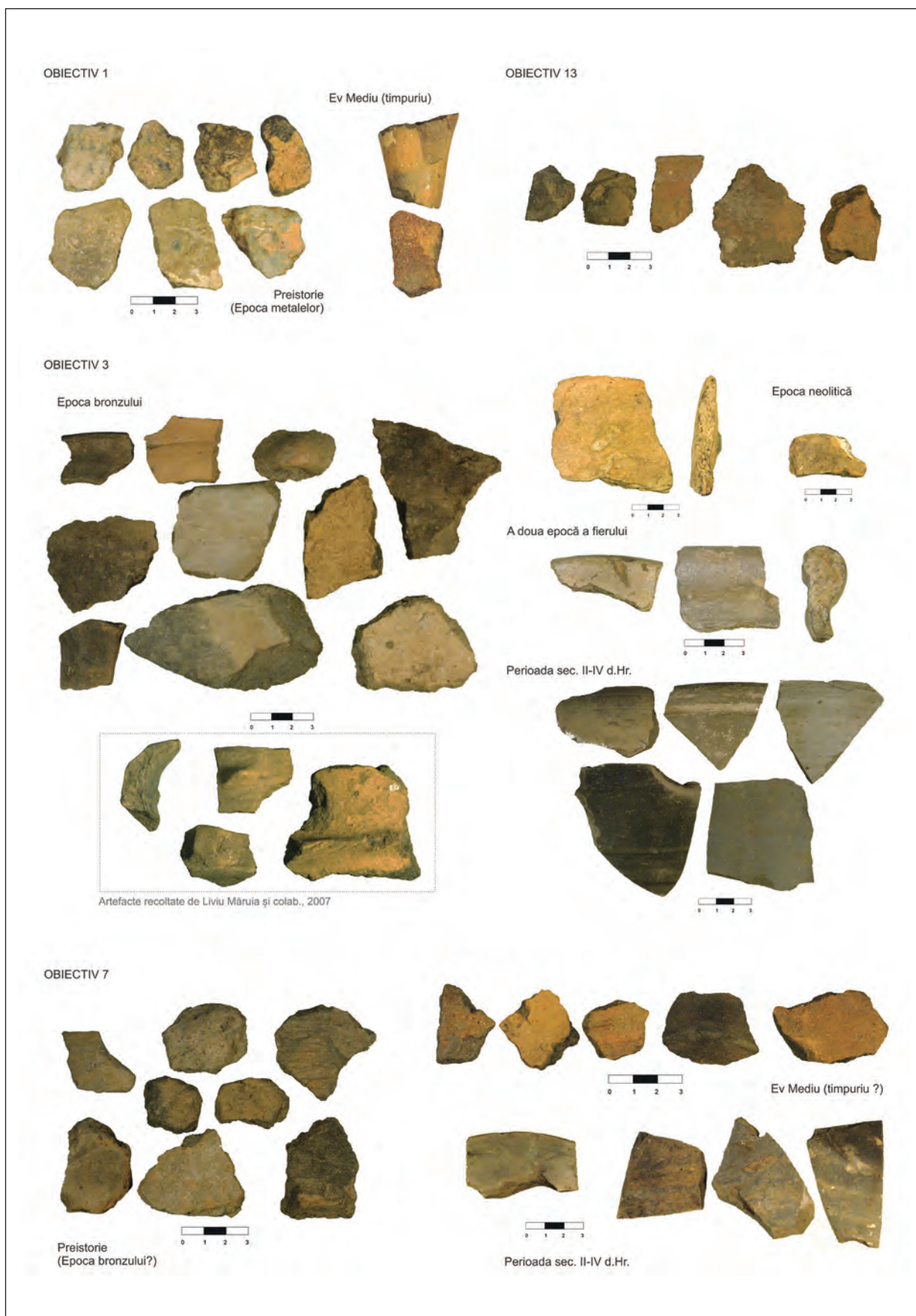
<http://earth.unibuc.ro/download/planurile-directoare-de-tragere>

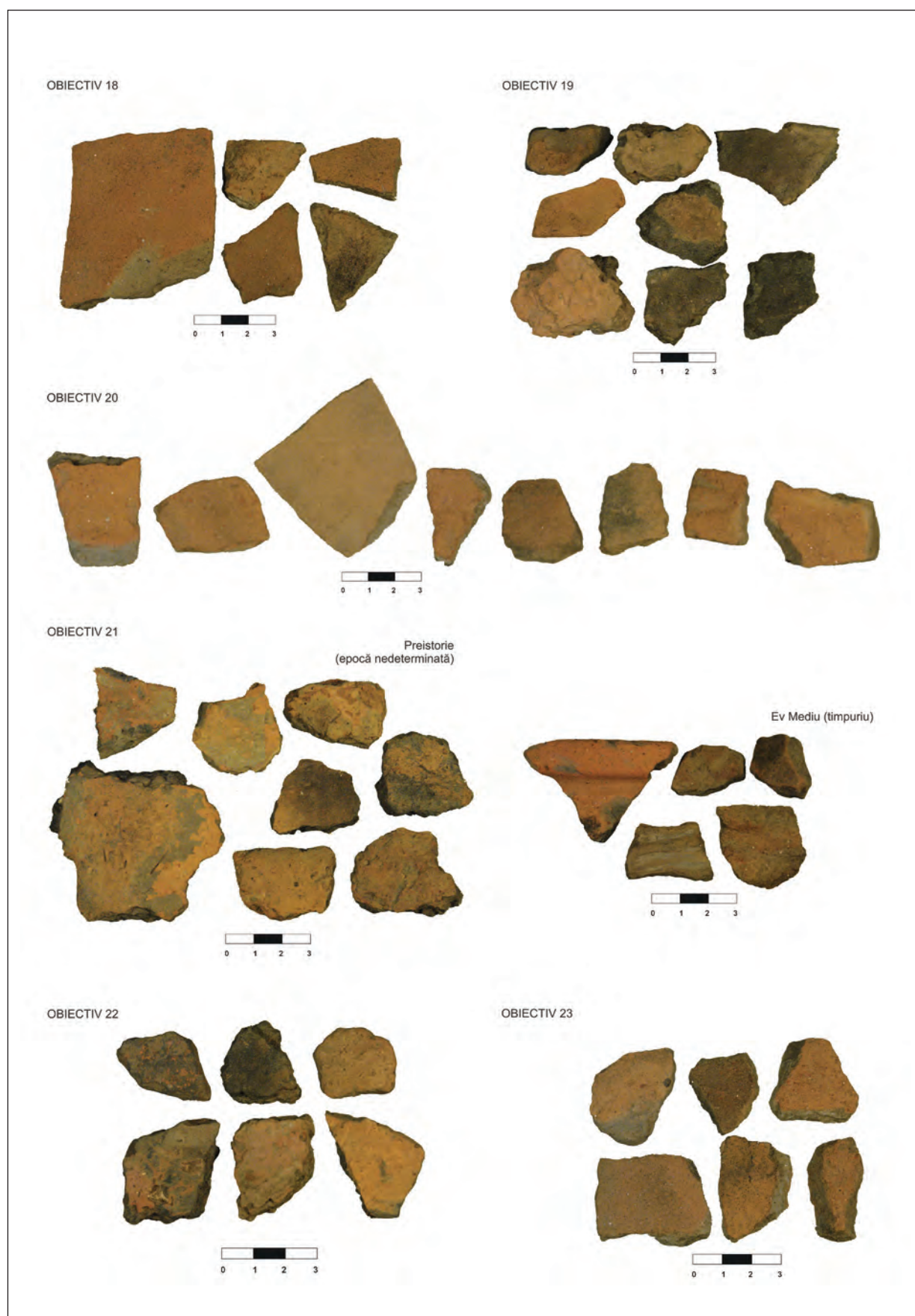
Pl. 1.

Pl. 2.

Pl. 3.

Pl. 4.

ANEXA 1

Propuneri pentru Regulamentul Local de Urbanism¹⁰⁶

1.1. Constituirea unor zone de protecție pentru obiectivele înscrise în perimetrul Sănnicolau Mare-PUG

Siturile LMI (Fig. 14):

Obiectiv 1-LMI: propunem o zonă de protecție mai largă, mai ales spre V și S, spre zona carierei de lut a *Fabricii de Cărămizi*, dat fiind faptul că de-a lungul secolului al XX-lea, odată cu exploatarea lutului, în întreaga zonă (fără locații punctuale) s-au descoperit urmele mai multor așezări și necropole, din care este foarte posibil să se mai fi păstrat urme în subsol.

Obiectiv 2 –LMI (comasat ca zonă cu **Obiectiv 21**): chiar dacă nu se află în perimetrul PUG, zona de protecție atinge perimetre propuse pentru introducerea în intravilan, astfel că am introdus și acest obiectiv în propunerile pentru zonă de protecție, extinzând-o spre *Obiectivul 21*, aflat în cadrul perimetrului *PUG*, la puțin peste 200 E de *Obiectivul 2*. Către NE, zona de protecție este mai redusă, datorită prezenței aici a pârâului Aranca și a unei zone mai joase, lipsită de artefacte și potențial arheologic.

Obiectiv 3 –LMI (comasat ca zonă cu **Obiectiv 13** și **Obiectiv 22**): zona sa de protecție a fost unită în același perimetru cu *Obiectiv 13* și *Obiectiv 22*, dată fiind apropierea acestor situri și posibila contemporaneitate a așezărilor de aici. De asemenea, s-a ținut cont de potențialul pe care-l deține platoul *Promontor*, cunoscut fiind din literatură că aici s-au descoperit mai multe necropole. Către V, zona de protecție este mai redusă, datorită prezenței aici a unui braț fosil al pârâului Aranca și a unei zone mult mai joase, lipsită de artefacte și potențial arheologic.

Siturile Non-LMI:

Obiectiv 7: zonă de protecție în jurul obiectivului, mai redusă în partea de E și NE, datorită prezenței aici a pârâului Aranca și a unei zone joase, lipsită de artefacte și potențial arheologic.

Obiectiv 8: zonă de protecție în vecinătatea apropiată a obiectivului; obiectiv cu artefacte sporadice.

Obiectiv 18, Obiectiv 19: au fost asociate în vederea constituirii perimetrului de protecție, fiind învecinate. Spre partea de S perimetrul este redus, datorită prezenței aici a pârâului Aranca și a unei zone mai joase, lipsită de artefacte și potențial arheologic.

Obiectiv 20: zonă de protecție în vecinătatea apropiată a obiectivului; obiectiv cu artefacte sporadice

Obiectiv 23: zonă de protecție în vecinătatea apropiată a obiectivului, mai redusă în partea de N, datorită prezenței aici a pârâului Aranca și a unei zone mai joase, lipsită de artefacte și potențial arheologic.

1.2. Propuneri pentru modificarea Listei Monumentelor Istorice

În urma verificărilor de teren și a analizei istoriografiei, propunem **actualizarea** informațiilor spațiale și de date a tuturor celor 3 situri înscrise în *LMI*, după cum urmează:

1. Obiectiv 1 [cod: *LMI TM-I-s-B-06084*, cod RAN: *155537.16*]: **Punct:** *Fabrica de Cărămizi*; **amplasare:** STEREO: 163491.6681, 516216.0031; WGS: 46° 3.767'N; 20° 38.831'E; **tip sit:** așezare; **date:** preistorie (Epoca metalelor-impresis); evul mediu (timpuriu); **Observații:** *Obiectivul 1*, recent definit ca perimetru, a fost asociat cu descoperirile menționate de istoriografie în zona *Fabrica de Cărămizi*, pentru partea așezării de epoca bronzului; există posibilitatea ca zona să mai cuprindă necropole din epoca bronzului, perioada sec. II-IV d.Hr. și epoca migrațiilor, după informațiile oferite de literatura de specialitate. Propunem eliminarea atribuirii culturale „romane” acestui sit, pe care o considerăm nejustificată.

2. Obiectiv 2 [cod: *LMI TM-I-s-B-06085*, cod RAN: *155537.03*]: **Punct:** *Seliște*; **amplasare:** STEREO: 164299.9043, 516759.1667; WGS: 46° 4.083'N; 20° 39.433'E; **tip sit:** așezări și necropole din epoci diferite; **date:** epoca bronzului (Cruceni-Belegis); epoca sarmatică timpurie (secol I d.Hr.), sec. II-IV d.Hr.; ev mediu (timpuriu, mijlociu și târziu);

3. Obiectiv 3: [cod: *LMI TM-I-s-B-06083*, cod RAN: *155537.04*]: **Punct:** *Viile Promontor-Via lui Fullajtar*; **amplasare:** STEREO: 161928.0826, 516301.7676; WGS: 46° 3.767'N; 20° 37.617'E; **tip sit:** așezări și necropole din epoci diferite; **date:** epoca neolitică, epoca bronzului, a doua epocă a fierului; perioada sec. II-IV

¹⁰⁶ Bazate pe tabelele seturilor de coordonate Stereo 70 din Anexele 3–5 ale memoriului, neintroduse în articol.

d.Hr.; **Observații:** din datele culese din istoriografie, vechile necropole și așezări menționate la *Viile Promontor-Via lui Fullajtar* au fost echivalate cu descoperirile de la *Obiectivul 3* și, posibil *Obiectiv 13*, cele două fiind învecinate.

I.3. Propuneri pentru modificarea Repertoriului Arheologic Național

În urma descoperirii recente în teren, propunem **înscrierea** în *Repertoriul Arheologic Național* a zonelor protejate care conțin patrimoniu arheologic (conform coordonatelor anexate), numite *Obiectiv*, după cum urmează:

Obiectiv 12, Obiectiv 14, Obiectiv 15, Obiectiv 17, Obiectiv 18, Obiectiv 19, Obiectiv 20, Obiectiv 21, Obiectiv 22, Obiectiv 23, Obiectiv 26, Obiectiv 27, Obiectiv 28, Obiectiv 29, Obiectiv 30, Obiectiv 31, Obiectiv 32;

și numite *Movilă (M.)*, după cum urmează: *M.2, M.3, M.4, M.5, M.6, M.7, M.9, M.10, M.11, M.14, M.15, M.16, M.17, M.22, M.25, M.26.*

În urma analizei comparative a istoriografiei și a reverificărilor de teren propunem **radierea** informațiilor din poziția:

1. Sânnicolau Mare – Așezarea neolitică [cod RAN: 155537.01] – descoperirea întâmplătoare amintită aici este una lipsită de context, fără locație.

2. Sânnicolau Mare – punct Cartierul Sighet [cod RAN: 155537.07] – descoperirea întâmplătoare amintită aici este una lipsită de context, izolată.

3. Sânnicolau Mare – punct Vale [cod RAN: 155537.08] – poziția a fost creată artificial; punctul a fost preluat eronat ca locație diferită față de zona *Seliște*; considerăm că poziția este aceeași cu poziția RAN 155537.03 (LMI TM-I-s-B-06085).

4. Sânnicolau Mare – movila 11 [cod RAN: 155537.12] – numită „*movila 11*” (Medeleț și Bugilan, 1987) este de fapt același areal cu marele obiectiv din zona *Seliște* (*Obiectiv 2*), unde nu există nici o movilă; probabil autorii (Moga, Gudea, 1975) se refereau la o zonă mai înaltă, o ridicătură naturală.

5. Sânnicolau Mare-Obiectiv 10 [cod RAN: 155537.23] radierea sa ca poziție distinctă și comasarea perimetrului cu cel al *Obiectivului 3-LMI*, datorită faptului că descoperirile artefactelor se întind pe întreaga zonă și sunt contemporane, făcând cel mai probabil parte din aceeași așezare.

6. Sânnicolau Mare-Obiectiv 11 [cod RAN: 155537.24] radierea sa ca poziție distinctă și comasarea perimetrului cu cel al *Obiectivului 3-LMI*, datorită faptului că descoperirile artefactelor se întind pe întreaga zonă și sunt contemporane, făcând cel mai probabil parte din aceeași așezare.

În urma analizei comparative a istoriografiei propunem **actualizarea** informațiilor din poziția:

1. Sânnicolau Mare – Descoperirile Basarabi [cod RAN: 155537.02] – propunem localizarea acestor descoperiri, menționate în literatura de specialitate, în zona *Obiectivului 3* [cod: LMI TM-I-s-B-06083, cod RAN: 155537.04].

2. Sânnicolau Mare – movila 1 [cod RAN: 155537.09] actualmente a primit indicativul *M.8* de la Sânnicolau Mare; face parte dintr-un grup de movile (numite 1–6, 18 la MEDELEȚ și BUGILAN, 1987) care a fost cu totul încadrat acestei poziții RAN. Distincția spațială a celor 7 movile, aflate la distanță relativ mare una față de cealaltă, ne face să propunem noi coduri RAN pentru fiecare din celelalte 6 movile (*M.9, M.10, M.11, M.15, M.16, M.23*).

3. Sânnicolau Mare – movila 8 [cod RAN: 155537.10] actualmente a primit indicativul *M.12*; face parte dintr-un grup de 2 movile (numite 7 și 8 la MEDELEȚ și BUGILAN, 1987) care au fost încadrate acestei poziții RAN. „*Movila 7*” nu a fost reverificată în teren, poziția ei rămânând în acest moment incertă, până la o nouă cercetare. În aceeași situație se află și „*movila 9*” din repertoriul din 1987, neverificată încă în teren.

4. Sânnicolau Mare – movila 10 [cod RAN: 155537.11] nu a fost reverificată în teren, poziția ei rămânând în acest moment incertă, până la o nouă cercetare.

5. Sânnicolau Mare – movila 14 [cod RAN: 155537.13] – informațiile despre acest punct pornesc de la săpătura lui Kisléghi N.G. din 1905, care de fapt concluzionează că movila (sau ridicătura) este fără descoperiri, fiind probabil naturală. Nu se cunoaște locația ei.

6. Sânnicolau Mare – movila 15 [cod RAN: 155537.14] actualmente a primit indicativul *M.24*; face parte dintr-un grup de 2 movile (numite 15 și 16 la MEDELEȚ și BUGILAN, 1987) care au fost încadrate acestei poziții RAN. „*movila 16*” (actuală *M.25*) a fost propusă pentru introducerea în RAN, într-o poziție distinctă.

7. Sânnicolau Mare – Jara [cod RAN: 155537.15] – anumite confuzii istoriografice au plasat eronat punctul *Jara* în preajma *Cărmidărilor*. În realitate, ea se află în zona *Obiectiv 21*, conform cartografiei (vezi harta distric-tuală de sec. XVIII).

8. Sânnicolau Mare – Obiectiv 8 [cod RAN: 155537.21] – în urma reverificării de teren, a repartiției artefactelor și a culorii solului, propunem restângerea perimetrului obiectivului, conform cu seturile de coordonate anexate memoriului.

9. Sânnicolau Mare – Obiectiv 13 [cod RAN: 155537.26] – propunem extinderea arealului, pe baza repartiției din teren a artefactelor descoperite în primăvara lui 2019, conform cu seturile de coordonate atașate în anexate memoriului.

10. Saravale – movila I [cod RAN: **158760.07**], reverificată în teren, se află de fapt în hotarul Sânnicolau Mare, actualmente a primit indicativul **M.13** de la Sânnicolau Mare.

11. Cenad –Bucova [cod RAN: **156268.11**], reverificată în teren, se află de fapt în hotarul Sânnicolau Mare, cunoscută sub numele de *Hunca Mare* – actualmente a primit indicativul **M.1** de la Sânnicolau Mare.

12. Dudeștii Vechi – Bucova I [cod RAN: **156721.04**], amplasată eronat în dreptul comunei Dudeștii Vechi, a fost identificată spațial, cu mici semne de întrebare, cu movila denumită actual **M.18**, de la Sânnicolau Mare.

13. Dudeștii Vechi – Bucova II [cod RAN: **156721.05**], amplasată eronat în dreptul comunei Dudeștii Vechi, a fost identificată spațial cu movila denumită actual **M.19**, de la Sânnicolau.

14. Dudeștii Vechi – Bucova III [cod RAN: **156721.06**], amplasată eronat în dreptul comunei Dudeștii Vechi, a fost identificată spațial cu movila denumită actual **M.20**, de la Sânnicolau,

15. Dudeștii Vechi – Bucova IV [cod RAN: **156721.07**], amplasată eronat în dreptul comunei Dudeștii Vechi, a fost identificată spațial cu o așezare și o movilă. Cele două realități distincte au primit în studiul nostru indicative diferite, movila fiind denumită actual **M.21**, în timp ce așezarea se numește *Obiectiv 25*, ambele de la Sânnicolau Mare.

16. Dudeștii Vechi – Bucova VI [cod RAN: **156721.09**], este o așezare amplasată eronat în dreptul comunei Dudeștii Vechi; a fost identificată spațial cu *Obiectivul 24*, de la Sânnicolau Mare.

ANEXA 2

Articolul din 1910 al învățătorului Kühn Lajos din Sânnicolau Mare, cu referire la unele descoperiri arheologice din zona perimetrelor P.U.G.Traducere: doamna Maria Roșu¹⁰⁷**KÜHN LAJOS: Despre așezări din epoca bronzului la Sânnicolau Mare¹⁰⁸**

Artefactele din diferite epoci, care au fost deja aduse la lumină, arată că această regiune, zona râului Aranca, la nord de Torontal – în special Sânnicolau Mare și împrejurimile acestuia – era locuită constant încă din timpul preistoriei. Multe dintre albiile râurilor care au fost drenate acum prin lucrări de hidroameliorații, dar care pe vremuri au fost alimentate cu apă din abundență de Mureș, formând până nu demult și mlaștini destul de mari, fac pe alocuri coastele mai lungi și îndeosebi potrivite pentru așezări. Aici, omul primitiv a găsit tot de ce avea nevoie pentru a-și susține viața, în timp ce cursul capricios al Arancăi și ramurile laterale ale râului i-au oferit protecție împotriva posibilelor atacuri.

[357] Așezarea preistorică¹⁰⁹ de la Nagyszentmiklós este situată la sud de sat, între sat și gară. Aici sunt așa numitele „Viile Promontoriului”. Imediat „sub” sat, de-a lungul podgoriilor, există o albie secată, largă, în unele locuri mai adânc. Aceasta a fost un braț lateral al Arancăi și se vărsa în Aranca în parcul conacului numit Nako. Malul sudic al râului este destul de înalt, ajungând la cea mai mare altitudine, unde sunt viile Sukk, Cherrier și Fullajtár. Această parte a malului nu a ajuns sub ape nici în timpul inundațiilor. Cu câțiva ani în urmă aici, în podgorii, am văzut o mulțime de cioburi ceramice de diferite culori și grosimi care acopereau pământul pe o suprafață mare. Am știut imediat că aici era un sit preistoric, dar cu regret a trebuit să constat că acest sit a fost pierdut pentru știință, deoarece aproape toată zona a fost rigolată [supusă excavarilor rigolelor-*n.a.*] și plantată cu vie. Pentru a colecta date despre sit și pentru a mai salva ceva, am făcut o vizită îngrijitorilor de vie și am aflat că în urmă cu 10–15 ani, când în acest loc au amenajat rigolele, au fost găsite o mulțime de oale mai mici sau mai mari, în special în via *Fullajtár*. Pe latura înclinată a acestei vii, spre albia râului, au fost găsite schelete umane care s-au dovedit a fi foarte vechi, la o adâncime mică, deoarece apa de drenare a dus pământul de-a lungul timpului. Lângă fiecare schelet se găseau unul sau două boluri cu câte două toarte cu oasele unor animale mici. Unele dintre schelete aveau brățară și cercei lungi, dar, deoarece erau „foarte ruginite”, au fost zdrobite și aruncate. Aceeași soartă au avut și vasele. De atunci am urmărit lucrările de aici și am reușit să protejerez de la distrugere mai multe obiecte. Obiectele sunt: 1. jumătatea inferioară a unui vas mare de lut cu patru toarte. Partea superioară distrusă de plug. Toartele nu erau proporționale cu mărimea vasului și puteau servi ca o decorare. Cea mai mare circumferință este de 139 cm iar diametrul vasului este de 44 cm. Talpa vasului are diametru de numai 14 cm. Grosimea peretelui vasului este de 10–12 mm. Materialul este argilă brută, spărtura este de culoare neagră. În vas era pământ, în partea inferioară 3 bucăți mici de schijă de os. O oală asemănătoare a fost prezentată de Tömörkény J. Arch. Ert. 1904, dec. 15. p. 415, Figura 4; 2. Vas negru, cu grafit, lucrat manual. În pământ a ajuns fără toartă. Forma sa este frumoasă, peretele vasului este foarte subțire. Pe partea exterioară a vasului sunt vizibile urmele spatulei folosite la fățuire. Înălțimea este de 8 cm, cu diametru la burta și gura vasului de 12 și 5 cm și 6 cm la picior. 3. Cană mică de lut cu o singură toartă, de culoare galben-gri. Nu are talpă, partea inferioară este convexă. Lucrată manual. Înălțimea și diametrul gurii 7 cm. În jurul gâtului, scrijelite, trec două linii paralele, aproape una de cealaltă. Din linia inferioară, linii oblice, paralele, pleacă în jos împărțind jur împrejur burta vasului în câmpuri. În partea superioară a fiecărui câmp există o adâncitură – mai mică decât un filer [monedă-*n.a.*] făcut, se pare, cu buricul degetului. 4. Cană mică, format grosolan, de mână, cu pereții groși, ars puternic, fără toartă. La fund arsă, neagră din cauza focului. Înălțime 5 cm, diametrul gurii 5,5 cm. 5. Două greutăți pentru fus. Cea mare cu urme de amprente, cea mică netedă. 6. Daltă cu aripi (?) din bronz, cu prelungire pentru înmănușare. Lungime 21 cm, greutate 80 gr, prelungirea 6,5 cm. Brățară din bronz, diametrul este de 7,5 cm, distanța dintre cele două capete este de 4 cm, grosimea firului este de 0,5 cm. Brățara este brăzdată oblic, cele două capete sunt netede. Tot de acolo, o altă brățară din bronz ornată cu linii gravate (analogie cu brățara Arch. Ért. 1905 jun. 15.p. 258. Figura 0.5.). Daltă și brățările ar fi fost acoperite

¹⁰⁷ Doamnei Maria Roșu, din Arad, care la scurtă vreme după efectuarea acestei traduceri s-a stins din viață, îi purtăm recunoștință și o frumoasă amintire. Traducerea a fost efectuată de către dânsa fără nici o pretenție. Dumnezeu să o odihnească în pace! (notă personală Cristian Floca).

¹⁰⁸ Anexa 2 cuprinde integral textul tradus al raportului lui Kühn Lajos, învățător local, pasionat de arheologie, în celebra revistă *Archaeologiai Értésítő*, redactată la Budapesta, U.F., XXX, 1910, p. 356–359.

¹⁰⁹ „östelep” erau numite toate urmele de așezări dinainte de evul mediu, uneori chiar și *tell*-urile – notă traducător

cu o frumoasă patină verde [358], dar muncitorii le-au băgat în foc și au ars patina. Ceramică decorată am găsit foarte puțină. Au folosit ca decorație punctul, punctuația oblică, de-a lungul unei linii înclinate, dar și fără linie, sau model din linii paralele, oblice pentru a umple golul dintre linii drepte paralele. Cele mai multe vase cu granulație grosieră sunt vopsite cu vopsea gălbuie. În plus față de obiectele descrise, am mai găsit și două bucăți de piatră de moară (manuală) din trachit poros, ambele bucăți sunt drepte în partea de sus, în partea de jos concave, și o bucată de ceramică cu diamentru de 4 cm, cioplită, să aibă formă rotundă împreună cu o piatră de zdrobit, plată. Nu am găsit obiecte din piatră sau fier, vasele găsite nu au fost lucrate cu roata și sunt similare cu vasele din epoca bronzului, așa că, cred că este vorba de un sit din epoca bronzului.

Pe locul actualului Sănnicolau Mare a existat o așezare extinsă în epoca preistorică. De asemenea, în opinia mea, exista nu numai așezarea preistorică pe care tocmai am descris-o, unde au apărut descoperiri într-un număr mai mare, ceramică se găsește și în alte locuri. Vreau să mă refer pe scurt și la alte două locuri. Aproximativ la 1 km vest de situl descris, lângă Aranca, dar deja în interiorul satului, muncitorii în timp ce săpau o pivniță au găsit trei pirostirii de formă de trunchi de piramidă, la circa 1,8 m adâncime. Sunt foarte bine arse și una e complet intactă. O latură ușor înnegrită de fum. Înălțimea este de 22 cm, marginea inferioară este de 15 cm, iar în partea de sus este de 9 cm. Cântărește 6,90 kg. Sub placa superioară, la 5 cm de ea, este străpunsă cu o gaură obișnuită, ceea ce înseamnă că nu era prea folosit. Dimensiunile celei de-a doua pietre sunt la fel, dar piatra nu mai este în stare atât de bună, iar gaura este eliptică. A treia piatră s-a spart în timpul scoaterii. Am verificat locul, straturi de pământ alternând cu straturi de cenușă. Între cenușă erau coaste mai mari și oase ale omoplatului.

Fabrica de cărămizi este situată la aproximativ 1 km est de primul sit. Lucrătorii din teren au găsit aici în mod repetat antichități din diferite epoci, inclusiv un inel de aur, care au fost predate muzeului național. Vara trecută au săpat într-un loc în care era tot un sit preistoric, după cum rezultă din cenușa amestecată cu pământ și multe cioburi și oase găsite acolo. Dinspre est, spre vest, peste sit trec trei șanțuri late de 80–100 cm și adâncime de 1,8 m. Distanța dintre șanțuri a fost de aproximativ 10 m. Lungimea lor inițială nu a putut fi stabilită, însă pe o lungimea de 25–30 m pot fi încă detectate. Șanțurile erau pline de pământ amestecat cu cenușă, oase și cioburi mici. La capătul șanțului din mijloc, s-au găsit bucăți de chirpici pe care era vizibilă urma nuielilor împletite și bucăți de argilă roșii, arse. La câțiva pași distanță de șanțuri, dar nu de cenușă, au fost găsite patru conuri de lut. Conurile erau la o adâncime de 40 cm, și aveau o înălțime de 10 până la 12 cm. Trei conuri au fost arse slab și unul nu a fost ars deloc. Situate aproape de conurile de lut, s-au găsit câteva bucăți de piatră de moară din trachit, una singură cu gaură, și toarta de la un vas uriaș din material grosier. Vasul a fost ars slab, având peretele de 2 cm grosime. De la meșterul cărămidar am primit un vas de lut de 4 cm înălțime. Ars bine, partea inferioară este înnegrită. În mod deosebit merită atenția acest mic vas, deoarece cel care l-a făurit a scrijelit cu unghia diferite desene pe el. Cred pe o parte [359] a dorit să redea o față umană. Are ochi, nas, gură și poate mustață (?), ureche, gât, păr (?), barbă (?). Desenul de pe partea cealaltă a vasului nu știu ce ar vrea să reprezinte, parcă ar fi un acoperiș, poate o colibă. Pe a treia și a patra latură sunt, probabil, arbori.

În februarie 1908, la Sănnicolau Mare, sub președinția avocatului Schreiyer V., a fost înființată „Asociația Istorică și Arheologică a regiunii Aranca” pentru cercetarea și păstrarea antichităților găsite în zona Arancăi. Statutul a fost redactat, aproape cu cuvânt, după statutul unei instituții existente deja. În aprilie 1910, statutul a fost remis – neaprobat. Din cauza obiecțiilor față de aproape fiecare paragraf al statutului și datorită faptului că incertitudinea dura de doi ani, membrii au devenit descurajați și Asociația s-a autodizolvat. Zona Sănnicolau Mare este atât de bogată în antichități din diferite epoci, și sunt aici atât de multe locuri încă necercetate, încât ar fi datoria noastră cercetarea profesionistă a regiunii Aranca pentru a proteja de la distrugere aceste lucruri care aruncă o lumină peste lumea trecută.

Sănnicolau Mare (*Nagyszentmiklós*), 1910

ANEXA 3

Tabel 2. SÂNNICOLAU MARE, jud. TIMIȘ

Situția descoperirilor arheologice cuprinse în istoriografie și a celor inedite

Privire comparativă a evoluției informațiilor istoriografice, cu aplecare asupra datelor spațiale

LISTA ABREVIERILOR UTILIZATE ÎN CADRUL TABELULUI

DJCT	=	Direcția Județeană pentru Cultură Timiș	S.M.	=	Sânnicolau Mare
MBT	=	Muzeul Național al Banatului Timișoara	Ob.	=	Obiectiv (arheologic)
UVT	=	Universitatea de Vest Timișoara	pct.	=	punct
RAR	=	Repertoriul Arheologic al României (1949)	Ep.	=	epoca
RAN	=	Repertoriul Arheologic Național (actual)	Ag.	=	argint
LMI	=	Lista Monumentelor Istorice (Secțiunea Arheologie, Timiș)	Bz.	=	bronz/bronzului
CCA	=	Cronica Cercetărilor Arheologice din România	Fe.	=	Fier
[] = paranteza dreaptă e utilizată în general pentru nota autorului tabelului					

Cod RAN /LMI	TOPONIM din ISTORIOGRAFIE + [tip cercetare]	LOCALIZARE	DESCOPERIRI	DATE	SURSA ISTORIOGRAFICĂ	OBSERVAȚII
1. SELIȘTE [actual Sânnicolau Mare – Obiectiv 2]						
<i>RAN</i> 15537.03 LMI TM-I-s- B-06085 ACTUALIZARE	Seliște [periegeză(?) – sept 1947] Seliște (movilă) [periegeză(?) – sept 1947] Seliște [cercetare invazivă, sondaje – sept 1947]	Locul numit <i>Seliște</i> [fără alte precizări] La NE de <i>Cămămidăria Vechi</i> , în stânga drumului spre Saravale, zona <i>Seliște</i> În partea de hotar numită <i>Seliște</i> , între drumul spre Saravale și un șanț secăt numit "vale"	Fragm. ceramice și rășnițe, olane, cărămizi, mortar Fragm. ceramice (unul cu inscripția „NT”), țigle, cărămizi, olane 6 morminte de înhumăție, orientate E-V, urme de lemn și cărămidă; ace, 2 coronițe din plăci și un nasture-Bz	Epoca romană Epoca romană Epoca romană	<i>RAR</i> , 1949, pct. 8d.- info inedite Macrea, Moga 1947 MOGA, GUDEA, 1975, pct. C MOGA, GUDEA, 1975, pct. F	- încadrare culturală incertă - fără nici o ilustrație - locație zonală, imprecisă
	Seliște [cercetări sistematice UV/T 1995–2007]	Pe șoseaua Sânn. Mare-Arad, 500 de m de ieșirea din oraș, la N de șosea	Așezări și necropole din epoci diferite cu materiale variate	Ep. Bronzului, sec. II-IV d.Hr., Ep. migrațiilor, Ev mediu	BEJAN <i>et alii</i> -rapoarte CCA 1995–2007	- locație zonală, imprecisă - fără ilustrații

Cod RAN /LMI	TOPONIM din ISTORIOGRAFIE + [tip cercetare]	LOCALIZARE	DESCOPERIRI	DATE	SURSA ISTORIOGRAFICA	OBSERVAȚII
	<i>Seliște sau Saliște</i>	NE de <i>Cărmidăria Veche</i> , în stânga drumului care duce spre Saravale	Monede (romane), înel Bz; frag. ceram. (Eneolitic), așezări (Ev mediu)	Eneolitic-Baden, Ep. romană, Ep. migrațiilor, Ev mediu	LUCA, 2006	- modifică eronat toponimul și adaugă artificial o locație în plus.
	<i>Vale</i> [RAN 155537.08]	În apropierea punctului <i>Seliște</i> , între drumul spre Saravale și un șanț mare (curs fosil al Arancăi)	Necropolă: 6 morminte [preia din Moga, Gudea, '75]	Epoca romană		
	<i>Sănnicolau Mare – Obiectiv 2 (Seliște)</i> [măsurători 2007 și cercetările invazive 1995–2007]	46° 4.083'N; 20° 39.433'E	așezări și necropole din epoci diferite cu materiale variate	Ep. bronzului-Cruceni-B.; sec. II-IV d.Hr./Sarmați timpurii; Ev mediu	BEJAN <i>et alii</i> , 2011; MĂRUIA <i>et alii</i> , 2011 STAVILĂ, 2015	-
	<i>Seliște</i>	locație precisă	așezări și necropole din epoci diferite	Ep. bronzului, sec. II-IV d.Hr., Ev mediu (așezări+necropole)	Fișă RAN 2019 [după MĂRUIA <i>et alii</i> , 2012]	-
	<i>Seliște</i>	"Seliște", la 1 km E de localitate	așezare medievală	Ep. medievală timpurie – sec. XII-XIII	LMI 2010	-localizare incertă -datare incompletă
RAN 155537.08 RADIARE	<i>Vale</i> [de fapt punctul <i>Seliște</i>]	În apropierea punctului <i>Seliște</i> , între drumul spre Saravale și un șanț mare fără apă (fostul curs al Arancăi)	necropolă: 6 morminte	Epoca romană	Fișă RAN 2019 [după LUCA, 2006]	preluare eronată a locației diferite față de zona <i>Seliște</i> – aceeași cu poziția RAN 155537.03
INCERT Movila- NON-RAN	<i>Movila 17</i> [Săpături amatori 1879]	1,2 km SV de oraș, stânga CF Periam-Valceni, malul Arancăi	mormânt: schelet, verigă bronz (IMBt I/321)	Nedatat	MEDELEȚ, BUGLEAN, 1987, p. 166-pct.17	Inform. confuze: aceeași descoperire pt. 2 locații diferite;
	<i>Seliște</i> [Săpături amatori 1879]	<i>Seliște</i> – la E de oraș, către Saravale, pe malul Arancăi	mormânt inhumat: inel bronz (IMBN I 321), 5–6 monede romane bronz	Necropolă sec. VI-IX, poate mai timpurie	MEDELEȚ, 1998, pct. 3	- movila- locație incertă

Cod RAN /LMI	TOPONIM din ISTORIOGRAFIE + [tip cercetare]	LOCALIZARE	DESCOPERIRI	DATE	SURSĂ ISTORIOGRAFICĂ	OBSERVAȚII
2. VILE PROMONTOR – Via lui Fullajtar [actual Sănnicolau Mare – Obiectiv 3 și Obiectiv 13]						
2.A. Epoca bronzului						
RAN 155537.04 LMI TM-1-s-B-06083 ACTUALIZARE	Vile Promontoriului – Fullajtar	Zona Promontoriului, în podgorii, în special via lui Fullajtar, la S de sat, pe malul Arancăi	schelete umane asociate cu boluri, brățări și cercei 4 vase, din care 2 căni, vas cu grafit; 2 fusaiole; daltă cu aripi și 2 brățări din Bz.- una decorată; 2 rășnițe	[?] – aruncate de muncitorii podgoriei Ep. bronzului [La Tène?-vas grafit]	KUHN, 1910	- locație imprecisă, zonală - date imprecisă
	[săpături (rigole) podgorii- sf. sec. XIX-încep. sec. XX]					
	Vile Promontor-Via lui Fullajtar	În vile Promontor, spre gară, pe coasta văii	așezare și necropolă; mormânt de înmormântare: vase ceramice, piese Bz: brățară, cercei, topor cu aripioare	Ep. bronzului (obiectele s-au pierdut – info eronată)	RAR, 1949, pct. 2	- asociere mormânt înmormântare Ep. Bz – eronată
	[fără cercetări]					
	Fullajtar = Cărnămidărie	punctul Fullajtar	- așezare: ceramică - necropolă: daltă, două brățări din bronz (din care una decorată)	Ep. Bronzului târzie - autorul susține că datarea pentru faza timpurie e greșită	GOGĂLTAN, 1999	asocierea cu topon. Cărnămidărie, sugerată de Medelet – incorectă
	[echivalență incorectă]					
	Vile Promontor sau Parcela lui Fullajtar	1,2 km SV de oraș, stânga CF Periam Valcani	pe o movilă de pământ: necropolă	Epoca bronzului (cultura Mureș)	LUCA, 2006 [Medelet, Bugilan, p. 166]	informații complete eronate
	Sănnicolau M. – Obiectiv 3	46° 3.767'N; 20° 37.617'E	fragmente ceramice	Ep. bronzului, Per. sec. II-IV d.Hr.	MĂRUIA <i>et alii</i> , 2011	- situl e asociat cu punctul cunoscut în istoriograf., din poz. anterioare
	Vile Promontor-1 (Via lui Fullajtar)	localizare precisă	așezare	Ep. Bronzului, Per. sec. II-IV d.Hr.	Fișă RAN 2019 -după MĂRUIA <i>et alii</i> , 2011	-
	Vile	"Vile", la 500 m E de localitate	așezare	mil. II a. Chr.-Epoca bronzului	LMI 2010	- localizare incertă - toponim incomplet
2.A.1. Mormântul cu urnă						
Vile Promontor						
	Vile Promontor	Vile Promontor	mormânt: urnă, castron, 6 pandantive cu inel (posibil în urnă cu resturi de oase, deasupra castron): buton, inel, sârmă de Bz.	Ep. Bronzului târzie	BADER, 1983, după ms. KUHN (1913) și MEDELET, KAKUCS, 1978; STAVILĂ, 2015	locație zonală
2.B. Ceramica cenușie [Per. sec. II-IV d.Hr.?] [actual Sănnicolau Mare – Obiectiv 3]						
La S de cimitire [cimitirele orașului?]						
	La S de cimitire [cimitirele orașului?]	În zona aflată la S de cimitire, în [pe] locul așezării de epoca bronzului	fragmente ceramice cenușiu-albastrii, decorate cu valuri	[Perioada sec. II-III d.Hr./Epoca migrațiilor (?)]	MILLEKER, 1906 (1909), p. 233, 287	preluat și deformat de RAR 1949, pct. 3

Cod RAN /LMI	TOPONIM din ISTORIO- GRAFIE +[tip cercetare]	LOCALIZARE	DESCOPERIRI	DATE	SURSĂ ISTORIO- GRAFICĂ	OBSERVAȚII
	<i>Cimitir S</i>	De la cimitir spre S	fragmente de vase orna- mentate cu linii ondulate	Epoca migrațiilor (slavi)	<i>RAR</i> , 1949, pct. 11 – după Milleker	datare și atribuire cul- turală incerte
	<i>Sânnicolau M.–Obiectiv 3 [Vile Promontoriului – Fullăjtar]</i> [perieghetă 2019]	46° 3.767'N; 20° 37.617'E –aceiași punct ca <i>MĂRUIA et alii</i> , 2011	fragmente ceramice	Ep. neolitică Ep. bronzului; A doua Ep. a Fierului Per. sec. II-IV d.Hr.	Inedit-cercetare teren 2019 (<i>PUG</i>)	asociat de studiul nos- tru cu așezările de Ep. bronzului și sec. II-IV (2.A și B)
2.C. Descoperirile Basarabi [cel mai probabil actual <i>Sânnicolau Mare – Obiectiv 3</i>]						
<i>RAN</i> 155537.02 ACTUALIZA- RE S.M.- 3 -	– fără toponim (ceramică Basarabi) [desc întâmplătoare] La vii [săpături (rigole) podgorii] - fără toponim: malul Aran- căi Așezarea Basarabi	în perimetrul localității, pe malul Arancăi Pe un deal (promontoriu), pe malul unui braț secat al Arancăi, numit și azi La vii malul Arancăi, în hotarul localității malul Arancăi, în hotarul localității	fragmente ceramice fragmente ceramice fragmente ceramice așezare	Prima epocă a fieru- lui-Basarabi Prima epocă a fieru- lui-Basarabi Prima epocă a fieru- lui-Basarabi Prima epocă a fieru- lui-Basarabi	GUMĂ, 1983 – după MEDELEȚ, KAKUCS, 1978 CEDICĂ, 1998 – după catalogul manuscris KUHIN, 1913 LUCA, 2006 Fișă <i>RAN</i> 2019	Fără context - se pierde locația -topo- nimul - fără locație; plan <i>Săliște 2004</i> eronat
3. FABRICA DE CĂRĂMIZI [actual <i>Sânnicolau Mare – Obiectiv 1</i>]						
3.A. Epoca “română”						
<i>RAN</i> 155537.16 LMI TM-I-s- B-06084 ACTUALIZA- RE	Fabrica de cărămizi [exploatare de sol a fabricii] Cărămădărie [primite de Kuhn în 1907] » mai spre E [primite de Kuhn în 1907]	fabrica de cărămizi din <i>Sânni- colau Sârbesc</i> (Torontal) Spre est de așezare [oraș], în direcția localității Saravale, pe terenul cărămădăriei de aici mai spre Est [de locul desco- peririlor anterioare]	morminte: inel aur, 5 fi- bule, denar Hadrian; inel, ornament curea (Bz), măr- gele (variate) morminte: vas la roată, di- verse mărgelile (dintre care una din Ag, 1 calce-don), fibulă, agrafă Bz. 2 cuște fier, o seceră din fier, 2 piese os	Epoca romană, Perioada migrațiilor sec. II-III d.Hr. Probabil contem- po-rane [sec.II-III d.Hr.]	HAMPEL, 1895 [Registrul Muzeului Național, Budapesta] MILLEKER, 1906 (1909), p. 233 <i>RAR</i> , 1949, pct. 7- informații mai vagi	context neclar-descope- riri muncitori
	Fabrica de cărămizi	În zona fabricii de cărămizi, la E de sat, în direcția Saravale	vas la roată, mărgelile Ag, calcedon; fibulă cu spițe și cataramă (din Bz.)	Sarmați (?)	PARDUCUZ,1942	

Cod RAN /LMI	TOPONIM din ISTORIOGRAFIE + [tip cercetare]	LOCALIZARE	DESCOPERIRI	DATE	SURSĂ ISTORIOGRAFICĂ	OBSERVAȚII
	<i>Fabrica de cărămizi</i> [periegheză – sept 1947]	pe teritoriul fabricii (în marile gropilor și la suprafața ceramică și oase umane)	așezare și necropolă (romane); în colecția propr.: vase cenușii, mărgelile lut, fibulă Bz+vase postrom	Epoca romană, Epoca postromană	<i>RAR</i> , 1949, pct. 8.b-info inedite Macrea, Moga – 1947	se atribuie, forțat, romanilor așezarea și necropola, și nu doar anumite artefacte [atribuire incertă]
	<i>Fabrica de cărămizi</i> [informații mai vechi]	pe teritoriul fabricii și a carierei de lut	vase, fibulă Bz cruciformă, monede, mărgelile fragm. ceramice romane (din sondaje)	Epoca romană (cimitir roman)	MOGA, GUDEA 1975, pct. A-b	
	[cercetare invazivă, sondele – sept 1947]					
	<i>Fabrica de cărămizi</i> – Ob. 1 [periegheză – 2004 – 2007]	Nelocalizată – autorii propun radierea	-	-	MĂRUIA <i>et alii</i> , 2011	propunerea de radiere – nepotrivită
	<i>Fabrica de cărămizi</i>	1,5 km SE de localitate	Așezare	Epoca romană (sec. II-III)	Fișă <i>RAN</i> 2019 [se notează propunerea de radiere]	- localizare vagă - încadr. cult. incertă
3.B. Epoca Bronzului <i>RAN</i> 155537.05 ACEEAȘI LOCAȚIE CU 155 537.16	<i>Fabrica de cărămizi</i> [exploatarea de sol a fabricii 1909(?)]	"La Fabrica de cărămizi", la 1,5 km SE de localitate	Așezare romană	Epoca romană (sec. II-III)	LMI 2010	- localizare vagă; -- încadr. cult. incertă
	<i>Fabrica de cărămizi</i>	aprox. 1 km est de situl <i>Viile Promontor- Fullajtâr</i>	în trecut: inel de aur și alte antichități predate Muzeului Național Budapesta	Diferite epoci	KUHN, 1910	Locație zonală, date incertă
	<i>Fabrica de cărămizi</i>	la 1 km E de <i>Viile Promontor</i> , lângă Fabrica de cărămidă	3 șanțuri (1,8 m ad., 25–30 m lungime): vas decor (om, colibă, arbori), 4 conuri lut, rășnițe, cioburi, oase	Preistorie	<i>RAR</i> 1949, pct. 4, după Kuhn, 1910 și M. Petrescu Dâmbovița (info. inedite)	-
	<i>Fabrica de cărămidă</i> [din colecția propriet. – 1947]	De pe terenul fabricii lui Fullajtâr S., la E de fabrică	- 2 vase, 1 decorat cu incizii (om, colibă, copaci), 4 greutatea lut, frag rășniță - 3 șanțuri [...]	Probabil Epoca bronzului	MOGA, GUDEA, 1975, pct.A-a	Context și locație incerte
	<i>Căramidărie sau Fabrica de cărămidă</i>	aprox. 1 km est de situl <i>Viile Promontor – Fullajtâr</i>	depozit (?): 2 securi, brățări și un lanț (din Bz)	Epoca bronzului	LUCA, 2006	-
Asociat cu desc. vechi	<i>Căramidărie (Fabrica de cărămidă)</i>	circa 1 km est de necropola de la punctul <i>Viile Promontor</i>	Așezare	Epoca bronzului	Fișă <i>RAN</i> 2019	Context și locație incerte
	Sănicolau M. – Obiectiv 1 [<i>Fabrica de Cărămizi</i>]	46° 3.767'N; 20° 38.831'E	fragmente ceramice	Preistorie (Ep. me-talelor), Ev mediu (timpuriu)	Inedit-cercetare teren 2019 (<i>PUG</i>)	asociat de studiu nostru cu așezarea de Ep. Bz. (2.B.)

Cod RAN /LMI	TOPONIM din ISTORIOGRAFIE + [tip cercetare]	LOCALIZARE	DESCOPERIRI	DATE	SURSĂ ISTORIOGRAFICĂ	OBSERVAȚII
3. C. Epoca migrațiilor						
NONRAN ACEEAȘI LOCAȚIE CU 155 537.16	<i>Fabrica de cărămizi</i> [exploatare de sol a fabricii]	morminte de la <i>Sânnicolau Mare Sârbes</i> (Toronto), zona Fabricii de cărămizi	2 fibule și 1 inel [locație în: HAMPEL, 1895, KUHN, 1910]	Evul mediu-timpuriu [Migrații]	HAMPEL, 1897, 1905; MILLEKER, 1899, p. 113	cele 2 studii nu precizează locația
	<i>Cărămidații-desc. gepide</i>	în zona celor două cărămidații	piese aur și argint aurit	Gepizi [sec. V]	MEDELET, 1998, pr. 4	
	<i>Cărămidații – desc. avar</i> [cf. planșe colecția Kuhn]	artefacte descop. majoritar în cărămidațiile de la E de oraș și <i>Aranca-z</i> localității medievale <i>Jara</i>	vas lut, seceră, scăriță șă, cuțit (Fe) și alte obiecte	Ep. migrațiilor -perioadă avară	Medelet, 1998, poz. 5 - după colecț. KUHN	context incert al provenienței pieselor
4. CĂRĂMIDĂRIA VECHE						
RAN 155537.06	<i>Cărămidația Veche</i>	mai la E de <i>Fabrica de cărămidați</i> , dincolo de calea ferată și cantonul vechi, în dreapta drumului spre Saravale	fragmente de vase și partea superioară de la o rășniță, romane	Epoca romană	RAR, 1949, pct. 8c- info inedite Macrea, Moga, 1947; MOGA, GUDEA, 1975, pct. B	- locație incertă ¹ - încadrare culturală incertă
		mai la est de <i>Fabrica de cărămidați</i>	fragmente ceramice romane, cimitir roman(?)	Epoca romană	LUCA, 2006	
	<i>Cărămidația Veche</i>	mai la est de Fabrica de cărămidați	așezare și necropolă	Epoca romană	Fișă RAN 2019, [după LUCA, 2006]	
5. CARTIERUL SIGHET [descoperire fără context-de RADIAT]						
RAN 155537.07 RADIERE	<i>Sighet</i> [desc. întâmplătoare Macrea, Moga – sept 1947]	O stradă din cartierul <i>Sighet</i>	fragm. cărămidă cu ștampila legiunii <i>XIII Gemina</i>	Epoca romană	RAR 1949-pct. 8e - info inedite Macrea, Moga, 1947	Fără context
	<i>Sighet – str. Grivița, nr. 5</i> [desc. întâmplătoare Macrea, Moga – sept 1947]	Poarta casei nr. 5, str. Grivița, cartier <i>Sighet</i> (și în curtea casei)-proven. necunoscută	Fragm. cărămidă cu ștampila <i>LEG XIII G. AVR VENT</i> +alte cărămizi	Epoca romană	MOGA, GUDEA, 1975, pct. D	Fără context
	<i>Cartierul Sighet</i>	Fără alte precizări	<i>“Aici pare a fi funcționat o așezare romană”</i>	Epoca romană (?)	LUCA, 2006, p. 227	Din descoperire întâmplătoare devine, eronat, așezare
	<i>Cartierul Sighet</i>	Fără alte precizări	așezare	Epoca romană	Fișă RAN 2019, [după LUCA, 2006]	
Non RAN izolată	<i>Fără locație</i> (Sânnicolau Mare-MBT, nr. inv. 7794)	fără context spațial	fragm. cărămidă cu ștampila <i>LEG XIII GEM AVR GODE</i> [S]	Epoca romană	FLUTUR, 2010	<i>nota 2</i> – nr. inv. eronat; colecț. <i>Fuchs</i> ² – fără context

Cod RAN /LMI	TOPONIM din ISTORIO- GRAFIE + [tip cercetare]	LOCALIZARE	DESCOPERIRI	DATE	SURSĂ ISTORIO- GRAFICĂ	OBSERVAȚII
6. MOVILELE DE PĂMÂNT						
6.A. Movelele de la Sănnicolau Mare – incluse în RAN³ [Repertoriul Medelet, Bugilan, 1987 revizuit de Bunoiu, Diaconescu, 2019]						
<i>RAN</i> 15537.09 ACTUALIZA- RE: M.8 POZIȚII <i>RAN</i> NOI M.9-11 M.15 M.16 M.23	<i>Movelele 1-6, 18</i> [movelele 5,6=actual <i>M.8</i> , 11] <i>Movelele de epocă necu-nos- cută de la Sănn. Mare</i> <i>Sănn.M.-Movila 8 [M.8]</i> <i>Sănn.M.-Movila 9 [M.9]</i> <i>Sănn.M.-Movila 10 [M.10]</i> <i>Sănn.M.-Movila 11 [M.11]</i> <i>Sănn.M.-Movila 15 [M.15]</i> <i>Sănn.M.-Movila 16 [M.16]</i> <i>Sănn.M.-Movila 23 [M.23]</i> [movila 18=actual <i>M. 23-?</i>]	6 km S de localitate, în stânga căii ferate Periam – Valcani <i>idem</i> Coordonate inedite Coordonate inedite Coordonate inedite Coordonate inedite Coordonate inedite Coordonate inedite Coordonate inedite - asocierea este incertă	grup de 7 movele grup de movele grup de 7 movele [fostul grup al movelelor 1-6,18]	neprecizată neprecizată neprecizată neprecizată neprecizată neprecizată neprecizată neprecizată neprecizată	MEDELET, BUGI- LAN, 1987, pct.1-6, 18 Fișă <i>RAN</i> 2019 Inedit – BUNOIU, DIACONESCU ⁴ , 2019 Inedit – BUNOIU, DIACONESCU, 2019 MEDELET, BUGI- LAN, 1987, pct.7-8 Fișă <i>RAN</i> 2019 Inedit – BUNOIU, DIACONESCU, 2019 MEDELET, BUGI- LAN, 1987, pct.10 LUCA, 2006, pct.4-e Fișă <i>RAN</i> 2019 MEDELET, BUGI- LAN, 1987, pct.11 Fișă <i>RAN</i> 2019	locație zonală, confir- mate doar parțial Se pierde numele mo- vilelor - asociate de noi cu grupul de movele 1-6 și 18 de la Medelet și Bugilan – movila 1 ră- mâne în această poziție <i>RAN</i> locație zonală Se pierde numele mo- vilelor M.8 la MEDELET, BUGILAN, 1987 locație imprecisă Date spațiale eronate Date eronate – prelua- re: LUCA Se pierde informația despre <i>Seliște</i> Se pierde numele mo- vilei
<i>RAN</i> 15537.10 ACTUAL. M.12	<i>Movelele 7-8</i> [movila 8=actual <i>M. 12]</i> <i>Movelele de epocă necu-nos- cută de la Sănn. Mare</i> <i>S.M.-M.12</i> (fosta movilă 8) <i>Movila 7 –neverificată</i> <i>Movila 10 –</i> [neverificată 2019] <i>Fără nume</i>	în dreapta și în stânga căii ferate Periam – Valcani <i>idem</i> Coordonate inedite circa 7 km SE de oraș, în ho- tar cu satul Tomnatic circa 1,5 km SE de oraș, în hotar cu satul Tomnatic circa 1,5 km SE de oraș, în hotar cu satul Tomnatic NE de Cărmidăria Vêche, în dreptul Troiței-intrare în oraș <i>idem</i>	două movele movele movilă movilă movilă movilă movilă	neprecizată neprecizată neprecizată neprecizată neprecizată neprecizată neprecizată	MEDELET, BUGI- LAN, 1987, pct.7-8 Fișă <i>RAN</i> 2019 Inedit – BUNOIU, DIACONESCU, 2019 MEDELET, BUGI- LAN, 1987, pct.10 LUCA, 2006, pct.4-e Fișă <i>RAN</i> 2019 MEDELET, BUGI- LAN, 1987, pct.11 Fișă <i>RAN</i> 2019	locație zonală Se pierde numele mo- vilelor M.8 la MEDELET, BUGILAN, 1987 locație imprecisă Date spațiale eronate Date eronate – prelua- re: LUCA Se pierde informația despre <i>Seliște</i> Se pierde numele mo- vilei
<i>RAN</i> 15537.11 REVERIE.	<i>Movelele de epocă necunoscu- tă de la Sănn. Mare</i> <i>Movila 11 –</i> [de fapt, zona <i>Seliște</i> -MOGA, GUDEA, '75] <i>Movila de epocă necunoscu- tă de la Sănn. Mare</i>					

Cod RAN /LMI	TOPONIM din ISTORIOGRAFIE + [tip cercetare]	LOCALIZARE	DESCOPERIRI	DATE	SURSA ISTORIOGRAFICA	OBSERVAȚII
	<i>Ferma Nagy Berta</i> [sondaj – oct. 1905]	un punct mai ridicat al fermei <i>Nagy Berta</i>	punct mai ridicat – de forma unei movile	- fără descoperiri [posibil naturală]	KISLÉGH, 1912 (2015), p. 131	- locație vagă; - fără artefacte
<i>RAN</i> 155537.13 RADIERE	<i>Movila 14</i>	circa 8,4 km SV de oraș, la hotar cu satul Nerău	movilă	- fără descoperiri	MEDELEȚ, BUGILAN, 1987, pct.14	
	<i>Movila de epocă necunoscută de la Sânn. Mare</i>	<i>idem</i>	movilă	neprecizată	Fișă <i>RAN</i> 2019	Se pierde numele movilei
<i>RAN</i> 155537.14 ACTUALIZ.: <i>M.24</i>	<i>Movilele 15 și 16</i>	cca. 7 km SV de oraș, stânga drumului S. Mare – Nerău	două movile		MEDELEȚ, BUGILAN, 1987, pct.15–16	locație zonală
	<i>Movilele de epocă necunoscută de la Sânn. Mare</i>	<i>idem</i>	două movile	neprecizată	Fișă <i>RAN</i> 2019	se pierde numele movilelor
INCLUDE RE <i>RAN</i>	<i>S.M.-M.24</i> (fosta movilă 15)	Coordonate inedite	movile	neprecizată	Inedit – BUNOIU, DIACONESCU, 2019	<i>M.15,16</i> la MEDELEȚ, BUGILAN, 1987
	<i>S.M.-M.25</i> (fosta movilă 16)	Coordonate inedite				
<i>SARAVALE</i> <i>RAN</i> 158760.07 ACTUAL <i>SM-M.13</i>	<i>Saravale-movila 1</i> [actual la Sânnicolau Mare]	3,8 km vest de vatra satului, în hotar cu Sannicolau Mare	movilă	neprecizată	MEDELEȚ, BUGILAN, 1987, p.161	inclusă între hotar Saravale-S. Mare
	<i>Movila de epocă necunoscută de la Saravale</i>	<i>idem</i>	movilă	neprecizată	Fișă <i>RAN</i> 2019	Locație și încadr. adm. imprecise
	<i>S.M.-M.13</i> [fost <i>Saravale</i> – <i>movila 1</i>]	Coordonate inedite	movilă	neprecizată	Inedit – BUNOIU, DIACONESCU, 2019	
6.B. Movilele de la Sânnicolau Mare – neincluse în <i>RAN</i>						
<i>NONRAN</i> REVERIF.	<i>Movila 9</i> [<i>neverificată 2019</i>]	cca. 6 km SE de oraș, în hotar cu Saravale, lângă apă	movilă	neprecizată	MEDELEȚ, BUGILAN, 1987, p.165	locație imprecisă
<i>NONRAN</i> INCLUDE RE <i>RAN SM-M.17</i>	<i>Movila 12</i> [sondaj aug. 1933-?] [periegează 1978]	cca. 2 km V de oraș, în dreapta drumului spre Dudești	movilă: fragmente ceramice (din sondaj superficial și periegează)	Epoca bronzului	MEDELEȚ, BUGILAN, 1987, p.166-după Miloia, 1934	locație zonală
	<i>S.M.-M.17</i> (fosta movilă 12)	Coordonate inedite	movilă	neprecizată	Inedit – BUNOIU, DIACONESCU, 2019	<i>M.12</i> la MEDELEȚ, BUGILAN, 1987
<i>NONRAN</i>	<i>Movila 13</i> – <i>Ana Major</i> [exploatare lut – ~1900]	6 km N de oraș, pe malul Mureșului, punct <i>Ana Major</i>	Movilă – distrusă de exploatare: 11 vase întregi (unele pierdute)	Epoca bronzului (faza timpurie)	MEDELEȚ, BUGILAN, 1987, p.166-după arhive Kühn	Locație incertă – posibil dispărută
INCERT	<i>Movila 17</i>	discutată la punctul <i>Seliște</i> (la final)				

Cod RAN /LMI	TOPONIM din ISTORIO- GRAFIE + [tip cercetare]	LOCALIZARE	DESCOPERIRI	DATE	SURSA ISTORIO- GRAFICA	OBSERVAȚII
6.B. Movilele din Pusta Bucova (incadrate eronat în <i>RAN</i> – Dudeștii Vechi ²) [Cercetările lui Kislegghi, 1900–1907]						
DUDEȘTI <i>RAN</i> 156721. 04 ACTUAL <i>S.M. – M.18</i> [?]	<i>Bucova – tumul I (tumul)</i> [cercetare invazivă amatori- nov 1902]	la dreapta drumului (ce taie ferma în două) și vine dinspre drumul Sănn.-Dudești	tumul: schelet uman cu urme sicriu, verigă Ag, dinți de cal (răvășiți?)	Epoca migrațiilor	KISLÉGHY, 1912 (2015), p. 82–83	
	<i>Bucova I</i>	Lângă drumul Sănn. Mare- Dudeștii Vechi, pe dreapta	schelet în poziție chiricită, în „sicriu de lemn”	probabil perioada de tranzitie [?]	MEDELEȚ, BUGI- LAN, 1987, p. 112	localizare eronată- in- form. incomplete
	<i>Dudeștii Vechi- Bucova I</i>	Lângă drumul SM-Dudești, la dreapta	movilă funerară	Epocă necunoscută	Fișă <i>RAN</i> 2019	Localizare și încadrare adm. eronate
	<i>Sănnicolau Mare – M.18</i>	Coordonate inedite	movilă	neprecizată	Inedit – BUNOIU, DIACONESCU, 2019	asociat de noi cu <i>Bu- cova I</i>
<i>RAN</i> 156721. 05 ACTUAL <i>S.M. – M.19</i>	<i>Bucova – tumul II</i>	-coordonate exacte (46° 3' 57" N; 38° 11' 40" E) de pe harta 1894; nici 600 m S de centrul fermei Bucova, 120 pași la dreapta drumului ce coboară spre S de la fermă	Tumul; M.1: schelet orientat SV-NE, nastruri bronz, 1 disc cu călăreț stilizat, vârf săgeată fier, 32 fragm mărgelă sticlă opali- zată; M.2: schelet parțial, deranjat	mormântul 1: epoca migrațiilor; mor- mântul 2: posibil preistoric	KISHLEGI, 1904; HAMPEL, 1907; KISLÉGHY, 1912 (2015), p. 52, 78–80, 90	2015, p. 90 – editorul (E.G.) greșete zicând că Kislegghi se înșală scriind la latitudine min. 3 în loc de 4; – eronat denumită <i>mo- vila III</i>
	<i>Bucova II</i>	600 m sud de mijlocul fermei	- schelet de copil - mai multe schelete	Per. migrațiilor neprecizată	MEDELEȚ, BUGI- LAN, 1987, p. 112	locația exactă se pierde
	<i>Dudeștii Vechi- Bucova II</i>	600 m sud de mijlocul fermei	2 morminte	Ep. migrațiilor (VI-X) Ev mediu (sec. X-XV)	Fișă <i>RAN</i> 2019	încadrare administrati- vă eronată
	<i>Sănnicolau Mare – M.19</i>	Coordonate inedite	movilă	neprecizată	Inedit – BUNOIU, DIACONESCU, 2019	asociat de noi cu <i>Bu- cova II</i>
<i>RAN</i> 156721. 06 ACTUAL <i>S.M. – M.20</i>	<i>Bucova – movila III</i>	150 m NV față de <i>Bucova II</i> , pe același răzor	mormânt: schelet om, craniu cal; inventar Bz: pandantiv cu globuleț, 6 ornam. (scut), 3 nasturi; Fe: tolbă, vf. săgeți, 2 scărițe șa		KISHLEGI, 1904 HAMPEL, 1907 KISLÉGHY, 1912 (2015), p. 90–99	
	Bucova III	150 m NV față de <i>Bucova II</i>	mormânt inhumăție cu arme, piese harnașament	sfârșitul mileniului I e.n.	MEDELEȚ, BUGI- LAN, 1987, p. 112	
	<i>Bukova Pusta III / site 23</i> [periegheză]	46° 3' 57.39"N; 20° 31' 32.35"E	movilă așezare	- Neolitic: timpuriu și târziu (Vinča C)	CIOCANI, JOZSA, 2015, pct. 23	- plasarea așezării aici – incertă; info. personală CIOCANI

Cod RAN /LMI	TOPONIM din ISTORIOGRAFIE + [tip cercetare]	LOCALIZARE	DESCOPERIRI	DATE	SURSĂ ISTORIOGRAFICĂ	OBSERVAȚII
	<i>Dudeștii Vechi- Bucova III</i>	150 m NV de movila 156721.05	movilă	La Tène (sec. I î.Hr.)	Fișă RAN 2019	- locație imprecisă - confuzie la datare
	<i>Sânnicolau Mare – M.20</i>	Coordonate inedite	movilă	neprecizată	Inedit – BUNOIU, DIACONESCU, 2019	asociat și de studiul nostru cu <i>Bucova III</i>
RAN 156721.07 ACTUAL SM-Ob.25 și M.21	<i>Pusta Bucova – movila IV</i>	- coord. geografice exacte (46° 4' 27" N; 38° 12' 17" E) de pe harta 1894; imediat lângă hotarul estic al <i>Pustei Bucova</i>	așezare neolitică: vase și fragm. ceramice, unelte litice, bile lut, oase animale; <i>așezare mai nouă</i> : vase ceram.; morminte cu schelete complete /parțiale: M1: frag. fier; M2: 2 scărițe șa, săgeată Fe; M.3: verigă Ag, cuțit, 3 vf săgeți, zăbală, 2 scărițe șa, 2 cataramă; craniu, copite cal, M.4-M.13: schelete, unele cu urmă de sicriu, 4 din ele: piese mărunte fier	Epoca neolitică (așezare); <i>O epocă mai târzie</i> (așezare); Epoca migrațiilor-călăreți maghiari (morminte) Posibil altă epocă, cel mai devreme a migrațiilor (morminte)	KISLÉGH, 1907; 1912 (2015), p. 99–113; HAMPEL, 1907-p.132, Pl. 23 (foto artefacte)	
	[cercetare invazivă amplă amatori-oct 1903-martie 1904]					
	<i>Bucova IV</i>	La hotarul (vechi) dintre <i>Pusta Bucova</i> -Cenadul Sârbesc	așezare: posibil tell necropolă; 17 morminte	Neolitic (Criș) Ev mediu	MEDELEȚ, BUGILAN, 1987, p. 112	locația exactă se pierde
	<i>Sânnicolau Mare. Punct Bucova Pusta IV</i> [cercetare sistematică]	punctul <i>Bucova Pusta IV</i>	așezare tumul	Neolitic (Starč.-Criș) Ep. cuprului (Baden) Ev mediu (s. VIII-IX)	DIACONESCU <i>et alii</i> , 2015 și 2016	locație imprecisă
	<i>Dudeștii Vechi- Bucova IV</i>	<i>Bucova Pusta IV</i> , la hotarul cu Cenadul Sârbesc	așezare movilă	Neolitic (Starč.-Criș) Ev mediu (sec X-XI)	Fișă RAN 2019	- locație imprecisă - încadrare administrativă eronată
	<i>Bucova Pusta IV</i> [<i>Sânn. Mare – Ob.25</i>]	46° 4.380'N; 20° 32.219'E	așezări: structuri, frag. ceramice; morminte	Neolitic (Starč.-Criș) Ep. Bz (târzie)	KRAUSS <i>et alii</i> , 2016, 2018	Indicativele noi, nume- rice, propuse de studiul nostru
	[<i>Sânn. Mare – M.21</i>]	46° 4.400'N; 20° 32.249'E	tumul funerar: morminte	Ep. cuprului (Baden) Ev mediu (s. VIII-IX)		

Cod RAN /LMI	TOPONIM din ISTORIOGRAFIE + [tip cercetare]	LOCALIZARE	DESCOPERIRI	DATE	SURSA ISTORIOGRAFICA	OBSERVAȚII
RAN 156721.08 NEIDENTIFICATĂ	Bucova – Movila Waltrich [Bucova VI]	În dreapta drumului public Cenad-Ne-rău, pe râzoru n-uit mit <i>Vondere Banka</i> , lângă ferma Bucova: 2 movile	Movila 1: jumate schelet, craniu cal, 2 cuite, zăbală, scărițe șa (Fe); M.2: schelet chiric, capul spre V; M.3:schelet, oase cal, brătară, scărițe, 2 verigi Ag, cuțit, vf. săgeți; M.4: craniu uman, 5 plăcuțe rom-boidale Bz., pandantiv, ceașcă; re-cuperate muncitori: vas lut, very-gă Ag, 5 mărgel sticlă, brătară, plăcuțe Bz, unealtă Fe, spin să-geată, oase cal (2 scărițe dispărute)	Epoca migrațiilor sec IV-V (germani, huni) -scărițele de fier; ultimele secole [ale mileniului?]- ceașca din M.4; sec. IX – denar bava-rez de argint	KISLÉGHIL, 1912 (2015), p. 113–117	Locație imprecisă, zonală
	[exploatare sol și cercetare invazivă amatori-mai 1904]					
RAN 156721.09 ACTUAL S.M.-Ob. 24 AȘEZARE	Dudeștii Vechi- Bucova V	<i>Vondere Banka</i> , situl nu e loca-lizat precis	morminte (deranjate)	Epoca migrațiilor	Fișă RAN 2019	încadrare administrati-vă eronată
	Bucova-movila VI [cercetare invazivă amatori-aug, dec 1905] Bukova Pusta VI și VII / site 3 [periegeheză] Sănnicolau Mare – Obiectiv 24 <i>Dudeștii Vechi- Bucova VI</i>	600 m S de <i>movila IV</i> din <i>Bucova</i> 46° 4'3.10"N; 20°32'20.17"E Coordonate inedite	așezare: 4 vase ceramice (+fragm), bile de lut, oase animale așezare: fragm. ceramice pe un areal de 20 m diam fragmente ceramice	Epoca neolitică: contemporană cu <i>Bucova IV</i> Epoca neolitică: <i>Star-ceno Criș</i> Epoca neolitică: <i>Star-ceno Criș</i>	KISLÉGHIL, 1912 (2015), p. 129, 133–135 CIOCANI, JOZSA, 2015, pct. 3 Inedit – BUNOIU, DIACONESCU, 2019 Fișă RAN 2019	locație imprecisă, zonală echivalare eronată cu <i>Bucova VII</i> Aceași așezare cu poz. anterioară încadrare administrati-vă eronată
RAN 156721.10 NEIDENTIFICATĂ	Bucova – fără indicativ [Bucova VII] [cercet. inv. am.-aug 1905] Bucova VII	600 m sud de 156721.07 lângă <i>Humca Mare</i> (Cenad) 40 de pași S de <i>Bucova VI</i>	așezare de tip <i>tell</i>	Ep. neolitică (Starc.), Ep. migrațiilor incertă	KISLÉGHIL, 1912 (2015), p. 130 Fișă RAN 2019	locație imprecisă, zonală
	<i>Dudeștii Vechi- Bucova VII</i>	40 de pași S de <i>Bucova VI</i>	ridicătură: schelet cu capul spre V și picioarele chiric-te, fără inventar Sub movilă: un schelet în poziție chirică movilă	Per. de tranziție (?) [Eneolitic-târziu] Eneolitic-târziu	MEDELEȚ, BUGI-LAN, 1987, p. 113 Fișă RAN 2019	locație imprecisă încadrare administrati-vă eronată
RAN 156721.11 NEIDENTIFICATĂ	Bucova-fără indicativ [Bucova VIII] [cercetare invazivă amatori-aug 1906] <i>Dudeștii Vechi- Bucova VIII</i>	Stânga drumului Cenad-Ne-rău, la 1300 m E față de <i>Pusta Bucova</i> 1300 m E de <i>Pusta Bucova</i>	mormânt: schelet cu capul spre SV, craniu și picioare de cal, 6 vf săgeți și cuțit Fe., lamelă os, ca-taramă, amnar, scăriță șa movilă: mormânt de călăreț	Epoca migrațiilor (călăreț maghiar) Epoca migrațiilor (?)	KISLÉGHIL, 1912 (2015), p. 140–142 MEDELEȚ, BUGI-LAN, 1987, p. 113	locație imprecisă, zonală locație și mai imprecisă

Cod RAN /LMI	TOPONIM din ISTORIO- GRAFIE + [tip cercetare]	LOCALIZARE	DESCOPERIRI	DATE	SURSĂ ISTORIO- GRAFICĂ	OBSERVAȚII
	<i>Dudeștii Vechi- Bucova VIII</i>	1300 m E de <i>Pusta Bucova</i>	movilă: mormânt de călăreț	Epoca migrațiilor (?)	Fișă RAN 2019	încadrare administrativă eronată
CENAD RAN 156268.11 ACTUAL SM –M.1	Hunca Mare [cercetare invazivă amatorii- sept-oct 1907]	1100 m SE de <i>Pusta Bucova</i> , semnată pe harta militară [1894] sub acest nume	M.1: schelet uman, sicriu lemn, 2 scărițe șa, lamă cuțit, vf. săgeți, 1 zăbală, toate din fier; M.2: sche- let cu ocră, lame litice, așchii silix; »ceramică	Neolitic (M.2); La Tène [sec. II-IV d.Hr?] (ceramică); Ep migrațiilor (M.1)	KISLÉGH, 1912 (2015), p. 149–152	
	Bucova IX	1100 m SE de <i>Hunca Mare</i> [de fapt de la <i>Pusta Bucova</i>]	mormânt cu sicriu, arme și piese harnașament și mormânt cu schelet chiric	Eneolitic (M.2) și La Tène (cum zice Kisléghi)	MEDELEȚ, BUGI- LAN, 1987, p. 113	confuzie de locație– 1100m de la <i>H. Mare</i> , în loc de <i>P. Bucova</i>
	Cenad – Hunca Mare/ Pus- ta Bucova	7 km SV de Cenad, câteva sute m N de drum Sănn.- Dud.	movilă	Neprecizată	MEDELEȚ, BUGI- LAN, 1987, p. 116–17	- eronat la Cenad - se pierde datarea
	Cenad -Bucova	Fără alte precizări	movilă	neprecizată	Fișă RAN 2019	încadrare administrativă eronată
	Hunca Mare- Pusta Bucova [periegeză]	46° 3'55.83"N; 20°32'24.03"E	movilă (fragm. ceramice la suprafață-Kalciov, '99)	ceramica: Ep. bron- zului + Sec II-IVd. Hr.	CIOCANI, JOZSA, 2015, pct. 24	Inform. preluate KAL- CIOV, 1999?
6.C. Movilele de la Sănnicolau Mare – inedite [Repertoriul <i>DJCT</i> – Bunoiu, Diaconescu, 2019]						
INEDIT INCLU-DERE ÎN RAN	Sănn.M.–Movila 2 [M.2]	Coordonate inedite	movilă de pământ	neprecizată	Inedit – BUNOIU, DIACONESCU, 2019	
	Sănn.M.–Movila 3 [M.3]	Coordonate inedite	movilă de pământ	neprecizată		
	Sănn.M.–Movila 4 [M.4]	Coordonate inedite	movilă de pământ	neprecizată		
	Sănn.M.–Movila 5 [M.5]	Coordonate inedite	movilă de pământ	neprecizată		
	Sănn.M.–Movila 6 [M.6]	Coordonate inedite	movilă de pământ	neprecizată		
	Sănn.M.–Movila 7 [M.7]	Coordonate inedite	movilă de pământ	neprecizată		
	Sănn.M.–Movila 14 [M.14]	Coordonate inedite	movilă de pământ	neprecizată		
	Sănn.M.–Movila 22 [M.22]	Coordonate inedite	movilă de pământ	neprecizată		
	Sănn.M.–Movila 26 [M.26]	Coordonate inedite	movilă de pământ	neprecizată		
7. ZONA PUSTA BUCOVA – Alte descoperiri						
NONRAN	Înălțimea Antonius/	Pe agul III.1, întins imedi- at lângă hotarul "Izlaz" din Dudeștii Vechi, care atinge drumul spre Sănn. Mare	denar argint Antonius Pius, fragm. ceramice cenuși la roată și mână, fusalolă	La Tène [Probabil perioada sec II-IV d.Hr.]	KISLÉGH, 1912 (2015), p. 148–149	localizare incertă – posibil în hotarul Dudeștii Vechi
	Înălțimea Bucova III.1 [cercetare invazivă amatorii- aug 1907]					

Cod RAN /LMI	TOPONIM din ISTORIOGRAFIE + [tip cercetare]	LOCALIZARE	DESCOPERIRI	DATE	SURSA ISTORIOGRAFICĂ	OBSERVAȚII
NONRAN	Bucova-ziduri de fundație [Pusta Bucova N] [cercetare invazivă amatori- oct-nov 1902]	980 m NV pe drumul de la f. <i>Bucova</i> și de aici, vertical, 460 m NE, în dreptul cifrei 7 de la cota 87 de pe hartă (1894); așezarea: de la 2-300 m N de f. <i>Bucova</i> și până la cursul Arancăi	ziduri de fundație din cărămidă, 3 monede argint medievale, cranii umane; ceramică, cărămidă la suprafață - cca 1 km ²	Epoca medievală, sec. XIV-XV (?)	KISLÉGHY, 1912 (2015), p. 80-82, 142	localizare imprecisă, zonală
VERIFI-CARE TEREN	mai la S-parcela 4955 [Pusta Bucova N] [cercetare invazivă amatori- aug-sept 1906]	La S de săpătura din 1902, la o distanță cât bate pușca, mai aproape de <i>P. Bucova</i> - considerată aceeași așezare	fragmente ceramice la roată, oase, potcpavă, lamă cuțit, placă bronz, bilă piatră,	Ev mediu (epoca angevină) [sec. XIV]	KISLÉGHY, 1912 (2015), p. 142-144	
8. PUNCTUL JARA						
RAN 155537.15 ACTUALIZARE LOCAȚIE	Malul Arancăi-Jara [cf. planșe colecția Kuhn] Jara Jara	cărmidării și pe malul râului <i>Arancă-z</i> localități med. <i>Jara</i> în preajma celor două cărămidării în preajma cărămidărilor de la est de oraș	Vas lut, secetă, scăriță șa, cuțit (Fe) și alte obiecte piese așezare	Ep migrațiilor-perioadă avară Ep migrațiilor-perioadă avară Ep migrațiilor-perioadă avară	MEDELET, 1998, pct. 5- cf. col. Kuhn LUCA, 2006, p. 228 Fișă RAN 2019	context și locație incerte asociere eronată a punctului <i>Jara</i> cu zona cărămidărilor
9. DESCOPERIRILE RECENTE-EDITE (periegheră)						
9.A. Descoperirile editate incluse în RAN [cercetările echipei UVV – nov. 2007]⁸						
RAN: 155537.17	S.M. – Obiectiv 4-Odaia Lupului	46° 3.050'N; 20° 37.533'E	tumul și așezare (frag. ceramice)	Ep. bronzului, Ev mediu	MĂRUIA <i>et alii</i> , 2011, p. 456 (Fig. 1,2)	În fișa manuscris-tumul= S.M.-M.2
155537.18	S.M. – Obiectiv 5-Vile Pro-motor 2	46° 3.167'N; 20° 37.167'E	fragmente ceramice	Preistorie (bz?), sec. II-IV d.Hr.		
155537.19	S.M. – Obiectiv 6-Sănnic-lau Mare SV	46° 3.100'N; 20° 36.700'E	fragmente ceramice	Ep. bronzului, sec. II-IV d.Hr., Ev mediu		
155537.20	S.M. – Obiectiv 7-Sănnic-lau Mare S	46° 3.333'N; 20° 36.833'E	fragmente ceramice	Preist (Ep. Bz?), sec. II-IV d.Hr., Ev mediu	MĂRUIA <i>et alii</i> , 2011 și cercetare PUG 2019	Propunem restrângerea perimetrului
155537.21REV.	S.M. – Obiectiv 8-Groapa de gunoi	46° 3.367'N; 20° 37.633'E	fragmente ceramice	Preistorie (epocă nedeterminată)		
155537.22	S.M. – Obiectiv 9-Odaia Lupului V	46° 3.183'N; 20° 37.450'E	fragmente ceramice	Preistorie (?)	MĂRUIA <i>et alii</i> , 2011, p. 456 (Fig. 1,2)	

Cod RAN /LMI	TOPONIM din ISTORIO- GRAFIE + [tip cercetare]	LOCALIZARE	DESCOPERIRI	DATE	SURSĂ ISTORIO- GRAFICĂ	OBSERVAȚII
155537.23 RADIARE	<i>S.M. – Obiectiv 10-Str Co- morii E</i>	46° 3.591'N; 20° 37.684'E	fragmente ceramice	Ep. bronzului, sec. II-IV d.Hr., Ev me- diu	MĂRUIA <i>et alii</i> , 2011, p. 456 (Fig. 1,2)	- propunem comasarea în același perimetru cu <i>S.M.</i> – <i>Obiectiv 3</i> ; - Ev mediu–incert
155537.24RA- DIARE	<i>S.M. – Obiectiv 11-Viile Promotor V</i>	comasare cu <i>S.M.-Ob.3</i>	fragmente ceramice	Ep. Bz., sec.II-IV d.Hr	inedit-cercetare <i>PUG</i>	
155537.25	<i>S.M. – Obiectiv 12-Seliște NV Promotor V</i>	46° 3.650'N; 20° 37.667'E comasare cu <i>S.M.-Ob.3</i>	fragmente ceramice	Ep. Bronzului, sec. II-IV d.Hr.		
155537.26EX- TINDERE	<i>S.M.-Obiectiv 13-Seliște NV</i>	46° 4.350'N; 20° 39.283'E	fragmente ceramice	Preistorie, ev mediu	MĂRUIA <i>et alii</i> , 2011, p. 456 (Fig. 1, 2)	
	<i>S.M. – Obiectiv 13- Viile Promotor E</i>	46° 3.783'N; 20° 37.917'E	fragmente ceramice	sec. II-IV d.Hr.	MĂRUIA <i>et alii</i> , 2011, p. 456 (Fig. 1,2)	Faza preistorică–nedes- coperită (?)
				Preistorie, + 1 fragm sec. II-IV d.Hr.	Inedit – cercetare teren 2019 (<i>PUG</i>)	
9.B.Descoperirile editate neincluse în RAN						
<i>NONRAN</i> INCLUDE-RE <i>RAN</i>	<i>S.M. – “Săliște” [S.M. – Obiectiv 14] [periegheză 2011, 2014]</i>	46° 4' 50" N, 20° 39' 57" E (linia fortificației-vezi imagini și coord. tabel)	așezare (fragmente cerami- ce) și fortificație (val+șanț pământ)	Epoca bronzului, faza târzie (STAVI- LĂ, 2015,p. 236)	DOROGOSTAISKY, ARDELEAN, 2014, pct.5	numit <i>Săliște</i> – (fost <i>SM 15, SM 1</i>) – a nu confunda cu <i>Seliște</i>
<i>NONRAN</i> INCLUDE-RE <i>RAN</i>	<i>Site 5-La Stuf / Kalciov 15</i>	46° 4'18.31"N; 20°33'57.33"E	așezare de tip tell	Neolitic-Vinča [Tisa –inform. CIO- CANI]	CIOCANI, JOZSA, 2015, pct. 5	lipsește perimetrul sitului
	<i>S.M. – Obiectiv 15</i>	46° 4'18.14"N; 20°33'54. 34"E [coordonatele finale]	fragm. ceramice	Preistorie; Ev mediu- timpuriu	Inedit – BUNOIU, DIACONESCU, 2019	
INCLUDE-RE <i>RAN</i>	<i>Site 6 / Kalciov 21 [S.M. – Obiectiv 16]</i>	46° 1'59.59"N; 20°33'28.00"E	așezare multistratificată	Neolitic, [Ep. Bz.] sec. II-IV, Ev mediu	CIOCANI, JOZSA, 2015, pct. 6	lipsește perimetru - datare incertă ⁹
10. DESCOPERIRILE ACTUALE-INEDITE (periegheză)						
10.A. Cercetările de teren UVT [PUG – 2019]						
INEDIT	<i>S.M. – Obiectiv 17 [Între Seliști [periegheză - 2011(?)]</i>	46° 4.632'N; 20° 39.700'E	fragm. ceramice	Epoca bronzului(?) Sec. II-IV d.Hr.	Inedit-cercetare MĂ- RUIA, 2011	(fost <i>SM 14</i> -bilet te- ren)
INEDIT	<i>S.M. – Obiectiv 18 [Lânărie]</i>	46° 4.726'N; 20° 38.656'E	fragm. ceramice	Ev mediu (timp.?)	Inedit – cercetare 2019 PUG	
INCLUDE-RE <i>RAN</i>	<i>S.M. – Obiectiv 19 [Lânărie E]</i>	46° 4.789'N; 20° 38.714'E	fragm. ceramice	Preistorie (nedef.)		
	<i>S.M. – Obiectiv 20 [Lânărie V]</i>	46° 4.777'N; 20° 38.165'E	fragm. ceramice	Ev mediu (timp.?)		
	<i>S.M. – Obiectiv 21 [Stație Trafo/Lara]</i>	46° 3.968'N; 20° 39.934'E	fragm. ceramice	Preistorie (nedef.), Ev mediu (timp.)		
	<i>S.M. – Obiectiv 22 [Promontor S]</i>	46° 3.591'N; 20° 38.133'E	fragm. ceramice	Preistorie (nedef.)		
	<i>S.M. – Obiectiv 23 [Promontor N]</i>	46° 3.944'N; 20° 38.099'E	fragm. ceramice	Ev mediu (timp.)		

Cod RAN /LMI	TOPONIM din ISTORIO- GRAFIE + [tip cercetare]	LOCALIZARE	DESCOPERIRI	DATE	SURSĂ ISTORIO- GRAFICĂ	OBSERVAȚII
10.B. Cercetările de teren DJCT (Bunoiu, Diaconescu) [2019]						
EDIT-RAN	<i>S.M. - Obiectiv 24 = Bucova VI</i>	JOZSA, 2015, pct. 3	Vezi descriere la categoria 6.B. – punctul <i>Bucova VI</i>			
EDIT-RAN	<i>S.M. - Obiectiv 25 = Bucova IV</i>		Vezi descriere la categoria 6.B. – punctul <i>Bucova IV</i>			
INEDIT INCLUDE RAN	<i>S.M. – Obiectiv 26</i>	45° 59.222'N; 20° 35.847'E	fragm. ceramice	Preistorie; Ev mediu	Inedit – BUNOIU,	
	<i>S.M. – Obiectiv 27</i>	45° 59.213'N; 20° 35.680'E	fragm. ceramice	Preistorie (nedef.)	DIACONESCU, 2019	
	<i>S.M. – Obiectiv 28</i>	45° 59.868'N; 20° 35.153'E	fragm. ceramice	Epoca bronzului		
	<i>S.M. – Obiectiv 29</i>	46° 4.053'N; 20° 33.952'E	fragm. ceramice	Epoca bronzului		
	<i>S.M. – Obiectiv 30</i>	46° 0.764'N; 20° 39.821'E	fragm. ceramice	sec. II-IV d.Hr.		
10.C. Alte descoperiri¹⁰						
INEDIT INCLUDE RAN	<i>S.M. – Obiectiv 31- fortificație (?)</i>	46° 0.334'N; 20° 35.121'E + val de pământ -incomplet	fragm. ceramice	Ep. bronzului (?)	Inedit – perieghză DOROGOSTAIKY	perimetre incerte -RE- VERIFICARE
	<i>S.M. – Obiectiv 32</i>	46° 4.295'N; 20° 40.162'E				
11. DESCOPERIRILE IZOLATE						
11.A. Include în RAN						
RAN 15537.01 RADIARE	- fără toponim (ceramică neolitică) [din colecția Kuhn]	din mai multe puncte ale orașului	fragmente ceramice	Neolitic (<i>Tisa, Tiszapolgar, Bucovăț</i>)	LAZAROVICI, 1979 – după MEDELEȚ, KAKUCS, 1978	Fără locație
	- fără toponim	în hotarul localității	ășezare (<i>Tiszapolgar</i>) ceram. <i>Tisa, Bucovăț</i>	Neolitic (<i>Tisa, Tiszapolgar, Bucovăț</i>)	LUCA, 2006	Fără context
	<i>ășezarea neolitică de la Sânnicolau Mare</i>	în hotarul localității	ășezări	Neolitic (<i>Tisa, Tiszapolgar, Bucovăț</i>)	Fișă RAN 2019	- fără context; plan <i>Săliște-1999</i> -eronat
11.B. Neincluse în RAN						
NONRAN DESCOP:IZO- LATĂ	<i>Tezaurul de aur de la Sânnicolau Mare</i> [șăparea unui șanț din via unei gră- dini – 3 iulie 1799]	Cartier Sighet, Str. Como- rii, nr. 19 [46° 3.562'N; 20° 37.322'E]	23 de vase de aur (9,9 kg), amplu decorate, unele cu scriere	Epoca migrațiilor/ Evul mediu-timp. (datări care variază între sec.VI-IX)	ARNETH, 1850; HAMPEL, 1884; 1894, 1905; MILLEKER, 1899	Tezaur izolat – cel mai probabil neasociat cu o ășezare
	<i>Comoara din os</i> [desc. muncitori – 1881]	de-a lungul unui drum, la Sânnicolau Mare	os mare, plin cu 30 de medalii de argint	Sec. XIII (una? din medalii)	TRET, 1881 BERKESZI, 1907	Fără context
	<i>Mormânt avar</i> [perieghză 1992]	La E de oraș, în hotar cu Saravale, în preajma Aran- căi, buza unui canal	schelet cu inventar: șase butoni, 2 aplici, fusaioală, mărgea, tije	Epoca migrațiilor- avari (sec VII)	Medeleț, 1998	Locație incertă

Cod RAN /LMI	TOPONIM din ISTORIOGRAFIE + [tip cercetare]	LOCALIZARE	DESCOPERIRI	DATE	SURSA ISTORIOGRAFICA	OBSERVAȚII
	Pivnița din oraș – Pirostrii [la săparea unei pivnițe din sat]	~1 km V de situl din <i>Vile Promontor</i> , lângă Aranca, în int. satului [orașului]	3 pirostrii lut, oase cenușă	Neprecizată	KUHN, 1910	Locație incertă
	Suporturi frigări	1 km de <i>Vile Promontor</i> , pe malul Arancăi	3 suporturi frigări lut, oase animale, cenușă	Probabil din A doua epocă a fierului	<i>RAR</i> , 1949, pct.6	
	Daltă cupru – fără loc.	Loc neprecizat			VULPE, 1975, p. 81-comunicare M. Rusu	Fără context
	Topor șlefuit [Fortuit, izolat]	La V de oraș, într-un șanț de irigație	Topor șlefuit din ser-pentină [rocă]	Neolitic-Ep Bronzului	<i>RAR</i> 1949, pct.1 DUDAS, 1901	Fără context
12. MĂNĂSTIREA KEMENCHE (punctul MINA MAJOR) –hotar Saravale [încadrate de istoriografia veche la Sănnicolaului Mare]	Brățară de bronz-fără locație	Locație neprecizată	Brățară de bronz	Ep. bronzului-final	<i>RAR</i> , 1949, pct.5-MBT	Fără context
	Mina Major	la NE de oraș, pe malul Mureșului, zona fermei <i>Mina Major</i> , zonă dig	morminte de înhumatie: ulcioare, brățări de bronz, săbii, schelet de cal	Epoca romană	MILLEKER, 1899	-date eronată a mormintelor; toponim modificat: <i>Mina</i> în loc de <i>Lina</i>
	Schitul Sfântului Gerard/ Csoszház, după Lina Major [dezvelire ruine: 1896] [măsurători teren: 1904–5]	coord. geografice (46° 8' 43" N; 38° 21' 36" E) de pe harta 1894; între dig și casă paznic, după ferma <i>Lina</i> , spre Igrăș	Biserica-ziduri de fundație din piatră și cărămidă	Epoca medievală	KISHLEGI, 1912 (2015) p. 118–119, 127–128	-
	Sănnicolau Mare -Ferma Nina [de fapt <i>Lina</i>] [săpăturile de înălțare a digului 1869]	lângă ferma <i>Nina</i> , la casa paznicului de la dig	ziduri de fundație ale unei clădiri de piatră cu coloane schelte, vase de tip roman (?), săbii și brățări de bronz, 1 schelet de cal	Ep. romană Probabil prefeudale /Epoca migrațiilor (<i>RAR</i> -online)	<i>RAR</i> , 1949, pct. 8a.	- se pierde locația exactă; anul săpăturilor e eronat; - încadrare eronată la Sănnicolau Mare
	Mina Major	în zona fermei <i>Mina Major</i> , pe malul Mureșului, la NE de oraș	printre altele: mormânt înhumatie și un mormânt de cal	Epoca migrațiilor (sec. VI-VIII)	MEDELET, 1998, p. 308; LUCA, 2006, p. 228	Incomplet – nu se amintesc zidurile fundației de piatră
	Sănnicolau Mare- Mina Major	fără locație	ruină biserică asoc. cu ruină clădire (mă-năst.?)	Ev mediu	LUCA, 2006, p. 217	după Rusu et alii 2000
	Mănăstirea Keme(n)che	malul Mureșului, la circa 11 km în aval de Igrăș	mănăstire (ziduri de fundație)	Ep. medievală (sec. XII – sec. XIII)	ȚEICU, 2007, p. 81, 100–101	locație imprecisă

Cod RAN /LMI	TOPONIM din ISTORIO- GRAFIE + [tip cercetare]	LOCALIZARE	DESCOPERIRI	DATE	SURSĂ ISTORIO- GRAFICĂ	OBSERVAȚII
	<i>Mănăstirea Kemeche de la Saravale</i>	punct Săliște (Kemeche), 11 km aval de Igrăș 46° 8.640'N; 20° 41.583'E	11 structură de cult (mă-năstire)	Ep. medievală (sec. XII – sec. XIII)	Fișă RAN 2019 [preia ȚEICU, 2007]	locație vagă
	<i>Saravale-Obiectiv 1 – Mănăstirea Kemeche/Schitul Sf. Gerard</i>		mănăstire (ziduri de fundație)	Ep. medievală (sec. XII – sec. XIII)	Studiu PUG 2019	

- ¹ Descrierea spațială plasează numai zonal descoperirile; nu am reușit identificarea punctuală a toponimului “Cărmidăria Veche” din cartografie sau teren (chestionarea localnicilor).
- ² Informații amabile Alexandru Flutur.
- ³ Fișele RAN au fost întocmite după: Luca, 2006, p. 228; în cadrul acestui studiu indicativul (numărul) movilelor nu a mai fost menționat, locația lor devenind și mai imprecisă.
- ⁴ Informații amabile Victor Bunoioiu, Dragoș Diaconescu; Coordonatele movilelor urmează a fi publicate de cei doi; ele au fost expuse în *memoriu* și utilizate în analiza anexei de față.
- ⁵ Încadrarea eronată a movilelor din zona *Pusta Bucova* în hotarul comunei Dudeștii Vechi (în loc de Sănnicolau Mare) este preluată de fișele RAN din: LUCA, 2006, p. 99.
- ⁶ Informațiile spațiale conținute de repertoriul lui C. Kalciov, 1999, sunt foarte relative (repere, distanțe, direcții), fiind dificil de utilizat pentru o localizare certă.
- ⁷ Din cele 25 de movile cartate recent de V. Bunoioiu și D. Diaconescu, 16 au putut fi asociate spațial cu movilele mai vechi din istoriografie, fiind considerate edite și încadrate la diverse poziții din categ. 6.A. și 6.B., restul de 9 movile fiind considerate inedite și incluse la această categorie.
- ⁸ Cu excepția perimetrelor ilustrate ale obiectivelor, celelalte informații (coordoanate, date) sunt inedite, fiind preluate din fișele manuscris redactate de Liviu Măruia în anul 2007.
- ⁹ Informație amabilă Petru Ciocani, care susține că la verifi-carea personală a sitului, a identificat doar artefacte databile în epoca bronzului (contrar informațiilor lui Kalciov).
- ¹⁰ Informații amabile Leonard Dorogostaisky.

Țumulul *M.21* nu a fost cartat separat de situl *Bucova Pusta* *IV* de cei doi autori.

PATRIMONIUL ARHITECTURAL

OPȚIUNI DIVERSE ÎN SISTEMATIZAREA RURALĂ HABSBURGICĂ DIN SEC. XVIII-XIX. STUDII DE CAZ: COMUNELE ARCHIȘ ȘI IGNEȘTI, DIN NORDUL JUDEȚULUI ARAD

*Teodor Octavian Gheorghiu**

Various options in Habsburg rural systematization of the 18th and 19th centuries. Case studies: Archiș and Ignești communes from the north of Arad county

Abstract: The study focuses on the modernization of the habitat (especially rural) in the Banat-Arad area, going past certain historiographical stereotypes about the disastrous economic situation and the depopulation of the area during the Ottoman administration, versus the decisive role played by the Habsburg administration in the repopulation, development and systematization of the territory. Therefore, the article attempts to showcase the true value of the Habsburg action of general restructuring of the territory conquered at the turn of the 17th and 18th centuries, and especially the manner in which the rural habitat was systematized. Despite some general considerations on these processes, the research focuses on the regional aspects of habitat systematization in the northerly premontane region of Arad. The targets are the neighboring communes of Archiș and Ignești, where it is observed that the morpho-structures of the villages are very different; either strict geometries (Ignești) or irregular planimetry (Archiș). The explanation of these great differences is obtained by corroborating the documentary information with that of the maps of the 18th and 19th centuries, which shows that in Ignești during the 18th century, villages were scattered, their merging being natural, while in Archiș the villages were compact, the Habsburg intervention conserving their characteristics. Finally, a role seems to have been the sale of Ignești by the Erarium to the Königsegg family, which led to the merging and systematization.

Keywords: *Habsburg rural systematization, diversity, Archiș commune, Ignești commune, Arad county*

Cuvinte cheie: *sistematizare rurală habsburgică, diversitate, comuna Archiș, comuna Ignești, județul Arad*

1. Introducere

Literatura istorică clasică care se referă exclusiv sau inclusiv la evoluția habitatului (în special rural) din perioada modernă din sud-vestul României de astăzi, a pus în circulație câteva idei „canonice”, rezistente în timp:

– depopularea și prăbușirea economică a zonei (în special a Banatului și a zonei Aradului) din perioada otomană;

– repopularea „salvatoare” realizată de Casa de Habsburg în sec. al XVIII-lea prin colonizări masive¹.

La acestea se adăugau stereotipuri (având aceleași surse elogiind „sistematizarea habsburgică” a teritoriului cucerit), între care:

– aplicarea generalizată a modelelor de plan geometric localităților nou create prin colonizare;

– sistematizarea generală în sec. al XVIII-lea a habitatului rural găsit aici de administrația habsburgică, realizată după aceleași modele utilizate în colonizare².

* Universitatea Politehnica Timișoara, Facultatea de Arhitectură și Urbanism, Strada Traian Lalescu 2, Timișoara; e-mail: togheorghiu@gmail.com.

¹ Opinia care a făcut școală (Griselini 1984, 124 și 126: „Sub o guvernare atât de rea și în același timp tiranică [este vorba despre cea otomană – n.n.], Banatul a gemut în lungul a 164 de ani. Multe localități din prima jumătate a secolului al XVI-lea amintite de istoriograful ungar Olahus nu mai existau... Ochiul cunosătorului nu poate fi decât mirat de ceea ce s-a înfăptuit în mai puțin de 60 de ani. Nemuritorul Carol al VI-lea și glorioasa sa fiică, Maria Theresia, au voit-o însă, iar un popor și o țară au fost cu totul schimbate.”), se menține până târziu în perioada interbelică (Kraushaar 1923, Kallbrunner 1938, Herschaft 1942 etc.) și chiar în unele monografii recente.

² Griselini 1984, 23: „...s-au înmulțit satele, în locurile unde odinioară se ridicau doar colibe mizere; pustietățile au devenit

Ideea depopulării Banatului și a spațiilor din jur din perioada otomană a fost demontată simplu publicându-se conscripții de la sfârșitul sec. al XVII-lea³ sau de la începutul sec. al XVIII-lea⁴ (care relevau, frust, realitatea demografică de la sfârșitul etapei otomane) sau comentând și coroborând diferite informații contemporane⁵ (aducându-se în limite normale raportul dintre valoarea habitatului otoman, pe de o parte, și rolul și ponderea colonizărilor habsburgice, pe de alta).

Problema tipologiei planurilor satelor de colonizare și a sistematizărilor satelor autohtone a început să fie studiată serios și cu succes abia după accesul la ridicările topografice habsburgice din sec. XVIII-XIX⁶. În lipsa lor, studiul, indiferent cât de serios și elaborat ar fi fost, se rezuma la evaluarea situației recente a habitatului, fără să poată recupera prea mult din istoria lui trecută, decât prin date istorice sau prin comparație cu alte spații mai bine studiate⁷.

În ultimul deceniu, folosind aceste oportunități de informare și metode mixte, au fost realizate comparații între diferitele etape ale evoluției moderne a numeroase așezări din zona Banat-Crișana, au fost detectate manierele de sistematizare ale habitatului din diferite zone sau reconstituiri ale etapelor mai vechi (medievale) din evoluția unor sate sau orașe. Toate acestea conțin numeroase studii de caz care epuizează, practic, tipologia intervențiilor sistematizatoare din sec. XVIII-XIX, ale așezărilor din zonă⁸.

Rezolvând aceste probleme, se cuvine să se repună în adevărata ei valoare acțiunea habsburgică de restructurare generală (în manieră modernă, comparabilă cu operațiunile similare contemporane)⁹ a teritoriului cucerit la cumpăna secolelor XVII-XVIII și în special maniera în care a fost realizată. Între toate, merită să fie amintiți pașii făcuți pentru cunoașterea teritoriului și a componentelor sale (în special habitatională, implicit sociale și economice), precum și punerea în funcțiune a unui sistem de modernizare a vechiului habitat și de generare de noi așezări, rurale și urbane. Pentru Banat, primele gesturi în direcțiile respective sunt realizate imediat după cucerire, adică începând cu 1717, cartografiindu-se teritoriul, realizându-se un sistem de apărare global, organizându-se administrativ teritoriul, realizându-se primele prescripții privind colonizarea și producându-se, până spre anii '70 ai sec. al XVIII-lea, cca. 60 de colonizări, unele generând noi așezări, fără caracteristici geometrice stricte privind rețeaua stradală, morfologia parcelară sau amplasarea arhitecturilor majore¹⁰. În acei ani se produc două acțiuni majore, interconectate și având consecințe pe termen lung.

Prima este lansarea în 1772 a „Impopulations Haupt Instructions” (Principalele instrucțiuni pentru colonizare), care avea rolul de a reglementa într-o manieră unitară alegerea terenului viitoarei așezări, organizarea ei, derularea așezării coloniștilor și organizarea vieții lor¹¹. Una dintre consecințe a fost aplicarea, la scurt timp după, a acestor prevederi și satelor autohtone (în special a celor grănicerești), ce urmau a fi comasate și regularizate¹², cu toate că în realitate, soluțiile au fost diverse, adaptate mai atent condițiilor locale.

A doua a fost realizarea „Ridicării Josefine”, în intervalul 1769–1785 (Banat și nordul Mureșului), operațiune cartografică uriașă și reprezentând cea mai exactă evaluare a realităților zonale de până în acel moment. Cartografierea era însoțită de o conscripție detaliată privind fiecare localitate și aceste

ținuturi locuite”; în privința tipologiei planimetrice a noilor sate, au fost extrapolate la întreaga perioadă a sec. al XVIII-lea considerațiile sale privind noile fundații din jum. a doua a sec. al XVIII-lea (Griselini 1984, 150–151).

³ Referitor la conscripția lui Marsigli din 1690–1700: Pavel 1970, II, 61–68.

⁴ Între alții: Hațegan 2003, 152–153.

⁵ Țintă 1972, 10; Costin Feneșan (ed. Griselini – vezi nota II, 23 și alte comentarii cu acest subiect), Secară 1987, 16–18; idee reluată în Secară 2005, 172–177. O privire globală recentă asupra acestor probleme, inclusiv prin prisma statisticilor din perioada otomană: Feneșan 2014, în special 203–300.

⁶ Probabil primul autor care publică și comentează planuri de sate bănățene din sec. XVIII-XIX este Alexandru Rădulescu (Rădulescu 1983), iar extrase din „Ridicarea Josefina” în Niedermaier 1996, 115–116.

⁷ Un caz exemplar este Romulus Vuia cu studiul din 1945, unde operează, după cum singur declară „...cu mijloace etnografice și întrebându-l îndeosebi metoda comparată...”, autorul sperând la completarea informației prin „...temeinice monografii de geografie istorică...completeate și cu cercetări toponimice...” (Vuia 1945, 359–360).

⁸ Gheorghiu 2009a; Gheorghiu 2010–2011; Gheorghiu 2008; Gheorghiu 2017.

⁹ Plasarea operațiunilor urbanistice de sistematizare din zona Banat-Arad în contextul mondial contemporan: Gheorghiu 2002, 47–64 și 204–213.

¹⁰ O punere în relație recentă a etapelor colonizărilor și sistematizărilor satelor din sud-estul României cu evoluția morfo-structurilor acestui habitat din sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XX-lea: Gheorghiu 2017, 30–35.

¹¹ Un comentariu de ultimă oră, sintetic și concludent: Gyemant 2018.

¹² Secară 1987, 19.

date ofereau suportul viitoarelor operațiuni de relocare și/sau sistematizare a satelor și redistribuire a terenurilor¹³. Importanța ei rezidă și din faptul că desenează un mare număr de sate nesistematizate, ele reflectând, în consecință, stadiul final al evoluției lor medievale, plasând corect în timp momentul sistematizării, adică ulterior anilor '70 ai sec. al XVIII-lea. În foarte multe cazuri „Ridicarea Josefina” devine astfel un termen post-quem pentru această operațiune.

Corelarea tuturor datelor deținute cu seria de planuri din cele două ridicări topografice importante din sec. XVIII și XIX („Ridicarea Josefina”–1769–1772 pentru Banat¹⁴ și 1782–85 pentru zona Aradului¹⁵ și, respectiv, „Ridicarea Franciscană–1819–1869¹⁶, pentru zona aceasta fiind realizată în cca. 1860) a făcut posibilă detectarea tipologiei intervențiilor sistematizatoare, de la comasarea sau restructurarea satelor, la densificare sau extindere, urmărite pe parcursul secolului scurs între cele două ridicări topografice¹⁷.

Această ultimă cercetare a cuprins câteva sate de la sud și nord de Mureș, pe o suprafață foarte mare, extrem de eterogene ca geneză sau evoluție. De fapt, această mare diversitate de soluții este lesne observabilă pe orice hartă actuală suficient de detaliată pentru a fi vizibile schițele de plan ale localităților. Dacă ne rezumăm doar la culoarul Crișului Alb (segmentul dintre Ineu și Vârfurile), se poate remarca gama extrem de mare de rezolvări, de la cele compacte geometrice, la cele liniare, compacte neregulate sau dispersate. Singura regulă aparentă pare a fi concentrarea planurilor geometrice pe valea Crișului și a câtorva afluenți și răspândirea celorlalte tipuri de plan în zone colinare sau pe versanții munților¹⁸ (**Fig. 1**). S-ar trage concluzia că relieful și rețeaua hidrografică ar fi impus o anume rezolvare, dar...

Studiul propus aici desființează o asemenea supoziție, fiind dedicat unui grup de așezări de pe o arie redusă, de la poalele dealului Codru-Moma, amplasate pe câteva văi care coboară spre Criș (ocupând, astfel, situri practic identice) dar care, din punct de vedere morfo-structural, reprezintă opțiuni extrem de diferite – fie rezolvări libere, neregulate, fie perfect geometrice. Surprinzătoare este și separarea netă, printr-o linie invizibilă orientată nord-sud, a celor două grupuri de sate (corespunzătoare comunelor Archiș – la vest și Ignești – la est), care nu au, aparent, nici un motiv să fie atât de diferite.

Studiul istoriei lor (destul de săracă în evenimente și susținere documentară) s-a sprijinit mult pe citirea atentă a seriei de planuri din cele două ridicări topografice amintite și au reprezentat, în ambele cazuri, studii premergătoare planurilor generale (PUG) ale comunelor respective¹⁹. Ele au putut furniza repere mult mai sigure ale istoriei lor urbanistice și arhitecturale, din care extrag câteva date și concluzii.

2. Comuna Archiș

Este formată din 4 sate (Archiș, Bârzești, Groșeni, Nermiș), toate amplasate pe micile văi care coboară de pe pantele dealului Codru-Moma, prelungire spre sud a munților Codrului și aflate la cote de cca. 250–280 de metri, cu excepția Nermișului care ocupă un teren relativ plat la cote de cca. 150–160 de metri.

Am extras din studiul respectiv concluziile pentru toate satele, pentru a epuiza toate variantele amplasamentului (de vale, colinar sau relativ orizontal) din cadrul comunei. Micile studii sunt construite pe baza puținelor documente sau relatări păstrate²⁰, precum și, într-o manieră sigură și extrem de concludentă, prin consultarea celor două hărți amintite mai sus (**Fig. 2** și **Fig. 3**).

2.1. Archiș

2.1.1. Etapa de până la finalul sec. al XVIII-lea

Istoria care interesează aici (ca și a celorlate sate ale comunei) este cea anterioară și ulterioară cuceririi habsburgice a zonei, istorie structurată în două mari etape, derulate din momentul înființării până spre

¹³ Grisellini 1984, 149.

¹⁴ Accesibilă în: *Ridicare Ia*.

¹⁵ Accesibilă în: *Ridicare Ib*.

¹⁶ Accesibilă în: *Ridicare II*.

¹⁷ Gheorghiu 2009b.

¹⁸ Un exemplu foarte bun este *Turismuskarte* (cca. 1995).

¹⁹ Gheorghiu B.I.A. 2018a, Gheorghiu B.I.A. 2018b.

²⁰ Datele istorice sunt extrase din: Géza 1987, Faur 2016, Roz, Géza 1997, Vesa 2000.

1860–70. Evoluția teritorială a locuirii poate fi urmărită într-o manieră sigură, cel puțin pe parcursul ultimelor 3 secole, grație mai puțin documentelor locale și mai mult conscripțiilor și ridicărilor topografice istorice accesibile în ultima perioadă.

Satul pare a se fi născut târziu, conform documentelor el existând în 1552 (menționat sub forma „Árkos”), când erau numărate 10 case. Nu se cunosc date despre evoluția satului până în sec. al XVIII-lea, la sfârșitul căruia, Ridicarea Josefină (realizată în zonă în cca. 1782–85), desenează satul „Arkus” dezvoltat liniar, strict în aria centrului satului de astăzi. Pe plan pot fi numărate cca. 25–27 de parcele.

În cadrul acestei structuri relativ compacte, amplasate de-a lungul drumului de tranzit, există și elemente exterioare: câteva parcele, o moară și biserica, toate amplasate în nordul satului, profitând de terenul bine ventilat și însorit (panta fiind spre sud) și de firul apei care acționa moara. Biserica desenată aici nu pare a fi cea despre care se știe că a fost ridicată spre sfârșitul sec. al XVIII-lea. Așadar, putem presupune că până atunci are loc evoluția medieval-târzie a satului, după care urmează etapa modernă. Din documente nu se cunosc acțiuni de sistematizare sau de regularizare din această etapă (**Fig. 4**).

2.1.2. Etapa modernă

Singurul element documentar cu relevanță constructivă este o inscripție din 1793 amintită ca fiind pe iconostasul bisericii dispărute între timp, care poate însemna fie anul edificării bisericii, fie anul pictării și înzestrării, eventual sfințirii.

Ridicarea Franciscană (cca. 1860) conține o serie de repere topografice (relief, ape de suprafață, drumuri etc.), prin care amplasamentul satului poate fi lesne localizat în raport cu cel din Ridicarea Josefină, confirmându-se menținerea lui în același loc. Harta desenează cu mai multă exactitate configurația intravilanului satului, care își păstrează alura din zona centrală (liniară, compactă), la care se adăunează parcelări liniare sau de formă tentaculară în sud, nord și mai ales în nord-vest. La data respectivă, satul avea cca. 600 de locuitori, cel mai mare număr de locuitori din perioada jumătății a doua a sec. al XIX-lea.

În desenul planului se remarcă persistența morii pe același amplasament, iar biserica este desenată în spatele frontului nordic al axei centrale, lângă moară (la est). Pare, deci, că vechea biserică de lemn de pe deal a fost între timp înlocuită cu cea din vatra satului, fapt neconsemnat sau neștiut documentar. Este, deci, plauzibil ca vechea biserică (sigur tot din lemn) ridicată ante 1785 (desenată atunci pe deal, în nordul satului), să fi înțezit ulterior ca biserică cimiterială (cimitirul este schițat în 1860 în aceeași poziție cu biserica din Ridicarea Josefină), iar o nouă biserică de lemn (poate cea consemnată prin inscripția din 1793) să fi fost construită mai aproape de centru. Ea va fi demolată în 1931 (**Fig. 5**).

2.2. Bârzești

2.2.1. Etapa de până la finalul sec. al XVIII-lea

Conform documentelor și informațiilor cartografice din ultimele trei secole, Bârzești are o istorie relativ continuă, fără sincopă. Este menționat pentru prima oară în 1580 (sub forma „Borzafalva”), apoi în 1599, 1692, 1806. Formula surprinsă de Ridicarea Josefină reprezintă, în fapt, situația de la sfârșitul Evului Mediu și este o desfășurare de parcele și locuințe de-a lungul unei singure ulițe, orientată est-vest. Pe planul satului „Barcest” pot fi numărate cca. 20 de parcele și este singura indicație demografică din perioada respectivă cunoscută până în prezent (**Fig. 6**).

2.2.2. Etapa modernă

În 1828 are 42 de familii, iar în 1851, 183 de locuitori. În Ridicarea Franciscană, „Barzeșd”, care în mod cert își menține amplasamentul, este extins față de situația anterioară în două maniere. Prima este compactă, prelungind spre vest vechiul habitat, a doua, spre est, adăugând mici grupuri de parcele de-a lungul drumului de tranzit. Lotizarea este la fel de simplă ca cea desenată în Ridicarea Josefină, parcelele înșiruindu-se de o parte și alta a drumului. Satul pare a fi sistematizat parțial, această presupunere fiind motivată de desenul rectiliniu al unor fragmente din intravilan. Satul crește modest până către sfârșitul sec. al XIX-lea, când conscripția numără în jur de 230 de locuitori (**Fig. 7**).

2.3. Groșeni

2.3.1. Etapa de până la finalul sec. al XVIII-lea

Pentru perioada otomană, documentele sunt foarte sărace. Prima consemnare este din 1580 (apare sub forma „Gross”) și a doua este din 1692 („Gros”). Până la sfârșitul sec. al XVIII-lea, moment în care este cartografiat în Ridicarea Josefină, satul (numit „Gross/Grofs”) parcurge cele câteva etape specifice zonei (creștină, otomană, iarăși creștină după 1699). La scurt timp după cucerirea habsburgică, în 1724–25, conform tradiției, biserica de lemn „Cuvioasa Paraschiva” este adusă din Voievodești (situat atunci între Archiș și Groșeni) și așezată pe înălțimea din centrul satului. Coriolan Petranu citea în perioada interbelică anul 1724 pe pragul bisericii, confirmând tradiția.

Conform planului din 1772–75, satul era amplasat pe același loc cu cel actual, repere fiind firele de apă, relieful, drumurile. Avea o alcătuire simplă și logică în raport cu contextul natural și căile de comunicație, precum și dependență de o evoluție cert spontană. Conscripția Josefină consemnează existența unui număr de 37 de case, după ce în 1766, erau numărați 27 de capi de familie (**Fig. 8**).

2.3.2. Etapa modernă

Începând cu sfârșitul sec. al XVIII-lea, satul crește semnificativ, ajungând în 1828 la 97 de familii, iar în 1869, la 885 locuitori, ceea ce se reflectă în mărirea vetrei satului, prin extinderi spre vest și est. Ridicarea Franciscană surprinde acest fenomen, ariile extinse, cele mai consistente, fiind către est, de-a lungul drumului, și spre nord-est, dincolo de biserică, care își menține poziția. De asemenea, sunt figurate numeroase mori de apă și pive amplasate pe firul apei. Față de evoluția liberă de până în sec. al XVIII-lea, satul („Grofs” pe planul respectiv), conține o singură inserție urbanistică de factură modernă: extinderea liniară din nord-estul satului, pornind din dreptul bisericii și orientată spre nord-est, de-a lungul drumului amintit mai sus. Extinderea poate fi considerată ca făcând parte dintr-un program de sistematizare limitată (**Fig. 9**).

2.4. Nermiș

2.4.1. Etapa de până la finalul sec. al XVIII-lea

Satul Nermiș nu face excepție în cadrul grupului zonal de localități, dovedind continuități, pe același amplasament, de cel puțin 500 de ani. Este cel mai vechi dintre satele comunei. Apare pentru prima oară în documente în 1477 („Nyermegh”, făcând parte din domeniul Bánffy), apoi în 1580 și 1692. În prima jumătate a sec. al XVIII-lea există informații (neconfirmate) că ar fi fost ridicată biserica, dar sigur, ea exista în 1750. Era construită din gard de nuiel și acoperită cu paie și în ea slujea preotul Ioan. În 1770 vechea biserică este demolată și reconstruită din bârne de lemn. Prima formulă de organizare a satului, surprinsă de Ridicarea Josefină (unde apare sub forma „Nyermegy”) este redusă la câteva parcele de o parte și alta a drumului, satul fiind flancat de cele două fire de apă. Pe plan pot fi numărate cca. 24 de gospodării, confirmându-se datele conscripției din 1776, când sunt numărate 17 familii de jeleri. În acel moment biserica era exterioară satului, la ceva distanță spre est, la sud de drum (**Fig. 10**).

2.4.2. Etapa modernă

În 1828 satul are 40 de familii, iar la mijlocul sec. al XIX-lea se construiește o nouă biserică, de lemn, cu hramul „Cuvioasa Paraschiva”. Satul nu pare a fi fost sistematizat, axa principală menținându-și traseul meandrat, desenat ca atare în Ridicarea Franciscană. În sec. al XIX-lea evoluția satului poate fi urmărită prin seria de planuri istorice păstrate, între care cel menționat anterior consemnează o substanțială extindere către est a nucleului original. Astfel este înglobată și parcela bisericii care capătă o poziție centrală. Extinderea satului a fost motivată și de creșterea populației, care în 1869 numără 389 locuitori (un maxim pentru jumătatea a doua a sec. al XIX-lea) (**Fig. 11**).

2.5. Câteva concluzii referitoare la satele comunei Archiș.

Corelarea seriei de documente istorice oferă secvențe limitate ale istoriei lor. Sunt, aparent, fondări târzii (sec. al XVI-lea), cu excepția Nermișului, care apare documentar în jumătatea a doua a sec. al

XV-lea. Documentele perioadei medievale nu consemnează nimic în ceea ce privește alcătuirea satelor (cu excepția prezenței bisericilor, oricum târzii), mărimii lor sau a habitatului. Sunt șanse ca cele câteva conscripții otomane (defterele), încă neconsultate, să ofere noi date pentru intervalul de timp cât au fost stăpânite de Poartă, dar nici ele nu pot face minuni. Cele mai importante informații de natura urbanistică și arhitecturală sunt conținute de seria de planuri din cele două ridicări topografice. Ele descriu, fără echivoc, conformația satelor în cele două momente în care sunt realizate. Comparându-le, putem aprecia maniera intervențiilor sistematizatoare ale administrației habsburgice, precum și momentul în care aceste intervenții se produc. În satele comunei Archiș această sistematizare pare a nu fi avut loc, decât, limitat, la extinderea de la Groșeni și eventual, la unele alinieri de la Archiș și Bârzești. De asemenea, pot fi detectate anumite edificări sau mutări de biserici, neconsemnate în documente.

3. Comuna Ignești

Este formată din 4 sate (Ignești, Minead, Nădălbești și Susani), amplasate la est de comuna Archiș și pe două văi (Teuzu și Nădălbești/Minezel), orientate nord-sud, coborând de pe versantul sudic al munților Codrului și care se varsă în Criș lângă Sebiș. Altitudinea amplasamentelor urcă de la cca. 120/130–160/170 de metri (pentru primele trei sate), la cca. 300 de metri, pentru Susani. Relieful este foarte asemănător cu cel al comunei Archiș.

Studiile propuse aici se bazează pe coroborarea puținelor documente sau relatări păstrate²¹, cu informațiile mult mai sigure și concludente conținute de cele două hărți amintite mai sus (**Fig. 12** și **Fig. 13**).

3.1. Ignești

3.1.1. Etapa de până la finalul sec. al XVIII-lea

Conform documentelor, satul exista în 1418, după care apare documentar ca făcând parte din câteva domenii nobiliare: în 1553 și 1561 (domeniul Losonczy, satul apărând sub forma „Agnafálva”), în 1579 (domeniul Korniss). La sfârșitul sec. al XVII-lea este preluat de administrația Habsburgică, care, în 1732 îl donează puternicei familii Mutina. În 1744 satul are 4 familii, trei ani mai târziu, 12 familii, iar în 1771–86, 34 de familii. În jumătatea a doua a sec. al XVIII-lea se ridică prima biserică.

Ridicarea Josefină (realizată în zonă în cca. 1782–85) desenează satul „Igneșt” în formula de sfârșit de Ev Mediu, adică răsfirat, neregulat, ocupând o arie întinsă. Nu are biserică (sau, cel puțin, nu este desenată), informație care trebuie corelată cu cea referitoare la ridicarea bisericii în perioada respectivă (**Fig. 10**).

3.1.2. Etapa modernă

Către sfârșitul sec. al XVIII-lea satul este oferit spre vânzare de Erariu, iar în 1804 este cumpărat de familia Königsegg. Având drept reper alte cazuri din zonă (Dieci, Buteni etc., unde sistematizarea se produce destul de lent, după 1810–1820), se poate presupune că la timpul respectiv nu era sistematizat. În 1806 satul are 43 de familii, iar în 1823 se sfințește o nouă biserică de lemn cu hramul „Înălțarea Domnului” în locul numit „Câmpul bisericii”. Populația satului crește până în 1866, când numără 369 locuitori.

În Ridicarea Franciscană (cca. 1860) satul „Igneșd” este desenat după acțiunea de sistematizare, adică reconfigurat radical, concentrat și geometrizat. Are un plan dreptunghiular perfect, structurat prin două artere orientate aproximativ est-vest și nord-sud care îl împarte în patru sferturi două câte două egale. La intersecția lor, pe o parcelă mai amplă, apare desenată biserica. Aceasta, de lemn la timpul respectiv, ocupă deja amplasamentul de astăzi. Restul planurilor istorice, până la jumătatea sec. al XX-lea, nu consemnează modificări ale morfo-structurii satului (**Fig. 15**).

3.2. Minead

3.2.1. Etapa de până la finalul sec. al XVIII-lea

Conform documentelor și conform informațiilor cartografice din ultimele trei secole, Minead are o istorie foarte asemănătoare cu a celorlalte sate din comună. Începând cu sec. al XVI-lea, el trece dintr-o

²¹ Datele istorice sunt extrase din: Oancea *et alii* 2009, Géza 1987, Faur 2016, Roz, Géza 1997, Vesa 2000.

proprietate în alta: în 1553–1561 „Felsőminyéd” aparține domeniului Losonczy, iar în 1579–1597 aparține domeniului Korniss. Nu mult după, câteva documente îl prezintă format din două componente (în 1619 „Alsó Moniad” și „Felső Moniad”, iar în 1622 „Alsóminyadul” și „Felsőminyadul”), adică Minead-ul „de Jos” și „de Sus”, ceea ce poate însemna un habitat destul de puternic.

După integrarea în Imperiul Habsburgic, demografia satului este modestă, în 1715 numărându-se doar 11 familii, iar în 1720, 8 familii, număr care nu este depășit mult până la mijlocul sec. al XVIII-lea (în anii 1742, 1747 și 1766, satul are 10, 15, respective 15 familii), între timp satul fiind donat familiei Mutina. Singurul eveniment notabil este ridicarea bisericii ortodoxe de lemn cândva în prima jumătate a sec. al XVIII-lea, pe „Dealul Morminților”.

La sfârșitul Evului Mediu, Minead-ul („Minyad”) este surprins de Ridicarea Josefină ca o aglomerare rarefiată de grupuri de parcele și parcele izolate, rezultat al unei evoluții spontane de cel puțin 2 secole. Pot fi numărate cca. 12 grupuri de parcele, ceea ce corespunde, într-o oarecare măsură, cu datele demografice ale conscripțiilor, în următoarele variante: în 1771–86, satul are 29 de familii, iar în 1787, în Conscripția Josefină, satul apare cu 37 de case (**Fig. 16**).

3.2.2. Etapa modernă

În intervalul 1792–1804, se lansează și se realizează vânzarea/cumpărarea lui de către familia Königsegg, aceasta generând un conflict de mai lungă durată. Sătenii protestează în 1814, protest care e probabil să fi generat hotărnicia din zona satului din 1821. În 1824 sunt numărate 41 de familii, iar în 1831, se sfințește noua biserică de lemn, „Pogorârea Sf. Duh”. Sunt evenimente în timpul cărora se produce și sistematizarea satului, formulă care apare în Ridicarea Franciscană. „Miniad” este desenat ca efect al sistematizării. Planul satului este riguros dreptunghiular, cu o stradă nord-sud (axă longitudinală a satului) și două est-vest, perpendiculare pe prima. Parcelarul este determinat de forma și structura generală a satului, iar la intersecția axei nord-sud cu perpendiculara centrală a satului, este desenată biserica, pe o parcelă de colț. În perioada următoare, demografia oscilează în jurul a 200–250 locuitori, iar formula urbanistică a satului rămâne neschimbată (**Fig. 17**).

3.3. Nădălbești

3.3.1. Etapa de până la finalul sec. al XVIII-lea

Nădălbești nu face excepție în cadrul grupului de localități ale comunei, dovedind continuități, pe aproximativ același amplasament, de mai bine de 500 de ani, dar în formule urbanistice diferite. Prima mențiune documentară datează din 1519, când aparține domeniului Șiria. Urmează menționări în 1552–1561 (sub forma „Nadalbafalva”, aparținând domeniului Losonczy), 1579–1597 (fiind integrat domeniului Korniss), 1613, 1619, 1622, 1635. După cucerirea habsburgică, în conscripția din 1715, satul are doar 5 familii; până în 1787, ajunge la 29 de familii. Între timp, în jumătatea a doua a sec. al XVIII-lea (cca. 1760, conform unui antimis al bisericii din acel an) este ridicată o biserică de lemn.

Configurația urbanistică rezultată din evoluția medievală și incipient-modernă este redusă la câteva parcele răsfricate între firele de apă din zonă (una este pârâul Nădălbești), ea fiind surprinsă în Ridicarea Josefină, unde pot fi numărate cca. 14–15 gospodării și grupuri de gospodării, fapt ce pare a fi confirmat de conscripția din 1771–86, când sunt numărate 29 de familii. Conscripția Josefină din 1797 numără 42 de case, ceea ce înseamnă (dacă statisticile sunt corecte) că existau familii cu două case de locuit. Satul „Nădălbești” desenat în Ridicarea Josefină nu avea biserică, ceea ce ar trebui să corecteze datarea de mai sus a ridicării primei biserici aici (**Fig. 18**).

3.3.2. Etapa modernă

În 1792 satul este scos la vânzare și cumpărat în 1804 de aceeași familie Königsegg. Situația nu este agreată de sătenii de aici, care, ca și de cei din Minead, protestează în 1814. În 1821 are loc o hotărnicie în zona satului, iar în 1825 este construită o nouă biserică de lemn. Aceste trei evenimente (inclusiv protestul) pot fi puse în legătură cu sistematizarea satului, petrecută cândva până atunci sau în acest interval de timp, dar nesemnaltă documentar. Cert este că ea se produce și noua formulă urbanistică este desenată în Ridicarea Franciscană, unde forma satului este foarte apropiată de un dreptunghi (paralelogram

cu unghiuri apropiate de 90°), structurată prin două ulițe (nord-sud și est-vest) care se intersectează în centrul satului. Apare desenată și biserica, într-una din parcelele centrale. Începând cu acest moment, în jumătatea a doua a sec. al XIX-lea, satul încremenește ca formă și suprafață, iar populația oscilează în jurul a 300 de locuitori (**Fig. 19**).

3.4. *Susani*

3.4.1. *Etapa de până la finalul sec. al XVIII-lea*

Prima informație despre satul „Szuzanfalwa”, aparținând domeniului Losonczy, este din anul 1561. Urmează alte apariții documentare, între care cea din 1597 îl consemnează ca aparținând domeniului Korniss. După cucerirea habsburgică, finalizată în 1699, primele conscripții (1715, 1720, 1742, 1747) relevă o demografie destul de modestă, oscilând în jurul a 15–20 de familii, creșteri înregistrându-se după 1766, când erau numărați 37 capi de familie. În 1754 este amintită biserica de lemn, „Înălțarea Domnului”, destul de nouă la timpul respectiv și amplasată în vechea vatră a satului, în locul „Vâlceaua” sau „Țintirim”. Conscripția Josefină consemnează existența unui număr de 97 de case (locuite de români), reflectând o creștere demografică semnificativă. Ridicarea Josefină desenează satul „Szusan” în stadiul final al evoluției sale spontane. Este amplasat aproximativ pe același loc cu cel actual, dar având o alcătuire tipică pentru satele medievale de înălțime și cu o economie mixtă – agricultură și creșterea animalelor. Vatra satului este foarte amplă și cu o morfo-structură răsfirată, în care se observă gospodăriile sau grupări de gospodării relativ circulare și izolate unele față de altele. Biserica este amplasată în mijlocul configurației de parcelări (**Fig. 20**).

3.4.2. *Etapa modernă*

Istoria modernă este aidoma celorlalte sate ale comunei. În 1792 satul este oferit de Erariu spre vânzare, iar în 1804 este cumpărat de familia Königsegg, care nici aici nu este o apariție dorită de săteni; în 1814 este menționată o jalbă a lor. Probabil atunci se intenționa să se inițieze sau este în curs sistematizarea, reprezentată mult mai târziu, în cca. 1860, în Ridicarea Franciscană. În ea, satul „Szuszány” este compactat, are planul relativ dreptunghiular (cu lateralele est și vest ușor curbate) și străbătut nord-sud de o axă principală, intersectată de două străzi perpendiculare. Formula urbanistică descrisă mai sus este completată printr-o adiție parcelară prelungă lipită la vest de sat, curbă, de-a lungul unui fir de apă nord-sud. Este o componentă străină de desenul clar, geometric, al restului intravilanului, ea putând fi o urmă a vechii organizări urbanistice sau o extindere relativ spontană. Biserica este într-una din parcelele centrale. Concluzia este că aceste operațiuni sunt însoțite de relocarea vechii biserici de lemn, urmată de ridicarea unor noi biserici de lemn, ultima fiind ridicată în 1931–34. După ce la cumpăna sec. XVIII-XIX demografia este mai modestă decât în anii '80 ai sec. al XVIII-lea, ea crește semnificativ, ajungând în jumătatea a doua a sec. al XIX-lea la cca. 450–500 de locuitori (**Fig. 21**).

3.5. *Câteva concluzii referitoare la satele comunei Ignești*

Istoria medievală și incipient-modernă (până spre sfârșitul sec. al XVIII-lea) este comună tuturor satelor comunei și, la rândul ei, este foarte asemănătoare celor din comuna vecină, Archiș. Adică, au loc dezvoltări spontane, pe parcursul a cca. 250–300 de ani, sau, în cazul Igneștilor, de aproape 400 de ani. Dar, spre deosebire de satele Archișului (compacte și grupate de-a lungul unui segment din drumul de tranzit), satele comunei Ignești sunt răsfirate, ocupând spații întinse. Probabil că asta este una din cauzele sistematizării radicale a lor. O a doua cauză este, mai mult ca sigur, seria de evenimente, amintite mai sus, dinaintea sau de după cumpărarea satelor în 1804 de către familia Königsegg. Așadar, sunt plauzibile două variante: sistematizarea a fost realizată ante 1804, de Erariu, pentru ca, în noile formule urbanistice, satele să fie mai atractive și mai lesne vandabile, sau a fost realizată de familia Königsegg, după 1804, pentru un mai bun și eficient control asupra habitatului și economiei locale.

Concluzii

În orice caz, comparația dintre istoriile recente ale celor două grupuri de sate, este încă o dovadă că modernizarea habitatului medieval din zona Aradului a fost inegal realizată (fie într-o manieră minimală, limitată, fie radical, completă) și a avut loc la cumpăna sec. XVIII-XIX. Dar, nu pot să nu închei în aceeași manieră de acum mai bine de 80 de ani, a lui Romulus Vuia, sperând ca acumularea de noi informații să facă posibile încheieri mai sigure cronologic și faptic. Oricum, față de acel moment, consider că s-au obținut o serie de rezultate incontestabile, mai ales în direcția completării și definirii istoriei urbanistice moderne a acestor așezări.

Listă figuri

- Fig. 1. Harta unul fragment din Depresiunea Zărandului/Culoarul Crișului Alb; planurile satelor reflectă marile diferențe de evoluție și rezolvare urbanistică, de la geometrii stricte (rezultate ale sistematizării habsburgice) la neregularități de diverse tipuri (rezultate ale unor dezvoltări spontane, fără intervenții sistematizatoare); sursa: *Turismuskarte Südwest Rumänien*, Kartographie Huber, München, f.a. (cca. 1995). Notă: sursele planurilor din cele două ridicări topografice sunt menționate în notele 15 și 16.
- Fig. 2. Satele comunei Archiș în Ridicarea Josefină
- Fig. 3. Satele comunei Archiș în Ridicarea Franciscană
- Fig. 4. Archiș în Ridicarea Josefină
- Fig. 5. Archiș în Ridicarea Franciscană
- Fig. 6. Bârzești în Ridicarea Josefină
- Fig. 7. Bârzești în Ridicarea Franciscană
- Fig. 8. Groșeni în Ridicarea Josefină
- Fig. 9. Groșeni în Ridicarea Franciscană
- Fig. 10. Nermiș în Ridicarea Josefină
- Fig. 11. Nermiș în Ridicarea Franciscană
- Fig. 12. Satele comunei Ignești în Ridicarea Josefină
- Fig. 13. Satele comunei Ignești în Ridicarea Franciscană
- Fig. 14. Ignești în Ridicarea Josefină
- Fig. 15. Ignești în Ridicarea Franciscană
- Fig. 16. Minead în Ridicarea Josefină
- Fig. 17. Minead în Ridicarea Franciscană
- Fig. 18. Nădălbești în Ridicarea Josefină
- Fig. 19. Nădălbești în Ridicarea Franciscană
- Fig. 20. Susani în Ridicarea Josefină
- Fig. 21. Susani în Ridicarea Franciscană

Bibliografie

Publicații

- Binder 1970 Binder Pavel, *Lista localităților din Banat de la sfârșitul secolului al XVII-lea*. În: *Studii de istorie a Banatului*, II, Timișoara, 1970.
- Faur 2016 Faur Vasile, *Țara Zărandului. Conscripții. Cronici. Documente. Imagini*, Arad, 2016.
- Feneșan 2014 Feneșan Cristina, *Vilayetul Timișoara 1552–1716*, Timișoara, 2014.
- Géza 1987 Géza Kovács, *Conscripția satelor arădene în 1828*. În: *Ziridava*, XV-XVI, 1987.
- Gheorghiu 2002 Gheorghiu Teodor Octavian, *Globalizare și regionalism în Banatul secolului XVIII*. În: *Locuire și neașezare*, București, 2002.
- Gheorghiu 2008 Gheorghiu Teodor Octavian, *Locuirea tradițională rurală din zona Banat-Crisana. Elemente de istorie și morfologie; protecție și integrare*, Timișoara, 2008.
- Gheorghiu 2009a Gheorghiu Teodor Octavian, *The Structure of Settlements an Banat-Arad Region and Vernacular Architecture*. În: *Transsylvania Nostra*, 2/2009, 13–20.

- Gheorghiu 2009b Gheorghiu Teodor Octavian, *A historical perspective over the process of merging, planning and densification of rural settlements in the Banat-Crisana regions*. În: *Buletinul Științific al Universității „Politehnica” din Timișoara, Construcții și Arhitectură*, tom 54 (68), 2009, 5–11.
- Gheorghiu 2010–2011 Gheorghiu Teodor Octavian, *Episod urbanistic la începuturile timpurilor moderne sud-est europene: sistematizarea rurală în Banatul sec. XVIII-XIX*. În: *Urbanismul – serie noua*, 7–8, 2010–2011, 17–22.
- Gheorghiu 2017 Gheorghiu Teodor Octavian, *Mici orașe/mari sate din sud-vestul României. Monografii urbanistice*, București, 2017.
- Gheorghiu 2018a Gheorghiu Teodor Octavian Birou Individual de Arhitectura, *Studiu istoric Archiș – Evoluția istorico-urbanistică a comunei Archiș cu satele aparținătoare Groșeni, Nermiș și Bârzești și delimitarea siturilor arheologice conf. Repertoriului județean*, august, 2018.
- Gheorghiu 2018b Gheorghiu Teodor Octavian Birou Individual de Arhitectura, *Studiu istoric Ignești – Evoluția istorico-urbanistică a comunei Ignești și delimitarea siturilor arheologice menționate în Repertoriul județean Arad*, iulie, 2018.
- Griselini 1984 Griselini Francesco, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Timișoara, 1984.
- Gyemant 2018 Gyemant Amalia, *Un ‘regulament de urbanism’ avant la lettre: Impopulations Haupt Instructions*. În: *Confluente arhitecturale. In honorem Professoris Nicolae Lascu*, București, 2018.
- Hațegan 2003 Hațegan Ioan, *Habitat și populație în Banat (secolele XI-XX)*, Timișoara, 2003.
- Herschaft 1942 Herschaft H., *Das Banat. Ein deutsches Siedlungsgebiet in Süd-osteuropa*, Berlin, 1942.
- Kallbrunner 1938 Kallbrunner J., *Deutsche Erschliessung des Südostens*, Jena, 1938.
- Kraushaar 1923 Kraushaar K., *Kurzgefasste Geschichte des Banats und der deutschen Ansiedlung*, Wien, 1923.
- Niedermaier 1996 Niedermaier Paul, *Der mittelalterliche Stadtebau, in Sieberburgen, im Banat und im Kreisgebiet*, vol. I (până în 1241), Heidelberg, 1996.
- Oancea et alii 2009 Oancea Marius Claudiu, Oancea Rozalia Ana, Bodea Virgil, *Monografia geografică a comunei Ignești*, Arad, 2009.
- Rădulescu 1983 Rădulescu Alexandru, *Colecția de hartă veche a Muzeului Banatului-sursă de informare multidisciplinară*. În: *Analele Banatului-etnografie artă*, II, Timișoara, 1983, 317–342.
- Roz, Géza 1997 Roz Alexandru, Kovács Géza, *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, Arad, 1997.
- Secară 1987 Secară Nicolae, *Valori ale arhitecturii populare românești*, Timișoara, 1987.
- Secară 2005 Secară Nicolae, *Studii de etnografie bănățeană*, Timișoara, 2005.
- Țintă 1972 Țintă Aurel, *Colonizările habsburgice în Banat 1716–1740*, Timișoara, 1972.
- Vesa Vesa Pavel, *Bisericile de mir arădene între tradiție și modernitate*, Arad, 2000.
- Vuia 1945 Vuia Romulus, *Satul românesc din Transilvania și Banat*. În *Studii de etnografie și folclor*, București, 1975, 153–360.
- Surse Cartografice*
- Ridicare Ia *Az első katonai felmérés. Erdély és a Temesi banság*, DVD, ed. Arcanum, Budapest, 2005.
- Ridicare Ib *Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen 1782–1785*, Ed. Arcanum, Budapest, 2004.
- Ridicare II *A Masodik katonai felmérés. A Magyar királyság és a Temesi banság Nagyfelbontasu, színes térképei – 1819–1869*, DVD, Ed. Arcanum, Budapest, 2005.
- Turismuskarte *Turismuskarte Südwest Rumänien*, Kartographie Huber, München, f.a. (cca. 1995)

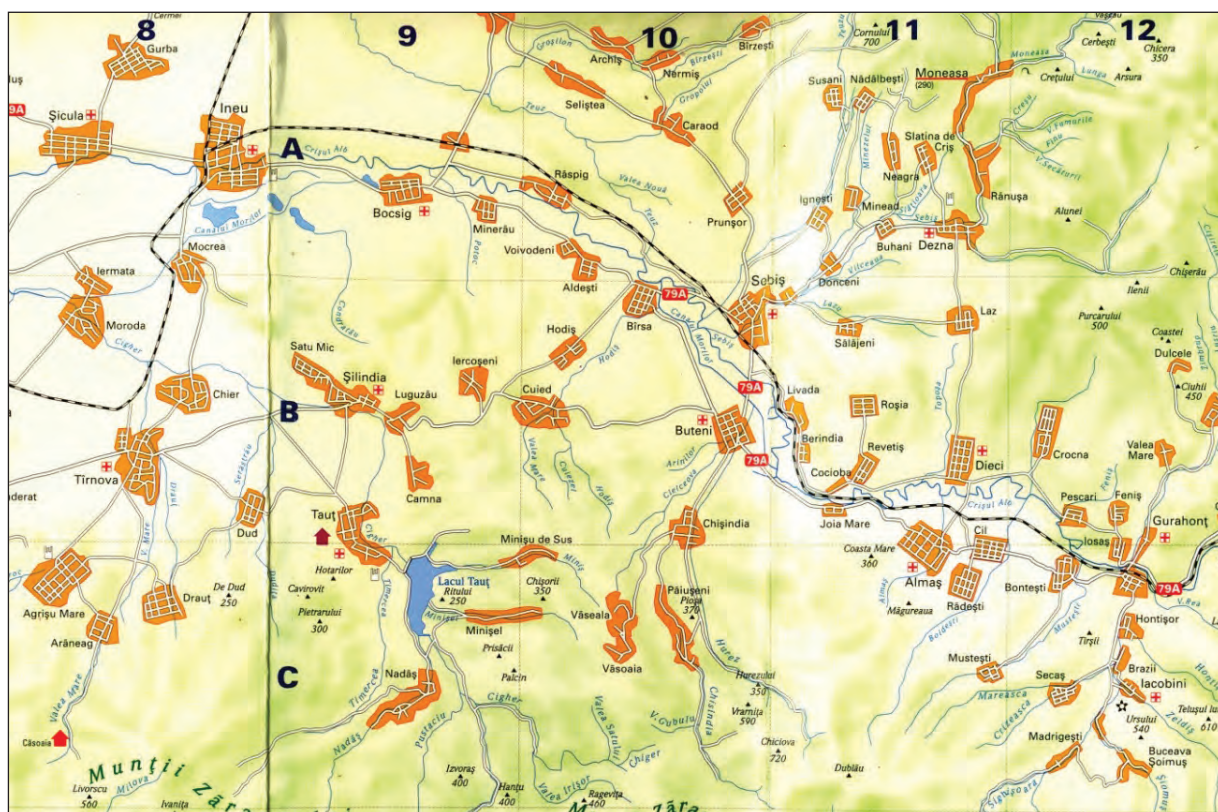

Fig. 1

Fig. 2-3

Fig. 4–7

Fig. 8–11

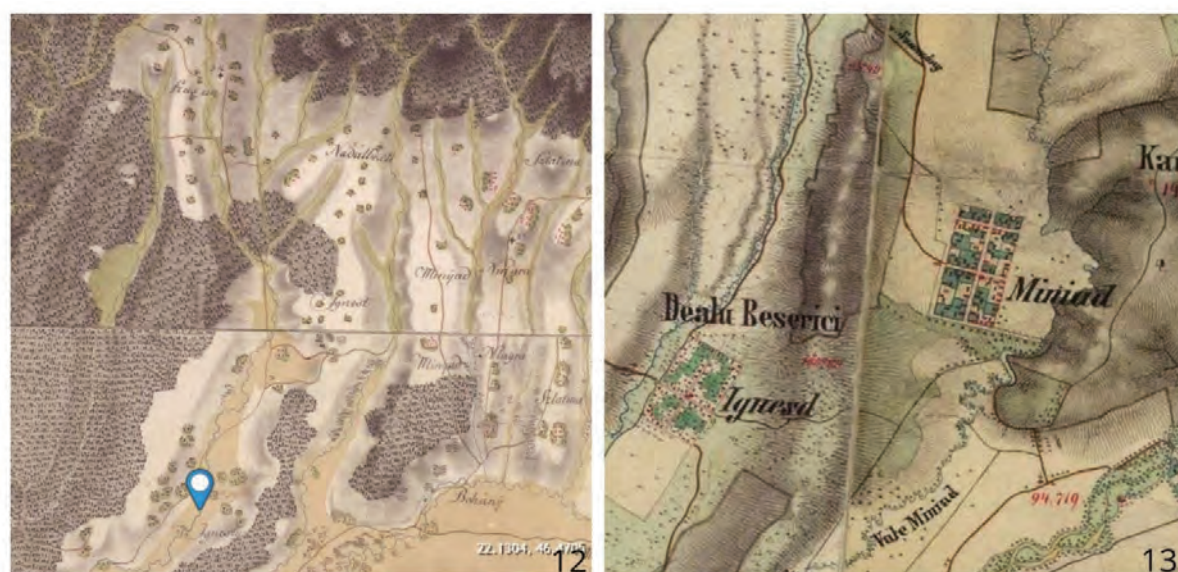

Fig. 12–13

Fig. 14–17

Fig. 18–21

IMPORTANȚA DETALIULUI DE ARHITECTURĂ ÎN REABILITAREA PATRIMONIULUI CONSTRUIT DIN BĂILE HERCULANE

*Liliana Roșiu**

L'importance du détail d'architecture dans la réhabilitation du patrimoine bâti de Băile Herculane

Résumé: La station balnéaire de Băile Herculane, l'une des plus importantes destinations de villégiature du XIXe-ème siècle de l'Europe Centrale, garde dans sa configuration urbaine deux noyaux historiques, celui créé au début du XIXe-ème siècle et l'ensemble du Casino, bâti dans la deuxième moitié du siècle. Si la première zone se caractérise par une architecture néoclassique, la deuxième présente la cohérence d'un ensemble urbain de style éclectique.

La réhabilitation de ces deux zones historiques, dont l'état de conservation pose de grands problèmes, demande des travaux complexes. Le détail joue ici un rôle significatif, bien qu'on peut le regarder de plusieurs points de vue, de l'échelle urbaine où il devient une construction, un objet d'art ou un aménagement paysager, jusqu'au bâtiment où le détail peut être un encadrement, un portail, un ornement, etc. Ainsi, pour garder le spécifique des zones historiques, le détail devient un problème global de la réhabilitation. Le texte se résume à traiter seulement le détail qui conduit à l'architecture spécifique de Băile Herculane.

Mots clef: *caractéristiques architecturales, zones historiques, détail d'architecture, ferronnerie, décorations*

Cuvinte cheie: *caracteristici arhitecturale, zone istorice, detaliu de arhitectură, feronerie, decorații*

1. Aspecte generale

Față de stațiunile de vilégiatură dezvoltate ca nuclee independente ale unor localități sau ca funcțiuni asociate unei așezări cu o anumită structură urbană, Băile Herculane se caracterizează printr-o dezvoltare exclusiv ca stațiune balneară. Deși în istoria sa este cunoscută o primă perioadă de funcționare în epoca romană, apoi altele din secolul al XVI-lea până în secolul al XVIII-lea, remodelarea ca stațiune modernă, cu arhitectură balneară specifică, are loc abia în secolul al XIX-lea.

Valoarea acestei forme urbane trebuie înțeleasă în întregul său și, în consecință, tratată pentru a fi protejată cu menținerea coerenței urbanistice și a caracterului arhitectural specific. Ceea ce a condus la generarea acestui caracter specific poate fi urmărit în modul de evoluție urbanistică și în arhitectura diferitelor tipuri de construcții, de la formă și structură până la detalii și ornamente.

Dar starea de conservare precară în care se află fondul construit din Băile Herculane, asupra căruia se fac doar firave încercări de salvare, pune în pericol tocmai dăinuirea acelor particularități care justifică valoarea sa patrimonială. Una dintre practicile lucrărilor de reparații ce se aplică monumentelor din Băile Herculane este o acțiune simplificatoare, ce se soldează uzual cu schematizarea formelor, eliminarea unor detalii sau, mai nociv, cu înlocuirea lor prin materiale și forme noi, străine caracterului clădirilor.

În Băile Herculane detaliul de arhitectură îi revine un rol semnificativ în păstrarea caracterului specific și este strâns legat de particularitățile ce definesc arhitectura de vilégiatură cu valoare istorică. Aceste detalii se regăsesc în configurația celor două nuclee de dezvoltare urbană, Piața Hercules și ansamblul definit de Cazinou și contribuie la personalizarea acestora. La scară urbană detaliul poate fi considerat un obiect de arhitectură, artă plastică sau o amenajare peisagistică, iar la scara clădirii, un encadrement, portal, tip de îmbinare a unor elemente sau ornament. Astfel, abordarea detaliului devine o problemă globală a reabilitării patrimoniului, esențială în păstrarea caracterului său specific, indiferent de nivelul și complexitatea intervenției.

* Cercetător independent; e-mail: liliana.rosiu@gmail.com.

2. Nuclee istorice

2.1. Piața Hercules

Chiar dacă apele termale din Băile Herculane erau cunoscute în perioada turcească a istoriei Banatului, abia după ocupația austriacă ele încep să fie folosite sistematic. În scrierile din secolul al XVIII-lea se fac referiri la tradiția băilor termale și se consemnează atât vestigii romane găsite aici, cât și construcții ridicate în stațiune după încorporarea Banatului în Imperiul Austriac. În secolul al XVIII-lea se pun bazele stațiunii balneare păstrate până astăzi, de fapt, se structurează un prim nucleu urbanistic al așezării, devenit zona istorică a Pieței Hercules.

În secolul al XVIII-lea aici se mai păstra o mare densitate de urme arheologice ale perioadei romane peste care au fost ridicate primele cazărmi și stabilimente balneare ale administrației austriece¹. Francesco Grisellini consemnează la sfârșitul secolului, în afară de trei cazărmi, o capelă și un han, toate construcțiile destinate diferitelor tipuri de băi: „Baia de șindrilă sau Baia comunală „cu trei despărțituri”, Baia de var, Baia francezilor, Băile de ochi, două băi de asudare amenajate într-o mică peșteră, Baia de friguri și umflături”². Aceste dotări au dat o configurare incipientă stațiunii perioadei moderne, care s-a dezvoltat în secolul al XIX-lea sub forma a două nuclee istorice distincte, unul cuprins între biserica romano-catholică și podul de piatră, celălalt definit de ansamblul Cazinoului.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea nucleul nordic, organizat în jurul unei piețe alungite, dezvoltate prin lărgirea străzii, primește forma definitivă prin construirea următoarelor clădiri: fosta Administrație militară (1810), Direcțiunea băilor (1811), fosta Ospătărie mare (1812–1824), fostul Spital pentru trupă și ofițeri (1808–1810), biserica romano-catolică (1838), Băile Apolo, Sanatoriul ofițeresc (1846), Baia Hebe (1826), hotelul Severin (1824).

În această primă fază din dezvoltarea urbanistică a stațiunii perioadei moderne, în care se constituie unul dintre nucleele sale istorice, arhitectura a fost concepută exclusiv pe baza unui limbaj neoclasic. Clădirile ce mobilează cele două fronturi ale pieței sunt compuse după axe de simetrie, au accentuat un rezalit central, uneori cu pinion și ocazional au accesul surmontat de un balcon susținut de coloane sau console. Fațadele au ritmuri date de pilaștri, de ferestre cu ancadramente simple, rectangulare și de profile ce urmăresc arce în plin cintru. Unitatea de tratare a Pieței Hercules derivă din utilizarea aceluiași elemente stilistice de factură clasicistă, specifice primei jumătăți a secolului al XIX-lea, nu dintr-o preocupare de a constitui un ansamblu unitar (**Fig. 1**).

2.2. Zona Cazinoului

A doua etapă din evoluția urbană a localității actuale corespunde celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea (cca. 1860–1885) și reprezintă o perioadă de apogeu, în care Băile Herculane primesc un renume european.

Este și epoca în care au apărut rezolvări pentru diferite programe de arhitectură noi, între care se înscrie și cel de vilegiatură în stațiunile termale, pentru care s-a aplicat formula: băi termale – cazinou – hoteluri, cu integrarea într-un context peisagistic modelat ca parc³.

La Băile Herculane, ansamblul urban al acestei perioade, ce conține Cazinoul, hotelul „Franz Josef” (ulterior denumit „Ferdinand”, apoi „Decebal”), hotelul „Rudolf” (ulterior „Carol”, apoi „Traian”), vila „Elisabeta” și clădirea „Băilor Imperiale Austriece” (devenită apoi Băile „Neptun”), definește al doilea nucleu istoric al stațiunii. Arhitectul Wilhelm von Doderer concepe ansamblul cu volumul Cazinoului ca element central, flancat de cele două hoteluri, legând prin colonadă toate corpurile în jurul parcului ce le integrează. Podul de piatră construit în sudul Pieței Hercules, remodelat în relație cu acest ansamblu, face legătura dintre cele două zone urbane. Chiar dacă „Băile Imperiale Austriece”, proiectate de arhitectul Ignaz Alpar, au fost adăugate după definitivarea complexului Cazinoului și conectate la acesta prin „Podul de fontă”, concepția urbanistică inițială a fost respectată, rezultând un ansamblu coerent, unitar și reprezentativ pentru stațiune.

Din această perspectivă a modului de structurare, el se deosebește de nucleul urban inițial, Piața

¹ Stoica de Hașeg 1981, 191.

² Grisellini 1926, 304–305.

³ Roșiu 2014, 50.

Hercules, unde o serie de stabilimente balneare au fost amenajate în clădiri de factură clasicistă, conform stilului epocii, fără preocuparea constituirii unui ansamblu unitar.

3. Caracteristici arhitecturale în zonele istorice

Coerența arhitecturală a zonelor istorice din Băile Herculane derivă și din prezența unor elemente specifice atât curentelor stilistice ale vremii, cât și din rezolvări proprii stațiunilor de vilegiatură, ce personalizează contextul urban local. Astfel, pot fi amintite elemente de arhitectură neoclasică și de factură ecletică în tratarea detaliilor de fațadă sau de interior, utilizarea de structuri și componente metalice, ornamente pictate, detalii de stucatură și sculpturi.

3.1. Elemente de arhitectură

Piața Hercules este în întregime sub semnul formelor neoclasică, excepție făcând fosta „Ospătărie Mare”, deteriorată de un incendiu și înlocuită în 1906 de o clădire nouă, în stil secesiun și fosta „Administrație militară”, refuncționalizată în Hotel „Ferdinand” prin intervenții recente ce i-au compromis valoarea și caracterul inițial.

Cea mai mare parte a frontului estic al Pieței Hercules este susținută de hotelurile Apollo și Severin, construcții cu parter și două etaje, dezvoltate după planuri dreptunghiulare alungite, concepute după axe de simetrie care le structurează fațadele. Astfel, spre piață ele prezintă o tratare mai reprezentativă a zonei centrale, care este marcată de pilaștri și balcon susținut de coloane ori console din marmură roz.

Baia Apollo continuă, sub forma unui volum parter, frontul stradal adiacent hotelului Severin. Corpul dinspre stradă, care conține 3 bazine și 28 de cabine de baie din secolul al XIX-lea, este marcat de ferestre duble surmontate de rozase, iar bolțile înalte, rezolvate în spațiul acoperișului, păstrează structurile sistemului de ventilare.

Zona istorică dominată de complexul format din Cazinou și hotelurile „Franz Josef” și „Rudolf”, azi „Decebal” și „Traian” e modelată după panta terenului, sistematizat vertical sub forma parcului, cu hotelurile aliniate la frontul străzii și Cazinoul în poziția centrală de la cota cea mai înaltă, în axul transversal de compoziție al parcului. Integrat în contextul parcului prin intermediul unor terase ample, Cazinoul a fost legat de hoteluri și de Podul de piatră prin intermediul unei colonade.

Câteva din spațiile sale, precum „Salonul de Cură”, „Salonul de Argint”, restaurantul au deținut o decorație încărcată, de factură ecletică, în bună măsură pierdută în decursul reparațiilor și transformărilor la care au fost supuse de-a lungul timpului (Fig. 2).

Tratarea fațadei nu a suferit modificări, cu excepția decorului statuar al aticului. Ea este structurată de cinci travei separate de pilastratură cu frize din frunze de viță în zona capitellurilor și de grupaje a câte trei ferestre cu arc în plin cintru. Cele două etaje sunt separate de cornișe accentuate de frize în care sunt inserate medalioane circulare, mascaroane și ghirlande cu frunze, iar deasupra ferestrelor stucatura conține grupaje de fructe.

Etajul întâi prezintă la nivelul parapetului, deasupra arcadelor de la parter, cinci serii de altoreliefuri înfățișând scene ce sugerează oferta distracțiilor posibile odinioară în stațiune.

Clădirea Băilor Neptun susține ansamblul urban al Cazinoului ocupând malul nord – vestic al Cernei. Amplasată pe un teren îngust, delimitat de Cerna și de peretele stâncos din fundal, a fost concepută ca volum dreptunghiular alungit, din care se detașează șapte corpuri mai înalte, acoperite independent și dispuse în raport cu axa majoră de simetrie.

Concepută în stil eclectic, clădirea Băilor Neptun prezintă un câmp de fațadă tratat în cărămidă aparentă, din care se detașează volumele înalte, finisate parțial prin tencuială și încărcate de ornamente. Acestea apar la nivelul ferestrelor rectangulare sau arcuite la partea superioară, tratate cu ancadrame profilate în similiapiatră, unele cu mascaron, la nivelul porticului volumului central, la cel al cornișei, al balustradelor cu baluștri și al învelitoarelor. Acoperișurile înalte, învelite cu tablă, de forme piramidale, sau cu muchii rotunjite la corpul central, sunt marcate la partea superioară de lucarne și decor în feronerie.

3.2. Elemente de feronerie

Colonada din Băile Herculane se înscrie între lucrările de pionierat ale folosirii structurilor metalice în arhitectura civilă din secolul al XIX-lea, a căror generalizare a avut loc abia în ultimele decenii ale secolului. Folosirea fontei și a oțelului moale pentru elementele portante ale colonadei, a galeriilor din Salonul de cură, dar și pentru balustradele din parc accentuează unitatea compozițională a ansamblului, fără să depășească limitele unei arhitecturi eclecticice. Colonada este mărginită de o structură din stâlpi de fontă cu capitel format din două console metalice ornamentate cu motive florale. Aceleași console din fontă se regăsesc încastrate și în peretele clădirii, unde susțin grinzile de lemn ale planșeelor de lemn din porțiunile laterale ale colonadei.

În dreptul Cazinoului, porticul susținut de stâlpi de fontă nu prezintă balustradă, dar terasa amplă din fața corpului său central are o balustradă din fontă, ale cărei detalii sunt reluate în parapetele unor porțiuni de colonadă și în parapetul de fontă al Podului de piatră (**Fig. 3**). Motive diferite, dar din același material și cu forme similare, compun panourile balustradei de la pachetele de trepte dintre diferitele platforme ale parcului. Balustrade cu motive asemănătoare, folosite la terasele hotelurilor Traian, Decebal și Vila Elisabeta, la Podul de piatră și la cel de fontă, contribuie la unitatea de tratare a ansamblului urban definit de zona Cazinoului.

Dacă în cea mai mare parte aceste piese ornamentale din fontă s-au păstrat, felinarele sau băncile din parc au fost înlocuite, pierzându-și caracteristicile stilistice originare. Felinarele sunt simple, cu stâlp metalic fără profilatură și corp de iluminat subdimensionat, iar băncile combină stinghiile de lemn cu elemente de susținere din beton, profilat cu vâdite intenții decorative, generatoare de efecte contrarii.

O altă construcție la care s-au folosit elemente metalice este pavilionul de muzică din centrul parcului. Și acesta a suferit modificări, deși în ceea ce privește structura și decorația părții metalice, în cea mai mare parte au fost menținute. A dispărut detaliul ornamental de la nivelul streășinei și ornamentul din vârful învelitoarei precum și soclul supraînălțat de zidărie, operație ce a dus la schimbarea proporțiilor și a modului de punere în valoare a acestui pavilion, la care se adaugă cromatica unora dintre decorații, o intervenție recentă, cu efect nefericit.

Structura porticului formată din stâlpi de fontă și grinzi de lemn prezintă la colonadă, se regăsește și în tratarea Podului de piatră, care deține detalii ornamentale la pazii și piese de protejare a bazei stâlpilor (**Fig. 4**). În rezolvarea balustradei sale sunt asociate panourile din fontă asemănătoare celor din parc și montanții de piatră.

Podul de fontă din dreptul Băilor Neptun, ridicat între 1883–1886, ca acces pietonal spre clădirea băilor, este conceput cu un singur arc de 32 m deschidere, executat din oțel pudlat. Calitățile sale constructive, remarcabile pentru epoca de execuție, sunt dublate de un caracter decorativ pronunțat, dat de detaliile cu rol ornamental aplicate elementelor structurale și pieselor de prindere, precum și de panourile balustradei.

Elemente de feronerie apar și la acoperișurile complicate, învelite cu tablă, de forme piramidale, sau cu muchii rotunjite, marcate la partea superioară de lucarne și decor în feronerie. Cel mai reprezentativ exemplu este cel al Băilor Neptun.

O altă ipostază a utilizării detaliilor de feronerie apare la foișorul Băii Hebe, o structură de plan poligonal cu grinzi, stâlpi și parapete metalice, minuțios ornamentate (**Fig. 5**).

3.3. Decorație picturală și zugrăveli decorative

Zugrăveala decorativă și panourile pictate au constituit în secolul al XIX-lea una din modalitățile de tratare a interioarelor clădirilor reprezentative. În Băile Herculane acestea au fost folosite în interioare, la holuri de hoteluri sau băi, restaurante și în mod special la clădirea Cazinoului. Aici, Salonul de cură și Salonul de Argint au primit o tratare prețioasă. Pictura de pe panourile plafonului și din ancadramele trasate pe pereții Salonului de cură a fost realizată de pictorul decorator vienez Karl Jobst, iar pentru aurirea decorației s-a apelat tot la un meșter recunoscut, aurarul Anton Jungkeil⁴.

În decorul Salonului de Argint se află încă picturi de gen cu subiecte mitologice, în manieră specifică școlii academice. Leda, Callisto, Acteon, Iphigenia constituie personajele centrale ale scenelor pictate în

⁴ Bălțeanu 1987, 108.

ancadramente decorate cu împletitură geometrică, plasate la partea superioară a pereților. Panourile planșului de lemn au fost tratate prin zugrăveală decorativă asemănătoare celor din Salonul de cură, iar baza pereților a fost îmbrăcată în lambriuri (**Fig. 6**).

Decorație pictată se găsea și la exterior, atât bolțile, cât mai ales planșeele de lemn din traveile laterale ale colonadei prezintă o zugrăveală decorativă.

Cele două foișoare, care încadrează colonada Cazinoului, sunt concepute după planuri pătrate, cu rotunjirea colțurilor spre interior pentru a forma nișe care se încheie la partea superioară cu semicalote, peste care este amplasată o cupolă plată cu decorație zugrăvită. La baza acesteia se păstrează câteva urme din zugrăveala inițială, care prezintă o friză cu împletituri complicate și mascaron, alături de frunza de vișă, element ce apare ca laitmotiv în toată ornamentica acestei clădiri (**Fig. 7**). În spațiul celor două foișoare din capetele colonadei, decorul zugrăvit este în mare măsură suprapus altuia mai vechi și nu are nimic în comun cu ornamentul inițial.

3.4. Reliefuluri și ornamente sculptate

Detaliul ornamental sub formă de relief de tencuială, basorelief sau sculptură în ronde bosse se înscrie în tendințele perioadei eclectismului și rămâne una dintre caracteristicile stațiunilor de vilegiatură ale secolului al XIX-lea, iar la Băile Herculane a fost folosit din plin. Astfel, statuile amplasate pe atice sau în centrul cupolelor unor pavilioane constituie una din preferințele decorului arhitectural din stațiune. Aticele fațadei principale a Cazinoului au deținut cinci sculpturi alegorice, iar corpul supraînălțat din fațada posterioară avea aticul decorat cu amfore. Tot aici apar deasupra arcadelor colonadei pe fațada principală și grupaje de câte trei basoreliefuluri corespunzătoare fiecărei travei, iar pe zidurile de susținere a bolților, nișe cu amfore (**Fig. 8**).

De altfel, nișa mobilată cu amfore sau statui este un detaliu frecvent folosit la fațadele hotelurilor și băilor sau în holurile de primire, cel mai bun exemplu oferindu-l hotelurile Decebal și Traian. Aticele decorate, stucatura cu motive florale și sculptura din centrul înveltoarei sunt prezente nu numai pe clădiri semnificative. La portalurile Podului de piatră, de pildă, o decorație florală în stucatură urmărește arhivoltele, iar înveltoarea unuia dintre portaluri e încununată de o sculptură (**Fig. 9**).

Amplasarea de sculptură în ronde bosse pe atice sau la cota cea mai înaltă a acoperișului este cu predilecție folosită la stabilimentele balneare. Între acestea se distinge Baia Diana cu urnele și statuia lui Hercule de pe atic sau rotonda din vecinătatea sa, al cărei acoperiș este marcat de statuia plasată pe o coloană în centrul înveltoarei.

Piese ornamentale tratate în maiolică, altădată caracteristice stațiunii atât pentru amenajări interioare cât și ale spațiului public, practic nu mai există, cu excepția fântânii din holul Băilor Neptun. Deși aflată într-o stare de conservare critică, această clădire mai deține încă ornamente de fațadă cu mascaron și profile în stucatură.

4. Raportarea la detaliu în zonele istorice

Practica transformărilor este frecvent întâlnită în stațiunile de vilegiatură, de-a lungul perioadei lor de exploatare. Cu atât mai mult, elemente de detaliu, finisaje sau piese de mobilier urban au avut de suferit în decursul timpului.

Chiar dacă în perioada interbelică, referirile la stațiune și ilustratele ce păstrează imagini de epocă nu indică modificări semnificative față de imaginea imprimată în perioada de realizare, mici transformări, inerente exploatării s-au produs. Reparații capitale ale fondului construit, cu extinderi și modificări, au loc în perioada postbelică, atunci când Băile Herculane se extinde cu noua zonă hotelieră din partea sudică a celui de-al doilea nucleu istoric.

În anii '70 sunt realizate lucrări ample de reparații, care chiar dacă au încercat să păstreze caracterul arhitectural al stațiunii, au adus o serie de extinderi și de modificări structurale. Acestor intervenții și altora din aceeași perioadă li se datorează inserții de structuri moderne, în care s-a folosit beton armat. Acestea fie au transformat elemente de structură ale vechilor clădiri, fie au adăugat corpuri ca anexe la unele dintre hoteluri. În același timp s-au operat amenajări interioare cu modificări de finisaje și detalii.

Astfel, în compartimentările hotelului Apollo sau ale băii cu același nume, se înregistrează acum astfel

de intervenții cu adaptarea spațiilor și finisajelor pentru nevoile funcționale ale momentului. Cazinoului i s-a modificat integral structura și decorația Salonului de Cură și restaurantului, iar Salonul de Argint a fost și el supus reparațiilor. Cu ocazia lucrărilor de reamenajare ca muzeu a celor trei săli de la etaj, a fost refăcută zugrăveala decorativă a sălii. Un text plasat deasupra accesului în Salonul de Argint indică numele meșterului Gheorghe Huss din Sînpetru German, care împreună cu familia a lucrat la refacerea zugrăvelii decorative și probabil a intervenit și asupra picturii, între 1967 și 1970. Fără a avea o pregătire de specialitate necesară abordării unui monument istoric, consecința intervenției s-a soldat cu pierderi ale calităților estetice inițiale pentru majoritatea culorilor și motivelor ornamentale. În același fel nepotrivit au fost tratate lambriurile și tâmplăria ușilor, care au fost vopsite cu o imitație de textură a lemnului. Pardoselile interioare ale Cazinoului au fost și ele modificate, încercându-se o adaptare la noile amenajări, dar fără legătură cu specificul lor inițial.

Este doar un exemplu al modului în care s-a intervenit asupra unei clădiri valoroase din stațiune, dar care a devenit o practică uzuală, care continuă să afecteze monumentele din Băile Herculane.

Sub aspectul stării de conservare, degradările înregistrate de clădirile din stațiune nu se limitează la finisaje (profile, pavimente, zugrăveli decorative, materiale de învelitoare, feronerie sau decorație de diferite tipuri). Există grave probleme structurale derivate din lunga perioadă de neutilizare a clădirilor din Piața Hercules, din ansamblului Cazinoului sau Băilor Neptun, iar protejarea sau reconstituirea detaliilor specifice fiecărei construcții complică operațiile de consolidare. Minimalizarea importanței acestor detalii poate compromite menținerea caracterului specific, a valorii istorice și calităților estetice ale acestei foste renumite stațiuni balneare. Iar imaginea actuală a hotelului Ferdinand este un trist exemplu în acest sens (Fig. 10).

Listă figuri

- Fig. 1. Piața Hercules – frontul estic
- Fig. 2. Cazinoul – Salonul de cură
- Fig. 3. Panou de balustradă – terasa Cazinoului
- Fig. 4. Capitel de fontă – Podul de piatră
- Fig. 5. Structura foișorului metalic – Baia Hebe
- Fig. 6. Zugrăveala decorativă a Salonului de Argint
- Fig. 7. Decorul inițial al rotondelor colonadei Cazinoului
- Fig. 8. Basoreliefuri pe fațada Cazinoului
- Fig. 9. Nimfă – învelitoarea portalului Podului de piatră
- Fig. 10. Accesul în Hotel Ferdinand

Bibliografie

Bălțeanu 1987	Bălțeanu Dorin, <i>Arc peste timp 1896–2006</i> , Craiova, 1987.
Griselini 1926	Griselini Francesco, <i>Istoria Banatului Timișan</i> , București, 1926.
Roșiu 2014	Roșiu Liliana, <i>Programul cazinoului în dezvoltarea urbană a Băilor Herculane</i> . În: <i>Historia Urbana</i> , tom XXII, 2014, 47–61.
Stoica de Hațeg 1981	Stoica de Hațeg Nicolae, <i>Cronica Banatului</i> , Timișoara, 1981.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3-6

Fig. 7-10

STRATURI IDENTITARE ÎN PEISAJUL URBAN. INTERVENȚII DE RESTAURARE LA „PIAȚA CETĂȚII” DIN CIACOVA, JUDEȚUL TIMIȘ

*Ramona Raluca Rusu**, *Alexandru Ciobotă***, *Bogdan Demetrescu****, *Alina Floca*****

Layers of identity in urban landscape. Restoration interventions at „Piața Cetății” (Fortress Square) in Ciacova, Timis county

Abstract: By examining the way in which urban landscapes are built, from the natural to the cultural frame, this paper brings into discussion the coexistence of tangible and intangible traces of the public space, as well as their negotiation strategy regarding the efforts to revive human settlements in the context of European financial support. In particular, starting from a case study, the restoration of a historical monument in the Banat region, this analysis focusses on the process of identifying and navigating the layers of identity and particularities of the site necessary for determining restoration interventions. The research methodology analyzes information provided by expert surveys and specialized studies of this heritage item, with a view to interpreting the urban landscape. Thus, several methods have been combined: the analysis of graphical data (maps, cadastral plans, and iconographic sources) and of data provided by state of the technology and software, as well as methods specific to immaterial culture, such as linguistic and semiotic research. The paper is meant to highlight the importance of complementary modes of knowledge, particularly of multidisciplinary dialogue and collaboration, when it comes to interventions within the public space, within living places that inherit a series of transformations of form and significance, in order to meet today's urban challenges and societal needs.

Keywords: *urban landscape, heritage, restoration, layers of identity, public space.*

Cuvinte cheie: *peisaj urban, patrimoniu, restaurare, straturi identitare, spațiu public.*

1. Introducere

Statutul spațiului public este unul neclar este al tuturor și al nimănui, dar cu siguranță este locul unde se formează identitatea și memoria colectivă. Cel mai important element social al spațiului public este piața publică, ca spațiu de staționare și percepție, fiind unitatea de bază a arhitecturii orașului¹, unde se acumulează elemente geosimbolice și astfel se relevă caracterul său de fenomen istoric, social, cultural și politic². Pornind de la ideea că regiunea Banatului prezintă entități urbanistice care relevă multiple straturi identitare, datorate în mare parte configurației topografice locale, a sistemelor de guvernare și a evenimentelor istorice și implicit, a modelului de locuire a grupurilor rezidente, spațiul public local devine un laborator viu de transformare a semnificației și formei. Prezentul articol își propune să expună dinamica statutului pieței publice, având ca studiu de caz piața principală din orașul Ciacova, județul Timiș (obiectiv clasat ca monument istoric sub denumirea Ansamblul urban „Piața Cetății”, cod TM-II-a-A-06202), plecând de la procesele de transformare a spațiului public și relațiile față de proximitate pentru a surprinde negocierea straturilor identitare în cadrul unui demers de restaurare. În anul

* Research Center for Heritage and Cultural Anthropology – RHeA, Universitatea de Vest din Timișoara, bulevardul Vasile Pârvan, nr.4, e-mail: ruraluca@gmail.com.

** Facultatea de Arhitectură și Urbanism din Timișoara, Universitatea Politehnica Timișoara, strada Traian Lalescu nr. 2, Timișoara, e-mail: ciobotalex@gmail.com.

*** Facultatea de Arhitectură și Urbanism din Timișoara, Universitatea Politehnica Timișoara, strada Traian Lalescu nr. 2, Timișoara, e-mail: b.demetrescu@gmail.com.

**** Atelier Vatra Sitnei, str. Martir Remus Tășală, nr.9, Timișoara, e-mail: alinadascalitei@gmail.com.

¹ Gehl 2012, 38.

² Acest aspect se observă în special pe teritoriile unde s-au succedat diverse sisteme de guvernare și ideologice și, se accentuează, mai ales în țările în care s-au produs schimbări majore la nivelul organizării sociale, cum sunt cele din fostul spațiu de influență sovietică.

2015, echipa noastră a fost contactată de către administrația locală pentru elaborarea proiectului de restaurare a Pieței Cetății din orașul Ciacova, în contextul solicitării unei finanțări europene prin Programul Operațional Regional 2014–2020³. Cercetarea temei abordează mai multe direcții, din dorința de a construi o perspectivă cât mai cuprinzătoare (multidisciplinară) în interpretarea spațiului public ca peisaj urban/cultural. Straturile identitare și de semnificație ale peisajului nu pot fi analizate decât prin combinarea mai multor metode, în cazul de față presupunând documentarea istorică, analiza datelor din hărți, planuri cadastrale și surse iconografice, analiza lingvistică și semiotică și a inclus atât expertizele și studiile de specialitate din domeniul urbanistic-arhitectural, arheologic și peisagistic, cât și investigații geofizice și dendrocronologice elaborate pentru pregătirea documentației tehnice de restaurare.

2. Evoluția unui peisaj cultural, relații și reconstituire identitară

Locul care astăzi reprezintă principalul spațiu public al orașului este Piața Cetății, situată la 130 m sud-est față de Turnul de apărare al fortificației medievale Chak (TM-II-m-A-06201, datat în secolul al XIV-lea) și la 90 m est față de un braț fosil (Timișul Mort) rezultat în urma regularizării Timișului din secolul al XIX-lea (Fig. 1). Forma sa actuală este în principal rezultatul sistematizării habsburgice din perioada modernă, secolul al XVIII-lea, după cum ne indică studiul urbanistic-arhitectural⁴. De-a lungul timpului piața a relaționat în diverse moduri cu spațiul din jur și a avut mai multe roluri, iar reconstrucția acestora presupune o analiză atât a urmelor fizice, deci vizibile dar și a celor invizibile, cu un puternic impact identitar.

2.1. Stratul medieval, subordonarea față de cetate și de cadrul natural

Apariția Cetății Chak în secolul al XIII-lea și constituirea așezării medievale timpurii, pe locul unde astăzi se întinde orașul Ciacova se explică prin suprapunerea a două categorii de factori. În primul rând, existența unor premise biologice vitale pentru om, deci a unor condiții care promovează apariția așezărilor și prin care a avut loc transformarea mediului natural în unul cultural. Câmpia Timișului deține resursele pedologice ale unei regiuni aflate pe marginea platoului diluvial de loess și de câmpie aluvionară, ceea ce asigură solului fertilitate, în special în vecinătatea brațelor Timișului, principala arteră hidrografică și beneficiile zonei de stepă de pădure⁵. Celălalt factor este unul de factură economică și este indicat de rețeaua de drumuri care convergeau în acest loc (Fig. 2), probabil aici a existat singura trecere peste râul Timiș, care asigura legătura între partea de est și cea de vest a regiunii, localitatea având statutul de loc de vamă între Timișoara și Becicherecu Mare⁶.

Cetatea Chak este elementul în jurul căruia s-a dezvoltat actuala așezare, ocupând partea estică și sud-estică a acesteia, după cum indică harta din 1723. În perioada medievală Ciacova este târg „*oppidum sub Castro Chaak*” (1421), iar în anul 1446 cetatea și *oppidum*-ul sunt prevăzute cu un sistem de diguri care le apăra și le ferește de inundații. Locul pieței este identificat în partea de sud a cetății și s-a aflat într-o relație de subordonare față de aceasta, reprezentând un teren deschis, parte din peisajul natural al zonei și deci o zonă *non aedificandi*. Caracterul natural al locului este imprimat de prezența râului Timiș, parte din sistemul defensiv al cetății și de pârâul care traversa locul pieței, un afluent al acestuia, conectat la rețeaua hidrografică a zonei. Cercetările arheologice din anul 2013–2014 aduc la suprafață mai multe elemente importante ale locului, care ajută la reconstituirea morfologiei pieței (Fig. 3): (1) Stradele din lemn aparținând perioadei medievale sunt identificate în două zone ale pieței, respectiv pe latura de nord-vest, unde s-au descoperit două fundații (cu patul fundației realizat din crengi) care converg către cetate, ceea ce justifică existența unui pod de legătură între piață și cetate, peste canalul cu apă ce înconjură fortificația și, pe latura sud-estică unde o stradelă din grinzi de lemn, cu orientarea SV către NE este tăiată de un canal de apă; (2) Pârâul, identificat în două complexe arheologice pe latura de vest a pieței, al cărui

³ Este interesant de subliniat că tocmai componenta de spațiu verde a ansamblului urban a fost hotărâtoare pentru finanțarea prin Programul Operațional Regional, fiind eligibile intervențiile asupra spațiilor publice urbane care conțin zone cu spații verzi, în scopul sprijinirii regenerării orașelor mici și mijlocii pentru atingerea obiectivului specific creșterea calității vieții populației. POR 2014–2020.

⁴ Gheorghiu 2008, 12.

⁵ Bußhoff 1938, 28–29.

⁶ Micle, Țuțianu 2015, 3.

parcurs pleacă din partea de sud, unde s-au descoperit urmele unui șanț de apă necăptușit, cu panta de curgere spre nord, spre șanțul de apărare al cetății, unde s-a descoperit un canal de cărămidă, semn al unei regularizări din perioada habsburgică; (3) Moara, marcată în prima ridicare topografică militară iosefină 1769–1772 (**Fig. 4**) la confluența pâraului ce se vărsa în canalul ce înconjură cetatea, apare pe sit în colțul de nord-vest sub forma unei fundații de cărămidă cu patru laturi; (4) Fântâna, zidită din cărămidă cu un diametru de 1 m și descoperită pe latura de est a pieței, nu este datată dar cel mai probabil aparține secolului al XIX-lea; (5) Gropile de var, identificate în două locuri pe latura de vest, se presupune că au fost folosite în timpul lucrărilor de sistematizare a pieței din secolul al XIX-lea.

Descoperirile arheologice indică o exploatare activă a locului, subordonată cetății și brațului Timișului, piața fiind locul de intrare în fortificație, ceea ce aduce în discuție evidențierea unui prim rol al locului dar și un prim strat identitar, cel medieval.

2.2. Stratul modern, relaționarea cu „cetatea” și habitatul

Sistematizările urbane din perioada secolului al XVIII-lea poziționează piața într-o relație de co-dependență/subordonare față de „cetate”, în fapt față de turnul medieval și de sistemul de apărare, cetatea fiind demolată în anul 1701. Conform ipotezelor de evoluție urbanistică piața poate fi considerată un alt doilea element urbanistic conservat din perioada medievală, după turnul-locuință, fiind organizată după principiul spațiului urban central⁷. În perioada 1722–1770 are loc dezvoltarea structurilor de locuire, prin care Piața Cetății primește o delimitare pe laturile de est, sud-est și vest în urma „conservării traseelor importante sau bine mobilate cu arhitecturi rezidențiale sau comunitare”⁸ și rămâne în relație deschisă cu „cetatea” în partea de nord. Între piață și amprenta locuită se creează o relație de interdependență, prin care aceasta își schimbă rolul raportat la noua organizare a țesutului construit. Prin dezvoltarea cartierelor în jurul pieței, după considerente etnice, respectiv cartierul românesc și cel sârbesc dezvoltate în partea de est și sud-est iar cel german, al populației colonizate în partea de sud-vest (**Fig. 5**), piața devine un mijloc al lumii locuite și în același timp un loc neutru. Drumurile de acces în localitate dinspre partea de est și sud-est se transformă în străzi limitrofe pieței, anticipând configurația patruleteră și rutele interioare de circulație. Pârâul rămâne un element important, iar canalizarea acestuia denotă importanța sa din „rațiuni edilitare (eliminarea zonelor de colmatare și înmlăștinare) și economice (creșterea debitului pentru a fi utilizată forța apei)”⁹.

Următoarele intervenții din perioada 1770–1863 (**Fig. 6**) și a anilor imediat următori, sistematizarea parțială a cartierului românesc și sârbesc, ridicarea bisericii sârbești, regularizarea Timișului și apariția căii ferate aduc modificări în relaționarea cu cetatea. Respectiv, lotizările și construcția unor edificii pe latura de nord duc la o fragmentare a relației cu „cetatea”, spre o închidere fizică. Din punct de vedere morfologic, apar și alte modificări față de cele menționate, precum edificarea pachetului de loturi foarte dense în vestul pieței și ridicarea celor două monumente creștine (Statuia Sfintei Maria, 1800 și Crucea ortodoxă sârbească, 1805). Într-o etapă următoare, în plan retras față de frontul nordic se construiește Palatul Administrativ, în jurul căruia se află astăzi actualul Parc Elisabeta și mai apoi se acoperă șanțul cetății care se transformă în stradă.

2.3. Stratul contemporan și închiderea relației cu „cetatea”

Intervenții majore în matricea pieței sunt aduse începând cu perioada comunistă, respectiv construirea magazinului universal (1956) pe frontul de sud-est, amenajarea unor suprafețe înierbate perimetrare și introducerea dalelor de beton în zona miezului central realizat din piatră nefasonată¹⁰. Însă cea mai vizibilă intervenție este apariția clădirii actualului CEC, după anii '90, pe latura de nord-vest prin care se restrânge relaționarea directă cu cetatea. Legătura fizică cu turnul medieval se poate distinge cu dificultate, pe o singură direcție, prin piața de acces către Palatul Administrativ, marcată de monumentul eroilor de război ridicat în 1924 și de pe strada Timișului. Un alt aspect care contribuie la fragmentarea

⁷ Gheorghiu 2008, 16.

⁸ Gheorghiu 2008, 16.

⁹ Micle, Țuțuianu 2015, 5.

¹⁰ Datele istorice amintesc de o hotărâre a pavării pieței centrale în anul 1882. Merschdorf 2016, 218.

relației dintre cele două situri este dezvoltarea mobilității motorizate pe trei laturi ale ansamblului. Cele mai circulante sunt cea de est (unde se descarcă strada Unirii, principala arteră de intrare în Ciacova și leagă accesul spre gară) și cea de nord-vest care asigură legătura cu drumul spre Cebza, unde este amenajată o parcare care deservește instituțiile publice. Latura de sud-est este folosită pentru accesul la magazine, drept pentru care a fost amenajată o parcare pe ambele părți ale carosabilului, cu afectarea formei rectangulare a perimetrului central. Relația vizuală cu „cetatea” este parazitată și de infrastructura rețelilor electrice aeriene care afectează major calitatea spațiului public.

2.4 Identități de statut și particularități

Principala funcțiune a **pieței este cea comercială și administrativ-rezidențială**. Caracterul de vamă și târg a rămas puternic imprimat în memoria culturală a Ciacovei, ceea ce s-a putut identifica și la nivelul organizării pieței, ca zonă de schimb comercial. Acest specific reprezintă o continuitate din perioada medievală, locul comercial fiind de obicei organizat la intrarea în cetate. Fondul construit al pieței, edificat sau remodelat în secolele XIX-XX, cuprinde clădiri cu funcțiuni comerciale și mixte (comerț și locuire) în special pe laturile vest și sud-vest, parțial și est. Dominant în ansamblul Pieței Cetății este frontul de vest prin mixajul de stiluri de sfârșit de secol XIX și început de secol XX cu regimul de înălțime P+1 și caracterul urban, față de cel estic de factură rurală, unde predomină imobilele cu funcțiune de locuire pe parter. Edificiile care deserveșc partea administrativă se află pe latura de nord-vest: Palatul Administrativ, actuala primărie și sediul poliției, ultimele două având inițial funcțiunea de locuire. Ansamblul Pieței Cetății păstrează o coerență la nivelul stilului modern al secolelor XIX-XX, excepție făcând edificiul în stil Art-Nouveau din secolul al XX-lea, fosta farmacie „La Sfânta Treime”. Renumele târgului din Ciacova este menționat și de Ioan Lotreanu care evidențiază importanța lui locală dar și regională: „Mai sunt aci 2 bănci, 1 moară, 5 târguri anuale și 2 târguri săptămânale”¹¹. Apoi, persistența și dominanța caracterului comercial este confirmată și în descrierea din perioada 1939–1945 a fiecărui imobil din piață, atât din punct de vedere funcțional, cât și etnic. Astfel, aflăm de structura multiethnică a pieței (predominant sârbească și evreiască) și de specificul preocupărilor, de la prăvălii de alimente și măcelării până la diferite servicii și meșteșuguri, farmacie, fierărie, sticlărie și textile etc. În piață este menționat și hotelul „Național” pe latura de sud-est, proprietate a comunității sârbe ortodoxe, Banca Poporală S.A., la colțul cu strada Unirii (fosta stradă Sârbească sau Dositei Obradovici) și casa notarului, actuala primărie¹². În prezent, comerțul este redus la câteva locații, cel mai probabil datorită apariției unui supermarket aferent unui mare lanț comercial. Totuși, o urmă a „practicii de târguire” se identifică pe latura de sud-est, unde se organizează sporadic un comerț agroalimentar și cu alte produse utile (*second-hand*, vechituri).

Un alt statut imprimat **Pieței Cetății este cel de monument istoric**, semn al recunoașterii importanței și semnificației sale, printr-o practică administrativă care instituie reglementări de protecție și gestiune. Acest aspect este marcat fizic la nivelul semnalisticii urbane. Piața a fost considerată un bun reprezentativ pentru patrimoniul național în anul 1992, fiind clasată sub denumirea de Piața Republicii ca zonă istorică rurală¹³. Totuși, ea nu a fost printre primele obiective clasate din Ciacova, turnul medieval fiind înscris încă din 1955 pe Lista monumentelor de cultură de pe teritoriul RPR¹⁴, iar propunerea din anii 1978–1980, care nu a fost publicată oficial conține și Biserica Ortodoxă Sârbă „Maica Domnului”¹⁵. În prezent, piața apare sub denumirea de Ansamblul urban „Piața Cetății” și face parte din categoria bunurilor de valoare națională¹⁶. Prin clasare piața devine un reper valoros al trecutului nostru doar în perioada post-comunistă, confirmând negarea elementului străin, „ne-românesc”, în fapt occidental și capitalist, în structura mediului de locuire și în proiectul de societate al ideologiei comuniste. După cum am arătat, situl patrimonial este reprezentativ pentru sistematizările urbanistice din perioada modernă, dar în fapt, valoarea reală a pieței este dată prin corelarea cu celelalte entități urbanistice majore din proximitate, care

¹¹ Lotreanu 1935, 131.

¹² Merschdorf 2016, 179–186.

¹³ LMI 1992.

¹⁴ Hotărâre nr. 1160/1955. Academia RPR 1956, 133.

¹⁵ LBPCN, 8–9.

¹⁶ LMI 2015.

sunt „foarte rar întâlnite în noua urbanistică bănăţeană a secolului XVIII din mediul rural”¹⁷. Respectiv, zona cetăţii, piaţa rectangulară centrală, spaţiul fusiform din vestul satului, bifurcaţia axei cartierului german (străzile Avram Iancu – Nicolae Bălcescu de astăzi), cartierul german, cartierul românesc, cartierul sârbesc, cartierul slovac-maghiar (difícil de identificat) pun în discuţie valoarea urbanistică şi arhitecturală a Ciacovei şi integrarea lor ca peisaj urban, ceea ce duce la o posibilă extindere a zonei de protecţie, recomandată prin studiul istoric şi urbanistic-arhitectural. Pe de altă parte, clasarea a determinat schimbarea statutului natural al obiectivului şi eliminarea din circuitul său social iniţial¹⁸, supunându-l unor proceduri administrative, unde calitatea de monument istoric presupune o subordonare legislaţiei patrimoniale din România¹⁹.

Un alt element care s-a dezvoltat în matca pieţei şi în proximitatea ei îl constituie spaţiul vegetal amenajat, ceea ce aduce în discuţie un alt strat identitar al spaţiului public – **pieţa este spaţiu verde**.

Evoluţia spaţiilor verzi din zona centrală a Ciacovei, expusă în Studiul de peisaj²⁰, indică o extindere a acestora pornind dinspre nordul pieţei, începând cu mijlocul secolului al XIX-lea (**Fig. 7**). Renunţarea la elementele urbanistice medievale, respectiv la sistemul defensiv şi la clădirile interioare şanţului, apoi sistematizarea zonei prin schimbarea cursului Timişului în 1871, deschiderea liniei de cale ferată Jebel-Ciacova în 1893, Ciacova-Ghiera/Boca din 1895 şi construirea Palatului Administrativ duc la amenajarea a două parcuri, respectiv cel care duce spre gară şi Parcul Elisabeta²¹. Trecerea de la mineral la vegetal, prin crearea parcurilor este semnul dorinţei de schimbare a stilului de viaţă local, probabil modelul urmat fiind Timişoara, care la rândul ei s-a inspirat din cultura burgheziei Europei Occidentale²². În acelaşi spirit presupunem că a fost şi amenajarea ştrandului din vecinătatea turnului medieval, din perioada interbelică, teren care a rămas cu o bogată resursă arheologică identificată a fi terasa fluvială a Timişului Mort²³. Perimetrul pieţei a cunoscut în prima fază intervenţii locale cu vegetaţie identificabile în sursele iconografice (**Fig. 8**). Acestea fie au punctat ansamblul celor două monumente religioase, fie au însoţit laturile comerciale, în special cea de vest şi de est, fiind dispuse linear sub forma de alinamente de arbori. În perioada interbelică fronturile sunt întărite cu alinamente duble, cum este cel vestic şi pe latura de nord-vest, unde este identificat un exemplar de *Tilia platyphyllos* din perioada 1912–1917, conform analizelor dendrocronologice²⁴. Raportul între mineral şi vegetal se modifică în urma politicilor de înfrumuseţare a localităţilor din perioada comunistă cu scopul de a reduce discrepanţele economice, sociale şi culturale ale satelor faţă de oraşe²⁵. Astfel, sunt amenajate suprafeţe înierbate în interiorul pieţei, cu o organizare neadaptată la ansamblul urban, posibil, fiind o metodă dincolo de „înfrumuseţare” şi de a construi identitatea unui nou stil de viaţă, care nu se potriveşte cu cel anterior. Tot în acest model de amenajare sunt introduse diferite specii ornamentale şi pomicole (*Thuja sp* şi *Prunus avium*), ceea ce duce la schimbarea compoziţiei vegetale, bazată iniţial pe specii foioase caracteristice florei locale (castan, tei). Cu toate că suprafeţele de spaţiu verde s-au mărit iar dinamica speciilor indică o lipsă de coeziune a părţii vegetale în raport cu ansamblul urban şi nearticulat cu caracterul arhitectural al pieţei, zona vegetală şi-a construit o identitate puternică în caracterul cultural al pieţei. Pe de altă parte, la nivelul zonelor vegetale se suprapun reglementări legislative care ridică unele probleme în planificarea spaţiilor publice care au în compoziţie elemente vegetale şi, normează suprafaţa acestora²⁶.

Din punct de vedere al titulaturii, astăzi locul este o **Piaţă a Cetăţii**, ceea ce arată că denumiriile sunt un alt parametru care imprimă semnificaţie şi construiesc identitate. Denumirea de piaţă derivă în primul rând datorită organizării urbanistice, care prezintă o formă rectangulară proprie unui spaţiu

¹⁷ Gheorghiu 2008, 15.

¹⁸ Hertz, Chappaz-Wirthner 2012.

¹⁹ Legea nr. 422/2001 privind protejarea monumentelor istorice.

²⁰ Ciobotă *et alii* 2018.

²¹ Exemplarele de pin (*Pinus nigra*) din Parcul Elisabeta au fost datate pe baza investigaţiilor dendrocronologice în jurul anului 1900.

²² Kakucs 2015, 354.

²³ Conform studiilor geofizice realizate în 2018 de arheolog dr. Alexandru Hegyi. Hegyi 2018.

²⁴ Investigaţii dendrocronologice în oraşul Ciacova realizate de geograf dr. Patrick Chiroiu. Chiroiu 2018.

²⁵ Legea nr. 58/1974.

²⁶ Este vorba despre Legea nr. 24/2007, care impune o protecţie riguroasă asupra suprafeţelor vegetale precum şi o normare cantitativă la nivelul localităţilor, respectiv 26 mp spaţiu verde/locuitor, ceea ce ridică unele probleme în cazul proiectelor de restaurare a obiectivelor de patrimoniu cultural.

destinat comerțului, dar mai ales este indicată în datele istorice, unde statutul de târg al localității este amintit de-a lungul timpului (1421 – Ciacova este declarată târg „*oppidum sub Castro Chaak*”, 1829 – Ciacova este menționată ca fiind al 9-lea târg al Comitatului Timiș, 1891 – Ciacova este descrisă ca un târg elegant, 1912 – comună cu drepturi de târg, 1935 – Ciacova are cinci târguri anuale și două săptămânale)²⁷. Apoi, sursele iconografice din secolul al XIX-lea demonstrează rolul principal al pieței în raport cu localitatea prin termenii *Hauptplatz*²⁸ și *Fötér*²⁹, care la sfârșitul secolului al XIX-lea devine Piața Franz Josef, o însușire care redă și contextul administrativ și politic al Ciacovei (**Fig. 9**). În perioada interbelică, primește denumirea de Piața Regina Maria până în 1944, când devine o Piață a Republicii³⁰, iar din 1994 i se atribuie o altă identitate culturală³¹. Noua titulatură Ansamblul urban „Piața Cetății” indică o reîntoarcere la istorie, la o anumită dimensiune istorică și o construcție mentală a peisajului local în direcția unei asocieri identitare de factură medievală. Denumirea accentuează memoria locului și este simplu explicabilă prin învecinarea cu turnul de apărare. Analiza semantică a denumirilor pieței reflectă jocul reprezentărilor peisajului cultural, prin relația nume-spațiu. Dinamica lor pune în discuție modul de construcție a spațiilor publice în memoria colectivă și cea urbană pentru crearea semnificației și a unei conștiințe, care înmagazinează un capital simbolic, folosit adesea după cum am arătat în reprezentarea proiectelor politice și consolidarea puterii sau a construirii unor identități culturale.

Multiculturalitatea pieței este o altă identitate care s-a imprimat adânc în memoria locală. Organizarea etnică a grupurilor rezidente a stat la baza zonificării cartierelor Ciacovei, dispuse concentric în jurul pieței, după cum indică studiul istoric și urbanistic-arhitectural dar și denumirea străzilor³². Primele cartiere evidențiate sunt cel sârbesc și cel românesc dezvoltate în partea de est a localității, fiind despărțite de strada Dositei Obradovici, astăzi Unirii (principală intrare în Ciacova). Ambele cartiere sunt marcate de prezența celor două biserici ortodoxe, cea sârbească fiind ridicată în 1768–1771 și cea românească în 1900–1907. Ultimul cartier sistematizat este cel german, identificat în partea de sud-est unde se află și biserica catolică nouă, edificată în perioada 1880–1881. Este amintită și prezența unei comunități evreiești a cărei nouă sinagogă, amplasată pe strada Avram Iancu (fosta stradă Germană) a fost demolată în 1960³³. Un alt cartier la care se mai face referire este cel slovac-maghiar, dar este dificil de definit din punct de vedere urbanistic³⁴. Statistica populației indică o fluctuație constantă la nivelul structurii etnice până la mijlocul secolului al XX-lea, când proporția de participare a românilor devine dominantă³⁵. Apoi, prezența celor două monumente, Statuia Fecioarei Maria (1800) și Crucea ortodoxă sârbească (1805) indică marcarea identității confesionale a celor mai influente grupuri și recunoașterea lor reciprocă, un model de ecumenism, prin care piața primește rolul unui loc comun de partajare și de acceptare a grupurilor rezidente.

Manifestările sunt un alt parametru care „construiesc” semnificație, prin care **Piața devine un loc al evenimentelor**. Reperarea evenimentelor, fie ele periodice sau sporadice, participă la crearea unui sentiment al locului. Indiferent de sistemele de guvernare și denumirile succedate, locul și-a păstrat caracterul său public, fiind o structură care a facilitat contactul social. Piața din Ciacova a fost martorul atât al vieții cotidiene cât și al celebrării istoriei mari, fiind scena întâlnirilor comunității și a diferitelor târguri, a sărbătorilor naționale și militare dar și a manifestărilor religioase, civice și culturale (*kirchweih*, ruga, sărbători populare în perioada 1947–1989, evenimente ale organizațiilor locale de tineret, festivalul Păturatei 2018) (**Fig. 10**). Toate acestea marchează (in)vizibilitatea culturală³⁶ a pieței, care devine o hartă cognitivă a ansamblului urban.

²⁷ Merschdorf 2016, 85, 94–98.

²⁸ Hauptplatz are sensul de piață principală sau loc principal conform Academia Română 2007, 573.

²⁹ Cherestiesu, Valentiny 1929, 613.

³⁰ Merschdorf 2016, 124.

³¹ În LMI 2004, încă se mai păstra denumirea veche de Piața Republicii, 15.

³² În evidențele locale sunt amintite strada Română, cea Germană și Sârbească, precum și una Evreiască și a Slovacilor. Merschdorf 2016, 123–126.

³³ Merschdorf, 287.

³⁴ Gheorghiu 2008, 11.

³⁵ Árpád 2002, 38.

³⁶ Ideea (in)vizibilității culturale (*cultural (in)visibility*) face referire la elementele peisajului care nu pot fi văzute cu ochiul. În acest sens, „memoria” unei anumite caracteristici, clădiri sau eveniment poate ocupa un spațiu în harta cognitivă a locului, pe care un vizitator o va reține. Mary-Catherine Elizabeth Garden, 2004, 151.

3. Negocierea straturilor identitare în procesul de restaurare. Discuții

După cum am arătat piața „trăiește” pe mai multe planuri, respectiv istoric, urban-arhitectural, social, cultural și simbolic, dar și juridic. Particularitățile acestora sunt amestecate în cotidian, dar se activează în cazul acțiunilor de restaurare, unde fie se articulează fie intră în dezacord și mai apoi, intră într-un proces de negociere (Fig. 11).

3.1. Identitatea medievală.

Etapa premodernă este puternic ancorată în memoria colectivă a Ciacovei, chiar dacă este reprezentată prin puține elemente³⁷. Soluția de restaurare a propus valorificarea relației celor două entități urbanistice monument istoric, respectiv Piața și Turnul fortificației și în acest dialog se poate considera episodul medieval al Ciacovei, unde fără această relaționare, identitatea ansamblului riscă să rămână doar o denotație fără fond, o piață a „cetății” fără cetate! În fapt este vorba despre o articulare între titulatura pieței și memoria locului pentru a asigura coerența peisajului urban. Elementul medieval a fost reactivat pe mai multe direcții, în principal prin valorificarea urmelor premoderne existente și cunoscute și, crearea unor noi repere.

La nivelul secvențelor vizuale au fost deschise perspective către turn prin eliminarea elementelor verticale-barieră (rețelele edilitare aeriene prin introducerea lor în subteran, reconfigurarea aliniamentelor de arbori) și marcarea unor locuri cheie de privire (micro-piațetă). Apoi, stratul medieval a fost sensibil activat prin reinterpretarea peisageră a canalului istoric, de pe latura de vest și crearea, în acest sens, a unui micro peisaj eco-cultural. Zona verde de pe latura de vest, dar și cea de nord-vest (se suprapun peste pârâu, respectiv peste șanțul de apărare) primesc o abordare ecosistemică, prin introducerea suprafețelor înșămânțate cu specii din flora spontană în zona de retenție (canalul istoric) și a suprafețelor de plante perene și arbuști rezistente la condiții extreme de climă și sol.

Reconsiderarea trecutului s-a marcat și prin mobilarea cu o sculptură urbană care leagă mai multe etape ale ansamblului. Sub o denumire simbolică *Iradierea centrului*³⁸, forma fundației turnului medieval se multiplică în plan orizontal, generând un centru care colectează și descarcă apa meteorică în acel punct iar, prin scurgerea ei va colora continuu materialitatea pavimentului de piatră, devenind un *work in progress*. Locul ales pentru amplasarea piesei aduce la suprafață elementele reper ale unei morfologii anterioare pieței, ascunse în subteran. Astfel, sculptura este poziționată pe direcția unei perspective deschise către turnul medieval, pe traiectoria pârâului care traversa piața pe latura vestică și în apropierea locului unde s-a descoperit moara. Legătura dintre aceste elemente vizibile, reinterpretate și invizibile creează o corelare cu trecutul medieval, lizibil și cu ajutorul informațiilor textuale cuprinse de elemente de semnalistică urbană (piese de informare).

3.2. Stratul modern și relația piață-turn

În fapt, caracterul dominant al pieței este dat de structura urbanistică aferentă secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea și prin aceasta ansamblul devine elementul principal destinat conservării. Intervențiile propuse urmăresc accentuarea lizibilității acestui stat identitar. În primul rând, pieței i se restituie caracterul pedestru, în sensul unei reîntoarceri la fluxurile anterioare de circulație cu accesibilitate mare dar și, în scopul întăririi coeziunii sociale, prin încurajarea unei game largi de activități. Fragmentarea mobilității s-a datorat introducerii circulației autovehiculelor, care în prima fază a restaurării va fi eliminată parțial, fiind accesibilă doar pe latura de est, pe axa piață-turn (laturile de nord-vest și sud-est păstrează accesul doar pentru rezidenți și în cazurile excepționale). La nivelul materialității și a detaliilor de pavare se particularizează multifuncționalitatea pieței: conservarea pietrei nefasonate și reîntregirea perimetrului interior, marchează zona destinată evenimentelor și devine un reper al mineralității de odinioară a târgului (piatra nefasonată a fost unul dintre elementele recomandate a fi conservate de către Direcția Județeană pentru Cultură Timiș).

Reconfigurarea suprafeței de călcare a perimetrului interior al pieței și dispunerea concentrică a pietrei

³⁷ O simplă prospectare în mediul online despre Ciacova, categoria imagini, ne arată ca imagine dominantă turnul medieval.

³⁸ Lucrare de autor, sculptor Rudolf Kocsis și cadru didactic titular la Universitatea de Vest, Facultatea de Arte și Design (sculptură).

neprelucrate în jurul monumentelor religioase pune cele două componente artistice într-o relaționare mai apropiată, cu scopul centrării lor la nivelul ansamblului urban dar și al caracterului ecumenic al pieței. Apoi, uniformizarea planului de călcare cu un alt tip de material (piatră cubică) marchează dala urbană în relație cu vecinătatea și devine suportul tranzitului și a activităților comerciale cotidiene, cu caracter spontan sau regulat. Un ultim plan mineral marchează prezența sculpturii urbane, unde s-a delimitat o piațetă finisată cu plăci de granit, construind un limbaj modern în relație cu materialele de factură clasică. Restituirea caracterului de târg al pieței și a atmosferei urbane de factură modernă s-a realizat prin crearea unui micro peisaj bazat pe conservarea fondului arboricol valoros pe laturile de vest și nord-vest și parțial sud-est, prin corectarea acestuia în relație cu arhitectura și reorganizarea zonelor înierbate ale ansamblului.

Tranziția de la perioada premodernă la cea modernă este reprezentată prin apariția aliniamentelor de arbori în piață, după cum s-a indicat anterior. Astfel, conservarea și inserția de noi alinamente de arbori pe toate laturile ansamblului urban întăresc coerența planimetrică a pieței și încurajează desfășurarea activităților comerciale și nu numai, în special pe fronturile de vest și sud-est, creând un microclimat favorabil diferitelor preocupări. Pe de altă parte, la nivelul organizării aliniamentelor se creează mai multe relații în cadrul ansamblului, respectiv aliniamentul interior de pe latura estică a sâmburelui pieței, împreună cu cel sudic și cel vestic au rolul de a accentua secvența vizuală cu turnul medieval, dar și de a constitui o scenă publică destinată evenimentelor comunitare. Relația cu cadrul construit perimetral nu va fi fracturată, coronamentul ridicat și aerisit al arborilor având un grad mare de permeabilitate.

Caracterul multietnic și pluriconfesional al pieței s-a propus a fi prezervat prin conservarea și restaurarea celor două componente artistice Statuia Sfânta Maria și Crucea ortodoxă sârbească, atât a părții de piatră cât și a celei din metal (împrejmuirile) urmărind o reconstituire cât mai fidelă a reprezentării lor inițiale.

3.3. *Stratul contemporan*

Intervențiile din trecutul apropiat au ridicat unele probleme în elaborarea soluției de restaurare, ceea ce a dus la îndepărtarea unor elemente considerate discordante în relație cu ansamblul urban. Analiza zonelor vegetale în raport cu caracterul dominant urban-arhitectural și funcțional al pieței a adus în discuție incoerența zonelor înierbate amenajate începând cu perioada comunistă. Aceste intervenții vegetale putem să le considerăm că au fost o metodă de a construi un nou mediu ambiant, deci un nou stil de viață, după noua ideologie, care la nivelul spațiului construit s-a bazat pe deprecierea și deformarea vechilor structuri, prin lucrări de „înfrumusețare”. Tot în acest sens, inventarierea calitativă a vegetației urbane (prin metoda cadastrului verde) a indicat lipsa valorii ecologice și peisagistice a mai multor arbori introduși în ultimele decenii, precum speciile *Prunus sp.* și *Thuja sp.* și incoerența lor față de caracterul urban al pieței. Astfel, de la o piață publică predominant minerală cu rol comercial, de târg, ansamblul pieței a ajuns un scuar³⁹, cu rol estetic și de recreere, cu elemente compoziționale vegetale nearticulate cu structura urbanistică. Soluția de restaurare a propus reîntoarcerea parțială la stratul mineral în perimetrul interior al pieței, dar puternic vegetalizat prin introducerea aliniamentelor de arbori pe latura de est și sud-est și tot aici, eliminarea dalelor de beton. Dintr-o altă perspectivă, conceptul de amenajare a zonelor vegetale (eco-culturale) propune o integrare a serviciilor ecosistemice în peisajul cultural al spațiului public pentru asigurarea sustenabilității urbane, atât pentru valorificarea memoriei locului cât și pentru gestiunea problemelor urbane actuale, cum ar fi tranziția ecologică datorată schimbărilor climatice. Micro peisajele eco-culturale sunt un exemplu de soluții bazate pe natură (*nature-based solution*), care utilizează trăsăturile și procesele complexe ale naturii, spre exemplu capacitatea de stocare a carbonului, de reducere a temperaturilor crescute, precum și de reglare a fluxului de apă, pentru a asigura bunăstarea umană și a societății prin creșterea ecologică⁴⁰.

În spiritul valorificării stratului modern și a întregului peisaj urban, dar și a asigurării calității de

³⁹ Deși nu este întocmit Registrul local al spațiilor verzi din Ciacova, din punct de vedere al actualei versiuni a Legii nr. 24/2007, Piața Cetății ar intra în categoria de scuar, conform art. 4 „scuar-spațiul verde, cu suprafață mai mică de un hectar, amplasat în cadrul ansamblurilor de locuit, în jurul unor dotări publice, în incintele unităților economice, social-culturale, de învățământ, amenajări sportive, de agrement pentru copii și tineret ori în alte locații”.

⁴⁰ European Commission 2015, 5.

locuire, introducerea în subteran a liniilor de medie și mică tensiune a fost o intervenție majoră în procesul de restaurare, ansamblul fiind alterat vizual de infrastructura rețelilor aeriene. Cu toate că obligativitatea amplasării subterane a rețelilor edilitare este reglementată din anul 2011, având ca scop asigurarea calității spațiului public, a protecției mediului și a siguranței și sănătății locuitorilor⁴¹, intervențiile de acest fel sunt destul de rare și anevoioase, datorită costurilor ridicate și a vidurilor legislative, care afectează termenele rezonabile de elaborare a proiectelor de restaurare. La nivelul mobilierului urban, cel existent s-a propus a fi înlăturat datorită incoerenței și stării de conservare precare și înlocuirea acestuia cu dotări urbane moderne, subordonate discret celorlalte elemente de compoziție ale ansamblului. Reperele perioadei comuniste și post-decembriste rămân cele două construcții, magazinul universal și clădirea CEC, care nu au intrat în proiectul de restaurare, acesta vizând doar zona pieței fără imobilele aferente, majoritatea fiind în proprietate privată și astfel nu au intrat în aria de eligibilitate a finanțării europene.

Concluzii

În cadrul proiectelor de intervenție asupra spațiului public, în special a siturilor de patrimoniu, expertizele și studiile de specialitate aduc în discuție dinamica morfologiei și a semnificațiilor locului, prin raportarea la filiația istorică. În fapt, se pun în dialog **mai multe tipuri complementare de cunoaștere** asupra aceluiași loc, în cazul de față piața publică, prin care se identifică (in)vizibilitatea identitară (culturală), datorată transformărilor sale și provenită din caracterul său de fenomen polivalent (istoric, social, cultural și politic).

Restaurarea pieței publice (un spațiu bine angrenat în memoria urbană datorată elementelor geo-simbolice) este un proces de cercetare în detaliu, de fragmentare dar și de unificare. Procesul de unificare, de negociere subliniază pe de-o parte, importanța colaborării între specialiști (atât a celor validați cât și a celor care nu au o reglementare specifică în sistemul de acreditare a specialiștilor și experților în domeniul patrimoniului) și a dialogului multidisciplinar. Pe de altă parte, indică și articularea straturilor identitare și a particularităților evidențiate pentru a co-produce un loc public integrator și asimilat de către grupurile rezidente, care să răspundă nevoilor locale actuale.

În fond, acțiunea de restaurare este și o poziție culturală, un proces creativ și subiectiv, în special când se dorește restituirea pe baza vestigiilor și a memoriei urbane a etapelor succesive ale unui spațiu public, pentru a-i asigura coerența între formă și ceea ce se spune și se știe despre acel loc.

Listă figuri

- Fig. 1. Plan Piață, Turn, Timișul Mort, Fotografie Alexandru Hegyi
- Fig. 2. Mappa von dem Csakowaer District, 1723
- Fig. 3. Plan Suprapunere ortofoto și schiță săpături arheologice
- Fig. 4. Josephinische Landesaufnahme (Ridicarea iosefină), 1770 (1769–1772)
- Fig. 5. Plan dispunere etnică Studiu de Peisaj
- Fig. 6. Franziszeische Landesaufnahme (Ridicarea franciscană), 1806–1869
- Fig. 7. Evoluție spații verzi
- Fig. 8. Cărți poștale spații verzi
- Fig. 9. Vederi evenimente
- Fig. 10. Foto evenimente piață
- Fig. 11. Plan amenajare

Bibliografie

Surse cartografice

Mappa von dem Csakowaer sursa: Tschakowa – Marktgemeinde im Banat-Monographie und Heimatbuch District (1723)

⁴¹ Hotărârea nr. 490/2011.

- Josephinische
Landesaufnahme Sursa: <https://mapire.eu/en/map/europe-18century-firstsurvey/?layers=osm%2C163%2C165&bbox=2348457.823218744%2C5701369.029014288%2C2355714.5635915673%2C5703757.686148201>
- Franziseische
Landesaufnahme Sursa: <https://mapire.eu/en/map/europe-19century-secondsurvey/?layers=osm%2C158%2C164&bbox=2345801.991929006%2C5700564.411519298%2C2360315.472674654%2C5705341.725787122>

Publicații

- Academia RPR 1956 Academia Republicii Populare Române. Comisia Științifică a Muzeelor, Monumentelor istorice și artistice, *Lista monumentelor de cultură de pe teritoriul R.P.R.*, București, 1956
- Academia Română 2007 Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan și Al. Rosetti”, Dicționar german-român, București, 2007.
- Bußhoff 1938 Lotte Bußhoff, *Wandlungen im Landschafts- und Siedlungsbild der Banater Schwaebischen Heide*, Verlag Max Schick, München 2 NW, Theresienstraße 51, München 1938.
- Cherestesiu, Valentiny 1929 Cherestesiu Viktor, Valentiny Anton, *Román-magyar és magyar-román szótár*, Cluj-Kolozsvár „Corvin” KÖNYVNYOMDA, 1929.
- Gehl 2012 Gehl Jan, *Orașe pentru oameni*, București, 2012.
- Lotreanu 1935 Ioan Lotreanu, *Monografia Banatului, Vol I. Situația geografică. Locuitorii-Comunele*, Institutul de Arte Grafice „Țara”, Timișoara, 1935.
- Merschdorf 2016 Wilhelm Josef Merschdorf, *CIACOVA-TÂRG BĂNĂȚEAN. Monografie și cartea plaiului natal, Volumul I*, Timișoara, 2016.

Manuscrise (Teze Doctorat, Masterat, licențe) și rapoarte nepublicate

- Chiroiu 2018 Patrick Chiroiu, *Investigații dendrocronologice în orașul Ciacova*, CGACI, Departamentul de Geografie, Universitatea de Vest din Timișoara, 2018.
- Ciobotă, Rusu, Floca 2018 Alexandru Ciobotă, Rusu Raluca, Floca Alina, *Studiu de peisaj Ansamblul urban „Piața Cetății” TM-II-A-A-06202, oraș Ciacova, Piața Cetății, sec. XVIII – XIX*, Timișoara, 2018.
- Hegyi 2018 Alexandru Hegyi, *Investigații geofizice în contextul reabilitării ansamblului urban Ciacova-punct „Cula turcească”*, prezentare în cadrul Simpozionului „Repere arheologice bănățene” ediția a XXXII-a, organizat la Universitatea de Vest din Timișoara.
- Gheorghiu 2008 Gheorghiu Teodor Octavian, *Studiu istoric și urbanistic-arhitectural al orașului Ciacova, în vederea delimitării și definirii centrului istoric*, Timișoara, 2008.
- Micle, Țuțuianu 2015 Micle Dorel, Țuțuianu Costin-Daniel, *Raport de cercetare preventivă privind situl Ciacova „PIAȚA CETĂȚII” – Reabilitarea și extinderea sistemului centralizat de alimentare cu apă a Orașului Ciacova, Jud. Timiș – Ansamblul Urban Piața Cetății*, Universitatea de Vest Timișoara, Timișoara, 2015.

Legislație

- Hotărâre nr. 1160/1955 Hotărâre privind declararea de monumente de cultură a unor monumente arheologice, de arhitectură, de artă plastic și istorice, nr. 1160 din 23 iunie 1955, Academia Republicii Populare Române. Comisia Științifică a Muzeelor, Monumentelor istorice și artistice, Lista monumentelor de cultură de pe teritoriul R.P.R., editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1956.
- Hotărâre nr. 490/2011 Hotărârea nr. 490/2011 privind completarea Regulamentului general de urbanism, aprobat prin Hotărârea Guvernului nr. 525/1996, data accesării 28 martie 2019, <https://lege5.ro/Gratuit/gi2tknzrgu/hotararea-nr-490-2011-privind-completarea-regulamentului-general-de-urbanism-aprobat-prin-hotararea-guvernului-nr-525-1996>.
- Legea nr. 58/1974 Legea nr. 58/1974 privind sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale, data accesării 14 martie 2019 <http://lege5.ro/App/Document/he2donrz/legea-nr-58-1974-privind-sistematizarea-teritoriului-si-localitatilor-urbane-si-rurale>.

Legea nr. 422/2001	Legea nr. 422/2001 privind protejarea monumentelor istorice.
Legea nr. 24/2007	Legea nr. 24/2007 privind reglementarea și administrarea spațiilor verzi din intravilanul localităților
LBPCN	Lista bunurilor din patrimoniul cultural național al Republicii Socialiste România 1978–1980 (monumente istorice), document intern aflat în arhiva Institutului Național al Patrimoniului.
LMI 1992	Lista Monumentelor Istorice din 1992, data accesării 25 martie 2019, http://www.cimec.ro/Monumente/Lista-Monumentelor-Istorice.htm .
LMI 2004	Lista Monumentelor Istorice din anul 2004, data accesării 15 martie 2019, https://www.primariatm.ro/uploads/files/PID/timis.pdf .
LMI 2015	Lista monumentelor istorice 2015 – Județul Timiș, Monitorul Oficial al României, Partea I, Nr. 113 bis/15.II.2016, p. 2487, data accesării 28 martie 2019, https://patrimoniul.ro/images/lmi-2015/LMI-TM.pdf .

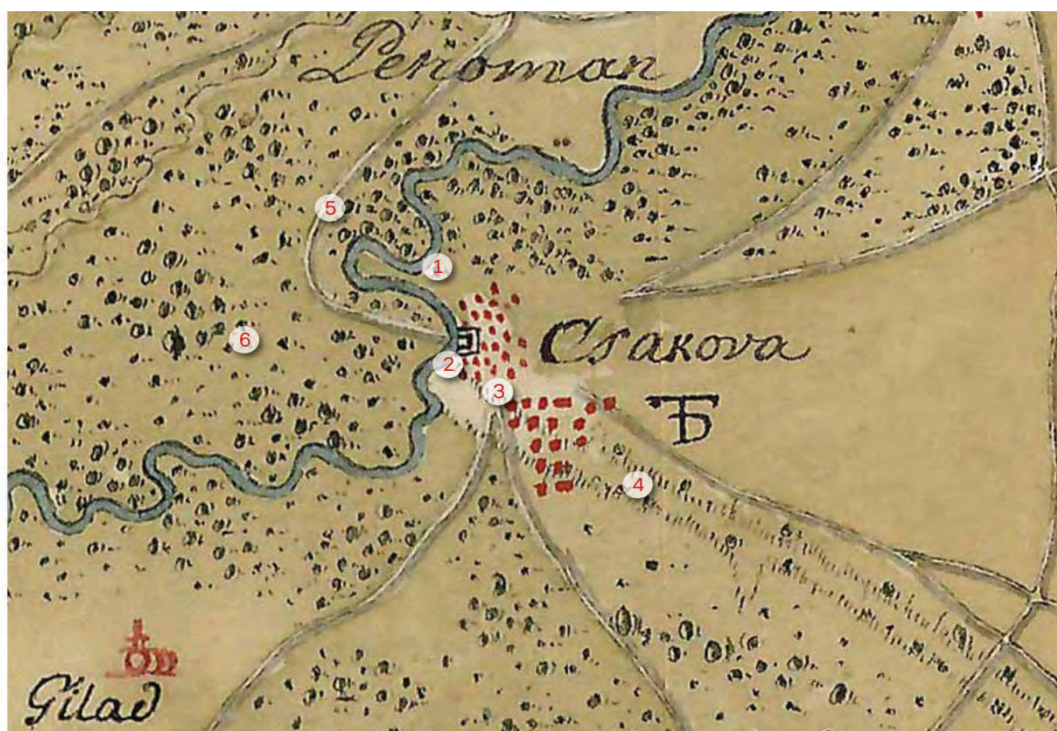
Surse electronice

European Commission 2015	European Commission, 2015. Towards an EU Research and Innovation policyagenda for nature-based solutions & re-naturing cities. Final report of theHorizon 2020 expert group on nature-based solutions and re-naturing cities, data accesării 17 martie 2019, http://ec.europa.eu/newsroom/horizon2020/document.cfm?doc_id = 10195 , site accesat la data de 22.03.2019.
Hertz, Chappaz-Wirthner 2012	Ellen Hertz, Suzanne Chappaz-Wirthner, <i>Introduction: le „patrimoine” a-t-il fait son temps?</i> în <i>Ethnographies des pratiques patrimoniales: temporalités, territoires, communautés</i> , Numéro 24 – juillet 2012, data accesării 19 martie 2019 http://www.ethnographiques.org/2012/Hertz,Chappaz-Wirthner .
Kakucs 2015	Lajos Kakucs, <i>De la fântâna pașei de pe lângă mănăstirea dervișilor până la parcul rozelor. Contribuții la istoria parcurilor din Timișoara</i> , ANALELE BANATULUI, S.N., ARHEOLOGIE – ISTORIE, XXIII, 2015, p. 354, data accesării 15 martie 2019, http://muzeulbanatului.ro/mbt/istorie/publicatii/ab.htm
POR 2014–2020	Programul Operațional Regional 2014–2020, Axa 13, Măsura 13.1, data accesării 15 martie 2019, http://www.inforegio.ro/ro/axa-prioritara-13/ghiduri-in-dezbatare-publica/423-ghid-specific-13-1
Árpád 2002	Varga E. Árpád, <i>Temes megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1880–2002</i> , data accesării 28 decembrie 2018, www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/tmetn02.pdf
Mary-Catherine Elizabeth Garden, 2004	Mary-Catherine Elizabeth Garden, <i>The Heritagescape: Exploring the Phenomenon of the Heritage Site</i> , Department of Archaeology University of Cambridge, 2004, data accesării 17 martie 2019 https://www.repository.cam.ac.uk/handle/1810/244822

*Sursa imagine: orig. Alexandru Hagi

Fig. 1.

*Sursa: Tschakowa: Marktgemeinde im Banat: Monographie und Heimatbuch

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

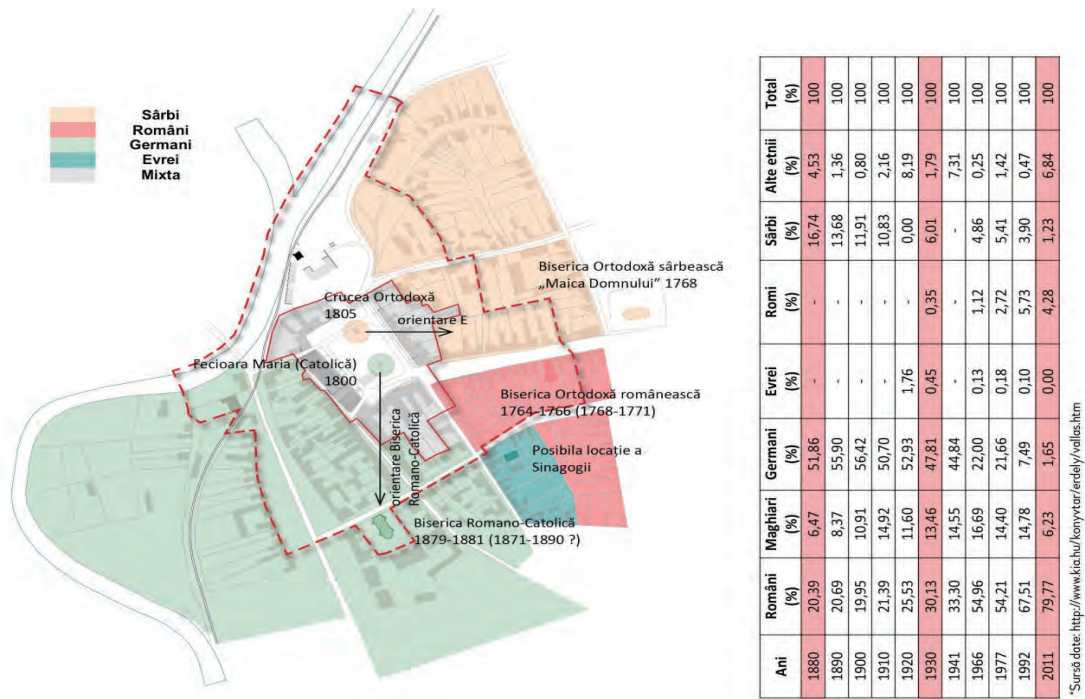

Fig. 5.

Fig. 6.

Fig. 7.

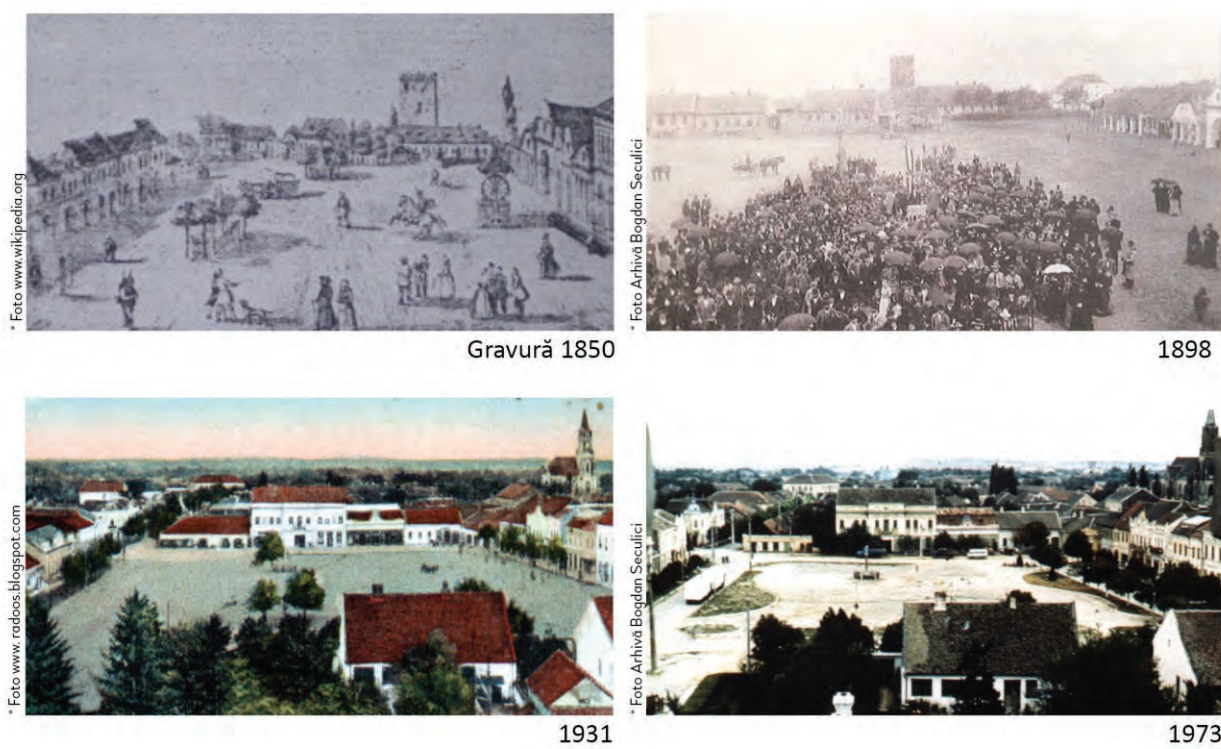

Fig. 8.

Csákova. Főtér. - Hauptplatz. 1908

Csák Főtér 1910

Fig. 9.

1880

1920 (manifestare 10 mai)

1977, septembrie, Balul portului popular șvăbesc

2010 Kierwei

Fig. 10.

□ Limita de intervenție :
Restaurare Piața Cetății

- 1 Miezul pieței cu punerea în valoare a celor două monumente: Crucea ortodoxă și statuia romano-catolică a Fecioarei Maria
- 2 Turnul medieval de apărare
- 3 Piațeta monumentului eroilor
- 4 Piațeta primăriei
- 5 Pietonal frontul comercial
- 6 Zonă parcare integrată
- 7 Zona canalului

Fig. 11.

PREZENȚA PĂMÂNTULUI ÎN PATRIMONIUL LOCUIT DIN TIMIȘUL RURAL

Alina Negru, Alessandro Serra**, Ioana Dorobanțu-Gordon****

The Presence of Earth in the Inhabited Heritage of Rural Timiș County

Abstract: Earth, as a construction material, has always had an important role in the rural environment of Romania and primarily in the plain side. Due to its geographical position and the characteristics of its soil, the Timiș County excels in rural earthen heritage. The diversity of earthen techniques, such as unburnt brick, rammed earth or wattle and daub, recommends this heritage as the ideal framework for understanding and applying its embedded constructive knowledge and principles in the conservation domain as well as in the design of sustainable architecture. Through a multidisciplinary effort, we have identified and understood (ethnographic methods), experimented and decoded (architectural, technical methods) and documented (visual anthropology methods) the tangible and intangible expressions of earthen heritage in our region.

Based on this documentation, constructive know-how dissemination activities, such as thematic workshops, summer schools or professional training sites, ensure the continuity of knowledge transmission and has the potential to become an attractive component of experiential, rural-based tourism.

Keywords: *rural heritage, construction techniques, earth, residential architecture, knowledge transfer*

Cuvinte cheie: *patrimoniu rural, tehnici constructive, pământ, locuire, transmitere cunoștințe*

1. Introducere

Un sfert din populația lumii trăiește în construcții din pământ și mai mult de 180 de situri din Lista Patrimoniului Mondial conțin elemente din pământ nears, conform statisticilor recente ale ONU¹. Mai mult, în țările în proces de dezvoltare economică și industrială, habitatul din pământ nears este reprezentativ pentru 50% din populația rurală și 20% din cea urbană². Această realitate a dus la crearea unui cadru instituțional, precum Catedra UNESCO „Arhitecturi de pământ, culturi constructive și dezvoltare durabilă”³, pentru elaborarea de politici și strategii de protejare și valorizare a patrimoniului clasat din pământ (WHEAP⁴, Declarația Terra Lyon 2016) în paralel cu documentarea și identificarea unor soluții contemporane pentru îmbunătățirea calității locuirii patrimoniului neclasat din pământ. Aceste două direcții s-au bazat pe cercetarea științifică a pământului, relevându-i performanțele tehnice ca material și durabilitatea din punct de vedere social, economic și ecologic.

În România, pământul a jucat întotdeauna un rol important ca material de construcție local în mediul rural, în special în zona de câmpie. Aici, disponibilitatea și calitatea pământului mineral, asociate carenței pietrei și a lemnului, au dus la o difuzie mai pregnantă a soluțiilor constructive cu pământ față de zona de deal și munte. Accesibilitatea materialului și a cunoștințelor practice legate de actul construirii cu pământ a favorizat această difuzie în comunitățile rurale de câmpie și de dealuri joase. Fără transformări chimice, doar prin acțiunea soarelui și amestecarea cu alte materii prime accesibile, precum nisipul din râuri, resturile vegetale sau animale, pământul devine material de construcție. Pașii următori – transformarea materialului în element și sistem constructiv, arhitectură integrată în peisaj – implică raționamente

* Doctorand Universitatea de Vest din Timișoara, centrul de cercetare RHEA – atelierterrapia@gmail.com

** Membru Asociația Città della terra cruda, Italia – serralessandro@hotmail.com

*** Doctorand Universitatea de Vest din Timișoara, centrul de cercetare RHEA – ioana.dorobantu.gordon@gmail.com

¹ Lyon Declaration.

² Houben *et alii* 2004, 338.

³ Catedra UNESCO înființată în 1998 la Facultatea de Arhitectură din Grenoble, la inițiativa laboratorului CRATERRE-ENSAG și coordonată de acest laborator. CRATERRE.

⁴ World Heritage Earthen Architecture Programme.

și acțiuni generate de modul de viață al membrilor comunității și de specificitatea contextului natural și cultural, prin urmare inteligibile, asimilabile și repetabile. Mai mult, ușurința deprinderii gestualității specifice manipulării pământului transformă actul construirii într-unul comunitar, cu rol de coeziune socială și de transmitere de cunoștințe, în care fiecare membru al comunității devine participant și are un rol bine definit. Din aceste motive, construcțiile din pământ devin un element patrimonial reprezentativ pentru peisajul cultural al Timișului rural al secolelor XIX și XX.

Cu toate acestea, ca și în cazul altor materiale de construcție naturale, utilizarea pământului și-a început perioada de declin odată cu introducerea pe piața globală a materialelor industrializate, după jumătatea secolului al XX-lea. Dacă într-o decadă de la mijlocul secolului trecut se construiau peste jumătate de milion de case din pământ (dublu față de orice alt material de construcție), într-o decadă de început al secolului prezent se construiesc de 10 ori mai puține astfel de construcții. Cu toate acestea, în România de azi, aproximativ 2 milioane de clădiri destinate locuirii sunt din pământ – din care 1 milion și jumătate se află în zona rurală – și reprezintă mai mult de un sfert din totalul clădirilor destinate locuirii, conform datelor Institutului Național de Statistică, privitoare la recensământul populației și locuințelor din anul 2011.

Deși recensământul din 2011 nu detaliază statistica pentru județul Timiș, procentul ridicat la nivelul țării ne-a motivat să inițiem un reperaj⁵ în anul 2015, sub îndrumarea etnologului Otilia Hedeșan, urmat apoi de o campanie de conștientizare pe baza rezultatelor⁶.

Am identificat prezența pământului în diverse categorii de patrimoniu imobil ale Listei Monumentelor Istorice din Timiș din 2015⁷, precum situri arheologice (Cornești, Hodoni, Alioș), situri rurale (Charlottenburg, Șandra), case (Teremia Mare, Secaș, două obiective etnografice din incinta Muzeului Satului Bănățean) și biserici din lemn (Cebza, Căpăt).

Pe lângă patrimoniul clasat, locuirea rurală de câmpie din Timiș este în continuare constituită predominant din pământ: casele din chirpici în Dealurile Lipovei, casele de pământ bătut în Lunca Mureșului, casele de pământ bătut și văiugă în Câmpia de Vest sau sistemul combinat lemn și pământ în zona Făgetului.

În pofida acestor evidențe în ceea ce privește dominanța pământului în locuirea rurală (și nu numai) din România, percepția și reprezentarea acestei stări de fapt, atât în literatură cât și în mentalul colectiv sunt desincronizate și contrare față de realitatea din teren:

„Una dintre ideile foarte răspândite la noi, este aceea că în România, arhitectura rurală este o arhitectură în care se folosește lemnul. Din când în când, alături de lemn, piatra este și ea unul dintre materialele foarte importante. De fapt, dacă ne-am întoarce de la acest imaginar al reprezentării despre satele noastre, către realitate, am constata cu totul altceva. Majoritatea caselor din regiunile românești sunt case alcătuite din pământ, iar în regiunea Banatului, materialul principal din care sunt construite casele este pământul.

De ce se petrece acest lucru? Ei bine, în zone de câmpie, cum e cea mai mare parte a Banatului, materialul cel mai ușor accesibil, cel mai ieftin, cel mai simplu de cunoscut și de prelucrat pentru a fi performat într-o locuință, este chiar pământul”⁸.

2. Tehnici constructive

Unitară ca tipologie, casa rurală din Timiș este bogată în tehnici constructive și în detalii decorative și cromatice. Cel mai adesea, ultimele două amintesc identitatea culturală a proprietarului. Coabitarea a peste 10 etnii a asigurat un schimb de cunoștințe și practici constructive în această regiune și a generat o diversitate de tehnici: văiuga, pământul bătut și paianta. Oricare din aceste tehnici constructive din zona rurală a Timișului este finisată prin tencuiala din pământ sau de var. Vom detalia în continuare aceste tehnici reprezentative pentru patrimoniul local, clasat sau neclasat, din pământ nears.

⁵ Rezultatele reperajului sunt prezentate în lucrarea: Negru, Serra 2016.

⁶ Campania *Despre pământ. Oameni și casele lor din Banat* este inițiată și coordonată de Alina Negru, Alessandro Serra și Ioana Dorobanțu-Gordon. Pagina de tip webdocumentary cu mărturiile și tutorialele legate de patrimoniul rural din pământ se poate accesa la adresa: <https://desprepamant.ro/>

⁷ LMI 2015.

⁸ Europa 360.

2.1. Pământ bătut

Tehnica pământului bătut este răspândită în câmpiile Banatului, în special în jurul Timișoarei și în zonele de influență ale râului Mureș, dar se găsește în multe din satele regiunii istorice a Banatului: Grăniceri, Cruceni, Comloșu Mare, Uzdin etc. La nivelul județului Timiș, tehnica este reprezentativă pentru partea de vest a acestuia.

Încă din Evul Mediu, tehnica era utilizată în ridicarea fortificațiilor, atât în timpul ocupației otomane, cât și a celei habsburgice. Pământul bătut a început să fie utilizat la scară largă, în arhitectura rezidențială, în secolul al XVIII-lea. Coloniștii, mai ales fermierii și meșterii șvabi au început să își construiască casele cu această tehnică. Apoi, treptat, s-au format constructori specializați, care ridicau casele între perioada de semănat și cea de recoltă⁹.

Această tehnică necesită mână de lucru specializată și utilaje specifice, care fac ca actul construirii cu pământ să nu fie accesibil oricui. Metoda punerii în operă constă în compactarea pământului în stare umedă în cofraje, cu ajutorul unui mai, în straturi de maxim 20 de cm. Acestea pot fi îndepărtate imediat după ce pământul a fost comprimat, dacă cantitatea de apă din amestec este corectă.

Ridicarea zidurilor, cu ajutorul unui sistem de cofraje, avea următoarea ordine: fațada longitudinală posterioară, apoi fațadele transversale și zidurile interioare, iar la final fațada lungă dinspre curte. Toate zidurile aveau 60 cm, cu excepția celui dinspre curte, de 50 cm¹⁰.

Straturile zidului, de aproximativ 10 cm înălțime (**Fig. 1**), se băteau între cofraje și la fiecare 40–50 cm, între acestea, se insera o armătură orizontală de nuiele sau de țigle (**Fig. 2**). Cu același rol, unghiurile erau rigidizate cu spini, nuiele de stejar sau de salcie¹¹.

2.2. Cărămidă nearsă

Tehnica este răspândită în toate zonele geografice ale Timișului, cu rol de zidărie portantă sau de umplutură în cazul structurilor din lemn. Am identificat cele mai interesante exemple în Dealurile Lipovei, în satele Buzad și Charlottenburg (**Fig. 3–4**) și în zona Făgetului, în Dumbrava.

Cărămida crudă sau nearsă este acea cărămidă care s-a uscat sub acțiunea soarelui, spre deosebire de cea arsă, care se coace în cuptoare speciale. Termenul cel mai des folosit în România pentru această tehnică este cel de „chirpici”, care derivă din termenul turcesc „kerpiç”, definit astfel: „material de construcție în formă de cărămidă, făcut dintr-un amestec de lut, paie și băligar uscat la soare”¹² sau „cărămizi nearse, din pământ amestecat cu paie, puse în tipare de lemn. Cărămizile, cu dimensiuni de 0.40/0.20/0.10 m se usucă la soare”¹³. La nivel regional, în Banat, întâlnim termenul „văiugă”, sau variațiile „văiug”, „voioagă”, „văioj”¹⁴, asemănător celui sârbesc „valjak” și celui maghiar „vályog”¹⁵.

Amestecul de pământ, paie tocate și nisip, în stare plastică, se modelează cu ajutorul matriței de lemn sau de metal: se aruncă sau apasă în aceasta, se netezește suprafața superioară, se îndepărtează forma, iar cărămida obținută se lasă la uscat. Ea trebuie întoarsă pe toate părțile, pentru a se usca uniform. Dimensiunile cărămizii nearse variază în funcție de regiune și este pusă în operă în zidări structurale sau ca material de umplutură al structurilor din lemn.

Tehnica văiugii este ușor transmisibilă și aplicabilă – deci accesibilă oricui – și poate fi secvențializată în două etape: producerea elementelor de văiugă și ridicarea zidăriei, respectiv a construcției din pământ.

2.3. Paiantă

Această tehnică este utilizată în zonele împădurite, precum zona Făgetului și sudul râului Mureș. Satele reprezentative pentru această tehnică sunt Stanciova, Groși, Coșteiu de Sus, Crivina de Sus, Fărășești și Românești.

⁹ Săcară 2005, 18.

¹⁰ Negru, Serra 2016, 71.

¹¹ Text original: „Case din pământ amestecat cu puțină pleavă, bătut cu maiul între cofraje de scândură; la colțuri se puneau crăci de ulm, stejar sau numai spini și nuiele groase de salcie, pentru a lega mai bine”. p. 243 TM7 Jebel, 1979 – Nicolae Săcară, Nicolae Țăranu. Ghinoiu *et alii* 2010, 243.

¹² Coteanu *et alii* 1998.

¹³ Ghinoiu *et alii* 2010, 335.

¹⁴ Ghinoiu *et alii* 2010, 357.

¹⁵ Serra, Negru 2015, 270.

Tehnica paianței este amintită în multe din mărturiile despre Banat, precum cea a lui Johann Jakob Ehrler în 1774: „Românul își construiește singur casa. Aceasta e zidită cel mai adesea din pământ bătătorit ori din împletitură de nuiele sau din bușteni așezați unii peste alții, și acoperită cu stuf. La construcție nu se folosește nici o bucăciță de fier. Tocul ușilor e făcut din salcie ori dintr-alt lemn [...] geamurile fiind din hârtie, de obicei doi ochetți mici prin care pătrunde lumina. Casa întreagă constă dintr-o cămăruță și o bucătărioară”¹⁶.

Francesco Grisellini o amintește și el, în urma vizitei sale din 1776 în Banat: „Alminteri, pereții caselor constau din împletituri căptușite cu lut vâcos, putând fi comparați cu cea mai rezistentă zidărie. Pereții se mai construiesc și dintr-un astfel de pământ amestecat cu pleavă. Aceste case sunt acoperite parte cu paie, parte cu tuleie de grâu turcesc (Zea mays, numit în limba țării cucuruz). Casa se compune dintr-un dormitor și o bucătărie; unele case au chiar trei încăperi”¹⁷.

În cazul paianței, amestecul de pământ și paie cât mai lungi, în stare vâscoasă, se folosește ca umplutură sau ca lipitură (tencuială). Amestecul se așează fie pe suport din șipci de lemn, fie pe împletitură de nuiele și constituie elementul neportant al unei structuri de lemn (**Fig. 5**). Când amestecul respectiv se rulează pe șipci și este utilizat ca umplutură a planșelor sau a pereților (mai rar), rulourile respective poartă numele de „vălătuci”.

De-a lungul timpului, nuielele sau șipcile de lemn lipite cu pământ au fost înlocuite cu alte tipuri de umplutură, precum cărămizile arse sau nearse. Acestea s-au mai păstrat doar în cazul pinionului. Elementul cel mai reprezentativ pentru casa rurală din Banat este probabil chiar acest fronton (**Fig. 6**). Rapiditatea și ușurința punerii în operă a paianței cu nuiele au făcut ca tehnica să fie cea mai potrivită pentru partea superioară a fațadei principale. Un alt factor important era greutatea ei mică în raport cu celelalte tehnici, care nu afecta stabilitatea zidului de susținere¹⁸.

2.4. Tencuială din pământ

Tencuiala din pământ este răspândită în tot Banatul și este aplicată pe orice fel de suport: piatră, lemn, cărămizi arse sau nearse. Termenii care indică amestecul sau acțiunea de a tencui sunt variați: „imală”, „mortar”, „maltăr”, „măltăreală”, „muruială”, „murluială”, „văcăluială”.

Tencuiala este alcătuită dintr-un amestec de pământ galben, fibre (paie sau pleavă) și este pusă în operă în straturi groase (**Fig. 7–8**). Primul strat conține pământ local, paie de lungimi variabile și nisip¹⁹ sau pleavă. Grosimea acestuia depinde de suport, întotdeauna nu mai mare de 5 cm. A doua mână conține pământ, pleavă și balebă de cal²⁰ sau de vacă. Ingredientul final se adaugă pentru a limita fisurile și pentru a facilita punerea în operă a amestecului.

În cazul zidăriei din piatră sau cărămizi, tencuiala se aplică direct pe aceasta. Tencuirea pereților din lemn necesită o etapă intermediară: baterea unor șipci sau nuiele pe structura de lemn, pentru a asigura aderarea tencuiei la aceasta²¹.

Concluzii

Înțelepciunea constructivă înmagazinată în casa rurală din pământ este rezultatul unui proces cumulativ, de continuă adaptare a acesteia la nevoile locuitorilor, în armonie cu contextul și bazat pe resursele aflate în imediata vecinătate. Formele construite în urma acestui proces sunt cel mult la fel de importante ca și cunoștințele din spatele lor, transmise din generație în generație. O casă din pământ este reprezentativă pentru peisajul cultural timișean, dar valoarea ei este dată și de modul în care se construia, printr-un efort comun al locuitorilor satului, sub îndrumarea unui meșter purtător al cunoștințelor necesare transformării resurselor locale în materiale de construcție.

Patrimoniul din pământ – sub forma sa materială (mediul construit) și imaterială (cunoștințe

¹⁶ Ehrler 2000, 53–54.

¹⁷ Grisellini 1984, 150.

¹⁸ Negru, Serra 2016, 75.

¹⁹ La Făget. Ghinoiu *et alii* 2010, 247.

²⁰ La Pustiniș. Ghinoiu *et alii* 2010, 247.

²¹ Negru, Serra 2016, 76.

constructive) – este afectat de dezvoltarea economică și de dinamica socio-culturale ale județului Timiș. Casele din pământ sunt demolate sau alterate într-un ritm alarmant, dar prezența lor este încă dominantă în peisajul timișean, în special în cel de câmpie.

Cunoștințele însă, respectiv purtătorii acestora, meșterii, sunt pe cale de dispariție în zona studiată. Cu greu am reperat, la nivel de județ, câțiva meșteri capabili să povestească sau să execute tehnici constructive cu pământ. La nivel de locuitori, mulți își amintesc cum se lipea o casă, de când erau mici. Puțini le mai lipesc cu pământ însă, iar motivul principal invocat este tot lipsa meșterilor care se ocupă cu astfel de lucrări. Casa de pământ începe să-și piardă din contur, în memoria locuitorilor din Banat, iar evocările lor transmit o stare de resemnare și tristețe.

De asemenea, datorită migrației economice, casele rurale au devenit în mare parte case de weekend sau de vacanță și ritmul de întreținere al caselor din pământ (cel puțin bianual) nu mai poate fi susținut de noua tipologie de locuitori ai acestora. Un segment tot mai important în locuirea rurală îl reprezintă orașenii care își cumpără case de vacanță la sat și care vor să se implice activ în reabilitarea caselor cu materiale locale. Este vorba de o tendință care a început să se manifeste tot mai pregnant în ultimii ani. Tot mai mulți tineri din mediul urban sunt atrași de rural și de ideea construirii sau reabilitării propriei case.

Este turismul cultural o soluție în acest caz? Poate deveni casa rurală din pământ un element identitar reprezentativ pentru județul Timiș, care facilitează asumarea propriei specificități și lectura multiculturalismului Banatului?

Cu siguranță, în cazul satelor depopulate din Timiș, o soluție este un turism durabil al experiențelor specifice ruralului, prin intermediul atelierelor și șantierelor participative de tip clacă, prin implicarea comunității locale, în defavoarea muzeificării satelor și a locuirii rurale.

Datorită răspândirii ei în teritoriu, bogăției ei tehnice și expresive, casa rurală poate deveni un element identitar regional (**Fig. 9–10**). Dincolo de materialitatea sa, casa din pământ este martora unor suprapuneri etnice și culturale, care o recomandă ca instrument turistic cu rol dublu: educativ și de promovare a teritoriului.

Un pas spre recunoașterea valorii culturale a casei din pământ, ca motor al promovării teritoriului, în vederea unui turism sustenabil și a unei reafirmări a specificului comunităților locale, a fost demararea campaniei „Despre pământ. Oameni și casele lor din Banat”. O primă etapă, importantă în acest demers, a fost documentarea, realizată într-o manieră pluridisciplinară, concentrată atât pe tehnicile constructive întâlnite în această regiune, cât și pe narațiunile particulare care însoțeau istoria fiecărei case cercetate. În contextul în care, în prezent, o mare parte din cunoștințele legate de construirea și locuirea casei de pământ se pierd odată cu dărâmarea acestor construcții și cu dispariția meșterilor locali, înregistrarea diverselor mărturii ale proprietarilor de case din pământ din regiunea vizată a fost unul din obiectivele principale ale proiectului în cauză. Atașamentul față de casă, felul în care este percepută de noile generații, principiile de conservare și întreținere a acestui patrimoniu, calitățile dar și defectele materialului de construcție, specificitatea multietnică, sunt câteva din temele care se regăsesc în aceste mărturii. Transformarea mărturiilor filmate în scurte filme documentare prin care informația și mesajul să ajungă la un public cât mai larg și divers, a fost pasul următor în cadrul proiectului menționat, dublat de răspândirea acestor materiale în mediul online și în presa națională, cât și de prezentarea cercetării la diverse conferințe pe teme de patrimoniu sau turism cultural.

O acțiune complementară a fost reprezentată de organizarea ediției din România a școlii de vară internaționale Regio Earth²² la Buzad, județul Timiș, ocazie cu care s-a observat manifestarea unui interes real față de potențialul pământului ca material de construcție sănătos și durabil. Regio Earth este un festival itinerant de arhitectură, design și artă cu pământ, care conectează pasionați ai arhitecturii din pământ din Europa Centrală și de Est și care s-a născut în 2017 din conștientizarea similarităților privitoare la patrimoniul din pământ din România, Ungaria și Serbia, precum și la dinamica socio-culturale care caracterizează aceste țări.

Prima ediție a avut loc în Ungaria și s-a concentrat pe arhitectura locală cu materiale naturale, precum pământ, paie și lemn. Ediția a doua, din România, a fost coordonată de specialiști în pământ din Italia,

²² Școala de vară este organizată de un colectiv transfrontalier. Arhitecții Alina Negru și Alessandro Serra reprezintă România în acest colectiv. Bekref 2019.

Franța, Ungaria, Serbia, Germania, Japonia și România. Tema acestei ediții a fost interpretarea tehnicilor constructive reperate în satele din zona etnografică Dealurile Lipovei²³. Astfel, în satul Buzad din comuna Bogda a avut loc un atelier de construit cuptorul din pământ, însoțit de un atelier de tencuială, inclusiv tencuială decorativă, un atelier de vălătuci, de paiantă, de văiugă – toate tehnici reprezentative pentru Banat și, de fapt, tipice zonelor de câmpie din România, dar care se regăsesc și în țările vecine, precum Serbia și Ungaria. Pe lângă acestea, s-au experimentat tehnici de interes actual precum pământul ușor sau sgraffito (**Fig. 11–12**).

Școala de vară din 2018 a adunat peste 40 de oameni interesați de tehnicile cu pământ (dintre care 16 formatori internaționali), care au interacționat cu comunitatea și au lăsat în urmă un pavilion expozițional educativ cu rol de cuină a satului, în centrul acestuia. Toate activitățile festivalului au fost documentate, iar atelierelor au fost filmate, devenind sursa principală pentru o serie de tutoriale video care sunt puse la dispoziția publicului larg²⁴. În prezent, pavilionul Regio Earth este gestionat de mai mulți parteneri publici și privați ca expoziție permanentă de tehnici constructive locale și ca parte integrantă a strategiei de promovare a colinelor Recașului. Acesta constituie, împreună cu școala veche a satului, un spațiu muzeal alternativ care găzduiește diverse evenimente și ateliere adresate comunității locale și vizitatorilor regiunii.

Astfel de șantiere participative, ca cele organizate prin școala de vară Regio Earth, reprezintă o soluție actuală de transmitere a cunoștințelor și practicilor constructive, de dialog între comunitățile locale și cele profesionale, de validare a potențialului cultural al teritoriului rural și de promovare a specificului local prin diverse forme de turism, precum cel rural, cultural sau educațional.

Listă figuri

- Fig. 1. Zid de pământ bătut (©Alessandro Serra, 2016)
- Fig. 2. Armătură orizontală de nuiete între straturi (©Alessandro Serra, 2016)
- Fig. 3. Zidărie de cărămidă nearsă (©Alessandro Serra, 2015)
- Fig. 4. Zidărie de cărămidă nearsă (©Alina Negru, 2015)
- Fig. 5. Paiantă – suport împletitură de nuiete (©Alina Negru, 2016)
- Fig. 6. Paiantă – suport șipci de lemn (©Alessandro Serra, 2016)
- Fig. 7. Stratigrafie tencuială din pământ (©Alina Negru, 2016)
- Fig. 8. Detaliu textură strat intermediar de tencuială (©Alessandro Serra, 2015)
- Fig. 9. Casa din pământ bătut (©Alessandro Serra, 2017)
- Fig. 10. Casa de cărămidă nearsă (©Alina Negru, 2016)
- Fig. 11. Experimentare tehnici constructive (©Ovidiu Micsa, 2018)
- Fig. 12. Tencuială decorativă din pământ (©Cosmin Neagu, 2018)

Bibliografie

Publicații

Butură 1978	Butură V., <i>Etnografia poporului român</i> , Cluj-Napoca, 1978.
Coteanu et alii 1998	Coteanu I., Mareș L., Avram L., <i>Dicționarul explicativ al limbii române</i> , București, 1998.
Ehrler 2000	Ehrler Johann Jakob, <i>Banatul de la origini până acum (1774)</i> , (trad. Costin Feneșan), Timișoara, 2000.
Gheorghiu 2008	Gheorghiu Teodor Octavian, <i>Locuirea tradițională rurală din zona Banat-Crișana. Ghid de intervenție și protecție</i> , Timișoara, 2008.
Ghinoiu et alii 2010	Ghinoiu I., Ciobănel Alina Ioana, Budiș Monica, Drogeanu Paul P., <i>Habitatul. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român, Vol. II: Banat, Crișana, Maramureș</i> , București, 2010.

²³ Zona etnografică cuprinde satele Charlottenburg, Altringen, Zăbrani, Buzad, Alioș, Neudorf. Gheorghiu 2008.

²⁴ Prin intermediul paginii campaniei *Despre pământ*.

- Griselini 1984 Griselini Francesco, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Timișoara, 1984.
- Houben *et alii* 2004 Houben H., Balderrama A., Simon S., *Our Earthen Architectural Heritage: Materials Research and Conservation*. În: *Mrs Bulletin*, 29 (5), 2004, 338–341.
- Negru, Serra 2016 Negru A., Serra A., *Patrimoine local, source d'inspiration. Voyage dans les terres du Banat*. Memoire DSA-Architecture de terre Mention Patrimoine. CRAterre-ENSAG, 2016.
- Serra, Negru 2015 Serra A., Negru A., *La terre et ses langues*. În: *International Simposium: Gândim asemena, vorbim diferit*. IX ed. – „Liceul Pedagogic Carmen Sylva” Timișoara, 2015, 266–272.
- Săcară 2005 Săcară Nicolae, *Studii de etnografie Bănățeană*, Timișoara, 2005.
- Vuia 1975 Vuia R., *Studii de etnografie și folclor*, București, 1975.

Surse electronice (data accesării 29 aprilie 2019)

- Bekref 2019 Balkan Earth Conference and Regio Earth Festival 2019. Sursa: <http://bekref2019.zemljanarhitektura.com/>.
- CRATERRE La Chaire UNESCO „Architectures de terre, cultures constructives et développement durable”, a été inaugurée en octobre 1998 à l'École d'Architecture de Grenoble, créée à l'initiative du laboratoire CRAterre-ENSAG, en collaboration avec la Division de l'Enseignement Supérieur de l'UNESCO. Sursa: <http://craterre.org/enseignement:chaire-unesco/>.
- Europa 360 Ioana Dorobanțu-Gordon, Europa 360, Tvr2, 2017: transmisiune despre activitățile educative Patrimoniul local, (re)sursă de inspirație din cadrul campaniei Despre pământ – extras interviu etnolog Otilia Hedeșan. Sursa: <https://youtu.be/jPdudvkr54U>.
- LMI 2015 Lista monumentelor istorice din județul Timiș – Ministerul Culturii, Cultelor și Patrimoniului Național din România, 2015. Sursa: <https://patrimoniu.gov.ro/images/lmi-2015/LMI-TM.pdf>.
- Despre pământ Proiect cultural „Despre pământ. Oameni și casele lor din Banat”. Sursa: <https://desprepamant.ro/>.
- WHEAP World Heritage Earthen Architecture Programme. Sursa: <https://whc.unesco.org/en/earthen-architecture/>
- Lyon Declaration *The Lyon Declaration*, World Congress Terra 2016, Lyon, Franța . Sursa: <https://terra2016.sciencesconf.org/>.
- TERRA <https://terra.hypotheses.org>

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

Fig. 5.

Fig. 6.

Fig. 7.

Fig. 8.

Fig. 9.

Fig. 10.

Fig. 11.

Fig. 12.

FURNALUL DE LA GOVĂJDIA – INTERVENȚIE ÎNTR-UN SIT INDUSTRIAL DIN SEC. AL XIX-LEA

Georgiana Adelina Ghiura*

Govăjdia Furnace – Intervention into an industrial site from 19th century

Abstract: The project follows the restoration and reconversion of the Govăjdia Furnace, from 19th century, situated in the village Ghelari, county Hunedoara, in a land called „Ținutul Pădurenilor”. The landscape is filled with history and tradition, with a special industrial and cultural heritage, closely related to iron processing.

From landscape's point of view, the project requires the regeneration of a deconstructed territory tissue, applying the theory of acupuncture and using the network as a form and instrument for implementation in the industrial site. The project proposes to rehabilitate the relationship between the two parcels through a bridge and the relationship between the buildings and ruins. The architectural solution chosen is to form a network tool between the existing buildings, the archaeological sites and the proposed buildings which will be rehabilitated, these materialize into key points and completes the main piece, the building of furnace. It is proposed to introduce a scenography in the landscape of the site, a „blacksmith park” defined by preserving and accentuating the presence of the furnace, its physical and visual incorporation into the new image of the industrial site, which will contain five buildings, two archaeological sites, a ruin of the unloading hopper, and some contiguous link elements connected by a track-type device, „a memory of iron processing”. The furnace building is based on a more conservative way of restoration, on operations that are closer to the traditional restoration concepts. This proposal aims to make an incursion through the passage of time, thus using conservation, restoration, rehabilitation, refunctioning operations to improve the appearance of the furnace building and the entire industrial site.

Keywords: *Furnace, industrial patrimony, conservation, restoration, local memory, acupuncture method*

Cuvinte cheie: *Furnal, patrimoniu industrial, conservare, restaurare, memorie locală, metoda acupuncturii*

1. Introducere

Clădirea Furnalului face parte din ansamblul industrial al secolului al XIX-lea de la Govăjdia, județul Hunedoara, care în momentul de față este compus din câteva ruine și clădirea furnalului propriu-zis. Deși multe clădiri din ansamblu în momentul de față nu mai există, furnalul ne oferă o lectură completă a întregii povești a acestui loc. Încă din primele consemnări istorice, trecutul localității este strâns legat de prelucrarea fierului, atelierele meșteșugărești sunt atestate de mai bine de 500 de ani, dar această tradiție a fierăritului avea să culmineze cu activitatea furnalului din secolul al XIX-lea. Avem deci astfel mărturia unor procese care au format o comunitate și care au continuat să o susțină mai bine de un secol, ele marcând în mod vizibil, dar nu iremediabil, cadrul natural și au consolidat identitatea acestui loc¹. (**Fig. 1**)

Anul primei atestări documentare a localității Govăjdia este 1482, în perioada medievală dar așezările din Ținutul Pădurenilor au o vechime dinainte de ocupația romană, existând dovezi de locuire încă din neolitic prin descoperirea unor unelte de piatră în peșterile din apropierea localității Bătrâna². Principalele activități ale pădurenilor erau: creșterea animalelor, prelucrarea lemnului, dar și mineritul, precum și prelucrarea fierului. Govăjdia era cunoscută nu numai ca un atelier de producere a fontei de primă fuziune, ci și ca un loc în care se turnau piese pentru uzul general, atât pentru piața locală, cât și pentru comenzi sosite din alte regiuni³. În evoluția istorică a satului, inițial erau doar câteva case, iar după construirea

* Ordinul Arhitecților din România – Filiala Teritorială Timiș, str. Augustin Pacha nr. 8, et. 1, Timișoara; e-mail: ghiura.adelina@yahoo.com.

¹ Romulus 2007.

² Latinak, Magy 1906.

³ Romulus 2007.

Furnalului, a început să prospere, iar populația a început să crească ca efect al migrației spre locurile de muncă nou create (**Fig. 2**).

2. Locație și istoric

Furnalul de la Govăjdia, se află în comuna Ghelari, județul Hunedoara, la capătul vestic al satului Govăjdia, la 18 km de municipiul Hunedoara (12 km pe terasamentul căii ferate înguste), la o altitudine de 418 m⁴.

Necesitatea construirii furnalului de la Govăjdia a fost determinată de creșterea cererii de metal pe piața Transilvaniei, piață situată în partea estică a Imperiului Austriac⁵. Insuficiența producției de fontă a furnalului de la Toplița, aflat în apropierea Govăjdiei, pentru aprovizionarea cu materie primă a atelierelor ce afânau fonta, a fost hotărâtoare. În această perioadă, în întreg imperiul fierăriile clasice pierd tot mai mult teren în favoarea tehnicilor noi, bazate pe producerea fontei și ulterior afânare. Construcția furnalului a început în anul 1806 în localitatea Govăjdia pe locul unei vechi fierării numite Limpertul-Vechi, care s-a demolat. Deși construcția s-a terminat în 1810, când s-a așezat pe frontispiciu o placă comemorativă având inscripția: „Augusto Imperante Francisco Extractum –1810”, a fost pus în funcție de abia în aprilie 1813 când au fost finalizate anexele⁶.

Alegerea amplasamentului la Govăjdia este rezultatul apropierii de sursele de minereu de la Ghelari, a resurselor naturale din apropiere (lemnul pentru mangal, apa pentru acționarea diferitelor unelte etc.), cât și topografiei locului⁷. Pentru încărcarea furnalului s-a montat în 1841 o linie de cale ferată îngustă care asigura transportul cu vagonete a minereului de fier, iar alimentarea furnalului se realiza prin intermediul unui pod de alimentare ce lega silozurile de materii prime cu gura furnalului⁸. Furnalul de la Govăjdia nu mai putea face față cererii crescânde de fontă, dezvoltării tehnice și tehnologice din Imperiul Austro-Ungar de la sfârșitul secolului al XIX-lea, fapt ce a dus la construirea Uzinei de Fier de la Hunedoara (1882–1884) și încetarea funcționării furnalului în anul 1924⁹. Clădirea furnalului este inclusă în anul 2000 pe Lista Monumentelor Istorice din județul Hunedoara, la categoria A cu codul HD-II-m-A-03322¹⁰ (**Fig. 2**).

3. Încadrare stilistică – Situl Industrial în trecut

Situl industrial se concentra pe două zone aflate la cote de nivel diferite, care erau legate între ele cu ajutorul unui pod metalic care făcea legătura între zona de descărcare și cuptorul furnalului.

Clădirea furnalului reprezintă cea mai importantă clădire a întregului sit și are o proporție înălțată a cuptorului care conturează compoziția volumetrică a clădirii împreună cu turnul de încărcare. În spatele construcției furnalului se aflau atelierele de turnătorie care se desfășurau într-o construcție cu forma planului „T”, care în prezent este o ruină.

Lateral clădirii furnalului se afla un coș de evacuare a fumului din cărămidă aparentă, având proporții elansate și care completa estetica sitului industrial fiind un element vertical dominator (**Fig. 3**).

Clădirea administrativă de lângă furnal (devenită ulterior cămin cultural), avea pereți portanți la bază din piatră și superior cărămidă, cu tencuială albă, lateral prezenta timpane din cărămidă aparentă subliniate prin frize, având câte un gol cu arc în plin cintru, subliniat de ornamente din suprapuneri de cărămizi. Complexul industrial mai avea câteva construcții care serveau drept depozite, administrație sau anexe, un siloz și un buncăr de descărcare, care sunt acum niște ruine (**Fig. 3**).

⁴ Volker 2010–2011, 248–250.

⁵ Romulus 2007.

⁶ Volker 2010–2011, 248–250.

⁷ Chindler 1974.

⁸ Chindler 1974.

⁹ Chindler 1974.

¹⁰ Volker 2010–2011, 248–250.

4. Clădirea furnalului

Plastica arhitecturală a construcției este specifică clădirilor industriale din sec. al XIX-lea, expresia arhitecturală a clădirii este definită de un spațiu larg care are în mijloc, ca element dominant, cuptorul. Clădirea are pereți portanți, cu zidărie mixtă din piatră și cărămidă, iar acoperișul are o structură din ferme metalice cu zăbrele. Planul construcției este dreptunghiular având în partea din față un decroș dreptunghiular care formează un acces marcat printr-un turn de încărcare. De frontonul turnului de încărcare era legată în trecut o pasarelă metalică prin care se aducea minereul în inima cuptorului, făcându-se astfel, legătura între silozurile de materii prime și gura de încărcare a furnalului.

Cuptorul are un plan octogonal și se afla în centrul compoziției. Baza cuptorului este un paralelipiped octogonal din piatră aparentă peste care se suprapune un con din cărămidă aparentă strâns cu chingi de fier. Fațadele au finisaje din tencuială, iar ferestrele au două tipuri de goluri dreptunghiulare și cu arc în plin cintru. Fațadele laterale aveau în trecut la partea superioară a construcției timpane din zidărie de cărămidă aparentă ($6,5 \times 13,5 \times 28,5$) subliniate de frize și ferestre rotunde. Ancadramentele ferestrelor și ușilor, ornamentele din suprapuneri de cărămizi, tiranții de susținere și grilajele metalice, din fier forjat ale ferestrelor, împodobesc fațadele. În interiorul construcției pereții sunt tencuiți și prezintă câteva nișe perimetrale. Se pot observa de asemenea o serie de elemente metalice cum ar fi: tiranți metalici de susținere a zidurilor, chingi metalice de susținere a cuptorului, elemente metalice suspendate, tiranți metalici de susținere a golurilor.

Putem observa că expresia arhitecturală a clădirii furnalului și a întregului ansamblu este specifică stilului clădirilor industriale din secolul al XIX-lea (**Fig. 3**).

5. Proiectul sitului industrial

5.1. Soluția la nivelul landscape-ului – metoda „acupuncturii” într-un sit industrial destructurat

Din punct de vedere al landscape-ului, proiectul impune regenerarea unui țesut destructurat. Am folosit astfel rețeaua ca instrument de intervenție în situl industrial plecând de la teoria relativ nouă a rețelei organice de acupunctura urbană¹¹, un concept care provine din medicina chineză și care la origine este o formă de terapie, care constă în stimularea unor centri nervoși prin inserția unor ace în piele. Punctele nu sunt alese întâmplător, ci sunt parte dintr-o rețea energetică formată din meridiane, trasee și puncte, unde fiecare element este responsabil cu o anumită afecțiune ce poate fi ameliorată sau vindecată¹². Acest proces al acupuncturii urbane se bazează pe același principiu de intervenție punctuală cu scopul de a regenera și întări calitățile unui sit destructurat.

Deoarece situl nu se află într-un context urban, iar scara la care lucram este mult mai mică, fiind vorba de un sit industrial, nu de un oraș, trebuie să redefinim termenul, propunând un nou model teoretic. Pornind de la procesul de acupunctură urbană redefinit într-un mediu rural și folosind rețeaua ca formă și instrument de implementare în situl industrial, am realizat un model teoretic de intervenție în câteva puncte strategice, care formează o rețea și care este construită din locuri care așteaptă regenerarea. Noul model teoretic creat la scară mai mică se bazează pe intervenția în câteva puncte cheie care formează o instalație de tip network de relații, cu ajutorul unui dispozitiv de tip traseu și prin introducerea unei scenografii în landscape-ul sitului.

Propunerea proiectului constă în formarea unui scenariu de intervenție care să atragă situl în circuitul economic, social și cultural al zonei. Astfel se propune refacerea terasamentului inițial al liniei de cale ferată îngustă care făcea legătura sitului industrial cu Hunedoara pornind din zona Castelului Corvinilor și refacerea gării din Govăjdia. La nivel zonal se propune integrarea Furnalului în circuitul turistic al zonei, prin formarea unor trasee turistice. Traseele propuse pentru centrul de informare sunt: Drumul Fierului, Aventură în Pădureni, Drumul Băieșilor-minerilor, Descoperirea Pădurenilor (**Fig. 2**).

Situl industrial este format din clădirea Furnalului, 3 clădiri (clădirea administrativă, a depozitului și a dispensarului), 2 situri arheologice (atelierile de prelucrare și clădirea silozurilor), o ruină a buncărului

¹¹ de Solà-Morales 2008.

¹² Acupuncture.

de descărcare care se vor conserva, restaura și vor valoriza elementele care aduc mărturii ale trecutului, amintind de „genius loci” (**Fig. 4**).

Terenurile sitului furnalului reprezintă un vid, un spațiu neutilizat despărțit în două parcele de Drumul Județean 687F, parcela de sud și nord care în prezent nu comunică între ele. Se propune astfel restabilirea conexiunii dintre cele două terenuri printr-o pasarelă care leagă turnul furnalului de parcela sudică, formând o relație pe orizontală. Se realizează o intervenție în câteva puncte care formează un mic dispozitiv de tip traseu care leagă cele două maluri. Creând puncte de interes și direcții, se formează o instalație de tip network de relații care se materializează în puncte cheie (**Fig. 4, Fig. 6**).

Strategia urbanistică adoptată pentru Furnalul de la Govăjdia se bazează pe reactivarea sitului industrial, definit de păstrarea și accentuarea prezenței Furnalului dar și a ruinelor sitului industrial, înglobarea acestora atât vizuală cât și fizică în noua imagine a ansamblului precum și restabilirea legăturilor la nivel de landscape arhitectural între clădirile sitului industrial prin introducerea unei scenografii în peisaj (**Fig. 4, Fig. 6**).

5.2. Soluția arhitecturală – introducerea scenografiei în landscape-ul sitului

Scenografia este arta de a executa decorul unui spectacol iar spectacolul teatral este format din mai multe acte. Plecând de la aceste idei preluate din lumea spectacolului, introducem scenografia în peisajul sitului folosindu-ne de tema industrială – fierăritul care redă spiritul locului. Pentru a reda spiritul locului proiectul propus va utiliza metode complexe de arhitectură (reciclarea, conservarea, restaurarea și refuncționalizarea ansamblului furnalului), urbanistice și peisagere.

Soluția arhitecturală aleasă propune introducerea unei scenografii în peisajul landscape-ului, un „parc al fierăritului” definit de păstrarea și accentuarea prezenței furnalului, înglobarea acestuia atât fizică cât și vizuală în noua imagine a sitului industrial, care va conține patru clădiri (reciclate și restaurate), o clădire nouă, refăcută – gara, două situri arheologice și ruina buncărului de descărcare (conservate) și câteva elemente contemporane de legătură. Complexul va avea funcțiuni mixte iar toate aceste clădiri vor fi conectate printr-un dispozitiv de tip traseu – „o memorie a prelucrării fierului”. Stabilirea unor puncte de interes de-a lungul traseului care să trezească în vizitatori dorința de parcurgere și crearea unor legături atât între clădiri cât și între cele două situri prin refacerea pasarelei de încărcare a furnalului, vor duce la formarea unei legături importante pe verticală în interiorul furnalului prin intermediul turnului de încărcare și o legătură exterioară pe orizontală între cele două situri cu ajutorul pasarelei (**Fig. 5, Fig. 6**).

Fiind păstrată încă vie memoria acestui loc, datorită furnalului care ne oferă o lectură completă a întregii povești a sitului industrial, ajutat de „rănilor” sale deschise produse de-a lungul timpului încă vizibile prin intermediul celor două situri arheologice, am ales să acord o importanță majoră piesei principale a ansamblului, furnalul, un monument al arhitecturii industriale care regularizează și subordonează întregul set de funcțiuni complementare propuse. Fațadele furnalului constituie un fundal memorial în sine, care ne dezvăluie intervențiile produse de-a lungul timpului și sunt caracterizate de relația orizontal/vertical, vid/solid, prin accentuarea tensiunilor vizuale, cu ajutorul furnalului din interior, cu proporții elansate, care conturează restul compoziției volumetrice, venind în completarea fațadelor, printr-o pasarelă între turn și furnal (**Fig. 8**). Intervenția cea mai importantă urmărește restaurarea clădirii Furnalului și introducerea funcțiunii de muzeu, legăturile între clădiri se vor realiza printr-o intervenție contemporană (o zonă vitrată) care face legătura cu foaierea și atelierele din clădirea administrativă (**Fig. 7**).

Clădirea administrativă va avea un foaier cu o zonă de recepție, un punct de informare despre centru, o zonă administrativă și câteva ateliere meșteșugărești de pictură, fotografie, țesătorie și o zonă de „introducere în arta fierăritului” cu atelier de fierărie și zonă demonstrativă. În spațiul nou creat, zona dintre ateliere și furnal se va desfășura o expoziție permanentă de cunoaștere a Ținutului Pădurenilor. Corpul de clădire independent de pe parcela nordică va avea funcțiunea de cafenea cu tematică industrială și va conține o zonă de shop și lectură. În interiorul Furnalului se regăsește tema principală, crearea unui traseu scenografic complex bazat pe experiențele senzoriale ale vizitatorilor, având posibilitatea de a intra în contact direct, dar subtil cu furnalul și elementele care îl descriu (**Fig. 7**).

Această manifestare senzorială a muzeului va fi atât la nivel de individ aflat pe traseul din interiorul furnalului, dar se va percepe și la nivel de landscape prin pasarela de încărcare a furnalului, ruinele fostului

atelier de prelucrare, ruinele silozurilor și buncărul de încărcare care constituie mărturii ale activităților metalurgice. Scenografia traseului propus cuprinde mișcarea scenică „o memorie a prelucrării fierului” transpusă în câteva acte cuprinzând trasee secundare care se întrepătrund. În primul act scenografic vizitatorii experimentează un prim contact cu perioada industrială, cu ajutorul fațadei furnalului, o reprezentare simbolică a memoriei locului, urmând a parcurge traseul propus din interiorul furnalului intitulat – „drumul fierului”. Intrând în spațiul interior al furnalului, care reprezintă actul secund, vor descoperi un spațiu explorativ cu platforme la diverse cote, care formează un traseu circular – „descoperirea furnalului” și care permite vizitatorilor un contact direct cu furnalul și elementele care îl descriu. Acest traseu se bazează pe memoria locului, vizitatorii având posibilitatea de a intra în interiorul furnalului, în „inima” acestuia, având un contact direct cu interiorul acestuia prin intermediul unui planșeu de sticlă care lasă privirea să pătrundă până în „miezul” cuptorului (**Fig. 7, Fig. 9**).

Actul trei ne dezvăluie ruinele atelierului de prelucrare, care se transformă într-o „grădină minerală” cu utilaje, unelte și piese turnate. Actul patru se desfășoară pe orizontală și este o introducere în peisajul sitului industrial, pasarela propusă care unește cele două parcele este ușor transparentă în zona de călcare lăsând privirea să pătrundă, mijlocul pasarelei face o trimitere în trecutul industrial redând fostele șine de încărcare a furnalului. În mod simbolic este amplasat un vagonet la „gura” de intrare a furnalului redând modul în care se făcea încărcarea furnalului în acea perioadă. Actul cinci ne introduce într-o viziune contemporană, prin accentuarea tensiunilor dintre vechi/nou, trecut/prezent, traseul desfășurat pe parcela sudică dezvăluindu-ne „Grădina sculpturilor contemporane” care se desfășoară în interiorul și exteriorul ruinelor silozurilor fiind în relație directă cu o zonă de ateliere. Atmosfera de spectacol și amuzament este asigurată de atelierele demonstrative de meșteșuguri. Experiența culinară oferită de zona restaurantului, activează celelalte două simțuri ale omului (gust și miros), venind în completarea celor activate anterior în celelalte trasee (văz, auz, tactil). Actul șase se desfășoară în zona buncărului stației de încărcare, unde propun o instalație de tip tiroliană, care permite plimbarea deasupra zidurilor buncărului. Ultimul act se desfășoară în zona gării și se bazează pe tema „cunoașterii”, fiind propusă refacerea imaginii de altă dată printr-o clădire nouă care să cuprindă o zonă de așteptare pentru Mocăniță cu o expoziție despre „calea ferată minieră ardeleană”. Aici se încheie traseul sitului industrial – „drumul fierului”, deschizându-se o „poartă de descoperire a Ținutului Pădurenilor”, prin câteva trasee turistice care să ofere o lectură completă asupra activităților metalurgice (**Fig. 5**).

5.3. Proiectul clădirii Furnalului

Din punct de vedere arhitectural clădirea furnalului se bazează pe operațiuni care se apropie mai mult de conceptele tradiționale de restaurare, folosind operațiuni de restaurare, reabilitare, refuncționalizare. Abordarea este mai conservativă datorită statutului de monument clasificat al clădirii (monument clasa A) și datorită legislației în vigoare, proiectul impunând o documentație specifică monumentelor clasificate.

Fațadele și învelitoarea furnalului vor fi restaurate fidel originalului. În ceea ce privește fațadele se lasă în câteva zone niște fâșii pe verticală pentru observarea intervențiilor realizate în diferite perioade și a structurii pereților. Se dorește refacerea imaginii inițiale cu timpane din zidărie conform imaginilor epocii industriale. Tâmplăriile propuse sunt metalice, atât pentru ușile cat și pentru golurile din fațadă (**Fig. 8**).

În interiorul clădirii furnalului se va insera o structură metalică independentă de structura furnalului, reversibilă. Această structură este realizată astfel încât să nu afecteze structura existentă și este formată din stâlpi metalici profile U 180 × 120 × 8 mm și grinzi metalice profil HEA 160 mm cu fundații micropiloți metalici de tip Krinner KSF M 114 × 1600 (2100), care are platforme la diverse cote și se desfășoară perimetral spațiului interior al Furnalului. Această clădire va deveni un muzeu cu spații expoziționale aflate la diverse cote, iar elementelor metalice suspendate se vor utiliza pentru expunere în cadrul traseului muzeal – „descoperirea furnalului” (**Fig. 9**).

În zona turnului se propune introducerea unei scări metalice și a unui lift metalic industrial tip „colivie”, iar pe verticala secțiunii furnalului niște planșee intermediare HEA 160 prinse în zidărie cu ancore chimice.

În interiorul Furnalului se va păstra cât mai mult din materia originală și se va încerca o încărcare cât mai slabă a pereților urmărindu-se linia inițială a finisajelor, iar pardoseala interioară se va executa din cărămidă (**Fig. 10**).

Concluzii

Scopul acestui proiect constă în păstrarea și valorificarea Furnalului, reinterpretarea valorilor existente, prin salvarea simbolului comunității și conturarea premiselor pentru a restitui publicului accesul la un spațiu revalorificat.

Proiectul propus reușește cu ajutorul tematizării și al conceptelor acupuncturii, rețelei și introducerea scenografiei în peisaj să restabilească legăturile între clădirile sitului. Se formează astfel un traseu numit „o memorie a prelucrării fierului” în peisajul sitului care devine un „parc al fierăritului”. Soluțiile de conservare, restaurare și refuncționalizare găsite pentru punerea în valoare a sitului și a clădirii furnalului redau imaginea vizuală a acestui loc, reînviind spiritul locului.

Listă figuri¹³

- Fig. 1. Activitățile metalurgice din Ținutul Pădurenilor
- Fig. 2. Traseul Drumul Fierului
- Fig. 3. Istoria Furnalului de la Govăjdia ilustrată în imagini
- Fig. 4. Planul de situație al sitului Furnalului de la Govăjdia cu marcarea clădirilor existente
- Fig. 5. Planul de situație propus al sitului Furnalului care arată creionarea intervențiilor în sit
- Fig. 6. Strategia de intervenție propusă și aplicarea metodei acupuncturii scenografice în situl Furnalului de la Govăjdia
- Fig. 7. Planimetria existentă și propusă pentru Clădirea Furnalului cu detalieră traseelor scenografice
- Fig. 8. Fațadele existente și propuse pentru Clădirea Furnalului
- Fig. 9. Secțiunile existente și propuse pentru restaurarea Furnalului de la Govăjdia
- Fig. 10. Atmosfera generată de traseele propuse și secțiunea prin cele două situri ale ansamblului care creionează propunerea de restabilire a conexiunii dintre cele două situri ale Furnalului de la Govăjdia

Bibliografie

Romulus 2007	Romulus Vasile Ioan, <i>A doua epistolă către hunedoreni (Eisenmarkt, Vajdahunyad, Hunedoara. O mică parte din istoria hunedorenilor)</i> , Reșița, 2007.
Latinak, Magy 1906	Latinak Gyula, Magy Kir., <i>Vasgyar</i> , Budapest 1906 (traducere din maghiară).
Volker 2010–2011	Volker Wollmann, <i>Patrimoniu preindustrial și industrial în România</i> , Sibiu, 2010–2011.
Chindler 1974	Chindler N., <i>Combinatul Siderurgic Hunedoara. Tradiție și progres în siderurgie (1884–1974)</i> , București, 1974, 37–44
de Solà-Morales 2008	de Solà-Morales Manuel: <i>A Matter of Things</i> , Editor: Kenneth Frampton, 2008.
Acupuncture	National Center for Complementary and Integrative Health, Acupuncture: In Depth, https://nccih.nih.gov/health/acupuncture/introduction , acces site în 5.05.2018

¹³ Sursa ilustrațiilor o constituie:

Lucrări proprii: Ghiura Georgiana-Adelina, Lucrare de diplomă: Furnalul de la Govăjdia, din comuna Ghelari. Restaurare și reconversie, Facultatea de Arhitectură și urbanism U.P.T, anul 2016 și Lucrarea de dizertație: Acupunctura Scenografică în Restaurare, Facultatea de Arhitectură și Urbanism U.P.T, anul 2018.

Figura 3: Fotografii color ale Cuptorului furnalului sunt realizate în cadrul taberei de fotografie „Toamna în Ținutul Pădurenilor” de Marius Peptan și personale realizate în cadrul taberei și vizitelor la fața locului;

Fotografii de epocă surse: Autori necunoscuți, preluate de pe internet și din cărți:

1. Furnalul în funcțiune, Fotografie 1890, Govăjdia, Hunedoara – Ilustrație din cartea: Volker Wollmann, *Patrimoniu preindustrial și industrial în România*, Sibiu, editura Honterus, 2010–2011, pg. 249

2. Latinak, Gyula, Magy Kir., *Vasgyar*, Budapest 1906 (traducere din maghiară). https://mcanitahunedoara.wordpress.com/http://fortepan.hu/_photo/download/fortepan_27212.jpg

<https://forum.index.hu/Article/showArticle?go=121043226&p=1&t=9204653>

<https://www.flickr.com/photos/33334903@N05/albums/72157650322607519>

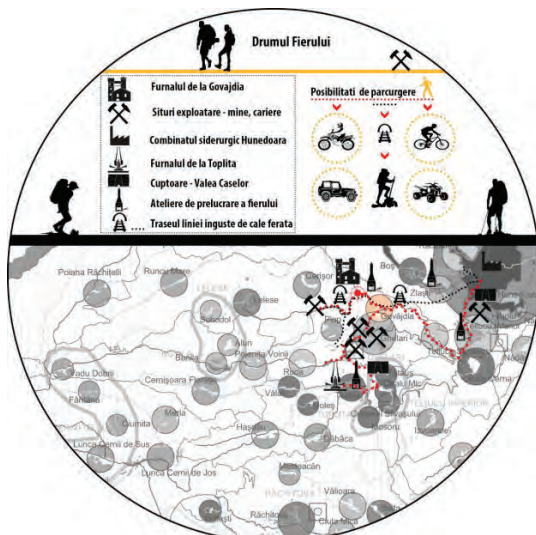

Fig. 1.

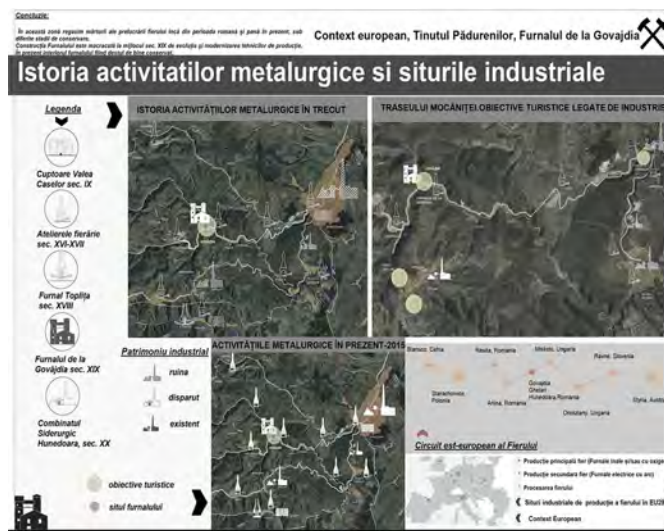

Fig. 2.

Fig. 3.

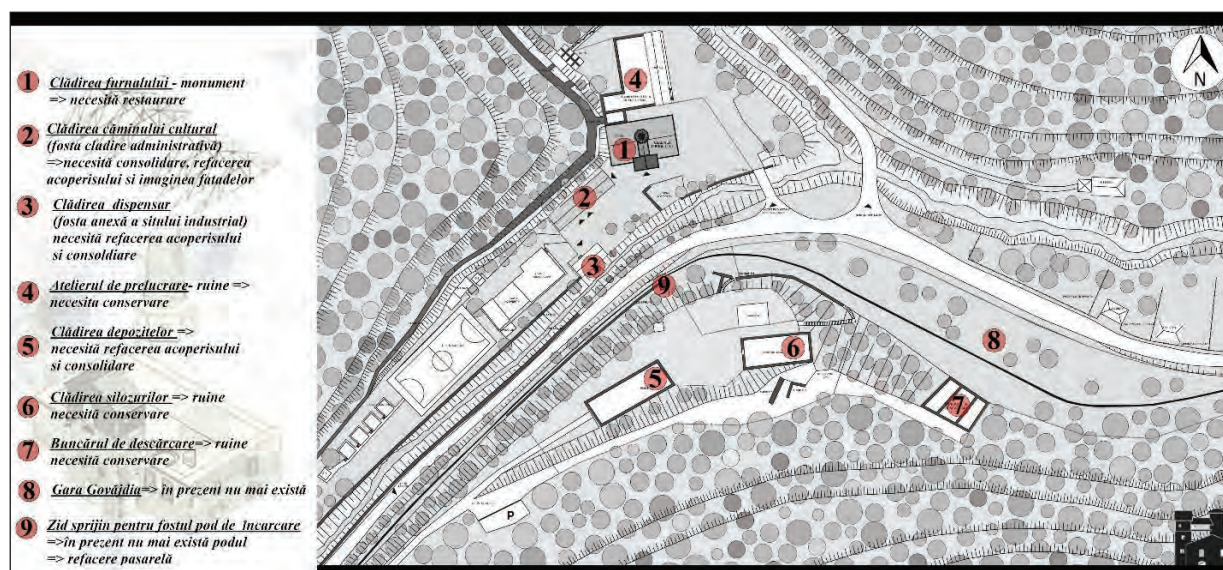

Fig. 4.

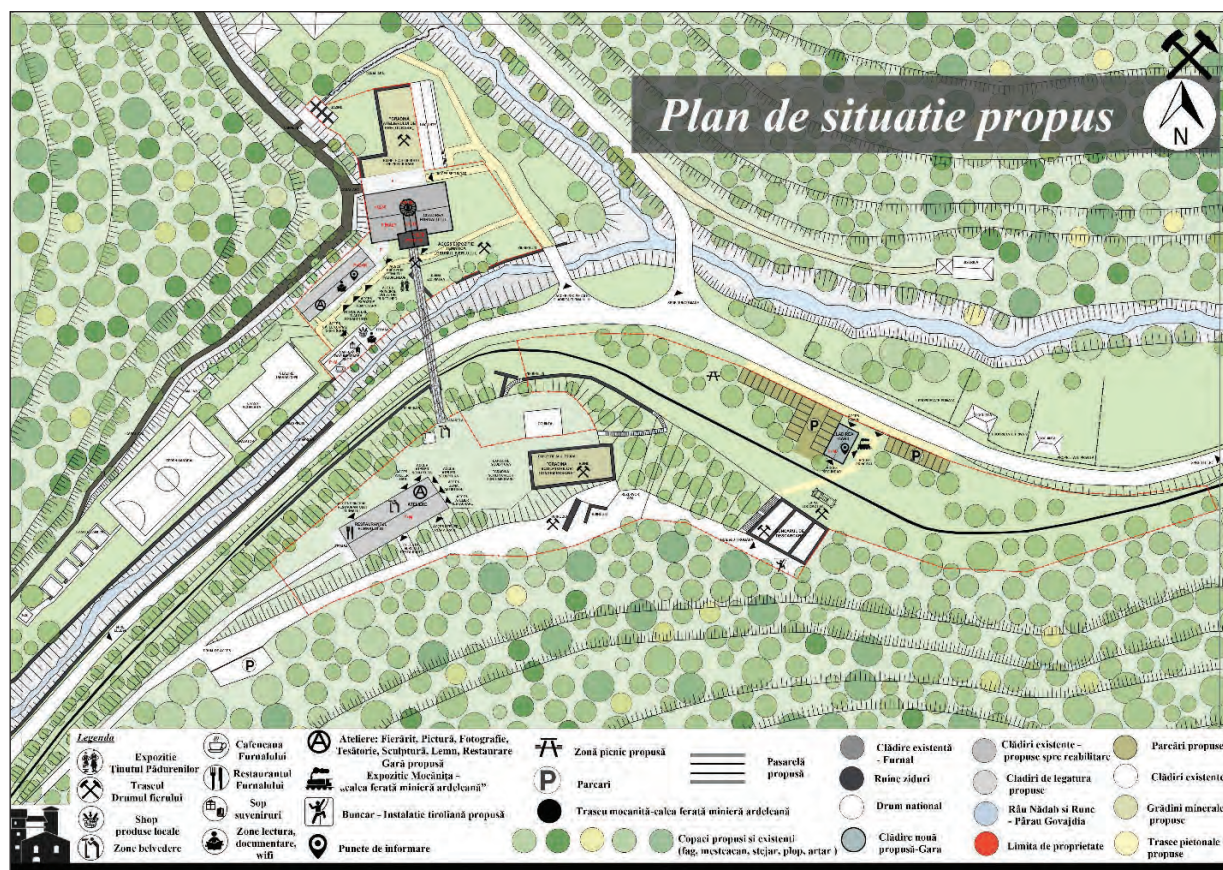

Fig. 5.

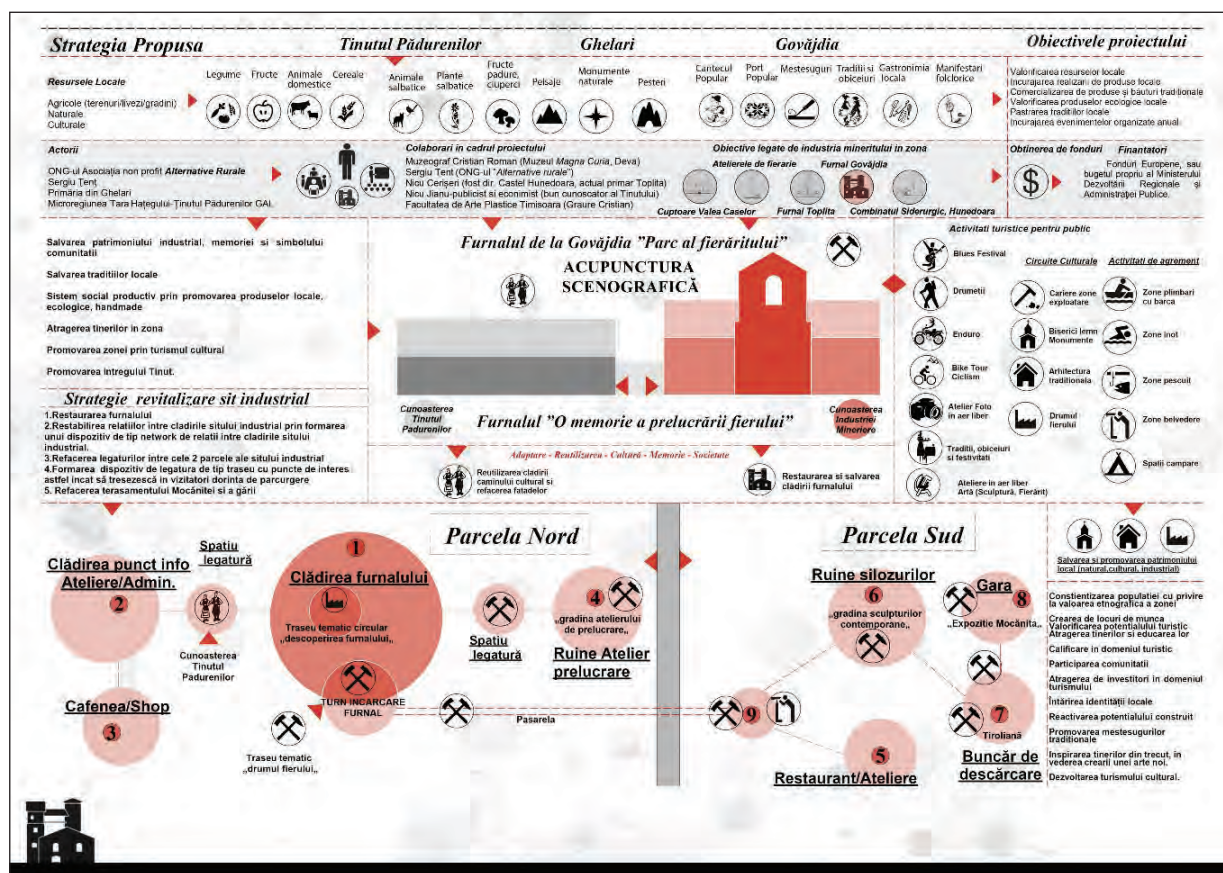

Fig. 6.

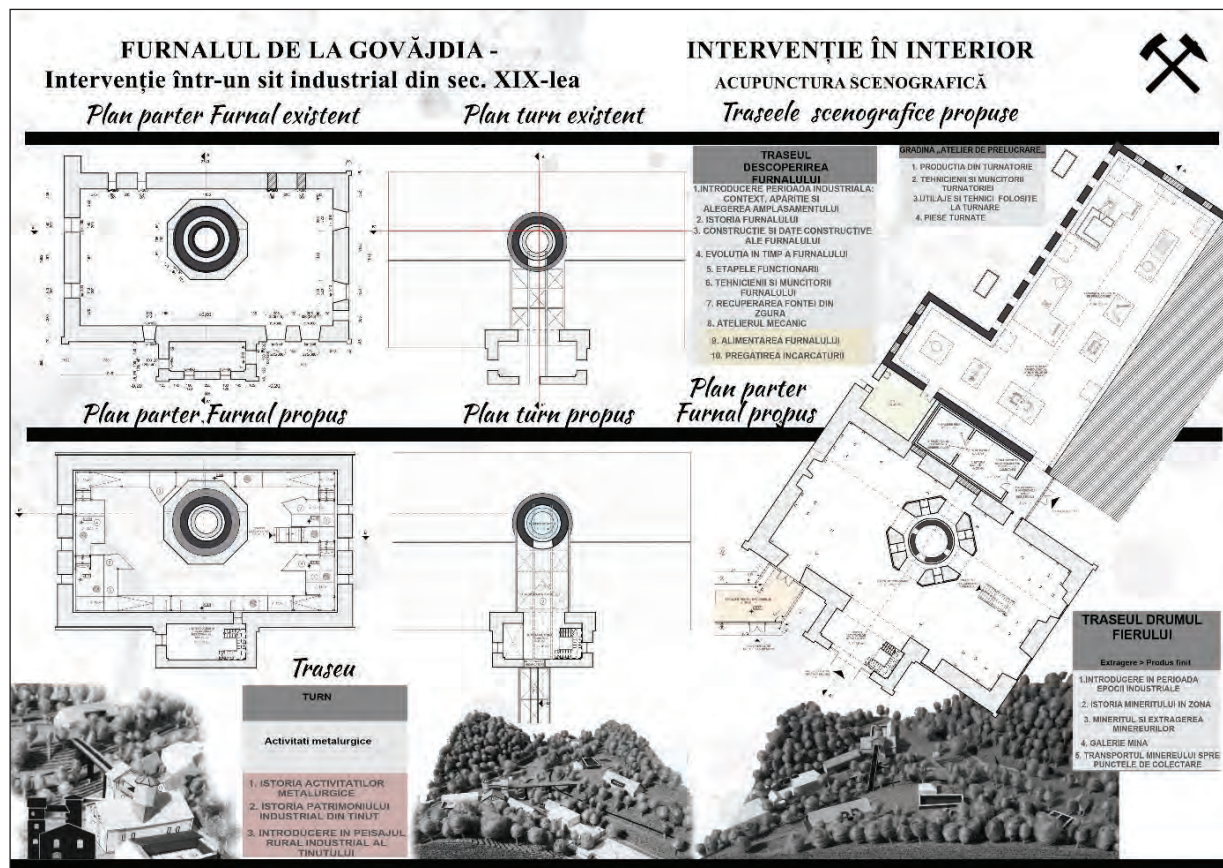

Fig. 7.

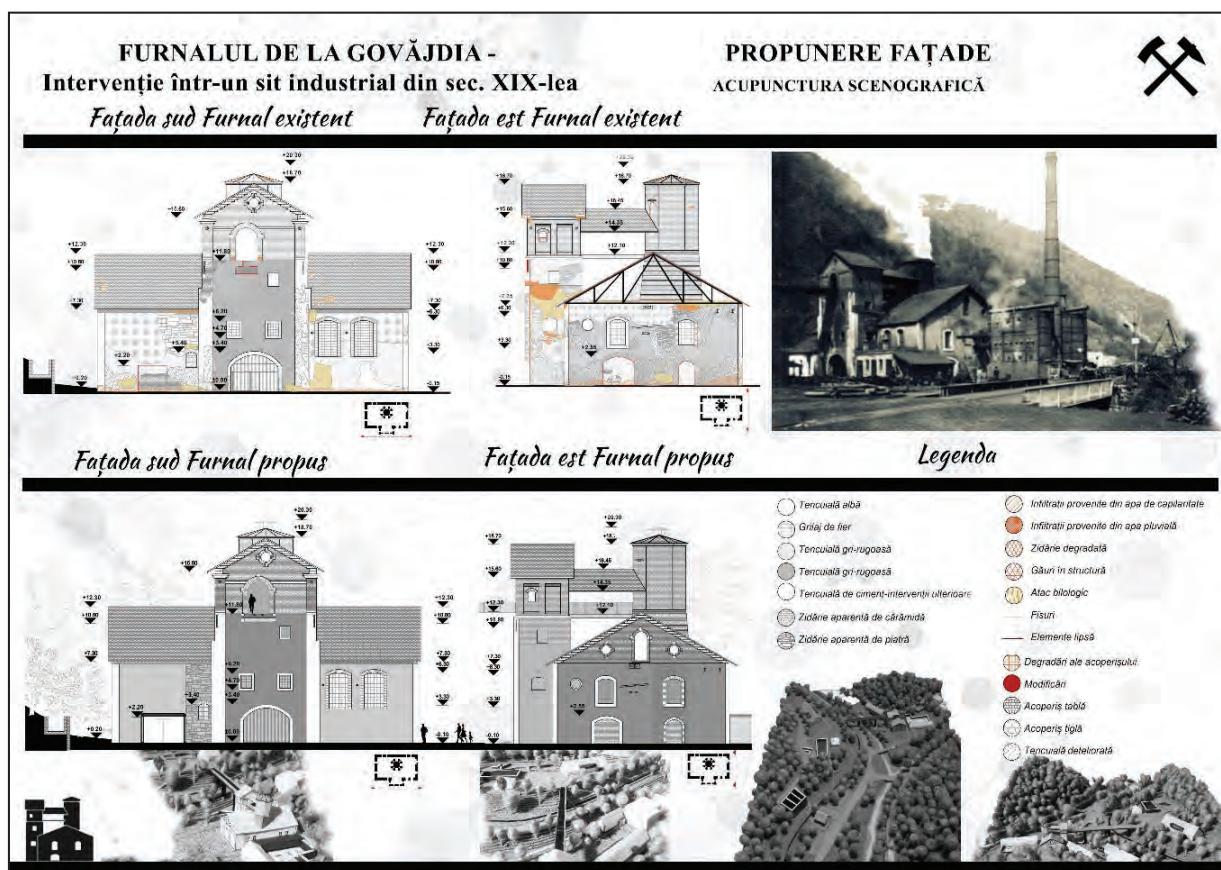

Fig. 8.

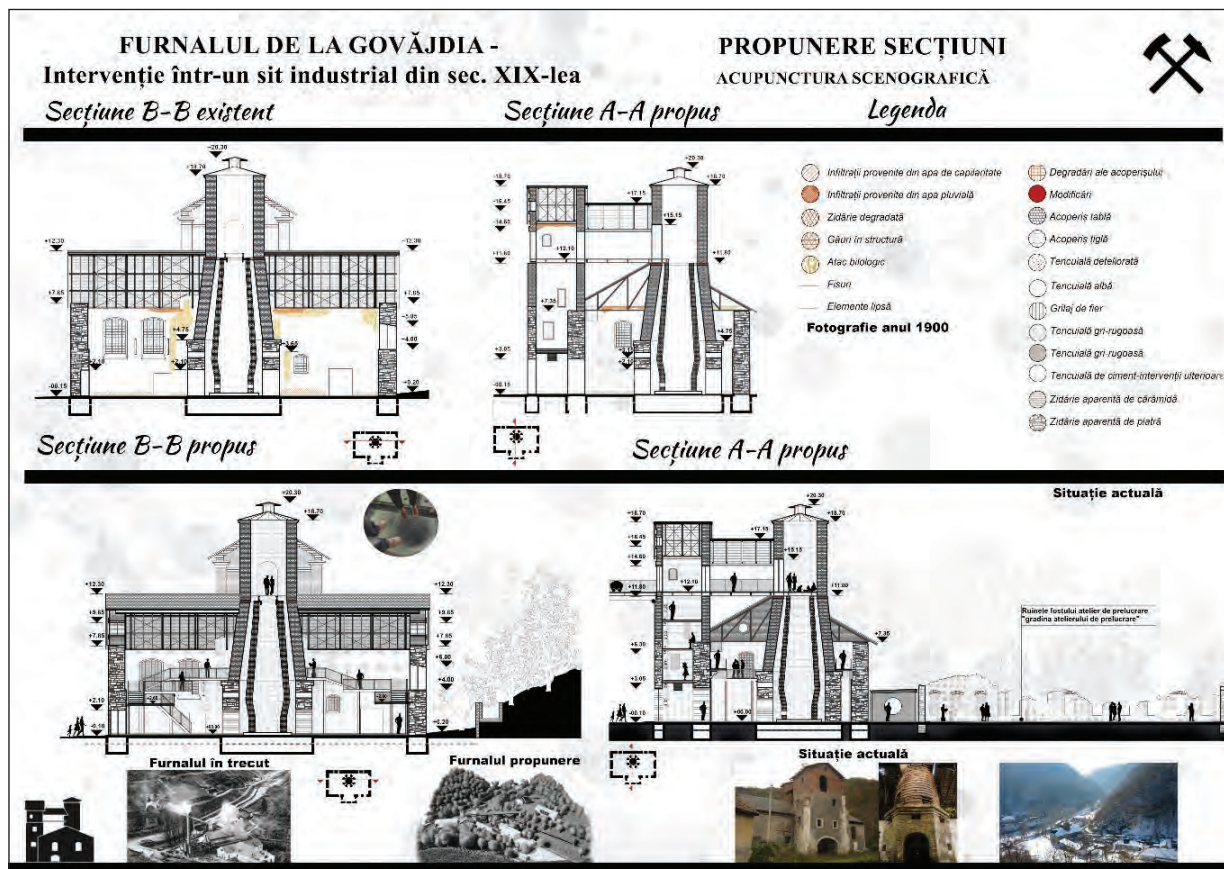

Fig. 9.

PATRIMONIUL MOBIL

DIN INVENTARUL BISERICII SFINȚII APOSTOLI PETRU ȘI PAVEL DE LA SOCOLARI, JUD. CARAȘ-SEVERIN

Dorina Sabina Pârvulescu*

From the inventory of the of the „Holy Apostles Peter and Paul” church, Socolari (Caraș-Severin County)

Abstract: The study reunites a group of icons found in three collections of church art in the Metropolitan Church of Banat, in those of the Timișoara Archbishopric, in the Caransebeș bishoric and the Reșița Orthodox Deanery, all from the church of Socolari village (Ciclova Română commune, Caraș-Severin county) in the proximity of Oravița. This inventory comprises the fragments of an iconostasis and five icons on the Mariologic topic illustrating: the Birth of Mary the Virgin and the Entrance into the Church, the Dormition, Resurrection and Raising the Lord's Mother to Heaven, Virgin of Mercy. Among these we can observe an icon, Resurrection and the Ascent to Heaven, a new representation in Banat, with a relatively limited frequency in the paintings within the frames of the Serbian Metropolitan Church from Sremski Karlovci. The analogies resulted from the analysis of the iconographic sketches and the special stylistic achievement certify us to date the work between the seventh and eighth decades of the 18th centuries and attribute it to a Serbian painter, Nikola Nesković from Vârșeț (Vrskac, the historical Banat), an excellent representative of the „Serbian baroque” in the second half of the 18th century. By taking the spiritual administrative affiliation of the Banat to the Episcopate from Vârșeț into account we assume that this inventory had changed its addressees more than once, the initial one probably being a wall church, considering the icons' dimensions. We can only draw some suppositions regarding the church of the Socolari village, in all likelihood in the 19th century.

Keywords: *icons of iconostasis, the Mariologic topic, painting, engravings, Ukraine, Central European baroque and rococo*

Cuvinte cheie: *icoane de iconostas, tematică mariologică, pictură, gravură, Ucraina, baroc și rococo central european*

1. Introducere

În anii '70 ai secolului precedent a fost luată inițiativa de a se constitui colecții muzeale ale cultelor, care să funcționeze în paralel cu cele ale instituțiilor de profil, având rol similar de protecție a patrimoniului mobil din bisericile de pe teritoriul României. Pe teritoriul Mitropoliei Banatului s-au organizat câteva asemenea colecții, la nivelul Arhiepiscopiei Timișoarei și a Episcopiei din Arad, Caransebeș și Gyula (Ungaria)¹. Patrimoniul din bisericile sârbe a fost concentrat în colecția Episcopiei Ortodoxe sârbe din Timișoara. Ca și în cazul celorlalte instituții muzeale și cele ale cultelor sunt încă insuficient studiate și evidențiate, nu numai prin studii științifice, dar și prin materiale de popularizare, cu toate că asemenea inițiative au existat în ultimele decenii și au fost prilejuate în principal de organizarea de manifestări expoziționale sau de publicarea unor lucrări de sinteză².

* Universitatea de Vest Timișoara, Facultatea de Arte și Design, str. Oituz nr. 4, Timișoara; e-mail: yna_parvulescu@yahoo.com.

¹ Cea a Arhiepiscopiei Timișoarei, aflată la Timișoara și la Protopopiatul ortodox Lugoj; cea a Episcopiei Caransebeșului, păstrată inițial la Reșița, actualmente strămutată la Caransebeș, cea a Episcopiei ortodoxe de la Gyula, pe teritoriul actual al Ungariei; cea a Episcopiei Aradului, la mănăstirea de la Arad-Gai; între acestea sunt publice cele ale Arhiepiscopiei Timișoarei și Episcopiei Caransebeșului; sunt de asemenea deschise publicului colecțiile mănăstirilor arădene de la Hodoș-Bodrog aparținând Episcopiei Aradului. Nu cunoaștem situația celei de la mănăstirea Arad-Gai aparținătoare de aceeași episcopie, care se afla în anul 2016 în reorganizare.

² Menționăm întru început primul și încă unicul catalog al colecției de icoane de pe teritoriul Mitropoliei Banatului, publicat de preotul I. B. Mureșianu, sub egida mitropoliei, în anul 1973, cu titlul: „Colecția de artă religioasă veche a Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului”; acesta oferă și în prezent informații extrem de utile privind inventarele vechilor biserici, multe dintre acestea dispărute. În aceeași ordine de idei, amintim apariția catalogului expoziției internaționale cu titlul „Umetnicko blago srba u Rumunji” (Tezaurul sârbilor în România), organizată de muzeul Matica Srpska din Novi Sad, Serbia în anul 1991; catalogul consistent, „Barocul în Banat”, editat în anul 1992 cu ocazia anului internațional al barocului publicat de Rodica Vârtaciu și Adriana Buzilă; studiile cu catalog ale subsemnatei dedicate iconostaselor din Banat, editate în condiții grafice modeste în anii

În ordinea de idei enunțată anterior, privind necesitatea de a cerceta și de a evidenția aceste colecții, prezentul studiu atrage atenția asupra unui inventar provenit din biserica satului Socolari (comuna Ciclova Română), aflat în apropierea orașului Oravița (jud. Caraș-Severin). Opțiunile iconografice aparte, calitatea limbajului stilistic și, nu în ultimul rând, dimensiunile câtorva dintre icoane, ridică semne de întrebare referitoare la comanditarul și la autorul acestei lucrări cu totul deosebite, la care vom încerca să oferim și câteva răspunsuri posibile³.

2. Biserica Sfinții Petru și Pavel, Socolari (comuna Ciclova Română, județul Caraș Severin)

2.1. Istoric

Mențiunile privind satul Socolari aflat în secolul al XVIII-lea în districul Palanca și la biserica acestuia provin din *Statisticile bisericilor din Eparhia Caransebeșului*, din anii 1751, 1757 și 1775⁴ și conțin doar numele preoților. După matricolele oficiului parohial, acestea nu sunt mai timpurii de anul 1754. Tot atât de lacunare sunt și cele referitoare la istoria lăcașului și la inventarul acestuia. Într-o cronică a parohiei, de redacție postbelică, se precizează doar faptul că vechea biserică, din lemn, era ridicată în partea „de sus” a satului, spre estul așezării, la distanță de 500–700 m de lăcașul actual, din piatră și cărămidă, edificat la începutul secolului, după 1900⁵. Într-un inventar datând din primele decenii de după ridicarea bisericii noi, au fost amintite 14 icoane „vechi pictate pe lemn”, cu precizarea a „12 apostoli din biserica veche” și a altor câteva icoane ale unor apostoli⁶. Așa cum se prezintă azi, grupul de icoane care a aparținut satului indică fragmentele unui iconostas cu câteva particularități, care vor face obiectul prezentării de față⁷.

2.2. Analiza formală a fragmentelor de iconostas

Așadar din acest lăcaș provin, provin următoarele fragmente ale unui iconostas care corespund registrelor tematice consacrate: icoanele împărătești principale: *Maica Domnului cu pruncul*, *Iisus Pantocrator* și *Ușile împărătești*, corespunzând registrului I tematic; din registrul median: icoanele *Deisis-ului mare* (cu icoana *Deisis* și a unsprezece dintre *Apostoli*) și câteva dintre *Marile Sărbători*, prin icoane ale *Maicii Domnului*; de pe arcul triumfal, două dintre portretele *Proorocilor*.

2.2.1. Icoanele împărătești

Dintre cele patru icoane împărătești canonice se păstrează doar cele două principale cu tematica specifică, respectiv *Maica Domnului cu pruncul* de tip *Hodighitria* (**Fig. 1**) și *Pantocrator* (**Fig. 2**)⁸. Portretele acestora, sunt prezentate figură întreagă, evidențiindu-se pe fundal compus din albastrul cerimii și din nori albi care au înlocuit registrul terestru, obișnuit icoanei. Arcadele din partea superioară a fiecăreia dintre cele două lucrări, indică locul unor rame cu profil semicircular, care au dispărut între timp. Postura

2001 și 2002 „*Iconostasul în Banat*”, I și II, cu ocazia expozițiilor tematice cu aceleași teme și a celui selectiv publicat în urma unei expoziții de icoane și uși împărătești, în anul 2007 cu titlul: „*Icoane și uși împărătești din Banat*”; referirile deosebit de prețioase la patrimoniul cultelor pe care le conțin lucrările de sinteză ale academicianului Marius Porumb, în „*Dicționar de artă veche religioasă din Transilvania secolele XIII-XVIII*”; la icoane din aceste colecții în lucrarea de sinteză „*Icoane românești*” publicată de Alexandru Efremov în anul 2002 și nu în ultimul rând la studiile elaborate ale cercetătoarei Ana Dumitran (muzeul din Alba Iulia) din 2008 și 2010: „*Zugravii de la Feisă*” și „*Iacov Zugravul*”, limitându-ne referirile bibliografice doar la icoanele pe lemn.

³ Am atras atenția asupra acestui inventar, fără tratare exhaustivă; Părvulescu 2002, 44–46; Părvulescu 2006, 84, 85.

⁴ În anul 1751 este menționat Uroș; în anul 1775, Ștefan Iancovici și Dimitrie Petcovici; Suciu, Constantinescu 1980, 192, 236, 344; Nicolae Săcară se referea la o atestare documentară a lăcașului în anul 1794 fără să indice însă sursa informației, Săcară 2002, 78.

⁵ Pentru mențiunea din anul 1754: Arh.M.B. (nr.320), 21.823/688; pentru informațiile mai târzii: Monografia satului Socolari; Arh. Mitrop. B.

⁶ Arh. M.B. (nr.320), 21.823/688.

⁷ După cum vom specifica în cele ce urmează, lucrările sunt împărțite între colecțiile Arhiepiscopiei Timișoarei, a Episcopiei Caransebeșului și a Protopopiatului ortodox din Reșița.

⁸ Icoanele au următoarele dimensiuni: *Maica Domnului cu pruncul*: 94 × 52,3 cm, iar *Pantocratorul*: 93,6 × 52,7 cm. Se află în colecția de artă religioasă a Arhiepiscopiei Timișoarei, în expunerea permanentă din Muzeul catedralei mitropolitane; Părvulescu 2002, 45.

celor doi și modeleul cromatic al vestimentației, cu sugestii clare de volumetrie, sunt elemente care le înscriu într-un repertoriu stilistic cu circulație largă în pictura de tip occidentalizant, caracteristică celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea în provinciile habsburgice, iar în cazul Banatului, în arealul aflat sub autoritatea administrativă și spirituală a Mitropoliei sârbe de la Sremski Karlovci. Acestei caracterizări generale i se sustrage parțial analiza portretelor propriu-zise, la care trebuiesc precizate câteva particularități. *Maica Domnului* și pruncul *Iisus* au figurile oval rotunjit, ochii expresivi, cu pleoape accentuate cu roz oranje, nasul și buzele bine marcate prin umbre ușoare care par să provină dintr-o sursă de lumină venită dinspre partea de sus a icoanei. Aceasta accentuează un ușor sentiment de resemnare pe care le transmit – la *Maica Domnului* – privirea și modeleul delicat al buzelor. La portretul *Pantocratorului*, barba scurtă i-a ascuțit rotunjimea moale a feței pe care am remarcat-o și la portretele descrise anterior, dar desenul ochilor și aerul meditativ pe care-l trădează direcția privirii, sunt identice. În mai mare măsură decât la *Maica Domnului*, volumul trupului i se citește din poziția în contrapost corpului, subliniată în plus și prin desenul genunchiului drept bine profilat prin tunică bogat drapată. Cromatica celor două icoane este cea obișnuită, cu dominantă de roșu și albastru, de la care face excepție tunică albă a lui *Iisus* și mantia galben crom. La ambele icoane, veșmintele sunt decorate cu motive florale stilizate.

2.2.2. Ușile împărătești

Pe ușile împărătești a fost reprezentată după tradiție, *Bunavestire*⁹ (**Fig. 3**). Tema este încadrată într-o ramă dublu profilată, decorată cu străvechiul motiv vegetal al frunzei de acant și se încheie cu tăietură în acoladă multiplă și cu o coroană (mitră?). *Maica Domnului*, cu trupul surprins în contrapost abia schițat, primește cu smerenie vestea din partea *Arhanghelului Gavriil*. Într-un decor cu scenografie de inspirație barocă, trupul i se proiectează pe un fundal în care albastrul cerimii tradiționale este îmbogățit cu nori albi, cu o draperie în tonuri de roz¹⁰ și cu o lumină difuză gălbuie, din care coboară *Sfântul Duh*, în chip de porumbel. Nu lipsesc ornamentele florale de pe maforion. *Arhanghelul Gavriil* ținând în mână crinul, simbol al purității, este evidențiat pe fundal identic, excepție făcând draperia din icoana *Maicii Domnului*. Trupul îi este static, dar o oarecare senzație de mișcare se citește din mișcarea molatecă a celor două tunici suprapuse pe care le poartă. Cromatica acestora este caldă, în tonuri de roșu și galben pal. Tipologia portretelor este identică cu cea pe care am descris-o la icoana împărătească a *Maicii Domnului*.

2.2.3. Icoane din registrul *Deisis*-ului Mare (*Deisis*, *Apostoli*)

Un al treilea grup de icoane aparține registrului median al iconostasului. În acest registru pot fi reprezentate unul sau două grupaje tematice ilustrând *Marile Sărbători evanghelice* sau *Praznicele împărătești* și teoria sfinților *Apostoli*, care pot fi prezentați în șir continuu sau dispuși câte șase de-o parte și de alta a temei *Deisis*.

La icoana *Deisis* (**Fig. 4**)¹¹, din înălțimea unui tron masiv, semicircular, ridicat pe un piedestal cu trei trepte, *Iisus Pantocrator* domină scena. De-o parte și de alta a acestei prezențe majestuoase, cei doi intercesori, *Maica Domnului* și *Sf. Ioan Botezătorul*, cu trupurile ușor înclinate, îi adresează rugăciunile cu respectul și smerenia cuvenite. Pe lângă tratarea cromatică a volumetriei corpurilor pe care am remarcat-o și la icoanele împărătești, compoziția simetrică a acestei teme tradiționale a fost în mod vizibil „modernizată” prin desenarea în perspectivă liniară corectă a treptelor, într-o interpretare cu efect scenografic remarcabil.

Trei dintre icoanele *Apostolilor* (**Fig. 5**)¹² sunt decorate cu rame aplicate, dublu profilate, semicirculare în partea superioară și încheiate în axul central, cu decor vegetal de factură barocă și rococo. Sunt

⁹ În colecția Protopopiatului Ortodox Reșița, dimensiuni: 162 × 84 cm.

¹⁰ Accesoriu ornamental foarte frecvent în baroc și rococo, care trimite la interiorul templului în care Maria a primit vestea întrupării lui *Iisus*.

¹¹ În colecția Arhiepiscopiei Timișoarei, în expunerea permanentă de la Muzeul Catedralei Mitropolitane; ramă laterală aplicată, fragmentară; dimensiuni: 54 × 50,5 cm.

¹² Filip, Luca și Ioan și au dimensiunile, cu ramă: 52 × 29 (31); toate cele douăsprezece icoane ale apostolilor se află în colecția Protopopiatului ortodox Reșița (Caraș-Severin); mulțumesc pe această cale domnului Claudiu Vănatu de la Muzeul din Caransebeș, pentru bunăvoința cu care ne-a ajutat la verificarea și completarea documentației fotografice și a datelor de evidență de la icoanele apostolilor și de la cele cu tematică mariologică.

reprezențați figură întreagă, cu trupurile evidențiate pe fundaluri tratate în maniera picturii de șevalet. Albastrul și rozul cerimii se întrepătrund cu spațiul terestru, alcătuit din înălțimi muntoase schițate vag în tonuri delicate de albastru-gri și ocră. Uniformitatea cu care au fost pictate fundalurile se repetă și la cromatica veșmintelor unde pictorul a alternat două asocieri de culori: tunici albastre cu mantii roșii sau tunici alb-roz, asociate cu mantii albastre. Această uniformitate relativă este în parte atenuată de poziția trupurilor, rezultând atitudini statice sau cu oarecare dinamică, mai mult sau mai puțin subliniată de mișcarea mantiiilor cu drapaje bogate create din acorduri tonale. Portretele li se înscriu în tipologia pe care am evidențiat-o la icoana împărătească a *Pantocratorului*, dar fiecare dintre acestea a fost individualizat, după vârstă sau prin lungimea părului și a bărbilor. Apostolii trăiesc astfel, prin fețele cu riduri profunde, atenuate sau netede, prin expresivitatea deosebită a ochilor, oscilând între seninătate și melancolie, durere sau tristețe, rezultând personalitățile diferite ale ucenicilor lui Iisus. De exemplu, *Apostolul Luca* are trupul în contrapost abia schițat, cu toate că mișcarea amplă a tunicii sale roșii sugerează contrariul. Portretul îl înfățișează matur, cu păr negru și barbă scurtă cu figura brăzdată de umbre adânci cu buze foarte strânse, cu privirea încărcată de tristețe care-i conturează personalitatea sobră. Prin contrast, tinerețea și seninătatea aferentă vârstei *Apostolilor Toma și Filip* (Fig. 6), au fost excelent evidențiate de pictor prin rotunjimile delicate ale fețelor, prin licărirea ochilor mari și prin zâmbetele abia schițate.

2.2.4. Icoane din registrul Proorocilor

În organizarea tematicii unui iconostas, *Proorocii* pot fi reprezentați în registrul tematic orizontal sau pe arcu triumfal. În cazul nostru s-au păstrat doar portretele încadrate în medalioane rotunde ale lui *Isaia* și *Ieremia*, a căror formă le indică localizarea pe latura de vest a arcu triumfal (Fig. 7, 8)¹³. Cei doi au fost prezentați bust, pe fundal roz, iar portretele lor sunt identice cu cele descrise ale celorlalte personaje. Aceleași fețe oval ascuțite, frunți late, ochi mari cu pleoape marcate cu roz, cu ascuțimea bărbilor bine evidențiată prin pieptănătura îngrijită a bărbilor. Cu toate aceste similitudini, prin câteva detalii, sunt conturate personalități diferite. La proorocul *Isaia* linia descendentă a mustăților și desenul ascuțit al bărbii, creează umbre care intensifică severitatea privirii. Poziția capului, în ușoară diagonală spre spate, dar și tunica și mantia în acorduri de roșu și albastru, cu drapaj modelat cromatic, lasă impresia unei prezențe neliniștite. Atributul său, lingurița de împărțășanie (labris) cu tăciunele aprins sunt supradimensionate. Mult mai luminos, portretul proorocului *Zaharia*, îi trădează personalitatea liniștită. Este de remarcat cromatica tunicii și mantiei, cu ocră-galben și alb, care împreună cu mitra roșie concură la sublinierea atmosferei destinate pe care-o transmite icoana în ansamblu. Atributul său specific, sfeșnicul cu șapte brațe a fost înlocuit în această lucrare cu candelă fumegândă, de dimensiuni mari.

2.3. Icoanele Marilor Sărbători.

Din acest registrul tematic care ilustrează seria celor douăsprezece *Mari Sărbători evanghelice* există în prezent cinci icoane cu tematică în exclusivitate mariologică. Acestea prezintă evenimentele legate de viața și de moartea Maicii Domnului, reunite în ciclul *Marilor Sărbători* sau *Praznicelor împărătești* ale acesteia, anume: *Nașterea Maicii Domnului*, *Intrarea în biserică*, *Adormirea*, *Învierea* și *Înălțarea la cer*, *Acoperământul Maicii Domnului*¹⁴. Le-am acordat o atenție deosebită cel puțin din două motive: în primul rând, au dimensiuni mai puțin obișnuite icoanelor din acest registrul tematic; în cel de-al doilea rând, cu toate că sunt perfect identice în limbajul formal, au dimensiuni diferite, fapt care face dificilă, dacă nu imposibilă, localizarea lor certă pe iconostas.

¹³ În colecția Arhiepiscopiei Timișoarei, în expunerea permanentă de la Catedrala Mitropolitană având diametrul de 41,5 cm.

¹⁴ Ilustrarea tematicii mariologice s-a făcut de obicei după textul Erminiei de la Athos, a călugărului Dionisie din Furna, care s-a inspirat la rândul-i din textele apocrife: „*Cuvântul lui Ioan Teologul despre Adormirea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu*”, cap. XLV-L și „*Adormirea stăpânei noastre Născătoare de Dumnezeu și-n veci Fecioară Maria, scrisă de Ioan arhiepiscop al Thesaloniceului*”, cap. XII-XIV; Dionisie, 2000, 138–139; Bădiliță 2012, 330–332, 366–371; în colecția Episcopiei ortodoxe de la Caransebeș, cu următoarele dimensiuni: *Nașterea Maicii Domnului*: 81,5 × 72,5 cm; *Intrarea Maicii Domnului în biserică*: 82,5 × 52 cm; *Adormirea Maicii Domnului*: 82 × 58,5 cm; *Învierea Maicii Domnului și Înălțarea la cer*: 81,6 × 60 cm; *Acoperământul Maicii Domnului*: 82 × 60 cm.

2.3.1. Icoana Nașterii Maicii Domnului

Episodul este inclus în tematica iconostaselor. În cazul nostru scena (**Fig. 9**) se petrece într-un interior în care o regie arhitecturală creată de un portic cu arcade și stâlpi în dreapta scenei și o coloană masivă în partea stângă, creează planul secund al unei perspective deschise spre infinit, sugerată prin laviuri tonale. În prim-planul acestui ambient este redată tema propriu-zisă, într-o compoziție orientată pe diagonală din care nu lipsesc personajele obișnuite: *Sfânta Ana*, pruncul *Maria*, *Sfântul Ioachim* și grupul de femei care sunt prezente la eveniment. Este de remarcat caracterul său narativ, evidențiat prin delicatețea cu care *Sfânta Ana* acoperă pruncul și mai ales prin grija pe care una dintre femeile grupului o manifestă față de lehoză, căreia îi aduce farfurii cu mâncare la capul patului. Trebuie adăugat specificului narativ și un sentiment festivist, animat în acest caz nu de portrete, ci de mici detalii și mai ales de cromatică. Astfel, patul *Sfintei Ana* se adăpostește sub un baldachin aurit, dedesubtul căruia se drapează perdele roșii. Acest efect cromatic cald are corespondent la învelitoarea de pe patul Anei și la un soclu cu desen geometric roșu-roz, pe care stă mobilierul încăperii. Cele trei pete de roșu creează de fapt axul diagonal al imaginii pe care l-am remarcat deja. Mult alb, ocră galbenă și ocră brun, câteva pete de albastru și de roșu, formele mobilierului sculptat concură la realizarea atmosferei dinamice și optimiste potrivite momentului.

2.3.2. Icoana Intrarea Maicii Domnului în biserică

Și acest episod este inclus în tematica iconostasului. În varianta de la Socolari este preluată în linii mari schema compozițională pe diagonală, pe care am remarcat-o și la icoana precedentă (**Fig. 10**). Aceasta este bine subliniată prin liniile de fugă ale elementelor de arhitectură. Astfel, intrarea în templu este marcată de cele trei trepte simbolice, al căror desen în perspectivă conduce privirea spre un orizont infinit sugerat în fundal¹⁵. Ideea unui interior de templu este susținută de o draperie roșie, bine drapată și de o coloană care se sprijină pe un pilastru masiv. Tablele legii adăpostite într-o nișă, un jilț cu tapițerie roșie și o cădelniță întregesc compoziția. Personajele participante, *Proorocul Zaharia*, copilul *Maria* și *Sfinții Ioachim și Ana* sunt bine evidențiate. Ca și la icoana Nașterii tonalitatea cromatică generală este caldă, dar în acest caz, excepție făcând roșurile de la baldachin și de la jilț, este dominată de rozuri în tonuri delicate, alăturate complementarelor albastru și ocră.

2.3.3. Icoana Adormirea Maicii Domnului.

Icoana cu această temă încheie de obicei pe iconostas seria celor douăsprezece *Mari Sărbători evanghelice*. În acest caz, *Adormirea Maicii Domnului*¹⁶ (**Fig. 11**) se petrece înaintea unui interior al cărui fundal semicircular este acoperit cu o semicalotă. În acest spațiu, cu trimitere la o absidă de altar, pilaștri masivi și arhitrava bine profilată, creează cadrul de perspectivă deschisă spre infinit pe care l-am remarcat și la celelalte icoane ale grupului. În prim plan, episodul dramatic al *Adormirii Maicii Domnului* a fost redactat în mare după textul Erminiei de la Athos. Spre deosebire de litera textului menționat, în zona celestă Iisus bust dintre nori, se pregătește să primească sufletul mamei sale¹⁷. Cele două planuri au fost separate vizibil prin norii învolburăți ai cerimiei și printr-o mulțime izocfală, cu aureole ocră-auriu reprezentând registrul terestru. Gama cromatică este aceeași, dominată de roșu și albastru destinat personajelor centrale *Maica Domnului* și *Iisus*, respectiv ocră, albastru deschis sau alb vibrat cu roz pe alocuri la personajele terestre. Catafalcul și spațiul deschis al interiorului și norii cerimiei sunt relaționate prin tonuri de alb¹⁸.

¹⁵ În Protoevangelia lui Iacob este precizat textual acest detaliu: „Și a așezat-o (Profetul Zaharia, n.n.) pe a treia treaptă a altarului”; în opinia lui Cristian Bădiliță, poate fi trimitere la altarul descris de Iezechiel care avea trei trepte; Iezechiel, 43, 13–17; apud Bădiliță 2012, cap. VII.3, 69 și nota 30.

¹⁶ Acest episod și următorul, despre *Învierea și Înălțarea la cer* sunt cuprinse în *Erminia de la Athos*, dar detaliile de interpretare par să aibă drept sursă de inspirație textele: „Cuvântul Sfântului Ioan Teologul despre Adormirea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu” și „Adormirea stăpânei noastre Născătoare de Dumnezeu și-n veci pururi Fecioară Maria, scrisă de Ioan arhiepiscop al Thesaloniceului”, foarte răspândite în Orientul bizantin și în Occident; Dionisie 2000, cap. IV.9. 139 și sqq.; Bădiliță 2012, cap. IV, 330–332, 371.

¹⁷ Este interpretarea *ad litteram* a textului din Epistola lui Ioan Teologul, cap. XLIV: „Iar Domnul, desfăcându-și mâinile neîntinate, îi primi sufletul sfânt și curat; apud Bădiliță 2012, 330.

¹⁸ Simbol al curățeniei spirituale sau al slavei divine; Cavaros 2005, 22.

2.3.4. Învierea și Înălțarea la cer a Maicii Domnului

Aceste episoade ale ciclului mariologic care au fost descrise sumar de Dionisie din Furna s-au derulat în continuarea evenimentelor dedicate acesteia¹⁹, și nu sunt incluse în tematica obișnuită a iconostaselor (**Fig. 12**). În icoana de la Socolari, narațiunea se referă la evenimentul care s-a întâmplat la trei zile de la moartea Mariei, în varianta relatată de arhiepiscopul Ioan al Salonicului²⁰.

2.3.5. Acoperământul Maicii Domnului (Pokrovul)

Episodul se înscrie între cele de glorie ale *Maicii Domnului* și nu este inclus în tematica iconostasului tradițional²¹. La icoana de la Socolari (**Fig. 13**) narațiunea se petrece atât în plan terestru cât și celest. Într-o redactare spectaculoasă, pictorul a reluat scenografia din icoana *Adormirii* delimitând tranșant cele două planuri terestru și celest. Astfel, o mulțime de trupuri surprinse în prim plan în genunchi sau figură întregă, cu veșminte colorate cu roșu, albastru în tonuri diferite și pe alocuri ocru, se pierde într-o mare de capete izoceale, creând iluzia de perspectivă deschisă. Aceasta este amplificată în planul intermediar spre cerime de o arhitectură identică cu cea din tema *Adormirii Maicii Domnului*. În planul celest, purtată de nori, *Maica Domnului* în veșmânt alb, cu mantie albastră, încoronată, ține omoforul. Este înconjurată de grupe distincte și compacte de personaje alcătuite din prooroci, drepti, sfinți și îngeri cu aureole de aur. Cromatica dominată de alburii și aur, susține ideea sacralității și purității spațiului. Cu toate diferențele între cer și pământ, revine și la această icoană ideea relaționării celor două spații, prin intermediul arhitecturilor deschise, într-o foarte reușită exprimare a continuum-ului spațial.

3. Icoanele de la Socolari

3.1. Particularități iconografice și stilistice, analogii.

Am optat pentru prezentarea detaliată a icoanelor de la Socolari deoarece ne confruntăm cu o lucrare deosebită. În pictura din Banat am regăsit într-un singur caz o parte dintre modelele utilizate de pictorul acestui ansamblu liturgic, iar analogii iconografice și stilistice cu lucrări similare din biserici de pe teritoriul Patriarhiei de la Sremski Karlovci, am depistat în exclusivitate prin cercetare bibliografică.

În episodul *Nașterii Maicii Domnului* am remarcat compoziția axată pe întretăieri de diagonale, rezultate din așezarea scenografică a componentelor tabloului – elemente de arhitectură, draperii, mobilier – care creează senzația de interior real, privit în perspectivă spațială. Scheme asemănătoare apar la gravură și la pictură de iconostas semnate de nume cunoscute în arta din teritoriile Mitropoliei de la Sremski Karlovci: la gravura lui Thomas Mesmer, *Mănăstirea Hilandari* din anul 1755²²; la o icoană cu aceeași temă aparținând lui Dimitrie Popovici, din biserica *Înălțarea la cer*, a satului Jarkovac (Banatul istoric, Serbia), databilă în anii 1756–1760²³; pe iconostasul bisericii *Nașterea Sfântului Mare Mucenic Gheorghe* din Timișoara, în lucrarea pictorilor Nikola Nescović și Sima, din anul 1764²⁴; cu interpretare spațială aproape identică la pictorul Jovan Cetirević Grabovan într-o icoană din anul 1775, aparținând iconostasului bisericii mănăstirii Orahovica²⁵.

În istoriografia picturii sârbe se consideră că interpretarea temei *Intrarea Maicii Domnului în biserică*, în spiritul barocului și rococo-ului, s-a bazat pe un model ucrainean din deceniul cinci al secolului al XVIII-lea și s-a încetățenit în repertoriul iconografic al gravurilor și pictorilor sârbi și austrieci din

¹⁹ Cavaros 2005, cap. IV.11, 139.

²⁰ „După trei zile când au deschis sicriul, ca să se închine chivotului (metaforă a Maicii Domnului) vrednic de toată slava, n-au mai găsit decât linoliile căci ea fusese luată și dusă la moștenire veșnică de către Cel care prinsese trup într-însa, Cristos Dumnezeu!"; Bădiliță 2012 cap. XIV, 371.

²¹ *Acoperământul Maicii Domnului (Pokrovul)* este una dintre cele mai vechi teme de origine bizantină care s-a bucurat de mare popularitate în creștinism și se bazează pe rolul de intercesor al Maicii Domnului față de divinitate. În reprezentarea cea mai frecventă, atât în iconografia occidentală cât și în cea răsăriteană, Maica Domnului, protectoare adăpostește dedesubtul mantiei (maforionului) o mulțime diversă de credincioși; icoana de la Socolari pune în pagină o a doua variantă iconografică a temei, originară din Rusia secolului al XVI-lea; sursa literară a temei a fost Imnul Acatist al Maicii Domnului și mai ales icosul 6 cu textul: „Bucură-te acoperământul lumii cel mai lat decât cerul”; Dionisie 2012, 258; Ströter-Bender 1992, 169–180.

²² Davidov 2006, fig. 195, 196.

²³ Jivanov, Kulić 2002, cat. 24.148, 82.

²⁴ Timotević 1996, 78 (rezumatul în limba română).

²⁵ Icoana se află în Galeria Muzeului Matica Srpska, Novi Sad; Timotević 1996, fig. 71.

arealul Patriarhiei de la Sremski Karlovci. Modificările nu au vizat neapărat elementele compoziționale ale episodului, așa cum au fost recomandate de manualul lui Dionosie din Furna, dar au reinterpretat substanțial limbajul stilistic, introducând perspectiva spațială și componente ale scenografiei baroce²⁶. Între exemplele notabile au fost menționate în literatura sârbă, o gravură cu același titlu, din anul 1751, semnată de Hristofor Zefarović pentru biserica cu hramul *Intrarea în biserică* din Sremski Karlovci²⁷ sau cele comandate gravurilor Zaharia Orfelin și Jakob Schmutzer (cu veduta mănăstirii Pakra) de către episcopul Pakrei (Slavonia) în anul 1761²⁸. În pictură, câteva dintre exemplele apropiate de varianta de la Socolari pot fi: o lucrare din anul 1742, pentru iconostasul bisericii *Schimbarea la Față* de la Szentendre (Ungaria), atribuită unui pictor necunoscut ucrainean; cea pentru mănăstirea *Intrarea în biserică* de la Bodjani, realizată de Jov Vasilievici și Vasilije Ostoić, în anul 1742 (sau 1745–48) și nu în ultimul rând, interpretarea aproape identică din anul 1764, la tema pictată de Nikola Nescović pe iconostasul de la Timișoara. Variante întrucâtva asemănătoare pot fi urmărite și la câteva lucrări din deceniile opt și nouă ale secolului al XVIII-lea, la pictorii Teodor Cračun și Teodor Ilić Cesljar în pictura iconostaselor din biserica mitropolitană de la Sremski Karlovci și de la Mokrin²⁹.

La *Adormirea Maicii Domnului*, ultimul episod din existența sa pământească, pictorul a optat pentru o variantă iconografică identică cu cea a lui Nikola Nešković de la Timișoara, unde spre deosebire de textul Erminiei, Iisus prezidează momentul din înaltul cerului (**Fig. 23**). Într-o gravură cu text bilingv, de redacție sârbă și greacă, cu autor anonim, comandată de Arsenije Stefanović, Arhimandritul mănăstirii de la Sremski Kuvin (Ungaria), apare o altă variantă care-și are precedent într-o gravură kieveană de la sfârșitul secolului al XVII-lea, după care Maica Domnului întrupată, este ridicată la cer pe nori înspre Iisus care o așteaptă cu brațele deschise³⁰. O a treia variantă asemănătoare a pictat Dimitrie Bacević la icoana de pe iconostasul bisericii mănăstirii Beočin dar a ilustrat ideea *Înălțării la cer* a sufletului materializat al Mariei, într-un trup miniatural, care plutește îngenunchiat pe nori spre Iisus pregătit să-l primească³¹. În interpretările prezentate, artiștii gravori sau pictori, au evidențiat ideea înălțării sufletului Mariei la cer dar și cea a incoruptibilității trupului acesteia. În schimb, la Socolari și la iconostasul timișorean nu s-a insistat asupra *Înălțării*, ci narațiunea s-a oprit la moartea acesteia, eveniment pe care l-au descris toate variantele de texte apocrife. Poate că această opțiune nu se justifică la interpretarea lui Nikola Nešković, dar este motivată la Socolari de ilustrarea în continuare a evenimentelor care au succedat morții acesteia, adică *Învierea și Înălțarea la cer*.

Este greu de depistat sursa iconografică a acestora din urmă, dar este cert faptul că episoadele au fost inspirate de gravura și de pictura barocului din secolul al XVII-lea, iar schemele par să fi fost preluate ca atare și în pictura ortodoxă din secolul al XVIII-lea³². *Înălțarea la cer* s-a numărat între temele care prin specific, au oferit cadrul propice de glorificare a Maicii Domnului, bucurându-se împreună cu tema *Imaculata* de mare popularitate în arta contrareforme³³. A făcut obiectul picturii din altarul bisericii catolice din Titel, realizat de Dimitrie Popovici în anul 1770, respectiv al celei de pe iconostasul realizat de Jovan Popović la biserica Sf. Nicolae din Seghedin (Ungaria). În grafica sârbă a fost menționată într-o gravură din anul 1769, cu tema *Sfintele Ana și Maica Domnului*, cu veduta Muntelui Athos, cu autor necunoscut, care conține și tema *Învierea și Înălțarea Maicii Domnului la cer*³⁴. Varianta pe care a pus-o în pagină pictorul de la Socolari nu pare să fi fost foarte răspândită. Este recognoscibilă însă influența apoteozelor epocii barocului, care au fost interpretate într-o variantă cu dramatism moderat.

La *Acoperământul Maicii Domnului*, pictorul a reluat schema compozițională din icoanele *Adormirii* și *Înălțării Maicii Domnului la cer*. Interpretarea similară a registrului celest de la Socolari are corespundent la icoana *Adormirea Maicii Domnului* din iconostasul bisericii din Timișoara. La iconografia

²⁶ Timotević 1989, 124.

²⁷ Davidov 2006, cat. 57 276; Timotević loc. cit.

²⁸ Davidov 2006, 299 cat. 73; fig. 104, cat. 137 fig. 242; 299, 359

²⁹ Punerea în pagină a temei a fost întrucâtva diferită, în pas cu tranziția spre formule stilistice cu influențe neoclaseice; Timotević 1989, 124.

³⁰ Timotević 1989, 126.

³¹ Timotević 1989, 126; Davidov 2006, 364, cat. 142, fig. 261.

³² Timotević 127.

³³ Ströter-Bender 1992, 138.

³⁴ Davidov 2006, cat. 157, 372–373, fig. 286.

celorlalte icoane, respectiv cele două împărătești, la ușile împărătești, la icoanele *Deisis* și cele ale apostolilor și proorocilor, este evidentă intenția pictorului de a lucra în spiritul solicitării conducerii bisericii sârbe de a moderniza repertoriul iconografic și stilistic tradițional.

Modificările pe care le-am remarcat la nivel compozițional mai cu seamă la cele cinci icoane ale Maicii Domnului se regăsesc și la redarea personajelor individuale sau a grupurilor. În litera modernizării menționate, la icoanele împărătești pictate după 1750, s-a instaurat în limbajul iconografic obiceiul de a le reprezenta figură întreagă, aproape fără excepție plutind pe nori și însoțite adesea de putți grațioși. Această altă modalitate de a sublinia caracterul divin al celui reprezentat a anulat practic concepția de tradiție bizantină prin care importanța unui personaj era subliniată în special prin așezarea acestuia pe tron. Surclasarea canonului prin care reprezentarea simbolică a acestora a fost garantul sfințeniei icoanei este și mai evidentă la stilistica acestor lucrări. O primă constatare privește portretistica excepțională, vizibil individualizată, cu trimitere la cea realistă, și totodată interpretarea în aceeași manieră a volumetriei corpurilor. Dacă se poate vorbi pe bună dreptate despre o relativă „uniformizare a picturii din teritoriul Mitropoliei de la Sremski Karlovci, rezultat al utilizării unui număr relativ limitat de modele”³⁵, observația suportă precizări cel puțin în legătură cu tehnica portretului.

La icoanele de la Socolari este perfect vizibilă utilizarea de către pictor a două tipologii distincte. Astfel, portretele personajelor masculine alcătuiesc o unitate stilistică care se individualizează prin vârstă dar mai ales prin expresivitate bine nuanțată cu analogii apropiate de portretele lui Nikola Nešković de pe iconostasul timișorean (**Fig. 14–17**). Cele feminine, Maica Domnului, femeile din episodul *Nașterii*, dar și îngerii sau personajele din prim planul compozițiilor complexe, au figurile mai delicate, oval rotunjite, destinse. Portretul Maicii Domnului, și mai ales cel din icoana împărătească se înscrie cu succes într-o adevărată serie a noilor interpretări a personajelor tradiției ortodoxe, tinzând mai degrabă spre exprimarea umanității sale și mai puțin a eternității sale ca și Theotokos („Mamă a lui Dumnezeu”) (**Fig. 18–19**). În sfârșit, tipologia celorlalte portrete și ne gândim la cele de grup, trimite și de astă dată, fără echivoc, la personajele din iconostasul timișorean (**Fig. 20–22**). Completăm aceste caracteristici cu grația personajelor, cu cromatismul cald de influențe rococo, cu fluiditatea culorii și credem că putem încadra lucrarea de la Socolari între cele de bună factură barocă și rococo din Banat.

Cele enunțate anterior ne permit să apreciem faptul că, cel puțin opțiunile iconografice, la icoanele ciclului mariologic, au corespondent în gravura sârbă și ucraineană și în pictura de iconostas din teritoriul Patriarhiei sârbe. Dincolo de această constatare generală, am remarcat analogii perfecte cu ipostazele iconografice din iconostasul timișorean, cu redactarea tematicii mariologice și reamintim aici interpretarea identică a perspectivei spațiale sau redactarea similară a registrului celest din icoanele *Adormirea Maicii Domnului*, *Învierea* și *Înălțarea la cer*, respectiv *Acoperământul Maicii Domnului* (**Fig. 23–26**). Acestea se completează perfect și cu limbajul stilistic extrem de apropiat de cel al pictorului sârb Nikola Nešković, autorul picturii iconostasului timișorean, recunoscut drept reprezentant foarte important al direcției occidentalizante în pictura din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea³⁶. Icoana cu tema *Deisis*, de la Socolari este la rândul ei aproape identică cu cea dintr-o icoană triptic atribuită pictorului din Vârșet, care provine din biserica de la Alibunar (Serbia)³⁷. Subliniem și analogiile stilistice cu icoanele pictate pe

³⁵ Pe care a remarcat-o Miodrag Jovanović, urmare a emiterii de circulare bisericești care au direcționat arta bisericească spre modele de tip occidental. Într-o astfel de circulară emisă în anul 1742, în timpul Patriarhului Arsenije IV Sakabent, s-a stipulat clar obligativitatea pictorilor de a utiliza modele ale pictorilor kievieni Jov Vasilievici și Vasilie Romanovici. Aceștia au primit de altfel comenzi din partea Mitropoliei sârbe și unul dintre cele mai cunoscute exemple îl constituie pictura de iconostas a bisericii mănăstirești de la Bodjani, din anul 1748 realizată după canoane iconografice și stilistice eminate dinspre școala de pictură de la Pecerska Lavra din Kiev. Jov Vasilievici a ajuns de altfel pictorul oficial al mitropolitului Arsenije IV; Jovanović 1997, 37.

³⁶ Pictorul Nikola Nescović a fost o personalitate a picturii sârbe din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Formația sa artistică complexă – ruso-ucraineană și occidentală – i-a asigurat statutul aparte de pictor oficial al Episcopiei sârbe de la Vârșet (Serbia). A pictat iconostase și de icoane mobile, a fost un pictor al cărui talent de portretist a fost remarcat și împreună cu Ștefan Tenețchi au lăsat unicele autoportrete de pictor din secolul al XVIII-lea. Pe teritoriul Banatului istoric, prima sa lucrare de mari dimensiuni a fost pictura iconostasului din capela Palatului episcopal de la Vârșet din anul 1762–1763; a pictat în anul următor iconostasul bisericii sârbe Nașterea Sfântului Gheorghe din Timișoara (Fabric) și îi este atribuită pictura iconostasului de la Birda (Timiș); în muzeele din Serbia se păstrează și un mare număr de icoane, între care o copie din anul 1752, pe care pictorul a făcut-o după o icoană de secol XVI, reprezentând familia nobililor Brancović, considerați ctitorii istorici ai bisericii mănăstirii de la Săraca; Todić 2013, II 65–67.

³⁷ Jivanov, Kulić 2002, 51, 62 cat. 9.

fragmentul unui iconostas monumental, provenit din biserica satului Birda (jud. Timiș) care îi este de asemenea atribuit pictorului sârb, în baza calităților sale stilistice deosebite³⁸. Lucrările menționate, cu care se înrudesce iconografic și stilistic cele de la Socolari, alcătuiesc un grup unitar în ceea ce le privește pictura și nu numai, dar între acestea, unicul reper certificat documentar este iconostasul din Timișoara, din anul 1764, pictat de Nikola Nešković împreună cu Sima³⁹.

3.2. Aspectul prezumptiv al iconostasului

Putem presupune că în forma sa inițială iconostasul în discuție se încadra în categoria celor înalte, de tip rusesc foarte frecvente în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea⁴⁰. Cele câteva ornamente care s-au păstrat (ramele cu ancadrament la trei dintre icoanele apostolilor și proorocilor) au elemente decorative aproape identice cu cele ale iconostasului timișorean, cu amprenta baroc și rococo pe care am remarcat-o și la pictură. Ne gândim la forma și mai ales la decorul ramelor de la icoanele apostolilor. Acestea au tăietură semicirculară cu decroș, terminat cu croșete care susțin o acroteră cu model de palmetă. (vezi infra, **Fig. 5**). Acest model de ramă – fără acroteră – se întâlnește de exemplu și la icoanele lui Ștefan Tenețchi de la Arad-Gai, din anul 1767 și cu variante la cele de la Lipova din anul 1785. De altfel și tăietura ușilor împărătești de la Socolari, în formă de acoladă complexă este foarte asemănătoare cu rama icoanei centrale din iconostasul de la Timișoara dar și cu modelul de rame folosite de arădeanul Ștefan Tenețchi (vezi infra, **Fig. 3**). Nu avem posibilitatea să relaționăm cele două lucrări realizate de doi pictori contemporani foarte apreciați în epocă, dar aceste detalii de ornamentică pot servi la estimarea unei cronologii, ținând seama de circulația modelelor de iconostas, de o *modă* a arhitecturii acestora și de existența unui număr mic de ateliere producătoare de mobilier liturgic.

În ceea ce privește amploarea care s-a dat iconografiei mariale, aceasta este mai puțin obișnuită chiar și la iconostasele din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Putem doar propune localizarea celor cinci episoade, pentru că în mod tradițional dar și la noile iconostase, erau incluse trei dintre sărbătorile acesteia (*Nașterea*, *Intrarea în biserică* și *Adormirea Maicii Domnului*) după cum menționam anterior. Dimensiunile relativ mari și diferite ale acestora lasă loc unor ipoteze de localizare pe iconostas.

Este interesant de precizat faptul că trei dintre icoane: *Adormirea*, *Învierea / Înălțarea la cer* și *Acoperământul* – între care doar *Adormirea* este specifică iconostasului – au dimensiunile aproape identice. Ne întrebăm, neavând deocamdată nici un termen de comparație, dacă puteau face parte din registrul median al *Marilor Sărbători* alături de cele hristice, ca și simboluri ale divinității Maicii Domnului?

Celelalte două, *Nașterea Maicii Domnului* și *Intrarea în biserică* diferă mult ca și dimensiuni⁴¹ dar una dintre acestea putea fi icoană de hram, aflându-se astfel în registrul icoanelor împărătești. Pentru a complica acest puzzle incomplet, nici una dintre acestea din urmă nu are dimensiunile egale cu cele ale icoanelor împărătești. Prima și credem singura concluzie pe care o putem avansa cu certitudine este că biserica de proveniență era dedicată Maicii Domnului.

Considerăm că analogiile perfecte ale picturii de la Socolari cu cea a iconostasului din Timișoara, ne îndreptătesc să atribuim icoanele pictorului sârb Nikola Nešković din Vârșeț. Chiar dacă tematica marilogică nu are decât corespondent parțial cu lucrarea la care ne-am referit, îi sunt caracteristice pictorului licențele iconografice, cum sunt cele din tematica iconostasului timișorean⁴², care ar explica și pe cele de la Socolari.

Cât despre o posibilă datare, optăm pentru deceniile opt sau nouă ale secolului al XVIII-lea, până în anul 1785⁴³. Analogiile la nivelul ornamenticii cu lucrări mai timpurii, din deceniul șapte al secolului (Timișoara, Arad-Gai) nu contravin datării propuse, știut fiind faptul că modele de ornament puteau fi în uz încă două, poate chiar trei decenii. Acestei perioade pare să-i fi corespuns un model de iconostas de

³⁸ În colecția de artă religioasă a Arhiepiscopiei Timișoarei și este expus în expoziția permanentă din muzeul mitropolitan Timișoara.

³⁹ Autorul a fost identificat pe baza unei plăși efectuate de către biserică către pictor și către un colaborator al acestuia cu numele de Sima; Timoteevic 1996.

⁴⁰ Jovanović 1997, 35; Părvulescu 2002, 5–9.

⁴¹ A se vedea infra, nota nr. 14.

⁴² Ne gândim la includerea Patimilor în tematica acestui iconostas și prezentarea în premieră în bisericile din Banat a temelor *Ecce homo* și a moleniilor cu patru personaje (*Maica Domnului*, *Ioan Teologul*, *Maria Magdalena*, *Longinus*).

⁴³ Anul morții pictorului.

tip înalt, unde, dintre *Marile Sărbători evanghelice* au fost selectate între cinci și șapte teme și prezentate în tablouri mari. Icoana centrală, *Cina cea de taină*, a fost adesea înlocuită cu tematică de glorie a lui *Iisus* sau a *Maicii Domnului*. Un exemplu notabil este cel din biserica episcopală Sf. Nicolae de la Sremski Karlovci, cu pictura realizată de Teodor Kračun și Jakov Orfelin în anul 1780⁴⁴. Alte exemple întrucâtva asemănătoare, pot fi iconostasele de la Comlăuș⁴⁵ și Lipova, pictate de Ștefan Tenețchi în deceniul nouă al secolului.

4. În loc de concluzii

Necunoscutele legate de grupul de icoane de la Socolari sunt departe de a fi elucidate. Referințele documentare pe care am avut posibilitatea să le cercetez, au fost prea puține și nu au conținut nici un indiciu concret în ceea ce privește proveniența inițială, comanditarul sau comanditarii, modul în care aceste fragmente au ajuns în inventarele satului. Putem presupune doar, bazându-ne pe calitatea deosebită a picturii și pe dimensiunile câtorva dintre icoane că a fost o lucrare destinată unei biserici de zid, de mărime medie, o comandă din partea unei comunități poate chiar sătești, cu situație economică mulțumitoare. L-am propus drept autor pe pictorul sârb din Vârșeț (Serbia) Nikola Nešćović, bazându-ne tocmai pe personalitatea artistică distinctă a acestuia în pictura din Banatul istoric, așa cum transpare și la aceste icoane. Calitatea rezolvărilor stilistice și mai ales selecția ipostazelor iconografice, înscrie această lucrare printre cele mai reușite exemple de picturii de factură baroc și rococo pe care le deținem în prezent, cel puțin pe teritoriul Banatului actual. O putem enumera în egală măsură, între exemplele remarcabile de deschidere și mai ales de apropiere a comanditarilor din Banat față de noile formule picturale din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

În colecțiile de icoane la care ne-am referit în preambul, sunt și alte multe asemenea lucrări care merită să dobândească atenția meritată, fie și numai gândindu-ne la efortul comunităților comanditare și ne rezumăm la menționarea câtorva dintre acestea: Birda, Homojdia, Bănia, Buzad, Lipova, Caransebeș și desigur lista poate continua. Cercetarea lor interdisciplinară și integrarea lor în circuitul științific rămâne un deziderat de actualitate cu finalitate benefică. Considerăm că este modalitatea de a obține o perspectivă mai largă, nu neapărat asupra cuantumului acțiunilor ctitoricești ci și a calității actului artistic, este poate și o altă perspectivă de apreciere a eforturilor deosebite pe care le-au depus comunitățile bănățene din secolul al XVIII-lea de a se integra într-o societate intrată de doar câteva decenii în plin proces de modernizare.

Listă figuri

- Fig. 01 *Maica Domnului cu pruncul*, icoana împărătească (Foto: D. Sabina Pârvulescu, 2018)
- Fig. 02 *Iisus Pantocrator*, icoană împărătească (Foto: D. Sabina Pârvulescu, 2018)
- Fig. 03 Ușile împărătești cu *Bunavestire* (Foto: Milan Șepețan, Muzeul Național al Banatului, 2000)
- Fig. 04 *Deisis* (Foto: D. Sabina Pârvulescu, 2018)
- Fig. 05 *Apostolii Filip, Luca și Ioan* (Foto: Milan Șepețan, Muzeul Național al Banatului, 2000)
- Fig. 06 *Apostolul Toma* (Foto: Claudiu Vănatu, Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță din Caransebeș, 2019)
- Fig. 07 *Proorocul Isaia* (Foto: D. Sabina Pârvulescu, 2019)
- Fig. 08 *Proorocul Zaharia* (Foto: D. Sabina Pârvulescu, 2019)
- Fig. 09 *Nașterea Maicii Domnului* (Foto: Milan Șepețan, Muzeul Național al Banatului, 2000)
- Fig. 10 *Intrarea Maicii Domnului în biserică* (Foto: D. Sabina Pârvulescu, 2019)
- Fig. 11 *Adormirea Maicii Domnului* (Foto: Milan Șepețan, Muzeul Național al Banatului, 2000)
- Fig. 12 *Învierea Maicii Domnului și Înălțarea la cer* (Foto: D. Sabina Pârvulescu, 2019)
- Fig. 13 *Acoperământul Maicii Domnului* (Foto: Milan Șepețan, Muzeul Național al Banatului, 2000)
- Fig. 14 *Pantocrator*, icoană împărătească, detaliu (Foto: D. Sabina Pârvulescu, 2019)
- Fig. 15 *Proorocul Zaharia*, detaliu (Foto: D. Sabina Pârvulescu, 2019)

⁴⁴ Timitević 1996, fig. 103.

⁴⁵ Jovanović 1997, 141 fig. 67, 145, 146.

- Fig. 16 *Arhanghelul Gavril*, detaliu de pe uşile împărăteşti (Foto: D. Sabina Pârvulescu, 2019)
- Fig. 17 Nikola Nešković, *Apostolul Filip*. Iconostasul bisericii Naşterea Sfântului Mare Mucenic Gheorghe, Timişoara, 1764 (Sursa: Liviu Tulbure, Muzeul de Artă Timişoara)
- Fig. 18 *Maica Domnului*, icoană împărătească, detaliu (Foto: D. Sabina Pârvulescu, 2019)
- Fig. 19 *Maica Domnului*, detaliu de pe uşile împărăteşti (Foto: D. Sabina Pârvulescu, 2019)
- Fig. 20 *Naşterea Maicii Domnului*, portrete colective, detaliu (Foto: D. Sabina Pârvulescu, 2019)
- Fig. 21 *Acoperământul Maicii Domnului*, portrete colective, detaliu (Foto: D. Sabina Pârvulescu, 2019)
- Fig. 22 *Adormirea Maicii Domnului*, portrete colective, detaliu (Foto: D. Sabina Pârvulescu, 2019)
- Fig. 23 Nikola Nešković, *Adormirea Maicii Domnului*, Iconostasul bisericii Naşterea Sfântului Mare Mucenic Gheorghe, Timişoara, 1764 (Sursa: Liviu Tulbure, Muzeul de Artă Timişoara)
- Fig. 24 *Adormirea Maicii Domnului*, detaliu de cerime (Foto: D. Sabina Pârvulescu, 2019)
- Fig. 25 *Învierăal Înălţarea Maicii Domnului la cer*, detaliu de cerime (Foto: D. Sabina Pârvulescu, 2019)
- Fig. 26 *Acoperământul Maicii Domnului*, detaliu de cerime (Foto: D. Sabina Pârvulescu, 2019)

Bibliografie

- Arh.M.B. (1) *Arhiva Mitropoliei Banatului*, Monografia satului Socolari, preot Gheorghe Bihoi, oct. 1975.
- Arh.M.B. (2) *Arhiva Muzeului Banatului* (nr. 320), 21.823/688, Răspuns la chestionarul istorico-arheologic al muzeului bănăţean.
- Bădiliţă 2012 Bădiliţă Cristian, *Evangelii apocrife*, Bucureşti, 2012.
- Cavarnos 2005 Cavarnos Constantine, *Ghid de iconografie bizantină*, Bucureşti, 2005.
- Dionisie 2000 Dionisie din Furna, *Erminia picturii bizantine*, Bucureşti, 2000.
- Davidov 2006 Davidov Dinko, *Srpska grafika XVIII veka*, Beograd, 2006.
- Dumitran, Cucui 2008 Dumitran Ana, Cucui Elena-Daniela, *Zugravii de la Feisa*, Alba Iulia, 2008.
- Dumitran 2010 Dumitran Ana, *Iacov zugravul*, Alba Iulia, 2010.
- Efremov 2002 Efremov Alexandru, *Icoane româneşti*, Bucureşti, 2002.
- Mureşianu 1973 Mureşianu Ion B., *Colecţia de artă religioasă veche a Arhiepiscopiei Timişoarei şi Caransebeşului*, Timişoara, 1973.
- Jovanović et alii 1991 Jovanović Miodrag, Šelmić Leposava, Kusovac Nikola, *Umetnicko blago srba u Rumunji (Tezaurul sârbilor în România)*, Beograd, Novi Sad, Timişoara, 1991.
- Jovanović 1996 Jovanović Miodrag, *Slikarstvo Temišvarske Eparhije (Pictori din Eparhia Timişoarei)*, Beograd, 1996.
- Jivanov, Kulić 2002 Jivanov Dragoila, Kulić Ratimir, *Ikone Banatcke Eparhije*, Novi-Sad, 2002.
- Pârvulescu 2002 Pârvulescu Dorina Sabina, *Iconostasul în Banat (II), Din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea până în deceniul al treilea al secolului al XIX-lea*, Timişoara, 2002.
- Pârvulescu 2006 Pârvulescu Dorina Sabina, *Pictură românească din Banat. Secolul al XVIII-lea*, Timişoara, 2006.
- Pârvulescu 2007 Pârvulescu Dorina Sabina, *Icoane şi uşi împărăteşti din Banat*. În: *Analele Banatului* (Serie Nouă), Arheologie-Istorie, XVI, 2008, 381–414.
- Porumb 1998 Porumb Marius, *Dicţionar de artă veche religioasă din Transilvania, secolele XIII-XVIII*, Bucureşti, 1998.
- Ströter-Bender 1992 Ströter-Bender Jutta, *Die Muttergottes. Das Marienbild in der christlichen Kunst. Symbolik und Spiritualität*, Köln, 1992.
- Săcară 2002 Săcară Nicolae, *Bisericele de lemn dispărute din Banat*, Timişoara, 2002.
- Suciu, Constantinescu 1980 Suciu Ion. D., Constantinescu Radu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I, Timişoara, 1980.
- Timoteevic 1989 Timoteevic Miroslav, *Ikono grafija velikih praznika u srpskoj barocknoj ymetnosti*. În: *Zbornik Matice Srpske za likovne ymetnosti*, 25, Novi Sad, 1989.
- Timoteevic 1996 Timoteevic Miroslav, *Srpsko barockno slikarstvo*, Beograd, 1997.
- Todić 2013 Todić, Branislva, *Srpski slikari. Od XIV do XVIII veka*, II, Novi-Sad, 2013.
- Vărtaciu, Buzilă 1992 Vărtaciu Rodica, Buzilă Adriana, *Barocul în Banat*, Timişoara, 1992.

Fig. 1-3

Fig. 4-6

Fig. 7-10

Fig. 11-14

Fig. 15-18

Fig. 19–22

Fig. 23–26

DE-A RÂSU' (FĂRĂ PLÂNSU'!). CHARLIE CHAPLIN – O ZI FĂRĂ RÂS ESTE O ZI PIERDUTĂ!

Andrei Medinski*

Abstract: We are talking about a short history of laughter. Types of laughter. Physiology and therapy. Laughter as a reflex act that expands through the expression of the face. Visual artists (and not only) who approached laughter as a subject in their work.

Cuvinte cheie: istoria râsului, tipuri de râs, artiști vizuali, râsul în artă, umor

Keywords: history of laughter, types of laughter, visual artists, laughter in arts, humor

Râsul este o abilitate (capacitate) înnăscută, exteriorizată printr-o expresie specifică a fizionomiei umane (a feței umane). Corelată totodată cu o serie de procese fiziologice și psihice. Este ca o formă de comunicare între oameni. Care a existat (foarte probabil) înaintea apariției vorbirii. Copiii pot râde de pâna la 500 de ori pe zi. Cu trecerea timpului, educația și constrângerile sociale reduc frecvența râsului. S-a dovedit că oamenii maturi râd de șapte ori pe zi (o dată la fiecare 10 minute ale unei conversații). Odată cu înaintarea în vârstă uităm oare să mai și râdem?! *Râsul este un adeziv social*, constată Carsten Niemitz de la Universitatea din Berlin. Pe lângă multe altele care ne adună sau ne despart. Să râdem atunci! Râdem! Dar ce se întâmplă? Pare simplu! Producem niște sunete dând afară sub presiune aerul din piept (cutia toracică). Țipete, oftaturi, gâfâieli, sforăituri, sunete ce reflectă, pur și simplu mișcările mușchilor pieptului în timp ce evacuează aerul. Nu participă limba, cerul gurii sau buzele. Totul se întâmplă în cutia toracică. Pare o formă primitivă de a scoate diverse sunete care aduc mai degrabă cu cele scoase de animale decât de vorbirea umană. Există un centru nervos în creier care este responsabil cu vocalizarea la toate mamiferele? Se pare că da. Motiv pentru care se crede că acesta este mult mai vechi decât cel care controlează vorbirea la oameni. Și spunem că râsul este o expresie emoțională non-verbală. Asociată des cu exprimarea emoțiilor primare. Așa că rădăcinile râsului pot fi găsite în interacțiunile sociale. De la început. Mai bine zis de la începuturi. Toate animalele se joacă atunci când sunt tinere. (Și omul este un animal!) Poate pentru că râsul a evoluat ca un semnificant important al jocului, un semn că ne simțim bine, ne distrăm, că nimeni nu va fi lovit sau rănit și că totul este doar un joc. Ce bine ar fi ca viața să fie doar un joc! Un joc frumos. Fericit. Sau în căutarea fericirii. Reale sau virtuale? Doar că fericirea este departe de a fi doar o noțiune. Fie ea chiar psihologică. Multe stări și trăiri pe care le avem, țin de chimismul interior al organismului (uman). Chimism interior pe care de multe ori (cred eu), nu am vrea sau nu am dori, să-l cunoaștem. Care odată dezvăluit ne destramă clipa aceea, să-i zicem-de *inefabil*. Altfel spus *clipa de nemurire* din noi. Bunăoară aflăm că starea de fericire a omului e strâns legată de hormonul cerebral numit endorfină. (sic!) Endorfinele? Substanțe produse de creier, care fac parte dintre neurotransmițători (alături de dopamină și serotonina). Au rolul de analgezic, vizând suprimarea durerii de orice fel. Studiile ne mai arată că percepția durerii este mult redusă după un hohot de râs. Endorfinele sunt capabile să transforme un incident stresant într-unul banal, fără importanță. Chiar plăcut. Euforic, zic eu. Atunci, să râdem! Și băgăm fiecare de seamă, la prima vedere chiar, că sunt diferite tipuri (feluri) de râs. Să enumerăm aici câteva. Adică mai multe. Telegrafic: râsul de complezență, râsul contagios, râsul nervos, râsul din toată inima, râsul în șoaptă, râsul isteric (Robert R. Provine, profesor de psihologie și neurologie la Universitatea Maryland l-a numit *râsul de pinguin*), râsul prostesc (ca proasta-n târg), râsul convulsiv, râsul patologic, râsul sforăit/grohăit, râsul temerar, râsul *la conservă*, râsul malițios, râsul tiranic, râsul răutăcios, râsul de negare, râsul plăcerii, râsul orgasmic, râsul comic, cascadă de râs, râs în

* Direcția Județeană pentru Cultură Timiș, str. Augustin Pacha nr. 8 300055, Timișoara; e-mail: medinszky@yahoo.com.

hohote, râsul bizar, râs sau haz de necaz, râsul sardonic, râsul hilar, râsul disprețuitor, râsul zeflemist, râsul solitar, râsul solidar, râsul sarcastic, tăvălit pe jos de râs, gătuț de râs, râs cu lacrimi, scăpat pe el („căcat”, „pișat”) de râs, murit de râs, râsul de pe urmă (*cine râde la urmă...*), râsul gădilat, hlizit (reg), de râsul curcilor (?), rânjetul și zâmbetul. Mai avem (doar declarative) râsul pu... (de gen masculin) și râsul pi... (de gen feminin). Cred că sunt destule? Nu-i așa? Și ca să vezi, din multitudinea aceasta de feluri de râs, se pare că, doar unul este autentic – *râsul „din toată inima”*. Celelalte sunt folosite (uzitate) pentru adaptarea în societate. Mai mult sau mai puțin.

Medical vorbind, râsul cu efect terapeutic benefic este *Râsul „din toată inima”*. Râsul vesel, relaxant. Ultimele cercetări din domeniul sănătății au demonstrat că râsul ar putea fi cel mai bun medicament. Există deja clinici specializate pe terapie prin râs care tratează diferite boli mai mult sau mai puțin grave de la probleme digestive, la insomnie. În procesul de vindecare a unor boli, râsul (de 3–8 minute) îmbunătățește starea psihică și reduce consecințele stresului. Totodată stimulează producerea de endorfine necesare sistemului imunitar al organismului. Crește nivelul de imunoglobulina A din salivă și din întreaga regiune ORL. Crește producția de anticorpi și stopează astfel bacteriile și virușii care produc tusea, durerile de gât, răcelile și gripa. Scade tensiunea arterială (dacă este cazul). Stimulează respirația (prin mișcările accentuate a musculaturii abdominale și mușchiului diafragmic). Stimulează de asemenea circulația sanguină, prin creșterea concentrației de oxigen din sânge, măbind rezistența la oboseală. Creează o stare generală de euforie. Pentru toată ziua. Astfel că, după toate cele înșirate mai sus, ar trebui să avem mai multă încredere în dictonul lui Charlie Chaplin: *O zi fără râs este o zi pierdută*. Sub aspect social-psihologic râsul excesiv este o izbândă a corpului asupra puterii dominatoare a rațiunii. A lucidității. Tot așa, râsul poate salva anumite situații încordate, vrăjmașe. El dezarmează, îmbunează, împacă și îi apropie pe parteneri.

Din punct de vedere negativ, bună parte din celelalte tipuri de râs, precum: râsul disprețuitor, dușmănos, amenințător, batjocoritor, umilitor, jignitor ș.a. sunt folosite ca o armă împotriva altora. Împotriva propriilor semeni (în aceste cazuri se poate vorbi de rânjet). Coabităm rânjind nu râzând!!! Se întâmplă destul de des. Din păcate. Dar supraviețuim! Acum altceva. Interesant. Poate amuzant. Anatomicii au convenit că omul folosește 80 de mușchi pentru a râde. Aceiași mușchi pentru toate tipurile de râs. E mult, e puțin? E destul? E de râs? Râd și animalele?! Se pare că da! Chițâie, latră, behăie, rag, mugesc și nechează uneori într-un anume fel (ciudat, ca un fel de râs) în comunitatea lor. Socializează. Un cercetător a experimentat râsul la șobolani. *Rattus norvegicus* a reacționat până și la gădilat! Nu mai vorbesc de frații noștri dintre primat. Adicăte! gorile, cimpanzei sau urangutani. Care se manifestă deseori mai mult decât omeneste. (Și ne fac de râs pe noi, oamenii!) Dar, deocamdată nu știm cum râde râsul (denumirea științifică în limba latină e *Lynx lynx*). Mai mult. Cuvântul *râs* ce denumește acest animal își are origine slavă (în lb.rusă *рыс*). Și mai mult. Dicționarul Etimologic Român contrazice, adică nu găsește vreo legătură între acest cuvânt (ce botează felina) și verbul a râde. (Alții sunt de părere contrară și susțin că denumirea de râs – vine de la țipătul caracteristic (de râs?). Care uneori e menit să alunge puii de un an de lângă mamă, pentru a face loc următoarei generații). Prin urmare râsul (Râsul carpatin-puma Carpaților) nu e râs e lynx. (O să ajungem să nu mai râdem ci să lynxăm?). Aflăm totuși că specia asta a dispărut sau e pe cale să dispară din habitatele multor țări. Deocamdată îl găsim ceva mai numeros în Rusia. După care urmează România. Unde-i protejat de lege dat fiind totodată că-i o *țară... plină de umor* (de râs). Nu-i așa? Mai trebuie de ținut minte că ramura științifică care se ocupă cu studiul râsului ca manifestare (omenească și nu numai) se numește *Gelotologie* (grec. „gelos” = râs).

Urmează, tot așa, un mic istoric?! Adicăte! cum este abordat râsul. Înfățișat sau interpretat. În timp. În alte vremuri. Ceva mai vechi sau mult mai vechi. Bunăoară, Biblia în Facerea (Geneza) 17,17: *Avraam a căzut atunci cu fața la pământ și a râs, zicând în sine: E cu puțință oare să mai aibă fiu cel de o sută de ani? Și Sarra cea de nouăzeci de ani e cu puțință oare să mai nască?* Sfântul Varsanufie spunea că râsul este *rodul îndrăzneții*. Doar că fiecare îl poate folosi spre pierzanie sau spre trăiri pozitive. *Fiindcă de are cineva îndrăzneala vorbirii nerușinate, are și râsul nerușinat. Iar de are îndrăzneala veseliei, prin aceasta se naște în el râsul vesel*, zice Sfântul Varsanufie.

Și Sfântul Ioan Gură de Aur a zis: *Avraam, când a văzut cât de covârșitoare este făgăduința și când s-a gândit la măreția puterii Celui Ce i-a făgăduit, a căzut cu fața la pământ și a râs. A râs în loc de s-a bucurat.* (Bucurie în grecește *chara*). Râsul sfânt (divin) este de la Dumnezeu. (Și rămâne!) Pentru noi, ceilalți,

râsul pare a fi doar o formă nonverbală de comunicare. Ne arată că se întâmplă ceva mai mult decât ceea ce vezi cu ochii. Și mai mult decât poți surprinde în cuvinte. De altfel, bâlciul, ciroul și râsul au însoțit gloatele dintodeauna. Să nu mă întrebați de ce. Dar pot să zic. Ce spunea Bonaventura: *Diavolul în persoană a trimis râsul pe pământ, înfățișându-l oamenilor sub masca bucuriei, ca atare ei l-au primit cu brațele deschise. Abia atunci râsul și-a lepădat masca și a prins a căta la lume și oameni cu ochii răutăcioși ai satirei.* Așa că, împărații bizantini Teodosiu cel Bătrîn și Teodosiu cel Tânăr au interzis în zilele de duminică orice spectacole publice. S-au oprit teatrele, jocurile, cirurile, paiațele și mimii și tot felul de petreceri de felul acesta. (Locurile unde gloata râdea). Destul! Noi să fim sănătoși! Că le-am deschis din nou! Ha! Ha! Ha! Râsul și Umorel?

Trecem la dicționar. Din care reluăm (în parte) înscrisurile despre cuvântul *umor* (*humor*) și sinonimul său *haz*. Așadar: *Umor* sau *humor* s.n. (din lb. lat. *humor, umoare, serozitate, linfă, după credința că umorile corpului, ca cele de la ficat, influențează temperamentul*) – *Înclinare spre glume care se ascunde sub o înfățișare serioasă, severă, plină de ironie și de neprevăzut. Sinonimul Haz, (rar) hazuri, s.n. (din lb. turcă haz)* – *Stare de bună dispoziție, de voioșie; veselie. A fi cu haz = a fi plin de duh, a avea umor.* (Am mai putea adăuga aici un regionalism – *Hlizi, hlizesc*, vb. – a râde mult, prosteste, fără rost).

Râsul și Umorel?! Ce este Umorel (traducere lb. lat. *humor = umezeală, umoare*)? O definiție pragmatică a umorului ar fi că *tot ceea ce produce râsul este umor*. Abia atunci putem zice că, umorul poate fi: verbal, adică *banc, anecdotă, glumă, poantă*; nonverbal-adicăteala *farsă* și anti-umor-vorbind de *bancurile seci*. Persoanele cu umor sunt acelea care prin comportament sau verbal (într-un anumit context) declanșează râsul. Mai trebuie spus că simțul umorului este influențat de tradițiile, cultura și istoria unui popor (de aceea putem vorbi de umor englezesc, american, germanic, slav, latin-francez, italian, spaniol, românesc, balcanic (zeflemeaua), țigănesc (bășcălia), evreiesc (haz de necaz). (Și de ce nu, de unul ardeleanesc. Bunăoară: *De ce pun ardelenii pâinea în ciorbă? Ca sa nu caște gura de două ori! Alta. În Ardeal, el și ea, adicăteala Ion și Mărie, în noaptea nunții: Draga me, vrei mai întâi una mica? Tuluai, Ioane, ai două?)* Sau diferă după poziția pe scara ierarhiei sociale. (Curios e că, în anunțurile matrimoniale, femeile sunt veșnic în căutarea unui bărbat cu simțul umorului! Păi...n-avem Gura Humorului? Or fi mai mulți sau poate mai multă umezeală la Gura Humorului?) Se tot vorbește de *o țară tristă plină de umor*. (Oricum, mai bine așa decât viceversa!).

Dar întrebarea rămâne. Așadar ce este umorul și la ce folosește el? Ce este amuzant și ce nu? Au apărut destule teorii pe tema asta. Doar că le înșir aici: Teoria descărcării, Relief Theory-Teoria superiorității, Teoria nepotrivirii, model computerizat (propus de Suslov, în 1992), Rolul selecției sexuale în apariția umorului, Teoria încălcării benigne (benign violation theory – BVT), elaborată de A. Peter McGraw și Caleb Warren (2010) și cea a detectării greșelilor de raționament (detection of mistaken reasoning), prezentată de Hurley, Teoria detectării greșelilor de raționament (detection of mistaken reasoning). Ajung?! Oricum, teoriile rămân. De citit. Și de aprofundat. Dar ce știm sigur este că, Ziua Mondială a Râsului se sărbătorește în prima duminică a lunii mai a fiecărui an!

Spuneam la început că râsul (ca act reflex) se exteriorizează prin expresia feței. Specifică acestei trăiri. O anumită grimasă a feței umane. Cunoscută. Și consacrată. Pentru toată lumea. Doar că, destul de dificil de redat, de reprodus (creat) de către artiști. Prin mijloacele artistice aflate la-ndemână. Dar nu imposibil! Oricum nu vorbim aici de instituțiile (de umor instituționalizat) care se ocupă cu râsul sau de altele care s-au făcut de râs. Vreau să spun că râsul ca subiect plastic e oarecum evitat de artiștii din breasla pictorilor. Oare de ce? (Poate unde o ședință de poză cu modelul râzând și artistul pictând e greu de împlinit. De încropit. De gestionat. Cu mari șanse de a ieși ceva de *râsul curcilor*. Precum un bărbat *beat mucii* cu un buchet de flori în brațe. Este doar o părere personală!? Desigur!). Exemplificăm alăturat cu câțiva artiști (celebri) care au abordat totuși ca subiect în opera lor – **râsul**.

Frans Hals, pictor olandez (1582–1666) cu *Malle Babe*, ulei pe pânză, 75/64 cm, anul execuției c.1633. Un timp, lucrarea a circulat sub numele Hill Bobbe sau Vrajitoarea din Haarlem. Personajul reprezentat a existat de-adevăratelea. Sub numele de Barbara Claes. Era pacientă a spitalului de boli min-tale Het Dolhuys. Pictura se află la galeria din Berlin (Gemäldegalerie, Berlin) (**Fig. 1**).

Rembrandt Harmenszoon van Rijn, pictor olandez (1606–1669) cu *Autoportretul – The Laughing Man* (*Rembrandt râzând*), ulei pe pânză, anul execuției c.1629–1630. Este o lucrare de tinerețe a artistului. Pictura are o istorie controversată. O vreme a fost considerată o copie (ca să nu zic un fals). Citez:

Ironia face că, lucrarea atât de dorită de colecționarii convinși că este vorba de un Rembrandt original, să își fi petrecut ultimele cinci decenii în podul casei unui colecționar de artă, client obișnuit al casei Moore Allen & Innocent, a cărui identitate a rămas un mister. Deși considerată a fi o reproducere și estimată la aproximativ 1.500 de lire, autoportretul a fost vândut, în luna octombrie (2008), pentru extraordinara sumă de 2,2 milioane de lire sterline (4,9 milioane de dolari) unei persoane private. Prețul final, de 2.200.000 lire sterline, este cel mai mare plătit pentru o singură lucrare de artă la o licitație din afara Londrei (**Fig. 2**).

Iohannes Vermeer cunoscut mai ales ca **Jan Vermeer van Delft**, pictor olandez (1632–1675) cu *Bărbat răsând*, ulei pe pânză, 143/130 cm, anul execuției 1656. De știut este că Vermeer nu a pictat nici un autoportret! De aceea nu avem nici un document (desen, pictură) cu posibila înfățișare a artistului. (Sau poate n-a ajuns până la noi?!) Pictura menționată se află în Galeria din Dresda (The Staatliche Kunstsammlungen Dresden) (**Fig. 3**).

Amintim, tot aici, pe rusul **Ilia Efimovici Repin** (1844–1930) cu pictura *Răspunsul cazacilor zaporojeni către sultanul Mehmed al IV-lea al Imperiului Otoman* sau *Cazacii zaporojeni scriind o scrisoare sultanului turc*, supranumită *Epopeea răsului*. Este un tablou celebru al pictorului rus în care personajele din compoziție se manifestă prin râs. Astfel asistăm la o galerie întreagă de feluri (tipuri) de râs. Oarecum etapizat. Și în crescendo. Începând de la un mic zâmbet (malițios) până la râsul în hohote, de nestăvilit. Tabloul, ulei pe pânză de 3,58 pe 2,03 metri, a fost început în 1880 și terminat abia în 1891. Repin a notat anii în care a lucrat la pânză în partea de jos a acesteia. Țarul Alexandru al III-lea a cumpărat tabloul cu 35.000 de ruble, această sumă reprezentând la vremea aceea cel mai scump preț plătit până atunci pentru o pictură rusească. De atunci și până astăzi, tabloul este expus la Muzeul rus din Sankt Petersburg (**Fig. 4**).

Și aducem alături pe cel mai cunoscut pictor român, **Nicolae Grigorescu** (1838–1907) cu pictura *Țărăncuță*. Casa de licitații pariziană Boisgirard și Asociația a programat la începutul lunii (aprilie 2012) o licitație cu pictori străini de școală franceză. Nicolae Grigorescu a fost vedeta licitației, cu cele mai scumpe două picturi ale sesiunii de la Druot Richelieu. Printre care pictura „Țărăncuță”, 54 × 74 cm, ulei pe pânză. Adjudecată cu suma de 45.000 de euro (detaliu, **Fig. 5**).

Pe urmă vine contemporanul nostru **Andrei Medinski**, cu desenul *Râs*, desen în creion, 29,7/21 cm, anul execuției 2015 (**Fig. 6**); *Râsul (Lynx lynx)*, desen în creion, 29,7/21 cm, anul execuției 2015 (**Fig. 7**); *Cal răsând*, desen în creion, 29,7/21 cm, anul execuției 2015, (**Fig. 8**) și *Râsul calului*, desen în creion, 29,7/21 cm, anul execuției 2018 (**Fig. 9**), aflate în colecții particulare.

Și, în sfârșit, **Stan și Bran** (Stan Laurel, n.1890-d.1965 și Oliver Hardy n.1892-d.1957) în filmul *Fra Diavolo* (The Devil's Brother). Comedie din anul 1933, în regia lui Hal Roach și Charley Rogers (**Fig. 10**).

Încheiem totuși cu o spusă a lui Rabelais: „Tirez le rideau, la farce est jouée!” („Trageți cortina, comedia s-a sfârșit!”).

Și totuși, ce mai urmează? Urmează, **De-a Plânsu' (fără Râsu')**.

Listă figuri

- Fig. 1 *Malle Babe*, ulei pe pânză, 75/64 cm, anul execuției c. 1633, autor, Frans Hals
- Fig. 2 *Autoportret – The Laughing Man (Rembrandt răsând)*, ulei pe pânză, anul execuției c. 1629–1630, autor, Rembrandt Harmenszoon van Rijn
- Fig. 3 *Bărbat răsând*, ulei pe pânză, 143/130 cm, anul execuției 1656, autor, Iohannes Vermeer cunoscut mai ales ca Jan Vermeer van Delft
- Fig. 4 *Răspunsul cazacilor zaporojeni către sultanul Mehmed al IV-lea al Imperiului Otoman* sau *Cazacii zaporojeni scriind o scrisoare sultanului turc*, supranumită *Epopeea răsului*, ulei pe pânză de 3,58 pe 2,03 metri, început în 1880 și terminat în 1891, autor, Ilia Efimovici Repin
- Fig. 5 *Țărăncuță* (detaliu), 54 × 74 cm, ulei pe pânză, anul execuției?, autor, Nicolae Grigorescu
- Fig. 6 *Râs*, desen în creion, 29,7 × 21 cm, anul execuției 2015, autor Andrei Medinski
- Fig. 7 *Râsul (Lynx lynx)*, desen în creion, 29,7 × 21 cm, anul execuției 2015, autor Andrei Medinski
- Fig. 8 *Cal răsând*, desen în creion, 29,7 × 21 cm, anul execuției 2015, autor Andrei Medinski

- Fig. 9 *Râsul calului*, desen în creion, 29,7 × 21 cm, anul execuției 2018, autor Andrei Medinski
- Fig. 10 *Stan și Bran* (Stan Laurel și Oliver Hardy) în filmul *Fra Diavolo* (The Devil's Brother). Comedie din anul 1933, în regia lui Hal Roach și Charley Rogers

Bibliografie

Anania 2011	Anania Bartolomeu Valeriu, <i>Biblia cu ilustrații – Pentateuhul</i> , vol.1, București, 2011.
Amaritei 2016	Amaritei Constantin, <i>Râd ca prostu'. Fals tratat de râsologie, scris în cușca Râsului</i> , București, 2016.
Dragomir 2016	Dragomir Alexandru, <i>O teză de doctorat la Dumnezeu – exerciții de gândire</i> , București, 2016.
Dragomirescu 1986	Dragomirescu Mihai, <i>Medicina și arta plastică</i> , Timișoara, 1986.
Ghițescu 1965	Ghițescu Gh., <i>Anatomie artistică, vol.3, Expresia</i> , București, 1965.
Glucksmann 1992	Glucksmann Andre, <i>Prostia</i> , București, 1992.
Gombrich 1975	Gombrich E. H., <i>O istorie a artei</i> , București, 1975.
Grigorescu 1969	Grigorescu Dan, <i>Expresionismul</i> , București, 1969.
Johnson 2015	Johnson Paul, <i>O istorie a lumii moderne 1920–2000</i> , București, 2015.
Medinski 2016	Medinski Andrei, <i>Asta e!-album</i> , Timișoara, 2016.
Ravich 2010	Ravich Lenny, <i>Terapia prin râs</i> , București, 2010.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

O FAMILIE DE ARTIȘTI, GEORGETA (GETA) ȘI ANDREI MEDINSKI

Ioan Iovan*

Critical considerations and evocations on the artistic opera of two visual artists from Timișoara: Geta and Andrei Medinski

Abstract: A family of artists united by marriage, but different in style and artistic vision – Geta and Andrei Medinski. Geta Medinski adds in her art the nostalgia of childhood, stylistically inscribed in an inspired formula of a convincing hyperrealism. Meanwhile, her scenographic projects for theater and opera reveal a very deep cultural and artistic memory. Andrei Medinski overflows in the approach of a more or less pathetic expressionism, with Circus Mundi and Nights with Paricia Kaas themes. It is about a family of artists who complete the unity in diversity of an entire generation of art creators, born in Banat around 1950.

Cuvinte cheie: Andrei Medinski, Geta Medinski, pictură, artă, scenografie

Keywords: Andrei Medinski, Geta Medinski, painting, art, scenography

1. Introducere

Plasticienii din Timișoara, **Georgeta (Geta) Medinski** și **Andrei Medinski**, și-au trăit o întreagă viață muncind în domeniul artistic (pictură, scenografie, scris, activități de patrimoniu, publicistică) și fac parte dintr-o generație artistică a Banatului, născută în jurul anului 1950, care continuă cu cinstă generația artistică anterioară și este un exemplu ce trebuie urmat de generația care urmează, având reperele valorice definitiv consolidate. Înșirăm alăturat, aleator desigur, fără pretenția de a ierarhiza în vreun fel, pe artiștii bănățeni ai generației amintite, mulți dintre ei, membrii (în tinerețea lor) ai *Atelierului 35*: Suzana Fântânariu, Ștefan Călărășanu, Doina Pocioianu, Constantin Răducan, Ionel Cinghiță, Eugenia Olar, Ladislau Pokker, Ioan Iovan, Georgeta (Geta) Medinski, Andrei Medinski, Dana Olariu, Daniela Orăvișanu, Călin Beloesu, Viorel Cosor, Dumitru Șerban, Păscuța Iovan, Lucia Moise, Nicolae Ungar, Dumitru Șerban, Adrian Marian, Nora Novak, Sorin Nicodim, Lia Popescu, Lucia Preda, Carmen Matei, Ecaterina Neagu, Constantin Catargiu, Alexandru Jakabházi, Doina Mihăilescu, Alfred Iancu, Paula Köttinger, Felicia Selejan, Elisabeta Ochsenfeld, Camelia Crișan Matei, Vasile Lihor Laza, Silvia Mihăescu, Ion Oprescu, Marieta Pamfil, Ioan Rohan Șandru, Radu Tikanete, Gheorghe Văleanu, Pavel Vereș, Cristian Robert Velescu, Traian Baia, Eugen Gondi, Arcadie Ianto, Iosif Király, Ilie Munciariu, Corina Mutu, Ioan Someșan, Iosif Kramer, George Petre, Cristina Nagy, Rodica Buștiuc, Carmen Paiu, Stela Lie, Valeriu Mladin, Mihai Olteanu și alții. Chiar și această înșiruire este de natură să sublinieze că generația referită, cu pasul făcut către nivelul măștrilor, se alcătuiește în prezent ca fiind partea cea mai valoroasă, mai consistentă, a artei din Banat și din Timișoara. Ca toate generațiile, evident, și această generație nu este uniformă, prezintă, în mod firesc, diferențe de personalitate, de realizare, de stil și de tematică, de genuri și de specii, de tehnică și de comunicare, de valoare artistică, de importanță și amploare a operei, dar, privită în ansamblu, prezintă un întreg nu doar cantitativ, ci, mai ales, calitativ, cu vădite contribuții la arta din Banat și la arta românească contemporană.

Așadar, **Georgeta (Geta)** și **Andrei Medinski**. Doi artiști uniți printr-o căsnicie ce durează de decenii bune. Dar, totodată, doi soți care la prima vedere contrastează, ca să nu zic că diverg de-a dreptul, prin viziune și manifestări artistico-plactice. Cu abordări personale diferite, specifice fiecăruia dintre ei. Scriem în continuare despre fiecare în parte.

* Uniunea Artiștilor Plastici din Timișoara, str. George Enescu, nr. 1, Timișoara.

2. Georgeta Medinski

Pentru **Georgeta (Geta) Medinski** reluăm o biografie succintă. Născută la 23 noiembrie 1954 în Sănnicolau Mare, județul Timiș. Fiica lui Anton și Dorina. Școala primară, gimnaziul și liceul la Sănnicolau Mare. Absolventă a Facultății de Arte Plastice Timișoara, 1976. Licențiată în Arte Vizuale 1995. Membră a Uniunii Artiștilor Plastici din România. Expoziții personale în țară și străinătate: 1991 Galeria Helios, Timișoara; 1992 „Secvențe”, Teatrul Național Timișoara; 1992 Tirol, Austria; 1993 Secția de Artă a Bibliotecii Județene Timiș; 1995 „Secvențe 2”, Teatrul Național Timișoara; 1997 Galeria Dure, Timișoara; 2003 Galeria Carola S Timișoara; Expoziția *Amândoi* – Casa Artelor Timișoara, 2015. Numeroase expoziții de grup sau colective în țară și străinătate și de asemenea participări la tabere de creație. Lucrări în colecții private din țară. Și străinătate: Belgia, Polonia, Spania, Norvegia, Emiratele Arabe, Maroc, Australia, SUA, Anglia, India. A realizat scenografia și costumele la peste 100 de spectacole teatrale și de operă. Premii și distincții: 1996 Premiul pentru scenografie la Festivalul Internațional „Autor '96” pentru spectacolul „Văzătorule, nu fi un melc” de Matei Vișniec; 2004 Premiul pentru scenografie a Uniunii Artiștilor Plastici din România; 2004 Ordinul Meritul Cultural în grad de Cavaler, Categoria D – „Arta spectacolului”; 2005 Titlul de Societar de onoare al Teatrului Național „Mihai Eminescu” Timișoara; 2014 Premiul Pro Cultura Timisiensis 2014 – categoria certitudinii; 2015 – Diplomă de Excelență pentru întreaga activitate (acordată de Primăria Municipiului Timișoara – 2015).

Artista se particularizează în cadrul acestei generații atât de variate, ca operă dar și omenește, printr-o relevantă sensibilitate și printr-o deosebită finețe, printr-o mare discreție și printr-o exemplară modestie. Pictura dumneai îi seamănă atât de mult încât pare ruptă din sine, încât nu lasă impresia că își construiește opera, ci numai că o trăiește. Acesta și este, de fapt, adevărul, căci lucrările pe care le-a realizat se adresează în primul rând afectivității și sensibilității, zonei sufletești de sensibilitate. Privilegiază sentimentul, dar nu o face la modul sentimental, dulceag, ci printr-o simțită prezentare a unor obiecte, a unor amintiri încărcate de nostalgie, rămase din vremurile apuse ale părinților și bunicilor. Prin simpla lor prezență, stârnesc amintiri, părănd a prinde viață și a povesti, a-și spune istoria. Aceste anume lucruri, la modul acesta, încetează a mai fi neutre, scoase din timp și din uz, sunt documente de existență, sunt mărturii despre oameni care și-au trăit viața cândva, așa cum au putut, așa cum le-a fost dată. Din acea viață a făcut parte și copilăria artistei, și ea apusă demult, atunci.

Așadar, pictura Georgetei (Getei) Medinski este o pictură de evocare, de nuanță nostalgică și cu sensibilitatea sanguinizată melancolică, este o pictură a unei lumi de intimitate care trăiește prin ce arată și prin tăcerea în care se lasă resuscitată, prin obiecte rămase, ieșite din timp și care își justifică prezența tocmai datorită încărcăturii de sentiment, de amintiri. Fiecare lucrare, prezentând obiecte, determină retrăirea unei amintiri și în care, nevăzute, sunt închise personaje și întâmplări, momente și stări. Nu sunt, nicidecum, simple naturi statice, sunt compoziții de amplă comunicare artistică, prin ce prezintă, evident, dar, mai ales, prin ce semnifică, prin ce evocă. Lucrurile sunt semnificative prin forma și prin expresia lor, dar, mai ales, sunt active prin înțelegerea pe care o determină. Este important, în lucrările dumneai, acest dialog, această îngemănare egală, ca adresare a ceea ce se vede și a ceea ce se înțelege din imaginea anume alcătuită. Anume alcătuită, ea însăși, pentru evocare și pentru trăire, pentru retrăire și pentru faptul amintirii. Obiectele prezentate nu sunt deloc indiferente, ci sunt investite cu rolul de a păstra vii personaje și momente care nu mai există, dar trebuie, măcar puțin, cât merită, și merită mult, căci sunt fragmente de viață trăită, să nu fie lăsate să dispară în uitare, în neant. Fiind în lucrările artistei o adresare în primul rând sufletească, sunt lucrări de suflet, împrejurare care le sporește acțiunea afectivă, dar acționează, cum și e de așteptat, și asupra arsenalului artistic, asupra mijloacelor de expresie alcătuind un anume tip de limbaj imagistic, asupra morfologiei și sintaxei formelor, asupra stilisticii. Aceste lucrări fac parte din categoria lucrărilor de artă în care conținutul cheamă și hotărăște limbajul, arată care trebuie să fie caracterul formelor, sensul lor, expresia anume, felul lor de a se articula pentru a fi efectiv funcționale artistic și funcționale pentru comunicare.

Georgeta (Geta) Medinski ilustrează cazul operei în care există o perfectă adecvare între conținut și formă, dar și între artist și operă. De regulă, trecutul, rezumat în amintire, se amplifică, devine mai bun, mai frumos, sporește legăturile de suflet. Pentru că nu mai există, trecutul devine permanent un teren de înnobilare și de acțiune de înfrumusețare, în care sufletul se implică din plin și transfigurează

adânc. Lumea amintirilor, pentru artistă, lumea bunicilor și a părinților nici nu poate fi altfel decât lirică și romantică, fină și sensibilă, transparentă, evanescentă ca o pânză de păianjen dimineața încărcată cu bobite de rouă și nu poate acționa decât nostalgic. La rândul ei, tăcerea lucrurilor, tot transparentă și înrourată, vorbește, povestește, căci lucrurile au primit suflet și însumează o istorie pe care o exprimă.

Lumea din pictura Georgetei (Getei) Medinski este o lume a obiectelor, dar a unor obiecte cu suflet, cu viață și cu istorii valabile. Sufletele lor, viața ce o au, istoriile lor sunt cele pe care oamenii le-au așezat în ele și le păstrează așa cum au fost. Acum povestesc, și povestesc de fiecare dată, ori de câte ori sunt privite și sunt luate în considerare. Spun povești despre oameni care nu mai sunt, despre momentele unui timp trecut în neant, dar o fac cu un plus de poezie, cu un plus de căldură, cu un plus de omenesc. De aceea lucrările Georgetei Medinski nu intră în statutul de naturi statice, pentru că nu sunt realizate pentru a arăta lucruri expresive în sine, ci ne propun lucruri angajate narativ, ele sunt personaje, sunt întâmplări, sunt momente evocate cu complexitatea lor de existență, chiar dacă acum sunt trecute din realitate în amintire. Evocarea este vie, încât pare o piesă de teatru pusă în scenă și care poate fi jucată oricând, chiar dacă personajele și faptele mai există numai în minte și în suflet. Trebuie remarcat că lucrurile și oamenii evocați de artistă primesc în imagine un plus de relevanță între sensibilitatea simțirii și realismul formelor din restituirea lor vizuală. Originare fiind ca amintiri și ca stări sufletești, sunt restituite, resuscitate cu mijloacele realului și nu cu cele ale visului sau imaginarului. Apar trezite la viață, la prezent.

Emblematic sunt compozițiile din ciclul închinat recuzitei de teatru: *Vezi, Scrisori și bujori, Manechin și Pălăria și bastonul D-voastră!*, în care artista pictează cu minuție obiectele și semnificația lor simbolică. De asemenea, mănunchiuri de scrisori care au venit dar nu și-au mai găsit adresantul. Care a plecat, lipsește sau mai are adresă (pe lumea asta). În mod pragmatic, Geta Medinski realizează în imagine asemenea povești cu un dens du-te-vino între trecutul apus și prezentul predispus sufletește. Asemenea istorisiri, cu lucruri prezente și oameni care nu mai există, sunt realizate de artistă pentru o traistă cu pere, pentru o mașină de cusut, pentru o pianină, pentru diferite haine, pentru pantofi și *tutu-ul* de balerină, pentru ceasul cu pendulă, pentru o grămăjoară de ciuperci... Toate aparțin universului casnic, orizontului domestic și toate sunt mărturii pentru buncii și părinții care trăiesc în amintire și sunt și mai vii în pictură. Într-o altă compoziție, *Acasă*, ne este prezentată, la fel de realist, o curte năpădită de buruieni, cu rufe de multă vreme întinse la uscat. Dar vântul nu mai bate, s-a oprit. S-a oprit și timpul, cine știe de când.

3. Andrei Medinski

Andrei Medinski este pictor și scriitor, expert în valori de patrimoniu. Alăturăm, tot așa, o scurtă biografie a artistului. S-a născut la 19 noiembrie 1948 în localitatea Dumitra, județul Bistrița Năsăud. Fiu al lui Andrei (dascăl de limba rusă! Și franceză!) și al Elizei Medinski. A copilărit în comuna Leșu din județul Bistrița-Năsăud. A făcut școala primară și gimnazială în Leșu, iar liceul în orașul Năsăud. (*Celebrul liceu George Coșbuc din Năsăud care a dat o grămadă de academicieni—27 și un pictor. Pe subsemnatul!* – se laudă ironic artistul). A absolvit Facultatea de Arte Plastice Timișoara în 1976. Licențiat în Arte Vizuale 1995. Înainte a încercat și altele. Are studii parțiale de psihopedagogie și teologie. La Cluj și Sibiu. Este membru al Uniunii Artiștilor Plastici din România. A avut numeroase expoziții personale și de grup în România cât și peste hotare. Artistul are lucrări în colecții private din țară. Și străinătate. Precum: Italia, Franța, Portugalia, Columbia, Serbia, Ungaria, Germania, Grecia, Luxemburg, Danemarca, Georgia, Olanda, Austria, Elveția, Noua Zeelandă, Belgia, Polonia, Spania, Norvegia, Emiratele Arabe, Maroc, Australia, SUA, Anglia, India. A publicat 4 volume de proză scurtă. Volumul *Nacela ruptă* (editura Hestia, 2001), pentru care a luat *Premiul Uniunii Scriitorilor din România-Filiala Timișoara, Bărbați de o zi și femei de-o noapte* (editura Marineasa, 2006), *Mersul piticului* (editura Eurostampa 2013) și *Anul Jderului* (editura Eurostampa 2017). De asemenea, a scos albumul de schițe și desene în creion – *Asta e!* (editura Eurostampa 2016). În 2014 a primit *Premiul de Excelență – pentru întreaga operă artistică*, acordat de Primăria Municipiului Timișoara.

Deși, în pictură **Andrei Medinski** se declară *încrămănit în proiect*, iar în proze, acolo unde *ploile existențiale* înecă opțiunile, idealurile imediate, cele multe și mărunte inclusiv sexul, reverberează rareori (și asta doar spasmodic), în viața de toate zilele artistul a fost mai mult *un liber-schimbist* (Consemnează

unde va că *a străbătut câmpia muncii* robotind ca: muncitor forestier, învățător, strungar (strungar metale, la oi e strungaș!), pictor, profesor, proiectant modele, referent, consilier superior, comentator de artă, expert patrimoniu mobil, agent constatatator, scriitor).

Totuși, artistul prezintă împrejurarea semnificativă a unei neașteptate coincidențe de teme, de viziune și de exprimare, atât în imagine cât și în proza publicată. Cele două limbaje în care se exercită sunt, de asemenea, neașteptat de egale ca pondere și ca valoare artistică. Se conjugă din punct de vedere al conținutului, al viziunii și al stilului. Artistul realizează o pictură expresionistă de observare a personajelor din lumea circului și a spectacolului, lume care nu este închisă în limitele ei, ci extinsă și în importante și numeroase zone ale vieții cotidiene, căci oricare dintre trecătorii de pe stradă sau aflați acasă pot oricând să-și atribuie și să joace unul din rolurile de circ și de spectacol arătate de pictor. Într-un oarecare trecut, asemenea personaje erau întâlnite numai la circ, numai pe scenă, însă astăzi, această lume este perfect egală cu lumea în care am ajuns să trăim și fiecare dintre noi poate fi suspectat că poartă secret, pe dinăuntru, un asemenea personaj. Ne dezvăluie o lume pe dos, dar nu în carnaval, ci în cotidian, în imediat, în realitate, cu roluri clasice, o lume alcătuită din vicii, în care transferul dintre imaginar și real se face cu cea mai mare ușurință, prin personaje de îmbrăcăminte sau goliciune, de comportament și de atitudine, mereu interșanjabile, căci gândul secret al pictorului este acela de a identifica personajul vicios cu personajul „normal”. În lume mișună vicioșii, trăind frenetic vicii care sporesc la nesfârșit ca frecvență și diversitate (divertisment), sunt în largul lor, sunt peste tot, ocupă totul. Unor atât de extinse teme le răspunde, la fel de viu, ironia pictorului, răspărul cu care sunt considerate, un anume umor pe formula *râsu’-plânsu’*, dar la o mai atentă observare se vede că sunt mai aproape de plâns, de tragic și chiar nu lipsește sugestia că, prin lumea circului și a spectacolului, autorul face să se înțeleagă lumea toată, viața însăși. Întreaga lume care și-a pierdut busola și integral a devenit o corabie a nebunilor. Personaje de circ, prostituate, popi, bețivi, erotomane, cu toată mulțimea lor, își caută corespondențe și corespondenți în realitate. Evident, nu lipsește caricaturizarea, deformarea, dar acestea alcătuiesc numai forma din afară a lucrurilor, formă, de altfel, transparentă și care lasă launtric, în suflute, să se vadă o mare tristețe și dezamăgire, chiar un soi de disperare, căci toate aceste ipostaze stau, inevitabil, primejdios, sub semnul unui sfârșit. Printre personaje și preocupările lor fără perdea se văd și banane, maimuțe, instrumente muzicale, pisici, haine sumare care mai mult dezvelesc, evident, apărând nu întâmplător, ci contribuind din plin cu simbolica lor. Este o lume a viciilor, cu atât mai tristă cu cât se vede că este luată peste picior, luată în glumă, în râs (și în plâns), dar Andrei Medinski nu este un moralist, nu își urăște personajele și ceea ce fac ele, ci, dimpotrivă, le privește cu îngăduință și simpatie, căci și aceste vicii, și aceste personaje sunt oameni, sunt în limitele omenescului, cu atât mai mult cu cât își văd de preocupările lor fără să deranjeze, fără a fi amenințătoare în vreun fel, trăiesc plăcerile vieții care le-au fost date și, de altfel, nu ei le-au inventat. Pictorul nu își condamnă personajele, ele există și nu pot fi ascunse, nu pot fi oprite, cum nu poți opri ploaia, poți, cel mult, să te bucuri și tu de ea. Andrei Medinski este un observator, vede și înregistrează spectacolul ce i se oferă; desigur, îl îngroașă puțin, cu oarecare maliție, se amuză, cu atât mai mult cu cât respectivul spectacol, în definitiv, nu este deloc amuzant, căci trăiește o frenezie, de parcă ar fi ultimele clipe, ultimele zvâcniri exasperate ale vieții.

Așadar, avem de a face cu o pictură narativă care prezintă, care arată și, fiind de factură expresionistă, rezumă și deformează pictând personaje ale viciului, devenite personaje ale urâtului. Sunt, toate, personaje tipic expresioniste, în situații expresioniste, pictate în respectiva formulă, în forme subliniate, în culori sonore, țipătoare, mereu contrastante. Este tradusă corespunzător, în imagine, frenezia viciului, destrăbălarea, exacerbarea. Figurile și formele se află în destrămare, în pierdere de consistență, par să treacă în aburi colorați, în halouri alunecând în gri și în translucid. Desenul deformează, culorile strigă, realizând vânzoleala, vacarmul din imagine. Remarcabil este faptul că Andrei Medinski a rămas constant în tematică și statornic în stil, consecvent în viziune și lucrări precum *Dirijorul*, *Cheful*, *Odă bucuriei*, *Lăutari*, *Nacela ruptă*, *Draperia roșie*, *Circari*, *Căderea saltimbancului*, *Amintiri cu Pinochio*, *Arlechini*, *Marionete*, *Visul unui nopti de vară*, *Tot așa*, 1,618, deși realizate în timp, dețin o benefică unitate, o aceeași densitate artistică și un același tonus ridicat al comunicării artistice. Merită menționate, pentru înțelegerea adecvată a picturii sale și a locului pe care îl ocupă în arta din Timișoara, ciclurile *Circus mundi* și *Ispitiri*, toate contribuind la capacitatea pictorului de a fi, el însuși, într-un nivel de evidență al actualității artistice, al problematicei, nu atât la zi, cât ca valabilitate și importanță, ca realizare, ca împlinire a unei intenționalități clare.

Listă figuri

- Fig. 1 *Acasă 1*, U/p, 2 piese, 100/100 cm. 2016, autor, Geta Medinski
Fig. 2 *Acasă 2*, U/P, 2 piese, 100/100 cm. 2018, autor, Geta Medinski
Fig. 3 *Pianina*, U/P, 120/100 cm, 2001, autor, Geta Medinski
Fig. 4 *Pălăria și bastonul D-voastră!*, U/P, 120/100 cm. 1996, autor, Geta Medinski
Fig. 5 *Manechin*, U/P, 100/100 cm. 2009, autor, Geta Medinski
Fig. 6 *Scrisori și bujori*, U/P 100/100 cm. 2010, autor, Geta Medinski
Fig. 7 *Visul unei nopți de vară*, U/P, 200/200 cm, 2006, autor, Andrei Medinski
Fig. 8 *Arlechini*, U/P, 140/140 cm, 2002, autor, Andrei Medinski
Fig. 9 *Suzana și bătrânii*, U/C, 100/100 cm, 1994, autor, Andrei Medinski
Fig. 10 *Circ*, U/P, 100/100 cm, 2001, autor, Andrei Medinski
Fig. 11 *Omul de la Mancha*, U/C, 140/140, 1992, autor, Andrei Medinski
Fig. 12 *Tot așa, 1,614*, U/P, 140/140 cm, 2014, autor, Andrei Medinski
Fig. 13 *Sfnx*, U/P, 100/100 cm. 2015, autor, Andrei Medinski

Bibliografie

Cebuc et alii 1996	Cebuc Alexandru, Florea Vasile, Negoită Lăptoiu, <i>Enciclopedia artiștilor români contemporani</i> , vol. 1, București, 1996.
Cebuc et alii 1998	Cebuc Alexandru, Florea Vasile, Negoită Lăptoiu, <i>Enciclopedia artiștilor români contemporani</i> , vol. 2, București, 1998.
Cebuc et alii 2000	Cebuc Alexandru, Florea Vasile, Negoită Lăptoiu, <i>Enciclopedia artiștilor români contemporani</i> , vol. 3, București, 2000.
Cebuc et alii 2001	Cebuc Alexandru, Florea Vasile, Negoită Lăptoiu, <i>Enciclopedia artiștilor români contemporani</i> , vol. 4, București, 2001.
Iovan 1977	Iovan Ioan, <i>Stil și expresivitate</i> , Timișoara, 1977.
Iovan 2003	Iovan Ioan, <i>Dicționar al artiștilor contemporani din Banat</i> , Timișoara, 2003.
Iovan 2017	Iovan Ioan, <i>Evocări</i> , Timișoara, 2017.
Medinski 2017	Medinski Andrei, <i>Anul Jderului</i> -ediția I, Timișoara, 2017

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

CONSERVARE-RESTAURARE

SITUAȚIA MUZEELOR ȘI COLECȚIILOR PUBLICE DIN JUDEȚUL TIMIȘ

Dana Stancovici*

Museums are not forever¹

The situation of museums and collections in Timiș County

Abstract: The inspections of the county museums carried out by the Timiș County Directorate of Culture aimed to check the inventories of mobile cultural wares, to verify the implementation of preventive conservation and the restoration of cultural wares, to verify that legally mandated conditions regarding the exposition of cultural wares are respected, to verify that security measures are as mandated and to verify the implementation of legislation regarding the proper indexing of mobile cultural heritage. The main organizational faults are: the lack of trained personnel (this leads to disinterest towards heritage wares, unfamiliar legislation and norms regarding safeguarding cultural heritage) on one side, and the political decisions on the other, both leading to sometimes alarming situations regarding the conservation of the inspected cultural heritage wares. As a consequence, flawed storage, disorganized indexing, great temperature and humidity variations were encountered (in most cases, the variations were far beyond acceptable limits). Deriving from the lack of knowledge pertaining to existing legislation is the lack of accreditation for the inspected museums and public collections. Highlighting local cultural heritage through expositions constitutes a compulsory method of dissemination which, besides its educative character, has the purpose of showing its importance and solve issues regarding conservation, restoration and an adequate tourist and museum highlighting of cultural heritage.

Keywords: museums, Timiș county, conservation, storage, expositions, microclimate

Cuvinte cheie: muzee, județul Timiș, conservare, depozitare, expoziții, microclimat

1. Introducere

Începând cu sec. al XIX-lea colecțiile se deschid scopurilor științifice și apare ideea că, „scopul muzeului nu poate fi altul decât colecționarea și conservarea monumentelor, păstrarea și restaurarea lor, ca să nu fie deteriorate ori ca să nu dispară, apoi a le expune științific în modul cel mai favorabil și a stabili toate raporturile cari pot servi pentru cunoașterea lor, pentru știință întocmai ca și pentru cultura generală”².

Definiția dată de ICOM³ spune că: „muzeul este o instituție cultural științifică care are drept obiectiv colectarea și conservarea bunurilor culturale și valorificarea lor prioritar prin expunere, în scop de instruire, educare și agrement a celui mai larg public”⁴.

Conform legislației în vigoare⁵, muzeele au misiunea să cerceteze, conserve și să restaureze bunurile culturale, să evidențieze, accesibilizeze și disemineze informația științifică în scopul educării și recreării publicului. Prin activitatea lor, contribuie la cunoașterea și promovarea măturii materiale și spirituale ale existenței și evoluției comunității umane și mediului înconjurător.

* Direcția Județeană pentru Cultură Timiș, str. Episcop Augustin Pacha, nr.8, e-mail: danastancovici@yahoo.com

¹ Lesson from Brazil: Museums are not for ever, september 5, 2018.

² Petranu 1922, 19.

³ ICOM <http://www.icom-cc.org/>

⁴ <https://icom.museum/en/activities/standards-guidelines/museum-definition/> Statutul adoptat de adunarea generală ICOM 9 iulie 1956.

⁵ Legea muzeelor și a colecțiilor publice nr. 311/2003, cap. I, art. 2, lit. a și b: lege care reglementează regimul juridic general, clasificarea și principiile organizării și funcționării muzeelor și colecțiilor publice, precum și a colecțiilor private accesibile publicului, definește **muzeul** ca instituția publică de cultură, aflată în serviciul societății, care colecționează, conservă, cercetează, restaurează, comunică și expune, în scopul cunoașterii, educării și recreării, măturii materiale și spirituale ale existenței și evoluției comunităților umane, precum și ale mediului înconjurător și **colecția** ca ansamblul de bunuri culturale și naturale, constituit în mod sistematic și coerent de către persoane fizice sau persoane juridice de drept public ori de drept privat.

2. Scurt periplu prin istoricul muzeelor bănăţene

Prima iniţiativă de înfiinţare a unui muzeu în Timişoara, aparţine Societăţii de Istorie şi Arheologie din Ungaria de Sud condusă de Ormós Zsigmond⁶, constituită în 1872, în statutul căreia se prevedea constituirea unui muzeu arheologico-istoric⁷ în oraş. Muzeul Banatului îşi deschidea astfel porţile pentru public câţiva ani mai târziu, în 24 mai 1877⁸. Între anii 1919–1949, muzeul funcţionează în diferite sedii: într-o clădire de pe str. Lonovici, în clădirea actuală a Bibliotecii Filialei Timişoara a Academiei Române (str. A. Pacha nr. 7), în „Palatul Cultural” – astăzi sediul Teatrului Maghiar de Stat „Csiky Gergely” Timişoara (str. Alba Iulia nr. 2). În anul 1947, muzeului bănăţean i se atribuie clădirea Castelului Huniade⁹. Colecţiile, de acum îmbogăţite şi expoziţiile permanente cuprindeau, până în anul 2000, secţiile de arheologie, istorie, ştiinţele naturii, artă, etnografie precum şi Muzeul Satului Bănăţean. În anul 2000, Muzeul Satului Bănăţean a devenit instituţie de sine stătătoare, iar în 2005, secţia de etnografie devine parte integrantă a acestuia. Secţia de artă a Muzeului Banatului, devine în 2006 Muzeul de Artă Timişoara, cu sediul în Palatul Baroc.

În perioada interbelică, mai precis în anul 1932 se înfiinţează în Lenauheim, în casa construită în 1775, imobil în care s-a născut poetul romantic german Nikolaus Lenau (1802–1850), colecţia memorială „Nikolaus Lenau”, colecţie ce cuprindea piese etnografice legate de cultura şvabilor bănăţeni, o colecţie de păpuşi îmbrăcate în port tradiţional şvălesc, cărţi şi manuscrise care aparţineau poetului romantic german.

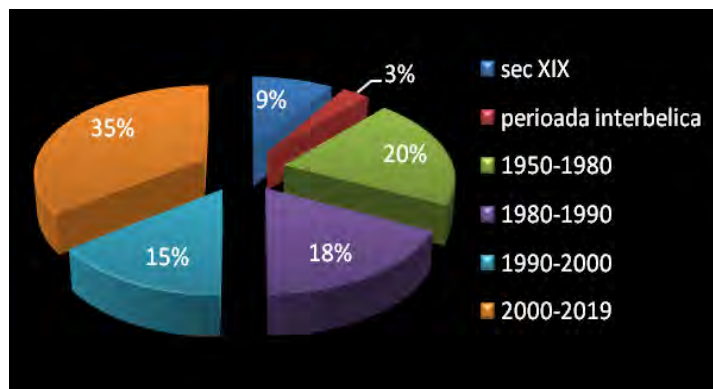

Diagrama 1: Grafic reprezentând momentul înfiinţării muzeelor în jud. Timiş

Muzeul din Lugoj prinde contur în anul 1950, reunind colecţiile unor personalităţi locale ca: Victor Mihali de Apşa (episcop greco-catolic), Ioan Boroş, Traian Simu şi învăţătorul Ioan Stratan. Clădirea, care adăposteşte din 1968 muzeul, a fost construită la sfârşitul secolului al XIX-lea şi a fost cumpărată în 1951 de Ministerul de Finanţe, care este şi actualmente proprietar.

Între anii 1960–1980, se înfiinţează colecţiile muzeale ale Mitropoliei Ortodoxe a Banatului, a Episcopiei Ortodoxe Sârbe şi muzeele din Buziaş, Deta, Jimbolia, Cenad.

Anii '80 ai secolului al XX-lea aduc schimbări majore pentru muzeele şi colecţiile din ţară. La Plenara largită a C.C. al P.C.R. din 1 iunie 1982, Nicolae Ceauşescu lansa o idee, greu digerabilă şi dificil de înţeles la momentul respectiv, care privea situaţia muzeelor României. Este vorba despre „unificarea muzeelor într-un singur muzeu central de istorie care să cuprindă toate documentele mai importante, (...) muzeele din alte centre urmând să cuprindă documente care se referă la zona muzeului”¹⁰. Prin urmare, autorităţile centrale înfiinţează o serie de muzee în subordinea primăriilor din judeţ, iar cele existente suferă modificări majore de conţinut. Se reorganizează expoziţiile permanente şi circuitul expoziţional al Muzeului Banatului, al Muzeului Militar Timişoara, al muzeului din Lugoj şi al celor din Buziaş, Sănnicolau Mare, Ciocova, Jimbolia.

După 1990, schimbarea regimului politic din România aduce o nouă abordare în materie de muzee şi colecţii. În încercarea de a contura un nou demers muzeografic, se modifică conţinutul tematicilor expoziţionale, se demontează o parte din expoziţii, în special cele dedicate perioadei epocii comuniste, iar o parte din spaţiile expoziţionale sunt abandonate. În procesele retrocedărilor, a disputelor dintre proprietarii de drept, muzeele îşi restrâng sau, în unele cazuri, pierd spaţiile de expunere.

⁶ Medeleţ, Toma 1997, 13.

⁷ Medeleţ, Toma 1997, 14.

⁸ Medeleţ, Toma 1997, 22.

⁹ Medeleţ, Râmneanţu 2003, 13, 236.

¹⁰ Moisa 2011, 320.

Zece ani mai târziu, se conturează două muzee noi în Jimbolia. Tot în această perioadă, prin reorganizare, din Muzeul Banatului se înființează Muzeul de Artă și Muzeul Satului Bănățean. Muzeului Minorității Bulgare din localitatea Dudeștii Vechi i se alocă o clădire nouă. Regia Autonomă de Transport Timișoara inițiază înființarea muzeului și clasarea primelor piese din colecție. În 2014, expoziția memorială „Traian Vuia”, găzduită în Căminul Cultural din comuna cu același nume, se reorganizează prin construirea unei clădiri a Muzeului „Traian Vuia”. În Timișoara, ia naștere primul muzeu particular de artă contemporană în 2018 (vezi Harta).

3. Situația *de facto*

În perioada 2016–2019 Direcția Județeană pentru Cultură Timiș a desfășurat o serie de controale la sediul instituțiilor specializate din județul Timiș care gestionează bunuri care fac parte din patrimoniul cultural național – muzee și colecții publice – în scopul verificării respectării prevederilor legale¹¹.

Au fost verificate cele 34 muzee și colecții din jud. Timiș, aflate în baza de date cImeC¹² (vezi Anexa 1).

Controalele efectuate de Direcția Județeană pentru Cultură Timiș la muzeele menționate din județ au avut ca obiective principale: verificarea inventarierii bunurilor culturale mobile¹³, verificarea asigurării conservării preventive și restaurarea bunurilor culturale¹⁴, verificarea asigurării condițiilor prevăzute de legislație privind expunerea și depozitarea bunurilor culturale mobile¹⁵, verificarea asigurării condițiilor de securitate, respectarea reglementărilor privind clasarea patrimoniului cultural mobil¹⁶.

În expunerea concluziilor am organizat instituțiile specializate din jud. Timiș (de la A la G) în funcție de forma de proprietate, de aria de acoperire teritorială, de mărimea și importanța patrimoniului deținut sau de faptul dacă mai sunt în funcțiune¹⁷.

A. În administrarea autorităților județene (CJ Timiș):

1. **Muzeul Național al Banatului Timișoara**, înființat în anul 1872. Funcționează de-a lungul anilor sub diferite denumiri (Societatea de Istorie și Arheologie din Timișoara 1872, Societatea Muzeală de Istorie și Arheologie 1884, Muzeul Bănățean 1922, Muzeul Banatului 1935, Complexul Muzeal al Banatului 1989). Reorganizat în anul 2000, prin desprinderea Secției de etnografie (Muzeul Satului Bănățean) și în 2005, prin desprinderea Secției de artă (Muzeul de Artă Timișoara). În anul 2016, devine muzeu cu statut național, reacreditat¹⁸ în 2018. Sediul oficial este în Castelul Huniade, clădire monument istoric, în prezent aflată în reabilitare.

Colecțiile Muzeului Național al Banatului cuprind obiecte de patrimoniu, structurate pe următoarele domenii: arheologie, istorie, memoriale, numismatică, medalii, colecția tehnică și științele naturii, carte veche cu mențiunea că respectivele colecții nu sunt înființate printr-o decizie managerială, atribuirea lor

Diagrama 2: Clasificarea muzeelor și colecțiilor publice în funcție de aria de acoperire, de importanța patrimoniului și forma de proprietate.

¹¹ Mulțumesc și pe această cale domnilor dr. Sorin Predescu și dr. Victor Bunoiu pentru sprijinul acordat și respectiv pentru ajutorul efectiv oferit în efectuarea acestor demersuri.

¹² Institutul Național al Patrimoniului (cImeC), București–1999–2019, Ghidulmuzeelor.cimec.ro.

¹³ Ordinul nr. 2035/2000 pentru aprobarea Normelor metodologice privind evidența, gestiunea și inventarierea bunurilor culturale deținute de muzee, colecții publice, case memoriale, centre de cultură și alte unități de profil.

¹⁴ HG nr. 1546/18 decembrie 2003 pentru aprobarea Normelor de conservare și restaurare a bunurilor culturale mobile clasate.

¹⁵ Legea nr. 182/2000 privind protejarea patrimoniului cultural național mobil.

¹⁶ HG nr. 886/2008 Norme de clasare a bunurilor culturale mobile.

¹⁷ Legea muzeelor și a colecțiilor publice nr. 311/2003, cap. III, secțiunea 1.

¹⁸ OMCC nr. 2185/2007 Normele de clasificare a muzeelor și colecțiilor publice.

la așa-numitele colecții fiind făcută pe criterii arbitrare. Muzeul Național al Banatului derulează proiecte de cercetare preponderent în domeniul arheologiei. Principala sursă de îmbogățire a patrimoniului muzeal o constituie însă cercetarea arheologică preventivă, activitate care practic a supraaglomerat spațiile muzeului și așa precare din punct de vedere al depozitării. Se poate remarca stagnarea procedurilor de inventariere a acestor piese, restaurarea pieselor din materii prime sensibile (piele, metal, lemn) fiind făcută cu întârzieri mari și inconstant (aspecte ce pot duce la pierderi iremediabile) prin contracte de prestări servicii cu specialiști externi în domeniu.

În urma controlului efectuat¹⁹ s-a constatat faptul că întocmirea fișelor analitice de evidență a obiectelor de patrimoniu și clasarea colecțiilor stagnează de ani buni. Procentul bunurilor culturale clasate din colecțiile muzeului este de 0,049% (respectiv 286 piese conform bazei de date cIMeC²⁰).

Registrul inventar nu îndeplinește condițiile Ordinului nr. 2035/2000²¹, cel încă în uz fiind cel folosit în ultimele decade ale secolului al XX-lea. Există în evidența Biroului Contabilitate tabele de tip Excel pentru colecțiile: monede, aur, medalii, științele naturii.

Începerea în urmă cu 12 ani a reabilitării clădirii Muzeului Național al Banatului a atras după sine relocarea spațiilor de depozitare și închiderea totală a expozițiilor permanente (**Fig. 1**).

Depozitele muzeului au fost mutate pe latura de sud a clădirii, în majoritate foste birouri sau săli de expoziție și în extravilanul localității Giroc, în spații care au aparținut unei foste unități militare (piese arheologice, unele manufacturate din lemn), precum și în diverse spații din Bastionul Theresia și Muzeul de Artă Timișoara. Asigurarea conservării preventive²² în condițiile date lasă mult de dorit (**Fig. 2**).

În prezent, muzeul își desfășoară activitatea în clădirea Bastionului Theresia unde se află birourile administrației și o serie de săli dedicate expozițiilor temporare.

La data efectuării controlului, Muzeul Național al Banatului își îndeplinea defectuos majoritatea atribuțiilor stipulate de lege²³. S-au aplicat amenzi²⁴ atât pentru încălcarea normelor de conservare a patrimoniului muzeal, cât și pentru partea de reabilitare a clădirii. Laboratorul zonal de conservare–restaurare nu este autorizat²⁵ de către Ministerul Culturii, autorizarea laboratorului trenând de mulți ani.

În nota de constatare privind îndeplinirea condițiilor și criteriilor de acreditare a Muzeului Național al Banatului, DJC Timiș a recomandat acreditarea temporară²⁶. Recomandarea a fost ignorată de Comisia Națională a Muzeelor și Colecțiilor, Muzeul Național al Banatului fiind reacreditat prin Ordinul MCIN nr. 2073/08.02.2018.

2. Muzeul Național al Banatului/Secția de Științele Naturii – funcționează ca și secție a Muzeului Național al Banatului. Expoziția permanentă este închisă pentru public, clădirea este în reabilitare de

¹⁹ Raport control DJC Timiș nr. 1894/29.06.2016.

²⁰ <http://clasate.cimec.ro/lista.asp?det=8124-Muzeul-Banatului-TIMISOARA>.

²¹ Ordinul nr. 2035/2000 pentru aprobarea Normelor metodologice privind evidența, gestiunea și inventarierea bunurilor culturale deținute de muzee, colecții publice, case memoriale, centre de cultură și alte unități de profil.

²² HG nr. 1546/18 decembrie 2003 pentru aprobarea Normelor de conservare și restaurare a bunurilor culturale mobile clasate

²³ Legea nr. 182/2000 art. 23, alin. 1.

²⁴ Proces-verbal de constatare și sancționare a contravenției nr. 4/06.07.2016, seria MCPN nr. 0007704 – amendă 10 000 lei.

²⁵ Legea nr. 182/2000, cap. IV., art. 28, alin. 4 – Laboratoarele și atelierelor care efectuează lucrări de conservare și restaurare a bunurilor culturale mobile clasate funcționează pe baza unei autorizații eliberate de Ministerul Culturii și Cultelor, cu avizul Comisiei Naționale a Muzeelor și Colecțiilor, potrivit normelor privind autorizarea laboratoarelor și a atelierelor de conservare și restaurare.

²⁶ Nota de constatare DJC Timiș nr. 3897/25.10.2019, „...în temeiul prevederilor art. 13 din Ordinul nr. 2057/2007 recomandăm acreditarea temporară a Muzeului Național al Banatului condiționată de:

– Autorizarea Laboratorului zonal de conservare-restaurare din cadrul Muzeului Național al Banatului de către Ministerul Culturii și Identității Naționale;

– Demararea unui proces activ și coerent, bazat pe o structură procedurală clară, în ceea ce privește evidența și administrarea patrimoniului cultural (inventariere, fișe analitice de evidență, clasare etc.);

– Remedierea deficiențelor constatate în urma controlului din 2016, pentru spațiile în care s-a refuzat accesul DJC Timiș cu prilejul verificării la fața locului din 05-06.07.2017. Propunem ca verificarea remedierii deficiențelor să fie efectuată de o comisie mixtă formată din reprezentanți ai Ministerului Culturii și Identității Naționale și ai DJC Timiș;

– Verificarea respectării legislației în vigoare privitoare la restaurarea bunurilor de patrimoniu mobile. Propunem ca verificarea respectării prevederilor legale privind restaurarea bunurilor culturale mobile să fie efectuată de către o comisie mixtă formată din reprezentanți ai Ministerului Culturii și Identității Naționale (restauratori experți carte veche, ceramică, metal, lemn) și ai DJC Timiș.”.

peste 12 ani. Colecțiile sunt depozitate în clădirea Castelului Huniade, spațiile de depozitare fiind impropriet și insuficiente (**Fig. 3**).

3. **Muzeul de Artă Timișoara** – cu sediul în Palatul Baroc. Muzeul de Artă Timișoara s-a înființat prin desprinderea și reorganizarea Secției de Artă din cadrul Muzeului Banatului. Colecțiile muzeului cuprind obiecte de patrimoniu înscrise în inventar, structurate pe următoarele domenii: artă decorativă (piese din ceramică, sticlă, metal, ceasuri de perete), colecția de textile, colecția de mobilier, colecția de sculptură, colecția de artă (artă românească, artă europeană, cu mențiunea că respectivele colecții nu sunt înființate printr-o decizie managerială, atribuirea lor la așa-numitele colecții fiind făcută pe criterii arbitrare). Managementul defectuos a generat o serie de probleme legate de personal²⁷, cu consecințe directe asupra funcționării instituției. Rezultă lipsa personalului de specialitate, probleme privind evidența și gestionarea colecțiilor (**Fig. 4, 5, 6**).

La data efectuării controlului, expoziția permanentă a Muzeului de Artă Timișoara avea nevoie de intervenții de remediere în ceea ce privește corelarea valorilor temperaturii și umidității relative necesare expunerii colecțiilor de natură organică mai puțin vulnerabile²⁸.

Întocmirea fișelor analitice de evidență a obiectelor de patrimoniu și clasarea colecțiilor stagnează de ani buni. Procentul bunurilor culturale clasate din colecțiile muzeului este de 0,35% (respectiv 33 piese conform baza de date cIMeC²⁹).

Registrul inventar nu îndeplinește condițiile Ordinului nr. 2035/2000, cel încă în uz fiind cel folosit în ultimele decade ale secolului al XX-lea³⁰.

Muzeul este deschis pentru public. Reacreditat prin Ordinul MCIN nr. 2074/08.02.2018.

4. **Muzeul Satului Bănățean Timișoara** s-a înființat prin desprinderea și reorganizarea Secției de Etnografie și a rezervației de arhitectură populară de la Pădurea Verde, din cadrul Muzeului Banatului, în anul 2000. În 2006, Secția de etnografie (atât personalul cât și patrimoniul cultural) s-a mutat în cadrul Muzeului Satului Bănățean. Colecțiile muzeului cuprind obiecte de patrimoniu înscrise în inventar, structurate pe următoarele domenii: ȳesături de interior, colecția de costum popular și găteala capului/podoabe, colecția de icoane/obiecte de cult/pictură naivă și albume, mobilier, colecția de ceramică, colecția de arhitectură populară, colecția de obiecte de uz casnic, industrie casnică și meșteșuguri – cu mențiunea că respectivele colecții nu sunt înființate printr-o decizie managerială, atribuirea lor la așa-numitele colecții fiind făcută pe criterii arbitrare.

Rezervația de arhitectură populară și pavilionul expozițional sunt deschise pentru publicul vizitator. Spațiile de depozitare sunt în curs de amenajare. Se distinge lipsa personalului de specialitate și de întreținere (**Fig. 7**).

În urma controlului efectuat s-a constatat faptul că întocmirea fișelor analitice de evidență a obiectelor de patrimoniu este în derulare, în schimb clasarea colecțiilor stagnează de ani buni. Procentul bunurilor culturale clasate din colecțiile muzeului este de 0,051% (respectiv 6 piese conform baza de date cIMeC³¹).

Registrul inventar nu îndeplinește condițiile Ordinului nr. 2035/2000, cel încă în uz fiind cel folosit în ultimele decade ale secolului XX.

Muzeul Satului Bănățean a fost reacreditat în 2018, prin Ordinul MCIN nr. 2958/05.12.2018.

5. **Muzeul „Traian Vuia”**, comuna Traian Vuia – în administrarea CJ Timiș prin MNBT. Muzeul dedicat marelui inventator Traian Vuia³², inaugurat în anul 2012 în comuna Traian Vuia (jud. Timiș), cuprinde numeroase exponate, documente, fotografii și machete. Deschis pentru public, fără spații de depozitare (**Fig. 8**).

B. Muzeu aflate în administrarea autorităților locale:

²⁷ Nu s-au putut verifica depozitele colecției de artă plastică, fostul gestionar al colecției, cu care instituția este în litigiu, nu predase gestiunea.

²⁸ Conform HG nr. 1546/2003, art. 4, lit. b.

²⁹ <http://clasate.cimec.ro/lista.asp?det=8141-Muzeul-de-Arta-TIMISOARA>

³⁰ Conform Raport control DJC Timiș nr. 1219/26.03.2019.

³¹ <http://clasate.cimec.ro/lista.asp?det=8235-Muzeul-Satului-Banatean-TIMISOARA>

³² Traian Vuia – inventator român, pionier al aviației la nivel internațional. S-a născut în 17/30 august 1872, Surducu Mic, jud. Timiș. A inventat primul avion cu mijloace proprii de propulsie, cu care a efectuat primul zbor din istoria omenirii (1906), ridicându-se de la sol prin mijloacele proprii ale aparatului.

1. **Muzeul de Istorie, Etnografie și Artă Plastică Lugoj** – aflat în administrarea Primăriei Lugoj, fără personalitate juridică. Cele mai importante domenii și subdomenii reprezentate în muzeu sunt cele de arheologie, etnografie, memoriale, artă plastică, istorie medie etalate în expoziția permanentă. Restul pieselor aparținând colecțiile muzeului sunt depozitate în cca. 10 spații.

În ianuarie 2017 s-a constatat că imobilul care adăpostește Muzeul de Istorie, Etnografie și Artă Plastică Lugoj era neîncălzit din luna octombrie 2016, cauza fiind demontarea centralei termice de către reprezentanții primăriei³³. Au rezultat valori de temperatură și umiditate nepermise în spațiile expoziționale și de depozitare a patrimoniului cultural mobil ($T\ 1-2,5^{\circ}\text{C}$ / U.R. 65–70%). În mai multe spații de depozitare, țevile instalației de încălzire au crăpat datorită formării gheții (**Fig. 9**).

În urma controlului efectuat, s-a constatat faptul că întocmirea fișelor analitice de evidență a obiectelor de patrimoniu și clasarea colecțiilor stagnează de ani buni. Registrul inventar nu îndeplinește condițiile Ordinului nr. 2035/2000, cel încă în uz fiind cel folosit în ultimele decade ale secolului al XX-lea. Și în acest caz se distinge lipsa personalului de specialitate și de întreținere.

2. **Expoziția de Artă Populară „Iulia Folea Troceanu”** – Buziaș – aflată în administrarea Primăriei orașului Buziaș, intră în circuitul muzeal în 1969. Colecția este formată din piese de port popular, piese de îmbrăcăminte cu inserții de piele și blană naturală, țesături din lână și bumbac, mobilier, obiecte de uz casnic specifice zonei Buziașului. Spațiul expozițional necesită lucrări de igienizare și atenție acordată expunerii, majoritatea pieselor fiind în expunere liberă³⁴. Registrul inventar în uz, este cel din ultimele decade ale secolului al XX-lea. Deschis pentru publicul vizitator, fără spații de depozitare și fără personal de specialitate și de întreținere.

3. **Muzeul comunei Cenad** – Cenad – aflat în administrarea Primăriei comunei Cenad. Muzeul este adăpostit într-o clădire datată 1890, deține o colecție de obiecte de etnografie și istorie locală, provenind din donațiile localnicilor. Exponatele sunt mărturii de istorie locală din epoca neolitică și până la instaurarea comunismului. Printre cele mai valoroase obiecte se numără fragmentele arhitectonice de la bisericile medievale construite în secolul al XI-lea. Se deschide la cerere din cauza lipsei de personal. Clădirea nu este dotată cu instalație de încălzire. Nu sunt respectate condițiile de microclimat constant prevăzute de lege în spațiile destinate expunerii, clădirea fiind plină de igrasie. Pete de igrasie/umiditate ascendentă pe pereții sălilor de expoziție. Se preconizează mutarea într-un alt spațiu. Muzeul nu are spații de depozitare. Registrul inventar în uz, este cel din ultimele decade ale secolului al XX-lea.

4. **Muzeul orașului Deta** – Deta – în administrarea Primăriei orașului Deta. Expoziția muzeului orașului Deta mutată în sediul actual în 2004, reunește colecția prof. Dani Bela³⁵ ce conține piese arheologice (ceramică), fragmente arhitectonice, arme, piese aparținând formației de pompieri din localitate, colecție numismatică și piese etnografice. Se deschide la cerere din cauza lipsei de personal de specialitate și de întreținere. Spațiul expozițional este insalubru, neaerisit. Instalația electrică este friabilă, cu improvizații la panoul electric – ceea ce duce la un risc major de incendiu (**Fig. 10**). Spațiul nu este dotat cu sursă de încălzire. Nu sunt respectate condițiile de microclimat constant prevăzute de lege în spațiile destinate depozitării bunurilor culturale mobile (temp. 18°C / umiditate relativă 40–45%). Practic vorbim de o umiditate relativă ridicată în spațiul expozițional, unul din efectele imediate ale acestui fapt coroborat cu lipsa luminii naturale ducând la apariția petelor de mucegai pe panourile expoziționale³⁶. Evidența pieselor deținute există doar la serviciul contabilitate al primăriei. Muzeul nu deține spații de depozitare.

5. **Casa Memorială „dr. Karl Diel”** – Jimbolia – în administrarea Primăriei orașului Jimbolia. Colecția este compusă din piese vestimentare, material documentar-memorialistic, fotografii, instrumente medicale, oferă o imagine a personalității celui care a fost dr. Karl Diel³⁷, a medicinei din Banatul anilor '30 și a vieții cotidiene a Jimboliei la începutul secolului al XX-lea. Spațiul expozițional este impropriu și insalubru: praf, umezeală, pete de igrasie/umiditate ascendentă pe pereții sălilor de expoziție, există piese în expunere liberă cu risc major de degradare și atac biologic etc. Nu sunt respectate condițiile de microclimat

³³ Proces verbal de constatare DJC Timiș nr. 319/18.01.2017.

³⁴ Raport control DJC Timiș nr. 3451/04.10.2018.

³⁵ Profesor de istorie, director al școlii din Deta, colecționar.

³⁶ Raport control DJC Timiș nr. 2659/31.07.2018.

³⁷ Dr. Karl Diel – medic chirurg, a creat un spital în Jimbolia (Hatzfeld), spital care astăzi îi poartă numele.

constant prevăzute de lege în spațiile destinate expunerii bunurilor culturale mobile³⁸. Evidența pieselor se regăsește pe niște liste, nicidecum nu îndeplinește condițiile Ordinului nr. 2035/2000.

Se deschide la cerere din cauza lipsei de personal de specialitate și de întreținere.

6. **Expoziția Memorială „Ștefan Jäger”** – Jimbolia – în administrarea Primăriei Jimbolia. Muzeul a fost construit cu sprijinul Landului german Bavaria, pe locul fostei case memoriale dedicate pictorului Ștefan Jäger³⁹. Atelierul pictorului a rămas neschimbat, sunt expuse pe lângă șevalet, lucrări în ulei, acuarele și schițe, mobilier.

Clădirea adăpostește o expoziție permanentă de arheologie, etnografie, o cameră tradițională șvăbească și un spațiu destinat expozițiilor temporare. Cu excepția atelierului, toate spațiile expoziționale necesită lucrări de igienizare și de refacere a modulelor expoziționale. Registrul inventar în uz, este cel folosit în ultimele decade ale secolului al XX-lea. Există liste de custodii semnate cu Muzeul Național al Banatului pentru piesele arheologice, cu Muzeul de Artă Timișoara pentru câteva tablouri semnate de Ștefan Jäger și cu Muzeul Satului Bănățean pentru piesele etnografice.

Muzeul este deschis pentru publicul vizitator.

7. **Muzeul Pompierilor „Florian”** – Jimbolia – administrare Primăria Jimbolia. Înființat în anul 1992, la inițiativa Asociației pompierilor civili „Florian” din Jimbolia. Muzeul prezintă obiecte și dotări specifice formațiunilor voluntare din Banat, din perioada 1880–1970. Spațiul expozițional și zonele de depozitare sunt conform normelor de expunere în vigoare⁴⁰. Registrul inventar în uz, este cel folosit în ultimele decade ale secolului al XX-lea.

Muzeul este deschis pentru publicul vizitator.

8. **Muzeul presei „Sever Bocu”**⁴¹ – Jimbolia, în administrarea Primăriei Jimbolia. Muzeul valorifică numeroase publicații regionale, naționale sau din diasporă. Printre exponate se remarcă componente ale unei tipografii vechi, un bogat material fotografic, publicații și documente. Depozitele muzeului adăpostesc publicații regionale, naționale sau din diaspora (prima jumătate a sec. al XIX-lea până în prezent). Spațiul expozițional și zonele de depozitare sunt conform normelor de expunere în vigoare⁴² (**Fig. 11, 12**). Registrul inventar îndeplinește condițiile Ordinului nr. 2035/2000. Deschis pentru publicul vizitator.

9. **Casa Memorială „Nikolaus Lenau”** – Lenauheim – administrare Primăria comunei Lenauheim. Expoziție permanentă organizată în casa în care s-a născut poetul german Nikolaus Lenau⁴³, cod LMI TM-II-m-A-06246. Muzeul etalează fotocopii, stampe, publicații, lucrări de artă decorativă ilustrând viața poetului și a familiei sale. Piese de port popular, mobilier, obiecte de uz casnic specifice populației germane din zonă. O colecție de păpuși îmbrăcate în port tradițional șvălesc din diferite zone ale Banatului. Deschis pentru vizitare. Clădirea nu este dotată cu instalație de încălzire⁴⁴.

Registrul inventar în uz, este cel folosit în ultimele decade ale secolului al XX-lea.

În urma unui proces de retrocedare, în anul 2019, muzeul a pierdut 30% din spațiul expozițional.

C. Muzeu și colecții particulare:

1. **Muzeul „Péter Jecza”**⁴⁵ – Timișoara – Înființat în anul 2017, muzeul prezintă opera artistului timișorean Péter Jecza și totodată oferă spațiu de expunere artiștilor consacrați sau acelor care nu au încă o expunere publică largă sau o acceptare critică din partea comunității de specialiști. Zona expozițională se desfășoară pe trei nivele. Coordonatele de acțiune ale colecției muzeale – angajarea publicului, participarea creativă a oamenilor de artă, extinderea treptată a funcțiilor și a zonelor de acțiune. Spațiul îndeplinește toate condițiile de expunere și depozitare prevăzute de legislația în vigoare.

³⁸ Raport control DJC Timiș nr. 2301/03.07.2018.

³⁹ Ștefan Jäger – pictor român de etnie germană, născut la Cenei în 31 mai 1877, supranumit și „pictorul șvab”, picturile sale descriu istoria, viața, tradițiile și obiceiurile șvabilor bănățeni. Moare la 16 martie 1962 în Jimbolia.

⁴⁰ Raport control DJC Timiș nr. 2301/03.07.2018.

⁴¹ Sever Bocu (n. 19.11.1874, Șîștarovăț – d. 21. 01.1951, închisoarea Sighet) ziarist, redactor la ziarul „Tribuna” din Arad, politician, unul dintre fruntașii Partidului Național Român, ulterior Partidul Național Țărănesc, deputat, reprezentant al Banatului, ministru în guvernul lui Iuliu Maniu.

⁴² Raport control DJC Timiș nr. 2301/03.07.2018.

⁴³ Nikolaus Lenau, născut Nikolaus Franz Niembsch von Strehlenau, (25.08. 1802 în Csatád, astăzi Lenauheim, județul Timiș – 22.08.1850 în Austria), poet romantic austriac.

⁴⁴ Raport control DJC Timiș nr. 4339/10.12.2018.

⁴⁵ Péter Jecza (16.01.1939, Sfântu Gheorghe – 24.03.2009, Timișoara), sculptor român, profesor de sculptură la Facultatea de Arte a Universității de Vest Timișoara.

2. **Colecția Sătească Particulară Cenei** – Cenei – Prezintă o colecție de etnografie sârbă, etalată în trei încăperi. Se poate vizita la cerere.

3. **Colecția etnografică „Marius Matei”** – comuna Giroc – Colecția este formată din ansambluri vestimentare organizate după zona etnografică din care provin, textile de interior, podoabe, ceramică, fotografii vechi. Fiecare piesă este însoțită de fișă analitică și număr de inventar. Spațiul expozițional și zonele de depozitare sunt conform normelor de expunere în vigoare. Deschis pentru publicul vizitator.

D. Muzeu în administrarea regiilor autonome:

1. **Muzeul de Transport Public „Corneliu Miklosi”** – Timișoara, în administrarea Societății Transport Public Timișoara. Clădirea care adăpostește spațiul muzeal a fost o hală de reparații din 1927. Colecția Muzeului de Transport Public „Corneliu Miklosi” cuprinde 24 piese clasate la categoria Fond și Tezaur (conform bazei de date cIMeC⁴⁶) – reprezentând mai multe tipuri de vagoane (de la cele cu tracțiune cabalină la cele de tip Electroputere), tramvaie, troleibuze, autobuze dar și diferite utilaje tehnice sau manuale. Spațiul de expunere situat în Bd. Take Ionescu nr. 83 este adecvat, fără a pune în pericol bunurile culturale. Șapte vagoane sunt expuse în clădirea care a fost o hală de reparații din 1927, reabilitată în 2007. O parte din bunurile culturale clasate se află în spațiul de depozitare situat pe Bd. Take Ionescu nr. 56, în halele de reparații, spațiu care este impropriu, neadecvat din toate punctele de vedere și insalubru, fiind afectate bunurile culturale atât în ceea ce privește starea de conservare cât și punerea lor în valoare. Nu sunt respectate condițiile de microclimat constant, prevăzute de lege, în spațiile destinate depozitării bunurilor culturale mobile. Două piese – (troleibuze) clasate – sunt depozitate defectuos într-un spațiu deschis, pe str. Dâmbovița nr. 67, la sediul STP Timișoara.

Registrul inventar nu îndeplinește condițiile Ordinului nr. 2035/2000, cel încă în uz fiind cel folosit în ultimele decade ale secolului al XX-lea⁴⁷.

Primăria Municipiului Timișoara a inițiat o temă de concurs pentru reabilitarea spațiilor fostului depou de tramvaie situat pe Bd. Take Ionescu nr. 56/83 – „MultipleXity Centrul pentru artă, tehnologie și experiment Timișoara”.

Parte din spațiile sus menționate adăpostesc în prezent colecția Muzeului de Transport Public Corneliu Miklosi și în aceeași măsură păstrează mașini-unelte specifice fabricii de tramvaie, piese care pot completa colecția muzeului⁴⁸.

Conform informațiilor din presa online există intenția Primăriei Municipiului Timișoara de trecere a Muzeului de Transport Public „Corneliu Miklosi” Timișoara, din administrarea Societății de Transport Public Timișoara, în administrarea Casei de Cultură a Municipiului Timișoara⁴⁹.

2. **Muzeul Tehnicii Rutiere** – Muzeul Tehnicii Rutiere a fost deschis în 1987. În prima parte, este prezentată istoria construcțiilor rutiere din Banat. În a doua parte sunt prezentate aspecte din activitatea și preocupările Direcției Regionale de Drumuri și Poduri Timișoara de-a lungul anilor scurși de la înființarea Direcției, în anul 1951, până în prezent. Spațiul expozițional este conform normelor de expunere în vigoare. Muzeul nu deține spații de depozitare. Registrul inventar în uz, este cel folosit în ultimele decade ale secolului al XX-lea. Deschis pentru publicul vizitator.

3. **Sala de tradiții militare Timișoara** – Muzeul Militar Timișoara redeschis în 1996, funcționează în clădirea monument istoric, cunoscută sub denumirea de Cazinoul Militar. Organizat în șase săli, cinci dintre ele reflectând perioade distincte din istoria României și o sală numită Sala armelor și a ținutelor militare, cuprinzând exponate de acest gen din diferite perioade istorice. Patrimoniul muzeului este format din peste 2.000 de obiecte muzeale: hărți, documente de epocă, machete ale unor monumente

⁴⁶ <http://clasate.cimec.ro/lista.asp?det=30495-Regia-Autonom-a-de-Transport-Timisoara>.

⁴⁷ Conform Raport control DJC Timiș nr. 347/30.01.2020

⁴⁸ Adresa DJC Timiș nr. 218/20.01.2020 – „...Se va avea în vedere ca odată cu implementarea proiectului MultipleXity să se acorde importanță strategiei cu privire la dezvoltarea Muzeului de Transport Public Corneliu Miklosi, prin: – Completarea colecției muzeului cu piesele de patrimoniu mobil existente (mașini, utilaje specifice activității fabricii și depoului de tramvaie), diferite de cele care sunt deja clasate la categoria Tezaur și Fond.

– Asigurarea condițiilor de depozitare/expunere a bunurilor care fac parte din patrimoniul muzeului, pe toată perioada lucrărilor de construcții/amenajare/organizare a spațiului destinat proiectului MultipleXity și ulterior pe durata activităților care se vor desfășura, conform HG. 1546/2003 privind Normele de conservare și restaurare a bunurilor culturale mobile clasate”.

⁴⁹ La data publicării materialului situația muzeului este incertă, Primăria Municipiului Timișoara nu a dat nici un răspuns referitor la intenția sa.

istorice, fotografii, armament și ținute militare. Expunerea colecțiilor muzeului sunt conform normelor de expunere în vigoare. Sunt respectate condițiile de microclimat constant prevăzute de lege în spațiile destinate expunerii bunurilor culturale mobile. Registrul inventar în uz, este cel folosit în ultimele decade ale secolului al XX-lea.

4. Muzeul cinegetic Charlottenburg – Muzeul a fost înființat în 2014, când a fost renovat și amenajat conform noii destinații. Cuprinde colecții premiate la expoziții naționale (trofee de cerb lopătar, cerb comun, colți de mistreț), fotografii, trofee de vânătoare, păsări și animale naturalizate, blănuri și trofee de muflon, căprior. Clădirea, astăzi monument istoric, construită în 1890 de către Conte Siegfried von Wimpffen, și-a păstrat de-a lungul timpului destinația inițială de casă de vânătoare. Muzeul este sursă de informare pentru publicul larg referitor la vânatul și vânătoarea din Banat. Există la subsol un centru de educație ecologică intitulat „Descoperă pădurea”, cu 3 săli spațioase de primire pentru preșcolari, școlari, liceeni, studenți, dotat cu aparatura necesară activităților și programelor desfășurate aici.

Expunerea colecțiilor muzeului sunt conform normelor de expunere în vigoare. Sunt respectate condițiile de microclimat constant prevăzute de lege în spațiile destinate expunerii bunurilor culturale mobile. Registrul inventar îndeplinește condițiile Ordinului nr. 2035/2000.

E. Muze/colecții aflate în subordinea cultelor religioase:

1. Colecția muzeală a Mitropoliei Ortodoxe a Banatului – Catedrala Mitropolitană Ortodoxă Timișoara adăpostește la subsol un muzeu de artă religioasă veche și un lapidariu având cruci de morminte din piatră. Nu sunt respectate condițiile de microclimat constant prevăzute de lege în spațiile destinate depozitării bunurilor culturale mobile (temp. 18°C/ umiditate relativă 40–45%). Practic vorbim de o umiditate relativă ridicată în spațiul expozițional. În clădirea sediului Arhiepiscopiei din B-dul C.D. Loga nr. 7 se află depozitele de artă religioasă: icoane pe lemn și sticlă din secolele XVI – XIX, cărți, manuscrise și obiecte vechi bisericești. Registrul inventar în uz, este cel folosit în ultimele decade ale secolului al XX-lea.

2. Colecția Muzeală a Episcopiei Ortodoxe Sârbe – Colecția muzeală se află în Palatul Episcopal, construit între 1745–1748, din Timișoara. Expoziția a fost reorganizată în 2018, după reabilitarea clădirii. În spațiile expoziționale sunt etalate icoane pe lemn și pe pânză de la bisericile și mănăstirile ortodoxe sârbe, portrete de episcopi ortodocși sârbi, cărți vechi și argintărie, piese de mobilier. Expoziția permanentă se poate vizita la cerere. Expunerea colecțiilor muzeului este conform normelor de expunere în vigoare, sunt respectate condițiile de microclimat constant prevăzute de lege în spațiile destinate expunerii bunurilor culturale mobile (**Fig. 13**). Spațiile de depozitare sunt insuficiente, cu zone de aglomerări și depozități suprapuse și zone insalubre⁵⁰. Registrul inventar în uz, este cel folosit în ultimele decade ale secolului al XX-lea.

3. Muzeul Episcopiei Romano-Catolice Timișoara – Muzeul se află în cadrul Palatului episcopal (construit la jumătatea secolului al XVIII-lea), care a fost reședința episcopului romano-catolic. Colecția conține documente, hărți, piese de artă decorativă cu caracter religios. Colecția s-a dezvoltat ca o necesitate de salvare, centralizare, valorificare și restaurare a obiectelor bisericești și istorice din bisericile romano-catolice din Dioceza de Timișoara. Colecția cuprinde picturi, sculpturi, diverse obiecte bisericești din lemn și textile, documente, obiecte de artă decorativă.

Expunerea și depozitarea colecțiilor muzeului sunt conform normelor de expunere și depozitare în vigoare (**Fig. 14**). Sunt respectate condițiile de microclimat constant prevăzute de lege în spațiile destinate expunerii/depozitării bunurilor culturale mobile⁵¹. Registrul inventar în uz, este cel folosit în ultimele decade ale secolului al XX-lea.

4. Colecția muzeală a Protoeriei Ortodoxe Lugoj – Colecția este adăpostită într-o clădire construită la sfârșitul secolului al XVI-lea, în stil baroc târziu. În secolul al XVIII-lea, familia Făgăraș donează edificiul, acum etajat, parohiei ortodoxe române. Clădirea mai este cunoscută și sub numele de Hanul (sau Birtul) Poștei, deoarece aici a funcționat pe vremuri un serviciu de poștalioane și un han. Un nucleu muzeal exista dinainte de 1974. În cadrul colecției muzeale predomină icoanele, argintăria,

⁵⁰ Raport control DJC Timiș nr. 4340/10.12.2018.

⁵¹ Raport control DJC Timiș nr. 4455/19.12.2018.

cărțile de ritual, manuscrisele etc. Registrul inventar în uz, este cel folosit în ultimele decade ale secolului al XX-lea.

F. Muze care aparțin comunităților minoritare:

1. **Muzeul Minorității Bulgare** – Dudeștii Vechi – Prezintă o gamă variată de obiecte specifice etniei bulgare: arheologice, de artă și etnografice (ceramică, unelte gospodărești, mobilier, țesături) și istorice (hărți, documente). Registrul inventar în uz, este cel folosit în ultimele decade ale secolului al XX-lea.

2. **Casa Memorială „Dositei Obradović”** – Ciacova – Casa în care s-a născut Dositei Obradović (1742–1811), călugăr, scriitor și traducător, personalitate reprezentativă a literaturii sârbe. Spațiul expozițional este format din patru încăperi în care este etalată expoziția foto-documentară. Se vizitează la cerere – aparține Fundației Dositei Obradović și Vuk Karadžić din Belgrad. Nu există o evidență clară a pieselor deținute.

G. Muze închise/nefuncționale/ pierdute:

1. **Muzeul Militar** – desființat – Muzeul cu sediul în clădirea garnizoanei Timișoara, amplasată în Piața Libertății din Timișoara, era organizat în șase săli, reflectând perioade distincte din istoria României. A fost înființat în 1964, reorganizat în 1996, desființat câțiva ani mai târziu. În mai 2019, dreptul de administrare asupra vechii garnizoane din Piața Libertății a trecut de la Ministerul Apărării Naționale la Ministerul Culturii și Identității Naționale. Se va reabilita clădirea, urmând ca acolo să fie înființat Muzeul Național al Revoluției din Decembrie 1989.

2. **Muzeul stațiunii Buziaș** – închis, nefuncțional – aparține S.C. Tratatment Balnear Buziaș S.A. Muzeul cu specific balnear a fost înființat în anul 1987, sub coordonarea Muzeului Banatului. Evidența efectul terapeutic al apelor minerale din Buziaș, adăpostind o colecție de documente (fotomontaje) care ilustra istoricul stațiunii, obiecte de mobilier din secolul al XIX-lea și obiecte sanitare specifice stabilimentelor balneare. Închis, practic abandonat de niște ani buni, la data controlului a fost identificat un spațiu expozițional impropriu, neadecvat din toate punctele de vedere și insalubru, fiind afectate bunurile culturale atât în ceea ce privește starea de conservare cât și punerea lor în valoare (**Fig. 15**). Nu există o evidență clară a pieselor rămase în spațiul expozițional. Ca urmare a măsurilor solicitate din Raportul de control⁵², întreaga colecție a fost relocată. Marea parte a colecției este expusă temporar în holul Hotelului Parc din Buziaș, într-o zonă dedicată istoriei balneare.

3. **Expoziția Memorială „Bela Bartok”** – Sânnicolau Mare – închis – Spațiul expozițional organizat pe trei săli la etajul I al Castelului Nakó din Sânnicolau Mare. Într-o încăpere sunt prezentate fotografii și documente originale privind viața și activitatea compozitorului Béla Bartók (1881–1945), născut în acest oraș. A realizat cea mai mare culegere de melodii populare românești (cca. 4.000), dar și numeroase studii științifice de specialitate. O sală destinată istoriei locale, cuprinde piese arheologice și o sală cu specific etnografic. Spațiu închis pentru publicul vizitator. Clădire în curs de renovare (din 2015). Situația trenează de cel puțin trei ani. Expozițiile din Castelul Nakó au fost înghesuite în două încăperi. Spațiile sunt insalubre, vitrinele care adăpostesc obiectele de patrimoniu, panouri explicative, piese din expoziții, covoare, etc. sunt depuse într-o dezordine generalizată (**Fig. 16**).

Piese sunt depozitate impropriu, o parte pe pardoseală, restul aflându-se în continuare în vitrinele mascate cu folie. Piese din colecția etnografică sunt depuse pe mobilier, neprotejate de praf. Piese adunate în sălile de expunere, în condiții improprii, nu respectă condițiile de depozitare prevăzute de lege⁵³.

Nu există o evidență clară a pieselor din colecție.

5. **Centrul Cultural Teremia Mare** – fără clădire, evacuat – Centrul cultural cuprindea patru expoziții permanente. Expoziția de pictură era constituită din peste 70 de lucrări aparținând unor pictori români contemporani, realizate în tabăra de creație de la Teremia Mare, de-a lungul anilor (Horia Bernea, Al. Chira, Diodor Dure, Călin Beloescu, D. Țurcanu, C. Răducanu, Viorel Toma). Expoziția Nichita Stănescu din cadrul Centrul Cultural Teremia Mare prezenta materiale ilustrative din viața și activitatea artistică a poetului, cu accent pe legătura acestuia cu tabăra de creație de la Teremia Mare. Au fost expuse unelte și materiale ce ilustrează istoria viticulturii în zona Teremia Mare.

Centrul cultural a fost desființat în anul 2008, în urma retrocedării clădirii. Colecțiile au fost relocate

⁵² Raport control DJCTimiș nr. 3450/04.10.2018.

⁵³ Raport control DJC Timiș nr. 1744/26.04.2017.

în diferite spații improprii și insalubre de-a lungul anilor. La data efectuării controlului, colecția de artă și o parte a pieselor etnografice erau depozitate impropriu într-o clădire insalubră, aparținând primăriei Teremia Mare.

Nu exista nici o evidență primară a pieselor depozitate, măsurile prioritare în acest caz fiind: depozitarea/expunerea în condiții de microclimat constant (temp. max. 18 °C, umiditate relativă 30–65%), relocarea bunurilor culturale în spații adecvate expunerii/depozitării și întocmirea inventarului conform normelor metodologice⁵⁴ (Fig. 17).

6. Muzeul Pompierilor Teremia Mare – nefuncțional – Muzeul este adăpostit în clădirea pompierilor și expune obiecte care au aparținut formației de pompieri, înființată în 1905. Este închis pentru publicul vizitator. Spațiul este insalubru și cu umiditate crescută, nu sunt respectate condițiile de microclimat constant prevăzute de lege în spațiile destinate expunerii⁵⁵. Nu există o evidență clară a pieselor din muzeu.

7. Muzeul Comunei Ciacova – nefuncțional – În clădirea care adăpostește expoziția, între 1880–1935 a funcționat Banca Populară. Expoziția prezenta piese de port popular, obiecte de ceramică, unelte agricole și gospodărești. Sala era dedicată pictorului naiv Viorel Cristea⁵⁶. Muzeul este închis, clădirea fiind în renovare de peste 6 ani. Piese, a căror evidență nu este clară sunt depozitate în diferite spații aparținând primăriei.

8. Muzeul Kindlein – desființat – Muzeul particular cu sediul pe str. V. Alecsandri nr. 8, Timișoara, prezenta pe baza pieselor din colecție, reconstituirea prăvăliei și atelierului de bijutier și ceasornicar a lui Peter Kindlein (bunicul lui Emil Kindlein, proprietar al muzeului), care a funcționat la Lugoj în prima jumătate a secolului trecut. Conform declarațiilor proprietarului cea mai mare parte din piese se află în Germania, la domiciliul actual al proprietarului.

Concluzii

Ca și linii generalizate ale deficiențelor descrise mai sus, au fost constatate: depozitarea defectuoasă, inventarierea alambicată, variații mari ale valorilor de temperatură și umiditate (în majoritatea cazurilor au fost înregistrate valori nepermise ale celor doi factori determinanți ai microclimatului), amplasarea muzeelor și colecțiilor în clădiri neadecvate, care necesită reabilitări, fără surse de încălzire, cu instalații electrice și sanitare improprii etc.

Diagrama 3: Situația spațiilor de depozitare

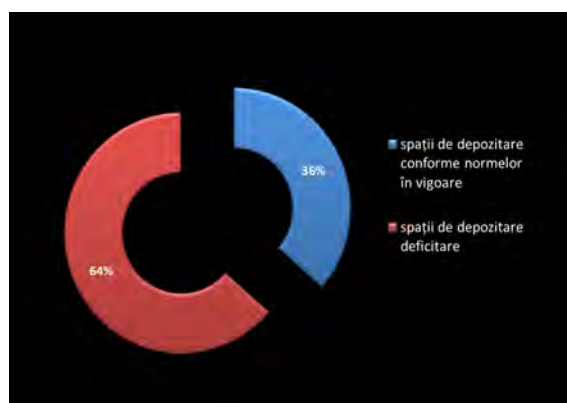

Diagrama 4: Situația spațiilor de depozitare

Depozitarea bunurilor culturale mobile, esențială pentru funcția de păstrare a patrimoniului, presupune (!) să fie făcută în spații corespunzătoare în scopul asigurării condițiilor optime de conservare. Din păcate, majoritatea depozitelor controlate sunt confundate cu un pod, o încăpere unde se depozitează lucruri inutile (monitoare, diverse recipiente, pungi, saci, mobilier scos din uz, etc.). Spațiile sunt aglomerate, insalubre (în cele mai multe cazuri) și nu în ultimul rând insuficiente. Nu sunt respectate

⁵⁴ Raport control DJC Timiș nr. 1827/26.05.2017.

⁵⁵ Raport control DJC Timiș nr. 1827/26.05.2017.

⁵⁶ Viorel Cristea (1947–1992), pictor naiv, născut la Ghilad.

condițiile de microclimat constant prevăzute de lege în spațiile destinate depozitării bunurilor culturale mobile.

Diagrama 5: Situația spațiilor expoziționale

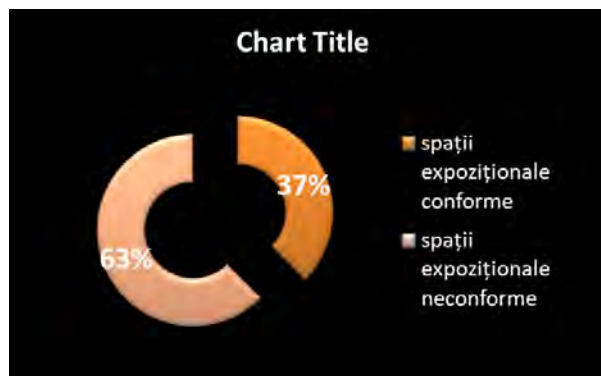

Diagrama 6: Situația spațiilor expoziționale

Instituțiile muzeale care dețin spații de depozitare a bunurilor culturale mobile sunt: Muzeul Național al Banatului, Muzeul de Artă Timișoara, Muzeul Satului Bănățean, Muzeul de Istorie, Etnografie și Artă Plastică Lugoj, Colecția muzeală a Protoieriei Ortodoxe Lugoj, Muzeul Minorității Bulgare Dudeștii Vechi, Muzeul Presei „Sever Bocu” Jimbolia, Colecția Muzeală a Episcopiei Ortodoxe Sârbe, Colecția Muzeală a Mitropoliei Ortodoxe a Banatului, Muzeul Episcopiei Romano-Catolice Timișoara, Muzeul de Transport Public „Corneliu Miklosi”, Muzeul Péter Jecza (vezi Diagrama 3).

Cu excepția depozitelor aparținând Muzeului Presei „Sever Bocu”, Muzeul „Peter Jecza” și parțial unele spații de depozitare ale Muzeului Satului Bănățean și ale Muzeului de Artă, condițiile de depozitare pentru majoritatea acestor spații nu corespund normelor de conservare ale patrimoniului mobil, conform art. 4, 11, 13 din HG nr. 1546/2003, aspecte importante precum salubritatea, stabilitatea microclimatică, securitatea, organizarea depozitului (inventar, etichetare, catalog topografic etc.) fiind îndeplinite defectuos (vezi Diagrama 4). Spațiile de depozitare ale Muzeului Național al Banatului și Muzeului de Artă sunt dotate cu aparate de măsură temperatură, umiditate, umidificatoare/dezumidificatoare, dar care nu funcționează, parte din ele fiind depozitate în sertare și colțurile încăperilor.

Conform Diagramei nr. 5 putem observa faptul că 1/4 din instituțiile muzeale nu dețin expoziții permanente. În majoritatea spațiilor expoziționale principala deficiență este stabilitatea microclimatică, urmată de etalările necorespunzătoare a pieselor expuse (expunere liberă a pieselor de vestimentație, plieri ale documentelor, piese expuse direct pe pardosea, în apropierea surselor de căldură, etc), aproape 30% dintre ele nefiind conforme cu normele ce se impun în cadrul acestor manifestări (vezi Diagrama 6).

În cazul muzeelor/colecțiilor care se deschid la cerere, salubritatea spațiilor expoziționale lasă de dorit. Este o consecință directă a lipsei de personal.

În sălile destinate expozițiilor o temperatură de 18°C și o cotă a umidității relative de 60% este recomandată pentru majoritatea obiectelor. Realizarea unei stabilități microclimatice este obligatorie. Modificările de microclimat sunt cele mai periculoase pentru obiectele de patrimoniu⁵⁷. Noțiunea de expoziție este legată intrinsec de muzeu, expunerea obiectelor trebuind să fie legată și de conservarea lor. Fără grija față de obiect, fără conservare, muzeul/colecția va dispărea.

Cunoașterea colecțiilor este o condiție esențială pentru activitatea muzeelor și implicit pentru conservarea preventivă. Fișele analitice de evidență și fișele de conservare conțin informații despre bunul cultural mobil și starea sa de conservare. Întocmirea fișelor analitice de evidență a obiectelor de patrimoniu și clasarea colecțiilor stagnează de ani buni. Bunurile culturale clasate din colecțiile muzeelor din jud. Timiș sunt în număr de 338 piese conform bazei de date cImec⁵⁸.

Registrele inventar, cu două excepții, din Jimbolia și Charlottenburg, nu îndeplinesc condițiile Ordinului nr. 2035/2000, cele încă în uz fiind cele folosite în ultimele decade ale secolului al XX-lea.

În ceea ce privește laboratoarele de restaurare, conform alin.4, art.28, cap. IV. din Legea nr. 182/2000

⁵⁷ Moldoveanu, 1999.

⁵⁸ <http://clasate.cimec.ro/>

– laboratoarele și atelierele care efectuează lucrări de conservare și restaurare a bunurilor culturale mobile clasate funcționează pe baza unei autorizații eliberate de Ministerul Culturii și Cultelor, cu avizul Comisiei Naționale a Muzeelor și Colecțiilor, potrivit normelor privind autorizarea laboratoarelor și a atelierelor de conservare și restaurare. În acest context, laboratorul de conservare-restaurare al Muzeului Național al Banatului nu este autorizat. Laboratorul funcționează într-un spațiu impropriu, în cadrul Muzeului de Artă Timișoara, locul respectiv fiind insuficient pentru necesitățile și organigrama laboratorului. Parte din lucrările de restaurare se fac în diferite spații din incinta Castelului Huniade. La data controlului nu ni s-a pus la dispoziție nici un dosar de restaurare, motivul invocat fiind calculatorul defect. Întrucât laboratorul de conservare-restaurare reprezintă un element indispensabil în funcționarea oricărui muzeu, având atribuții esențiale pentru protejarea patrimoniului național mobil, se impune necesitatea relocării acestuia în spații care să se poată amenaja adecvat sau într-un spațiu proiectat special pentru această destinație. Singurul laborator de conservare-restaurare autorizat din jud. Timiș este cel al Muzeului de Artă Timișoara⁵⁹. Printr-un proiect aprobat de CJ Timiș s-au obținut fonduri pentru dotarea cu aparatură a laboratorului, fonduri pe care managerul muzeului a refuzat să și le asume. În consecință nu s-a achiziționat aparatura necesară și parte din personalul calificat a fost înlăturat.

Privitor la starea clădirilor, majoritatea muzeelor și colecțiilor din județ funcționează în clădiri istorice, clădiri care necesită reabilitări sau sunt în curs de reabilitare de mulți ani. Expozițiile au fost adaptate diverselor spații, mai mult sau mai puțin proprii pentru amenajări de natură muzeistică. Exemplul cel mai elocvent este cel al Muzeului Național al Banatului, care odată cu începerea lucrărilor de reabilitare a Castelului Huniade, și-a pierdut în totalitate spațiul expozițional. Chiar și în condițiile în care Castelul Huniade ar fi reabilitat, spațiile existente ar fi insuficiente pentru organizarea atât a expozițiilor, cât și a depozitelor de patrimoniu. Ținând cont de aceste aspecte, considerăm că se impune necesitatea unui depozit nou al muzeului, proiectat special în acest sens care să asigure atât depozitarea patrimoniului actual, dar și a celui preconizat a intra în colecțiile muzeului pe viitor, sau obținerea unor spații care să se poată amenaja adecvat pentru această situație⁶⁰.

Într-o situație similară se află expoziția memorială «Bela Bartok» aflată în castelul Nako din Sânnicolau Mare și expoziția de Etnografie și Artă Populară Ciacova, închise de 4 și respectiv 6 ani. Spațiile expoziționale din clădirile care adăpostesc Muzeul Orașului Cenad, Muzeul Orașului Deta, Casa memorială „dr. Karl Diel”, Muzeul Pompierilor Teremia Mare sunt neadecvate din toate punctele de vedere, cu mari probleme create de infiltrațiile de apă și umiditate ascensională, pete de mucegai pe pereți, bucăți de tencuială desprinsă (Fig. 18 a-d).

În 23% din muzeele și colecțiile publice de pe teritoriul jud. Timiș clădirile nu au surse de încălzire, prin urmare nu sunt respectate condițiile de microclimat constant prevăzute de lege în spațiile destinate expunerii bunurilor culturale mobile (vezi Diagrama 7).

De asemenea, un alt aspect esențial care decurge din necunoașterea legislației în domeniu, este lipsa acreditării muzeelor și colecțiilor publice vizate.

Principalele deficiențe organizatorice întâlnite sunt: lipsa personalului de specialitate (aspect care generează dezinteresul față de obiectele de patrimoniu, necunoașterea legislației și a regulilor de protecție a patrimoniului) pe de o parte și deciziile factorului politic pe de altă parte, toate acestea conducând la situații deloc neglijabile, în unele cazuri alarmante, în ceea ce privește starea patrimoniului cultural din locațiile țintă.

Muzeele din Banat se confruntă cu probleme legate de lipsa acută a specialiștilor, dar și de o finanțare care să facă atractivă această ramură intrinsecă a culturii.

Raportat la articolul 4 din Legea muzeelor și colecțiilor nr. 311/2003, republicată, care stipulează

Diagrama 7: Situația spațiilor expoziționale.

⁵⁹ Autorizația de funcționare nr. 76/05.02.2019.

⁶⁰ Situație menționată în Raport control DJC Timiș nr. 1894/29.06.2016.

funcțiile principale ale muzeului ca fiind: constituirea științifică, administrarea, conservarea și restaurarea patrimoniului muzeal, cercetarea științifică, evidența, documentarea, protejarea și dezvoltarea patrimoniului muzeal, punerea în valoare a patrimoniului muzeal în scopul cunoașterii, educării și recreării, se poate concluziona că la data efectuării controalelor, cu câteva excepții, muzeele și colecțiile din județul Timiș își îndeplineau defectuos majoritatea atribuțiile stipulate de lege.

Lista figurilor

- Fig. 1. Detaliu (starea actuală) intrare principală Castel Huniade, Muzeul Național al Banatului Timișoara.
 Fig. 2. Detaliu depozitări defectuoase, MNBT.
 Fig. 3. Detaliu depozitări defectuoase, Secția de Științele Naturii, MNBT.
 Fig. 4. Imagine din expoziția permanentă a Muzeului de Artă Timișoara.
 Fig. 5. Aparat umidificare/dezumidificare nepus în funcțiune, Muzeul de Artă Timișoara.
 Fig. 6. Valori ale temperaturii și umidității în sălile destinate expozițiilor permanente ale Muzeului de Artă Timișoara.
 Fig. 7. Imagine din expoziția în aer liber a Muzeul Satului Bănățean.
 Fig. 8. Imagine din expoziția permanentă a Muzeului „Traian Vuia”.
 Fig. 9. Detaliu instalația de încălzire a Muzeului de Istorie, Enografie și Artă Plastică Lugoj (fotografie din luna ianuarie, 2017).
 Fig. 10. Instalație electrică improvizată, Muzeul orașului Deta.
 Fig. 11. Detaliu spațiul expozițional, Muzeul Presei „Sever Bocu”, Jimbolia.
 Fig. 12. Detaliu spațiu de depozitare, Muzeul Presei „Sever Bocu”, Jimbolia.
 Fig. 13. Imagine din cadrul expoziției permanente a Colecției muzeale a Episcopiei Ortodoxe Sârbe.
 Fig. 14. Detaliu de vitrină din Muzeul Episcopiei Romano-Catolice Timișoara.
 Fig. 15. Imagine din Muzeul Stațiunii Buziaș.
 Fig. 16. Imagine din expoziția memorială „Bela Bartok”, Sănnicolau Mare.
 Fig. 17. Imagine din spațiul de depozitare a expoziției de pictură, Centrul Cultural Teremia Mare.
 Fig. 18. Imagini ale spațiilor expoziționale cu mari probleme create de infiltrațiile de apă și umiditate ascensională, b, c, d lă, pete de mucegai pe pereți, bucăți de tencuială desprinsă.
 Fig. 19. Harta: Localizarea muzeelor și colecțiilor din județul Timiș

Bibliografie

- Medeleț, Râmneanțu 2003 Medeleț Florin, Râmneanțu Vasile, *Muzeul Banatului. File de cronică II, 1918–1948*, Timișoara, 2003.
 Medeleț, Toma 1997 Medeleț Florin, Toma Nicoleta, *Muzeul Banatului. File de cronică I, 1872–1918*, Timișoara, 1997.
 Moisa 2011 Moisa Gabriel, *Cultul personalității lui Nicolae Ceaușescu și muzeele de istorie din România în anii '80*. În: *Crisia*, XLI, 2011, 319–331.
 Moldoveanu 1999 Moldoveanu Aurel, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, București, 1999.
 Petranu 1922 Petranu Coriolan, *Muzeele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, București, 1922.
 cIMeC Institutul Național al Patrimoniului, București–1999–2019, Ghidulmuzeelor.cimec.ro, <http://clasate.cimec.ro/lista>.
 Legea nr. 182/2000 republicată Protejarea patrimoniului cultural național mobil.
 Ordin nr. 2035/18 aprilie 2000 republicat Normele metodologice privind evidența, gestiunea și inventarierea bunurilor culturale deținute de muzee, colecții publice, case memoriale, centre de cultură și alte unități de profil.
 Legea nr. 311/8 iulie 2003 republicată Muzeele și colecțiile publice.
 HG nr. 1546/18 decembrie 2003 Normele de conservare și restaurare a bunurilor culturale mobile clasate.

HG nr. 216/2004
OMCC nr. 2057/2007
OMCC nr. 2185/2007

Normele privind autorizarea laboratoarelor și a atelierelor de conservare și restaurare.
Criteriile și normele de acreditare a muzeelor și colecțiilor publice.
Normele de clasificare a muzeelor și colecțiilor publice.

Anexa 1. Lista muzeelor și colecțiilor publice din jud. Timiș

1	Muzeul Național al Banatului Timișoara	Timișoara, P-ța Huniade nr. 1 Bastionul Maria Theresia, str. Martin Luther nr. 4	arheologie, istorie, științele naturii	închis/ exp temp
2	Muzeul de Artă Timișoara	Timișoara, P-ța Unirii nr. 1	artă	deschis
3	Muzeul Satului Bănățean	Timișoara, Alea A. Imbroane nr. 31	etnografie/rezervație de arhitectură populară	deschis
4	Muzeul Banatului/Secția de Științele Naturii	Timișoara, P-ța Huniade nr. 1 Bastionul Maria Theresia, str. Martin Luther nr. 4	științele naturii-apartine de MNBT	închis/ exp temp
5	Muzeul de Istorie, Etnografie și Artă Plastică Lugoj	Lugoj, str. N. Bălcescu nr. 2	arheologie, istorie, etnografie, artă plastică	deschis
6	Colecția muzeală a Protoieriei Ortodoxe Lugoj	Lugoj, str. 20 Decembrie 1989 nr. 7	artă religioasă	se deschide la cerere
7	Muzeul Stațiunii Buziaș	Buziaș, Str. Avram Iancu nr. 23	istorie memorială	desființat
8	Expoziția de Artă Populară „Iulia Folea Troceanu”	Buziaș, str. Andrei Șaguna nr. 16	etnografie	deschis
9	Muzeul comunei Cenad	Cenad, nr. 1594	arheologie, istorie, etnografie	se deschide la cerere
10	Colecția sătească particulară Cenei	Cenei	etnografie	se deschide la cerere
11	Muzeul Cinegetic Charlottenburg	Charlottenburg, str. Principală nr.14	științele naturii, cinegetică	deschis
12	Casa Memorială „Dositei Dimitrie Obradovici”	Ciacova, str. Dositej Obradovici, nr.11	memoriale, istoria literaturii	se deschide la cerere
13	Expoziția de Etnografie și Artă Populară Ciacova	Ciacova, P-ța Cetății nr. 42	etnografie	închis
14	Muzeul orașului Deta	Deta, P-ța Pompierilor nr. 7	arheologie, istorie	se deschide la cerere
15	Muzeul Minorității Bulgare din România	Dudeștii Vechi, nr. 236	etnografie	se deschide la cerere
16	Colecția Etnografică „Marius Matei”	Giroc, str. Dunărea	etnografie	se deschide la cerere
17	Casa Memorială „dr. Karl Diel”	Jimbolia, str. K. Diel nr.1	istorie memorială	deschis
18	Expoziția Memorială „Ștefan Jäger”	Jimbolia, str. T. Vladimirescu nr. 102	istorie, artă, etnografie, arheologie	deschis
19	Muzeul Pompierilor „Florin”	Jimbolia, str. Liviu Rebreanu nr. 9	știință și tehnică	deschis
20	Muzeul Presei „Sever Bocu”	Jimbolia, str. Lorena nr. 35	istoria presei	deschis
21	Colecția „Petre Stoica”	Jimbolia, str. Negoii, nr.12	memoriale, istoria literaturii	se deschide la cerere – neacreditat
22	Casa Memorială „Nikolaus Lenau”	Lenauheim, nr. 542	memoriale, istoria literaturii	deschis
23	Expoziția Memorială „Béla Bartók”	Sănnicolau Mare, str. Republicii nr. 4	memoriale, istoria muzicii	închis
24	Centrul Cultural Teremia Mare	Teremia Mare, nr. 74	artă plastică românească, istorie, arheologie, etnografie	desființat

25	Muzeul Pompierilor Teremia Mare	Teremia Mare	istorie memorială	se deschide la cerere
26	Colecția Muzeală a Mitropoliei Ortodoxe a Banatului	Timișoara, Bd. Ferdinand I nr. 1, Catedrala Mitropolitană Timișoara	artă religioasă	deschis
27	Colecția Muzeală a Episcopiei Ortodoxe Sârbe	Timișoara, P-ța Unirii nr. 4	artă religioasă	se deschide la cerere
28	Muzeul Episcopiei Romano-Catolice Timișoara	Timișoara, str. Episcop A. Pacha nr. 4	artă religioasă	se deschide la cerere
29	Muzeul de Transport Public „Corneliu Miklosi”	Timișoara, Bd. Take Ionescu nr. 56/83	istorie, știință și tehnică	deschis
30	Muzeul Tehnicii Rutiere	Timișoara, str. Dorobanților nr. 67	știință și tehnică, istoria domeniului rutier	deschis
31	Muzeul <i>Kindlein</i>	Timișoara, str. Vasile Alecsandri nr. 8	istorie, orologie, artă decorativă	desființat
32	Muzeul Militar Timișoara	Timișoara, P-ța Libertății nr. 6	istorie militară	desființat
33	Sala de Tradiții Militare Timișoara	Timișoara, P-ța Libertății nr. 5–7	istorie militară	se deschide la cerere
34	Muzeul „Péter Jeczai”	Timișoara, Calea Martirilor, nr. 51/45	artă contemporană	deschis
35	Muzeul „Traian Vuia”	Traian Vuia	istorie memorială, istorie aviatică	deschis

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

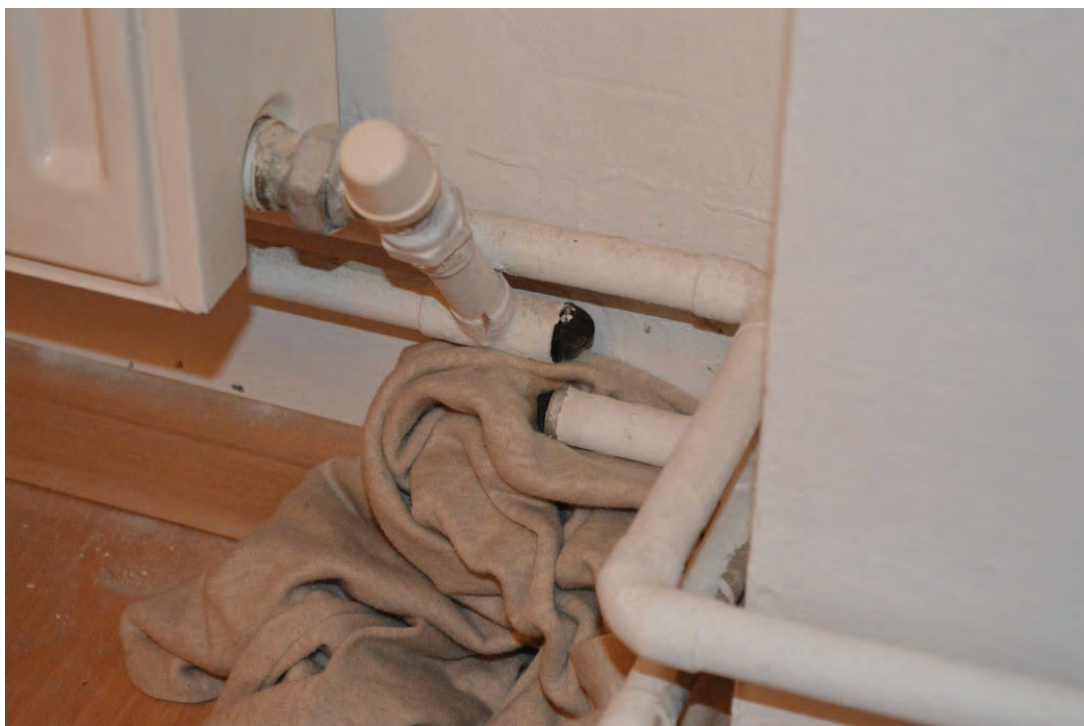

Fig. 9

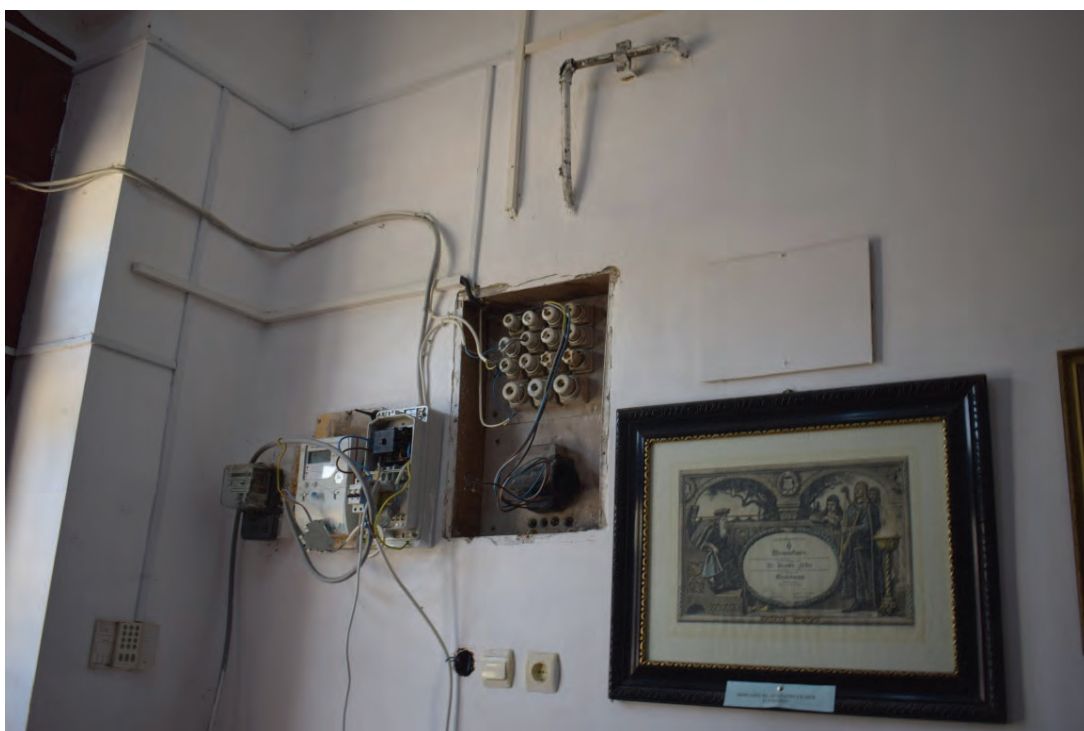

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 18a

Fig. 18b

Fig. 18c

Fig. 18d

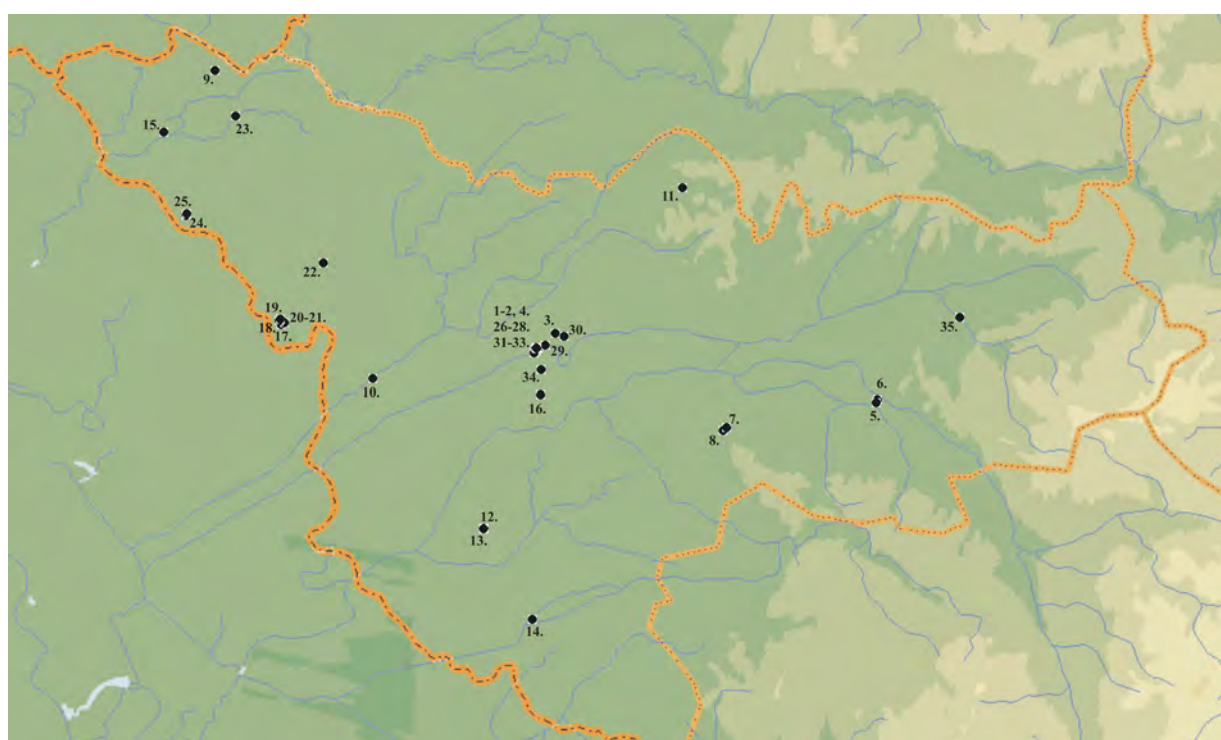

Fig. 19

CONSERVAREA ȘI RESTAURAREA UNUI POTIR DE ÎMPĂRTĂȘANIE (SEC. XVIII)

Laura Fălcan*

Preservation and restoration of an 18th century chalice

Abstract: The article presents the conservation operations that have been applied to a communion chalice belonging to the wooden church „Cuvioasa Paraschieva” from the village of Crivina de Sus, Pietroasa village, Timis County. The chalice was dated to the period between the end of the 18th century and early 19th century, after analysis of similarities with the silverware from various catalogs belonging to the collection of the Roman Catholic Bishopric of Timisoara. It is made of silver bronze, gilded inside, poured and obtained by the technique of hammering and chiseled. The chalice has baroque influence in the decorative motifs and techniques used. Measurements of the primary composition of the metal was performed using the fluorescence spectrometer (XRF). The object was in good condition, the metal core were not corroded. The phenomenon of viridescence – greening occurs, is the most common phenomenon in the case of copper-made objects and alloys. The interior of the cup has been degraded to a more advanced state as a result of its use, under the influence of the liquid content (wine) that causes the formation of sulfurized copper or copper sulphide. The article details the restoration operations from the investigation of the elements in the composition to the complete cleaning of the piece.

Keywords: *chalice, cooper, silver, gold, hammering, chiseling*

Cuvinte cheie: *potir de împărtășanie, cupru, argint, aur, ciocănire, cizelare*

Potirul supus operațiunilor de restaurare aparține bisericii de lemn cu hramul „Cuvioasa Paraschiva” din satul Crivina de Sus, com. Pietroasa, jud. Timiș. Este cea mai veche din Banat și singura datată prin inscripție „*Făcut-au astă biserică, anul Domnului 1676 m(ese) t f(ebruarie), z(iua)3*”. În județul Timiș au fost realizate, de-a lungul timpului, 339 de biserici de lemn, însă în prezent mai există doar 27, majoritatea în zona Făgetului, care sunt declarate monumente istorice.

Descrierea obiectului

Potirul este compus din trei elemente: cupa, tija cu nodusul la mijloc și piciorul, având dimensiunea totală de 29,7 cm, diametrul cupei de 10,2 cm și diametrul tălpii de 13,8 cm. Fiecare dintre cele trei elemente reprezintă aproximativ o treime din lungimea totală (**Foto 1**).

Potirul are o formă armonioasă și influențe baroce în motivele și tehnicile decorative folosite. Este confecționat din bronz argintat, aurit în interior, fiind turnat și obținut prin tehnica ciocănirii și cizelat.

Cupa sa, cilindrică și evazată la gură, este cuprinsă două treimi într-un paner alcătuit dintr-un decupaj cu șase lobi și ancadrament aurit. În centrul acestora sunt redată un număr de șase flori de trandafiri, ornamentație executată în tehnica ciocănirii. Fiecare floare are petalele din interior aurite armonizând ancadramentul aurit ce se deschide și se prelungește spre piciorul cupei. Acest ancadrament are lățimea de aproximativ 1 cm.

Se sprijină pe un picior format din trei elemente, între cele două elemente de susținere aflându-se nodusul în formă de pară, împodobit cu elemente decorative gravate, reprezentând patru frunze de trandafir în mijlocul fiecăreia fiind gravate trei cercuri, posibil cu referire la Sfânta Treime.

Talpa potirului este circulară, evazată piramidal către bază, aducând spre o talpă hexalobată, având aceeași ornamentație prezentă pe cupă. Fiecare lob este decorat cu elemente florale identice celor de pe cupă, respectiv flori de trandafiri, executate în aceeași tehnică. Ancadramentul fiecărui lob este identic cu cel de pe cupa potirului dar plasat în sens invers, ceea ce face ca cele două ornamentații să se

* Universitatea de Vest Timișoara – Facultatea de Arte și Design Timișoara, Strada Oituz 4, laura.istrate79@e-uvt.ro

completeze ca și când ar forma un cerc complet, curgând una spre cealaltă. Talpa este bombată și profilată cu sprânceană.

În privința defectelor de fabricare panerul prezintă o fisură circulară la bază, în porțiunea în care aceasta se îngustează spre piciorul cupei. Posibil aceasta să fi apărut în procedeul de ciocănire – fiind ciocănire la rece în timp a devenit tot mai evidentă acesta fisură, sau este posibil ca ornamentația să fie fabricată din două bucăți de metal distincte ciocănite.

Potirul a fost datat ca aparținând perioadei cuprinsă între sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea¹. Neputând face atribuirea cu certitudine, au fost analizate diverse cataloage cu obiectele de argintărie, fiind analizate și obiecte ce aparțin colecției Episcopiei Romano-Catolice din Timișoara. Au fost analizate informațiile privind piese de argintărie din mediul ortodox bănățean al secolului al XVIII-lea și obiectele existente în colecția Episcopiei Sârbe din Timișoara. Drept exemplu redăm următoarele: „*potirele baroce prezintă o cupă cilindrică de dimensiuni mici, nodus în formă de ou sau de vas, pentru potirele de ceremonie fiind preferată o decorație abundentă. În ceea ce privește tehnica de execuție, talpa, piciorul și nodusul sunt, în general prelucrate prin ciocănire*”².

Determinarea compoziției materialului din care este confecționat

S-au realizat măsurători ale compoziției primare a metalului, cu instrument non-distructiv folosit pentru analiza materialelor anorganice de tip metale, dispozitiv ce măsoară spectrometria de fluorescență (XRF).

Analizele au demonstrat că este vorba de un aliaj al cuprului, respectiv bronz, un aliaj cupru (Cu) – zinc (Zn) – staniu (Sn). Analizele au demonstrat prezența argintului în procent de 3%.

S-au realizat și măsurători privind prezența aurului, tot în mai multe puncte, rezultând faptul că prezența cea mai consistentă a acestui metal nobil este în miezul ornamentației în formă de trandafir redată pe cupă.

Stare de conservare

Obiectul se prezintă în stare bună, nefiind degradat-corodat miezul metalic. Se poate aprecia că rezistența mecanică a piesei este foarte bună. Obiectul prezintă o deformare a cupei, foarte vizibilă, situată la mijlocul ornamentației cupei, datorată probabil unei manevrări incorecte sau a unui accident de epocă. Pe ornamentația ce îmbracă cupa pocălului la exterior se remarcă o fisură circulară ce urmează forma cupei, fisură ce este posibil să fi apărut în timpul confecționării piesei dar este posibil să fie și ulterioară datorită unor intervenții asupra obiectului (**Foto 2, 3**).

Cupa nu mai aderă la piciorul de susținere datorită slăbirii mecanismului, prezentând o înclinație destul de pronunțată, care face inutilizabil potirul pentru uz liturgic. Posibil ca într-o perioadă anterioară să se fi încercat susținerea cupei prin ciocănirea panerului pentru a-l aduce cât mai aproape de cupa propriu-zisă. Este posibil ca acest deziderat să fi deformat ornamentația și de asemenea să fi provocat fisura. Deformări apar la baza postamentului, banda din partea inferioară prezintă deformări cauzate de utilizarea acestuia și manevrarea necorespunzătoare.

Aceste imperfecțiuni precum și micile zgârieturi atestă vechimea și stresul asupra obiectului de-a lungul timpului. Prezintă depuneri aderente de murdărie precum și depuneri de grăsime și ceară datorate utilizării, în special pe talpă în adânciturile din decorul floral.

Obiectul este acoperit local cu oxizi superficiali specifici materialului. Compușii cuprului, ce apar odată cu degradarea acestuia sunt: carbonat, clorură având culoare verde și oxid, sulfură de culoare neagră.

Apare fenomenul de coclire – înverzire, fenomenul cel mai des întâlnit în cazul obiectelor confecționate din cupru și aliaje ale acestuia. Acest fenomen este localizat în partea superioară a cupei propriu-zise și pe talpă, mai ales pe banda inferioară (**Foto 4**).

De asemenea, depuneri de praf și grăsimi au determinat formarea unui strat foarte fin de clorură cuproasă (CuCl₂) prezentă pe toată suprafața obiectului, având culoarea alb ceros. Nu a format la suprafață

¹ Nicolescu 1968; Mihoc-Andráşy 2004.

² Mihoc-Andráşy 2004.

o patină uniformă întrucât nu a reținut o cantitate suficientă de săruri, astfel încât să formeze încrustații stabile, cu excepția părții superioare a cupei care prezintă acest fenomen într-o formă foarte fină (**Foto 5**).

În schimb, interiorul cupei a fost degradat într-o stare mai avansată ca urmare a întrebuințării sale, sub influența conținutului lichid (vin) ce provoacă formarea cuprului sulfurat sau a sulfurii de cupru. Sub influența mediului umed și acțiunea oxigenului a apărut coroziunea chimică: $4\text{CuCl} + 4\text{H}_2\text{O} + \text{O}_2 \rightarrow \text{CuCl}_2 + 3\text{Cu}(\text{OH})_2 + 2\text{HCl}$

Este posibil ca atacul să fie redus datorită faptului că acest potir nu a fost folosit foarte intens, fiind mai mult un obiect de cult decorativ, probabil datorită frumuseții sale.

Se remarcă lipsa totală a compușilor de coroziune specifici argintului și lipsa totală a foiței de argint din interiorul cupei care s-a pierdut în timp datorită coroziunii (**Foto 6**).

Etapale operațiilor efective de conservare

Au fost realizate fotografii de ansamblu ale obiectului și fotografii de detaliu pentru documentarea degradărilor și susținerea propunerilor de restaurare. Au fost efectuate măsurători ale obiectului și s-a notat dimensiunea fiecărei piese componente. Piesa a fost investigată vizual pentru a se nota prezența degradărilor fizico-mecanice, fizico-chimice și biologice (**Foto 7**).

Operațiunile de restaurare au început cu degresarea la suprafață a obiectului metalic, curățarea realizându-se cu solvenți organici, în acest caz acetona și alcool etilic (**Foto 8**).

S-a efectuat tratamentul chimic al obiectului, utilizându-se Titriplex (Complexon III) cu pH 10. Soluția de complexon având pH între 5,5 și 6,5, pentru a aduce soluția la pH = 10 s-a preparat o soluție tampon pe bază de acetat de amoniu ($\text{CH}_3\text{COOHNH}_4$) și amoniac (NH_4OH). Tratamentul chimic a constat în tratament umed prin imersare, prin mai multe imersii de scurtă durată. Imersarea obiectului s-a făcut într-un recipient care să permită imersarea totală.

După prima imersare, s-a remarcat faptul că, cupa propriu-zisă este mobilă, având o mișcare circulară în interiorul ornamentației cupei, care la rândul ei, nu mai avea aderență la piciorul potirului.

Prin urmare, cele două piese au fost detașate pentru a se efectua și curățarea în interiorul ornamentației cupei (**Foto 9**).

Piesele au fost imersate în continuare separat, operațiunea de imersare a fost repetată, pentru o perioadă de 3 ore, după această operațiune considerându-se suficient, întrucât o nouă repetare ar afecta foița de aur (**Foto 10**).

S-a spălat obiectul în băi repetate de apă distilată pentru a se face neutralizare, operațiune realizată în recipient și prin stropire. Apoi s-a efectuat uscarea prin folosirea de alcool etilic și așezarea pe hârtie de filtru.

După imersare depunerile au fost îndepărtate prin folosirea unui burete, folosit pe întreaga suprafață a potirului. S-a insistat pe porțiunile mai afectate din interiorul cupei unde coroziunile au fost mai profunde, urmare a utilizării, și pe alocuri în punctele de coroziune (pittinguri) (**Foto 11**).

Depunerile de murdărie aderente au fost în continuare îndepărtate prin utilizarea vatei de oțel, pe toată suprafața potirului, cu finețe pentru a nu provoca zgârierea obiectului. S-au îndepărtat depunerile de ceară mecanic prin utilizarea bisturiului sau prin metoda la cald, anume prin imersarea părții cu depuneri în apă fierbinte (**Foto 12**).

Tratamentul fizic și chimic s-a aplicat până la curățirea completă a piesei, în special în interiorul cupei ce prezintă degradări evidente urmare a folosirii acestuia.

Curățarea interiorului ornamentației cupei s-a efectuat mecanic utilizându-se o mini freză și perie fină de sârmă. A fost curățat și mecanismul de prindere a cupei de piciorul potirului, ce prezenta puternice depuneri de murdărie, folosindu-se același tratament (**Foto 13**).

S-a realizat operațiunea de fixare a cupei în poziție verticală, prin utilizarea unei rășini epoxidice (UHU 300). Aceeași rășină bicomponentă a fost utilizată și pentru fixarea ornamentației cupei de piciorul potirului, întrucât își pierduse stabilitatea.

După finalizarea tuturor operațiunilor, s-a realizat conservarea obiectului prin peliculizare cu Paraloid B72, soluție diluată de 10%, transparent și aplicat uniform pe toată suprafața. Aplicarea s-a realizat cu ajutorul unei pensule (**Foto 14**).

Se propune ca manipularea piesei după ce a fost supusă operațiunilor de restaurare și conservare să se facă doar cu mănuși de bumbac.

Listă figuri

- Foto 1 Potir înainte de restaurare, 1:3
 Foto 2 Înainte de restaurare, fisură circulară
 Foto 3 Înainte de restaurare, deformare a cupei
 Foto 4 Înainte de restaurare, detaliu – fenomenul de coclire, specific cuprului
 Foto 5 Înainte de restaurare, talpă potir
 Foto 6 Înainte de restaurare, degradare interior cupă
 Foto 7 Detalii coroziune înainte de restaurare
 Foto 8 Operațiunea de degresare – interiorul și exteriorul cupei
 Foto 9 Imersarea obiectelor în soluție de Complexon III
 Foto 10 În timpul restaurării, ornamentația și cupa propriu-zisă
 Foto 11 În timpul restaurării, detalii după tratamentul chimic
 Foto 12 În timpul restaurării – îndepărtarea depunerilor prin folosirea vatei de sticlă sau folosirea bisturiului
 Foto 13 În timpul restaurării – îndepărtarea depunerilor prin utilizarea frezei
 Foto 14 Piesele obiectului – după finalizarea operațiunilor

Bibliografie

- Kovacs 2010 Kovacs Maria-Marta, *Obiecte de cult în protopopiatele reformate din trei scaune*, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj Napoca, 2010, rezumat teză doctorat (ms.).
 Mihalcu 1970 Mihalcu Mihail, *Conservarea obiectelor de artă și a monumentelor istorice, coroziune și anticoroziune*, București, 1970.
 Nicolescu 1971 Nicolescu Corina, *Moștenirea artei bizantine în România*, București, 1971.
 Oniscu 2012 Oniscu Corneliu, *Tehnici moderne în cercetarea obiectelor de metal din patrimoniul eclezial*, Iași, 2012.

Webografie

- Andrasy.eu Andrasy Attila, Mihoc Diana, *Aspecte tehnice ale meșteșugului argintăriei*, <http://andrasy.eu/upload/12.pdf> (data accesării: 18.02.2019).
 Iorga 1934 Iorga Nicolae, „*Vechea artă religioasă la români: icoana românească, argintăria românească, miniaturile românești, sculpturile în lemn, țesăturile*”, Vălenii de Munte, 1934, <http://digitool.dc.bmms.ro:8881>, (data accesării: 18.02.2019).
 Andrasy 2006 Mihoc-Andráşy Diana, *Banatul catolic al secolului al XVIII-lea ilustrat în argintăria barocă*, Timișoara, 2006, <http://cimec.ro/Biblioteca-Digitala/Biblioteca.html>, (data accesării: 18.02.2019).
 Andrasy 2003 Mihoc-Andráşy Diana, *Piese de argintărie din Budapesta în biserici sârbești din Banat*. În: *Patrimonium Banaticum*, II, 2003, <http://biblioteca.cimec.ro/reviste/Patrimonium-Banaticum/>, (data accesării: 18.02.2019).
 Liturgica Miron Vasile, *Materia cultică utilizată în cadrul ofierii serviciilor liturgice și semnificația ei simbolică-mistică*. În: <https://www.crestinortodox.ro/liturgica/>, (data accesării: 18.02.2019).

Fig. 1–3

Fig. 4–5

Fig. 6

Fig. 7-8

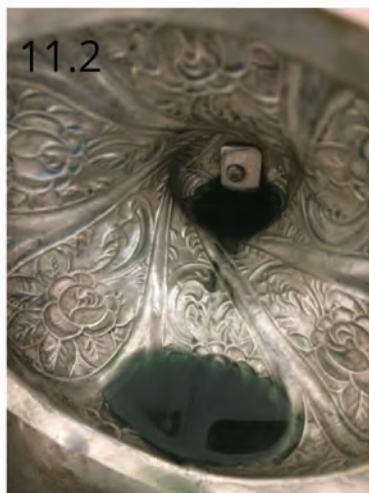
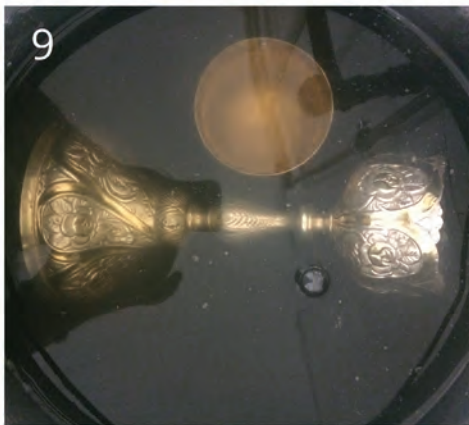

Fig. 9-11

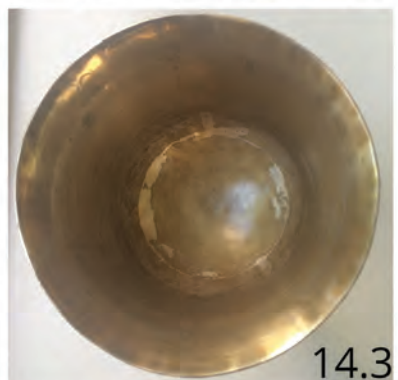

Fig. 12-14

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA ISTORIEI RESTAURĂRII TEXTILE LA TIMIȘOARA

Hedy M-Kiss*

Contributions regarding the history of textile restoration in Timișoara

Abstract: The author reviews the most significant moments in the Zonal Conservation-Restoration Laboratory's history, from its founding in 1975 at Timișoara to its end. A direct participant in the restoration and conservation of numerous textile artefacts classed as mobile heritage in the Banat Museum's collections, the author details the activity of the Textile Department and the training of young conservators and restorers from the Faculty of Arts and Design in Timișoara, through the passing of information and practices.

Cuvinte cheie: *conservare-restaurare, patrimoniu textil, Timișoara*

Keywords: *conservation-restoration, textile heritage, Timișoara*

1. Introducere

Premizele de colecționare ale bunurilor culturale, care au ajuns în muzee sub formă de colecții sau obiecte individuale, prin colectări, achiziții, donații, confiscări, în vederea depozitării și expunerii lor, constituie o bază informativă și documentară, permițând cercetarea și valorificarea acestora, atât din partea personalului de specialitate cât și din partea cercetătorilor din afara instituției.

Păstrarea bunurilor culturale, conservarea lor în bune condiții, este un scop și o responsabilitate a cărei materializare poate fi desăvârșită numai printr-o bună colaborare între conservatori și restauratori, strădania lor fiind necesară și indispensabilă.

În scopul preîntâmpinării distrugerii patrimoniului cultural s-au înființat diferite organisme internaționale, ca ICOM, ICOMOS și ICCROM¹, alături de numeroase organizații naționale. În secolul al XX-lea s-a reușit înființarea unei noi activități științifice, susținute de un complex și costisitor aparat auxiliar, denumită *știința conservării și restaurării bunurilor de patrimoniu*.

Această activitate, potrivit definiției UNESCO, are ca obiect conservarea și restaurarea operelor de artă, monumentelor, documentelor, ansamblurilor de arhitectură și de istorie etc. Preocupările de conservare-restaurare privind bunurile culturale au existat și în trecut, dar constituirea unei baze științifice de activitate a fost posibilă relativ recent, mai exact, după distrugerile provocate de cel de-al Doilea Război Mondial. Pierderile alarmante au dat glas unei cerințe unanime a țărilor europene de salvare și restaurare a obiectelor de patrimoniu cultural.

Din aceste considerente, în alcătuirea muzeelor, ca instituții, intră și laboratoarele de conservare-restaurare², care desfășoară o activitate neîntreruptă de cercetare a bunurilor de patrimoniu, rezultatele acestora fiind valorificate prin publicații de specialitate, rolul acestora fiind de a statua principiile științifice

* Universitatea de Vest Timișoara (Facultatea de Artă și Design, Dep. Artă Vizuală, Specializare Conservare-Restaurare), Bd. Vasile Pârvan nr. 4, Timișoara, e-mail: hedy.m@e-uvt.ro

¹ ICOM, Consiliul Internațional al Muzeelor, organizație neguvernamentală cu sediul la Paris, funcționează ca organism specializat al UNESCO, având în sistem mai multe comitete de profil, muzee de istorie, artă, etnografie, științele naturii. Adresa: 1, rue Miollis 75732 Paris Cédex 15 Cable: ICOM PARIS telex: c/o UNESCO; ICOMOS, Consiliul Internațional al Monumentelor și Siturilor, organizație neguvernamentală cu sediul la Paris, organism specializat al UNESCO. Adresa: Hotel Saint-Aignan, 75, rue du Temple, 75003 Paris, France cable: ICOMOS PARIS telex: 240.918 TRACE F ref. 617; ICCROM, Centrul Internațional pentru Conservarea și Restaurarea Bunurilor Culturale / International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property, organizație neguvernamentală cu sediul la Roma, este for specializat al UNESCO, având ca principal obiectiv formarea conservatorilor și restauratorilor de înaltă calificare. Adresa: 13, via di S. Michele 00153 Roma; Italia Cable: INTERCONCERTO ROME Telex: 613.114 ICCROM.

² Hudson 1979, 9.

ale conservării și restaurării, precum și aplicarea corespunzătoare a metodelor de salvare a bunurilor prin intermediul specialiștilor atestați. Descrierea scopului și rolului acestor laboratoare de conservare-restaurare are o literatură bogată, dintre care evidențiem lucrarea lui Paul Coremans (1908–1965), conducător al Institutului Regal pentru Studiul și Conservarea Patrimoniului Artistic din Belgia: *La preservation des biens culturels*.

2. Despre Laboratorul de Conservare-Restaurare

Evoluția activității de conservare-restaurare, sub influența teoriilor moderne de istoria artei și a revoluției științifice tehnice, a prilejuit, de prima dată în 1974, adoptarea și aplicarea legii ocrotirii patrimoniului cultural național din România, realizând în acest fel o cotitură în ceea ce privește conceptul de conservare-restaurare bazat pe principii științifice.

Primul laborator muzeal în Europa a fost înființat la Berlin, în anul 1888, iar după Primul Război Mondial au urmat cele de la Londra și din alte capitale europene, precum și din Statele Unite. În România, primul *Laborator de Restaurare* a luat ființă în 1952, în cadrul Muzeului Național de Artă din București³. Următorii 50 de ani se caracterizează prin conservarea-restaurarea obiectelor de patrimoniu⁴ promovând activitatea pe principiile metodologiei științifice, înființând laboratoare pe lângă marile muzee și laboratoarele zonale teritoriale⁵.

Rolul esențial de cunoaștere, evaluare, salvare, recuperare prin metode de restaurare și conservare, de ocrotire și valorificare a obiectelor patrimoniului național, a dat un nou impuls orientării muzeologice naționale, creând un cadru organizat, dotat corespunzător tehnic, definind totodată meseriile de restaurator și conservator.

La Timișoara, începuturile activității de restaurare datează din 1897, când în cadrul muzeului Societății de Istorie și Arheologie, înființat în 1872 (Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat), s-a acceptat oferta pentru restaurarea a 5 picturi din pinacotecă, din partea unui specialist din Budapesta. Cu acest gest a început oficial activitatea de restaurare a operelor de artă în Timișoara⁶.

Ținând seama de acceptarea orientării europene din perioada respectivă privind importanța patrimoniului cultural național, în cadrul avuției naționale, precum și activitatea de lărgire a orizontului de cunoaștere, în baza Legii nr. 63/1974 și Decretul nr. 13/1975 au fost înființate 11 laboratoare zonale de conservare-restaurare în țară, printre care și cel din Timișoara.

Laboratorul Zonal de Conservare-Restaurare Timișoara⁷ a funcționat pe parcursul timpului în diferite locații amenajate și neamenajate: Castelul Huniade, sediul Muzeului Banatului din P-ța Huniade nr. 1, Palatul Baroc din P-ța Unirii nr. 1, Palatul Dicasterial din Str. Ceahlău (azi Eugeniu de Savoya) nr. 1, parter, singura locație amenajată corespunzător, cu o suprafață utilă de 574 m², conform cerințelor și normativelor de restaurare și protecția muncii, asigurând fluxul tehnologic prevăzut de lege. Pentru Sectorul Textile au fost alocate patru încăperi, spațioase, cu o dotare specifică, corespunzătoare la momentul respectiv.

Începând din 1997, după declanșarea retrocedării și restaurării clădirii Dicasterialului, Laboratorul Zonal de Conservare-Restaurare a fost constrâns să ocupe diferite spații neamenajate, în cadrul Muzeului Banatului Timișoara, la Palatul Baroc, respectiv la Bastionul Theresia, unde a funcționat Sectorul Textile⁸, până în anul 2007, când a fost mutat la Castelul Huniade. În 2010, Laboratorul a funcționat în primele două locații, iar aparatura, dotarea tehnico-materială, în mare parte a fost adăpostită sau casată.

În concordanță cu această structură, începând din primul an de funcționare a Laboratorului Zonal

³ Marian 2001, 10.

⁴ Moldoveanu 1999, 5.

⁵ Florescu 1999, 5.

⁶ O parte a acestei colecții a fost donată de către prefectul comitatului Timiș, Zsigmond Ormós, (1813–1894) muzeului Societății de Istorie și Arheologie din Timișoara, fondată în 1872, (Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat), precursorul Muzeului Banatului Timișoara. Cu ocazia călătoriilor de studii întreprinse în Germania, Austria și Italia el a adunat un bogat material istoric, arheologic precum și de artă, care în mare parte a ajuns în colecțiile muzeului timișorean. Colecționarul Zsigmond Ormós a fost un cunoscător în istorie și în istoria artei achiziționând obiecte valoroase și interesante. Vezi: Medeleț, Toma 1999, 49, 60.

⁷ Iuga *et alii* 1998.

⁸ M-Kiss 2012, 17–30.

Timișoara, respectiv din 1975 și până în 2010, au fost angajați specialiști cu studii superioare la Sectorul Textile, cu pregătire tehnică: ing. Viorica Aghițoiaie, cu pregătire artistică: Magda Vitalyos (Kazinczy, Ziman), Carmen Florica Matei, Liliana Agache, Sorin Nicodim, Hedy Nadra (Nicodim, M-Kiss), precum și restauratori cu studii medii, Ana Maria Mestecănean (Colceriu, Bogdan), Carmen Arghir (Sotelecan) și Mariana Capătă (Davițoiu)⁹.

În perioada 1975–1982, angajații Sectorului Textile au urmat stagiile de perfecționare la CSPC București (Centrul Special de Perfecționare a Cadrelor, al Consiliului Culturii și Educației Socialiste), cu durată de 1–3 ani, parcurgând cursuri teoretice urmate de stagii de pregătire practică la Muzeul Național de Artă București, Muzeul Național de Istorie București, Muzeul Satului București, Castelul Peleş Sinaia (1976–1980), Complexul Muzeal Posada, Muzeul Banatului Timișoara, obținând atestatul în restaurare textile. Grupa de textile, a beneficiat de lectori de excepție, în persoana doamnelor Maria Muzicescu, Viorica Dene, precum și coordonatori de practică cu experiență, în persoana doamnelor Elena Maluhin, Ana Barcă ș.a.m.d. dobândind și cunoștințe de istoria și teoria artei, prezentate de către domnul Radu Florescu.

Restauratorii Sectorului Textile au prezentat numeroase obiecte restaurate și conservate cu ocazia diferitelor expoziții de specialitate, totodată au participat activ la realizarea expozițiilor de bază precum și la cele temporare ale Muzeului Banatului Timișoara și ale punctelor muzeistice din județul Timiș, din localitățile Lenauheim, Deta, Sănnicolau Mare, Buziaș, Jimbolia.

Astfel, din rândul expozițiilor de specialitate amintim: în 1979, „*Portul popular bănățean*”, Novi Sad, Serbia (atunci Jugoslavia); în 1980, „*Restaurare, conservare*”, Muzeul de Artă București; în 1980, „*Veșmânt bisericesc în secolul al XVIII-lea*”, Muzeul Mitropoliei Banatului, Catedrala Mitropolitană, Timișoara; în 1981, „*Restaurare, sistem curativ și estetic*”, Biserica Mizericordienilor, Timișoara; în 1982, „*Coloranți vegetali în arta populară*”, Muzeul de Etnografie, Bastionul Theresia, Timișoara; în 1987, 1988, „*Expoziție Națională de Restaurare – Conservare*”, București; în 1994, „*Barocul în arta populară*”, Timișoara; în 1999, „*Restaurare, reconstituire, restituire – în spațiul spiritual al satului bănățean*”, Muzeul de Etnografie, Bastionul Theresia, Timișoara; în 2009, „*Restaurare și Conservare în Muzeele Timișorene*”, Muzeul de Artă Timișoara.

Bilanțul acțiunilor de restaurare-conservare din cadrul Laboratorului Zonal Timișoara se concretizează într-un număr de peste 12.000 de obiecte de patrimoniu cultural național, ceramică, textile¹⁰, metal, hârtie, lemn și pictură, printr-o mare diversitate de obiecte care prin tratamente aplicate, prin stoparea proceselor de degradare, prin stabilizarea stării de conservare și redarea aspectului estetic, original, au reintrat în circuitul muzeal firesc al patrimoniului mobil.

Dar să ne amintim cine au fost cei care au participat la crearea acestor valori de la Sectorul de Conservare-Restaurare Textile a Laboratorului Zonal din Timișoara:

Restauratori cu studii superioare

Viorica Aghițoiaie, inginer tehnolog pentru textile. Născută la 16 septembrie 1946, sat Domnești, comuna Pufești, județul Vrancea. Absolventă a Institutului Politehnic Iași, Facultatea de Industrie Ușoară-Textile, Secția Țesătorie, 1969. În laborator: 1975–1977, muzeograf-restaurator. Atestat ca restaurator textile în 1977, după cursul de doi ani la CSPC, 1977–1980, muzeograf restaurator principal, 1980–1990, șef laborator, în perioada 1980–1990 (**Fig. 10**).

Magda Vitályos (Kazinczy-Ziman), artist plastic, membru al U.A.P. Timișoara. Născută la 5 aprilie 1942 în localitatea Ghidfalău, județul Covasna; decedată în 2003 la Timișoara. Absolventă a Institutului de Arte Plastice „Ion Andreescu” din Cluj-Napoca, Secția Textile, 1967. În laborator: 1975–1976, muzeograf restaurator textile (**Fig. 11**).

Carmen Florica Matei, artist plastic, membru al U.A.P. Timișoara. Născută la 29 octombrie 1952 în București. Absolventă a Institutului de Arte Plastice „Ion Andreescu” din Cluj-Napoca, Secția Tapiserie, Modă, Imprimeu, 1977. În laborator: 1977–1978, muzeograf restaurator textile (**Fig. 12**).

Sorin Nicodim, artist plastic, membru al U.A.P. Timișoara. Născut la 28 noiembrie 1951 în localitatea

⁹ M-Kiss 2008.

¹⁰ M-Kiss 2013.

Târgu Ocna, județul Bacău. Absolvent a Institutului de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu” din București, Secția Tapiserie, 1977. În laborator: 1980–1985, muzeograf restaurator textile (**Fig. 13**).

Liliana Agache, artist plastic, membru a U.A.P. Timișoara. Născută la 17 august 1954 în localitatea Ploiești, județul Prahova. Absolventă al Institutului de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu” din București, Secția Tapiserie, 1977. În laborator: 1978–1999, muzeograf restaurator textile (**Fig. 14**).

Hedy M-Kiss, restaurator textile I, expert restaurare textile MCC, artist plastic textile-tapiserie, membru al U.A.P. Timișoara. Născută la 15 mai 1956 în localitatea Timișoara. Absolventă a Universității de Vest, Facultatea de Artă, Secția Textile-Tapiserie, Masterat Conservare – Restaurare, Facultatea de Artă și Design, Doctorat Conservare – Restaurare, Facultatea de Artă și Design, 2010. În Muzeul Banatului Timișoara: din 1975. În laborator: 1976–1981, restaurator textile, 1981–1988, respectiv, 2003–2012, restaurator textile I, studii superioare (**Fig. 15**).

Restauratori cu studii medii

Anamaria Mestecănean (Colceriu, Bogdan), născută la 16 octombrie 1952 în localitatea Curtea, județul Timiș. Absolventă a Liceului Economic din Timișoara. În laborator: 1975–1991, restaurator principal textile (**Fig. 16**).

Carmen Arghir (Sotelecan), născută la 2 aprilie 1954 în localitatea Dej, județul Cluj. Absolventă a Licelului Teoretic Dej (Colegiu Andrei Mureșan). În laborator: 1975–1978, restaurator textile (**Fig. 17**).

Mariana Capătă (Davițoiu), născută la 18 august 1956 în localitatea Oradea, județul Bihor, decedată în 2008, la Timișoara. Absolventă a Licelului C.D. Loga, seral, Timișoara. În laborator: 1978–1987, muncitor textilist, din 1999 atestată ca restaurator textile, din 2007 expert restaurare textile (**Fig. 18**).

Concluzie

Sectorul Textile, din cadrul Laboratorului Zonal de Conservare-Restaurare din Timișoara, și-a dovedit pe parcursul anilor, pe baza calității și cantității pieselor lucrate, că era principalul sector în salvarea, conservarea și restaurarea pieselor, atât de fragile, a patrimoniului textil. Numărul, în medie anuală, al pieselor restaurate și conservate, în decurs de 35 de ani, este 20,65.

În urma a numeroaselor mutări dotarea s-a deteriorat complet, fiind în întregime casată, iar spațiul de lucru amenajat nu mai există. În 2012, personalul de specialitate era reprezentat doar de subsemnata, care din cauza spațiului impropriu, lipsei de dotare, ce avea să susțină procesul complex de conservare-restaurare textile, s-a transferat la Universitatea de Vest, respectiv la Facultatea de Arte și Design din Timișoara, continuând până astăzi cercetarea, salvarea patrimoniului mobil textil, educația viitorilor conservatori-restauratori¹¹, cât și munca de conservare – restaurare textile propriu-zisă¹².

În situația actuală este anevoios să vorbim despre „Sectorul Textile” din cadrul muzeului și funcționarea acestuia, deoarece nu mai este nici un restaurator textile! Se justifică pe deplin preocuparea conducerii Muzeului Național al Banatului Timișoara și a Laboratorului de Conservare-Restaurare, bazată pe recunoașterea realizărilor și tradiției, pentru a dobândi și amenaja un nou spațiu, adecvat și dotat, ceea ce se lasă așteptat, până în prezent¹³, în care să se poată desfășura cercetarea, procesul de salvare al patrimoniului mobil, de către un personal numeros, calificat și atestat, conform legilor și practicii curente acceptate¹⁴.

¹¹ M-Kiss, M-Kiss 2012.

¹² M-Kiss 2018.

¹³ Primul semnal, printr-un afiș, adrese și verbal, a fost tras din partea angajaților Laboratorului Zonal de Conservare-Restaurare Timișoara, la data de 10 ianuarie 1990, când au fost puse bazele Asociației Restauratorilor și Conservatorilor Patrimoniului Cultural Național. Au fost elaborate Declarația de Intenție și un Proiect de Statut, care să constituie cadrul legal de exercitare a profesiei. În vederea obținerii unui statut profesional definitiv și legal, asociația timișoreană a dorit să devină un for de inițiativă legislativă și să influențeze înființarea altor asociații similare în alte orașe din România. În vederea rezolvării lipsei de materiale și aparaturii specifice, asociația și-a revendicat posibilitatea unor inițiative directe, în vederea efectuării unor comenzi din străinătate, inclusiv rezolvarea condițiilor de muncă, salarizare, condițiile de protecția muncii până la calculul corect al vârstei și cuantumului pensiei. M-KH.

¹⁴ OBIECTE TEXTILE RESTAURATE, 1978–2008, (Conform registrului de laborator; r = restaurat, c = conservat): Anul 1978: Chilim, 2 buc., rc., Inv. 897, 898; Ștergar de oglindă, 2 buc., rc., Inv. 7950/1 (28589), 7950/2 (28589); Pernă decorativă (căpătai), rc., Inv. 5100 (21748); Anul 1979: Pernă, 15 buc., c., Inv. 1663, 6829, 7091, 7092, 7342/2, 7342/8,

Listă figuri

- Fig. 1, 2. Aspecte din atelierul de restaurare textile.
 Fig. 3, 4. Aspecte din atelierul de restaurare textile.
 Fig. 5, 6. Prima expoziție de restaurare a Laboratorului Zonal în Biserica Mizericordienilor din Timișoara, 1981.
 Fig. 7, 8. Pliant, avers, revers, editat de Laboratorul Zonal Timișoara, 1999.
 Fig. 9. Afișul expoziției de restaurare-conservare, Timișoara, 1999.
 Fig. 10. Viorica Aghițoiaie.
 Fig. 11. Magda Vitályos (Kazinczy-Ziman).

7342/4, 6818, 6694, 6015, 6863, 6696, 7294/4, 7013, 6862; Ștergar, 20 buc., c., Inv. 4501, 6744, 6745, 3272, 6725, 3588, 4311, 3524, 3024, 2551/2, 3271, 3026, 4133, 3290, 4518, 4563, 8077, 4863, 4869, 705; Izmană, 3 buc., c., Inv. 1514, 4253/2, 4797; Poale, 5 buc., c., Inv. 1560, 802, 3729/2, 3138/2, 4397/2; Spăcel, 5 buc., c., Inv. 689, 7578, 1474, 3481, 487; Pișchir (Ștergar), c., Inv. 1610; Cămașă și izmene, 2 buc., c., Inv. 4253/2, 4797; Spăcel și poale, 3 buc., c., Inv. 3729/2, 3138/2, 4397/2; Cămașă bărbătească lungă, 4 buc., c., Inv. 7708, 8219, 7321, 7714; Față de masă, 20 buc., c., Inv. 1600, 4459, 7080, 7340, 7181, 4795, 3448, 4828, 7333, 4376, 4852, 7341, 3365, 7034, 4131, 7132, 1605, 3947, 4754, 4755; Steag al Regimentului I. Voluntari-Darnița, r., Inv. 229, Parohia Belinț, Timiș; Anul 1980: Covor etnografic, 4 buc., r., Inv. 942, 902, 912, 7763/1; Anul 1981: Covor etnografic, 5 buc., r., Inv. 932, 8703, 888, 896, 7763/2; Anul 1982: Ștergar, 7 buc., c., Inv. 5102, 5120, 5104, 5128, 5127, 5125, 5193; Față pernă, 2 buc., rc., Inv. 758, 1993; Față pernă, 3 buc., c., Inv. 757, 3834, 3835; Chilim, 10 buc., r., Inv. 950, 918, 926, 7968, 915, 4842, 3546, 927, 860, 6766; Lepedeu, r., Inv. 8880; Bederniță, r., Inv. 818, Episcopia Ortodoxă Arad, jud. Arad; Anul 1983: Steagul Corului Plugarilor Chizătau, r., Inv. 7611, Sat Chizătau, jud. Timiș (continuat în 1984); Față de masă, 3 buc., r., Inv. 8858, 4348, 4349; Chilim, 5 buc., r., Inv. 908, 928, 929, 948, 956; Covor cu noduri, 2 buc., r., Inv. 954, 952; Conci, 3 buc., r., Inv. 16, 17, 36, Opreș, 6 buc., r., Inv.?, Muzeul Lugoj, jud. Timiș; Anul 1984: Conci, 6 buc., r., Inv. 22, 32, 37, 438, 7521, 641; Ceapză, 3 buc., r., Inv. 314, 337, 1531; Costum bisericesc, 2 buc., r., Inv. 6514, 6515, Mitropolia Banatului Timișoara (finalizat în 1986); Anul 1985: Drapelul pompierilor din Timișoara Cetate, r., Inv. 6038; Emblema orașului Timișoara, r., Inv. 3538; Blazon de familie, 3 buc., r., Inv. 3534, 20823, 20824; Anul 1986: Covoare cu noduri, 2 buc., r., Inv. 948, 949; Covoare cu noduri, 4 buc., c., Inv.?, (2 buc. finalizate în 1987); Lambrechine, 2 buc., r., Inv. 4685, T.A.G.C.-U.I.T.R. București; Păpuși (de teatru), c., Inv.?, Muzeul Stațiunii Buziș, jud. Timiș; Anul 1987: Afiș mătase din 1857, c., Inv.?, Afiș mătase din 1799, c., Inv.?, Panglici scrise, 18 x 2 buc., r., Inv.?, Drapel cor, 2 buc., r., Inv.?, Anul 1988: Opreș, 5 buc., r., Inv. 164, 165, 167, 170, 289; Covor cu noduri, r., Inv. 950 Tapiserie U.T.C., c., Inv. 4548; Anul 1989: Covor cu noduri, r., Inv. 953; Drapel, 2 buc., r., Inv. 5358, 5745; Anul 1990: Ie, r., Inv. 5475; Poale, r., Inv. 5476; Costum femeiesc (poale și ie), 3 buc., Inv. 1026, 3488, 3703; Covor cu noduri, 2 buc., rc., Inv. 948, 949. Anul 1991: Relicvă sârbească, r., Inv. 5358; Covor cu noduri, 3 buc., rc., Inv. 950, 952, 955; Anul 1992: Blazon nobiliar, r., Inv. 5745; Covor cu noduri, r., Inv. 953; Cămașă (costum șvăbesc), c., Inv. 3857; Cămașă femei (costum german), c., Inv. 3870; Cămașă femei, 5 buc., c., Inv. 687, 2692, 3815, 5459, 8491; Cămașă femei (costum sârbeșc), c., Inv. 1483; Cămașă bărbătească, 2 buc., c., Inv. 1569, 3378; Cămașă bărbătească, (costum maghiar), c., Inv. 8097; Cămașă albă (costum maghiar), c., Inv. 1759; Cămașă femei (costum maghiar), c., Inv. 1048; Poale (costum maghiar), 2 buc., c., Inv. 1047, 1758; Poale (costum german), c., Inv. 3759; Poale, 2 buc., c., Inv. 3793, 5460; Batista brodată, 2 buc., c., Inv. 5448; Izmană, 3 buc., c., Inv. 1022, 1570, 1956; Izmană (costum maghiar), c., Inv. 8098; Manecute, 2 buc., c., Inv. 1022; Fustă (costum german), c., Inv. 8651; Anul 1993: Cămașă bărbătească, 2 buc., c., Inv. 1021, 2802; Poale, c., Inv. 3519; Șorț (costum german), r., Inv. 8649; Șorț (costum maghiar), r., Inv. 1756; Cordon (cordon costum german), r., Inv. 3874; Șal roz (costum german), r., Inv. 8649; Obiecte etnografice, 3 buc., c., Inv.?. Anul 1994: Chilim, 2 buc., r., Inv. 3611, 4087; Acoperământ de masă sfânt, r., Inv. 7229 (finalizat în 1995); Cătrînță, 2 buc., r., Inv. 353, 7083 (finalizat în 1995); Pălărie (costum german), r., Inv. 3864; Cunună de mireasă, r., Inv. 8227; Guler, r., Inv. 1006; Obiecte etnografice, 27 buc., c., Inv.?. Anul 1995: Chilim, 2 buc., r., Inv. 892, 7033; Fustă albă (costum german), r., Inv. 11381; Cravată (costum german), r., Inv. 1381; Cruce catifea, r., Inv. 2848; Cămașă femei (costum bulgăresc), r., Inv. 2927; Obiecte etnografice (podoabe vestimentare), 32 buc., c., Inv.?. Anul 1996: Chilim, r., Inv. 4743; Covor cu noduri, r., Inv. 949; Haine costum pompieri, 2 buc., r., Inv.?. Fustă (costum bulgăresc), r., Inv. 2927 (finalizat în 1997); Fustă (costum german), r., Inv.?. (replici); Obiecte etnografice, 45 buc., c., Inv.?. Anul 1997: Față de masă, r., Inv. 4349; Opreș, 2 buc., c., Inv. 170, 137; Anul 1998: Chilim, 2 buc., r., Inv. 901, 898; Anul 1999: Chilim, r., Inv. 878; Prapure, c., Inv. 2906; Costum popular bănățean sec. XIX, c., Inv.?. (finalizat în 2000); Podoabă de cap bulgărească, c., Inv. 1980; Veșmânt bisericesc, r., Inv. 1144/6514-6515; Anul 2000: Chilim, 2 buc., r., Inv. 870, 8126; Opreș, 2 buc., r., rc., Inv. 170, 137; Anul 2001-2002-2003: Evantai dantelă, r., Inv. 193; Vergini Sante, r., Inv. 1126; Scena de petrecere, r., Inv. 854; Colecția aromană (șubă lungă, traistă, față pernă, ciorapi 2 buc.), r., Inv.?. Covor cu noduri, r., Inv. 951; Anul 2004: Drapel Corul Sănnicolau Mare, rc., Inv. 107; Față de masă dantelată, r., Inv. 11582; Covor persan, r., Inv. 1018 (finalizat în 2005); Lucrare de artă de Ștefan Bertalan „*Demonul lui Maxwell*”, r., Inv. 5475; Antimis, r., Inv. 5004; Antimis, r., Inv. 1896; Antimis, r., Inv. 2912; Steagul Reuniunii de Cântări „*Doina*”, r., Inv.?. Opreș, 4 buc., c., Inv. 160, 101, 3338, 7564/9; Covor cu noduri, r., Inv. 1017; Anul 2005: Perdele, 2 buc., c., Inv. 3819/1, 3819/2; Stergare, 5 buc., c., Inv. 3696/1, 3696/2, 3807/1, 3807/2, 4159; Drapel Peciu Nou, r., Inv.?. Lucrare de artă de Ștefan Bertalan „*Ecuatie Comportamentală*” r., Inv. 5476; Costum bărbătesc, c., Inv. 2663; Glugă Valea Bistrei, c., Inv. 5419; Stergare, 5 buc., c., Inv. 1581/6, 7532/34, 1581/8, 1582/1, 1581/5; Brâu cu oglinzi, r., Inv. 2681; Cămașă cu brâu, c., Inv. 2665; Pictură chineză pe mătase, r., Inv. 163, 162, 164 (finalizat în 2006). Anul 2006: Lucrare de artă Grup Sigma „*Structură elastică*”, r., Inv.?. Piele arheologice, 66 buc., c., Inv.?. (finalizat în 2007). Anul 2007-2008: Textile istorice, 171 piese, c. Anul 2009: Panglică decorativă, 2 buc., c., papioară ață arheologică, 1 buc., c., fragmente de piele arheologică, 30 buc., c.

- Fig. 12. Carmen Florica Matei
 Fig. 13. Sorin Nicodim
 Fig. 14. Liliana Agache
 Fig. 15. Hedy M-Kiss
 Fig. 16. Anamaria Mestecănean (Colceriu, Bogdan)
 Fig. 17. Carmen Arghir (Sotelecan)
 Fig. 18. Mariana Capătă (Davițoiu)
 Fig. 19. Afișul expoziției de restaurare-conservare din Timișoara, 2009.
 Fig. 20. Afiș întocmit cu ocazia Revoluției din 1989, înființarea Asociației de Restauratori, prima dată în Timișoara
 Fig. 21. Numărul personalului restaurator textile calificat, 1975–2012 – Pers.1-Artist plastic (5); Pers.2-Studii medii (3); Pers.3-Inginer textilist (1) (GRAFIC1)
 Analiza statistică a obiectelor textile restaurate-conservate, 1975–2012
 Tip 1-Obiecte etnografice (364); Tip 2-Obiecte arheologice (196); Tip 3-Obiecte istorice (122); Tip 4-Obiecte artă decorativă (32); Tip 5-Obiecte de cult (9) (GRAFIC2)

Bibliografie

Florescu 1999	Florescu Radu, <i>Bazele muzeologiei</i> (Ed. II), M.C.C., București, 1999.
Hudson 1979	Hudson Kenneth, <i>O istorie socială a muzeelor</i> , București, 1979.
Iuga et alii 1998	Iuga Liliana, Agache Liliana, Obrad Reghina, <i>Laboratorul zonal din Timișoara. 22 de ani de activitate în slujba patrimoniului cultural</i> . În: <i>Analele Banatului</i> (SN), 6, 1998, 57–69.
M-Kiss 2008	M-Kiss Hedy, <i>Activitatea sectorului textile din cadrul Laboratorului Zonal de Conservare-restaurare, Muzeul Banatului Timișoara (1975–2007)</i> . În: <i>Memoria Satului Românesc</i> , IX, 2008, 143–154.
M-Kiss 2012	M-Kiss Hedy, <i>Restaurarea și conservarea patrimoniului mobil textil</i> , (Ed. II), Timișoara, 2012.
M-Kiss 2013	M-Kiss Hedy, <i>Diversitatea tipologică a obiectelor textile restaurate</i> . În: <i>Simpozion, Formă, formare, sens</i> , Timișoara, 2013, 137–149.
M-Kiss 2018	M-Kiss Hedy, <i>Arta restaurării textile în Timișoara, 2008–2018</i> , Timișoara, 2018.
M-Kiss, M-Kiss 2012	M-Kiss Hedy, M-Kiss Andrei, <i>Restaurátorképzés Temesváron, Formarea restauratorilor în cadrul Facultății de Arte și Design din Timișoara</i> , 2012, Erd. Magy. Rest. Füz. 12, p. 13, 107, Haász Rezső Múzeum Székelyudvarhely.
Marian 2001	Marian Carmen, <i>Repere ale restaurării textilelor arheologice din mătase naturală</i> , Iași, 2001.
Medeleț, Toma 1999	Medeleț Florin, Toma Nicoleta, <i>Muzeul Banatului, File de istorie I</i> , Timișoara, 1999.
Moldoveanu 2003	Moldoveanu Aurel, <i>Conservarea preventivă a bunurilor culturale</i> , (Ed. II), M.C.C., București, 2003.

Fig. 1-4

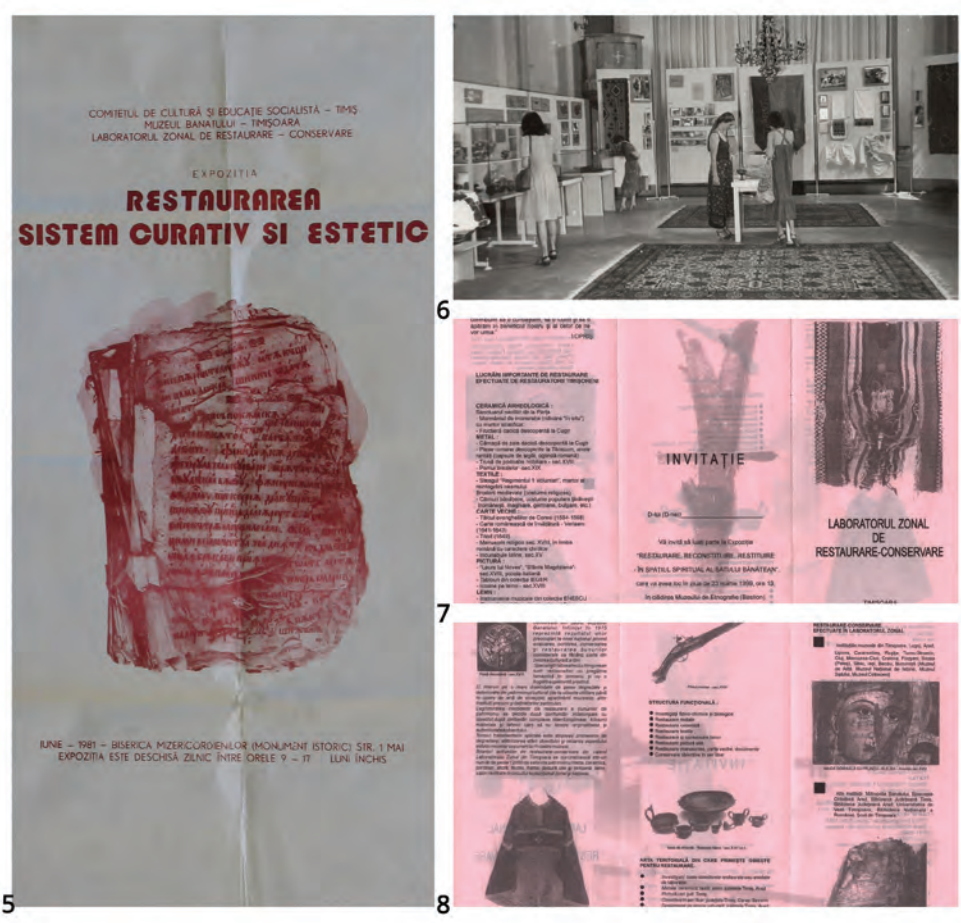

Fig. 5-8

Fig. 9–12

Fig. 13–16

Fig. 17-20

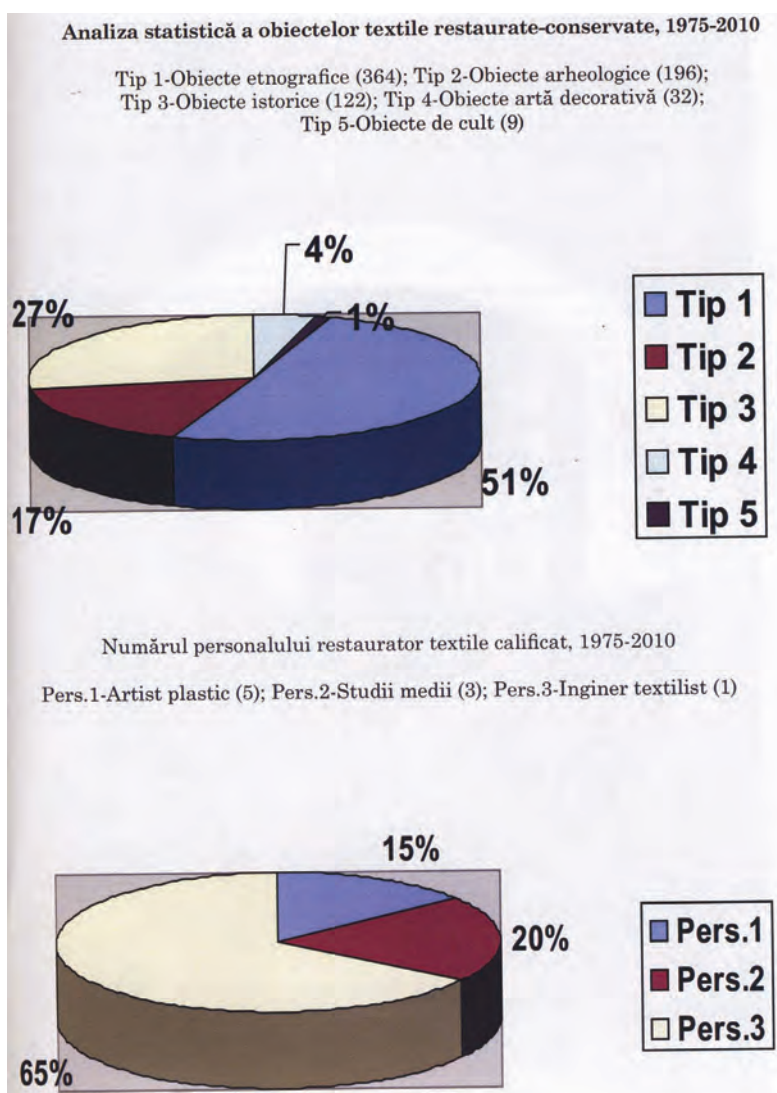

Fig. 21

LEGISLAȚIE PATRIMONIU,
MANAGEMENT CULTURAL,
EDUCAȚIE CULTURALĂ

EDUCAȚIA PATRIMONIALĂ ÎNTRE IDENTITATE ȘI COMUNITATE¹

Sorin Vlad Predescu*

Heritage education between identity and community

Abstract: Culture and heritage are favored subjects used to describe the development of social capital and community action. Despite this, there is no coherent policy in regards to educational and cultural policies to develop this part of the collective identity. The aim of this study is to describe and show important aspects regarding the role of heritage in developing social capital and a community capacity to react to things that threaten said heritage.

The study also aims to explain how cultural heritage can become either an instrument, a context or a space for the development of a community's capacity to express itself. Although theoretical, the study mainly references heritage policies in Romania, closely linked to those in Europe, with special mentions in regards to the city of Timisoara.

Keywords: *heritage education, community capacity building, identity*

Cuvinte cheie: *educație patrimonială, capacitate comunitară, identitate*

Introducere

Politicile patrimoniale sunt un rezultat al percepției societății asupra a ceea ce merită păstrat din trecut pentru viitor. Cuvântul cheie este percepție și există dezbateri ample asupra a ce este și ce nu este patrimoniu. Pentru o țară în care importanța patrimonială era aproape exclusiv legată de o viziune naționalistă asupra istoriei, reevaluarea importanței patrimoniului într-o societate democratică a devenit o sarcină aproape exclusiv comunitară. Presiunile comunitare *bottom-up* au atins un grad de maturitate important: avem din ce în ce mai multe ONG-uri care au ca misiune identificarea, păstrarea și promovarea patrimoniului precum și de profesionalizare a ocupațiilor conexe activității patrimoniale. Totodată, responsabilitatea față de patrimoniu a devenit din difuză asumată, transformându-se în subiect al dezbaterilor publice și al asumărilor politice.

Patrimoniu și comunitate

Deși termenul *patrimoniu* este explicit, el pare a conține o valoare intrinsecă dincolo de cea de utilizare¹, recunoscând aici, desigur, o idee mai veche a lui Riegl². Pentru publicul larg cea mai cunoscută formă de exploatare a patrimoniului este cea economică, legată în primul rând de turism, patrimoniul fiind perceput ca produs și resursă economică, element ușor de introdus în orice strategie de dezvoltare. Valorizarea economică a patrimoniului a devenit chiar paradigma hegemonică în politicile publice; *labeling*-ul, muzeificarea, pastişa și transformarea patrimoniului într-un fundal de parc de distracții pentru turismul de masă este o tendință din ce în ce mai prezentă. Însă dincolo de acest prim nivel apare și un altul legat de valoarea culturală și socio-politică a patrimoniului³ important pentru comunitățile care locuiesc în proximitatea siturilor și ansamblurilor de patrimoniu. Prin utilizarea deliberată a patrimoniului ca semnificant este astfel posibilă modificarea reprezentărilor istorice, capacitatea comunităților,

¹ Parte din prezentul articol a fost publicată, în limba engleză, în Predescu S., *Cultural heritage: Identity and collective capacity building*, în Sava S., Borca C., Clitan Gh. (eds.), *Collective Capacity Building*, Brill, Londra, 2020.

* Direcția Județeană pentru Cultură Timiș, str. Augustin Pacha 8, Timișoara; e-mail: predescus@gmail.com

¹ Babic 2015.

² apud Choay 2014.

³ Graham *et alii* 2000.

construcția identitară, locală sau națională. De altfel manipularea patrimoniului în scopuri politice are o istorie bogată, este un fapt care nu mai are nevoie de argumentație. Lowenthal⁴ descrie pe larg măsura în care reprezentările generate de patrimoniu pot modifica istoria, prezentul și să slujească cauze partizane. De altfel orice stat cu reflexe totalitare va folosi patrimoniul cultural ca argument al legitimității naționale, teritoriale, civilizaționale sau religioase. Wang⁵ remarcă, în același sens, faptul că protecția patrimoniului cultural este de asemenea o problemă de identitate. Modul în care o națiune sau un stat se confruntă cu istoria este de obicei relevat de politicile sale patrimoniale.

În sistemele democratice patrimoniul devine mai puțin interesant politic, interesul față de un anumit tip de patrimoniu și ocultarea altuia nemaifiind o politică de stat. Însăși listele de monumente istorice devin mai eclectice și mai diverse. În acest context apare interesul comunității față de propriul patrimoniu, care descrie mai degrabă o identitate locală decât una națională, parcurgând drumul de la curiozitatea față de patrimoniul local către organizarea comunitară și construcția identitară locală. O cultură democratică a patrimoniului poate fi descrisă ca acceptare a patrimoniului național alogen și includerea acestuia în identitatea locală. În Europa nu este neobișnuit ca semnele patrimoniale să fie diferite de situația granițelor actuale; avem cetăți maure în Spania, orașe germane în Polonia, Franța sau România, cetăți grecești în Rusia sau semne ale civilizațiilor dispărute. Este aproape o regulă faptul că patrimoniul nu ilustrează un discurs național. Totodată, există comunități și comunități, cu experiențe și reflexe diferite, descrise de dimensiunile capitalului social specific.

Capitalul social și patrimoniul cultural local

Capitalul social nu este un concept nou. Cea mai utilizată definiție este cea adaptată după Putnam: „Capitalul social este termenul care descrie acele componente ale organizării sociale – rețele, norme de reciprocitate și încredere – care favorizează cooperarea, pentru obținerea unui beneficiu reciproc”⁶.

Capitalul social este chiar mai puțin tangibil decât capitalul uman și se referă la calitatea relației dintre persoane în cadrul unei comunități, la modul în care aceste persoane desfășoară activități comune, la respectarea normelor colective, precum și la gradul de încredere în mediul social, ca sursă a drepturilor și obligațiilor membrilor comunității. Cele mai multe dezbateri în privința capitalului social se axează pe nivelul de încredere și pe modelele de rețea socială specifice comunității. Pentru Putnam capitalul social reflectă „componente ale organizării sociale precum încrederea, normele, rețelele, componente care pot îmbunătăți eficiența unei societăți prin facilitarea unor acțiuni coordonate”⁷. Atât Coleman⁸, cât și Putnam⁹ consideră încrederea și reciprocitatea ca apărând în urma unor activități comune capabile să genereze capital social.

Cercetări mai timpurii precizează că o formă balansată a cinci forme de capital – fizic, financiar, uman, natural și social sunt variabile optime pentru o dezvoltare comunitară de succes¹⁰. Mai târziu Flora¹¹ și apoi Karlsson¹² pun în discuție această aserțiune și explică pe baza mai multor studii importanța ca și curea de transmisie între aceste forme de capital a capitalului social care devine astfel piatra de temelie a cercetărilor din zona dezvoltării comunitare¹³. În prezent este dominant modelul rețelei (*the Network View*), care face distincția între *Bonding Social Capital* and *Bridging Social Capital*¹⁴. *Bonding Social Capital* se referă la legăturile care se formează în comunitate între membrii acesteia¹⁵. *Bridging Social Capital* se referă la legăturile sociale care leagă o rețea de altă rețea și cuprinde legăturile sociale și

⁴ Lowenthal 1996.

⁵ Wang 2015.

⁶ Putnam 1993.

⁷ Putnam 1993.

⁸ Coleman 1990.

⁹ Putnam 1993.

¹⁰ Dasgupta, Stiglitz 2001.

¹¹ Flora 2004.

¹² Karlsson 2005.

¹³ Soular *et alii* 2018.

¹⁴ Larson *et alii* 2004; Putnam 1995.

¹⁵ Putnam 1995.

instituționale între ONG-uri, organizații, instituții și reprezentanți din zona guvernamentală¹⁶. *Bonding Social Capital* este descris ca producându-se orizontal¹⁷, în timp ce *Bridging Social Capital* este descris ca producându-se pe o dimensiune predominant verticală.

Chiar dacă conceptul de capital social este intangibil, variabilele care îl compun produc în mod evident consecințe. Este cunoscut faptul că rețelele sociale funcționale precum și un grad ridicat de încredere interpersonală duc la o eficiență a relațiilor sociale și la scăderea costurilor tranzacțiilor¹⁸, ambele cu implicații directe asupra comportamentului social, economic și politic. Ideea că prin capitalul social sunt afectate alte componente ale vieții sociale reprezintă o temă recurentă.

Nu este suficient să afirmăm că nivelul capitalului social este important. Acest nivel reflectă norme culturale transmise din generație în generație, norme care nu pot fi explicate ca răspunsuri logice la circumstanțe curente. Aceste norme culturale sunt durabile: permit intervenții pe termen scurt, dar reflectă o evoluție de lungă durată a comunității. Totodată, aceste norme reprezintă un factor important în generarea performanței economice și politice. Modelele de asociativitate pot fi de altfel urmărite istoric timp de aproape o mie de ani. Creșterea capitalului social precede și generează dezvoltarea și regenerarea comunitară.

Poate niciunde ca în problematica patrimoniului cultural nu există o responsabilitate atât de difuză. Legile care guvernează patrimoniul cultural național împart responsabilitatea protejării acestuia între proprietari, autorități locale și autorități centrale, ceea ce face dificil pentru comunitate să identifice responsabilitățile unor eventuale distrugerii de patrimoniu construit. La acesta se adaugă spiritul legislației din România care, într-un elan revoluționar, a acordat drepturi disproporționate proprietarilor față de stat încercând să repare o disproporție simetrică din perioada comunistă. Faptul că responsabilitatea față de patrimoniu este difuză duce la o de-legitimare administrativă, iar imposibilitatea juridică a acesteia de a reacționa duce la o pierdere a relevanței statului în problematica de patrimoniu, generând o nevoie de acțiune comunitară.

Studiu de caz – Cum se activează comunitatea? Casa Mühle, Timișoara

Transilvania și Banatul au un patrimoniu urban tipic central-european construit după planuri urbanistice folosite în teritoriile Casei de Habsburg și mai apoi în Imperiul Austro-Ungar. Astăzi, cu o populație majoritar românească în multe din localitățile transilvănene, patrimoniul istoric tinde să fie considerat alogen, deci nereprezentativ pentru actualii locuitori, ceea ce duce la un mod aproape schizoid de reprezentare socială a orașelor; orașul maghiar versus orașul românesc (în principal interbelic), orașul german versus orașul maghiar, etc. Deși raportarea comunităților urbane la propriul patrimoniu poate fi relativ diferită – patrimoniul german, armenesc sau evreiesc fiind mai ușor de asumat decât cel maghiar – recrudescența naționalismului are efecte și asupra percepției patrimoniului construit. Patrimoniul este utilizat de populația minoritară (germană sau maghiară) ca argument de prestigiu și primordialitate, neîngrijirea acestui patrimoniu fiind percepută de minoritățile naționale ca dispreț față de istoria și identitatea minoritară. Pe de altă parte, populația românească simte nevoia de continuare a românizării patrimoniului cu clădiri cvasi-representative și cu semne de monumente de for public, exemplul orașului Cluj-Napoca fiind simptomatic. În perioada anilor '90, cu o administrație locală cu evidente caracteristici naționaliste, Clujul devenise un mare parc de sculptură națională, o mare de drapele și semne tricolore încercând să schimbe peisajul urban.

În Timișoara, capitala Banatului, acceptarea patrimoniului propriu are alt parcurs în conștiința publică, parcurs explicat de istoria urbană. După cucerirea habsburgică, orașul a fost construit conform principiilor iluministe: multicultural, integrativ și democratic. La acea vreme, patrimoniul ortodox (românesc și sârbesc), cel catolic (german și maghiar) și cel evreiesc au fost intenționat echilibrate, ceea ce a dus la o acceptare globală a acestui patrimoniu în comunitate. În perioada comunistă patrimoniul cultural construit al Timișoarei a fost cvasi-ignorat însă anii '90 au dus la o conștientizare a valorii sale economice, ceea ce a dus la un mic război economic, uneori cu conotații etnice sau rasiale, război facilitat

¹⁶ Hwang, Stewart, 2017.

¹⁷ Zahra, McGehee 2013.

¹⁸ Portes 1998.

de o legislație neclară a retrocedărilor. La începutul acestui deceniu a devenit evident pericolul degradării patrimoniului construit al orașului. În ceea ce privește capitalul social al Timișoarei acesta este prin tradiție important, fiind întărit și de senzația de excepționalitate pe care a generat-o revoluția din 1989.

Activarea din prezent a comunității timișorene pe subiectele de patrimoniu a avut două cauze distincte: un caz de distrugere intenționată a unui imobil cu semnificație importantă pentru locuitori (distrugerea casei Mühle, care a aparținut unui important florar al orașului, creatorul parcurilor prin care Timișoara se definește) și apariția unei generații de specialiști în patrimoniu proveniți în principal de la Facultatea de Arhitectură a Universității Politehnice din Timișoara. Distrugerea intenționată a casei Mühle în 2013 a demonstrat întregii comunități pericolul în care se află patrimoniul construit al orașului, iar ineficiența statului în a rezolva acest caz a activat deopotrivă amatorii și specialiștii în patrimoniu. Au existat demonstrații de stradă, pichetarea casei Mühle a fost realizată de o rețea de ONG-uri și indivizi care își descopereau patrimoniul ca subiect al acțiunii comunitare. Urmarea a fost faptul că Timișoara are astăzi cea mai puternică activare civică în privința protejării patrimoniului construit. Măsurarea cantitativă a preocupării comunității pentru problematica de patrimoniu este posibilă, de altfel. În ultimii ani au apărut peste 30 de ONG-uri care au ca misiune patrimoniul construit, zeci de emisiuni televizate și radio, expoziții, cursuri de calificare pentru restauratori, pagini de *social media* privind problematica de patrimoniu, tururi ghidate, acțiuni comunitare de salvare etc. Problematika de patrimoniu se află într-o fază colaborativă, apar alianțe și parteneriate care difuzează la nivel regional și național. Câțiva factori contextuali favorizează acest discurs: o confruntare simbolică mai veche de tip centru – periferie (Timișoara – București) în care patrimoniul este un factor în argumentarea unui prestigiu superior, o dezvoltare urbană și periurbană accelerată, dar care contrastează cu incapacitatea de a reabilita patrimoniul construit, respectiv un capital social ridicat și reflexe asociative preexistente.

Succesul subiectului de patrimoniu are, dincolo de explicațiile contextuale, o importantă componentă educațională. Dacă patrimoniul este în mod firesc un subiect care aparține profesioniștilor în patrimoniu – vezi și dominanța discursului autorizat de patrimoniu¹⁹, discurs care este, inevitabil, și un discurs minoritar – în cazul României, cvasi-absența discursului profesional instituțional a democratizat și a educat discursul comunitar de patrimoniu. Exemplul casei Mühle din Timișoara a difuzat către protecția patrimoniului regional: asociații de tineri arhitecți sau de entuziaști ai patrimoniului au devenit asociații de salvare a patrimoniului rural sau balnear bănățean; biserici de lemn, turnuri de piatră sau mori de apă din Banat au beneficiat de acțiuni de punere în siguranță bazându-se pe fonduri obținute prin donații; proiecte de conștientizare publică și de promovare a patrimoniului construit au devenit subiecte de documentare europene și naționale.

În contextul unei legislații vagi și a unor instituții de protecție a patrimoniului cu puteri limitate singura variantă de salvare și protecție a patrimoniului este cea de a responsabiliza comunitatea, de a construi capacitatea de a înțelege și a acționa a acesteia. Capacitarea comunității locale, adevăratul gardian al patrimoniului, asigurarea dreptului acesteia de a participa democratic la managementul patrimoniului este singura cale de a păstra patrimoniul construit pe termen lung, în fața distrugerilor și presiunilor modernității. Această practică de protecție a pornit acum patru deceni în Franța, unde și-a dovedit utilitatea, patrimoniul cultural devenind în acel loc una din preocupările constante ale comunității. În același sens, Babic²⁰ introduce termenul de alfabetizare patrimonială (*Heritage Literacy*), care este similară conceptual cu ideea de alfabetizare civică (*Citizenship Literacy*) și unde prima poate fi o parte vitală a celei de-a doua. *Heritage Literacy* îmbracă ideea unei metode sistematice, globale, pe parcursul vieții în care fiecare individ sau grup are dreptul garantat și inalienabil să participe, să beneficieze și să folosească patrimoniul așa cum este el definit. Implementat de indivizi sau de comunități, acesta reprezintă un atașament față de valorile universale ale umanității și o condiție de dezvoltare în direcția unei prosperități comune. Necesitatea unei educații patrimoniale devine astfel stringentă.

Deși patrimoniul lipsește practic din politicile Uniunii Europene, el poate deveni un liant important între statele membre, așa cum a arătat-o succesul anului european al patrimoniului 2018. Patrimoniul construit este prin excelență local iar politicile de reabilitare a acestui patrimoniu sunt poate singurele care

¹⁹ Smith 2006.

²⁰ Babic 2015.

sunt percepute ca fiind strict destinate comunităților locale. Proiectele europene care propun reabilitarea patrimoniului sunt primite cu entuziasm de către comunitățile locale pentru că li se adresează specific. Prestigiul național, ca și cel local, este întărit și descris de patrimoniul reabilitat, pentru că patrimoniul pare (chiar dacă nu este întotdeauna) specific unei anumite comunități. În contrapartidă, distrugerea patrimoniului este resimțită ca un atac la adresa identității comunității²¹ și tinde să fie un factor de risc în deciziile administrative și economice.

Capacitate comunitară și educație patrimonială

Capacitatea comunitară este un concept aflat în strânsă legătură cu reforma educațională, concept care s-a extins de la ideea de pregătire a personalului educațional pentru schimbare către ideea de organizație de învățare²² și, ulterior, către cea de *comunități de învățare și schimbare culturală profundă*. Fullan²³ sugerează că procesul denumit *Capacitate comunitară* înseamnă acumularea de competențe, resurse și motivație în comunitate. *Comunitatea de învățare* este astfel o viziune educațională asupra comunității care sugerează că succesul unei comunități ține de capacitatea acesteia de a învăța și de a utiliza cunoștințele acumulate²⁴. Această viziune este relativ romantică, dar capabilă să producă schimbare și în alte componente ale dezvoltării comunitare. Relațiile colaborative dintre instituții și organizații, dintre alți membri ai comunității se bazează pe împărtășirea cunoașterii și a reprezentărilor. De altfel Melucci²⁵ definește spațiul public ca fiind ambivalent pentru că exprimă o dublă semnificație, cea de prezentare – a intereselor – respectiv cea de reprezentare, semnificație cu mult mai multe rădăcini culturale și comunitare.

Reprezentarea comunitară a spațiului public cunoaște o mare variabilitate. Ea poate să se extindă sau să se restrângă în funcție de gradul de autonomie acordat acestuia²⁶. Spațiul public este definit ca un spațiu flexibil de reprezentare pe care doar o relație inteligentă între acțiunea colectivă și cea instituțională îl poate păstra deschis și funcțional.

În problematica de patrimoniu cunoașterea de tip istoric sau tehnic este esențială în construcția unei reprezentări asupra acesteia. Spre deosebire de sistemul educațional care este subiectul a numeroase reforme, patrimoniul cultural a trecut prin puține schimbări de politici publice la nivel european sau național, fiind considerat un subiect mai degrabă marginal în discursul public. Dacă schimbările educaționale tind să fie *de sus în jos*, *capacitatea comunității* fiind, practic, o formă mixtă de *adaptare și rezistență*, în problematica patrimoniului, schimbările sunt, mai degrabă, *de jos în sus*, termenul de *creștere a capacității comunitare* având mai degrabă o conotație de profesionalizare a actorilor comunitari în problematica patrimoniului. Interesul față de patrimoniu pornește întotdeauna de la o redescoperire a istoriei, de la o re-evaluare a identității, de la admirația față de realizările trecutului. Cunoașterea subiectelor de patrimoniu este condiția primordială în dezvoltarea acțiunii colective în acest domeniu. Orice proces comunitar legat de patrimoniu începe cu această componentă de cunoaștere, care este și un precursor, dar și un indicator al interesului comunității față de patrimoniu. Apariția recurentă în presă a subiectului de patrimoniu, a acțiunilor de informare provenite din surse diverse precum și propagarea subiectului în social media este primul pas în reforma politicilor patrimoniale locale și naționale. Choay evocă trei fronturi ale luptei pentru patrimoniu: cel al educației și al formării; cel al folosirii etice a moștenirilor noastre edificate, adică al patrimoniului, respectiv cel al participării colective la producerea unui patrimoniu viu²⁷.

În acest context, este necesară o strategie coerentă pentru a dezvolta capacități educaționale în problematica patrimoniului. În România nu există nici un demers coerent de educație patrimonială la nivelul sistemului public de educație. Așa cum am arătat mai sus există deja o activare a subiectului de patrimoniu la nivel comunitar care în lipsa unei coerențe axiologice poate fi ușor deturnată către o variantă politizată și anti-democratică a semnificației patrimoniului, transformând patrimoniul în actor politic.

²¹ Rountree 2012.

²² Mitchell, Sackney 2000.

²³ Fullan 2010.

²⁴ Harris 2011.

²⁵ Melucci 1996.

²⁶ Melucci 1996.

²⁷ Choay 2014, 50.

Tendențele sunt deja evidente, lipsa de educație patrimonială sistematică ducând la reprezentări foarte diferite ale importanței patrimoniului chiar și în cadrul aceleiași comunități care baleiază între ignoranță pură și supra-evaluare simbolică.

Identitate și patrimoniu

În secolul al XXI-lea construcția identității a devenit deosebit de fluidă. Mobilitatea geografică, socială, lingvistică a eliminat factorii tradiționali ai construcției identitare: vecinătatea, clasa socială, monolingvismul. Identitățile se schimbă cu aceeași viteză cu care se schimbă rolurile sociale, deși, prin definiție, identitatea este un termen stabil. Cu toate acestea, raportarea la un peisaj natural sau antropoc rămâne în memoria afectivă a fiecărui individ. Atunci când vorbim despre peisajul antropoc el cuprinde cu predilecție peisajul de patrimoniu, pentru că acest tip de peisaj este specific unui loc anume.

Interesul contemporan legat de cultură și semnificație este dublat de o din ce în ce mai prezentă discuție privind identitatea colectivă sau individuală, care traversează diferite domenii ale științelor sociale²⁸. Interesul este centrat pe abordări critice privind aspecte ale continuității/ discontinuității proceselor de identificare și multiplicarea fațetelor identității în societatea contemporană²⁹.

Patrimoniul tangibil conține această fascinație a reinterpretării și resemnificării. Mai exact este procesul de *past presenting*³⁰, în care trecutul implică prezentul într-un proces activ de reamintire și uitare. Odată creată semnificația patrimonială, ea se raportează la nevoile și aspirațiile prezentului³¹, ceea ce ne readuce, inevitabil, la definițiile înțelegerii colective și individuale a patrimoniului³². Ideea de loc semnificativ (*sense of place*) este compusă atât din înțelegerea conceptuală a patrimoniului cât și din experiența contactului cu un spațiu de patrimoniu. Astfel, patrimoniul nu este înțeles doar ca un constructor de sens și identitate ci și ca un adjuvant în poziționarea noastră ca națiune, comunitate sau individ descriind locul nostru cultural social și geografic³³. Edificatoare este și observația lui Choay³⁴, potrivit căreia „produsele standardizate ale tehnostiinței, implantate în spațiul geofizic al planetei noastre nu pot, în nici un chip să înlocuiască diversitatea de neocolit a patrimoniilor (...) pe care le-au edificat de-a lungul timpului diferitele noastre culturi terestre”.

Problema identității orientează direcția de acțiune a comunității și raportarea acesteia la ea însăși. *Răspunsul comunitar* este unul dintre răspunsurile necesare în procesul de redefinire a acestei identități construite în jurul unui simț al locului și al unui peisaj specific. Secolul al XXI-lea pare a redeschide discuțiile despre destine istorice și etos național, patrimoniul urmând să joace un rol principal în argumentarea excepționalităților naționale. Ca întotdeauna, singurul răspuns posibil în fața ignoranței este educația.

Concluzii

Am încercat să explic importanța patrimoniului pentru comunitate. În ultimii ani patrimoniul a devenit dintr-un subiect al elitei și al specialiștilor un obiect de reprezentare al comunității, dintr-o nișă științifică a trecut în *main-stream*-ul educațional și din simbolic a devenit experiențial. Dincolo de valoarea economică a patrimoniului există o valoare identitară, care contribuie la creșterea capitalului social al unei comunități și la redefinirea scopurilor acesteia. Nevoia de educație patrimonială este generată atât de interesul față de acest subiect cât și de faptul că patrimoniul reprezintă o componentă a educației civice.

Schimbarea comportamentului față de patrimoniu urmează câțiva pași specifici proceselor de dezvoltare comunitară: informare, experiență, reprezentare, acțiune. Pentru o țară ca România, prezervarea patrimoniului este esențială pentru a se defini, însemnele trecutului provocând direcția în care se va construi viitorul. Schimbarea este inevitabilă, provocările viitorului fiind legate de capacitatea sistemului

²⁸ Melucci 1996.

²⁹ White 1992; Burke 1992.

³⁰ Macdonald 2013.

³¹ Smith 2006.

³² Graham *et alii* 2000.

³³ Smith 2006.

³⁴ Choay 2014, 49.

educațional de a ghida această schimbare și de a o păstra democratică și participativă. Sistemul educațional este chemat să contribuie la construcția unor noi reprezentări și identități și să crească capacitatea de relaționare a populației cu mediul fizic în care se află, pentru a crește solidaritatea cu acesta. Totodată, este esențial ca acest sistem să aibă capacitatea de înțelegere și coerența axiologică care să păstreze subiectul patrimoniului în coordonate democratice și să evite transformarea acestuia în argument al unei identități politice.

Bibliografie

- Babic 2015 Babic D., *Social responsible heritage management – empowering citizens to act as heritage managers*. În: *Procedia Social and Behavioral Science* 188–27–34. Elsevier, 2015.
- Burke 1992 Burke P., *We, the People: Popular Culture and Identity in Modern Europe*. În: Lash S., Friedmann J. (eds), *Modernity and Identity*, Oxford, 1992 Blackwell 293–308.
- Choay 2014 Choay F., *Patrimoniul la răscruce, antologie de luptă*. Ozalid. București, 2014.
- Coleman 1990 Coleman J. S. *Foundations of Social Theory*. Harvard University Press, Cambridge, MA, 2014.
- Dasgupta, Serageldin 2001 Dasgupta P., Serageldin I., *Social Capital. A Multifaceted perspectives*. World Bank publications, Washington D.C., 2001.
- Flora 2004 Flora C. B., *Community Dynamics and Social Capital*. În: *Agroecosystems analyses* 93–107, 2004.
- Fullan 2010 Fullan M., *Motion Leadership*, Corwin Press, Thousand Oaks, CA, 2010.
- Graham et alii 2000 Graham B., Ashworth G. J., Tunbridge J. E., *A Geography of Heritage: Power, Culture and Economy*, Arnold, 2000.
- Harris 2011 Harris A., *System improvement through collective capacity building*. În: *Journal of Educational Administration*, 2011.
- Hwang, Stewart 2017 Hwang D., Stewart W.P., *Social Capital and Collective Action in Rural Tourism*. În: *Journal of Travel Research* 56(1), 2017, 81–93.
- Karlsson 2005 Karlsson, S. E., *The Social and the Cultural Capital of a Place and their Influence on the Production of Tourism – A Theoretical Reflection based on an Illustrative Case Study*. În: *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*. 5(2). 2005, 105–115.
- Larson et alii 2004 Larson L., Harlan S. L., Bolin B., Hackett E. J., Hope D., Kirby A., Nelson A., Rex T. R., Wolf S., *Bonding and bridging: Understanding the relationships between social capital and civic action*. În: *Journal of Planning Education and Research*, 24 (1), 2004, 64–77.
- Lowenthal 1996 Lowenthal D., *Possessed by the past: the heritage crusade and the spoils of history*. Free Press: New York, 1996.
- Macdonald 2013 Macdonald S., *Memorylands: Heritage and identity in europe today*, Abingdon: Routledge, 2013.
- Melucci 1996 Melucci A., *Challenging codes: Collective action in the information age*, University Press. Cambridge, 1996.
- Mitchell, Sackney 2000 Mitchell C., Sackney L., *Profound Improvment: Building capacity for a Learning Community*, Swets & Zeitlinger, Lisse, 2000.
- Portes 1998 Portes A., *Social capital: Its origins and applications in modern sociology*. În: *Annual Review of Sociology* 24, 1998: 1–24
- Putnam 1993 Putnam R. D., *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, Princeton, NJ, 1993.
- Putnam 1995 Putnam R. D., *Bowling alone: America's declining social capital*. În: *Journal of Democracy* 6, 1995: 65–78.
- Rountree 2012 Rountree K., *Tara, the M3, and the celtic Tiger: Contesting cultural heritage, identity, and a sacred landscape in Ireland*. În: *Journal of Anthropological Research*, volume 68, Issue 4, Winter 2012, 519–544.
- Soulard et alii 2018 Soulard J., Knollenberg W., Boley B.B., Perdue R.R., McGehee N.G., *Social capital and destination strategic planning*. În: *Tourism Management*, 69, 2018, 189–200.
- Smith 2006 Smith L., *Uses of Heritage*. Routledge: London, 2006.

- Wang 2015 Wang R. W.-C., *Culture heritage and identity – some cases in Taiwan on the protection of cultural heritage*. În: *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, Volume XL-5/W7, 2015, 25th International CIPA Symposium 2015, 31 August – 04 September 2015, Taipei, Taiwan.
- White 1992 White H.C., *Identity and Control: A Structural Theory of Social Action*. Princeton University Press, 1992.
- Zahra, McGehee 2013 Zahra A., McGehee N.G., *Volunteer tourism: a host community capital perspective*. În: *Annals of Tourism Research*, 42, 2013, 22–45.
- Zhang, Smith 2019 Zhang, R., Smith, L., *Bonding and dissonance: Rethinking the Interrelations Among Stakeholders in Heritage Tourism*. În: *Tourism Management*, 74, 2019, 2012–2023.

ISTORIE

DIONISIE LINȚIA (1880–1952). CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA VIEȚII ȘI ACTIVITĂȚII

*Andrei M-Kiss**

Dionisie Linția (1880–1952). Contributions towards the knowledge of his life and activities

Rezumat: The author presents, chronologically, the main aspects of the life and scientific activity of Dionisie Linția (1880–1952), considered the founder of the largest and most diverse bird collection in Romania, kept at the Natural Science Department of the Banat National Museum in Timișoara.

Keywords: *Dionisie Linția (1880–1952), ornithology, Birds of Romania, collection catalogue, museum*

Cuvinte cheie: *Dionisie Linția (1880–1952), ornitologie, Păsările României, catalog de colecție, muzeu*

Dionisie Linția este cunoscut, în memoria științifică și culturală națională și europeană ca întemeietorul celei mai mari colecții de păsări din România. Cunoașterea colecției ornitologice, lăsată moștenire de Dionisie Linția, implică, de asemenea, cunoașterea vieții și activității lui, ca om de știință.

Dionisie Linția (1880–1952) s-a născut la Cacova, azi Grădinari, județul Caraș-Severin. El este considerat părintele ornitologiei moderne din România. Pe bună dreptate, este astfel, deoarece activitatea sa pe acest tărâm a dat rezultate de neegalat până astăzi. De mic copil era fascinat de natură și a fost un observator iscusit, din multitudinea fenomenelor naturale, urmărind în mod deosebit păsările. De tânăr a devenit un pasionat vânător, folosind această pasiune pentru a întemeia și a îmbogăți colecția sa ornitologică. Această colecție a fost remarcată, de la bun început, prin faptul că piesele împăiate de către Linția s-au dovedit a fi foarte reușite și frumoase, ceea ce atesta o cunoaștere perfectă a formelor vii. Trăind și muncind numai și numai pentru desăvârșirea acestei pasiuni, cea a îmbogățirii colecției ornitologice, Linția a dobândit, pe parcursul timpului, o serie de informații complexe despre lumea păsărilor: biologice, morfologice, anatomice, fiziologice, comportamentale (etologice), ecologice, zoogeografice ș.a.m.d. În intensitatea acestei preocupări a devenit un om de știință ale cărui cunoștințe teoretice nu puteau fi contestate fiindcă erau susținute, interpușe și înnobilate de cele practice. Informațiile științifice au fost valorificate, în primul rând, prin lucrările și publicațiile sale științifice, prin catalogul științific al colecției ornitologice, prin cele trei volume de sinteză despre păsările României, prin realizarea unui muzeu public, precum și prin numeroase articole de ziar, expuneri și conferințe publice etc.

După schimbarea politică din 1918, Linția s-a străduit din răputeri ca informațiile sale științifice, experiența sa dobândită până atunci, să fie scrise și să fie predate națiunii. Planul său s-a realizat și de această dată, iar cele trei volume ale cărții sale, despre ornitofauna țării noastre, au devenit cărți de capătăi ale generațiilor de ornitologi, biologi, silvicultori, ecologi, vânători, pasionați ai lumii păsărilor, ai ocrotitorilor naturii etc.

Urmărind parcursul vieții sale se conturează câteva preocupări și aspecte principale, bine delimitate, cu o serie de probleme complexe și specifice, pe care personalitatea sa puternică, convingătoare și consacrată le-a trăit și le-a rezolvat cu succes. Astfel, când discutăm despre el, se conturează calitățile sale de observator, de vânător, de colecționar și preparator, apoi de muzeograf și om de știință, în care Linția a excelat, lăsând o operă însemnată posterității.

Observarea naturii, a păsărilor în special, ca și pasiunea de vânător, au fost cele două preocupări principale, pe care le-a exersat cu pasiune înflăcărată până la sfârșitul vieții sale. Observarea și vânătorul păsărilor, în cazul său având chiar legături spirituale și organice cu aceasta, a început în comuna sa natală și în împrejurimile acesteia, alături de fratele său mai mare, Valerie Linția, care poseda o armă cu calibru

* Cercetător independent, e-mail: andraskiss2000@yahoo.co.uk

redus, zis plici, precum și o armă de vânătoare obișnuită. Acuitatea observației, perseverența urmăririi unui fenomen natural, a unei specii, priceperea precoce în mânăuirea armei de vânătoare, au fost folosite de Dionisie Linția pentru satisfacerea pasiunii sale: colectarea păsărilor (în vederea așezării lor într-o colecție). Prelucrarea ulterioară a acestora prin metoda dermoplastiei văzută la alții, i-a dat posibilitatea tânărului ornitolog, de a arăta și altora lucrările executate cu multă răbdare și pricepere, și totodată să devină, astfel, cunoscut în zona sa natală.

Capturarea unei specii de pasăre prin împușcare presupune o urmărire atentă a caracterelor speciei respective, a locului, a habitatului specific unde acesta se afla, a comportamentului ei, eventual a semnelor care au demască locul cuibului, al puilor ascunși etc. Dionisie Linția a avut înclinații înnăscute pentru toate aceste lucruri. El a început ornitologia, știința studierii păsărilor, *ab ovo*, pentru ca mai apoi să o ducă cu succes la desăvârșire. Deși autodidact, a fost capabil să rețină cele mai mici aspecte caracteristice din viața păsărilor și interrelațiile acestora cu mediul lor înconjurător. Piese de căzute „la mână” i-au furnizat, de asemenea, o sumedenie de informații privind aspectul exterior și interior al speciilor. Iată că, un practician prin excelență, studiind în permanență și confruntând datele întâlnite de el cu cele publicate în literatură de specialitate, a devenit unul dintre cei mai buni cunoscători ai lumii păsărilor, sub toate aspectele vieții acestora.

Începând din anul 1895, când a fost elev la Gimnaziul de la Biserica Albă (azi în Serbia), apoi continuând studiile la Școala Pedagogică de Învățători (azi Liceul Carmen Sylva din Timișoara), tânărul Linția a avut norocul să întâlnească și să fie elevul unor profesori consacrați de științele naturii și totodată să aibă colegi care erau practicieni în arta taxidermiei. Primii i-au trezit curiozitatea, iar ceilalți au furnizat informații practice, captivante, privind conservarea păsărilor prin împăierea (naturalizarea) lor. Din anul al II-lea al Preparandiei din Timișoara Linția a avut un jurnal de observații, *Notițe ornitologice*, în care trecea cu regularitate observațiile și constatările efectuate de către el „cu cea mai mare precizie posibilă”. La vremea respectivă se mândrea cu calitatea sa de membru ordinar a Societății Regale Ungare a Naturaliștilor (Magyar Királyi Természettudományi Társulat) cu sediul la Budapesta, societate, care la aceea vreme efectua cele mai multe observații și cercetări în natură, implicit în lumea minunată a păsărilor. Luând modelul publicațiilor scurte din revista societății, observațiile sale au fost descrise sub forma unor scurte povești, redate extrem de plastic și captivant, prin care cititorul resimte și astăzi dinamica specifică a fenomenelor întâlnite de către Linția în natură. Vizitele sale în parcurile Timișoarei, în împrejurimile orașului, în Pădurea Verde, în Pădurea Girocului, în Pădurea Bistra, în zona neîndiguită a Begăi, la Balta Țeriga etc., au fost tot atâtea prilejuri de a cunoaște natura, prin intermediul păsărilor, observate și vâdate de către el. Scopul final în permanență era colectarea speciilor necunoscute de el până atunci și prepararea acestora pentru colecția sa.

Atunci când a văzut la școală cum se împăiază artistic o pasăre, de către colegul și prietenul lui Géza Thierry, Linția a devenit și mai înflăcărat în pasiunea sa. Și-a amanetat vioara și a cumpărat ustensile pentru taxidermia păsărilor. Cu mijloace modeste a început și el să împăieze păsări, pentru ca în scurt timp să constate că „al doilea exemplar mi-a ieșit foarte bine”. Succesul reușitei a făcut să decidă: își va dedica viața studiului animalelor și în special al mamiferelor și păsărilor. Și-a planificat ca în timpul său liber, la sfârșit de săptămână, în vacanțe, să efectueze câte o excursie de studiu în locuri mai îndepărtate, necunoscute și deosebite, ca zona mlăștinoasă de la Alibunar, zăvoaiele Carașului, din împrejurimile comunei Grădinari, în pădurile virgine și zonele carstice din sudul Banatului etc. Totul era planificat, „în vederea studiului lumii păsărilor și preparării a câtorva păsări pentru colecția mea”. „În mod special, am fost mânat să studiez fauna zonelor sudice (ale Banatului n.n.) din comitatele Caraș-Severin și Timiș. Ori de câte ori observ, sau constat ceva, notez, ca după aceea să trag concluziile folositoare pentru mine”, scria în *Notițe*.

Observarea pentru prima oară a unei specii a fost totdeauna consemnată în notițe, alături de caracterele speciei, de poziția și comportamentul caracteristic, precum și de voce, dacă era cazul, să fie auzit pentru prima dată. Ni se par extrem de interesante și descrierile constatate cu ocazia jupuirii, respectiv a împăierii păsărilor. Aceste contacte ale preparatorului cu diferite specii au elucidat cele mai numeroase probleme, până atunci citite sau știute doar teoretic de tânărul Linția. Dobândirea acestor date nu era la îndemâna oricărui ornitolog, numai a acelor care erau pasionați dermoplastiei, cum era și Linția. Prin practică a reușit astfel să consolideze o serie de cunoștințe ornitologice esențiale, vaste și complexe, propulsându-l, cu timpul, pe Linția pe cele mai înalte culmi în domeniul ornitologiei.

De la început, el era un căutător veșnic al noului, al necunoscutului, al informațiilor neștiute. Avea o personalitate deschisă și veselă, iar tot ceea ce făcea denota o seriozitate maximă. Pe la sfârșitul lunii mai 1899, împreună cu prietenul său Géza Thierry au vizitat, pentru prima dată, Muzeul Societății de Științele Naturii al Ungariei de Sud din Timișoara (Délmagyarországi Természettudományi Múzeum). Prin bunăvoința custodelui au primit cheile de la dulapuri având astfel posibilitatea de a scoate preparatele de acolo în vederea studierii lor. „Așa am putut să scoatem și să studiem, rând pe rând, preparatele de păsări. Atunci am avut ocazia să fac cunoștință cu numeroase specii necunoscute de mine până atunci (redă o listă lungă cu denumirile științifice și populare ale păsărilor, n.n.)”. Aprecia, că „deși piesele nu erau foarte reușite, totuși am putut cunoaște culoarea penajului și forma lor...Acesta era pentru mine prima incursiune semnificativă în ornitologie din care am obținut numeroase cunoștințe pe tărâmul ornitologiei și care mi-au folosit”, nota în jurnalul său.

La vremea aceea vânarea păsărilor nu era restricționată în totalitate. În cazul păsărilor răpitoare chiar se dorea o combatere permanentă, la tot pasul, prin orice metodă (este interesant faptul, că nici până astăzi, pe o perioadă mai bine de 100 de ani, când majoritatea speciilor de păsări au dovedit o scădere semnificativă a efectivelor, unele devenind rare, altele ajungând pe pragul dispariției, nu a fost evaluată și revizuită, în zona noastră, acest aspect al vânării excesive, n.n.). Începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în viața acestor păsări, pe lângă distrugerea lor sau transformarea radicală a habitatelor ancestrale, a intervenit o interpretare greșită a stării lor de conservare și, sub pretextul gestionării, protecției și valorificării vânatului, s-a dat frâu liber distrugerii unor specii, în primul rând prin vânătoare intensivă și nehibzuită.

Un vânător pasionat și priceput cum era și Linția, putea să împuște la o partidă de vânătoare numeroase exemplare, iar uneori umbla după vânat chiar și de unul singur. În orice caz, la aceea vreme, se împușcau mai multe exemplare decât era nevoie, și în cazul vânatului pentru consum. Dar și în cazul păsărilor răpitoare, a bufnițelor, a păsărilor acvatice, pragul unui bun simț al vânării era întotdeauna depășit. Numărul mare ale acestor specii de păsări crea impresia unei abundențe, care părea că nu se va sfârși niciodată. Astfel, în primii ani de vânătoare, nici Linția, nu-și punea problema că din cauza lui o specie sau alta va fi distrusă definitiv din zona respectivă. Noțiunea de ocrotirea naturii nu era la modă, pe aceste meleaguri ale Europei. Ca orice vânător, dorea și el recorduri personale, în primul rând de cantitate, dar și de calitate, prin aceasta din urmă, înțelegând vânarea unor specii cu apariție rară în zonă, care încă nu figurau, în număr considerat suficient sau nu figurau deloc pe listele colecției sale. În acest context notițele sale ornitologice reprezintă și jurnalul împușcării a numeroase specii, din care doar o mică parte au ajuns în colecția sa. Trebuie să recunoaștem însă, că numai practicarea vânării cu așa intensitate putea să-i faciliteze lui Linția colectarea în număr însemnat a speciilor obișnuite și, pe lângă aceasta, realizarea primelor contacte cu specii noi, rare sau cu apariții accidentale. Totodată era un prilej de a îmbogăți vertiginos colecția. Colecția sa era compusă din piei de păsări (balguri sau burdufuri), păsări naturalizate (montate în diferite poziții), cuiburi de păsări (colectate, dacă era cazul, împreună cu suportul lor, cu ponta sau cu puii), conținuturi stomacale, ouă și numeroase materiale auxiliare, necesare în elucidarea vieții unor specii (pene, excremente, ingluvii, urme ș.a.). Ideea reținerii fiecărei dovezi despre o specie sau alta au făcut ca Linția să-și consolideze în permanență cunoștințele sale teoretice despre lumea păsărilor, fiind totodată în ton cu preocupările și spiritul vremii în domeniul ornitologiei.

Priceperea sa în arta împăierii animalelor, abilitatea sa de vânător și cunoscător al diferitelor specii de animale, precum și colecția sa ornitologică, au fost cunoscute și laudate de către localnici, dar și de către străini, care i-au solicitat serviciile în acest domeniu. În locurile unde Linția era învățător, la Grădinari, Oravița, Moldova Nouă, Beceiu Turcesc, Biserica Albă, Greoni, localnicii, dar și copii au fost mirați de preocupările sale științifice. Vorbele au ajuns la urechile ing. Ludovic Förster, șeful pădurilor din Clisura Dunării, care fiind mânat de curiozitate, a făcut o vizită la locuința lui Linția din Oravița unde a fost „plăcut surprins de cele constatate”. Despre cele văzute, anunță imediat pe prietenul și fostul coleg de facultate dr. Julius Madarász (1858–1931), care era directorul și custodele științific al Secției de Ornitologie de la Muzeul Național Ungar din Budapesta, cerând acestuia să intre în corespondență cu Linția. După scurt timp acest lucru s-a întâmplat iar dr. Madarász a cerut la rândul lui tânărului învățător să colecteze păsări reprezentative din zona sa natală pentru Muzeul Național Ungar.

După o perioadă scurtă sosește la adresa lui Linția și o a doua scrisoare (la 14.XII.1903) alături de un cadou „drept recunoștință pentru realizări”, și anume cartea recent apărută a lui Gyula Madarász, *Magyarország madarai, Die Vögel Ungarns; Auszug in deutscher Sprache*, Budapest, 1899–1903. În scrisoarea respectivă Linția era invitat să participe la un curs de specializare, timp de câteva săptămâni la Budapesta, ca să-și îmbogățească cunoștințele de taxidermie și de sistematica păsărilor.

Anul 1903 a devenit extrem de important, fiind un an al recunoașterii meritelor și sprijinul moral în viața și cariera ornitologică a lui Dionisie Linția. În prezența directorului Secției de Zoologie din cadrul Muzeului Național Ungar, dr. Géza Horváth (1847–1937), tânărul ornitolog a fost invitat să participe la ședința din 24.IX.1903 a Societății de Științele Naturii din Timișoara (1873–1918), (*Délmagyarországi Természettudományi Társulat*). Cu această ocazie a fost ales membru ordinar al Societății. După această dată, viața lui Linția a devenit inseparabilă de preocupările muzeologice bănățene. Activitatea sa, deși autodidact, a intrat într-o sferă nouă de interpretare, primind valențe științifice. În perioada respectivă apare și prima sa lucrare științifică, publicată în *Caietele de Științele Naturii* (*Természettudományi Füzetek*), despre *Biologia potârnichii de stâncă* (*Caccabis saxatilis* Mayer 1804) *din sudul Ungariei*. Tot din acel an a început să furnizeze piei de păsări și piese împăiate de el, Muzeului Național Ungar dar și Muzeului Societății din Timișoara.

Tânărul Linția, în vârstă de numai 24 de ani, a sosit în prima sa vizită la Budapesta în data de 4.I.1904, unde timp de șase săptămâni a exersat diferite tehnici moderne în laboratorul de dermoplastie, cu privire la împăierea și conservarea speciilor de păsări. După-amiezile le petrece în Secția de Ornitologie, alături de dr. Madarász studiind sistematica păsărilor, variațiile de penaj și păsările exotice. Pe baza celor văzute în depozite, efectuate în laboratoare și pe baza studiului unei bibliografii vaste, cercetarea și colectarea păsărilor de către Linția a devenit profund științifică și, de aici înainte, se va desfășura pe baza principiilor unanim acceptate în ornitologia europeană. La Budapesta a făcut cunoștință cu ornitologi și dermoplasticieni consacrați și recunoscuți, a dobândit o serie de adrese ale unor specialiști, cu care, ulterior, a intrat în corespondență în vederea lămuririi unor probleme insuficient cunoscute, slab documentate sau care erau la modă (migrația păsărilor, hrana acestora, problema speciilor și a subspeciilor ș.a.m.d.) și cu care a practicat schimb de materiale biologice.

Cei de la Muzeul Național Ungar l-au prezentat pe Linția colegilor lor de la Centrala Regală Ornitologică Ungară (*Magyar Királyi Ornitológiai Központ*), înființată în 1893 de către polihistorul Ottó Herman (1835–1914). Acest institut, care a funcționat după modelul german, a fost unul de referință pentru Europa Centrală și a avut preocupări dintre cele mai complexe, la vremea respectivă, în studierea diferitelor domenii ale vieții păsărilor. Linția a devenit observator permanent al Centralei în perioada 1904–1928, apoi, după o perioadă de întrerupere, în 1947–1951, beneficiind de sprijinul moral permanent al acesteia. În acest context i s-au alocat fonduri financiare pentru a participa la cursurile de dermoplastie și ornitologie organizate de Muzeul Național Ungar (1903, 1904, 1909, 1910), având astfel posibilitatea să cunoască și ornitologi străini, totodată să participe, ca invitat, la sesiunile de zoologie și de ornitologie internaționale.

Linția îi numește pe colegii săi de la centrala ornitologică și de la muzee „maestri ai uceniciei mele ornitologice”. Prin ei a reușit să pună bazele bibliotecii sale de specialitate, primind cu regularitate cărți și revista de specialitate *Aquila*, anuarul de profil ornitologic, editat de Centrală. Acestă revistă bilingvă, apărută în limba maghiară și germană, a cuprins toate problemele majore din știința ornitologică de atunci și a căutat să publice o serie de lucrări de mare răsunet, de referință, privind descoperirea și elucidarea unor fenomene biologice specifice păsărilor. Începând din 1905 și Linția publică în această revistă observațiile sale ornitologice despre descoperirea unor specii de păsări noi pentru Banat precum și date despre avifauna României, în urma expedițiilor sale în Delta Dunării.

Din partea Federației Naționale a Muzeelor și Bibliotecilor, care a patronat și Muzeul de Științele Naturii din Timișoara, Linția aprimit o subvenție anuală de 500 koroane pentru a efectua cercetări și colectări de păsări caracteristice în sudul Banatului, iar din partea Centralei Ornitologice, ca observator permanent, a primit o serie de sarcini de specialitate. Astfel a participat la observațiile sincrone privind migrația păsărilor, primăvara și toamna, a urmărit invazia unor specii străine zoogeografic zonelor centrale ale Europei etc. Colectează și expediază, de ordinul sutelor, conținuturi stomacale, părți din păsările capturate care prin împușcare au fost distruse, oase sternale și cranii de păsări, cuiburi, ouă ș.a. (Din

păcate, uriașa bază materială și documentară a Centralei Ornitologice Ungare a fost nimicită de focul care a urmat bombardamentele din Budapesta, efectuate de trupele aliate în 1945, n.n.).

La rândul său, cere o serie de lămuriri, precum și confirmarea unor observații, constatări, presupuneri în cazul speciilor nou colectate. Înzestrat cu o serie de cunoștințe noi de specialitate, Linția începe la Oravița împăierea artistică a păsărilor și aranjarea acestora în biogrupuri tematice. Zona sa de cercetare și colectare va fi extinsă, pornind din Munții Banatului, spre sud până la Clisura Dunării, Nisipurile Deliblata, Mlaștinile Alibunar (ambele din Banatul Sârbesc), iar spre est până la Bălțile Brăilei, Dobrogea, zona litorală a Mării Negre și, nu în ultimul rând, Delta Dunării.

Bucureștiul a fost vizitat pentru prima oară de către Linția în 1905, când a făcut cunoștință cu dr. Grigore Antipa (1867–1944), directorul Pescăriilor Statului, și cu Ritter Robert von Dombrowsky (1869–1932), preparatorul acestuia, cu atelierele și colecțiile sale. Iată, alte două personalități cu experiență în cercetările ornitologice de la care Linția a avut mult de învățat. Cu sprijinul lor a ajuns, pentru prima dată în Dobrogea, respectiv în Delta Dunării, în primăvara anului 1907, unde a studiat și a colectat material ornitologic. A constatat prezența a 323 de specii de păsări, dintre care a colectat 30 de specii și ponta de la 7 specii.

Revenind în Banat a colectat cu intensitate, în special în perimetrul zonei Grădinari-Oravița-Moldova Nouă-Baziaș-Grădinari. Reușește să observe și să colecteze pentru colecția sa specii rare, ca *Aegithalos caudatus*, pițiguș codat, *Parus lugubris*, pițigoi de livadă, *Srix uralensis*, huhurez mare, *Alectoris graeca saxatilis*, potârniche de stâncă, *Asio flammeus*, ciuf de câmp, *Neophron percnopterus*, hoitar, *Gyps fulvus*, vultur sur, *Scolopax rusticola*, sitar de pădure, *Pastor roseus*, lăcustar, *Loxia curvirostra*, forfecuță, ș.a.m.d. Pentru completarea colecției osteologice trimite la Centrală oase de la următoarele specii: *Buteo buteo*, șorecar comun, *Buteo lagopus*, șorecar încălțat, *Crex crex*, cârstei de câmp, *Aquila sp.*, diferite specii, *Hieraetus albicilla*, codalb, ș.a. În cazul invaziei unor specii urmărește *Loxia curvirostra*, forfecuță, *Pastor roseus*, lăcustar, *Asio flammeus*, ciuf de câmp, etc. Totodată, colaborează la stabilirea răspândirii unor specii ca: *Motacilla flava feldegg*, codobatură cap negru, *Emberiza calandra*, presură sură, forma mică, *Emberiza hortulana*, presură de grădini, *Emberiza cirrus*, presură bănațeană, *Aquila pomarina*, acvilă țipătoare mică, *Dendrocopos leucotos*, ciocănitoare spate alb, *Cygnus cygnus*, lebdă de iarnă, *Oenanthe hispanica melanoleuca*, pietrar bănațean, *Falco peregrinus brookei*, șoim călător roșcat etc.

În urma rezultatelor sale incontestabile, în 1908 s-a luat hotărârea ca Linția să fie mutat de la Oravița la Timișoara, pe un post de scriptolog la Inspectoratul Școlar al Comitatului Timiș-Torontal. În același timp i s-a încredințat custodia (conducerea) Muzeului Societății de Științe Naturii din Timișoara. „Așa a ajuns Linția la locul dorit, unde și-a putut desfășura activitatea mai departe și unde, îndreptându-și atenția spre ornitologie, a cunoscut oameni (de specialitate n.n.) și a avut relații cu toți conducătorii muzeelor, precum și cu profesioniștii din Europa, fiind apreciat de aceștia”, scria în notițele sale biografice.

Au urmat perioade de cercetări intense, numeroase expediții și vizite în locuri avifaunistice deosebite din sudul Banatului, de regulă în compania unor ornitologi și colecționari cu reputație din Germania, Anglia, Ungaria, etc. Corespondența sa ornitologică, extrem de vastă și bogată cu specialiștii din domeniul ornitologiei, colecționari, preparatori, aproape din toate țările Europei, atestă această perioadă. Dar toate aceste activități au fost parțial oprite în perioada premergătoare și în timpul Primului Război Mondial, 1912–1918, când custodele muzeului a fost preocupat de conservarea și împachetarea pieselor muzeului, în vederea mutării acestora în locuri sigure.

În 1919 Linția a fost numit profesor de științe ale naturii la Centrul de Recalificare a Profesorilor și în același timp director al Muzeului Bănațean. În această perioadă lucrează cu ajutorul a numeroși colaboratori, care aduc la muzeu piese, din cele mai diverse specii, ține conferințe de popularizare a colecției ornitologice, participă la expoziții de vânatoare, la diferite întruniri și congrese internaționale. Revenind în țară după al X-lea Congres Internațional de Zoologie de la Budapesta (1927) se alătură ideii și echipei profesorului universitar Andrei Popovici Băznoșanu (1876–1969) și ia parte activă la organizarea Primului Congres al Naturaliștilor din România (Cluj, 1928). Acolo a avut ocazia să prezinte două proiecte de mare însemnătate pentru ornitologia românească, și anume: *Problema înființării unei Stațiuni Ornitologice în România* și *Proiect pentru stabilizarea nomenclaturii ornitologice din România*.

Deciziile congresului au fost permise cu o oarecare pasivitate de către autorități. Astfel, nu s-a putut înființa decât un *Post de Observații Ornitologice* la Jurilovca, iar printr-o delegație permanentă Linția a

fost desemnat conducătorul acestui post. În perioada interbelică Linția a ajuns în postura, cel puțin la nivel conceptual, de coordonator principal al preocupărilor ornitologice din țară, și nu numai. Părerea lui a contat în luarea unor decizii de către autorități, în formularea unor poziții față de cererile organismelor internaționale protecționiste ș.a.m.d., fiind recunoscut ca unul cu cea mai mare experiență în domeniul ornitologiei. Ambițiile de cercetare ale lui Linția erau foarte mari, iar ceea ce nu a reușit în Delta Dunării a realizat, mai târziu, în Banat. Astfel a realizat, mai întâi, *Stațiunea Ornitologică Română*, la locuința sa din Timișoara, Str. Coroana de Oțel nr. 2. Cere de la autorități posibilitatea conducerii și încredințării muzeului de științele naturii. Iată răspunsul primit: „Ministerul Instrucțiunii, potrivit avizului D-lui profesor universitar Popovici-Bâznoșanu și Ion Borcea aprobă, ca colecțiile de zoologie, botanică și mineralogie să se dea în îngrijirea și supravegherea D-lui Dionisie Linția, profesor la Școala Normală din Timișoara...și care a dat dovezi că se pricepe la această materie de Muzeologie. Dacă nu e loc în actualul muzeu opinăm ca aceste colecții să fie depuse la Școala Normală de Băieți (azi Liceul C. D. Loga, n.n.) unde D-l Linția Dionisie a fost numit pe ziua de 1 Aprilie, ca maestru de lucrări manuale de împăiere a animalelor și colecționare de animale și plante”.

Tot în această perioadă se intensifică și activitatea Comisiei Monumentelor Naturii (CMN), coordonatorul acțiunilor protecționiste privind natura și valorile sale. Aceste idei pentru Linția nu erau străine, deoarece el a aflat multe despre principiile și necesitatea ocrotirii naturii, și implicit a speciilor, la congresele din străinătate. La cererea CMN a făcut câteva deplasări în diferite biocenoze din țară, pentru a se informa despre situația avifaunei de acolo. A fost consultat în elaborarea criteriilor generale pentru declararea unor specii rare și reprezentative, ca *Monumente ale naturii*. Ideile sale protecționiste au fost luate în seamă, de către cei de la CMN, și cu ocazia elaborării criteriilor și modalităților privind înființarea primelor parcuri naționale (Delta Dunării, Munții Retezat). A fost solicitat să aranjeze muzeotehnic expozițiile de trofee de vânătoare, cu care România a participat la expozițiile internaționale. A participat și la realizarea expoziției itinerante, conceput pentru străinătate (fotografii și materiale tridimensionale, n.n.) a CMN-lui privind speciile ocrotite în România. Este ascultată părerea lui și la elaborarea legii protecției vânatului.

Linția știa că datorită vânării necontrolate și a vânătorilor needucați în acest spirit, dornici „de distracții vânătorești” se poate ajunge la distrugerea unor populații ale speciilor cu valoare faunistică excepțională pentru natura României (zăganul, șoimul dunărean, speciile de vulturi ș.a., n.n.). Împreună cu un grup de prieteni înființează *Asociația Bănățeană pentru Protecția Naturei* (1934), cu care a organizat o serie de acțiuni de conștientizare a situației naturii, în general, și de cunoaștere a speciilor rare și pe cale de dispariție, în special. A colaborat fructuos cu administrația locală, convingându-o de justetea ideilor sale. A organizat mese rotunde și expuneri în școli, facultăți, iar pentru publicul larg în sălile de cinema. A scris articole de analiză în revistele vânătorilor demascând și condamnând abuzurile vânătorești. A participat la expoziții agrare cu colecția sa de păsări, militând pentru ocrotirea naturii și implicit a păsărilor. A organizat anual *Crăciunul păsărilor*, în Parcul Rozelor și în alte parcuri centrale, antrenând personalitățile urbei, împreună cu familiile lor, la hrănirea păsărilor în timp de iarnă. Datorită acestei atitudini și acestor acțiuni a devenit cunoscut atât în țară cât și în străinătate, fiind ales în Comitetul Național Român, organism partener al Comitetului Internațional Pentru Protecția Păsărilor (ICBP sau CIPO).

În anii următori Congresului a fost invitat cu regularitate la Stațiunea Zoologică din Sinaia (1930, 1932, 1938), unde în compania profesorilor de la Universitatea București a studiat fauna și flora Munților Bucegi. Acolo a cunoscut și a colectat o serie de specii alpine și le-a preparat pentru un mic muzeu didactic, demonstrativ al Stațiunii.

În 1931, la cererea Muzeului Cameral a participat la selecționarea colecțiilor de științele naturii, ocazie cu care majoritatea pieselor din muzeul vechi al Societății au fost abandonate, sau au fost date diferitelor instituții de învățământ, în scopuri didactice. În această perioadă începe să se gândească foarte serios la soarta viitoare a colecției sale ornitologice, care nu mai putea fi depozitată în locuința sa. Dorea să fie amplasată într-un loc sigur.

Prima ofertă a fost făcută la data de 30.XII.1934 către Municipiul Timișoara. În ședința Comisiei Interimare s-a luat la cunoștință despre oferta profesorului Dionisie Linția, prin care dona orașului colecția sa ornitologică, totodată cerea ca orașul să se îngrijească pentru construirea și organizarea unui Muzeu Ornitologic, înconjurat de Grădină Zoologică. A mai cerut să fie asigurate personal auxiliar și mijloace

materiale pentru întreținerea „acestei opere cultural-științifice”. Și-a luat angajamentul să dirijeze personal, cât va trăi, acest muzeu.

În primăvara anului 1937 s-a decis înglobarea materialului ornitologic, ce se găsea la Muzeul Ornitologic, în colecția de ornitologie de la Palatul Cultural („Secția Ornitologică”). Planurile lui Linția privind aranjarea unui muzeu numai cu păsări au fost susținute de primarul de atunci, profesorul Augustin Coman, respectiv de secretarul general al primăriei dr. Nicolae Table. La început s-a pus la dispoziția lui Linția jumătatea etajului III, respectiv 6 încăperi din aripa stângă a clădirii, în care au fost plasate, în mod provizoriu materialul științific, alături de biblioteca, biroul și laboratorul. Aceste încăperi s-au dovedit insuficiente pentru aranjarea definitivă, în ordine sistematică a întregului material ornitologic. Aici a început aranjarea materialului în biogrupe, care prin construcția lor ocupau mult mai mult spațiu decât piesele singulare. Ele au devenit, zi de zi, cu fiecare transport tot mai voluminoase și numeroase, astfel că suplimentarea încăperilor a devenit inevitabilă. Mai târziu, primarul dr. Coriolan Băran a dat dispoziția necesară pentru ca tot etajul III să fie repartizat Secției Ornitologice, în total 11 săli.

La 15.IX.1937, cu ocazia predării inventarului, principalele obiecte donate municipiului Timișoara de către Dionisie Linția au fost următoarele: 1 – Colecția de păsări (colecția generală pentru studii și cercetări științifice) 1200 buc., în valoare de 360.000 lei; 2 – Colecția de păsări (colecție specială pentru demonstrații didactice și instruire) 450 buc., în valoare de 400.000 lei; 3 – Colecția de ouă (de la cca. 95 de specii de păsări) 490 buc., în valoare de 9.500 lei; 4 – Colecția de cuiburi de păsări, 60 buc., în valoare de 5.000 lei; ...17-Biblioteca de specialitate de zoologie și ornitologie, cca. 750 volume, în valoare de 350.000 lei; 18 – Unelte, scaune, instrumentar de laborator, cca. 200 buc., în valoare de 15.000 lei;...22 – Hărți, tablouri, fotografii (cu personalități și subiecte ornitologice, n.n.), microscop etc., în valoare de 15.700 lei. Totalul inventarului s-a cifrat la 1.212.650 lei.

Ulterior și alți primari care au urmat, Rudrig Modreanu, dr. Emil Țeranu, dr. Eugen Pop și dr. Ion Doboșan, au fost de acord ca în bugetul municipiului să fie cuprinsă anual câte o sumă, mai modestă la început, și întreaga sumă necesară în ultimii doi ani, pentru confecționarea mobilierului expozițional de tip vitrină. Acolo au fost așezate piesele naturalizate, fiind salvate astfel de la distrugeri și stricăciuni iminente, totodată s-a putut pune la dispoziția marelui public vizitator și a tineretului școlar.

În acest Muzeu Ornitologic puteau fi văzute o parte însemnată din piesele colectate și preparate de Linția în decurs de 40 de ani de activitate. Ele au reprezentat toate speciile identificate până atunci în Banat și o bună parte din cele cunoscute din restul țării. Repartizarea colecției pe săli a fost următoare: în prima sală s-a păstrat materialul destinat cercetării și studiului, în serii bogate, conservate sub formă de balguri (burdufuri sau piei de păsări, n.n.). Păsările au fost plasate în ordine sistematică, în dulapuri cu zeci de sertare, închise ermetic cu capac. Fiecare piesă a fost determinată, purta o etichetă cu denumirea științifică, în limba latină, sexul, localitatea și data colectării, iar pe verso, aveau denumirea păsării în limbile română, germane, franceză, italiană și engleză. În final pe eticheta era trecut și numărul de inventar oficial al muzeului. Tot în această sală se găsea o colecție oologică specială, cuprinzând sute de ponte ale acestor păsări, care servea aceluiași scop, adică pur științific. Această parte a colecției era prevăzută să fie vizitată numai de către naturaliști, cercetători, profesori și savanți care se ocupau de această știință, în mod special.

În sălile următoare a urmat materialul ornitologic cu caracter general, reprezentat prin păsări naturalizate și montate pe diferite suporturi, majoritatea lor fiind aranjate în grupe biologice. Un astfel de aranjament prevedea prezentarea, mai mult sau mai puțin sumară, în jurul speciei propriu-zise a elementelor din mediul natural al păsării respective. Au fost prezentate diferite categorii, masculi, femele, păsări tinere, juvenili, pui, ouă, cuiburi, specii tipice pentru diferite biotopuri, începând de la șes și până la munte, „pentru cel ce dorește să știe și să cunoască bogățiile naturale ale patriei”. Aceste expoziții au ocupat 6 săli și de la bun început au fost destinate marelui public vizitator și tineretului școlar de toate categoriile. Linția socotea că prin valorificarea publică în acest mod a colecției sale ornitologice „chemarea profesională a dascălimei la împărtășirea culturii și științei în această ramură (a biologiei, n.n.) a fost foarte mult ușurată”.

Biogrupurile și piesele individuale montate au fost așezate în vitrine moderne, cu trei pereți laterali de sticlă și, de această dată, a fost urmărită ordinea lor sistematică. Explicațiile de rigoare au fost fixate pe rafturi și s-au referit la poziția sistematică a fiecărei piese (ordin, familie, gen, specie, n.n.), urmate de

scurte note explicative privind biologia păsării, ceea ce a ușurat orientarea fiecărui vizitator într-o lume mai puțin cunoscută de către el. Într-un aranjament așa de minuțios și perfect Linția era convins că „ori ce vizitator, care î-și ia osteneala să le citească și să le privească cu atenție” va participa la un spectacol de neuitat în lumea păsărilor.

Paralel cu realizarea celor planificate în cadrul Muzeului Ornitologic, Linția era preocupat de studierea istoricului activităților ornitologice precum și a colecțiilor ornitologice mai însemnate din țară, în ideea ca să traducă, să scrie completările și să redacteze o lucrare de sinteză despre păsările din România. La baza acestei lucrări a stat tratatul de ornitologie semnat de cavalerul Ritter Robert von Dombrowsky *Ornis Romaniae*, care era publicat în limba germană și a apărut în 1912. În acest scop el a semnat un contract cu Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, termenul de finalizare fiind stabilit la 31.XII.1940. Linția a fost de acord „să traduc în limba română (lucrarea lui Dombrowsky, n.n.) și să întregesc adăugând toată literatura subiectului completând nomenclatura și redactând partea privitoare la provinciile alipite...”. Cartea era prevăzută să fie tipărită în trei volume, cuprinzând 300 de planșe, în parte colorate (de Emil Nadra, pe suportul fotografiilor alb-negru a pieselor din colecție, n.n.). La 1.XII.1940 manuscrisul primului volum *Ornis Romaniae* a fost predat la editură împreună cu 21 fotografii colorate și un exemplar de „Instrucțiuni tehnice pentru tipărire”. „Am luat model cele mai moderne lucrări din prezent – scria Linția, în scrisoarea ce însoțea manuscrisul... – pentru ca să dau științei și culturii românești o lucrare absolut modernă și în împrejurimile actuale cât se poate de bună”.

La 2.IV.1941 anunță că la sfârșitul lunii va trimite volumul II, cu 50 de tablouri colorate și remarcă „...sunt convins că o altă lucrare la fel nu se va mai găsi în țara noastră”. Cere totodată suplimentări financiare necesare dactilograferiei materialului mult mai voluminos decât se credea la început. De aici încolo Linția a avut o serie de dispute financiare și cu privire la drepturile de autor, dorind ca numele lui să apară pe coperta lucrării și nu cum s-a convenit, adică cele scrise de el să fie culese cu litere mai mici. Simte că a lucrat mult mai mult decât se cerea, iar rezultatul a fost pe măsură: a reușit să facă o sinteză foarte pertinentă și extrem de bine documentată, să pună pe hârtie tot ce a considerat el important și util de știut despre păsările României Mari.

Datorită începerii lucrărilor de tipar cu întârziere, din cauza stării de război, Linția concepe o lucrare în avanpremieră, în care a publicat toate speciile clocitoare în România, pe care el le deținea. Astfel a văzut lumina tiparului la Timișoara, în 1944, *Catalogul Sistematic al faunei Ornitologice Române*. În colecția sa se mai găsea și un alt material ornitologic, relativ bogat, dobândit în urma schimburilor din străinătate, pe care, însă, nu l-a evidențiat în catalogul său. Motivația gestului său a fost: „...nefiind al nostru, plecând de la principiu ce l’am avut în vedere dela începutul activității mele de ornitolog, că mai întâiu să ne cunoaștem Țara noastră!”. În primul catalog tipărit al colecției sale, amintește că a identificat 407 specii și subspecii de păsări, în 1743 de exemplare, care au fost încadrate în 23 de ordine, 48 de familii și 175 de genuri.

La data de 1.VIII.1945 directorul editurii a comunicat: „Titlul lucrării nu va fi modificat, întrucât opera aparține Cavalerului de Dombrowsky, D-Voastră revenindu-vă traducerea, revizuirea și completarea operei”. În scrisoarea sa de răspuns, datat din 10.XI.1945, Linția a răspuns foarte indignat: „Lucrarea făcută de mine nu poate fi pusă în comparație cu aceia a lui Dombrowsky din 1910, a mea fiind încă odată așa de vastă, complet prelucrată și completată cu peste 60 de specii și subspecii, cu nomenclatură și sistematica științifică nouă și modernă, ceia ce este pe deplin specificat în prefața lucrării și în fine ilustrată la nivel de azi al altor lucrări din străinătate, deci nu mai aparține lui Dombrowsky și nu poate fi taxată și considerată o simplă traducere de roman, nuvelă sau ceva similar. Dacă aveam mână liberă făceam descrierile morfologice mai exact, mai detailat, deoarece partea generală de la diferite capitole scrise de Dombrowsky nu-i aparțin lui personal, ci sunt simple traduceri, mai exact din lucrarea fostului meu Maestru și instructor în ornitologie Dr. Madarász J.: *Magyarország madarai, Die Vögel Ungarns*, asemenea și sinonimia cu literatura afișată de Dombrowsky în *Păsările României (Ornis Romaniae)* în noua ediție nu mai aparțin lui Dombrowsky și pentru lumea care va utiliza această operă în viitor în primul rând se consideră drept autor subsemnatul, folosind doar textul tradus din *Ornis Romaniae*. Nu este posibilă o carte științifică refăcută în anul 1945 cu numele unui om de știință de acum 35 de ani, și foarte clar la locul de cinste pe copertă și în prefață a fost amintit numele lui Dombrowsky și meritele lui”. Reprezentantul editurii, directorul Rosetti, însă susține că „...D-Voastră v-ați luat angajamentul să traduceți, să completați și

să adaptați lucrarea sus amintită. În consecință, baza lucrării rămâne opera Cavalerului de Dombrowsky... Titlul propus de noi este just și corespunde realității...”.

La 24.I.1946 Linția scria resemnat: „...nu sunt eu cel vinovat pentru situația în care am ajuns... În ceea ce privește titlul mă acomodez dorinței D-Voastră”. Așa a apărut primul volum, cu autorul pe copertă, care a fost Ritter Robert von Dombrowsky, iar pe coperta interioară au fost trecute informații suplimentare privind cartea – „Descriere sistematică și biologic-geografică, completată, ilustrată și prelucrată; traducere din limba germană, prelucrare și completare de Profesor Dionisie Linția Directorul Muzeului Ornitologic din Timișoara; Volumul I, cu 19 schițe, 42 fotocopii și 27 planșe colorate”. Din cartea respectivă s-au tipărit douăzeci și șase de exemplare nepuse în comerț, numerotate de la 1 la 26.

Cartea începe cu o *Prefață* în care Linția a adus lămuriri privind analiza activității sale, după o muncă neîntreruptă de 40 de ani, spunând: „Pentru mine ramura ornitologiei a avut cel mai mare farmec și interes și spre ea s’au îndreptat în ultimele trei decenii toate preocupările mele”. A considerat că datorită acestei orientări a ajuns în fericită situație de a fi proprietarul unui material ornitologic, și „care îmi dă posibilitatea a putea răspunde oricărei așteptări în legătura cu rezolvarea problemelor din această specialitate”. Tot aici a amintit, că „Peste 7000 de diferite piese – din împărăția păsărilor – mi-au trecut prin mâini în cursul acestor decenii, conservându-le cu mari sacrificii materiale proprii, pentru muzeu sau colecții; dintre ele, aproape jumătate se găsesc și azi sub administrația și îngrijirea mea, în Muzeul Ornitologic din metropola Banatului...Restul colecțiilor se găsește atât în țară cât și în străinătate, în posesia diferitelor instituții științifice și culturale, cedat în schimbul unor publicații sau lucrări științifice, (precum și numeroase exemplare vândute sau schimbate cu colecționarii și preparatorii particulari, n.n.), în materie de ornitologie, necesare bibliotecii de specialitate”. După un simplu calcul statistic, bazându-se pe notițele sale ornitologice, reiese faptul că prin mâna lui Linția au trecut mai bine de 10.000 de exemplare de păsări! În această cifră sunt cuprinse, în primul rând, cele de interes științific, dar și cele care au fost împușcate pentru a întreține familia, pentru a completa seriile din colecția de oase, restul păsării nefiind păstrată, precum și exemplarele pe care le-a menționat împușcate dar pe care nu le-a găsit sau erau într-o stare de nefolosit.

Se considera: „Ca un vechi pionier al culturii noastre, am simțit de mult îndatorirea morală de a contribui cu o cărămidă la propășirea științei românești”. Viața lui, susținea el, parcă se derula după spusele proverbului bănățean: *Unde-i lână nu-i mână și unde-i mână nu-i lână*, adică la el era „mână” dar lipsea „lână”. Într-o situație cu totul excepțională, când locuința sa a devenit o adevărată magazie de piese ornitologice, fără a avea posibilitatea de a le putea utiliza pentru studiu sau cercetări, era firesc pornirea sa spontană de a le căuta un adăpost definitiv acestor piese, „unde cu timpul voi putea iar începe prelucrarea științifică într-un manual de ornitologie”. În aceste condiții psihologice au fost oferite orașului Timișoara, unde în Palatul Cultural (azi clădirea Teatrului Național și al Operei Române, n.n.), chiar în centrul civic, a luat ființă *Muzeul Ornitologic*, ce ocupa 7 săli pentru colecții de păsări propriu-zise și 4 camere pentru birouri, laborator ș.a.m.d.

Deși colecția ornitologică era cunoscută și a fost lăudată de toată lumea, inclusiv de către numeroși specialiști din străinătate, pentru Linția nu era o satisfacție deplină realizarea muzeului. „Stăteam singur înaintea colecțiilor, nedumerit și îngândurat, oare să mă apuc de a continua lucrarea *Faunei Ornitologice a României Mari* sau să mai colectez material pentru unele cercetări speciale, ori să prepar alte lucrări în vederea inaugurării acestui Muzeu și câte alte toate, cât se mai cer la asemenea instituție”. „Atunci când pierdusem toată speranța pentru realizarea vechiului meu plan”, a sosit oferta Fundației Regale pentru Literatură și Artă. „Această ofertă era binevenită pentru a putea pune în aplicare ceea ce de mult doream și a da publicității toate observațiile și cunoștințele aglomerate în cursul activității mele...”.

„Dacă am primit să dau publicului românesc o lucrare nouă, atunci înțeleg ca aceasta să fie într-un totu timpurilor de azi, și similară altor lucrări din străinătate”. Orientându-se după acest principiu, considerând că de la apariția lucrării originale a lui Dombrowsky s-au scurs 30 de ani, timp în care s-au schimbat multe în știința ornitologiei, în special în sistematica și nomenclatura veche, Linția a restructurat din temelii opera originală. În primul rând a schimbat categoriile sistematice folosite de Dombrowsky, după *Catalogue of Bird in the British-Museum, 1874*, cu cele folosite de dr. Ernest Hartert (1859–1933) în lucrarea sa: *Die Vögel der paläarktischen Fauna*, adoptate la Congresul Internațional de Zoologie de la Berna, în 1940. Pe baza fondului original a efectuat o serie de adăugiri: a folosit denumirea științifică

ternară, a introdus denumirea românească cea mai veche, „ce am putut-o stabili în popor, ori în cele mai vechi cărți sau manuale publicate în domeniul zoologiei sau ornitologiei”, pe care a adăugat cu denumiri de provincialisme, în paranteză, considerate sinonime, totodată a menționat și denumirile păsărilor în limbile germană, engleză, franceză, italiană, rusă și maghiară. A întregit literatura de specialitate cu privire la toate regiunile țării. Partea cea mai valoroasă, însă, a fost descrierea speciilor în care se regăsesc și speciile observate și descrise de el, alături de dimensiunile mai multor exemplare interesante. Lucrarea a fost ilustrată cu un mare număr de imagini, fotografii luate de pe cele mai valoroase specii din cadrul Muzeului Ornitologic, care „vor grăi sau reda mai mult, decât pagini întregi de text tipărit”. Din cauza timpului limitat a fost nevoit să renunțe la planul său de a întocmi o cheie dichotomică pentru determinarea speciilor de păsări.

Linția a descris 50 de familii, față de 47, amintite de Dombrowsky, precum și 407 specii și subspecii, față de 347. Cele 3 familii și 60 de specii introduse în lucrare, ca noi, au fost semnalate prin steluțe. O parte interesantă și inedită este lucrarea privind *Istoricul dezvoltării științei ornitologice în ținuturile românești*. Linția a trecut în revistă lucrările ornitologice începând cu József Benkő (1740–1818), teolog de la Aiud, cercetător botanist, precursor în medicina naturistă, observator de păsări, colecționar, care a folosit pentru prima dată nomenclatura binară în denumirea speciilor, în lucrarea sa: *Transsilvania, sine Magnus Transsilvaniae*, 1777–1778, introdusă în știința mondială prin lucrarea *Systema Naturae*, 1734, de către Carl von Linné (1707–1778), continuând cu Gheorghe Șincai (1754–1816), care a scris *Istoria Naturei și a Firei*, în 1806, ș.a.m.d. până la lucrările din perioada lui. A observat că „această știință (ornitologia, n.n.) își are leagănul în Ardeal”. Din peste 200 de ani de studii și cercetări ornitologice, Dombrowsky a stat în țara noastră aproape două decenii și jumătate, din august 1896 până în 1916, plecând în timpul Primului Război Mondial, timp în care „a luat contact cu mai mulți cercetători colectori din străinătate, care îl cercetau, sau îl însoțeau în excursiile sale, în special în Dobrogea, și cu care făcea schimb de material ornitologic”.

Dombrowsky, pentru lucrările sale de colectare și conservare, a fost ajutat de către dr. Grigore Antipa, care a inițiat înjghebarea materialului ornitologic într-un Muzeu de Științele Naturii. În cadrul atelierului său de dermoplastie *Dobrușcha*, din București strada Leonida nr.7 bis, și-a instruit o echipă întregă de preparatori și „colectori” cu care a dobândit un material ornitologic cuprinzând un număr imens de piese, cu precădere din Dobrogea și Muntenia. Datele celor mai interesante specii au fost studiate și prelucrate, științific-literar, publicate prima dată în Buletinul Societății de Științe, An. XIX-XX, 1910, nr. 4, 5 și 6, respectiv în 1911, nr. 1, 2–3 și 4–5. Această lucrare, având 924 de pagini, a apărut într-un volum de sine stătător sub titlul *Die Vögelwelt Rumäniens*, în 1912, și a stat la baza lucrării lui Linția. Lucrarea, prin traducerea reușită, completată pentru toate regiunile țării, revizuită după principiile științei la zi a reprezentat, reprezintă și astăzi, prima lucrare monografică în limba română, care a înglobat și a răspuns tuturor problemelor științei ornitologice, cu numeroase date extrem de valoroase din domeniul biologiei, ecologiei, sistemicii și zoogeografiei păsărilor.

În data de 11.XI.1946 cartea a ajuns în mâna avocatului Ion Negru din capitală, membru în Cercul Bănățenilor din București, care a sesizat o posibilă nemulțumire a lui Linția privind drepturile de autor, așadar i-a oferit ajutor față de Fundație în fața instanțelor de judecată. Linția comunică editurii poziția sa printr-o telegramă (în data de 14.XI.1946, n.n.): „Opriți distribuirea volumului *Ornis Romaniae*, coperta nu corespunde...”. În aceeași zi trimite și o scrisoare în care relatează, că „...din cercuri demne de laudă, vă informez că la lucrarea mea coperta nu s-a întocmit și tipărit conform completărilor contractului stabilite de comun acord. Dacă realitatea este aceea mai sus arătată îmi rezerv dreptul de desdăunare pe cale judecătorească...”.

Într-o scrisoare, datată din 18.XI.1946 Linția scria către Ion Negru: „...am fost modest în pretențiuni atunci când am acceptat să redactez lucrarea, dar nu înțeleg să-mi fie nesocotită contribuția mea care, cu toată modestia o pot afirma, a mărit lucrarea lui Dombrowsky cu încă odată atâtea pagini de text. În ceea ce privește bibliografia și ilustrațiile mici nu se poate face o comparație între lucrarea lui D, și cea îngrijită de mine”.

Directorul editurii, Rosetti, în data de 21.XI.1946, comunică: „...Cererea Dvs. (privind trecerea numelui lui Linția pe copertă, ca autor, n.n.) pe care noi nu am aprobat-o niciodată, o socotim cu totul nejustificată și neuzitară, întrucât opera principală aparține lui Dombrowsky, astfel trebuie făcută o

distincție între autor și traducător”. La această scrisoare Linția răspunde, făcând o întreagă pledoarie, mai mult în favoarea liniștirii conștiinței sale: „...am rămas decepționat și neconsolat de felul cum această lucrare a văzut lumina zilei și de procedura cum am fost tratat ca coautorul lucrării...m-ați tratat consecvent ca un simplu traducător...lucrarea lui Dombrowsky tipărită cu litere mult mai mari și răsărite conține, fără registrul 872 p. , iar lucrarea mea la vol.I., 433 file tipărite cu litere mai mici...în plus mai trebuie aduse și clișeele sau figurile nu mai amintind despre prelucrarea sistematică modernă și recentă efectuată în toată opera...am fost în repetate rânduri conștincios și ambițios dar și conciliant, pentru a putea desăvârși o operă cât se poate de valoroasă în împrejurimile vitrege în cari a luat ființă această lucrare, dar am așteptat ca folosul moral cel puțin să-mi fie asigurată în întregime.”.

La data de 12.XII.1946 avocatul Ion Negru comunică: „...fiindcă în asemenea cazuri editurile au obținut câștig de cauză, după simțul meu, soluția juridică nu este și una morală. Sentimentul meu este, că Fundația își recunoaște vina morală prin faptul că pe coperta volumelor II. și III. să fiți trecut pe copertă și că greutățile de ordin material o împiedică să facă schimbarea copertei volumului I.”.

Linția a lucrat în continuare la manuscrisul volumului III., fiind ajutat de băiatul său Dionisie Linția jr., inginer horticol. Începând din data de 1.IV.1949 a devenit salariatul Muzeului Regional al Banatului și a ocupat funcția de referent-șef până în 31.VIII.1950. Din 1.IX.1950 și până la stingerea sa din viață, la 29.VIII.1952, a rămas șeful Secției de Științele Naturii.

Tipărirea volumelor II și III, s-a desăvârșit *post mortem*. Nu a mai putut fi executată de către Fundația Regală pentru Literatură și Artă din București prin faptul că aceasta a fost desființată. La insistențele fiului său și ale cercului de prieteni al lui Linția manuscrisele au fost acceptate și tipărite sub egida Academiei Republicii Populare Române, pe coperta menționându-l, de această dată, doar pe Dionisie Linția, iar în text nu se mai pot distinge, fiindcă nu există diferențe între litere, părțile din opera lui Dombrowsky. Ar fi fost corect, ca pe coperta celor trei volume să figureze ambele nume, atât al lui Dombrowsky cât și al lui Linția, fiindcă opera în discuție s-a realizat prin contribuția celor doi savanți în ornitologie.

Listă figuri

- Fig. 1 Dionisie Linția a început să scrie Notițe ornitologice încă din timpul frecventării Preparandiei la Timișoara. Foaia de început, datată la 15 martie 1899.
- Fig. 2 Dionisie Linția, la începuturile carierei de taxidermist, la 4 ianuarie 1904, la Oravița Montană.
- Fig. 3 Dionisie Linția, în Delta Dunării la Periteașca Mare, în timpul invaziei lăcustelor, la 25 iunie 1930.
- Fig. 4 Dionisie Linția, în Delta Dunării la Periteașca Mare, în timpul invaziei lăcustelor, la 25 iunie 1930.
- Fig. 5 Dionisie Linția, la înjgheburile Muzeului Ornitologic, în Palatul Cultural din Timișoara, alături de primarul Prof. Augustin Coman și Teodor Cătălina, ajutor de primar, iunie 1937.
- Fig. 6 Dionisie Linția, în mijlocul cercetătorilor la Stațiunea de Cercetări Biologice de la Sinaia a Universității București.
- Fig. 7 Dionisie Linția, pasionatul vânător în Pădurea Verde din Timișoara.
- Fig. 8 Dionisie Linția, bătrân în mijlocul familiei, la Timișoara str. Coroana de Oțel nr. 2.

Bibliografie

- Cătuneanu *et alii* 1972 Cătuneanu I., Filipașcu Al., Munteanu D., Nadra Em, Pop V., Rosetti-Bălănescu C., Tâlpeanu M., *Nomenclatorul păsărilor din România*, Ocrot. Nat., T.16, nr.1, 1972, 127–145.
- Dombrowsky 1946 Dombrowsky R.. R, *Păsările României, Ornithologia Romaniae*, Traducere din limba germană, prelucrare și completare de Dionisie Linția, vol. I., București, 1946.
- Kiss 1979 Kiss A., *Despre legătura dintre dr. Kuhn Lajos și Societatea de Științele Naturii din Timișoara cu privire specială la înființarea și îmbogățirea muzeului în decursul timpului*. În: *Tibiscus Ș. Nat.*, 1979, 327–338.
- Kiss 1982 Kiss A., *Activitatea ornitologică în cadrul Societății de Științele Naturii din Timișoara*. În: *Stud. și com.*, vol. II., Reghin, 1982, 473–486.

- Kiss 1999 Kiss A., *Avifauna din zonele umede ale Banatului*, Timișoara, 1999.
- Kiss 1999 Kiss A., *Dionisie Linția (1880–1952), Corespondență ornitologică*, Timișoara, 1999.
- Kiss 2002 Kiss A., *Rezervația Ornitologică Satchinez*, Timișoara, 2002.
- Kiss 2004 Kiss A., *Dionisie Linția (1880–1952), Observații ornitologice*, Timișoara, 2004.
- Kiss 2005 Kiss A., *Dionisie Linția (1880–1952), Colecția ornitologică*, Timișoara, 2005.
- Kiss 2005 Kiss, A., *Muzeul Școlii Silvice din Timișoara*, Timișoara, 2005.
- König, Nadra 1974 König Fr., Nadra Em, *Aspecte privind istoricul Secției de Științe Naturale a Muzeului Banatului*. În: *Tibiscus Șt. Nat.*, 1974, 169–182.
- Linția 1954 Linția D., *Păsările din R.P.R.*, vol. II, București, 1954.
- Linția 1955 Linția D., *Păsările din R.P.R.*, vol. III, București, 1955.
- Nadra 1972 Nadra Em, *Catalogul Sistematic al Colecției Ornitologice a Muzeului Banatului Timișoara 1878–1970*, Timișoara, 1972.
- Rašajski et alii 2003–2004 Rašajski J., Kiss A., *Ptice Banata, Die Vögel des Banats*, Gradski Muzej, Vršac, 2003–2004.

Fig. 1-2

Fig. 3-5

6

7

8

Fig. 6–8

RECENZII

**ALEXANDRU FLUTUR, DANIELA TĂNASE, ANA
CRISTINA HAMAT (EDITORI), *CERCETĂRI
ARHEOLOGICE ÎN CENTRUL ISTORIC AL TIMIȘOAREI*
– STRADA LUCIAN BLAGA, CAMPANIA 2014**

*Andrei M-Kiss**

Volumul de studii cuprinde totalitatea datelor științifice obținute în urma săpăturilor arheologice de salvare de pe strada Lucian Blaga, campania 2014. Aceste informații ne ajută la reconstituirea parțială a vieții cotidiene a orașului medieval, Cetatea Timișoara, dar și a vieții și preocupărilor otomane din această zonă. Suprapunerea orașului contemporan peste cel medieval a fost un bun prilej, și firesc totodată, ca Primăria Timișoara să inițieze săpăturile arheologice înaintea rearanjării, reabilitării și refuncționalizării spațiilor centrale municipale. Artefactele descoperite pun într-o altă lumină, cea reală, trecutul Timișoarei, prin scoaterea la iveală a ruinelor unor edificii publice, a tramelor stradale, a locuințelor particulare, a cimitirelor, etc., alături de un număr impresionant și divers de artefacte.

Colectivul de cercetători care au participat la realizarea acestui volum, care este și un exemplu demn de toată lauda, de finalizare a unor săpături arheologice, și-au prezentat rând pe rând realizările domeniilor lor de studiu. Astfel, arheologii dr. Alexandru Flutur, dr. Ana Cristina Hamat și dr. Daniela Tănase, care sunt editorii acestui volum și care au condus efectiv săpăturile de salvare de pe strada L. Blaga, concretizată printr-o secțiune magistrală de 145 m lungime și 3–3,50 m lățime, descriu în amănunțime munca lor, amintind principalele aspecte stratigrafice, structurile descoperite, caracteristicile sectoarelor de cercetare, inventarul arheologic, alături de interpretarea cronologică și concluzii pertinente.

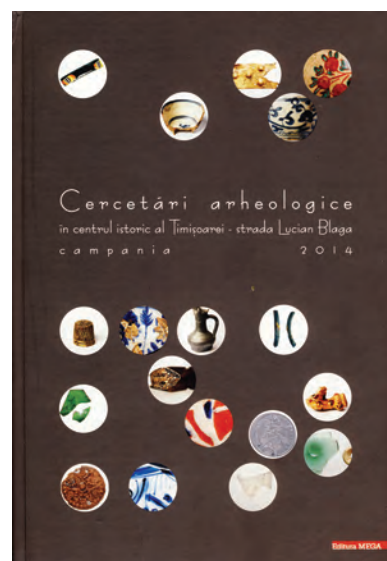
Dr. Ana Cristina Hamat, de la Muzeul Banatului Montan Reșița, descrie rezultatele supravegherii arheologice de pe str. L. Blaga, făcând referire la piața din sudul cetății medievale, la canalul medieval de aducțiune a apei, la amenajări din lemn, dar și la structuri de cărămidă din secolul al XVIII-lea al primului sistem de canalizare al cetății habsburgice, alături de canalizarea modernă-Vidrighin.

Dr. Daniela Tănase, de la Muzeul Național al Banatului Timișoara, descrie ceramica din secolele XIII-XV, descoperită în 2014 pe str. L. Blaga. Aici suntem informați de existența ceramicii fine caolinice, a ceramicii fine smălțuită, a ceramicii decorată cu ruloul și a ceramicii de uz casnic. Prezintă catalogul artefactelor ce cuprinde 94 de piese.

Niculina Dinu, de la Muzeul Brăilei „Carol I”, prezintă ceramica și obiceiurile culinare în Timișoara otomană (1552–1716), făcând referire la ceramica de lux sau ceramica de import cu privire la ceașca de cafea și cultura cafelei.

Adriana Gașpar, de la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, face, în continuare, referire la ceramica otomană (secolele XVI-XVII), descoperită pe str. L. Blaga, prezentând clasificarea tipurilor de ceramică după criterii tehnologice, definirea formei și utilizărilor (oale de gătit și provizii, vase pentru copt și friptură, vase pentru lichide, vase de servit hrană, alte vase de uz casnic, sfeșnice, cahle, pipe, ș.a.). Și ea prezintă catalogul artefactelor cuprinzând în total 123 de piese.

* Cercetător independent, e-mail: andraskiss2000@yahoo.co.uk

Dr. Daniela Tănase descrie piesele de metal descoperite (piese de podoabă și vestimentație, plăcuțe și potcoave ale încălțămintelor, piese de harnașament, ustensile, unelte, vase de metal, lacăte, ferecături, belciuge, cuie, ace, arme, ș.a.). Catalogul de piese cuprinde 61 de artefacte.

Dr. Ana Cristina Hamat prezintă artefactele de sticlă și sîdef din str. L. Blaga, alături de catalog, care cuprinde 46 de piese. Tot ea prezintă artefactele de lemn de uz casnic descoperite în cadrul cercetărilor. Catalogul cuprinde 13 piese.

Dr. Raoul M. Șepilici, de la Muzeul Național al Banatului Timișoara, descrie pe scurt descoperirile monetare în str. L. Blaga (16 piese), insistând asupra comparării descoperirilor din toate siturile Cetății Timișoara.

Dr. Habil. Hedy M-Kiss, de la Facultatea de Arte Timișoara, specializare Conservare-Restaurare, prezintă contribuții la cunoașterea artefactelor de piele de pe str. L. Blaga. Atrage atenția asupra necesității stringente a analizei, cercetării, investigării și conservării acestora. Numărul mare de artefacte de piele arheologică descoperite la Timișoara face din orașul nostru un loc de excepție din sud-estul Europei. În acest sens face referire la condițiile de conservare deosebite a solului timișorean, pH-ul specific, prin care s-au păstrat numeroase artefacte de proveniență organică, lemn, piele și oase. Clasifică materialul cercetat, în special tălpile de încălțăminte, în patru grupe de tipodimensiuni, după care prezintă detaliat materialul arheologic de piele, tălpi de încălțăminte întregi, de la pantofi, cizme și papuci, 19 bucăți, fragmente de piele, majoritatea de la încălțăminte, vârf, călcâi, toc, ș.a., cca. 125 bucăți, potcoave întregi sau fragmente 10 bucăți, starea lor de conservare și dimensiunile lor după excavare, alături de fotografii și desene personale.

Cristian Oprean, de la Institutul de Arheologie din Iași, prezintă analiza resturilor faunistice descoperite de pe str. L. Blaga. Materialul osteologic foarte bogat, 8854 piese, creează posibilitatea evaluării și definirii speciilor domestice și sălbatice.

Volumul de 262 pagini are o eleganță deosebită, copertă carton, hârtie cretată, este ilustrat prin numeroase planșe și desene de Silviu Saftu și Veronica Rogoveanu-Barontea. Fotografiile color realizate de Milan Șepeșan și autorii. Coperta este semnată de Laura Dudulean.

AUGUSTIN MUREȘAN, LAURENȚIU-ȘTEFAN SZEMKOVICS, *BIBLIOGRAFIA VEXILOLOGIEI ROMÂNEȘTI*

*Andrei M-Kiss**

Culegerea de titluri bibliografice din domeniul vexilologiei este dedicată memoriei Prof. univ. dr. Maria Dogaru, inițiatorul și primul președinte al Societății Române de Vexilologie, cea care a întocmit și prima listă publicată de bibliografie în acest domeniu. Vexilologia, considerată, alături de heraldică, ca o știință auxiliară a istoriei, a fost recunoscută recent ca o știință nouă a cercetării istorice, care cuprinde în aria sa de abordare cercetarea steagurilor utilizate în diferite epoci și țări, modul lor de alcătuire, evoluția lor precum și simbolurile specifice, normele și codurile heraldice brodate, pictate ori imprimate pe un suport textil (flamura).

Autorii au dorit să includă multitudinea de articole, studii și lucrări, cărți și albume, care tratează teme de vexilologie, elaborate de la diferite date și epoci, atât în țară cât și peste hotare de către cei care s-au ocupat de acest domeniu, în folosul istoricilor, studenților și altora.

Lucrările sunt structurate pe categorii de steaguri, inițiind și facilitând pe cei dornici să cunoască aceste informații. Astfel, cartea conține 12 capitole, care menționează textual titlurile și locul apariției: lucrărilor bibliografice, lucrărilor generale, lucrărilor despre diverse steaguri domnești, steaguri ostășești, steaguri de localități, steaguri de breaslă, steaguri de asociații și instituții, steaguri folosite în Revoluția de la 1821, steaguri folosite în Revoluția Română de la 1848–1849, steaguri folosite în 1918, lucrărilor privind problemele de conservare și restaurare a steagurilor precum și lucrărilor care se referă la izvoarele vexilologiei inserate în paginile lucrării.

Căutarea unor lucrări este ajutată de un index de autori. Aici menționăm că, după acest index, cei mai prolifici autori de lucrări de vexilologie sunt: dr. Maria Dogaru, cu 31 de titluri, dr. Augustin Mureșan, cu 60 de titluri și dr. habil. Hedy M-Kiss, cu 49 de titluri. Doamna Hedy M-Kiss, în calitate ei de artist restaurator, expert atestat MC, cercetează de câteva decenii steagurile istorice, în special din județul Timiș, pe care le consideră întruchiparea unor relicve istorice, piese unicate al patrimoniului mobil textil.

* Cercetător independent, e-mail: andraskiss2000@yahoo.co.uk

HEDY M-KISS, *ARTEFACTE MEDIEVALE DE PIELE ÎN CETATEA TIMIȘOARA*

Andrei M-Kiss*

Autoarea, artist restaurator, expert atestat MC, începând din 2006 s-a alăturat arheologilor și a început să cerceteze și să conserve artefactele arheologice de piele descoperite în zona orașului medieval, Cetatea Timișoara. Având în vedere că în acest domeniu al conservării pieilor arheologice, extrem de delicat, există foarte puține repere bibliografice, a fost firesc să se descrie filosofia și metodologia conservării acestora, totodată să se relateze condițiile de mediu, atât în sol cât și după excavare. Pieile, alături de lemne, oase, textile și hârtie, patrimoniu de proveniență organică, în special, de regulă sunt sortite pieirii rapide datorită cauzelor multiple, despre care putem citi în carte.

Aduce în vizor necesitatea cunoașterii, cercetării, investigării și salvării lor prin conservare-restaurare, chiar subliniază că procesul de conservare este considerat în majoritatea țărilor ca un concept firesc al arheologiei. Fără conservare-restaurare nu ar fi posibilă păstrarea obiectelor arheologice, iar odată cu pierderea obiectului se pierd și numeroase informații importante. Insistă ca la baza acestor considerente să fie o permanentă colaborare între specialiști.

Un capitol important se referă la condițiile de mediu care influențează degradarea artefactelor de dinaintea săpăturilor arheologice, în timpul săpăturilor și după excavare. Analizează gama degradărilor și prezintă specificitățile artefactelor pe suport organic, paralel cu metodele de investigare chimice, fizice și biologice și de tipurile și posibilitățile de conservare.

Lucrarea conține și o bibliografie consistentă, în care sunt descrise preocupările din diferite țări europene și nu numai, totodată sunt prezentate câteva lucrări personale, din perioada 2006–2016, ca exemple de abordare, reale, corecte și echidistante, conform principiilor de conservare-restaurare, acceptate în acest domeniu.

Ca o anexă, pentru cei tineri, ori începători, se publică Standardul ocupațional de conservator și Normele de conservare-restaurare a bunurilor culturale mobile, două prevederi care sunt omise de multe ori în practica de conservare/restaurare, posibil din necunoaștere. Cartea de 333 de pagini conține numeroase ilustrații color, despre siturile arheologice din Cetatea Timișoara, hărți de epocă, ca date suplimentare pentru interpretarea siturilor și numeroase fotografii și desene personale despre artefactele arheologice de piele, în starea lor de după excavare precum și în starea lor de conservare, după operațiunile de conservare.

Pe baza principiilor conceptului de conservare prezentat aici, textul a fost îmbunătățit și a fost elaborat și un curs pentru studenții Facultății de Arte Timișoara, specializarea Conservare-Restaurare, în care autoarea insistă, pe baza experienței dobândite, asupra metodologiilor practice, valențelor educative, interferențelor culturale și artistice bazate pe cercetarea și cunoașterea patrimoniului cultural, indispensabile în formarea unor specialiști în domeniul conservării-restaurării.

* Cercetător independent, e-mail: andraskiss2000@yahoo.co.uk

